

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Dette er en digital kopi af en bog, der har været bevaret i generationer på bibliotekshylder, før den omhyggeligt er scannet af Google som del af et projekt, der går ud på at gøre verdens bøger tilgængelige online.

Den har overlevet længe nok til, at ophavsretten er udløbet, og til at bogen er blevet offentlig ejendom. En offentligt ejet bog er en bog, der aldrig har været underlagt copyright, eller hvor de juridiske copyrightvilkår er udløbet. Om en bog er offentlig ejendom varierer fra land til land. Bøger, der er offentlig ejendom, er vores indblik i fortiden og repræsenterer en rigdom af historie, kultur og viden, der ofte er vanskelig at opdage.

Mærker, kommentarer og andre marginalnoter, der er vises i det oprindelige bind, vises i denne fil - en påmindelse om denne bogs lange rejse fra udgiver til et bibliotek og endelig til dig.

Retningslinjer for anvendelse

Google er stolte over at indgå partnerskaber med biblioteker om at digitalisere offentligt ejede materialer og gøre dem bredt tilgængelige. Offentligt ejede bøger tilhører alle og vi er blot deres vogtere. Selvom dette arbejde er kostbart, så har vi taget skridt i retning af at forhindre misbrug fra kommerciel side, herunder placering af tekniske begrænsninger på automatiserede forespørgsler for fortsat at kunne tilvejebringe denne kilde.

Vi beder dig også om følgende:

- Anvend kun disse filer til ikke-kommercielt brug
Vi designede Google Bogsøgning til enkeltpersoner, og vi beder dig om at bruge disse filer til personlige, ikke-kommercielle formål.
- Undlad at bruge automatiserede forespørgsler
Undlad at sende automatiserede søgninger af nogen som helst art til Googles system. Hvis du foretager undersøgelse af maskinoversættelse, optisk tegngenkendelse eller andre områder, hvor adgangen til store mængder tekst er nyttig, bør du kontakte os. Vi opmuntrer til anvendelse af offentligt ejede materialer til disse formål, og kan måske hjælpe.
- Bevar tilegnelse
Det Google-"vandmærke" du ser på hver fil er en vigtig måde at fortælle mennesker om dette projekt og hjælpe dem med at finde yderligere materialer ved brug af Google Bogsøgning. Lad være med at fjerne det.
- Overhold reglerne
Uanset hvad du bruger, skal du huske, at du er ansvarlig for at sikre, at det du gør er lovligt. Antag ikke, at bare fordi vi tror, at en bog er offentlig ejendom for brugere i USA, at værket også er offentlig ejendom for brugere i andre lande. Om en bog stadig er underlagt copyright varierer fra land til land, og vi kan ikke tilbyde vejledning i, om en bestemt anvendelse af en bog er tilladt. Antag ikke at en bogs tilstedeværelse i Google Bogsøgning betyder, at den kan bruges på enhver måde overalt i verden. Erstatningspligten for krænkelse af copyright kan være ganske alvorlig.

Om Google Bogsøgning

Det er Googles mission at organisere alverdens oplysninger for at gøre dem almindeligt tilgængelige og nyttige. Google Bogsøgning hjælper læsere med at opdage alverdens bøger, samtidig med at det hjælper forfattere og udgivere med at nå nye målgrupper. Du kan søge gennem hele teksten i denne bog på internettet på <http://books.google.com>

Den danske Kirkes Historie.

Den
Danske Kirkes
Historie
efter Reformationen

ved

NEW YORK
Ludvig Helweg.
LIBRARY

Anden Deel.

Kjøbenhavn.

Udgivet af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie.

Trykt hos J. G. Scharling.

1855.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS

1914

Forord.

Med Behandlingen af den danske Kirkes Historie maa naturligviis Spørgsmaalet om hvad der skal regnes til Danmark, og til den danske Kirke, være af Bigtighed. Mange vilde maaskee mene, at Norge og den norske Kirke nødvendig maatte tages med, da Tiden er om Tiden efter Reformationen, hvor begge Riger vare i alle Henseender saa noie sammenflættede, at de synes uadskillelige, og negtes skal det jo vistnok ikke, at den danske Kirkes Historie nødvendig maa med Hensyn til Gangen og Udviklingen i det Hele ogsaa oplyse den norske; men desuagtet har jeg dog villet holde dem ud fra hinanden og aldrig taget særlig Hensyn til Norge. Hvor meget nemlig begge Riger end havde fælles og maatte have det, paa Grund af den fælles Regering, saavel som paa Grund af den fælles Høiskole, saa har den norske Kirke dog sine Eiendommeligheder, der ligge deels i Landets mere affondrede Beliggenhed, deels i Folkets Natur og gamle Bedtægter. Disse vilde let blive oversete eller dog urigtigt bedømte, naar den kun skulde behandles som et Annex til den danske, og jeg antager derfor, at Norge selv er bedst tjent med, at dens Kirkehistorie bliver særskilt behandlet. I det Hele har jeg holdt mig til de Grændser, der i Middelalderen vare afflutne for Kirkeprovindsen Dacia. Selvfølgelig maatte da Slaane tages med, der i Middelalderen endog var Hovedstiftet, og som siden, skjøndt det tabte denne Bærdighed, dog var saa noie forbundet med det øvrige Danmark, at det var ganske samme Bilskaar underkastet. Men dette Forhold ophørte med 1660, og derfor træder det ogsaa fra den Tid ud af den danske Kirkes Historie.

Sten og Bly, og fremmed hermod Slesvig, da det ligesom Re-
 tten er et andet at have draget altid stærkere ind i de tydske For-
 tænder, men da det i Kiøbenhavn og i Kiel-Universitetet fik ligesom et andet Centrum,
 og det var, adtraaer dets Historie gennem hele Tiden en særskilt Be-
 traktning. Det er det falder i Traad med det erlige Danmark.
 Men i den dets en it fortydskede Tid var dog altid det danske
 Erværelse, de de Dannelsen der medvirkende, og det kom netop
 ved disse afværende Vendepunkter i Udviklingen til at staae som Mel-
 lemledet mellem Tydskland og Danmark.

Sammeet a gaaende Grændsen i Rummet, angaaende Tids-
 grændsen naar jeg endnu kun tilføie nogle Ord. Det maa vistnok
 meest være paa et Sted, naar man vil skubbe; men spørger man,
 hvorfor jeg er gaaet saa vidt, saa er mit Svar, at det var mig
 unueltigt at bryde af midt i Nationalismens gode Erf, uden at
 medtage de Aar, der hvordan man end bestemmer dem, altid maa
 regnes til de mærkelige i den danske Kirkes Historie, det var mig
 unueltigt, naar Bogen skulde tjene til, hvad der altid maa være
 Formaalet for en Skildring af Fortiden, nemlig at oplysne Nutidens
 Stilling. Men videre vilde jeg heller ikke denne Gange gaae, fordi
 det forekom mig, at de Mænd, der efter den Tid ere optraadte som
 firklede Ordførere, endnu ikke ere saa afsluttede og særdige, at deres
 Virksomhed er hjemfalden den høieste Bedømmelse. At en Strid
 der blev ført for saa Aar tilbage med saa stor Bitterhed, endnu
 vil blive opfattet og bedemt meget forskjelligt, er let at forudsæe,
 og jeg skal ikke betlaae mig, om man finder min Fremstilling, een-
 siddig, subjectiv, og om hvad man nu vil kalde det, naar man der-
 ved kun forstaaer, at der iagennem Fremstillingen udtaler sig en
 bestemt Mening. Sammeet vil jeg kun i den Henseende sige, at
 saaledes som jeg har har givet den, vilde jeg have givet den om
 Striden havde ligaaet hundrede Aar tilbage, saa at Samtidigheden,
 eller de reent personlige Forhold ingen Indskydelse har haft paa
 min Dom, og dermed mener jeg at have fuldstændigt de videnska-

belige Forbringere. Jeg har bestræbt mig for fuldstændig at gjengive de forskjellige Anstuelser og saameget som muligt at lade Ensbret fremsætte sine Tanker med egne Ord, for paa den Raade ved at drage de vigtigste Udfylder i Sagen frem fra begge Sider, at sætte enhver Læser istand til, selv at danne sig en Mening.

Behandlingsmaaden af Stoffet er i denne Deel naturligviis væsentlig den samme som i den foregaaende, og jeg maa her ved Bortsets Slutning gjentage et tidligere Ord, at jeg under Udarbejdelsen aldrig har haft Grund til at fortryde Valget, skjøndt det berer Dvælse til at bruge den, saameget mere som en saadan Form for Fremstillingen ikke tidligere er anvendt. Den er beregnet paa Læser, der taalmodig ville følge mig heelt igjennem, og ikke paa sandame, der ønske Oplysning om en eller anden enkelt Mand eller enkelt Sag; til disse sidstes Tjeneste er et temmelig fuldstændigt Register tilføjet; men for de egentlige Læsere har det efter mit Skjøn langt fra noget trættende at føres om i forskjellige Livsgeheter, naar disse dog ikke ligge længer fra hinanden end at der altid bevares et vist indre Sammenhæng. Hvad der foresvævede mig, kan jeg maaskee bedst tydeliggjøre ved at sige, at det var Romanens Fremstilling i Sammenligning med den sædvanlige historiske; med langsomme men sikre Skridt følger den Hovedhandlingen, bryder ofte af netop naar Opmærksomheden er meest spændt, for at se sig om til alle Sider; dvæler ofte ved Skildringen af Situationer og Charakterer, der ikke ligefrem fortsætte Handlingens Gang, men dog altid staae i et vist Forhold til den, saa at naar denne optages igjen er Situationen ikke ganske den samme. Det var ikke den annalistiske Form i og for sig jeg tilfjtede, men en historisk Fremstilling med Tidsfølgen bestemt for Die, for at vise den indre Sammenhæng i Udviklingen, hvorledes det ene griber ind i det Andet, hvorledes Forhold og Omstændigheder have Indflydelse paa Enkeltmændenes Tale og Handling, ligesom atter disse efter den Kraft og Dygtighed hvormed de formaae at gjøre sig gjæl-

IV

hend., v.d. deres Tale og Handling indvirke paa Forholdene, saa
 et Smaatmaal bliver en anden. Bistnok er det Stof den danske
 Auktionserte skal behandle temmelig eensformigt, somme ville sig
 saa ansfermigt, at det neppe formaaer at vække endfige spænde
 Opmarksomheden, men skjendt Udviklingens Strem flyder langfomt,
 saa langfomt at den undertiden næsten kunde synes at staae stille,
 saa rerer sig den under denne ydre Eensformighed de dybe reli-
 giøse og fæltæ Livsopgaver, der bestandig drive fremad, og komme
 derved til at udgjøre den egentlige Hovedhandling. Dem maa man
 i Livet have lært at kjende for at forstaae Fortidens Udvikling, ligesom
 det overbeviend kun er ved levende Deeltagelse i Nutidens aandelige
 Stræben. man faaer Interesse for Historien. Indviendes der, at
 man ad den Vej aldrig kommer til nogen reen objektiv Frem-
 stilling, saa vilde denne Indviending kun have Gnydighed, dersom
 Nutiden og dens aandelige Stræben ikke virkelig var i Sammen-
 hæng med Fortiden, men er den det, saa maa det være Nuti-
 dens Opgave at eftergive denne Sammenhæng: det maa være dens
 Ret som det er dens Pligt, for dermed at gædtagere sin egen Veret-
 tigelse. Meget mere maa vi derfor sige: jo dybere Nutiden er
 aandeligt bevaeret, jo klarere Opgaverne stille sig for den, desto
 dybere og klarere formaaer den ogsaa at opfatte og fremstille Forti-
 dens Udvikling. Den rene Objektivitet i Fremstillingen, der i sin
 Røgenhed er udtalt i den Sætning, at Høierestrikeren hverken
 maa have Religion eller Fædreland, er kun et Selvbedrag, hvis
 egentlige Mening er, at al dybere Livsinteresse er udhulet for
 Betragteren, hvorfra Høien bliver, at han heller ikke i Historien
 kan finde nogen saadan. Eller med andre Ord, han kommer ogsaa
 til at see Historien paa sin Plaaade, og Fortælleren er kun den,
 at han kan ingen dybere Mening finde i den, saalidt som han har
 kunnet finde den i Livet selv.

Spørgsmaal om jeg tilligtede en videnskabelig Behandling
 af Stoffet eller blot en populær let kjærlig Fremstilling, har jeg

allerede befvaret, foranlediget ved en Recension, i Nyt Theol. Tidsskr. I; men da min ærede Recensent i Nyt Theol. Tidsskr. IV S. 356 ikke har fundet sig tilfredsstillet ved dette Svar, maa jeg desangaaende endnu tilføie nogle Ord. Videnskabelig maa vel den Fremstilling kaldes, der støtter sig til „Kilderne“, men hvad der skal kaldes „Kilder“ er det netop vanskeligt at afgjøre, og i en vis Henseende kan derfor ingen historisk Fremstilling kaldes „videnskabelig“, da der altid kan drages nye og bedre Oplysninger frem, og det er umuligt for Enkeltmand at udtømme dem alle. Naar derfor Rec. bemærker, at jeg „efter Tid og Billaar og Stoffets Bestaaffenhed har givet snart det videnskabelige snart det populære Formaal Overvegt“ — saa er det ganske sandt, naar Sætningen kun nærmere begrændses saaledes, at jeg i det for mig mindre væsentlige, har optaget meget saaledes som jeg foresandt det, naar jeg paa min Bet ikke var stødt paa noget, der bragte mig til at tvivle om Angivelsens Rigtighed. Det kan neppe nogen Historiker, især naar han behandler Specialhistorien, fritjendes for, og Spørgsmaalet maa derfor kun blive, om denne Specialhistories Hovedemner virkelig ere behandlede selvstændigt og efter de bedste Kilder. At gjøre dette har været mit Formaal, og hver man i den Henseende kan paavise mig Feil og Urigtigheder, skal jeg villig anerkjende dem iem saadanne, uden derfor at kunne opgive Fordringen paa at have leveret en videnskabelig Fremstilling, selv om det tillige var mig magtpaaliggende at give denne i en let læselig Form.

Det er første Gang at en fuldstændig Bearbejdelse af den Danske Kirkes Historie efter Reformationen er kommen for Lyset. Saavel Biskop Münter som Prof. Jens Møller havde i deres sidste Leveaar tænkt paa at skrive den, men de kom ikke videre end til offentligt at udtale deres Forsæt. Hvorvidt jeg vil see mig i stand til at behandle den ældre danske Kirkehistorie efter samme Plan, derom kan jeg kun sige, at det vilde være min Lyst og mit

...at haabe .

ogfaa raa en eller anden Maade vil give
stændigt at gjennemføre det hele Arbeide.

Øversigt over Indholdet.

Tredie Afsnit.

(1730—1825).

Pietisme. S. 1—145.

Christian VI. Brev om religiøs Frihed. Synode i Slesvig. J. A. Bluhme og G. Pontoppidan. Universitetet. Zinzendorph i Kjøbenhavn. Missionen. Strid mellem Kjøbenhavns Præster om Skriftemaalet. Ole Herleb, Gwald og P. Holst. Forbud mod Forsamlinger og mod de Orthodoxes Toren. Trauen. Commission; Raasbol og Gwald; Reus. Kongens Afsjærelse. Separatistiske Sværmerter. P. Holst's Afsættelse. Strid med Zinzendorph. Pietistiske Præster, N. Brorson, Svanum, Werner, G. A. Brorson o. A. Om Forandringer i Ritualet; P. Herleb. Confirmationen. Separatister; Stottrupperne. — General-Kirke-Inspections-Collegiet; den reudeberger Synode. Collegiets Instrux; dets Medlemmer; dets tvende Circularer. Ritualets Revision; Exorcismens Afskaffelse i Slesvig. Psalmebog og Forklaring. Bibeloversættelse. Almestøt. Universitetet. Historiske Studier; Holberg. Kirke-

VIII

Udvalgte Birkfømhed. Separatister. Theologernes Betænkning. Om vidtløftige Forsamlinger. Forbud mod Separatister og Gjenrejsning. Strid om Pontoppidans Forklaring. Videnskabsligbed. A. m. a. e. i. Slesvig. Christian VI's Død.

Fornuft-Christendom. S. 146—256.

Frederik V. Forbud mod Herenbutter. Pietistiske Præster. Anticlericalisme paa Kirke-Collegiet. Fritänktere; den wolfske Philosophie. Helberg og Gilschew. Rosenkand-Guise. Basedow & Co. Klopstock og Gramer. Kirkesagers Forvaltning. Interesse for Naturovidenskaberne. Pontoppidan som Protestant; om Betænkelsen af geistlige Embeder; Pastoraltheologie. Pietistiske Kereser. Basedows Affættelse. Dne Guldberg; Fr. Frick. Brerfons, Pontoppidans Død. — Rationalistisk Theologie; Samlet, Jov. D. Michaelis. Gramer. Frederik Vs Død. Christian VII. Afstæfelse af aabenbart Skruttemaal. Trinse, Genslutning Opvækkelse; Angreb paa den geistlige Stand; Seagdaasamerdning. Trinse's Planer; hans Fald. Guldberg; hans theologiske Standpunkt. N. G. Valle og Chr. Barthelm. Det theologiske Sædium ved Un. universitetet. Prædikantur. Herenbutter i Christiansted. P. Nielsen; G. F. Hornemann og Barthelm. Pjalmebog. Davides Reide. Valle, Bylep i Sjælland. Herrensørens Afstæfelse. Guldbergs Aftæfelse.

Nationalisme S. 257—480.

Arenprinds Frederik. Arimte Bibelstudier; Adler, Birch, Fr. Winter. Reformatoryge Aftæg. Høstholms liturgiske Forslag og den liturgiske Reide. Barthelms Religionsbeg. A. m. a. e. i. Slesvig. N. G. Valle. G. F. Hornemann og Barthelm. Liturgiske Endringesforslag. Arimter, Hornemann og Guldberg. Valles Bællæsnina; Barthelm om den geistlige Stand. Den samvige Philosophic. Wellers Inceptorium. A. m. a. e. i. Slesvig. Herrensørens Afstæfelse. Pales Forslag for Biberen. Herrensørens A. S. D. D. Herrensørens Afstæfelse. Pales Forslag. Nationalismens Zeter. P. G. Clausen;

B. D. Boisen. Pietistisk Dyrkelse. Naturphilosophie. S. Steffens. Kunster og Grundtvig. P. D. Boisens liturgiske Forslag. Amtsprovster. Fr. Münter Biskop i Sjælland. Videnskabelige Forhandlinger ved Landemødet. Kirkelovens Revision, Grundtvigs Dimisprædiken. Grundtvigs kristelige og videnskabelige Virksomhed. P. E. Müller og J. Røller. Kunsters Prædiken. Bibelselskab. Grundtvigs Prædiken; Strid med H. C. Ørsted. Reformationens Jubelfest. Forfølgelser mod de stærke Jyder. Harms's Theses. Berlin. Bibelselskabet. B. F. Rønne. Rationalister. Amtsprovstiers Redlæggelse. Dyrkelse i Fyen. Kunster og Grundtvig. H. R. Clausen og A. G. Rudelbach. 3. Udgave i Kjøbenhavn. Prof. Götz, om Determinismen.

Fjerde Afsnit.

(1825—36).

irketampen. S. 481—640.

Theol. Maanedsskrift. Clausen, „Om Katholicisme og Protestantisme“. Grundtvig „Kirkens Hjemme“. Cl.'s Erklæring. Gr.'s Mod-Erklæring. Rudelbachs Kritik, Engelbreth's og H. Røller's. Kunster, „D. krist. Biskop“. Grundtvig „Om den krist. Kamp“. Juristernes Bedømmelse; Paulsen; A. G. Ørsted; J. C. Lindberg. Injurieproces. Gr.'s Redlæggelse af Embedet. Jubelfest; Bispernes Hørdebrev. Injurieproces. Spandet og Lindberg. Cl.'s Erklæring. Gr.'s kirkelige Anskuelse. Rituelle Stridigheder. Stridens første Afsnit sluttet. Prof. J. Røllers Erklæring. Lindbergs Spørgsmaal til Prof. J. Røller. Fiskal-Action. Cl.'s Erklæring. P. E. Müller Biskop i Sjælland. Clausen „Den theol. Partiaand“; Lindbergs „Oplysninger“. Pastor Busck's Protest. Clausens Klage til Cancelliet; J. P. Kunster. Begjæring om Udtrædelse af Statskirken; Grundtvig som Fripræst. Strid om Ritual-Forandringer; Stenersen Gad, H. G. Clausen. Strid om Djævel-

Kortaaelsen. Proces mellem Bisby og Lindberg. Den vest-
 hallandske Feide; S. Bartholin, P. A. Fenger. — J. P.
 Rønner Røder i Sjælland. Forhandlinger om Ritualet.
 Omhandlede Forslag om Sognebaandets Løsning. Opvækkelse
 blandt bønderne i Fven, Jylland og Vest-Sjælland. Refor-
 mationer

Borm, Ole, Rector i Horsens *268-69. *331-32.

Bormorjen, Frands, Biskop i Skaane 7. 8. 16. 118.

Bowern, Joh., bert. Rantsler 238-39. 260. 265.

Bymøller, Arnold, Katholik 290; 92.

Beldise, Andr. *32, Biskop i Viborg *58. *74. *77. *184.

Beldise, Marcus, theol. Prof. *14. *32. *37. *58. *100. *101. *105. *107, Betænkning *118-19. *156.

Beldie, Peter, Præst i Sommersted *14.

Biegenbalg, Missionær 514-15. 535-36. 540. 542. 560. *19.

Zimmer, Præst i Rytjobing 494.

Zinzendorph, Rif. L., Greve *10, Opbold i Abbn

*15-19. 22, Afvisning *54-55. *133, Psalmer *178.

Zwergius, D. G., „Sjæll. Klerefie“ *168.

Ægteflabsfager 54. 186-88. (269). *201-2, Trolovelse *288-89. *337.

Dehlenschläger, Adam *358-59. *363-64. *365; 66. *371.

Olgaard, Præst *384.

Orsted, A. S., om Rants Philos. *309, mod Horrebom *327-32. *333-34. *345-46. *384. *392. *479-80, om Clausens Bog *512-16. *518. *535 fgd. *612.

Orsted, S. Chr., Strid med Gr. *426-29.

Ostrup, pers. Kapellan *599. *636.

Rettelser til Anden Deel.
(j. S. 655).

- 21 Lin. 14 fremstillede læs forestillede
38 — 18 underrettede læs underrattede
18 — 11 deus læs deres
83 1 Overskriften, Den verdslige S. læs Den rensborger
Sunde
161 Lin. 10 vare læs var
383 — 18 gjenkabende læs gjenkamar vende.

Sm 1
73
24

Credie Affnit.

Første Afdeling.

(1730—1784).

Pietisme og Fornuft-Christendom.

Christian VI's Regjering danner et mærkeligt Vendepunkt i danske Kirkes Historie, da man i den Tid sporer et kirke-
Røre og en religiøs Bevægelse i Landet, som man ikke
seer Mage til siden Reformationstiden. Det var den
første Duvækkelse, der kom til at gennemtrænge alle kirkelige
Leder; havde det end været længe, førend den kom til Gjens-
brud, var Bevægelsen i Tydskland dengang allerede bety-
delig sagmet, saa kom den ogsaa her til at virke desto stær-
kere, ja kom her mere end noget andet Sted til fuldstændig
udholde sin Eiendommelighed. Frederik IV, skjøndt selv
uden nogen stærk religiøs Følelse, var villig gaaet ind paa
alting af det, man i Halle anbefalede som de virksomste Mid-
tønde til Christendommens Fremme, og han havde derved lige-
vel forsøkt den religiøse Folkebevægelse; men han kunde dog
ikke forebygge dens Frembrud, da med Christian VI en Mand
kom paa Thronen, der af ganske Hjerte delte sin Tids religiøse
Nødsørg. Det fuldkomne Uvante ved al aandelig Bevægelse
er nemlig at se, at det Folk kan vistnok have bidraget til, at man dengang
saa den mere Ophævelse af de mangfoldige kirkelige Trætter

end man til andre Tider vilde have gjort; men dog vilde det være utvilsomt at misliende Bevægelsens store Betydning, da det var den, der først løsuede de stive statskirkelige Former, der stærkt udvirkede den religiøse Forskjællighed i Folket selv, og blev derved nye Veie for Fremtidens Udvikling.

At der siden Midten af det forrige Aarhundrede ikke sjælden vittere sig Kulde og Ugegyldighed mod alt det Kirkelige mellem Tidens Foruemme og Dannede, er i det Foregaaende oftere bemærket, og at det samme ogsaa var Tilfældet i Christian VI's Tid, kan man allerede slutte deraf, at den Mand, der af Samtiden ikke uden Grund betragtedes som Fruanternes dygtigste Ordfører, Ludvig Holberg, var til samme Tid fortrinlig virksom som Forfatter og skaffede sig saa udbredt en Væserfreds som neppe nogen anden. Men Theatret forblev dog lukket siden Branden 1728, og selv Holberg sysselsatte sig med mere alvorlige Studier; om ogsaa kun for en Tid overdøvedes den faade Latter af de tungsindige Klager, Fruanternes Spot af Bodsprædikanternes Alvorsord. Hvad der giver Pietismen sin store Betydning er, at den udtaler en kraftig Indsigelse mod den Sammenblanding af den borgerlige og kirkelige Myndighed, der hidtil stadig havde raadet uansægtet. Det er derfor ikke sjælden hos dens Ordførere at finde Ytringer som de følgende af Erik Pontoppidan, der udtaler en aldeles anden Anskuelse af Forholdet mellem Stat og Kirke end man tidligere er vant til at træffe hos Theologer: „Gud har befalet os at styre et hætterst Menneske efter een og anden Formaning, men ikke at jage ham af Landet, medmindre han foretager sig Noget ganske stridigt mod Landets Love og det borgerlige Samvæns Sikkerhed og Rolighed, i hvilket Fald han bør straffes med verdslig Arm som en ond Borger uden Hensende til, hvad Christen han er, thi den Sag tager Enhver

med sig ind i Evigheden for Christi Domstol som dens rette Bærnerthing, og det er farligt at falde Gud i sin Dom over den fremmede Tjener.... Var end Kirken saa reen og god som Christi eget Selskab var i hans Kjøds Dage, da burde dog Ingen tvinges til dens Samfund; thi hvad gjorde Frelseren, da Nogle allerede i hans Tid separerede sig, adskilte sig som vi læse Joh. 6, 66? Monne Jesus da tvang disse Separerede eller hævnedede sig paa dem? Nei han saae deres Afvigelse med et ynksomt Hjerte, og spurgte de Tolv, om de ogsaa vilde gaae bort, visende at saadant stod til dem, og han skjottede ikke om en eneste tvungen Efterfølger. Saa længe Kirken bestod af lutter Voluntiers, da vare ogsaa dens fleste Lemmer levende Lemmer. Men siden Constantini Magni Tid, da hver Mand med Bold og Magt skal være Christen, er det urimeligt at vente den store Hob skulde svare til sit Navn*). Uttringer af den Art ere ingenlunde enesaaende, tværtimod vi ville ofte høre dem ved de forskjelligste Leiligheder, og det ikke blot af de Undertrykte men selv af dem, der havde Magten i Hænde. Hvad der bragte Pietisterne ind paa denne Betragtning var altsaa ikke det, at det var dem, der maatte lide under Statskirkens Tryk, men fornemlig den Erkjendelse, at Christendommen væsentlig er Hjertets Sag, at det ikke kommer an paa en Anerkjendelse af Lærens objektive Sandhed men af dens subjektive, at den er sand i mig og for mig, og ved at lægge Eftertrykket derpaa, ligger det nær ogsaa at fremhæve Friheden, der er Betingelsen for Sandheden i Tilegnelsen. Bistnok var det en Anskuelse man mere leilighedsvis blev ført hen til og udtalte, og man mærker ikke til nogen bestemt planmæssig Stræben

*) Menoja, En asiatisk Prinds, som drog Verden omkring og søgte Christus. III. S. 435—37.

Stemning havde stor Indflydelse paa den
Liv dengang antog, saavel i fornemmere &
Talemaater og Gebærder snart blev en Mi
Almuen, der fik Mod til at tale høiøste
dærvelse og Præsternes Verdslighed. Alle
dom var han stærkt religiøst paavirket. H
ning Louise havde en Søster Christine, gift
af Heudern af Familien Stolberg-Berniger
Speners ældste Venner, og denne Dame
delse ikke blot i sin nærmeste Kreds men paa
grenede Slægt. I hans Moders daglige
forst Barnets fromme Følelser, og de næret
hans Lærer Joh. Vilh. Schröder's Veilednin
var en af hine Melancholifere, vi i den
mange af, hvis Livskraft næsten ganske hente
Strupler*), men som isøvrigt ved sin hje
ganske vandt sin kongelige Myndlings Gunst
ikke uden Indflydelse paa Kirkestyrelsen i

deres Hofholdning med al dens glimrende Pragt og fine Etiquette dog fra først af bar en alvorlig Fromheds Præg. Denne Kronprindsens Stemning var vel bekjendt baade heri landet og i Tydskland, hvorfor en Mængde urolige Hoveder, der sammensattedes under Bencævnelsen „Opvakte“, flokkedes om ham og knyttede store Forventninger til hans Thronbestigelse. Dog var Christian VI ingeniunde et villieløst Værktøj i Andres Hænder; af Naturen var han godt begavet, og arbejdede under hele sin Regjering med utrættelig Flid; men det var ogsaa et stort Maal, der foresvævede ham, at forbedre og fremfalde en aandelig Bevægelse i den danske Kirke. Han indsaae, at for at opnaae dette, maatte han indrømme en større aandelig Frihed, og derfor var det altid hans første Fortring til hans Ministre, at de skulde være tolerante*), ligesom han ogsaa idemindste til en Tid og til en vis Grad isigte selv at være det. Han frygtede ikke selv de vilde sværmeriske Bevægelser, fordi han ansaae dem for et nødvendigt Onde, og fordi han ligesom vilde benytte den frembrusende Strømning ved at dæmme for den og ved at skaffe den Afløb i ordentlige Vandledninger, at den istedetfor at oversvømme og ødelægge, tjente til at frugtbargjøre det hele aandelige Agerland. Men Pietismen var som ovenfor bemærket et firkeligt Oppositionspartie, og kunde egentlig kun virke i det Smaa og i det Enkelte som en Modvægt mod den mekaniske Formalisme i Statens Behandling af de firkelige Sager; det kan derfor ikke undre os, at den, da den nu paa eengang af Magten i Hænde, samlede i Benyttelsen af samme, og under beständige Forsøg paa at befæste Guds Riges Udbredelse ved Regjeringsforanstaltninger dog i Grunden forfeilede sit Maal.

Det var fra Tydskland, at den aandelige Bevægelse var

*) Jens Røllers Mnemoshne. IV. S. 328.

lige Præster," som Almuen spotvis
havde endeel at stride imod. Saaledes
i Lønder „en særdeles hellig Mand,
gik stort Ry og Rygte" *), til samme T
H. A. Brorson var dansk Præst i Bye
vil senere blive Keilighed til at omtale
Superintendent i Slesvig var siden 1724
radi, der var en af de balleste Profes
og som i sin Ungdom havde levet paa
flere af den Tids bekjendte Sværmere
som Præst for den tydske Menighed i S
Hofpræst i Kjøbenhavn (1721—28) vun
som en særdeles nidfær og dygtig Præst.
først bragte reformatoriske Forslag paa B
det, fordi de slesvigste og holsteenste Kirke
Synode besad en mere selvstændig Repra
terne i det egentlige Danmark. Da Syn
samlede

og kunde føies til Kirkebogen; 4) Affattelsen af en General-Malmebog, af hvilken atter Præsterne kunde efter eget Skjøn foranstalte smaae Samlinger til Brug for Menighederne; endelig 5) Forbud imod private Communioner, der var bleven Skik imellem de Fornemme for at unddrage sig det almindelige Striftemaal og Altergang. Provsterne gik med Glæde ind paa disse Forslag, da de indeholdt Dnsler, der ofte vare stredede af Slesvigs Geistlighed; man gjennemgik nøiagtig isavel Kirkeordinantsen som Kirkebogen Stykke for Stykke for at enes om, paa hvilken Raade Forandringerne burde foretages, og derpaa indsendtes Synodens consulta til kongelig Approbation^{*)}. Imidlertid paafulgte denne ikke saaledes som det ellers var Skik, og Grunden til Regjeringens Betænkthed er ikke vanskelig at see. At iværksætte alle disse Forslag udkrævede betydeligt Arbeide i længere Tid, og desuden var man nok ikke rigtig paa det rene med, hvad der egentlig tilsigtedes, om der saaledes ved en Revision af Ritualet blot skulde tænkes paa en bedre ordnet Udgave af de gamle Haandbøger, eller om der skulde foretages virkelige Forandringer i Kirkestiftene o. desl. Conradi, hvem det nærmest maatte paaligge at fremstynde Sagen, blev fort efter dødelig sygdom, og denne Svækkelse i Forbindelse med hans gamle Dnde, hyppige Anfald af mørk Tungfindighed, lammede hans Kræfter^{**)}. Neppe har heller Kongen ønsket strax at gaae saa reformatorisk til Værks, men derfor bleve Forslagene ikke uden Betydning, da de senere ofte enkeltviis bleve dragne frem igjen.

En af Kongens meest betroede Mænd i alle firfelige

*) Burcharbi, Ueber die Synoden in Schleswig u. Holstein. S. 85—89.

***) Zwergius, Det sjæll. Clereste. S. 784.

1735. Den gamle kirken i Rendsborg ble
IV, der under et Ophold i Byen havde
faldet til tydsk Hofprædikant i Conradi's
hans Indflydelse paa Christian VI er tit
særdig bedømt, og vil den følgende. S
Bidrag til hans Charakteristik. Ved samm
en Aandsfrænde af Bluhme, der ligesom
Rendsborg, til Kjøbenhavn, nemlig Anton
der blev Hovedpræst ved Petri Kirke, og b
Bluhme's Indflydelse ved Hove, saa var i
Menigheden ikke ubetydelig. Mellem de
Geistlige i Christian VI's Tid maae vi ogsaa
Ludvigsen Pontoppidan, en Mand, der
ter mere end nogen Anden har bidraget til
aandelige Eiendommelighed, skjøndt han f
havn 1735, efterat de første stærkt bevæged
gaaede. Vel var han ikke nogen Slesviger
han var født i Aarhus (1698), hvor hans

geistlige Ansættelse erholdt han 1723 i Nordborg paa Als, hvor han blev Hofpræst hos den unge Hertug Carl til Ploen og Nordborg, og her blev han strax indviklet i en hæftig kirkelig Tvist, da hans ældre Collega, Hans Caspar Brandt, Sognepræst i Nordborg, beskyldte ham for at være en Kjætter og Pietist. For at gjøre en Ende paa denne Trætte udnævnte Hertugen Pontoppidan til Præst i Hagebjerg (1726); men hans gamle Modstander Brandt var ved samme Leilighed bleven Provst, og forlangte nu, at Pontoppidan som mistænkt for falsk Værdom først skulde underskrive form. Conc. som de øvrige membra ministerii ducatus Nordborgensis, hvilket altsaa vakte den gamle Trætte paany. Pontoppidan søgte sig ved at gjøre det, fordi Danske Lov, der var gjældende paa Als, ikke paalagde nogen saadan Forpligtelse; men for Enigheds Skyld erklærede han sig tilsidst for villig, naar det maatte see „per quatenus.“ Dette kunde imidlertid ikke tilfredsstille hans Modstander, og Striden ophørte først, da Nordborg ved et andet Arvestifte kom under Kongen, og Præsterne dermed under den syenske Bispestols Jurisdiction^{*)}. Ved disse Stridigheder fik Pontoppidan først Anledning til at betænde Forsatterbanen med et Par Smaa skrifter: „*Dialogus* oder Unterredung Severi eines pseudoorthodoxen Predigers, Sinceri eines Stadtsecretairen, und Simplicis eines einfältigen Bürgers von der Religion und Reinheit der Lehre“ (1727), og „Heller Glaubens-Spiegel, in welchem die Kennzeichen der Kinder Gottes vorgestellt werden“ (1728), der senere udkom i dansk Oversættelse under Navn af „Aandeligt Speil.“ Pontoppidan var ikke nogen sværmerisk Pietist; af Naturen var han livlig og munter, stærkt paavirket

*) Graf Pontoppidans Levnet og Charakteristik (tildeels efter Autogram), J. Møller, Tidsskrift for Kirke og Theologie. IV. S. 58—158.

den nye betroede Minister J. v. A. R. var
imidlertid fra forskjellige Sider indfo
ud paa at berøve Kjøbenhavns Univer
men de fandt ikke synderlig Fremgang.
Casjen Tychoenius i Viborg foreslog saaledes
Universitet for Jylland i denne By, hvor
sig selv og Biskoppen et theologisk Pri
stede kun Spot til Tasse*). Der var
oprette i Slesvig et særskilt Universitet.
Undersaatter, da Kiel som bekjendt hørte
Andeel; men skjøndt dette Forslag, som
under sit Ophold i Kjøbenhavn ogsaa at
ave givet den første Anledning til at der sid
ere Dannelsesanstalt i Altona, saa blev
iffet intet Hensyn taget til det**). Forund
en ved denne Leilighed tænkte paa Norge, i
othundrede Aar senere ved mange Leiligh
almindeligt Onste. For at udarbeide en

Bartholin og Justitsraad Gram, den navnkundigste og dygtigste Lærde, Kjøbenhavn dengang besad. Commissionen blev hurtig færdig med sit Arbejde, og den nye Fundats udfom d. 31 Marts 1732, der ikke væsentlig forandrede Universitetets gamle Indretning, men som dog i smaa Stridt altid ledede noget bort fra den gamle Bei*). Universitetet var fra først af en reent kirkelig Indretning for at danne vordende Præster, og det var kun langsomt de øvrige Videnskabsfag kunde skaffe deres selvstændige Betydning Anerkjendelse. Bevægelsen gik sin langsomme men sikre Gang, og den havde nemlig i Holberg fundet en dygtig og ivrig Forsvarer. „Det fornemste, hvorfor dette Akademi maa høre ilde, er, at intet Studium undtagen Theologien bliver med synderlig Iver lært. Paa andre Akademier ere Studenterne delte ad udi visse Klasser; nogle ere Theologer, andre Jurister, andre Mediciner, andre Mathematici; men paa dette Akademi findes ingen uden Theologi, saa at de Andres Tal strækker sig neppe til et Douzaine. Om dette kommer af Studenternes Gudsfrøgtighed, at de have en naturlig Begjærighed til dette Studium, eller de finde deres Regning bedre derved, dette lader jeg Andre efterforske“. Han indrømmede, at den studerende Ungdom i Kjøbenhavn „var høilig anseet formedelt sin Færdighed at erprimere sig paa Latin“; men hvad han savnede var Dvælselse i de praktiske Studier, Historie og Retskyndighed; „dersom disse bleve øvede tilligemed de andre, vilde de tybeste Studenter, som komme hid udi Hobetal og ved deres ihvorvel overfladiske Kundskaber udi Historicis og Juridicis insinuere sig udi fornemme Folks Huse og blive Hovmestere for adelige Børn, af sig selv tage Afsted. Men saasom de Fornemme skjøtte ikke meget om at lade deres Børn lære *logica*

*) Nærmere, Kjøbenhavns Universitets Annaler. S. 270—77.

og *metaphysica*, hvorudi vore Studenter ere fast alene øvede, saa maa de imod deres Villie bette deres Børn til Fremmede, som andre adskillige Studier profitere*). Det var altsaa en Udsentring af de forskjellige Classer eller Faculteter, Holberg forlangte, og Fundatsen indeholdt forsaavidt en Tilnærmelse dertil, som den bestemte, at enhver Professor skulde for Fremtiden være bunden til sit bestemte Fag, medens det tidligere var almindeligt, at han skiftede Fag, efterhaanden som han rykkede op i Anciennitet, fordi man tidligere kun betragtede de forskjellige Fag som Forgaarde til den samme Helligdom, nemlig Theologien. Uigeledes blev den Udfik udtrøffelig hævet, at man designerede Folk til de akademiske Væverposter uundtum længe før der blev nogen ledig, en Udfik, der ogsaa hyppig fandt Sted ved geistlige og andre Embeder, men som ved Christian VI's større Samvittighedsfuldhed af sig selv maatte falde bort. Angaaende theologisk Attestats blev her bestemt, at Studiosi, foruden at udvise nogen anseelig Profect *in fontibus S. Scr.*, ogsaa skulde prøves i Kirkehistorien; men allerede denne lille Forandring vakte megen Misnoie; „de strege det ud som en urimelig Ting, et *jugum intolerabile, quod nec nos in juventute nec parentes nostri unquam portavissent***), og dog har det neppe været syn- derlig bevendt med det kirkehistoriske Studium, da der ikke blev holdt Forelæsninger over denne Disciplin førend over tredive Aar senere. Der indtraadte altsaa ved Fundatsen enkelte Smaasforandringer, og, hvad der saaledes var begyndt, blev efterhaanden videre fortsat og det endnu i denne Konges Tid. Christian VI sysselsatte sig nemlig bestandig med Planer og Forslag til det lærde Underviisningsvæsens For-

*) Holberg, Danmarks og Norges Beskrivelse 1729. S. 183-85.

***) Nyerup, Kjøbenhavns Universitets Annaler. S. 303.

betring, og allerede Aaret efterat Universitetet havde faaet sin Juudats sit den samme Commission (d. 13 Marts 1733) det Hverv at overveie de Relationer, der vare affordrede alle Stifters Biskopper angaaende de lærde Skoler; men med Udarbejdelsen af den nye Skoleplan gik ikke det saa rask fra Haanden, og der gik Aar hen, forend man saae Frugterne af Commissionens Arbeide.

Hvad der interesserede Kongen meest ved Universitetets fornyede Virksomhed, var at faae det theologiske Facultet besat med lutter gjensøbte, aandelig oplyste Lærere; men for at det kunde skee maatte der først foretages en Udrensning. Den lærde Søren Lintrup, der som Confessionarius strax havde maattet vige Pladsen for Johan Frauen, skulde dog fremdeles fortsætte sin Docentvirksomhed, „saasom vi vide, at Du dertil med besynderlig Talent er begavet, og at de Studerende Din Underviisning vel kunne behøve“; men han døde allerede Aaret efter 1731, og Universitetet mistede i ham en af sine anseeteste Lærere*). Pietismens hæftige og utrættelige Befjæmpet, den gamle Hans Bartholin kunde umulig være en Mand, som Christian VI ønskede, og efterat han derfor i et lille Skrift „Underretning om endeel Pietisters Bildfarelse“ 1731, der dog aldrig blev trykt**), havde samlet alle sine Klagepunkter over Speners og Frankes Kjætterier, søgte han selv sin Afsked paa Grund af Alderdoms Svaghed, og døde otte Aar derefter (1739). — En vel anset ung Docent og Disputator var Frederik Rannestad, der som Provst paa Klosteret vicarierede for Biskoppen; han var ligeledes af den strængt orthodoxe Skole***), og blev 1732 Sog-

*) S. Røller, Mnemosyne. IV. S. 97.

**) Håndst. paa Kgl. Bibl. Gl. Kgl. Sml. 4, 1495 o. fl. St.

**) Suhm, Samlede Skrifter. X. S. 33.

nepræst ved Domkirken i Aarhus. Saaledes blev af de Ældre Hans Steenbuch alene tilbage, og da han, saavidt man kan sjonne, ansaaes omtrent for den ringeste af dem alle, trængte han høilig til yngre og dygtigere Medarbejdere. Først udnævntes Sognepræsten i Varde, Marcus Woldike, en Søn af den gamle Peder Woldike i Sommersted, Haderølev Amt, der i sit Hus havde ligesom et heelt Seminarium, hvori han tillige underviste sine tre Sønner, Andreas, Jørgen og Marcus, der alle bleve høit anseete og lærde Mænd. Om denne blev det sagt, at „han kunde være Professor i hvilken Videnskab det skulde være“*), men især havde han dog under sin Faders Vejledning“ lagt sig efter det Hebraiske og læst Rabbinerne“ og derfor blev det gl. Test. egentlig hans Fag. Hans Værdom havde hanet ham Bei, men iøvrigt horte han ikke til de „ret Sprokter“, ligesom det vist var umuligt at træffe nogen saadan blandt alle dem, der i Kjøbenhavn havde erholdt deres theologiske Dannelse. Derfor vilde Kongen heller see sig om paa de tydske Heifskoler for der at finde en Præstelærer ret efter sit Hjerte; han henvendte sig til flere af Tidens berømteste Mænd, men af dem kunde han ikke fornaae Noget til at komme berind, og hans Valg faldt derfor paa en Theolog af anden Rang, som især Zinzendorph havde anbefalet, Byrtembergeren J. r. Fred. Neuf. Han var en Discipel af den berømte Bengel, og ligesom sin Lærer forbandt han med sin Tro for christelig Oprøffelse et mere aabent og velvilligt Blik for Tidens Bestræbelser i forskjellige Retninger. I hans yngre Aar havde den wolske Philosophie itrængt bevisende Methode meget tiltalt ham, men da alle hans christelige Venner eenstemmig udtalte Mistillid til den nye Philosophie, kom han selv

*) J. Møller, Mnemosyne. IV. S. 99.

mere og mere bort derfra, og hans Disputationer og Forelæsninger over Moralen blev det mærkeligste ved hans akademiske Virksomhed. Med denne forenede han tillige en præstelig, da han strax efter sin Ankomst som Beviis paa Kongens særdeles Raade tillige blev bestiftet til tydsk Hofprædikanant^{*)}. Som Præst var han især ualmindelig begavet, og slattede sig ganske til sine ligefindede Venner, de tvende andre tydske Præster i Byen, Bluhme og Rhon. Men ved Universitetet fandt han egentlig kun hos Steenbuch noget Medhold, og han kunde derfor heller ikke, hvad det følgende vil vise, ganske undgaae flere haarde Sammenstød.

Mellem de mange Ublændinger, som Kongens bekjendte religiøse Retning bragte ind i Landet, var Ingen mærkeligere end den ovennævnte Mik. Lud. Greve af Zinzendorph. Han havde gjort Kongens nærmere Bekjendtskab, da denne som Kronprinds gjorde sin Reise i Tydskland, og ved sin Ankomst til Kjøbenhavn i Sommeren 1731 fandt han ved Hofset en yderst forekommende, næsten glimrende Modtagelse. Hensigten med hans Reise var just ikke den at virke for sit eget afsondrede kirkelige Samfund, men i Almindelighed at udbrede, hvad han kaldte, Jesu Christi Rigsrige, og samle alle de opvakte Brødre og Søstre til en aandelig Eenhed. En Forskiel mellem herrnhuttist og pietistisk Opvakte erkjendte han egentlig ikke, ligesaa lidt som Folk i Almindelighed gjorde det, der sammensattede begge under Navnet „de Hellige“; men desuagtet var der dog en Forskiel, som gjorde, at de aldrig ret kunde smelte sammen, hvormeget de end i deres hele Leveviis havde tilfælles. De egentlige Pietister lægge hele Bægten paa Helliggjørelsen, og deres hele Liv gaaer op i ængstelige Skrupler for at vaage over deres Handlinger,

*) Zwergins, Det sjæll. Clergie. S. 816—17.

deres Ord og Minder; Hærnhutterne derimod dvale i Betragtningen over den indseede Gorfoning, og deres Liv er Jubel og Glæde over at vore Synder ere afsøffede i Lammets Blod og Bunder. Men en bestandig Rugen i dunkle uklare Følelser er fælles for dem begge, ligesom og Mangel paa indre Sandhed og fuldgyldig Livsfriskhed; derfor var et vist paataget Bæfen, der tvang dem til at lægge deres Fromhed for Dagen ved enhver Ysighed, det almindelige Særkjende, hvorpaa Mændene kjendte dem, ligesom de ogsaa begge vare forenede i deres Jver med den herskende Kirkes Verdslighed og Gorfærdighed. Zinzendorph var nu paa sin Maade meget virksom i Kjøbenhavn, og Kongen gav ham et iynligt Beviis paa sin Gnist ved at gøre ham til Ridder af Dannebrogen, hvad der dengang endnu betragtedes som en særdeles Udmærkelse. Men desuagtet er det ikke rimeligt, hvad Grevens Beundrer Spangenberg fortæller, at der for Alvor skulde være tænkt paa at tilbyde Zinzendorph en Plads i Ministeriet, ja at Kongen endog gjennem sin Overkammerherre, Zinzendorphs fortrolige Ven, G. N. Pless, skulde have gjort ham bestemt Tilbud derom; det er ikke rimeligt, ikke blot fordi Jvar Rosenfrants og Mange med ham vilde være afgjort imod et saadant Skridt, men fornemmelig fordi man ser af det følgende, at Kongens Tillid til Greven ingenlunde var saa ubetinget, som et saadant Tilbud vilde forudsætte. Der var alnd Meget i Grevens sværmeriske Hærd, som Kongen ikke kunde billige, om der end paa den anden Side var Meget, hvori han gjerne borte og stundum fulgte hans Raad*).

Zinzendorphs bekjendte Jver for Missionen blandt Hærmingerne bevægede ham til ogsaa at bringe den Sag paa

* Om Zinzendorphs Opbold i Kjøbenhavn see: Spangenberg, Leven des Grafen Zinzendorphs. III S. 683—93.

Bane, og hans Raad i denne Henseende blev ikke uden Birkning. Det er en mærkelig og paasædende Ligegyldighed, som Christian VI i det Hele udviste mod dette Værk, der i hans Faders Tid havde taget et ſaa ſtærkt Opſving; thi om han end lod ſig berøge til ikke at afbryde hvad der allerede var begyndt, ſaa blev der dog ikke arbeidet paa Fortſættelſen med ſpæderlig Liv og Interesſe. Hele Kongens Birkſomhed var optaget af at gjenopvække den allerede ſtiftede Chriſtenhed, og han kunde derfor kun ſjæmpe alt hvad der laae udenfor en flygtig Opmærkſomhed. Dette kom den grønlandſke Miſſion iſær til at føle. Det første Skib, der i Sommeren 1731 bragte Budſtabet om Frederik IV's Død til Grønland, overbragte tillige den nye Regjerings Beſlutning at afbryde det hele Foretagende, med Befaling til alle Danſke at vende hjem. Hans Egede kunde og vilde ikke forlade ſine Grønlandere, og derved atter adſprede den lille Hjord, han nu ved mange Aars utrættelige Arbejde havde ſamlet omkring ſig; han valgte derfor at blive, i Fortroſtning til at Gud nok vilde beſjærme ham ſelv mellem Grønlands Iſbjerge, og hans Haab beſjæmmedes ikke. Hans Søn Povl Egede, der opholdt ſig i Kjøbenhavn for at forberede ſig til ſit tilkommande Kald, henledede først Zinzendorphs Opmærkſomhed paa Grønland, og denne formaaede atter Kongen til at forandre ſin Beſlutning. Nu blev der ogſaa i de følgende Aar foretaget adſkilligt til Bedſte for Miſſionen; ved Reſtr. af 4 April 1733 beſtemtes 2000 Rdl. aarlig til dette Diemed, ſaa at Egedes Stilling derved udvortes var ſikket; i Nærheden af Godthaab ved Baalsrevier, der hidtil var den enesſte Station, nedſatte ſig tre hærnhutisſte Haandværkere, mellem hvilke Chriſtian David en af Brødremenighedens ældſte Medlemmer; det følgende Aar 1734 blev der ved Povl Egede's Ankomſt anlagt en ny Station langt nordligere, Chriſtianshaab ved Disco

betragtning af den hele Mission
Iver og Njærighed for den kunde ikke for
Bestyrelse jo strax antog den mekaniske
er, som den senere bevarede. Selv de
Hans Egedes Efterfølgere, den eneste af
kjendte Grønlandernes Sprog og Charakter
del Egede kunde ikke bringe det over sig
det øde Land end de reglementerede je
mindre var det at vente om nogen af de
Uder deres Landsfrænder mellem Præsterne,
Hard, der var Missionær i Godthaab (17:
neste, der viiste nogen Iver; men deres
Egede mere Sorg end Glæde. Hvor ma
en grønlandste Mission var i sin Begyndelse
ueligt end Hans Egedes Navn er i den
orie, saa kunne vi kun stjænte dens Forts
Opmærksomhed*). Det samme gjælder og
Franker, endstjøndt den i Benjamin C
nd en ret lille m

Men derved blev Missionen efterhaanden mere en almindelig nord-europæisk end egentlig en dansk; den hentede sin pecuniære Understøttelse ligesaameget fra Tyskland og England som fra den danske Regjering, og sine Arbeidere udelukkende fra Tyskland. Naar desuagtet ogsaa her Begejstringen kjøledes, baade ude og hjemme, og Ziegenbalgs Virksomhed altid betragtedes som Missionens gyldne Tid, da er det et Beviis paa at Iveren var kjolnet allevegne, og man indskrænkede sig til at vedligeholde hvad der var begyndt. Zinzendorph og hans Brødre menighed vare egentlig de eneste, der endnu med Iver antog sig Missionsværket; men han befymrede sig ikke videre om Trankebar, da den, som væsentlig blev ledet fra Halle af, efter hans Mening maatte antages at være i gode hænder. Derimod udfastede han under sit Ophold i Kjøbenhavn Planen til en ny Mission, nemlig mellem Negerflaverne paa de dansk-vestindiske Der, og denne blev for det første en reen herrnhuttisk, uden at Regjeringen besattede sig videre dermed. Var det end ikke betydeligt hvad Brødrene kunde atrette, da Slaveforholdene lagde Missionen større Hindringer i Veien der end nogensteds, saa fortjener dog deres Bestræbelser Opmærksomhed, fordi det unægtelig er Herrnhutternes Fortjeneste, først at have mindet Europæerne om, at Negerflaverne dog ogsaa ere Mennesker, og saaledes først at have gjort Begyndelsen til de Bestræbelser for Negernes Emancipation, der vakte saa almindelig Deeltagelse mod Aarhundredets Slutning.

Mærkeligt bliver imidlertid for os Zinzendorphs korte Ophold i Kjøbenhavn derved, at han først bragte de gude-
lige Forsamlinger i Gang mellem de aandelige Brødre og Søstre saavel i de fornemme Kredse som mellem Almuen, og fremkaldte derved det Schisma mellem Pietister og Drøthodore, der giver Christian VI's Tid sit eiendommelige Præg.

havde han nuveret paa dette Univeritet
ansat i Kjøbenhavn først som Lærer og
Baisenhuset. Hans varme Opvækkelses
Opsigt, og selv hans private Bedetimer
Mennesker af alle Stænder. Han fandt
Præster, Neuf, Bluhme og Rhon, og
sig til ham som deres aandelige Fader,
leb ved Bartou og Peder Nikola
pellan ved Trinitatis; men ellers havde
Præstestab i Kjøbenhavn imod sig. En
Datter af en Onke, Madam Wulf, der
havende Rone, som pleiede i sit Huus
samling, hvor der gjerne holdtes tyske
søgtes jævnlig af endeel Studenter for
Præster; engang bemærkede en Student
at ogsaa Dr. Neuf gif derind og udbr.
„Nu maa en Canaille og Sjælm mere
læsninger.“ — De meest høirostede blandt

mere og mere bort derfra, og hans Disputationer og Forelæsninger over Moralen blev det mærkeligste ved hans akademiske Virksomhed. Med denne forenede han tillige en præstelig, da han strax efter sin Ankomst som Beviis paa Kongens særdeles Naade tillige blev bestiftet til tydsk Hofprædicator^{*)}. Som Præst var han især ualmindelig begavet, og stattede sig ganske til sine ligefindede Venner, de tvende andre tydske Præster i Byen, Bluhme og Rhon. Men ved Universitetet fandt han egentlig kun hos Steenbuch noget Medhold, og han kunde derfor heller ikke, hvad det følgende vil vise, ganske undgaae flere haarde Sammenstød.

Mellem de mange Udlændinger, som Kongens befjendte religiøse Retning bragte ind i Landet, var Ingen mærkeligere end den ovennævnte Mik. Lud. Greve af Zinzendorph. Han havde gjort Kongens nærmere Befjendtskab, da denne som Kronprinds gjorde sin Reise i Tydskland, og ved sin Ankomst til Kjøbenhavn i Sommeren 1731 fandt han ved Hofet en yderst forekommende, næsten glimrende Modtagelse. Henfigten med hans Reise var just ikke den at virke for sit eget affondrede kirkelige Samsfund, men i Almindelighed at udbrede, hvad han kaldte, Jesu Christi Røsrige, og samle alle de opvakte Brødre og Søstre til en aandelig Eenhed. En Forstiel mellem herrnhutist og pietistisk Opvakte erkjendte han egentlig ikke, ligesaa lidt som Folk i Almindelighed gjorde det, der sammensattede begge under Navnet „de Hellige“; men desuagtet var der dog en Forstjæl, som gjorde, at de aldrig ret kunde smelte sammen, hvormeget de end i deres hele Leveviis havde tilfælles. De egentlige Pietister lægge hele Bægten paa Helliggjørelsen, og deres hele Liv gaaer op i ængstelige Strupler for at vaage over deres Handlinger,

*) Zwergius, Det sjæll. Clerike. S. 816—17.

med i en anledning et langt Brev til
han beraabte sig paa, at han som Pligtden
pligtig til at forsvare Kongens Ære, og
kunde undlade at benytte sin Frihed „til
Jesum, til at forsvare mine af Conseilet,
benhavn haardt trykte Troesforvandre, og
at sætte min dyrebareste Christian VI's Li-
skab, hvorom jeg ogsaa ved denne Veilighe-
rette Lyd“. Det var isørigt ikke hans Vi-
talte Rescript skulde tages tilbage, da det
vendes paa de enthousiastiske Conventikler; me-
gen til fra alle „redelige Præster“ at indh-
om, hvorledes hine kunde stilles fra de til-
ger, der ikke havde nogen secterist Charakteer
blev ikke upaaagtet, skjøndt der gif nogen 2
kom til Anvendelse.

Den Bægt de pietistiske Præster lagd
Bebetimer, hvorved de ligesom vilde udfo

Bane, og hans Raad i denne Henseende blev ikke uden Virkning. Det er en mærkelig og paasigende Egegyldighed, som Christian VI i det Hele udviste mod dette Værk, der i hans Faders Tid havde taget et ſaa stærkt Opſving; thi om han end lod ſig bevæge til ikke at afbryde hvad der allerede var begyndt, ſaa blev der dog ikke arbeidet paa Fortſættelſen med ſpæderlig Liv og Interesſe. Hele Kongens Virksomhed var optaget af at gjenopvække den allerede ſtiftede Chriſtenhed, og han kunde derfor kun ſjæmpe alt hvad der laae udenfor en flygtig Opmærksomhed. Dette kom den grønlandſke Miſſion iſær til at føle. Det forſte Skib, der i Sommeren 1731 bragte Budſtabet om Frederik IV's Død til Grønland, overbragte tillige den nye Regjerings Beſlutning at afbryde det hele Foretagende, med Befaling til alle Danſke at vende hjem. Hans Egede kunde og vilde ikke forlade ſine Grønlandere, og derved atter adſprede den lille Hjord, han nu ved mange Aars utrættelige Arbeide havde ſamlet omkring ſig; han valgte derfor at blive, i Fortroſtning til at Gud nok vilde beſkjærme ham ſelv mellem Grønlands Iſbjerg, og hans Haab beſkjæmmedes ikke. Hans Søn Povl Egede, der opholdt ſig i Kjøbenhavn for at forberede ſig til ſit tilkommende Kald, henledede forſt Zinzendorphs Opmærksomhed paa Grønland, og denne formaaede atter Kongen til at forandre ſin Beſlutning. Nu blev der ogſaa i de følgende Aar foretaget adſkiligt til Bedſte for Miſſionen; ved Reſtr. af 4 April 1733 beſtemtes 2000 Rdl. aarlig til dette Diemed, ſaa at Egedes Stilling derved udvortes var ſikret; i Nærheden af Godthaab ved Baalsrevier, der hidtil var den enesſte Station, nedſatte ſig tre herrnhutiſke Haandværkere, mellem hvilke Chriſtian David en af Brødremenighedens ældſte Medlemmer; det følgende Aar 1734 blev der ved Povl Egede's Ankomſt anlagt en ny Station langt nordligere, Chriſtianshaab ved Disco

sig paa Reformatorerens Bidneckbyrd, i Grunden kun til at føre Ordet for en aandelig Nagelighed og Tjægsygdighed, et blot opus operatum, en reent inelamist Deeltagelse i visse ydre Handlinger; medens de pietistiske Præster dog varmt udtalte en sand, kristelig Følelse, om end det, som de egentlig vilde, kun stod uklart for dem, ligesaa uklart som overhøret deres ecclesiæ in ecclesia stode til den almindelige Kirke. Den sædvanlige Udvei blev snart, at meddele Tilsagnet betingelsesløs: „Saafernt J af Hjertet angre sig.“, og skjøndt det er imod Ritualer, blev det snart anbefalet af mange vægtige Stemmer*).

Alle pietistiske Præster i Kjøbenhavn, paa Bluhme nær, yttrede i Foraaret 1733 deres Betænkkeligheder ved Skriftestolen, men Sagen blev først afgjort for Ole Hersleb's Bedkommende, der var Præst ved Barton. Han indgav nemlig til Dørigbeden en Begjæring om at frtages i sin Samvittighed for den Byrde, Skriftestolen paalagde ham, og anholdt om Tilladelse til, efter Omstændighederne aldeles at undlade Absolutionen, og kun meddele den til dem, der efter hans Skøn vare værdige Gæster ved Herrens Naadebord. Det er ikke ganske klart, hvilken juridisk Fremgangsmaade der blev anvendt mod Hersleb; men Sagens endelige Udfald sees man af et Brev, som han d. 30 Juni 1733 tilstillede Biskop Worm, der slutter med de Ord: „Da jeg af foregaaende mig forkyndte Suspension maa slutte, at det formentlig ikke har behaget Hs. fgl. M. at tillade mig med en saadan Frihed mit Embede at forrette — saa, for at forekomme al Proces og Bidtlostighed, frastiger jeg mig herved aldeles det mig hidtil betroede Præsteembede, isald mig ikke

* Jfr. Pontoppidans Collegium Pastorale practicum S. 535

Men derved blev Missionen efterhaanden mere en almindelig nord-europæisk end egentlig en dansk; den hentede sin pecuniære Understøttelse ligesaameget fra Tyskland og England som fra den danske Regjering, og sine Arbeidere udelukkende fra Tyskland. Naar desuagtet ogsaa her Begejstringen holdtes, baade ude og hjemme, og Ziegenbalgs Birkhøved altid betragtedes som Missionens gyldne Tid, da er det et Beviis paa at Jveren var hjolnet alleregne, og man indskrænkede sig til at vedligeholde hvad der var begyndt. Zinzendorph og hans Brødre menighed vare egentlig de eneste, der endnu med Jver antog sig Missionsværket; men han bekymrede sig ikke videre om Trankebar, da den, som væsentlig blev ledet fra Halle af, efter hans Mening maatte antages at være i gode hænder. Derimod udfastede han under sit Ophold i Kjøbenhavn Planen til en ny Mission, nemlig mellem Neger-slaverne paa de dansk-vestindiske Øer, og denne blev for det første en reen herrnhuttisk, uden at Regjeringen befattede sig videre dermed. Var det end ikke betydeligt hvad Brødrene kunde udrette, da Slaveforholdene lagde Missionen større Hindringer i Veien der end nogensteds, saa fortjener dog deres Bestræbelser Opmærksomhed, fordi det unægtelig er Herrnhutternes Fortjeneste, først at have mindet Europæerne om, at Neger-slaverne dog ogsaa ere Mennesker, og saaledes først at have gjort Begyndelsen til de Bestræbelser for Negernes Emancipation, der vakte saa almindelig Deeltagelse mod Aarhundredets Slutning.

Mærkeligst bliver imidlertid for os Zinzendorphs korte Ophold i Kjøbenhavn derved, at han først bragte de gudelige Forsamlinger i Gang mellem de aandelige Brødre og Søstre saavel i de fornemme Kredse som mellem Almuen, og fremkaldte derved det Schisma mellem Pietister og Dr. thodore, der giver Christian VI's Tid sit eiendommelige Præg.

mem for evlyte Guds Børn; at den er en Styrke for Synd og et Raad for Satans Rige hos Bankundige og Eljedeslese osv.“*). Hagerup forbausedes over flige Ytringer af en Biskop, og lod paa dette Brev et latinsk Svar trykke, der forsvarede den angrebne Kirkeskif; der blev verket flere bitre Hædskræmer imellem dem, som dog aldrig bleve tviste, og overalt tog man levende Deel i denne Strid, især Præsterne og Studenterne paa Klostret**). Men Kongen havde imidlertid taget sin Beslutning.

På samme Tid som Hersleb havde Ewald indgivet sin Begjæring om Aritagelse for Skriftestolen til sine nærmeste Joresatte, Missionsscollegiet, og havde her mødt store Benvillie end Hersleb hos Høitingsdirektionen. Rigsgjæst havde Joh. Frauen, der var Medlem af bunt Collegium, udtalt sig skarpt derimod som en Udydiged med Kirkeivalet, der paa ingen Maade maatte taales; men de øvrige Herrer domte mildere, og Ewald erholdt endelig Diverfation til en Tid, for først senere at overlægge Sagen***). Imidlertid havde Holst ved Trinitatis og Høstkræst, Prof. Neup benvendt sig umiddelbart til Kongen med deres Begjæring, og det vüfte sig, da han kom tilbage fra Norge, at han tildeels vilde indremme den. Hans Minister Jvar Rosenkrands yttrede vel adskillige Betænkelygheder, men Kongen blev fast i sin Beslutning: „da Gud selv har Taalmodighed med vor Svaghed, saa bør vi Mennesker ogsaa billigen have Taalmodighed med hverandre, især hvad Samvittighedsstruxler angaaer, saa længe

*) Brevet findes i Høit i No fgl. Eml. 4, 1137.

***) Denne Brevverling findes i Kallste Eml. fol. 102. Jvf. „For Literatur og Kritik“. III. „Christian VI og den Tids religiøse Bevægelse“. S. 238—44.

***) Beretning om disse Aars lykkelige Bevægelse (Bl. fgl. Eml. fol. 123).

is Friheden i dette han nu med de nye Forbedret uden at
 antie nogen Paamindelse. Johan Aranen havde i sin Ung-
 dom icke studeret i Halle, hvortil han strax efter sin Pien-
 semis var bleven brugt i Wienentcollegiets Tjenste, var der-
 paa bleven kaldet til Præst af Prindesse Sophie Dederig, og
 var nu endelig bleven Confessionarius. Han omtalte ogsaa
 at han sine fortums Fætere, Spener og Aranke, med al Ag-
 telse og Kjærlighed, men han for at vise, hvor langt de, der
 nu paastode at vilde følge deres Spor, vare afregne fra dem,
 og i dette høftigere end Noget imod Endet, der foretog den
 mindste Forandring i de vedtagne kirkelige Skikke*).

Atens de ortbeter Præster fornedede paa Prædikestolene
 mod de gudelige Forsamlinger, gif den floge og sintige Bi-
 skop B o r m en anden Bei. Han fremstillede nemlig Kongen
 i en privat Samtale, at det vilde være onskeligt om det gamle
 forbud mod slige Sammenkomster fra hans Faders Tid af
 1706 atter blev fornyet, og dette Raad fandt ganske Medhold
 hos Ministeren Jvar Rosenfrands. Christian VI indvilligede
 ogsaa heri, men vilde dog, at Forbudet skulde opsættes no-
 get mildere nu end dengang**); og han vilde paa den anden
 Side heller ikke, at de altsor ivrige Præster gif fri for en
 alvorlig Paamindelse. Det blev altsaa ved et Reskr. til Magi-
 straten af 5 Febr. 1732 forbudt at holde Forsamlinger, hvori
 Noget paatog sig at forklare den hell. Skrift, "es:ersom En-
 hver til den Ende kan søge Kirkerne, og slige Forsamlinger
 have foranlediget Uorden og Tumult". Men til samme Tid
 blev det paalegt Biskoppen at forbyde Præsterne under Em-
 bedsfortabelse at tale for eller imod slige Forsamlinger paa

*) En haandskreven tydsk Beretning om disse Mars kirkelige Tvistig-
 heder i Hudsft paa Kgl. Bibl. Bl. Kgl. Saml. fol. 123.

***) J. Møller, Mnemosyne. III. Bilag Nr. 278.

huden uanselig i sine Prædikener
imod Ewald og hans Bemær; da n
saadan Skjælden og Smælden, saa ve
til at dæmpe hans Hæfghed. Offen
han, maatte ogsaa offentlig straffes, og
tagne Naamindelser vedblev han best
Det var tidligere bleven ham sagt, at
holde ham som sin Striftefader, men
hele Gage, til han kunde blive anden
han havde svaret, at man kun ikke maati
men atter lade ham blive Præst paa
før havde været. Han vedblev altsaa b
Raade, indtil det gjennem Conseile
blev ham forbudet at prædike oft
vilde prædike mod Dyrigheden; der bl
Afd. i Pension, naar han vilde begive
bringe sin Tid i Rolighed. Dette kunde
gere var passeret, ikke komme Frauen :

lede dem i al deres Tale og Handling, var grundforskjellig fra den, hvorefter hiin er fremgaaet. Dette viiste sig især ved Skrifteejtolen, hvor alle pietistiske Præster havde store Betænkeligheder ved, uden al noiere Prøve at meddele Enhver, der meldte sig, Tilfagnet om hans Synders Forladelse. Ritualets Forstrift herom er som bekjendt meget skarp, at Præsten skal tilgive Syndsforladelsen „ikke sultendes eller med noget Billaar om han gjør en sand Poenitents, men med en vis Slutning paa denne Raade: Efterdi I af Hjertet angre osv.“ *) Denne Forstrift er forsaavidt i Overensstemmelse med Reformatorerens Tankegang, som de altid talte for at berolige de ængstede Samvittigheder, under den Forudsætning, at de talte til Christne, der oprigtigt holdt fast ved Troen og Daaben; men Tankegangen var væsentlig iøvndt, naar den blotte passive Underkastelse under de statslige Lovbud var nok til at godtgjøre Vedkommendes Ret til Christnavnet og dets Betsignelser. Naar Reformatorerne talte for at berolige de ængstede, saa talte de pietistiske Præster derimod gjerne for at vække Angsten i de sovende Samvittigheder, og derfor fremhævede de, at de kun kunde meddele Syndsafløsningen til dem, hos hvem de mærkede Christendommens Frugter i et fromt og gudeligt Liv. Ikke uden Joie beskyldte deres Modstandere dem for at efterstræbe en pharisæisk eller papistisk Gjerningsbellighed, hvorved de opfyldte deres Tilhængere med hovmodige Indbildninger om egen Mandelighed; man maatte, meente de, holde sig til Læbernes Bekjendelse, da Ingen kan kjende Hjerternes Tanker, men oversaae derved rigtignok ganske, at Læbernes Bekjendelse maatte være en frivillig for at have aandelig Betydning. Derved kom de orthodoxe Præster, hvor ofte de end beraabte

*) Kirkeritualet 1685. S. 146.

... og videre følgende trende Er
havde noget at klage? 2) I saa Ja
han meente at overtrædes af Pietiste
eller Personer han havde at besvære

Her maatte altsaa alle Kjøbenhavn
for at fremsætte deres Klagepunkter og
bedsbrodre, og fornemmelig var det
alle Sider gjaldt. En af hans dygtig
standere var Sognepræsten ved Hellig
var bekendt som en af Byens bedste
Tid, og han fremlagde en udførlig Klage
dom, hvoraf man lærer denne nærmere
det Foregaaende ofte bemærket, at Fore
hedens Forhaabninger i de kommende
stærkt frem i den pietistiske Bevægelse, og
man klagede over dens daværende Til
udmalede man sig hine Billeder om de
formationstiden vare hine Forhaabning
meest samment

den allerund. ansøgte Frihed vorder bevilget^{*)}. Da Præsten ved Bartou dengang blev kaldet af Fattigdirektionen i Kjøbenhavn, er det ikke ganske flart, om Kongen nogenfinde kom til bestemt at erklære sig om denne Sag, da Borm, der som Biskop selv var Medlem af hiin Direktion, betragtede det omtalte Brev som en Fravigelse, og lod Embedet uden videre erklære for ledigt. Hersleb fortvivlede for tidlig, og han vilde ved rolig at have oppebiet Kongens Afgjørelse uden al Tvivl have beredet sig selv en blidere Skjæbne end den han nu gif imøde, at lære Naadsens Brød først i Herrnhut siden i Kjøbenhavn.

Sagen vakte imidlertid ved Herslebs raske Stridt i høi Grad den almindelige Opmærksomhed. Folk i Byen fandt det moersomt, at han vilde gjøre saa mange Ophævelser over at meddele en af de gamle Bartoushærlinger Absolution; men Alle, der vare mindre lattermilde, erkjendte nok Spørgsmaalets store Betydning. Samme Sommer gjorde Christian VI en Reise i Norge, og der fandt imod Alles Forventning Ole Hersleb en djærv og ivrig Forsvarer i sin Broder, Peter Hersleb, der siden 1730 var Biskop i Christiania. I et Brev til Biskop Eiler Hagerup i Thronhjem af 8 Aug. d. A. udtalte han sig paa følgende Maade om Sagen. „Hvad synes Dig om min Broders Naafund? Det har bedrovet mig inderlig, og det kommer i en ubeleilig Tid. Sagen selv har sin Rigtighed; thi der er vel ingen retsindig Præst, som vil nægte, at den Absolution (endogsaa conditionelle, som dog er tvertimod Riimalet) er kun lidt grundet i Guds Ord, in praxi primitivæ ecclesiæ, og er introduceret i de obscure Tider; at den er en Pinebænk for en rebelig Præstes Samvittighed; at den er et ludibrium for floge Verdens Børn, at den er en pur Cere-

*) Sædft paa Kgl. Bibl.; i Bassen Gl. Kgl. Sml. fol. 123.

ning, havde Raasbøl opstillet 13
dens daværende Tilstand, ne
dens Marsag og dens Virkninger.
ning, naar den ikke afgjort schismatist
det bestaaende Kirkesamfund, kunde fu
det ved skarpt at skjelne mellem den sy
saaledes at hiin omfattede alle dem,
vare knyttede til Kirken, denne derimod
af dem, der vare vakte til en sand d
Det gjælder her som allevegne, hvor I
mellem den Tids kirkelige Partier, at
altid kunde beraabe sig paa Reformato
maader; saaledes naar de holdt paa, at D
vare de Raademidler, gennem hvilke S
rettholdtes; men de oversaae sædvanlig,
gennem en levende Tilegnelse først erh
eller rettere istedetfor den levende Tile
passiv Underkastelse under de

som man seer, at Intentionen er god, og at der ingen Ulydighed er med i Spillet^{*)}). Holst blev altsaa fritaget for at sidde i Estriftestolen, men dog kun paa det Vilkaar, at han skulde afstaae den halve Deel af Embedets faste Indkomster til en anden Capellan, der forrettede Tjenesten i hans Sted. Den samme Tilladelse blev givet Evald, saaledes at han ogsaa selv skulde lønne en Capellan; men Reuß derimod blev ganske fritaget, da man fandt, at han i sit theologiske Professorat havde Undskyldning nok til at unddrage sig denne Deel af Hofpræstens Forretning^{**)}). Rosenfrands havde i et Brev af 2 Oct. 1733 yttret sine Betæneligheder ved disse Fritagelser: „Jeg ønsker, at D. M's Niemed at befæste Roligheden i Kirken derved maatte opnaaes, og at ikke snarere det Modsette maatte blive Virkningen af den Mildhed, hvormed D. M. behager at behandle Folk, som erklære sig saa offentlig som Capellanen Holst gjør, imod de i Menigheden antagne og af Statens Love autoriserede Meninger; og endelig ønsker jeg i Almindelighed, at ikke alle Slags Nyhedsfræmmere i Religionen maa tage Anledning til at prædike frit deres Meninger af den Omstændighed, at der i den Forordning, som D. M. har besluttet at kundgjøre, Intet er, som forhindrer dem det^{***)}). Denne sidste Ytring sigter til Forordn. af 7 Oct. s. A.†), som altsaa Kongen heller ikke af Ministerens Modforestillinger lod sig bevæge til at holde tilbage. Christian VI udtaler heri „særdeles Mishag“ over, at nogle Geistlige paa Prædikestolene lade ilde paa dem, som de holde for at være af nogen synderlig Mening i Religionen, og be-

*) Jens Nøller, Mnemosyne. IV. S. 332.

***) J. Nøller, Nyt theol. Bibl. 2. S. 318—19. Mnemosyne IV. S. 342—43.

***) J. Nøller. Mnemosyne II. S. 273.

†) Dvart-Udgaven af Kgl. Forordninger.

jom ogsaa fordi de ikke havde gjenne
Censur. Blandt disse nævnes hyppig
ligt Speil, hvorefter man kan kjent
andre efter Menneskenes tredobbelte
lige"; og "Korte skriftmæssige Betrag
Saligheder af Matth. 5 udi et Se
liste Menighed i Kjøbenhavn, fremlagt
(o: Christian David, en af de Herrnh
land). Fremdeles var der udkommen
Censur, men det viste sig ved Undersø
af Megidius samlede saakaldte „Flen s b
som kun havde faaet et nyt Titelblad.
den nye Udgave af Bibelen fr
havde besørget, men som dog Steenbr
med, da han var theologisk Professor og
collegiet. Den var ledsaget af en lill
hed, at den var paany gennemseet o
texten, samt ledsaget af forklarende Parc

ofte er bleven misforstaaet*). Den affledigebe Confessionarius tog for Fremtiden sit Ophold i Helsingør, hvor han døde 1736. Da hans Broder Toldinspecteur Marcus Frauen var død i Kjøbenhavn, bad han Kongen om Tilladelse til at følge ham til Graven i følgende latoniske Brev: „Allernaadigste Konge! tillad en Synder at følge en Tolder“, hvortil Kongen svarede, at han kunde komme hvor han vilde, kun ikke til Hove.

For atter at bringe Fred tilveie i Kirkerne havde Kongen nedsat en Commission, der noie skulde prøve de omvistede Lærdomme. „Efterdi de fleste Præster i Staden prædike saameget mod falsk Lærdom, finde vi det høiligt forment, at en Commission udnævnes, som kan undersøge disse Ting noie, paa det at, dersom falsk Lære og falske Lærere virkelig findes i Staden, den falske Lære kan affattes, og de falske Lærere enten bedre oplyses, eller, dersom de ikke ville lade sig oplyse, de da kunne removeres; men dersom de, der prædike saa stærkt imod falsk Lære, intet vigtigt kunne fremføre, og intet bevise, maa de straffes derfor som Folkeoprørere.“ Saaledes skrev Kongen den 16 Nov. og saa Dage efter den 28 Nov. 1733 erholdt sex Herrer Commissorium at træde sammen i en saadan Commission nemlig tre Geistlige: Biskop Borm, Professorene Steenbuch og Reuß, samt tre Verdslige Stiftamtmand Holst, Etatsraadene Schröder og Schulin. Selve Commissionens Sammensætning røber dens mæglende Charakter, dog saaledes at den pietistiske Retning var den overveiende, ligesom og den nærmeste Hensigt

*) Kongens Brev til Conseillet og detses Svar findes i *Mnemofyne* II. S. 71—74. J. Møller har her vildledet af sin Polemik mod Kiegels ogsaa misforstaaet Frauenes Entledigelse, men allerede en ubilbet Prøvelse af de enkelte Udtryk i Brevene maatte lede til at see Eagen i dens rette Sammenhæng.

med dens Medsættelse var at dæmpe de Orthodores forfølgende Iver. Medens Biskoppen og Stiftamtmanden, der begge uden tvivl paa Grund af deres Embedsstilling havde faaet Sæde i Forsamlingen, vare disses Talsmænd, saa hørte de fire andre alle til den pietistiske Skole, meest afgjort Neuf og Schrøder, Kongens forrige Lærer. For denne Commission skulde enhver Præst indkaldes, der ivrede imod Pietisterne, og besvare følgende tre Spørgsmaal: 1) Om han havde noget at klage? 2) I saa Fald, hvilke Troesartikler han meente at overtrædes af Pietisterne? 3) Hvilke Bøger eller Personer han havde at besvære sig over?*)

Her maatte altsaa alle Kjøbenhavns Præster give Møde for at fremsætte deres Klagepunkter over deres pietistiske Embedsbrødre, og fornemmelig var det Ewald, Angrebet fra alle Sider gjaldt. En af hans dygtigste og besindigste Modstandere var Sognepræsten ved Helliggeist Kaa sb ø l, der var bekendt som en af Byens bedste Prædikanter paa den Tid, og han fremlagde en udførlig Klage over Ewalds Lærdom, hvoraf man lærer denne nærmere at kjende. Det er i det foregaaende ofte bemærket, at Forestillingen om Christens hedens Forhaabninger i de kommende Tider traadte meget stærkt frem i den pietistiske Bevægelse, og at netop jo bitterere man klagede over dens daværende Tilstand, desto dristigere udmalede man sig hine Billeder om det Kommende. I Reformationstiden vare hine Forhaabninger fremtraadte i den meest sværmeriske Skikkelse blandt Gjendøberne, og dette gav Anledning til at Conf. aug. i art. XVII ubetinget fordoømte disse Lærdomme. Da de nu vaagnede igjen med Pietisterne, om end hos Præster og Theologer i en mildere og finere Skikkelse, havde de orthodore Præster i Confessionens Ord et

*) J. Røller, *Memosyne* IV. S. 333 fgg.

Saaben imod dem, som de ikke undlode at benytte. I denne Henseende fremsatte *K a a s b o l t r e n d e* Klagepunkter mod Ewald: 1) at han ikke blot hos sig selv nærede den Mening, at der skulde foregaae en stor og vidunderlig Omvendelse blandt Jødefolket førend Herrens Tilfommelse, men at han endog hyppig i sine Prædikener havde omtalt denne Sag som om det var en satter, almeen anerkjendt Sandhed; 2) at han med Anabaptister, Beigelianer og andre Sværmere lærte om et tusindaarigt Rige, og det ikke blot den fine men den grove Ebiliasme, nemlig som en Tilstand, hvori Christus skulde regjere med alle de Hellige, efterat den verdslige Dyrigheds Aag er aflastet; endelig 3) at han lærte, hvad man gjerne satte i forbindelse dermed, Apokatastasis, eller alle Tings Gjenoprettelse, at der altsaa vil være en Ende paa de Fordømtes Pine; denne sidste farlige Lærdom havde han rigtignok ikke offentlig foredraget, men han havde i tvende Mænds Nærværelse tilstaaet, at det var hans Mening. Ewalds Svar derpaa var følgende: til 1, at han ved Forklaring af Rom. 11 rigtignok havde udviklet den Lærdom, at der vilde foregaae en stor Omvendelse blandt Jødefolket, og han kunde ikke see andet, end at det var Skriftens Mening, hvad ogsaa mange anseete Theologer førend ham havde antaget; men han havde aldrig med Flid fremdraget den, han havde kun berørt den, naar Terten gav Anledning til det; til 2 derimod, fralagde han sig bestemt, at han nogensinde havde talt om det tusindaarige Rige, endstjøndt han rigtignok ikke kunde give dem Medhold, der lærte, at hvad Skriften talte herom allerede var opfyldt ved den Forandring, der var foregaaet med Kirken siden Constantin den Stores Tid; til 3, at han ikke kunde nægte, at Skriften efter hans Formening indeholdt Lærdommen om alle Tings Gjenoprettelse, at der vilde være en Ende paa de Fordømtes Dvaler; men han havde aldrig of

Worm fik Bogens Trykning standset
at det vilde volde Splid i Kirken,
Skrift kom ud. Tilfjeldt trængte dog
Forestillinger, og Bogen udfom 17:
hans Modstandere til i sex Punkter
om Neuf's Orthodorie, som denne
ling maatte besvare*).

Swad Christian VI dømte o
satte Commissionen i Vinteren m
underrettede han hemmelig denne om,
udgif et Reskript til Biskop Worm, f
samtlige Kjøbenhavns Præster. „End
have ønsket — hedder det i dette Res
— end jo før jo hellere at gjøre Ent
delige og Guds Ære meget ufordeela
vil det dog ikke lyffes os at kunne dei
decisum inden vor tilstundende Reis
har varet saalænge med

Tid omstridte Sætninger og Meninger paa Prædikestolen eller at prædike derom enten direkte eller indirekte. Naar de finde noget Anstød eller nogen Tvivl ved Nogens Lære eller Levnet, skulle de aabenbare saadant for Biskoppen og forresten hverken publice eller privatim tale derom til Nogen. Svorefter Biskoppen vil vide at fremfalde de Beskyldte og i collegial Tillid og med christelig Kjærlighed at undersøge det Forebragte, samt om mueligt at bilægge det, eller i Mangel deraf allerunderdanigst at forebringe os det^{*)}. Retens Reskriptet saaledes holder sig til almindelige Udtryk, saa lærer man Kongens Tanke tydeligere at kjende af den „Instruction for den Commission, som er nedsat for at examinere Klagerne over falsk Lære“, og han udtaler sig her langt mere afgjort til Gunst for Pietisterne^{**}). Her paalægges det nemlig denne at forde af Præsterne^{*)} ganske at afholde sig saavel fra offentlig Skælden paa Prædikestolen imod Christi retskafne Tjenere og andre gode Sjæle, som fra allebaande hemmelig Suggestion under Straf af Remotion, ja efter Omstændighederne endog haardere Afstraffelse“. Uagtet Kongen her bestemt tager Pietisterne i Forsvar, naar han kalder dem „Christi retskafne Tjenere og andre gode Sjæle“, saa gif de pietistiske Præster dog ikke fri for en lemsældig Trenejættelse. Neuf og Ewald skulde coram commissione i alt Alvor formanesh til at afholde sig fra alle Talemaader og Sætninger, der „synes“ at stride mod Guds Ord og den augh. Conf.; og „fornemmelig skal det betydes Hr. Ewald,

*) Udkastet til dette Reskript findes Mnemosyne IV S. 348-53.

***) Denne Instruction findes i Mnemosyne IV S. 337-42. Den er uden Angivelse af Aar og Datum, men det i § 2 omtalte Patent, som Biskoppen skal meddele Præsterne, kan ikke være noget andet end det omtalte Reskript.

— see igjennem Fingre dermed". I
Udfald. Ewald kom til at betale ei
ikke havde holdt sig Censuranordning
Angrebet paa hans Læresætninger bli
paa Misforstaaelser eller som ubetime
Dermed muatte Commissionens Hver
den var det ogsaa virkelig, endstjøndt
der ophævede den, først kom d. 16
den nemlig i § 1 formeent at vedbliv
og stjøndt det udtryffeligt hedder i § 7
indtil videre vedblive, saa mærker ma
den, da alle Sager, der forelaae til de
havde faaet deres Afgjørelse, og det umid
Pietisterne.

Hidtil have vi kun talt om Uenighe
men denne havde atter fremkaldt en Be
høvederne, hvor Modsetningerne kom
flærere

ens og det deraf i Gud fremgaaende nye Livs Grund. te er en Feil, som ikke alene er meget almindelig hos Ar. anerne og de engelske Lærere, men som ogsaa i vor e og andensteds findes. En overfladist Literalismus kal. jeg den Afvei, naar man i Skriftens Fortolkning ikke seer paa Sagen selv og paa Værdommens sande Analogie, bliver med sin blotte grammatikalste og philologiske Kund. hængende i Ordene alene. Det er jo lutter farlige Af. ; desaarfag har jeg agtet det fornødent udtryffeligen at ire dem derfor, som ville have en grundig og rigtig Kund. om praktist Christendom“.

For fuldstændig at retfærdiggjøre sig havde Reuß, me. s han afgav sit Indlæg til Commissionen, opstillet de om. ede Sætninger som Theses ved en akademist Disputation, beredede sig derved nye Banffeligheder, da tvende af hans eger Biskop Worm og Professor Woldise nægtede at med. diese Theses deres Censur. De anfede fornemmelig over førstnævnte Sætning, at en Christen kun kjender een e, vor Herres Jesu Christi Fader, en Sætning, der var t imod Hedningers Polytheisme, men hvori de saae en nægtelse af Sonnens og Mandens Guddom, og bestyldte or Reuß for Socinianisme. Der kan neppe være nogen ol om; at det var personlig Uvillie mod den nye tydske pietistiske Professor, der ledede hans Modstandere, da allerede tidligere for Commissionen havde afgivet følgende laring: „Hvilket er det Navn, som i N. T. isærdeleshed rer Gud for at adskille ham fra alle falske Guder? I de T. heed det Abrahams, Isaks og Jakobs Gud. Men er dette ikke mere den sædvanlige Bencævnelse; en Christen der Gud efter en langt herligere Charakter; hans Hoved. a (om jeg saa maa sige) er nu i N. T. at han hedder i Christi Fader. Grunden hertil er vel denne: Gud har

hver Mundfuld Mad, man putter i :
man da nedig at gaae til Guds Be-
Strifter ere ligesaa høit at agte som :
Forstjæl, at Bøhm har havt Guds Mand
„Bibelens Læsning kan være god nok til
lig-Mand, da have vi ikke længer Læsi-
Mand randsager alle Ting“ *). Paa saa
i et udførligt Bønskrift, som ved den
til Kongen, og dette Skrift afgiver et sæ-
drag til Sværmeriets Historie i hine Dag-
theologisk Dygtighed, en Klarhed i Opsatt
Polemiken, som man ikke skulde vente at finde
Da Herrnhutternes bekjendte Theolog
netop opholdt sig i Kjøbenhavn Vinteren n

*) Sandorps Tanker om Religionen for
Gl. Kgl. Eml. 4. 1496.

kunde man formode, at han var dets Forfatter, og rimeligviis er det kommet frem i hans Kreds, men dog synes flere Ting at tyde paa, at Forfatteren har været en dansk Mand, da han er meget nøie bekendt med de firkelige Forhold i ældre og nyere Tid, saaavel hertillands som andetsteds. Hvad Suppliken begjærer, er Frihed for de Fromme i Landet „de saakaldte Pietister og Separatister“ og, udtaler tillige et bittert Had mod dens Tids Præster. „At hvad maa disse usle Mennesker inderlig takke den naadige Gud, at de lever under en saa sagtmodig og langmodig Gnevoldskonge; thi sandelig havde Du ikke, o Konge, ved allern. Forbud holdt disse Mennesker noget i Toilen, saa troer jeg, at de i deres Sjæls og Sindes Bitterhed havde oprørt Folket til at øve en eller anden Boldsomhed fornemmelig mod Ewald paa Baisenhuset og Capellanen Holst til runde Kirke. Og som gammelt Ordprog lyder, hvad Hjertet er fuldt af det løber Munden over af, Matth. 12, 34, saa har og deres Præstener, der blot og alene burde sigte til Guds Ære og Menighedens Opbyggelse, været opfyldte med saa mange sensible Expressioner og Cassunnier, saa at om disse saakaldte Pietister og Separatister havde været det ugudeligste Folk under Solen, havde de ikke mere kunnet fortrykke dem. Og at forbigaae vores, Gud give, ærlige og sanddru Biskop Worm, i hvis Mund der siges ikke at være et sandt Ord, der som en Fuchs har indseget sig i disse Dage under en Helligheds Masse, og saaet en af dine bedste Mænd, o Konge, paa sin Side (rimeligviis Ministeren Ivar Rosenfrands), saa har hans Skolemester, den gode gamle orthodoxe Provst Kcenberg, efter sin sædvanlige opblæste og affekterede Talemaade, fremfor andre herudi signaliseret sig. „Denne Forordning,“ sagde han nemlig om det allernaadigste Forbud, at Ingen maatte tale ilde om Pietisterne,“ tager vi med os for Christi Domstol“; — da

... og Strebelige,
for Galne, Forstyrrede, urelige Her
nye Værdomme osv. Grusom var
hans Fætter, den unge Keenberg,
gjorde paa Prædikestolen, idet han lig
Dathans og Abirams Parti. Og ei
paa, at Commissionens Protokol, som
gens Dine, jo bærer tilstræffelig Bidi
andre Præsters offentlige Bespottelse, Av
Dg hvorfor skulde Du da ikke, o Konge,
og Lande, naar Gud taaler dem? Er
Fylde Herrens? Taaler Du Katholiker,
som baade nægte og bespotte Christum
og yppigt Folk, hvi skulde Du da ikke
Gud og frygte ham? Hvad Bud og
delse af den Herre Christus monne de
bringe af den hellige Skrift, for derefte
stelig Regentere at gjøre saadanne usky
ned Pandafamilierne osv.

udbredte sig med en forbausende Hurtighed og Hæftighed. I den nylig nævnte Instruction omtales disse Folk, der ved at afholde sig fra Naderen havde viist deres Separation fra Kirken, samt holdt Privatsforsamlinger, og der bestemtes tillige, hvorledes man skulde forholde sig med dem. „Det er enten saadanne — hedder det i Instructionen § 8 — som staae under Følelsen af deres Elendighed, og altsaa befrygte at nærme sig samme uværdigen, disse maa langt snarere underholdes i deres velgrundede Ængstelighed end drives til Naderen; ... eller og er det Sjæle, som forarges derover, at saamange Uværdige stedes til den hellige Nader. Disse maa det Rette betydes i al Kjærlighed af rettskafne Lærere; dog hvis de ikke ere at vinde, maa ingen Strikke lægges for deres Samvittighed, saalænge til Herren værdiger dem en bedre Indsigt i denne Sag (§ 9). Men sporer man hos Noget af dem sand Foragt for dette Naademaaltid og en Tilgift af Billiens Ondskab, da maa saadanne ansees for ubodfærdige og altsaa uværdige, følgelig overgives til Guds forbarmende Kjærlighed indtil de omvende sig; med mindre de skulde forsøge at formere deres Parti, i saa Fald maatte et *Consilium abeundi* gives dem (§ 10). Privatsforsamlinger maa *connivendo* tillades af Commissionen; dog saa at de ikke bestaae af for mange Personer; ikke holdes paa en Tid, hvorved den offentlige Gudstjeneste vilde forsømmes; rettskafne Lærere, Præster og Guds sande Tjenere maa være tilstede og see til, at alle Afvigelser forebygges og Alt gaae^r ordentligt og ærligt til“*). Det er altsaa en meget læmfældig Fremgangsmaade, Kongen her anbefaler mod de religiøse Sværmere, men dog saaledes at han skielnede

*) J. Røller, *Ruemosyno* IV. S. 339, 41.

netop det, der var Grundvolden for den hele
lidt og mere leilighedsvis havde den ang
vundet den kirkeretlige Stilling som ufi
den indtog i det syttende Aarhundrede, ud
i selve Reformationstiden, ja i hele det ser
havde tænkt paa at tillægge netop dette S
tydning. Heller ikke i det syttende havde
sig dette Spørgsmaal; rigtignok vare fakti
Profesorer og Præster ubetinget bundne i
Confession som Værenorm, men ved Siden
dog indtil Kongeloven, de af Hemmingsen fo
ler for de Fremmede" ved mange Leilig
samme. Gylldighed; og selv efterat Kongelo
fremhævet Confessionen og den lille Cat
juridisk gjældende, føies dog selv i officielle
øvrige symboliske Bøger" til disse to, hvo
forstaaes andet end de øvrige Skrifter, den
diebog indeholdt. Man aif ud fra at den

kunde man formode, at han var dets Forfatter, og rimeligviis er det kommet frem i hans Kreds, men dog synes flere Ting at tyde paa, at Forfatteren har været en dansk Mand, da han er meget nøie bekendt med de kirkelige Forhold i ældre og nyere Tid, saaavel hertillands som andetsteds. Hvad Suppliken begjærer, er Frihed for de Fromme i Landet „de saakaldte Pietister og Separatister“ og, udtaler tillige et bittert Had mod dens Tids Præster. „At hvad maa disse uøle Mennesker inderlig takke den naadige Gud, at de lever under en saa sagtomodig og langmodig Gnevoldskonge; thi sandelig havde Du ikke, o Konge, ved allern. Forbud holdt disse Mennesker noget i Tøilen, saa troer jeg, at de i deres Sjæls og Sindes Bitterhed havde oprørt Folket til at øve en eller anden Voldsomhed fornemmelig mod Ewald paa Baisenhuset og Capellanen Holst til runde Kirke. Og som gammelt Ordsprog lyder, hvad Hjertet er fuldt af det løber Munden over af, Matth. 12, 34, saa har og deres Præstener, der blot og alene burde sigte til Guds Ære og Menighedens Opbygelse, været opfyldte med saa mange sensible Expressioner og Calumnier, saa at om disse saakaldte Pietister og Separatister havde været det ugudeligste Folk under Solen, havde de ikke mere kunnet fortykke dem. Og at forbigaae vores, Gud give, ærlige og sanddru Biskop Worm, i hvis Mund der siges ikke at være et sandt Ord, der som en Fuchs har indseget sig i disse Dage under en Helligheds Maske, og saaet en af dine bedste Mænd, o Konge, paa sin Side (rimeligviis Ministeren Ivar Rosenkrands), saa har hans Skolemester, den gode gamle orthodoxe Provst Keenberg, efter sin sædvanlige opblæste og affekterede Talemaade, fremsfor andre herudi signaliseret sig. „Denne Forordning,“ sagde han nemlig om det allernaadigste Forbud, at Ingen maatte tale ilde om Pietisterne,“ tager vi med os for Christi Domstol“; — da

Denne Venner „som nogle faa Sjæle
tilbage efter den første og ældgam
overbeviste af dens Puurhed og Re
fra disse Hovedfelter med samt dens
Formulis, Ceremonier m. v. og for
søgt at tjene Gud i en ensfoldig S
hed“). Den samme Betragtning
Herruhutterne, men deraf tør man i
Suppliken var udgaaet fra dette g
vare almindelige hos den Tids Svæ
uden al direkte Paavirkning af hiin S
Imidlertid er det meget mærkel
ger dengang kunde ytres ja endog i
Christian VI viste ved denne Le
Alvor med at lade den Strid, der va
beet, udfjæmpes med aandelige Waab
selv ingenlunde de sværmeriske Paast
han dog ikke mildere stemt mod de ot
forhættrende Iver og Hastarrighed i
religiøse Bevæelse. der i sin indvirkning

endog kronede Hoveder til at binde sig med Eed derved. Men, mildeste retfærdige Konge! skal da de livsalige Ord, som Livsens Ord selv og alle Kongers Konge har budet og befalet, skal Sandhedens Aand og de guddommelige Sandheder i de sande Troende da dømmes efter disse Skrifter og Menneskebud? Bor ikke aandelige Ting dømmes aandelig? Hvorledes kan da vel nogen verdslig og tillige kristelig Regent enten paabyrde sig selv eller paatvinge sine Underfaatter den af nogle hans saakaldte Geistlige vedtagne Tro? Monne den lutheriske Sektis Geistlige og Lærere fatter alene den sande Tro? Monne der da ikke ogsaa kan findes sande Troende blandt andre Sekter? Altsaa haaber da, stormægtigste Konge, dette ringe Folk, som man kalder Pietister og Separatister, til Din kongelige Naade, at Du tager dem i Din Protektion imod deres Forsølgere; de leve i Kjærlighed til Gud og deres Næste; de ere langt fra sektarisk Væsen; de deels beslitte sig paa, deels have den Salvelse af den Hellige, som lærer dem alle Ting, at de ikke have Behov at Nojen skal lære dem; de have hørt hans Stemme i sig, at han vil boe i dem og vandre i dem, og være deres Gud, og denne guddommelige Stemme raaber til dem som til Alle saaledes: „Gaaer ud fra dem, og frastiller Eder, siger Herren, og rører Intet ureent, og jeg vil annamme Eder, og jeg vil være Eders Fader, og I skal være mine Sønner og Døttre, siger den almægtige Herre“ *).

Disse Ord af den ovennævnte Supplik angiver omtrent den Tone, hvori dens Forfatter taler, og hvad det var han og hans Benner begjærede. Man seer heraf, at „dette ringe Folk, som man kalder Pietister og Separatister“, ikke gave de

*) Ballefen, Theol. Naanedrift. 1804. Fjerde Bind. S. 246-54.

ni at foretage noget Skridt, saalænge
sin holstenske Reise. Da han kom tilba-
der blev nedsat en Provsteret, der
afgjorte Modstandere, nemlig Stiftsop-
Dorff, Sognepræst ved Nikolai, og
Capellan ved Frue Kirke, medens den
A. Bredenberg beskiftedes til Actor
imod ham var, at han paa Prædikesto-
embedet i vor Kirke det fordærvede Em-
bet det fordærvede Sacrament, den f-
bandede Bandbaab; samt at han i hal-
holdt sig fra Sacramentet. I sine Fi-
han bestandig sine fanatiste Paastande,
paa, at den hele Kirke paa Grund af sin
havde mistet Kraften til at velsigne E-
viges ingen Frugter af Naderen; saa
drig saa tit: „Dette er Jesu sande
Jesu sande Blod“, det er det dog ikke
Min Klynge 1880 1881

Stilling giver Supplikens Forfatter følgende korte Overfigt over deres Historie: „Disse symboliske Bøger, som de Geistlige holdt for et ret guddommeligt Bærk, og først mange Aar efter Lutherum ere opfundne, beder jeg, at det ikke i Unaade maa optages, at jeg kortelig gjør en Beretning om af Historien; og da erindrer, at ubi Luther's Tider og mange Aar efter ham er der ikke nær bleven gjort saadant Afgudereri af dem, som nu desværre skeer, idet man forhen har sat andre private Skrifter lige ved dem, og regnet dem iblandt de Bøger, som foredroge den christelige Lærdoms Summa“ ... Det er derfor Supplikens Raad og Begjæring, at ligesom Baldemar Atterdag engang skal have svaret Paven, saaledes skulde Kong Christian nu svare sine Geistlige, naar de vedblev at stænde paa Pietisterne, at han da sendte dem alle deres symboliske Bøger igjen tilbage*). En saa afgjort Uvillie mod hine Lærdoms Forskrifter lader naturligt formode, at man misbilligede den Lærdom, de indeholdt, og det seer man ogsaa nok var Tilfældet; dog gives der ikke nogen udførlig Udvikling af denne Sag, uden forsaavidt vi af Supplikens Bedømmelse af Luther tydelig lærer den Aand at kjende, der her taler. Vel indrømmes det: „Ingen Retfærdig nægter, at Luther jo har været et Medskab, som Gud har udseet til at tale mod de Intriguer, som den skjulte Skalk i Rom med hans ganste Cleresie dengang spillede, hvortil han og af Gud var udrustet med Kraft, og lod see en stor Frimodighed, Alvorlighed og Nidkjærhed for Evangeliet's Sandhed“**); — men paa den anden Side misbilliges det, at man over Luther har glemt og tilfidesat ikke blot hans Forgjængere, men ogsaa hans Samtidige, Sveitseren

*) Gallefen, Theol. Maanedssk. 1804. IV. S. 236 og 342.

***) Emphs S. 229 fgd.

Kølelser mod denne Mand. Han i
af sine Stridt, erklærede udtrykkelig
Bistand af ham under Processen,
ikke billigede hans Fremgangsmaat
ikke at istemme de haarde Domn
fældte over ham.***) Holst maatte
Aar i Landflygtighed, men kom do
landet og tog sit Ophold i Ribe,
ernærede sig af at holde Skole for

Imidlertid var Kommissionen t
og i den endelige Decision af 16 2
atter temmelig ubetinget udtalt sig t
imod de forfættrende Orthodore. „2
nummet, — det var Decisionens
denne Splid og Uenighed har haft i
ilde og ud af deres Sammenhæng begr
ogsaa af nogle trættehjære og fredhat
debe Angivelser og Relationer; saa at
derrees og besees ved Lyset, meget er bl
ret om Tina. der var fundet...

an faaer bedre Dine til at kjende de fleste Christnes stræf-
lige Affald fra Christi Sind og hans første Efterfølgeres
afspor, der reiser sig tillige i mange Sjæle en Miskjærhed,
som ikke altid er tempereret med den rette Grad af Bindsom,
ærlighed og Sagtmodighed. Men hos de fleste er denne
eparatisme kun en Overgang, og naar den første Hebe
forbi, da noies man med at see paa sig selv, efter Pauli
regel: Ethvert Menneske skal prøve sig selv, og saa æde han
dette Brød osv^{*)}. Men denne Eftergivenesshed mod Svær-
merne fra Regjeringens Side gjorde dem altid dristigere og
istigere, og mellem Præsterne sluttede Capellanen ved Tri-
nitatis Peter Nikolai Holst sig afgjort til dem. Hvad
som offentlig og en Tidlang uanfægtet lærte, stemmede saa
næppe med de i hiin Supplik udtalte Meninger, at man næ-
sten kunde antage ham for Forfatter til den; men hvad end
i han er det eller ei, saa er det vist, at Sværmeriets Svim-
mel og den deraf fremgaaede ubetingede Fordømmelsesdom
over den hele bestaaende Christenhed aldrig før eller senere
er udtalt dristigere i Danmark end det stete dengang i Holst's
rædseener.

Dengang den kongelige Dispensation, som ovenfor blev
udtalt, for at sidde i Skriftestolen imod at antage en anden
capellan blev meddeelt Holst af Biskoppen, udbad han sig
Dages Betænkningstid om han vilde gaae ind paa de til-
budne Billaar, hvilket harmede Worm meget, da han meente,
at snarere maatte vise sig taknemlig over den overdrevne
hunst og Miskjærhed; men Kongen fandt det ganske i sin Or-
den, at han vilde betænke sig paa hvad han lovede. Han
gik da imidlertid ind paa de tilbudne Billaar, men da han
er med som Præst var fritaget for at være tilstede ved Rab-

*) C. Pontoppidan, Renoja III S. 421.

cer vare valgte og bestfittede af
nok er det, at Kongen til samme
Grev Zinzendorph idetmindste forsa
Raade vilde tillade denne at kom
Greven desuagtet paa en Gjemmem
lagde et kort Besøg i Kjøbenhavn,
Kammerherre C. v. Pless følgende Stri
ffe sidet forundret mig over en saa ur
og finder det raadeligst, at Overka
meldte Greve, hvorledes jeg paa i
at han eller hans næyrste Brødre
Land uden at lade sig examinere af
Altsaa maa Greven, dersom han ik
eller tre Gange 24 Timer begive sig
Land, isald han ikke vil exponere sig
Dette pludselige Omflag i det forber
hvorpaa Kongen netop kort iforveien
dorph havde givet denne det meest

med hinanden om Kjærlighedens Nadver og Samsfundets Maaltid“. Disse og lignende Sætninger, der bestandig gjentages i Holst's fanatiste Indlæg, bragte hans Dommere i den Grad i Affekt, at de i deres Kjendelse af 2 Dec. 1734 erklærede sig for incompetente til at dømme saadanne uhorste Forbrydelser; „eftersom P. N. Holst har saaledes opført sig uden al Undseelse for Guds Frygt, Guds Ord, for høie Dyrigheds Ære, for christelige Love og Anordninger; baade berøgtet sit Fædreland og dets Kirke med det Embede, som han for har bekjendt sig til; viist sig selv som en aabenbar Forfører, saaat Tyrker, Hedninger og Jøder ikke have ladet sig forlyde imod Christendommen med forstræffeliger Bespottelser end hvad han har vovet offentlig for Lyset at fremføre midt i Guds Kirke, som nu over 200 Aar har siddet i sin Rolighed og maa nu drages med sin Bitterhed, som denne affaldne fortabte Fordærvelsens Søn har iskænket sin bedrøvede Moder“*) Med denne Afgjørelse var imidlertid Kongen ikke tilfreds, og han forlangte, at Provsteretten skulde „forfatte og underskrive en lovlig og endelig Dom i Sagen“, hvorfor den samledes paany. Denne Dom, der blev afgivet den 24 Jan. 1735, lød paa, at Holst skulde være assat fra det hæderlige Præsteembede og ikke lade sig høre som Lærer hverken i Kirker, Skoler eller private Huse, som og at han kjendtes uværdig til at bære nogen Tid herefter den hæderlige Præstedragt, og skulde derpaa ifølge Loven overleveres til den verdslige Dyrigheds Ret. Dette sidste vilde Kongen imidlertid paa ingen Raade tilstede, men isvrigt bekræftede han Dommen, med det Tillæg, at Holst saasnart den var

*) Proces og Dom med Dokumenter i P. N. Holst's Sag. Gl. Rgl. Eml. 4. 1497. Prædikener og Breve til og fra Holst findes flere Steder. s. Gr. Ny Rgl. Eml. 4. 1159.

ya, ver fra Modstandernes Side ind-
lige Embedsforelse. Niels Brorson
han var Præst i Vedsted og Veffum
søgte Forsamlinger i sit Huus; men før
hans Forflyttelse, begyndte hans nærm
Dr. Koch i Aabenraa, at klage over
endstjondt han altid forhen havde levet
Præsten. Brorson svarede i et dautt 2
og søgte efter bedste Evne at forsvare
medens han til samme Tid sit Sagen se
hvis Medhold han kunde stole. Derfor
fort efter ved følgende gal. Reskript, der
General-Superintendenten: „Efter som Ni
indgivet Klage over, at Kirkeprovsten i
har anbefalet ham at holde inde med sine
Andagtsøvelser, saa er det vor Billie og
Koch skal lade hine Huusandagter uforstyrret
holdes som hidtil.“ Nu vendte Provsten

Analogie" . . . *). Det var denne Eftergivenhed fra Regjeringens Side, der havde givet den pietistiske Bevægelse en saadan Styrke, og den viser, at Kongen just ikke var saa bange, som man tidligere havde været, for aandeligt og kirkeligt Røre. Det er i den Henseende mærkelige Uttringer, som Pontoppidan lægger Prof. Steenbuch i Munden angaaende den forstyrrede Kirkefred, naar man erindrer, hvor stærkt Forestillingen om Enighed som det høieste Gode var sammensmeltet med hele Fortidens Tankegang. "Sandt nok, — hedder det nemlig ** — at Freden er forstyrret og Enighed omstøttet med Tvedragt: men Enighed er tvende Slags, enten i Aanden til det Gode, eller i Kjødets til det Onde. Nu mener jeg ei den første men den sidste ansægtes meest i disse Tider. Sandt nok, at Folk hidindtil har været mere enige, rolige og tilfredse med hverandre hvad Religionen og det Geistlige angaar . . . Næsten alle Kirkens Lemmer har holdt hverandre for gode Guds Børn og sande Christne, haabende at følges eendragtelig til Himmels ligesom til Kirke med hverandre; endskiøndt denne store Hob ikke har fundet sig samlet paa Saligheds trange Veie . . . St. Paulus siger: Der maa være Sekter iblandt Eder, paa det de Retfærdne kunne blive aabenbare. Denne Apostel var jo ingen Efter af Splid og Tvedragt, dog saae han vel, at Gud, som fremfører Lyset af Mørket, og gjør Forgiften selv til Lægebom, aabenbarer Sandhed i Samvittighederne ved Anledning af Splid langt bedre end ved kjødelig Fred. Kristus selv, den store Fredsstifter, siger: Jeg er kommen at laste Ud paa Jorden osv.; seer I, naar Fredens Gud vil træde Satan under vore Fødder, da gaaer det ikke af uden Strid" . . . *)

Det var den samme Betragtning, der ledede Christian VI, men dog saaledes, at han byggede efter Endemaålet, nemlig

*) J. Røller, Mnemosyne IV. S. 373:76.

***) G. Pontoppidan, Renoja III. S. 422:29.

Hygum blev han fuldkommen vundet
han havde indgivet sit vittlose B
pen nu om Sommeren kom til Bis
endi Rirketsjencie som sædvanlig spu
der havde Noget at klage, var der
Med til at fremflamme nogle Di
men Biskoppen nedflog enhver Ind
ring, at Peder Hygum ikke forte m
han, saa at enhver Klage over Pre
ham selv*). Dermed saldt Sagen
var omme, modtog Hygum udmærket
V's Gunst.

Det var naturligviis ikke mueligt
danne Folk ved alle Vacancer, men
det Kongen om at gjøre at foretage e
benhavns Præster. Denne Hensigt ri
hver Befordring. Saaledes blev H
en Broder til Professor Marcus W.
som denne horte til den strengt pietist
rigt var en dyatia na anføet at...

ham til Brug paa Prædikestolen; men det var tillige et Skridt, der væsentlig maatte forandre Zinzendorphs Stilling, da han saa ikke længer kunde modtages som tydsk Rigsfyrste, men som Præst af en fremmed Confession. Hvad der imidlertid mere end noget andet bevægede Kongen til at bryde med Zinzendorph, var uden tvivl de Erfaringer, han havde gjort i de foregaaende Aar, da det uimodsigeligt var de herrnhutistiske Brødre, der havde fremkaldt Bevægelsen; derfor maatte Grevens gjentagne Besøg i Kjøbenhavn komme ham saameget mere ubeleiligt, som han netop nu arbejdede stærkt paa at forebygge slige Udtryk for Fremtiden. Det var altid Bluhme's Tanke, som denne udtalte ved mange Leiligheder, at al Separatisme og Splid i Menighederne kun havde sin Grund i Præsternes Forsømmelighed, saa at alting snart vilde jævne sig af sig selv, naar man kun sørgede for at ansætte grundig opvakte, retsindige Lærere. Derved var det Bluhme udøvede saa stor Indflydelse i Christian VI's Tid, langt mere end ved egentlig at blande sig i Regjeringsforanstaltninger, og hans Raad bleve ofte hørte ved Besættelsen af geistlige Embeder, om end ikke altid fulgte. Fremgangsmaaden var sædvanlig den, at Kongen selv leilighedsviis hørte dem prædike, som Bluhme anbefalede, og derefter tog sin Bestemmelse. Paa denne Maade blev Erik Pontoppidan kaldet fra Hagebjerg paa Als; efter en Opfordring gjennem Bluhme holdt han en Prøveprædiken i Kjøbenhavn for Kongen, og blev strax derpaa 1734 bestiftet til Slotspræst paa Frederiksborg, men var neppe kommen til Ro her, førend han 1735 blev dansk Hofprædikant i Kjøbenhavn. Paa samme Maade kom ogsaa de andre Slesvigere frem, der fulgte snart efter Pontoppidan, nemlig de tre Brødre, Niels, Broder og Hans Adolph Brorson og deres Ven Peder Jakobsen Hygum. Der blev ved slige Tilfælde ikke

værte, der naturligviis ofte mac
det mere undtagelsesviis dette Her
og den almintelige Regel udtaler
hvorefter det blev paalagt Profesori
efter et bestemt Schema at give al
et Embede, et noiagtigt Vidnesbyr.
bliver Guds Kirke og Fædrelandet i
Bistnos var det selv med den størst
at undgaae Misgreb, men meget
ubrettet til at affstafte gamle Uvaner.
være ved de private Kald, og he
standig over, at Patronerne folgt
Kjøbmandsvare, ligesom de sædvan
denne Rettighed for rede Penge*).
Kongen noiere paa; ved Restr. 21
Kongen sig Kaldsret til alle Kjøbstat
dog kun gjaldt det egentlige Danm
ogsaa blev udstrakt til de fiesvigste

Hyrdeligt.“ Koch svarede derpaa i et Brev af 6 April: „Jeg har ogsaa i henvend 34 Aar ved Guds Naade ført Lærereembedet saaledes, at jeg tiltroer mig at kunne forsvare det for Gud og Mennesker;.... men Gud bevare mig fra at anordne Conventikler, som fra Labadie have deres sorgelige Oprindelse, og som have voldet ubestrikelig megen Ulykke.“ Efterat der desangaaende var verlet et Par Skrivelser, henvendte Koch sig til Kongen, og for at give sin Forestilling mere Eftertryk søiede han til: „Det er en Sag, som angaaer Bibeholdelsen af den rene uforsfattede Lære, Kirernes Roklighed og de dyrefjebte Sjæles Saligheds Befordring; det angaaer nemlig de Conventikler, som i saa mange Aar have voldet saa megen Ulykke og Uro i det romerske Rige, da disse med Bold ville trænge ind i disse Lande“ *). Kongens Svar derpaa er ikke bekjendt, men det blev i Gjærningen givet tydeligt nok, da han samme Sommer under et Ophold paa Koldinghuus, lod Præsten i Bedsted kalde til sig for at holde en Prøveprædiken, og derpaa det følgende Aar (1735) kaldte ham i Pontoppidans Sted til Slotspræst paa Frederiksborg. — I Hygum i det Lønningeleenske foresaldt en lignende Trætte, dengang Peder Hygum var bleven sin Faders Medhjælper i Præsteembedet. Saavel da han var Sognepræst i Vintrup som nu i Hygum pleiede han ligeledes at holde Bedetimer i sit Huus, hvilket vakte Uvillie imod ham hos mange af Sognemændene. Disse indgik nemlig med en Klage til Biskoppen (af 24 Febr. 1735), hvori de bestyldte Peder Hygum for at vække stor Forvirring i Lærdommen „da vi syndige Mennesker i Hygum dog ikke andet vide end at vi hidtil have haft og brugt den rene evangeliske Lærdom,“ og tillige

*) Dr. Koch's Brevveksel mit Nicolai Brorson. Winkler, Anecdota eccl. nova et antiqua. Braunschweig 1757. I. S. 208—84.

Klagere se over, at han fra Præstestanden lod det Konge, som han kaldte -Curriere, handle sig med at være dem, der horte sig til ham i hans Huse, men det var et af Biskoppernes Laster hos dem af Sædem og Gæmder. Biskoppen i Aalborg, Marskalk Andersen, var en saag, getuetig Mand, der gjerne vilde være det første med alle. Heri gav han klagerne Ret, men endda havde han med Peter Hygum blev han indseende under af denne, endog forend han havde indseet sig retslige Hverværdier. Da Biskoppen nu om Sommeren kom til Biskops i Egenet, og efter en Ridsreise som isærlig isærlig, om det var Kongen, der havde Kongen at klage, var det derfor kun en, der havde Med til at fremstamme nogle Ord om "den nye Tro"; men Biskoppen udslog enhver Indvending med den Erklæring, at Peter Hygum ikke ierte nogen anden Lærdom end han, saa at enhver Klage over Præsten, ligesaa fuldt angik ham selv*). Dermed faldt Sagen hen, og inden to Aar var omme, medtog Hygum udmærkede Perrier paa Christian V's Gunst.

Det var naturligtvis ikke mueligt strax at faae lutter saadanne Folk ved alle Bacancer, men først og fremmest var det Kongen om at gjøre at foretage en Udrensning med Kjøbenhavns Præster. Denne Hensigt rober sig næsten ved enhver Befordring. Saaledes blev Provst Andreas Boldike, en Broder til Professor Marcus Boldike, der ligesaalidt som denne horte til den strengt pietistiske Retning, men isærlig var en dygtig og anseet Præst, forfremmet ved Tressunds Død (1735) til Biskop i Viborg, hvorved han fjærnedes fra Kjøbenhavn, og erholdt til sin Eftersolger som Provst og

*) Alle Breve og Erklæringer i denne P. Hygum's Sag findes i Dublet. paa Kgl. Bibl. Kall'ke Eml. fol. 102.

Sognepræst ved Holmens Mathias Hvid, en ung Mand ifkun 32 Aar, der havde sin fortrolige Dmgang med Bluhme at takke for sin hurtige Befordring. Stiftsprovst Morten Reenberg, der altid havde været mellem de hæftigste Jørere, beholdt dog sit Embede til sin Død (1736), og blev efterfulgt af en norsk Præst Niels Dorph, der imidlertid neppe har svaret til Forventningerne, da han allerede det følgende Aar blev Herslebs Eftermand paa Christianias Bispestol. Hans Mossin holdt sig heller ikke længe i Kjøbenhavn; rigtignok blev han 1736 forflyttet fra Trinitatis til Nikolai, og en ivrig Pietist Chr. Langemach Peth, af en gammel dansk Præstefamilie, der i nogle Aar havde været ansat i Norge, blev i hans Sted Sognepræst ved Trinitatis. Ved Nikolai Kirke beredte Mossins Iver ham snart nye Fortrædeligheder, hvilke siden nærmere skulle omtales; men da (1738) Niels Brorson var bleven Sognepræst ved Nikolai og Henrik Gerner Stiftsprovst i Niels Dorph's Sted, saa var omtrent den attraaede Samstemning tilveiebragt. — Ogsaa udenfor Kjøbenhavn gjorde sig saavidt mueligt det samme Hensyn gjældende, men dog her mindre især i de første Aar, og navnlig ved Besættelse af Bispeembederne. Den første Præst ret efter Kongens Hjerte, der blev befordret til en Bispestol var Broder Brorson, der 1736 blev Stiftsprovst i Ribe og 1737 Biskop i Aalborg. Efterat han havde holdt sin Prøveprædiken paa Frederiksborg, gav Kongen ham i et Brev til Bluhme følgende Vidnesbyrd: „Han er et udvalgt Medskab i Herrens Haand, og det er næsten Skade med Hensyn til hans Prædiken, at han skal være Biskop; thi saa har Ingen Nytte af den Gave, han besidder til at prædike.... Han overgaaer langt sin Broder“ (Niels Brorson)*).

*) Mnemosyne, IV. S. 401, hvor dog denne hele Uttring er

ringstilsættelse hævet sig vægtige
dring i Ritualiet, der altsaa forenet
Kongen lod derfor ved sin Storfa-
dosstein i Foraaret 1733 forskjellige
tænkning vedgaaende. Mellem
der 1732 var bleven Biskop i Fyen
nok ligesom adskillige andre Geistlige
stet enkelte Ændringer, men han har
ning. „Jeg tilstaaer, at da det først
Ungdom at betro mig et Embede i
ken Ting i vort Ritual var forarsag
og Samvittigheds Urolighed, men se
hjælp mig til at overvinde dem uden
eller min Menighed“. Paa samme
Biskop Eiler Hagerup i Thronhjem,
en af de syv nordlandske Præster selv
Revision af Ritualiet, medens han
næsten fraraadede alle Ændringer. D
leb bleven fast ved sin Mening, og d
Opfordringa kommen kom

1736 blev bestemt, at enhver Præsentation til et ledigt Præstembede først skulde have kongelig Approbation førend det endelige Valg maatte foregaae *). Fremdeles blev der med Strænghed vaaget over, at enhver Candidat, der var privat kaldet, skulde førend Tiltrædelsen aflægge den efter Forord. af 23 Oct. 1700 befalede Eed paa ikke at have tillistet sig Kaldelsen ad ulovlige Veie, og særlig indstærpet, at Ingen maatte fritages for den Clausul om Giftermaal, hvilket vel ikke ganske kunde forhindre, men dog altid bidrog til at modarbejde slige Kunstgreb **). Det kan heller ikke være andet, end at den religiøse Alvor, der er Tiden eiendommelig, ogsaa maatte have Indflydelse paa disse Forhold, og at vi stundum træffe Herremænd, der med samme Alvor udøve deres Kaldsret. Saaledes beretter P. Hygum, at han, da han kom som Biskop til Aarhus, foresandt mange Steder i Stiftet en glædelig Opmærksomhed og mange oplyste Mænd blandt Præsterne, hvilket han tilskrev Grev Reventlow, der som Patron havde kaldet Nicolai Wedel til Bærum og Drum i Galten Herred, og denne, en gammel Discipel af Franke og Dr. Anthon i Halle, havde atter havt stor Indflydelse paa den hele Omegn ***).

Hvad nu disse Mænds hele præstelige Virksomhed angaaer, da var det ikke egentlig som Prædikanter de udmærkede sig, tværtimod havde de snarere en vis Sky for den glimrende Talekunst som verdslig Forsængelighed, og stattede i det hele Følelsens Barme høiere end den klare Tankeudvikling. Det var en stræng sædelig Alvor, de allevegne søgte at vække, og derfor var Spørgsmaalet om Grændsen for det

*) Udsig. Kirkeforfatning. III. 1. S. 49, 107 og 112.

***) Udsig. Kirkeforfatning. III. 1. S. 91.

***) Hygums Biskopsrelationer for 1740. R. Insp. Coll.'s Archiv.

Skriftemaal vel nok i Theorien i den noieste Sammenhæng, men derimod ikke i Praxis, hvor dette sidste var bleven en reent verdslig Straf, som de borgerlige Domstole idømte, næsten udelukkende kun Overtræderne af det sjette Bud. Det Forkeerte i det aabenbare Skriftemaals hele Stilling til Kirken og denirkelige Tugt, det aldeles Vilkaarlige i dets praktiske Anvendelse, hvortil de kongelige Dispensationsbreve ikke lidet bidrog, havde allerede været Gjenstand for Dmtale af de syv nordlandste Præster i Frederik IV's Tid, og blev nu atter bragt paa Bane af Herøleb. Det var dog ikke hans Raad ganske at afskaffe „denne eneste lidene Penning, der er bleven af den gamle Kirke-Disciplin“; blandt de Misbrug, der forvøndte dens Anvendelse, fremhævede han, deels at den af Folk betragtedes som en Straf og blev af Domstolene anvendt paa denne Maade, uden at der blev spurgt, om Synderen virkelig erkjendte sin Synd, begjærede Samfund med Menigheden og vilde arbeide den givne Forargelse; deels at det aabenbare Skriftemaal var „som et Spindelbævl, hvor de store Bremsen bryde igjennem og kun de smaa Fluer blive hængende“. Dette kunde siges i en dobbelt Forstand, forsaavidt nemlig det sædvanlig kun var Smaafolk, der kom til at staae aabenbar Skrifte, medens de Kornemme gif fri, enten ved Dispensation eller paa anden Maade; men Herøleb vilde dog nærmest have sin Vignesse anderledes anvendt, at denne Kirkestraf aldrig blev brugt uden ved Forseelser in puncto sexti medens andre „langt mere vulstic og stadelige Synder — dagligt Fylberi, Klammeri, Bunden og Sværgen osv. — fast aldrig straffedes“. Noget Henlyv blev der ogsaa taget til disse Anker, da det ved Ferd af 23 Dec. 1735 befaledes Forrigheden noie at paaagte, „at alt, hvad Loven og Ferd. om aabenbar Skrifte og Kirke-Disciplin byder, uden Undtagelse paa det allernøieste efterleves“ dog med Forbe-

bøst af den lgl. Dispensationsret; ja der blev endog føiet til, at „Præsten skal tiltales og straffes, dersom han tager saadanne til Skrifte, om hvem han veed, at de leve i aabenbar Forsærgelse“. Saaledes blev altsaa Loven om Kirkens Disciplin eftertryffeligt nok indskærpet, men intet Kongebud formaade at hæve de Hindringer, der altid stillede sig i Veien for dens rette Anvendelse. — Endelig bragte Hersleb ogsaa, og her atter i Overeensstemmelse med de nordlandske Præster, Exorcismen ved Daaben paa Tale, „endstjøndt, føier han til, man skulde næsten befrygte at yttre sin Mening om denne Sag, i Betragtning af de haarde Procedyrer, som i fordom Dage haade her i Riget og udenlands er øvet mod dem, som have turdet modsige denne ugrundede Ceremoni.“ Han gjennemgik derpaa alt hvad der var bleven sagt til Forsvar, samt trøstede, hvorefter Kongen havde Ret til at foretage Forandringer i Kirkesager, og som derved til det Resultat, „at Kongen af Gud har Magt og Ret til at afskaffe denne anstødelige og ufor nødne Skik, saa og at det uden allermindste Fare og Skade for Guds Kirke kan ske“. Dette Raad blev rigtignok ikke strax taget til Følge, men bestyrkede dog Kongen i hans Betragtning af Sagen, nemlig ikke just at befale dens Afskaffelse, men at tilstede det, hvor man begjærede det, enten enkeltviis som Dispensation, eller fuldstændigt, som Tilfældet senere blev i Slesvig.

En Forandring, som Alle, det vil sige alle Pietister saavel af den ældre som af den yngre Skole, vare enige i at anbefale, var Confirmationens Indførelse, og det blev derfor ogsaa den vigtigste kirkelige Foranstaltning fra Christian VI's Tid. Biskoper manglede den ikke Tilfnytningspunktet i den tidligere Lovgivning; det var tidligere gjentagne Gange af nidjære Biskopper blevet Præsterne paalagt, naar at prøve de Unge i deres Christendoms-Kundskab førend de

første Gang ittededes til Natverren, gjerne saaledes at der knyttedes Katechisationer til Skriftemaalet; men sædvanlig var det gaaet af Brug eller blev kun meget skjodesløst iagttaget. I Slesvig var det derimod, som tidligere ved flere Leiligheder bemærket, i det Hele anderledes, og derfor kunde her langt lettere og umærkeligere den Forandring foretages, at Confirmationen blev almindelig Lov. Det var skeet ved en Resolution til Superintendent Conradi af 9 Marts 1733, uden at man mærker til, at Forandringen mødte nogen Betænkelse. For Pietisterne maatte nu denne Skik synes ubetinget at anbefale; deres mange Skrupler ved Skriftestolen maatte her en Deel staves til Side, naar Præsten derved fik Leilighed til at tale med hver Enkelt i Menigheden om hans Saligheds Sag, og ikke sjælden betragtede de den kristelige Oplysning, de ved Underviisningen meddeelte de Unge, som disses sande aandelige Daab, der kun var skjult betegnet i Barnedaaben. Overalt derfor, hvor Pietisterne havde vundet nogen Indflydelse, havde de siden Speners Tid varmt anbefalet Confirmationen, og mange Steder var det lykkedes dem at bevirke dens Indførelse. Den samme Bestræbelse mærke vi ogsaa her i Landet. Hofpræst Lykens havde i Frederik IV's Tid begyndt at confirmere den tydske Ungdom i Petri Kirke; Rudolph Møller, Biskop i Fyen, havde til samme Tid opmuntret Præsterne i sit Stift til at gjøre det samme; Ewald begyndte at indføre Confirmation i Baisenhuset, og efter Herslebs Forsikring „gjorde den, saa ofte den blev holdt, ugemeen Bevægelse i Gemytterne“; endelig havde Hersleb selv som Biskop i Christiania meget ivrigt arbejdet paa dens Indførelse i sit Stift *). — Det var Christian VI's Fortrolige, Etatsraad Schrøder og Hofpræst Bluhme,

*) Zwergius, det sjæll. Uersjæ E. 388.

der først bragte Kongen paa den Tanke, at nytte Confirmationens Indførelse til Reformationens andet Jubelaar 1736, og denne Tanke vandt ganske hans Bifald. Det blev derfor overbraget disse toende at udarbejde et fuldstændigt Forslag; hvilket de ogsaa gjorde, og det saaledes at de med Hensyn til Handlingens Ceremoniel laante afstillige Træt af den romerske Kirkes gamle Confirmationsskrift, s. Ex. Balget af Dagene, Haandspaalæggesen o. desl. Forslaget blev sendt til Borms Betænkning, men ikke til nogen af de øvrige Biskoppers, rimeligvis fordi man hastede saa meget med dets Iverksettelse. Biskop Borms Betænkning er udførlig og karakteristisk; man mærker det nok, at han i Grunden ikke tilliger dette Skridt, idetmindste ikke paa den Raade, man tænkte at foretage det, men altfor forsigtig til at sige det lige frem indstræfter han sig til at gøre flere Indvendinger, som han gjerne støtter til Citater af Dr. Spener, hvis Ord han nok sidste dengang havde meest Bægt, og sluttelig henstiller han det til Kongens Estertanke, „om det ei kunde synes tjenligt, at dermed endnu i nogen Tid henhvilede, indtil de daarlige og ugrundede Tanker kan komme den eenfoldige Almue af Hovedet, ved hvilke en stor Deel af dem uden Føie indbilde sig, at afskilligt i vor Kirkes ustyrbige Ceremonier skal forandres“. Denne Betænkning havde til Følge, at de Toende, der havde indgivet Forslaget, eller vel især Bluhme maatte afgive en udførlig Gjendrivelse deraf, og denne maa Kongen have fundet fyldestgjørende, da Forordningen udgik løst efter den 13 Jan. 1736, næsten ordlydende som Forslaget, forberedt ved et Rescript til alle Biskopper af 16 Dec. 1735, der befalede at Confirmationen med det forberedte skulde indføres i alle Menigheder paa den foreskrevne Raade^{*)}.

*) J. Nøller, Memosyne IV S. 232.266, hvor Biskop Borms Betænkning fuldstændig er meddeelt.

Hvor meget man nu end kan have at indvende imod Kongens Smag i Valget af Præster, saa er det dog umis-
 kendeligt, at han ved dette alene levedes af Jover for Kirkens
 Lær, en Jover, der danner en skjærende Modsetning til
 Regjeringens sædvanlige Lunkenhed og Ligegyldighed. Heller
 ikke er det Meningen, at Kongen aldeles ingen anden Maa-
 lestok havde for præstelig Dygtighed end Oprættelsen, et
 Mærke, der naturligviis ofte maatte stufte. Tværtimod var
 det mere undtagelsesviis dette Hensyn blev gjort gjældende,
 og den almindelige Regel udtaler Forord. af 2 Nov. 1736,
 hvorved det blev paalagt Professorer, Biskopper og Provster
 efter et bestemt Schema at give alle de Studenter, der søgte
 et Embede, et noisagtigt Bidnesbrev „for at erfare hvem det
 bliver Guds Kirke og Fædrelandet tjenligt at see befordrede.“
 Bistnok var det selv med den største Umhyggelighed umueligt
 at undgaae Misgreb, men meget blev der dog altid derved
 udrettet til at afskaffe gamle Uvaner. Bansteligst maatte dette
 være ved de private Kald, og her klages derfor endnu be-
 standig over, at Patronerne folgte deres Præstekald som
 Kjøbmandsbare, ligesom de sædvanlig selv havde tilkjøbt sig
 denne Rettighed for rede Penge*). Men selv her passede
 Kongen noiere paa; ved Reskr. 21 Decb. 1735 forbeholdt
 Kongen sig Kaldsret til alle Kjøbstadkald, en Anordning, der
 dog kun gjaldt det egentlige Danmark, men leilighedsviis
 ogsaa blev udstrakt til de fiesvigiske Stæder, saaledes Aaben-
 raa og Tønder. I en anden Henseende stete der en Ind-
 strænkning i Menighedens aldeles ubundne Valgret, der be-
 standig havde holdt sig i Slesvig, da det ved Fr. af 12 Nov.

henført til G. N. Brorson, men med Ret: thi Brevet er frevet
 1737, og denne blev først Biskop 1741.

*) G. Pontoppidan, *Norøya*. III. S. 391.

1728 blev bestemt, at enhver Præsentation til et ledigt Præbende først skulde have kongelig Approbation førend det embedlige Valg maatte foregaae^{*)}. Fremdeles blev der med Strænghed vaaget over, at enhver Candidat, der var privat kaldet, skulde førend Tiltrædelsen aflægge den efter Forord. af 23 Oct. 1700 befalede Eed paa ikke at have tillistet sig Kaldeisen ad ulovlige Veie, og særlig indskærpet, at Ingen maatte fritages for den Clausul om Giftermaal, hvilket vel ikke ganske kunde forhindre, men dog altid bidrog til at modarbejde sige Kunstgreb^{**}). Det kan heller ikke være andet, end at den religiøse Alvor, der er Tiden eiendommelig, ogsaa maatte have Indflydelse paa disse Forhold, og at vi stundum træffe Herremænd, der med samme Alvor udøve deres Kaldeiseret. Saaledes beretter P. Hygum, at han, da han kom som Biskop til Aarhus, foresandt mange Steder i Stiftet en glædelig Opvættelse og mange oplyste Mænd blandt Præsterne, hvilket han tilskrev Grev Neventlow, der som Patron havde kaldet Nicolai Wedel til Bærum og Drum i Galten Herred, og denne, en gammel Discipel af Franke og Dr. Anthon i Halle, havde atter havt stor Indflydelse paa den hele Omegn^{***}).

Hvad nu disse Mænds hele præstelige Virksomhed angaar, da var det ikke egentlig som Prædikanter de udmærkede sig, tværtimod havde de snarere en vis Sky for den glimrende Talekunst som verdselig Forsængelighed, og stattede i det hele Høielsen Barme høiere end den klare Tankeudvikling. Det var en stræng sædelig Alvor, de allevegne søgte at vække, og derfor var Spørgsmaalet om Grændsen for det

*) Udsig. Kirkeforfatning. III. 1. S. 49, 107 og 112.

***) Udsig. Kirkeforfatning. III. 1. S. 91.

***) Hygums Biskopsrelationer for 1740. R. Jasp. Coll.'s Archlv.

ierte Guds Ord og de hellige Skrifter, som indledes af de
 helligste Aandens Ord og Skriften: men især om
 det: at Gud er Sandhed, og at alle hans Ord og Guds Ord
 sandt. I Guds Ord er det sandt, som siges om det store
 Kærlighedens Ord, : de Guds Ord, og derfor havde
 det store Ord og Kærlighedens Ord Kærlighed foretaget,
 og Guds Ord er sandt. Det var først ved
 en Resolution af Rigsraadet d. 9 Mars 1733,
 som det blev besluttet at, at Kærligheden måtte være De
 sandheds. Det Prædicationen måtte en større Stil være
 indførelsen af indførelse: deres mange Skrifter og Skriftestolen
 måtte der en stor Række til Side, som Prædicationen havde
 af Kærlighed til at tale med det Ord i Menigheden om
 hans Saligheds Ord, og ikke sigte den betragte de den hvi-
 skelige Ordning, de ved Underviisningen meddeelte de Unga,
 som tidlig havde aandelige Daab, der kun var sigtelig beteg-
 net i Barnetaalen. Derfor derfor, hvor Prædicationen havde
 vundet nogen Indflydelse, havde de siden Enevældens Tid været
 anbefalet Confirmationen, og mange Steder var det lykkedes
 dem at bevirke dens Indførelse. Den samme Bestræbelse
 mærke vi ogsaa her i Landet. Hofpræst Epstems havde i Fre-
 derik IV's Tid begyndt at confirmere den tydske Ungdom i
 Petri Kirke; Rudolph Møller, Biskop i Fyen, havde til
 samme Tid opmuntret Præsterne i sit Stift til at gøre det
 samme; Ewald begyndte at indføre Confirmation i Baisenhuset,
 og efter Herslebs Forskifring „gjorde den, saa ofte den blev
 holdt, ugemeen Bevægelse i Gemytterne“; endelig havde
 Hersleb selv som Biskop i Christiania meget ivrigt arbejdet
 paa dens Indførelse i sit Stift*). — Det var Christian VI's
 Fortrolige, Statsraad Schrøder og Hofpræst Bluhme,

*) Zwergius, det sjæll. Clerike S. 386.

1735, uden at dog det Ringeste af disse Forhandlinger kom til offentlig Kundskab *).

Det var første Gang efter Reformationen der med Regeringens Samtykke var Tale om Forandringer i Kirkens Skikke, og skjøndt Forhandlingerne just ikke ledede til noget bestemt Resultat, saa blive de dog mærkelige ved at pege hen paa den Vej, der senere er fulgt. Hvad der fornemmelig var Tale om, var dels Forberedelsen til Nadveren, eller Skriftemaalene, saavel det private som det aabenbare, dels Forberedelsen til Daaben eller Exorcismen. Hvad om det første Punkt angaaer nemlig det private Skriftemaal med den almindelige Absolution, da er Peder Herlebs Mening derom allerede bekjendt af de foregaaende Aars Fejder, hvor han gav sin Broder Ole Herleb Ret i Sagens Realitet, og han udtalte sig her i sin Erklæring ikke mindre skarpt mod, at Absolution og Skriftestol saaledes var sammenføjet med Sacramentet. Hermed vilde han i og for sig ikke laste Ritualet, da dette tilholdt Præsterne at handle med hver Enkelt Synder førend Absolutionen og høre hans Syndsbejendelse; men naar dette nu alligevel ikke skete, saa fandt han det uforsvarligt at beholde den almindelige Absolution, og foreslog isteden derfor, at Præsten skulde have Ret til at indrette sit Tilfagn til hver Enkelt efter sit bedste Skjønnende og efter sit Kjendskab til ham. Hvor eftertryffeligt nu end denne Sag under Striden var bleven draget frem, saa skete der desuagtet ikke nogen Forandring i Lovgivningen — rimeligvis fordi man nok saa det betænkkelige ved de foreslaaede Forandringer — og selv Meddelelsen af den betingede Absolution forblev som hidtil kun tilladt ved særegen Dispensation. — Med det almindelige og private staaer det offentlige

*) Ritualets Revision! 1735 og 36. Gen. Kir. Insp. III. Arkiv.

første Gang stredes til Nærværen, gjerne saaledes at der knyttedes Katechisationer til Skriftemaalet; men sædvanlig var det gaaet af Brug eller blev kun meget sjældent iagttaget. I Slesvig var det derimod, som tidligere ved flere Leiligheder bemærket, i det Hele anderledes, og derfor kunde her langt lettere og umærkeligere den Forandring foretages, at Confirmationen blev almindelig Lov. Det var stæet ved en Resolution til Superintendent Contadi af 9 Marts 1733, uden at man mærker til, at Forandringen mødte nogen Betænkelighed. For Pietisterne maatte nu denne Stik synes ubetinget at anbefale; deres mange Skrupler ved Skriftestolen maatte her en Deel staves til Side, naar Præsten derved fik Leilighed til at tale med hver Enkelt i Menigheden om hans Saligheds Sag, og ikke sjældent betragtede de den christelige Oplysning, de ved Underviisningen meddeelte de Unge, som disses sande aandelige Daab, der kun var figurlig betegnet i Barnedaaben. Overalt derfor, hvor Pietisterne havde vundet nogen Indflydelse, havde de siden Speners Tid varmt anbefalet Confirmationen, og mange Steder var det lykkedes dem at beværte dens Indførelse. Den samme Bestræbelse mærke vi ogsaa her i Landet. Hofpræst Lyfens havde i Frederik IV's Tid begyndt at confirmere den tydske Ungdom i Petri Kirke; Rudolph Møller, Biskop i Fyen, havde til samme Tid opmuntret Præsterne i sit Stift til at gjøre det samme; Ewald begyndte at indføre Confirmation i Baisenhuset, og efter Herslebs Forsikring „gjorde den, saa ofte den blev holdt, ugemeent Bevægelse i Gemytterne“; endelig havde Hersleb selv som Biskop i Christiania meget ivrigt arbejdet paa dens Indførelse i sit Stift*). — Det var Christian VI's Fortrolige, Etatsraad Schrøder og Hofpræst Bluhme,

*) Zwergius, det sjæll. Clerike S. 386.

der først bragte Kongen paa den Tante, at knytte Confirmationens Indførelse til Reformationens andet Jubelaar 1736, og denne Tante vandt ganske hans Bifald. Det blev derfor overbraget disse tvende at udarbejde et fuldstændigt Forslag, hvilket de ogsaa gjorde, og det saaledes at de med Hensyn til Handlingens Ceremoniel laante adskillige Træt af den romske Kirkes gamle Confirmationsritus, s. Ex. Valget af Dage, Haandspaalæggelsen o. desl. Forslaget blev sendt til Borms Betænkning, men ikke til nogen af de øvrige Biskoppers, rimeligviis fordi man hastede saa meget med dets Iaarhættelse. Biskop Borms Betænkning er udførlig og karakteristisk; man mærker det nok, at han i Grunden ikke billiger dette Skridt, idetmindste ikke paa den Raade, man tænkte at foretage det, men altfor forsigtig til at sige det ligesom indskrænker han sig til at gjøre flere Indvendinger, som han gjerne støtter til Citater af Dr. Spener, hvis Ord han nok vidste dengang havde meest Bægt, og sluttelig henstiller han det til Kongens Eftertante, „om det ei kunde synes tjenligt, at dermed endnu i nogen Tid henhvilede, indtil de daarlige og ugrundede Tanker kan komme den eenfoldige Almue af Hovedet, ved hvilke en stor Deel af dem uden Føie indbilde sig, at adskilligt i vor Kirkes ustyldige Ceremonier skal serændres“. Denne Betænkning havde til Følge, at de Tvende, der havde indgivet Forslaget, eller vel især Bluhme maatte afgive en udførlig Gjendrivelse deraf, og denne maa Kongen have fundet fyldestgjørende, da Forordningen udgik lært efter den 13 Jan. 1736, næsten ordlydende som Forslaget, forberedt ved et Hestript til alle Biskopper af 16 Dec. 1735, der befalede at Confirmationen med det forderligste skulde indføres i alle Menigheder paa den foreskrevne Raade *).

*) J. Müller, *Mnemosyne* IV S 232.266. hvor Biskop Borms Betænkning fuldstændig er meddeelt.

Hvad de Gammele-Orthodere havde herimod at indvende, uden at de ret turde komme frem med det, var af en dobbelt Art. Det angik nemlig dels Sagen selv, at en Handling, der i og for sig kun kunde kaldes en nyttig Kirkeskik, ikke maatte gjøres til almindelig Lov, at den ved at foretages med en saadan Høvelighed, skulde de egentlige sacramentale Handlinger i Skygge; dels angik det Formen, da man nodig vilde indrømme Kongen Ret til at forandre Kirkens Ordinants, idet mindste ikke uden samtlige Biskoppers Raad, ved hvilken Leilighed det gjerne udtrykkelig bemærkedes, at hvad der var skeet i Christian V's Tid kun angik Lovens Redaktion, men ikke nogen Forandring i selve Kirkeskikkene. Biskop Worm havde slet ikke inbladt sig paa denne Sag og kun holdt sig til den første; men tydeligere finde vi Indvendingerne fremfatte i et lille utrykt Skrift af Stiftsprovst Paffen Tycho-nius i Viborg. De vare her fremfatte i korte Sætninger med vedføiet Gjendrivelse, men saaledes at man nok mærker, det var forf. mere om det første end om det sidste at gjøre *). Her hedder det angaaende Maaden, hvorpaa Confirmationen var indført, blandt andet saaledes: „At den ikke bar Biskoppernes, som Gud har betroet sin Kirke, deres veloverveiede Consens“; „at man ei maa vige de i vore Tider indfjængende falske Brødre, som uden al Tvivl have udvirket dette Bærf

*) Gndstt paa Kgl. Bibl. Kall se Eml. 4. 170. *Confirmatio confirmationis*, eller Caseldig Betænkning af Guds Ord, den hellige Kirkes Skikke, Luthers Reformationens Orden og en eyhvil Zernast, hvad der kan og bør holdes om de Unges Befrættelses Skik, Ret og Dybyggelighed af Confirmationens Iydege Tjener (s: Christ. Paffen Tycho-nius). Pent omtaler dette Skrift i Coll. past. pract. S. 455 paa følgende Maade, at det „vilde efter Anseelse vindicere dens Ukyldighed, men Andre holdt det for en Nødsigelse, skjøndt sin og ufor-mærkt“

Proces (1733-38), hvori de egentlig imod Regjeringens Døste bleve indvilde. Hovedmanden mellem dem var atter den ældste Morten Stottrup, der som Student var bleven greben af Tidens Sværmeri og nu havde revet sine Brødre med sig, især den yngste Niels, der ligeledes var Student. Grunden til, at disse maatte erfare en langt strengere Medfart end mange ligefinde, var uden Tvivl den, at de bestrebte sig for at udbrede deres sværmeriske Meninger i deres Hjemstavn, og paa Landet var baade den geistlige og verdslige Dorighed langtfra saa lemsfældig mod slige Folt som i hoffets Nærhed. Morten Stottrup gjorde to saadanne Missionstog til Viborg i Efteraaret 1734 og 35; den første Gang var han falden tilføie, og havde endog ladet sig overtale til at gaae til Alters; men desto ivrigere var han anden Gang. Han overtalte snart sine gamle Forældre til at holde sig borte fra Kirken, „hvor de kun hørte Ord uden Aand, Lyd uden Liv“, og til dem sluttede sig enkelte andre, „der søgte at de vare i Naadestanden, og derfor vilde affondre sig fra Verdens Galenskab“. For nu at undgaae den retslige Forfølgelse besluttede de sig alle til at drage bort og begave sig strax paa Reisen til Kjøbenhavn. Midt om Vinteren vandrede de tilføds igjennem Jylland, men da de formedelst frosten maatte lægge Veien om over Fyen, bleve de anholdte i Nyborg, hvor man ikke vilde lade dem komme over Beltet uden Pas. Paa Reisen havde de vistnok høiet meget ondt, men hvor de fandt aandelige Brødre og Søstre, havde disse villig understøttet dem, ligesom de og ved given Leilighed havde prædikeret deres Lærdomme*). Dette havde været Tilfældet i Nyborg, hvorfor de bleve paagrebne, og da de mangede Pas, som Postgjængere sendte tilbage til Viborg, saa at

*) R. Lillelund, Danmarks Kirkehistorie. Viborg 1773. S. 185.

de altsaa dog ikke undgik den retslige Forfølgelse paa det Sted. Biskop Andreas Boldise behandlede dem meget streng det vil sige de Unge, især Morten og Niels, medens de Gamle snart gik fri. Der blev holdt flere skarpe Forhør med dem, men da Sagen traf sig hen uden at komme til nogen Afgjørelse, kom der til deres store Glæde i Febr. 1738 Ordre til at de skulde sendes til Kjøbenhavn, hvorhen de bleve førte som Forbrydere i Kænker, og henfattede i Rastelle — Da nu Sagen var begyndt saaledes i Viborg, var man i Kjøbenhavn i stor Forlegenhed med hvad man skulde gøre ved disse Folk. Biskop Boldise fik igjennem Gen.-Kirke-Insp. Coll. en skarp Trettesættelse, hvori det blandt andet hed: „Det Maj. vil ikke at uskyldige Folk skulle anses for Kjættere, eller at de Mennesker, som af Skrøbelighed kunne fare vild, straa under Skin af den rene Lærdom med Bitterhed forfølges men at sige Mennesker med en sagtmodig Aand hjælpes til rette“^{*)}. Det var altsaa Fremgangsmaaden, man i Kjøbenhavn vilde anvende imod dem; og det blev paalagt Provst Mathias Hvid ved Holmens tilligemed Professor Reuß flittig at besøge dem, for at prøve paa ved Grunde at bringe dem fra deres Vildfarelse. Disse forelagde Stottrupperne de Spørgsmaal, hvorom man altid handlede med Fanatikerne; „er Lærereembedet og Sacramenterne kun ere indvortes ceremonialfing Ting?“ og fik til Svar, at det kun var den indre Daab og den indvortes aandelige Nydelse af Herrens Legeme og Blod ligesom det indre aandelige Kald til at prædike, de kunde tillægge nogen Betydning; medens Lærereembedet med Daaben og Nadværen, som de ere i Statskirken, kun ere Menneske-

*) Af Collegiets Copibog fra 1738 i Gen. R. Insp. Coll. Archiv.

paafund og idel Misbrug af det Aandelige*). Desuagtet kunde Christian VI vanskeligt beqvemme sig til at der blev anvendt strengere Midler imod dem, da han fandt al Trang i Religionen ligesaa stridende mod Naturens Love som imod den evangeliske Kirkes Grundsætninger. Der blev tilbudt Brødrene Frihed, naar de vilde love ikke at tale til Andre om deres særdeles Meninger; men da de heller ikke vilde gaae ind paa dette Tilbud, maatte Kirke-Collegiet erklære, „at den almindelige Sifferhed ei kan tillade Morten og Niels Støttrup, som have baade Gaver og Drift til at føre Andre paa særlige Tanker, med Frihed opholde sig i D. N.'s Lande“**). De to af Brødrene, der vare Studenter, maatte altsaa forlade Landet, efterat være blevne forsynede med Rejsepenge, og toge deres Ophold i Hamborg, uden nogensinde senere at vende tilbage***).

Kjøbenhavn blev derfor Samlingsstedet for alle urolige Hoveder saavel fra Provindserne som fra Nabolandene, og man møder derfor her i disse Aar Sværmeriet under de sælsomste Skikkelser, saa at det ikke sjælden gik over i fuldkommen Galleskab. En affat jydsk Skolelærer Jens Christensen Brock, en Ven af Støttrup, var mellem de første, der vægrede sig ved at lade deres Børn døbe. Præsterne skulde da forsøge paa at overtale ham, og i Begyndelsen lod det ogsaa til som om han ikke reent ud forfastede Barnedaaben, men kun stødtes over Djævelbesværgelsen, og forlangte Reddbyppelse istedetfor

*) N. Støttrups Forflaring for Gen. R. Just. Coll. i Collegiets Archiv. Jfr. Krog, Samlede Efterretninger om Viborg By; Anhang.

***) Brev af 10de Juli 1738 i Coll. Copibog. Gen. R. Coll. Archiv.

***) I „Bafedow's Leben, Charakter u. Schriften ved J. G. Meier S. 236“ omtales mellem haardtplagede danske heterodere Theologer en Støttrup, hvem Förf. havde kjendt i Hamborg, og hvis Søner endaa levede der i Ure og Afsæelse.

de altsaa dog ikke undgik den retslige Forfølgelse paa dette Sted. Biskop Andreas Boldise behandlede dem meget strengt, det vil sige de Unge, især Morten og Niels, medens de Gamle snart gik fri. Der blev holdt flere skarpe Forhør med dem, men da Sagen traf sig hen uden at komme til nogen Afgjortelse, kom der til deres store Glæde i Febr. 1737 Ordre til at de skulde sendes til Kjøbenhavn, hvorhen de bleve terte som Forbrydere i Vænger, og henfattede i Kastelet.

- Da nu Sagen var begyndt saaledes i Viborg, var man i Kjøbenhavn i stor Forlegenhed med hvad man skulde gjøre ved disse Folk. Biskop Boldise fik igjennem Gen.-Kirke-Insp.-Coll. en stærk Irettesættelse, hvori det blandt andet hed: „Os. Maj. vil ikke at ufyldige Folk skulle anses for Kjætterer, eller at de Mennesker, som af Skrøbelighed kunne fare vild, strax under Skin af den rene Værdom med Bitterhed forfølges, men at sige Mennesker med en sagmodig Mand hjælpes til rette“ *). Det var altsaa Fremgangsmaaden, man i Kjøbenhavn vilde anvende mod dem; og det blev paalagt Provst Mathias Hvid ved Holmens tilligemed Professor Neuf slittig at besøge dem, for at prøve paa ved Grunde at bringe dem fra deres Vildfarelse. Disse foreslagde Støttrupperne de Spørgsmaal, hvorom man altd handlede med Fanatikerne; „om Lærerembedet og Sacramenterne kun ere udvortes ceremonialste Ting?“ og fik til Svar, at det kun var den indre Daab og den indvortes aandelige Nydelse af Herrens Legeme og Blod, ligesom det indre aandelige Kald til at prædike, de kunde tillægge nogen Betydning; medens Lærerembedet med Daaben og Nadveren, som de ere i Statskirken, kun ere Menneske-

*) Af Collegiets Copibog fra 1738 i Gen. K. Insp. Coll. Ark.

paafund og idel Misbrug af det Mandelige*). Desuagtet kunde Christian VI vanskeligt beqvemme sig til at der blev anvendt strengere Midler imod dem, da han fandt al Tvang i Religionen ligesaa stridende mod Naturens Love som imod den evangeliske Kirkes Grundsætninger. Der blev tilbudt Brødrene Frihed, naar de vilde love ikke at tale til Andre om deres særdeles Meninger; men da de heller ikke vilde gaae ind paa dette Tilbud, maatte Kirke-Collegiet erklære, „at den almindelige Sifferhed ei kan tillade Morten og Niels Støttrup, som have baade Gaver og Drift til at føre Andre paa særlige Tanter, med Frihed opholde sig i D. N.'s Lande“**). De to af Brødrene, der vare Studenter, maatte altsaa forlade Landet, efterat være blevene forsynede med Rejsepenge, og tage deres Ophold i Hamborg, uden nogensinde senere at vende tilbage***).

Kjøbenhavn blev derfor Samlingsstedet for alle urolige Hoveder saavel fra Provindserne som fra Nabolandene, og man møder derfor her i disse Aar Sværmeriet under de sælsomste Ekstikelser, saa at det ikke sjælden gik over i fuldkommen Galaskab. En assat jydsk Skolelærer Jens Christensen Brod, en Ven af Støttrup, var mellem de første, der vægrede sig ved at lade deres Børn døbe. Præsterne skulde da forsøge paa at overtale ham, og i Begyndelsen lod det ogsaa til som om han ikke reent ud forfastede Barnebaaben, men kun stødtes over Djævelbesværgelsen, og forlangte Neddyppelse istedetfor

*) N. Støttrups Forflaring for Gen. R. Just. Coll. i Collegiets Archiv. Jfr. Krog, Samlede Efterretninger om Viborg By; Anhang.

***) Brev af 10de Juli 1738 i Coll. Copibog. Gen. R. Coll. Archiv.

***) J. „Basewitz's Leben, Charakter u. Schriften ved J. G. Meier S. 236“ omtales mellem haardtplagede danske heterodere Theologer en Støttrup, hvem Jorf. havde fjendt i Hamborg, og hvis Søner endnu levede der i Uere og Anseelse.

Bestændelse, hvilket man endda nok vilde have tilstaaet ham; men siden kom han paa andre Tanker. Han raadforte sig nemlig med en af sine Venner ved Navn Thaisen, der engang havde været Student, men nu var bleven Skomagér, da han dog ikke vilde tage imod noget Embede i Statskisen, og efter hans Raad forkastede Brod aldeles Bærnedaaen, hvorfor han maatte ligesom Stottrupperne forlade Landet*). Sværmeriets værste Skikkelse var imidlertid det Mordraseri, der langstaa borte til Sjældenhederne. Saaledes fortælles der, at „i Aaret 1736 huserede Morderenglen ret i Kjøbenhavn; i de to Maaneder Mai og Juni stete otte Mord, mestendeels af saadanne Foll, der vare fjede af Livet og vilde døe; derfor have de, efterat have myrdet spæde Børn, angivet sig selv for Retten“**). Det var en frygtelig Birkning af den Livselede og Forvivlelse, som de evindelige Trusler om Helvedes evige Qvaler vakte, og vi træffe dette Raseri ikke blot dengang, men endog mange Aar derefter, hvorom de dertil sigtende Lovbestemmelser bære Vidnesbyrd. Af en mere ufladelig Art var Sværmeriets Vanvid, naar f. Ex. en Mand listede sig ind i Kirken, førend en Daabshandling skulde foregaae, og vadskede sig i Funten i den Tanke nu at blive rigtig døbt***); eller naar Andre kjøbte sig i Forening en Gaard i Frederiksberg, for der fuldkommen afføndrede fra Verden at vente paa det tusindaarige Riges Frembrud****).

Ogsaa mellem Præster antog Sværmeriet undertiden en næsten fuldkommen vanvittig Charakter. En jydsk Præst

*) Pentopydan, Hødt Fortsættelse til Aunalerne: A 1735 Ny Igl. Smt. fol. 1737

***) Emskds. til A. 736.

****) Henrik Gerner, Visa og fars S. 23

****) Erik Pontopydane Levnet; 3 Møllers Tidsskrift for Kirke og Theologi IV. S. 169

eneste, der endnu var tilbage af de gamle Orthodoxe, nemlig
 Hans Mosin. Da han forflyttedes fra Trinitatis til Ni-
 solai, skulde han efter Lovens Bydende antage og lønne to
 Katecheter, og dertil bestilledes Andreas Balslev og Henrik
 Repling. At man dermed ligesom paanedte ham to Medhjæl-
 pere, maatte allerede være Mosin ubehageligt, og det blev
 det end mere derved, at disse tvende hørte til de ivrigste Pie-
 tister, der i Grunden kun erkjendte dem for Christne, der toge
 Deel i de gudelige Forsamlinger. Mosin undlod ikke at
 være imod dem ved alle Keiligheder, og gik endog saavidt,
 at han offentlig i en Prædiken, d. 4 Aug. 1737, nævnedes
 begge sine Katecheter, og beskyldte dem for at føre falsk og
 djævelst Lærdom. Dette aabenbare Brud paa Kirkefreden
 foranledigede atter Nedsættelsen af en Commission, der skulde
 bedømme saavel begge Parteris Lærdom som fornemmelig
 Mosins ved denne Keilighed udviste Forhold. Commissionen
 bestod af Kongens meget formaående Minister Grev Joh.
 Ludv. Holstein, samt trende Præster, Stiftsprovst Dorph, den
 wplig afdøde Keenbergs Eftermand, Chr. V. Veth ved Trini-
 tatis, og Matth. Hvid ved Holmens-Kirke. Blandt disse
 var Dorph den eneste, der kunde være tilbøielig til at give
 Mosin Medhold, men deels var han kun een mod tre, deels
 kunde han heller neppe forsvare Mosins ubesindige Frem-
 gangsmåde. Hvad Lærdommen angik, da fandt Commis-
 sionen ikke, at nogen af Parterne havde foredraget andet end
 hvad der ved fjærlig Fortolkning kunde findes overensstem-
 mende med Guds rene Ord og den augsb. Conf., om det
 end her og der kunde behøve en nøiere og tydeligere Forfla-
 ring; men desto strængere blev Dommen over Mosins For-
 hold. Uden at have henvendt sig enten til Provst eller Bi-
 skop, uden at have agtet paa disses Formaninger, havde han
 værtimod den fgl. Decision af 16 Dec. 1734 bragt theolo-

giste Controverser paa Præbikestolen, og det endog paa den mest stødende Raade. Begge Katecheter bleve derfor alles frifundne, men Mag. Rosfin dømt til at have sit Kæforbrudt, betale ad pios usus 350 Rdl. samt Processens Omkostninger. Desuden skulde, for at oprette den givne Færgelse, ved Successor's Introduction Rosfins begangne Fæseelse tydeligt og med Estertryk forklares Menigheden. Der Dom blev affagt d. 31 Marts og confirmeret af Kongen 2 April 1738*). Rosfins Eftermand blev den ovenfor omtalte Nikolai Brorson, men da Stiftsprovst Dorph ved hans Introduction skulde efter Dommens Uydelse tydeligt forklare Rosfins Fæseelse, stode det paa en saadan Raade, at man forstod det, som om han vilde advare Menigheden for den nye Præst. De tvende Katecheter forbleve altsaa i deres Embeder, og Balslev blev siden Præst i Jylland, men Reblin hvem Rosfin ogsaa havde nævnet som „den groveste, der Ungdoms Uforstand ikke saa vidste at tæmme sig“, søgte selv sin Afsked og gik til Herrnhut, hvorved han altsaa vilde at han selv folte sig mest hjemme blandt Herrnhutterne**.

I det Foregaaende er Kirke-Collegiet, eller som det hed med sit fulde Navn, „General-Kirke-Inspektions-Collegiet, der oprettedes ved Forordn. af 1737, oftere nævnet, men denne nye Foranstaltning har ogsaa paa særlig Opmærksomhed, og vi ville derfor dvæle lidt noksaa ved dette Collegiums Stilling. Det er ikke noget Omf

*) Mag. Rosfins Sag mod hans to Katecheter med den ovenfor omtalte Dom. R. L. Rabbel, Hesperus VIII. 1823 S. 385—400.

***) De sidste Bemærkninger ere hentede fra forskjellige hollandske Presbyterologier. (Kall. Sm. 4. 489 o. fl.)

eller nogen væsentlig Forandring, der dermed indtræder i Kirkestyrelsen, men det Særegne bestaaer kun deri, at alt, hvad der hidtil har sysselsat Christian VI i kirkelig Henseende, ved dette Collegium faaer en bestemt og fastere Form. Det har derfor ikke noget at gjøre med det i det syttende Aarhundrede flere Gange yttrede Ønske om en særskilt kirkelig Overbestyrelse, da man derved kun tænkte paa et særegent Collegium for Kirkesagernes administrative Forvaltning, mens man derimod med Føie betragtede dette Collegium, ligesom Christian VI's Kirkestyrelse overhovedet, som væsentlig reformatorisk, hvad enten man nu fulgte disse Bestræbelser med Frygt eller Haab. Fra deres Side, der frygtede enhver Forandring, laae det nær atter at gjøre den gamle theologiske Theori gjældende, at Kongen kun udøvede den lovgivende Magt i Kirken gjennem en kirkelig Repræsentation, bestaaende af Biskopperne og de theologiske Profesorer. Vel var denne Theori aldrig egentlig juridisk anerkjendt, men dog var den i tidligere Tider ved flere Leiligheder praktisk anvendt især forend Suveræniteten. Vel pleiede ogsaa Enevoldskongerne i kirkelige Sager gjerne at høre geistlige Mænds Raad, men disse Forespørgsler havde endnu langt mere end de tidligere Bispemøder en reent tilfældig Charakter. Dette var ogsaa Tilfældet i Christian VI's Tid, og deels fordi at de Geistlige, Kongen havde Tillid til, alle vare af en bestemt Farve, deels fordi der dengang mere end nogensinde var Tale om vittløstige Forandringer i det Kirkelige, var det naturligt, at Ønsket om en større kirkelig Selvstændighed, der kunde sætte en Grændse for Kongens vilkaarlige Indgreb, rørte sig blandt Geistligheden. Saaledes beretter P. Hersleb: „Endogsaa en Biskop lader i et Stift omløbe og inspicere saadanne Ord til Rigets høieste Mænd: Alt, hvad som i Kirken skal forandres og forordnes, det kan ikke stee

giste Controversier paa Prædikestolen, og det endog paa den meest stødende Maade. Begge Katecheter bleve derfor aldeles frivundne, men Mag. Mosfin dømt til at have sit Kald forbrudt, betale *ad pios usus* 350 Rdl. samt Processens Omkostninger. Desuden skulde, for at oprette den givne Forargelse, ved Successors Introduction Mosfins begangne Forseelse tydeligt og med Estertryk forklares Menigheden. Denne Dom blev afsagt d. 31 Martis og confirmeret af Kongen d. 2 April 1735*). Mosfins Estermand blev den ovenfor omtalte Nikolai Brorson, men da Stiftsprovst Dorph ved hans Introduction skulde efter Dommens Lydelse tydeligt forklare Mosfins Forseelse, skete det paa en saadan Maade, at man forstod det, som om han vilde advare Menigheden for den nye Præst. De tvende Katecheter forbleve altsaa i deres Embeder, og Balslev blev siden Præst i Jylland, men Rehling, hvem Mosfin ogsaa havde nævnet som „den groveste, der af Ungdoms Uforstand ikke saa vidste at tæmme sig“, segte 1741 ielv sin Afsted og gif til Herrhut, hvorved han altsaa viste, at han selv folte sig meent hjemme blandt Herrbutterne**).

I det Foregaaende er Kirke-Collegiet, eller som det hed med sit fulde Navn, „General-Kirke-Inspektionens-Collegiet, der oprettedes ved Forordn. af 1 Oct. 1737, oftere nævnet, men denne nye Foranstaltning har Krav paa særlig Opmærksomhed, og vi ville derfor dvæle lidt næiere ved dette Collegium's Salling. Det er ikke noget Omflag

*) Mag. Mosfins Sag mod hans to Katecheter med den dengangne Dom. R. L. Rabbel, Hejperus VIII, 1823 S. 385-424.

***) De sidste Bemærkninger ere hentede fra forskjellige budste Presbyterologier. (Kall. Sml 4. 489 o. f.)

det var for fastere at samle den hele Kirkestyrelse i Kongens Haand, saa blev ved Reskr. af 21 Mai 1737 General-Superintendent Conradi underrettet om, at Synoden herefter ikke maatte drøfte noget Forslag, uden at det først var forelagt og billiget af Regjeringen. Det var denne Ret til at gjøre Forslag, og dermed paa lovlig Maade at bringe forskellige Betænkninger ind i den almindelige Discussion, der havde givet Synoden i Rendsborg sin Betydning, og Birkningen af dette Forbud blev derfor den, at der aldrig siden blev holdt nogen saadan Synode^{*)}. Derfor opgav den slesvigske Geistlighed dog ikke sine tidligere udtalte Ønsker, men de kunde nu kun komme frem i General-Superintendentens officielle Forhandlinger med Regjeringscollegierne, uden at disse bleve bekjendte i videre Kredse.

Hvad man dengang stattede høiere end slige Deliberationer var moralsk opvækkende Formaninger, og Slesvigs Geistlighed var ligeledes den første, der slog ind paa denne Vej. „Des königlichen Synodi zu Rendsburg wohlgemeinte und herzliche Ansprache an sämtliche Lehrer der beiden Herzogthümer“, blev en berømt lille Bog, der efter fgl. Reskript skulde uddeles til alle Hertugdømmernes daværende og vordende Præster.^{**)} Den indeholder en Samling af pastorale Formaninger, angaaende alle Præstens Embedsforhold, og er rimeligviis i Udkast forfattet af Conradi og derpaa gennemseet af de øvrige Provster, navnlig af Schrader i Lønder. Dette Exempel blev ogsaa efterfulgt

^{*)} Burhardi, Über die Synoden in Schleswig u. Holstein. S. 93.

^{**)} Denne „Ansprache“ er optrykt, omtrent 100 Aar derefter af General-Superintendent Gallisen i Slesvig 1836, for naaen at bringes Præsterne i Arindring.

uden alle Stænders Samtykke; hvad Kirkens Stænder samtykker og forandrer, vertil ere alle Kirkens Medlemmer forpligtede til adlyde; fremdeles skriver samme Biskop: Alle christelige Potentater have altid tempereret det *exercitium* af *jure episcopale*, at de ved deres Biskopper og Theologer have ladet opstætte, raadføre og beslutte alt hvad som henhører til disse Ting" *). Hersleb navngiver ikke Manden, rimeligvis fordi slige Ytringer efter hans Tanker grændse nær til *crimen læsæ majestatis*; det blev ovenfor bemærket ved Confirmationens Indførelse, at dengang den samme Indvending blev fremført; men det var kun i Smug den turde vove sig frem, da det altid var et meget kildent Spørgemaal at berøre, hvor Grændserne gik for Kongens Enevoldsmagt. Hersleb billigede for sin egen Person slet ikke denne Betragtning, da han gik ud fra at Kongen som Konge, uden engang at tale om at der hertilands var en Enevoldskonge, havde Magt og Ret for Gud til at forandre Kirkestille, uden at spørge Geistligheden derom, "hvis Enighed i saa Fald heller neppe er at haabe".

Det er i den Henseende mærkeligt, at den eneste Forsamling i Riget, der havde Charakteren af en kirkelig Synodal-Repræsentation, kort isørveien havde mistet sin Selvstændighed. Dette gjælder ikke Landemoderne i de danske Stifter, thi disse havde allerede længe været uden synderlig Betydning, men derimod Landemodet for Slesvig og den kongelige Andel af Holsten, Synoden i Mendsborg. Denne Forsamling var under Conrads Forfæde i Christian VI's Tid optraadt med særdeles Iver, men hvad enten det nu var Ufredshed med dens altfor dristige reformatoriske Forslag, eller

*) H. Herslebs Betænkning i Aktualsagen. Gen. Kirke-Inspe. Coll. 's Archiv.

det var for fastere at samle den hele Kirkestyrelse i Kongens Haand, saa blev ved Reskr. af 21 Mai 1737 General-Superintendent Conradi underrettet om, at Synoden herefter ikke maatte drøfte noget Forslag, uden at det først var forelagt og billiget af Regjeringen. Det var denne Ret til at gjøre Forslag, og dermed paa lovlig Maade at bringe forskellige Betænkninger ind i den almindelige Discussion, der havde givet Synoden i Rendsborg sin Betydning, og Virkningen af dette Forbud blev derfor den, at der aldrig siden blev holdt nogen saadan Synode^{*)}. Derfor opgav den slesvigske Geistlighed dog ikke sine tidligere udtalte Ønsker, men de kunde nu kun komme frem i General-Superintendentens officielle Forhandlinger med Regjeringscollegierne, uden at disse bleve bekendte i videre Kredse.

Hvad man dengang stattede høiere end slige Deliberationer var moralsk opvækkende Formaninger, og Slesvigske Geistlighed var ligeledes den første, der slog ind paa denne Vej. „Des königlichen Synodi zu Rendsburg wohlgemeinte und herzlich Ausprache an sämtliche Lehrer der beiden Herzogthümer“, blev en berømt lille Bog, der efter kongl. Reskript skulde uddeles til alle Hertugdømmernes daværende og vordende Præster.^{**)} Den indeholder en Samling af pastorale Formaninger, angaaende alle Præstens Embedsforhold, og er rimeligviis i Udkast forfattet af Conradi og derpaa gennemseet af de øvrige Provster, navnlig af Schrader i Tønder. Dette Exempel blev ogsaa efterfulgt

^{*)} Burwardi, über die Synoden in Schleswig u. Holstein. S. 93.

^{**)} Denne „Ausprache“ er otrykt, omtrent 100 Aar derefter af General-Superintendent Gallisen i Alsted 1836, for naant at bringes Præsterne i Erindring.

Pligter, og skulle Bisperne i aarlige, udførlige Relationer int berette, hvorledes Menighedernes Tilstand er". § 15 „Pa det at Provste- og Præstemøderne maatte staffe des bed Nytte, saa skal Collegiet efter forud indhentet Betænkning int give et Forslag, hvorledes disse Møder til Kirkens sande Dybyggelse kan anvendes." -- Ved alle disse Bestemmelser for det egentlig ikke an paa at give nye Love, men derimod pa Lovenes aandelige og levende Gjennemførelse. I samn Tiemed fik Collegiet ogsaa ved § 16 Myndighed til, naa det ansaaes fornødent, at bestikke en eller anden Præst til e traordinær Kirkevisitator, for at paasee at alt gif sømmelig og ordentligt til; men det er ikke bekjendt, at Collegiet i d egentlige Danmark nogensinde havde Mod til at iværksæt denne Bestemmelse, der naturligviis maatte være meget fræfende for vedkommende Biskop og let kunde faae Udseent af et vilkaarligt Indgreb i hans Embedsmyndighed. Hv man uden tvivl derved nærmest vilde opnaae, var at forebygge Misbrug, hvorover der i tidligere Tider oftere var ft Klager, og hvorom der handles i Instruxens § 9 og 1. Der bydes nemlig i § 9: „Isærdeleshed skal Collegiet va betænkt paa at forekomme alle ulovlige og utilladelige Maader, hvorved Nogen kunde tilvende sig et Præstefald, og ft ofte det om nogen Vocation er videndes, at den derved brugte Dmgang eragtes mistænkelig, da at lade denne S med største Alvor og Forsigtighed undersøge"; fremdeles § 1 „det skal paasee, at den geistlige Stand renses for alle udu lige, uvidende og forargelige Præster, og derimod paa al Maader lette de retslafne Værerens Arbeide og Noie". Andre af Instruxens Bestemmelser have mere Hensyn til d Tid's kirkelige Forhold, men ogsaa ved disse er Collegie Charakter og Dpgave den samme. Hertil kan man regn naar det i § 2—4 paalægges det at standse anstødelige Pr

ceser og religiøse Controverser, da det netop var den religiøse Gjæring, den pietistiske Bevægelse vakte rundtomkring, der foranledigede dets Oprettelse. Men ogsaa her gjaldt det ikke blot om med juridisk Skarphed at gennemføre de statskirkelige Bestemmelser, men meget mere om at gøre dem aandeligt gjældende, saaledes at den vakte Indsigelse ikke blot blev nedslaaet ved et Magtsprog, men overvundet ved Talens overbevisende Kraft, for at paa denne Maade den kirkelige Eenhed i Aand og Sandhed kunde opretholdes.

General - Kirke - Inspections - Collegiets Bestemmelse var det altsaa at danne en Modvægt imod Statskirkens juridiske Formalisme, men det maatte selvsagt bero paa Medlemmernes personlige Iver og Dygtighed, hvorvidt de formaede at gøre deres Stemmer gjældende. Det er ovenfor bemærket, at deres Bestielse ikke beroede paa deres Embedsstilling, men paa Kongens personlige Tillid og vilkaarlige Bestemmelse; dog gjælder dette ikke om Sjællands Biskop, der som Hersleb senere leilighedsviis bemærker „for Skans Skyld var taget med“, og han kom ogsaa til at danne Oppositionen i Collegiet. Biskop Christen Willumsen Worm døde efter længere Tids Svagelighed den 1 Octb. 1737, altsaa samme Dag som Collegiet oprettedes, og erholdt Biskoppen i Aggershus Stift Mag. Peder Hersleb til sin Eftermand. Worm havde beklædt Bispestolen i næsten 27 Aar og var af sin Samtid høit agtet saavel for sin grundige Lærdom som for sine Talegaver. Han havde i Christian VI's Tid viist sig som en afgjort Modstander af Pietismen, men han var tillige en meget klog og forsigtig Mand, der vidste at lempe sig efter Omstændighederne uden dog at fornægte sin Overbevisning. Peder Hersleb er tidligere karakteriseret som Pietist af den ældre Skole, og naar han desuagtet stadig optraadte som Opponent i Collegiet, saa havde dette tildels sin Grund

Pligter, og skulle Bisperne i aarlige, udførlige Relationer indberette, hvorledes Menighedernes Tilstand er". § 13 „Paa det at Provste- og Præstemoderne maatte staae des bedre Nytte, saa skal Collegiet efter forud indbentet Betænkning indgive et Forslag, hvorledes disse Moder til Kirkens sande Opbyggelse kan anvendes." — Ved alle disse Bestemmelser kom det egentlig ikke an paa at give nye Love, men derimod paa Lovenes aandelige og levende Gjennemførelse. I samme Tiemed fik Collegiet ogsaa ved § 16 Myndighed til, naar det ansaaes fornødent, at bestikke en eller anden Præst til extraordinær Kirkevisitator, for at paasee at alt gik sommeligt og ordentligt til; men det er ikke befjendt, at Collegiet i det egentlige Danmark nogensinde havde Mod til at iværksætte denne Bestemmelse, der naturligvis maatte være meget frænkende for vedkommende Biskop og let kunde faae Udseende af et vilkaarligt Indgreb i hans Embedemyndighed. Hvad man uden tvivl derved nærmest vilde opnaae, var at forebygge de Misbrug, hvorover der i tidligere Tider oftere var ført Klager, og hvorom der handles i Instruens § 9 og 10. Der bydes nemlig i § 9: „Hæderløshed skal Collegiet være betænkt paa at forekomme alle uøvelige og utilladelige Maader, hvorved Nogen kunde tilvende sig et Præstekald, og saa ofte det om nogen Vocation er videndes, at den derved brugte Omgang eragtes mistænkelig, da at lade denne Sag med storite Alvor og Forsigtighed undersøge"; fremdeles § 11 „det skal paasee, at den geistlige Stand renses for alle uøvelige, uvidende og forargelige Præster, og derimod paa alle Maader lette de retslafne Krævers Arbeide og Noie". — Andre af Instruens Bestemmelser have mere Hensyn til den Tids kirkelige Forhold, men ogsaa ved disse er Collegiets Charakter og Opgave den samme. Hertil kan man regne, naar det i § 2—4 paalægges det at standse ustodelige Pro-

tabt en umistelig Mand*)". Hvad der gav Hoyer denne Overvægt var, at han altid havde sin Fætter Hofpræst Blum e paa sin Side og ved ham atter Consistorialraad Math. Hvid, Sognepræst for Holmens Menighed, der begge vare Medlemmer af Collegiet, saa at det, Hoyer foreslog, altid havde 3 Stemmer for sig, og Chefen Holstein, der selv ikke voterede, sluttede sig til plurima vota. Collegiets femte Medlem, der var den anden i Rangen, var Kongens forrige lærer Conferentsraad Schrøder, men han var dengang saa gammel og svagelig, at han næsten aldrig indsendt sig.

Der kunde altsaa efter Collegiets Sammensætning ikke være nogen Tvivl om, i hvilken Retning det vilde virke, og i Begyndelsen var dette ogsaa kjendeligt nok, da det i de første Aar udfoldede en meget betydelig Virksomhed, og blandede sig ind i mange forskjellige Sager. I en Skrivelse, rettet til hvert Stifts Biskop, af 16 Nov. 1737, meddeelte det først Geistligheden Underretning om sin Existens og sin Instrux, samt forelagde den adskillige Spørgsmaal; blandt andre: om der i Stiftet foresandtes anstødelige Controverser; om nogen Præst i Kjøbstæder eller paa Landet var mistænkt for at være kaldet paa ulovlig Maade; og endelig: „hvordes Præstes og Provstemøder, hvori moren nu intet andet end Proces og Regnskabsager forhandles, efterdags til deres fornemste og vigtigste Henseende, nemlig Kirkens sande Opbyggelse kunde anvendes*)". Fra mangfoldige Sider indløb der naturligviis Svar paa disse Forespørgsler, og det er ikke vanskeligt paa Svarets Form at mærke den Skrivendes Tanker om den nye Foranstaltning. Mellem de Uvillige var ogsaa Biskop Ramus i Fyen, hvis Svar derfor ogsaa var

*) J. Keller, Theol. Bibl. V. S. 150, 161 og 189.

**) Collegiets Copibog for A. 1737-40 i Archivet.

i personlige Misforhold. Herøleb var en høfelig Nordmand, der med al sin principmæssige Underkastelse under den suveræne Kongevillie dog gjerne vilde raade ene i sin Kreds, og derfor ikke godt kunde finde sig i Inspectorernes Indblanding. Udenwist bar ogsaa den djærve Simpeltid i hans Levende som i hans Skrives og Talemaade stiftet besynderlig af mod den opstruede sentimentale Lydsthed, der var almindelig Tone ved Hoffet og blandt de ved Hoffet yndede Geistlige, og Herøleb maatte snart føle sig fremmed i den hele Kreds. Efter sin Opfattelse af den suveræne Kongemyndighed ogiaa i kirkelige Anliggender kunde han heller ikke finde sig i de mange Dybeværelser, der bleve gjorte med Separatister og Særsvædede, da han alud havde sine Raad — Mulkter, Vidst, Tugthuus o. desl. — paa rede Haand, og derfor ikke kunde begribe, hvorfor man havde saa mange Betænkeligheder ved at følge dem.

Collegiets Chef blev Kongens houbetroede Minister Grev J. E. Holstein, der tillige som Over-Sekretær var Præsæs i Cancelliet, saa at han altsaa forbandt Kirkens verdslige Styrelse med dens aandelige, som Gen.-Kirke-Insp.-Coll. skulde være. Men Collegiets virksomste Medlem, som tillige var den, det havde at takke for sin Tilværelse, og som havde conciperet Instrueren, var Juristen Etatsraad Andreas Hoyer, i hvem derfor ogsaa Herøleb erkjendte sin egentlige Modstander. Han var en Slesviger af Rødsel, en Fætter til Bluhme, ligesom han og var dennes Landsfrænde. Herøleb stibdrer ham som „en klog og skarpsindig, men derhos meget farlig og ertreprenant Mand“, „han vidste at give enhver Ting sin rette Tour og sætte den i Skik“; men hans Virksomhed i Collegiet var kun kort, da han døde i Aug. 1739, og — for atter at bruge Herølebs Ord — med ham „saldt Knebelen af Kloffen, og Lamentationer blev holdt, at Guds Kirke havde

der maa betale Reisen; de ligne ganske et Landsting eller Regnskabskontor umtagen dette, at man begynder med at syng: *Veni sancte spiritus*. Da imidlertid disse Forretninger skulle udføres, saa kunde man anstætte en juridisk Embedsmand, der skulde være *vicarius Episcopi ad sæcularia*. Dette Embeds Indtægter kunde vindes ved at nedlægge Rectoratet, der efter fornuftige Råds Tilstaaelse er ganske overflødig, ja skadeligt. Samme Stiftsforvalter, eller hvad man vilde kalde ham, kunde tillige være *actor ex officio* mod alle uordentlig vandrede Kirkebetjente. Landemoderne skulde da blive rette Kirkeconventer, hvor Stiftsbefalingsmanden vel mødte paa Kongens Begne, men Biskoppen skulde dirigere og alle Provster have Stemme. Forend Provsterne reiste til dette Convent, burde de holde et Møde med Herredets Præster for at erfare Menighedernes Tilstand^{*)}.

Medens man endnu var i fuld Virksomhed med at drøfte de i den første Rundskrivelse antydede eller fremsatte Forslag, udgik allerede den anden, dat. d. 11 Jan. 1738, der indeholdt følgende fire Spørgsmaal: „*Quæstio I.* Hvorledes kan en gudelig Kirke-disciplin saaledes indrettes efter den første Kirkes Exempel, at den ikke ansees som verdslig Dom eller Straf eller forstyrrer den almindelige Ro, thi Tvang føder kun et udvortes Strømteværken eller fremfalder et blot *opus operatum*? — *Quæstio II.* Om Huusbesøgelse ikke er fornøden og nyttig, og hvorledes den bedst kan komme i Brug igjen? — *Quæstio III.* Om Medhjælpere blandt Menighedens Ældste ikke maa ansees for umistelige for Lærerne til Formaning og Tugt? Og endelig *Quæstio IV.* Hvad Enhver ellers kunde eragte for nyttigt og gavnligt, fornemmelig til den sande Christendoms Formyelse uden Tvang og hykkelse

*) Af Collegiets Akter for 1737 og 38 i Archivet.

meget forfattet, omtrent af følgende Indhold: Der var i Stiftet ikke andre Controverser end at unge Studenter og Præster brugte nogle nye Talemaader, hvilket bedst kunde forbundres ved en strengere Censur; Provstemoderens Bestemmelse havde der siden Reformationen været at danne en Overret for alle geistlige Sagers Paakjendelse, samt tillige at aabne en Veilighed til Forhandling af Anliggender, der vedkom hele Veiligheden, som f. Ex. Enkeltsen o. desl.; saaledes vare de endnu, og han indsaae ikke, hvad der derved kunde være at reformere. Andre vare langt villigere til at gaae ind paa disse Forretninger, og der forekom som det sædvanligst ved slige Veiligheder en Mængde temmelig umodne Forslag, men dog ogsaa adskillige besiede Klager. Angaaende Præsternes verdslige Forreminger flagedes der meest over Affattelsen af de Mandtalslister, som siden Suveræniteten havde paaliggat Præsterne med Hensyn til Consumtionskatten. Det paalaae dem at staae til Ansvar for Visternes Rigtighed, hvad de dog umuligt kunde, og derfor var dette Ansvar for Mange en uaaalelig Byrde. Desuagtet skete der dog dermed ingen Forandring, forend i Frederik V's Tid, da det hele Skattevæsen blev anderledes ordnet. — Fremdeles forekom der følgende Forslag: „Biskoppen er nu saaledes beskæftiget med økonomiske og juridiske Forretninger, at der ingen Tid levnes ham til sit aandelige Kald. Han har Inspection over Kirke- Hospital- og Skole- Bygninger, Regnskaber at eftersee osv.; han er Dommer i Landemødet, og maa derfor ved sit Embeds Tiltrædelse studere jura og mere omgaaes Lovbogen end Bibelen; thi de Sager her paakjendes er ikke blot aandelige, men Alt hvad der angaaer Præster og Kirkevæsen, som om en Præstes Penge vare mere geistlige end Bondens. Paa Synoderne afhandles reent verdslige Ting og ere kun til Besvær for Provsterne, der maa reise derhen, og for Præsterne,

tænkning, hvis Hovedsum var følgende: „Som vi har den højpriselige Lov og Ritual, der tydelig nok giver tilkjende, hvorledes Kirke-disciplinen skal øves, saa kunne vi intet høiere og heller ønske end at slikt efterleves, eftersom den forordnede Kirke-disciplin befindes sand og god, og enhver Guds Kirkes Præst er bunden ved Æd til at holde den“. Refs Herreds Præster afgave følgende Svar: „Efter Christi Indstiftelse staaer det fast, at Løse- og Bindenøglen er et Ægtepar, og hvad Gud har sammenføiet skal intet Menneske adskille. Hvad Løsemagten angaaer, da er den ustridigt i den danske Kirke i sin fulde Brug, saa at Syndsforladelsen uddeles til alle dem, der i oprigtig Omvendelse og Tro til Christi Fortjeneste bere og søge den; men ustridigt er det ogsaa, at den i visse Maader er alfor brugelig, og ved en flammelig Misbrug er bleven skilt fra Bindenøglen, idet baade Bedfærdige og Ubodfærdige trænge sig til, og om de endda blive afviste, antage de for at undgaae Band et pharisæisk Ansigt, et forstilt Skjulvæsen. Nigtignok lærer Danske Lov anderledes; vi vide at Loven er god, om Noget bruger den *νομικως*; vel nok i Loven, men ilde i Brug; vi have vel seende Dine til at see Kirkens Brøst, men Gud bedre! vi have svage Dine, naar det kommer an paa at give de bedste Raad derimod. — Hvad Huusbeføgelse angaaer, da er det visseelig en saare priselig Ting, men det er nu snart blevet til et Ordsprog: „Præsten har ikke noget at sige uden paa sin Præbikestol“; og paa Landet, hvor de fleste ere Trælbønder som de kaldes, have de for Hovarbeide sjælden Tid til at tale med Præsten. — At Ældste og Forstandere udnævntes, vilde vist være meget godt, hvor der fandtes nogle, som vare beqvemme og villige dertil; for disse skulde da de Syndere, der ikke have vaft aabenbar Forargelse, gjøre Afbigt; dog skulde ingen verdslig Straf tvinge dem dertil; de

Stromte væsen?" — „Det er forunderligt — skriver Bisshop Brorfen i Aalborg i sit Svar af April 1738 paa det nævnte Circulære — den Kraft samme høibemældte Skrivelse har havt, og de Bevægelse, som derved er skeet. Endeel jamre, at det nu er ute med den lutheriske Tro, siden man vil affkaste *brachium seculare* og os glæde, og sulte over, at man nu ikke mere maa tro paa Gud Fader, Son og Hellig-Aand. Man kunde ogsaa forsaavidt med Joie undre sig over den Bevægelse den vakte, som det, Spørgsmaalene indeholdt, ikke var andet end Gjennemførelse af „Forordningen af Kirkens Embede og Vindighed mod de Ubodfærdige“ fra Christian IV's Tid af 27 Marts 1629; en Forordning, der som bekendt er gaaet over i Dansk Lov, og forsaavidt var indført i Væst, at der fandtes Medhjælpere i ethvert Sogn, at det aabenbare Skriftemaal endnu var i Brug o. desl.; men desuagtet søvnedes man dog endnu med Joie den rette aandelige Gjennemførelse, der her udfigtedes, hvorfor det her frembævedes, at den aandelige Tugt ikke skulde føles som en ydre, men som en indre Evang. Deri var udtalt, vel ikke et Frafald fra den gamle lutheriske Tro, men dog et Frafald fra den Kirkens Sammensmeltning med Staten, der havde vundet Hævd overalt i Lutherdommen, da man erkjendte, at det, Kirken maa kræve af sine Medlemmer, er noget andet end det, Staten kan kræve. I Svarene, der indløb paa dette Circulære, udtaler sig ogsaa tydeligt nok de forskjellige Meninge; Nogle kunde slet ikke see Mangelen i det Bestaaende, Andre stode vassende og indrommede nok det Mislige i de bestaaende Forhold, men havde heller ingen Tro til den foreslaaede Forandring; atter Andre gif villig ind paa disse og sejte videre at udføre den i Spørgsmaalene anrydede Tanke. Som Exempel herpaa kunne vi holde os til Aalborg Stift. Præsterne i Hundborg Herred afgave saaledes en Be-

da skal han stræbe at efterforske ethvert Menneskes Forhold til Gud og Menneskene i Ord og Gjerning, efterforske enhver Sjæls Tilstand, om han er sikker eller opvakt og omvendt, om han er blandt Børn, unge Folk eller Fædre i Christo, og derefter raade og vejlede ham. Han maa advare sine Tilhørere, at de vel vogte sig for at spotte den sande Gudsfrøgt og de sande Gudsborn, som af Verden benævnes de Hellige, Pietister osv.; selv maa han ikke drage i Aag med dem, der forbyde deres Tilhørere de christelige Bøger, som ere trykte paa Baisenhuset, under Skin af, at der, som nogle falde det, er en hemmeligt Forgift i disse Bøger. Til Eldste og Medtjenere skal Præsten derfor selv bringe dem i Forslag, saa han har fuldt Haab at have en levende Tro i Hjerte, thi at sætte et uopvakt og uigienføot Menneske dertil, det vilde være af en Dødning at forlange, at han skulde opvække Døde. De Eldste skulde da have Tilsyn ikke blot med Almuen, men og med Proprietærer, Rettens Betjente, ja med Læreren selv, der alle i Uerbødighed skulde tage imod deres Paamindelser. Paa denne Maade haaber jeg, at Frugten ikke skal blive en Evang eller hyffelst Strømteværten."

De tvende Circulærer ledede ikke, ja kunde egentlig ikke lede til noget bestemt juridisk Resultat, men derimod bidrog de i høi Grad til at vække Røre og Bevægelse blandt Geistligheden. En Sag, som Collegiet ikke kunde unddrage sin Opmærksomhed, var Spørgsmaalet om Ritualets Revision, endstjondt det kun var med store Betænklichkeiten man indlob sig derpaa. Biskop Hersleb søgte rigtignok med al Iver at paastynde dens Behandling, og blev trolig understøttet fra Slesvigs Geistlighed, men desto betænkligere bleve Collegiets øvrige Medlemmer. De løse Rygter, der vare komne ud mellem Folk, havde vaft en almindelig Frygt

aabenbare Søndere skulde ogsaa staae aabenbar Skrifte, og maatte de da ikke stedes dertil, forend Præsten af Sjælens inderlige Tilstand kan skjønne en virkelig Anger; thi allerede agtes det aabenbare Skriftemaal kun som der siges for en Overgang. — Mere bestemt end hine Præster gif Stiftets Biskop Proder Brorson ind paa Collegiets Tankgang, og vakte i sit Forslag at vise ikke blot hvorledes en christelig Disciplin atter kunde indføres, men overhoved hvorledes en sand Opvækkelse først kunde vinde Indgang i Statsskolen, og da atter danne Grundlaget for Disciplinen. „Endskjøndt den nu brugelige Kirketugt ved den verdslige Arns Hjælp vel kan bremme og straffe de grove Laster og Overtrædelser, saa kunne dog ogsaa Hedninger føre et udvortes ærbart Liv, og man kan ikke deraf kjende, om de ere opvakte, omvendte og gjenfødte. Naar derfor en Præst kommer til en Menighed af Uigjenfødte og Sikkre, saa maa han være som en Lunde i Barnenod, indtil de fødes til Guds Rige, og Christus faaer Skikkelse i Menigheden. Enhver Prædiken maa derfor være en saadan, at den gamle Adam kan miste Huen af Hovedet og Puden fra Albuen, for at de saaledes Gjenfødte kunde beskiftes til Ældste og Medhjælpere. Det er derfor min Mening, at Disciplinen maa styrkes, men saalænge primitivæ ecclesiæ Lærere og Tilhørere ikke findes i en Menighed, er det umueligt til sand Nytte at indføre primitivæ ecclesiæ Disciplin, og man maatte kun indstrænke sig til strengere at straffe den grovere Ugudelighed. Men efterhaanden naar Præsten faaer gode Opvækkelser, saa kunde disse sande gudfrygtige og ikke fjedelige og naturlige Mennesser blive Ældste og Medhjælpere. For nu at Menigheden kan naae til det dette hellige og aandelige Maal, er Huusbesøgelse meget nyttig og fornøden. Naar Præsten med ydmygkelige Bønner har forberedt sig til dette vigtige Kald,

det denne Sag angaaende: (§ 20) „Hvad Kirke-Ceremonierne angaaer saa skal Gen.-Sup. lade alt blive som det er, indtil et ordentlig Ritual bliver publiceret, og ikke tilstede, at der bliver foretaget vilkaarlige Forandringer deri; hvorved det dog paalægges enhver Lærer at oplyse sin Menighed om, at sige Ceremonier skulle behandles med christelig Frihed, og kunne efter Omstændighederne forandres“^{*)}. Den eneste Forandring, der blev foretaget, var den fra mange Sider krævede Affkælle af Exorcismen ved Daaben, og selv denne blev foretaget med den største Vaersomhed. Ved Reskr. af 23 Dec. 1737 blev det paalagt Præsterne at oplyse Menighederne om denne Kirkeskifts Unødvendighed og tillige om dens Haardtighed og Utydelighed, for at de, naar Gemytterne vare saaledes forberedede, lidt efter lidt kunde udelade den og lade en anordnet Bøn træde isteden, uden at de dog maatte nægte de Svagere Exorcismens Anvendelse, naar det udtrykkelig forlangtes. Efterat denne forberedende Methode var anvendt i nogle Aar, blev den endelig affkættet ved Reskr. d. 4 Febr. 1743, og Forandringen mødte ikke nogen Indsigelse, uden fra et enkelt Sogn Kulstov i Angel, hvor Bønderne først med Hæstighed forlangte Bibeholdelsen af den gamle Form for Daaben, men dog efterhaanden lode sig tale til Rette^{*)}. — Den samme vaersomme Forsigtighed blev anvendt selv i de ubetydeligste Sager, der berørte Ritualets Bestemmelser. Saaledes var der mange Gange ført Klage over den Uffik, at fornemme eller velhavende Folk helst vilde gaae til Alters for sig selv eller modtage Sacramentet hjemme, førend dette endelig blev forbudt ved Forordn. af 4 Septbr 1744, hvilket dog var skeet tidligere i det øvrige Danmark

^{*)} Corpus Const. Reg. Holsatic. I S. 278.

^{**)} Dänische Bibliothek VI. S. 94-97, 101, 124-28.

nemlig ved Reskr. 7 Jan. 1741 *). Men Ustikke af den lade sig vanskeligt udrydde, og det varede heller ikke længe førend den indsueg sig igjen, tildeels med kongelig Tillade da Regjeringen i Frederik V's Tid gjerne nærrede den aristokratiske Forsængelighed.

Langt mindre Baersomhed end i alt hvad der berørte kvalet viste Christian VI og hans kirkelige Raadgivere Forandringen af andre autoriserede Bøger, der dog ere stor Betydning for det hele Menighedsliv. Efter Bluhm Raad og ved hans Mægling blev det overdraget Erik Petropidan at utarbeide en ny Psalmebog til kirkeligt Brug samt en ny Katechismus-Forklaring **). Denne paatog ogsaa Arbeidet efterat have faaet en skriftlig kongelig Ordertil, men ogsaa her sluttede det vise sig, at der ved den Tid var vaakt et Schisma i den danske Kirke, som gjorde vanskeligt at gennemføre almindelige Foranstaltninger af den Art. Hvad man ventede af den nye Psalmebog var ikke blot meget en Forandring af den gamle som et Tillæg af nye Psalmer fornemmelig af Brorsons, men ogsaa af andre nyeste Oversættelser, der havde vundet Indgang ved de guddelige Forsamlinger. Deels af denne Grund mødte den Psalmebog ved sin Fremkomst 1740 mindre Modstand, de fordi dens Indførelse kun blev befalet i Slotskirkerne, hvor den ellers kun skaffede sig Indgang, hvor man godvillig tog den ***). — En langt vanskeligere Opgave var Udarbejdelsen af en ny Katechismus-Forklaring, og dog udførte Petropidan begge disse Arbejder med sin sædvanlige Flid

*) Corpus Const. Reg. Hols. S. 360. Jvfr. Udgaven af kvalet fra 1761.

**), J. Møller, *Æltestift for Kirke og Theologie*. IV S. 177.

***) Den Danske Psalmesamling. II S. LIII-LV.

r i meget kort Tid. Tidligere havde man paa de forskjellige Steder brugt forskjellige Forklaringer, men hvad man mødte med den nye var netop at bringe eensformighed til i den Henseende, hvorfor ogsaa efterhaanden alle de æl- maatte vige for denne. Unægtelig har ogsaa Pontoppidans Forklaring store Fortrin fremfor sine Forgængere, saavel med Hensyn til Anordningen af Stoffet som med Hensyn til Sim- plicitet og Klarhed i Behandlingen; men det var uundgaaeligt, idt den hele Fremstilling blev gennemtrængt af den pietis- tiske Grundanskuelse, hvilket ikke kunde forblive skjult for hin- nes skarpe Syn i den Henseende. Da derfor ved Reskr. af alle Biskopper af 22 Aug. 1733 Forklaringen befaledes kort allevegne, mødte den Uvillie og Modstand paa mange Steder, og blev, som det følgende nærmere vil vise, ikke uden netop Stridsæblet mellem de forskjellige Anskuelser.

Mere i Overensstemmelse med et almindeligt Ønske var Revision af den danske Bibeloversættelse, i Christian VI anordnede, uden at dog dette Arbejde, der allerede tidligere ogsaa var forgjæves forsøgt, denne Gang fik en anden Fremgang. Der blev i dette Niemed nedsat en Com- mission (den 20 Marts 1739), der foruden alle de theo- logiske Professorer bestod af den lærde Græker, Justitsraadens Gram, den hebraiske Professor Joh. Chr. Rall og læsten ved Baisenshuset En. Ewald, der for en Deel havde sørget de tidligere Udgaver; men skjøndt denne Commission var saa seiglivet, at den overlevede vistnok alle sine første medlemmer, var det ikke stort hvad den udrettede. Det første Udbytte af dens Forhandlinger var: „De fire Evange- lier og Apostelhistorien af den af Kong Christian VI anord- nede Commission“ 1742, og sex Aar derefter, 1748, fulgte de øv- rigste Skrifter af det N. T.; man tog dernæst fat paa det

gamle, og gennemgik de fem Rosebøger, som efter kongens Befaling udkom 1739, men dermed havde Commissionen givet det sidste Livstegn. Disse Arbejder, der jo alle sammen vare forberedende, forbleve imidlertid ganske uden Betydning, da de hverken nogensinde benyttedes i den autoriserede Oversættelse, eller bleve bekendte udenfor en meget snæver Kreds. Den theologiske Professor Marcus Woldike havde imidlertid den væsentligste Andeel i de Udgaver, der til sammen i stort Antal trykkes i Baisenshusets Officin. For at komme paa de Mangler, der vare paaviste i Udgaven fra 1732, var det nemlig ham overdraget at besørge den næste, der udkom 1737 i lille Format, hvilket han ogsaa gjorde med stor Byggelighed og Nøiagtighed. Woldike fulgte den rene Oversættelse, og indskrænkede sig til at gøre denne mere tydelig og forstaaelig end den tidligere havde været; den ældre lutheriske Oversættelse, der var meest kjendt som „Christian V's Huus- og Reisebibel“ 1699, havde en meget mange Benner især mellem Præsterne paa Landet. Det blev imidlertid kun for de nordlesvigske Menigheder at et nyt Dplag af denne Udgave, der udkom i Aaret 1740 nærmest foranlediget ved, at den driftige og virksomme Professor Schrader i Tønder havde paa det derværende Baisenshus faaet trykt en Udgave af Luthers tydske Bibeloversættelse (1737) til Brug for Sydslesvig; da man nu gjerne gjorde Forskjællen mellem de danske og tydske Menigheder lidet kjendelig som mueligt, foretrak man her at beholde den ældre Oversættelse. Endskjøndt der saaledes i kort Tid bleven trykt en Mængde Bibler, fandt man dog snart Ubehøve for flere, og da det trak sig i Langdrag med Commissionens Arbejde, blev Woldike's fra 1737 lagt til Grund for den nye Udgave fra 1740, der senere stadig har tjent som

Vort i meget kort Tid. Tidligere havde man paa de forskjellige Steder brugt forskjellige Forklaringer, men hvad man afsigtede med den nye var netop at bringe Enesformighed tilveie i den Henseende, hvorfor ogsaa efterhaanden alle de æltre maatte vige for denne. Uægtelig har ogsaa Pontoppidans Forklaring store Fortrin fremfor sine Forgængere, saavel med Hensyn til Anordningen af Stoffet som med Hensyn til Simplicitet og Klarhed i Behandlingen; men det var uundgaeligt, at jo den hele Fremstilling blev gennemtrængt af den pietetiske Grundanskuelse, hvilket ikke kunde forblive skjult for hin Tids skarpe Syn i den Henseende. Da derfor ved Reskr. til alle Biskopper af 22 Aug. 1733 Forklaringen befalede indført allevegne, mødte den Uvillie og Modstand paa mange Steder, og blev, som det følgende nærmere vil vise, ikke faaet netop Stridsæblet mellem de forskjellige Anskuelser.

Mere i Overeensstemmelse med et almindeligt Ønske var den Revision af den danske Bibeloversættelse, som Christian VI anordnede, uden at dog dette Arbejde, der allerede tidligere ogsaa var forgjæves forsøgt, denne Gang fik bedre Fremgang. Der blev i dette Niemed nedsat en Commission (den 20 Marts 1739), der foruden alle de theologiske Professorer bestod af den lærde Græker, Justitsraad Hans Gram, den hebraiske Professor Joh. Chr. Kall og Præsten ved Baisenhuset Cu. Ewald, der for en Deel havde bejserget de tidligere Udgaver; men skjøndt denne Commission var saa seiglivet, at den overlevede vistnok alle sine første Medlemmer, var det ikke stort hvad den udrettede. Det første Udbytte af dens Forhandlinger var: „De fire Evangelier og Apostelhistorien af den af Kong Christian VI anordnede Commission“ 1742, og sex Aar derefter, 1748, fulgte de øvrige Skrifter af det N. T.; man tog dernæst fat paa det

Skoler paa hvert Gods behøves, men endog baade selv bestemme og ligne de dertil udfordrede Beføstninger“. Til Udgangen af Aaret 1711 skulde alle Bygninger være færdige, og Forordningen altsaa fuldvælsig træde i Kraft, men saa hurtigt gik det ikke allevegne. Degnene skulde forestaae Skolerne i ethvert Sogn, og hvor alle Sognets Born ikke kunde rummes i een Skole, skulde der anlægges flere med særskilte Lærere; men baade var det vanskeligt at faae Lærere, da Lønnen just ikke skulde løkke Mange, og dertil vare de, man fik, sædvanlig kun maadelige. I enkelte Sogne havde man paa gammel Vis endnu Købedegne fra de latinske Skoler til at forestaae Kirkefanger, og dermed maatte altsaa først skee en Forandring, saa at faste Sædedegne bleve ansatte*). En væsentlig Hindring for Skolernes gavnlige Indflydelse var Bøndernes usle og foruøede Tilstand, hvilket ogsaa fra flere Sider blev fremhævet. „I hvor mange hoyriselige Anordninger til Guds Ords Forplantelse og de Unges Oplysning der end ere skete, — hedder det i et Brev til Kirke-Collegiet — hvad hjælper det, saalænge der ikke er udsunden Middel til at skaffe den fattige Almue nogen Løn for sit daglige Arbejde“. I Almindelighed blev derfor den nye Skoleanordning kun følt af Almuen som et nyt Nag, hvorved Børnene bleve tvungne til ogsaa at gjøre deres Hoveri. Bistnen var den Straf, Loven bestemte for Forældre, der lode deres Børn forsømme, væsentlig af en aandelig Art, nemlig Trettesættelse, ved gjentagne Forseelser aabenbar Skifte o. desl.; men naar alt dette ikke frugtede, skulde dog Muskter anvendes, og naturligtviis sølte derved Mange sig fristede til at begynde med det sidste Middel som det nemmeste og det kraftigste. Biskop

*) Jfr. Grønlands Levnet i Rosbeck's Hist. blogr. Saml. 2det Hefte S. 197-200.

Herblev, der ved alle Leiligheder anbefalede slige Forholdsregler, beklagede sig kun over at der ikke var givet Geistligheden endnu soleligere Midler til at twinge de Gjeustridige. Saaledes skriver han i sine Bisitatsrelationer: „Saadanne, som ere en Snees Aar gamle, og kan ikke eet Guds Ord, vil ei heller lære det, kan man nok true med Tugthuus og andet, men hvad hjælper saadan Trusel, naar slige kan lee deraf, og forud vide, at Bispen kan ikke andet end true og skænde. Der staaer Bispen med ganske Ministerio bestjæmmet for Næmigheden, og derved styrkes de Vanfundige osv.“*).

Det lærde Skolevæsen undergik en heller ikke uvæsentlig Forandring, efterat den i det Niemed udsatte Kommission havde drøftet Sagen, ved Forordn. af 17 April 1739. Det var tildeels en længe paatænkt Plan, der her kom til Udførelse; siden Christian V's Tid havde det nemlig været paatænkt at indskrænke Antallet af Latinskolerne, hvoraf der siden Reformationen havde været en i hver Kjøbstad, for at udstyre de tilbageblevne desto bedre. Rigtignok stræbte i Kommissionen Justitsraad Gram at gjøre de bestaaende Skolars Ret gjældende, begrundet deels i de disse Skoler tillagte Legater og Beneficier, deels i Beboernes Taro paa de enkelte Steder; men dog blev det pædagogiske Hensyn det seirende. Den rundeligere Udstyrelse, de tilbageblevne Skoler derved erholdt, medførte ogsaa en anden Forandring, nemlig at gjøre dem mere uafhængige af Kirken eller navnlig af Kirkens øverste Tilsynsmænd, Biskoppen. Tidligere var en Ansættelse som Rektor gjerne det første Trin for en vordende Præst, og det var Biskoppen, som bortgav alle Skoleembeder. Nu blev Rektorerne kongelige Embedsmænd, ved hvis Ansættelse Biskoppen aldeles intet havde at sige, og selv ved

*) Bisitatsrelationer for 1740 i Collegiets Archiv.

Conrektorernes havde Biskoppen kun Forslagsret, saac det kun var Hørerpladserne, der endnu vare overladte til hans Besættelse efter Rektors Forslag. Lektoraterne, der siden Reformationen havde bestaaet ved alle Stiftsskoler, hvor diøse Læse mestere i Theologien pegede hen paa, at man tænkte sig Ungdommen fortrinnsvis dannet til Præster, bleve indbragne efterhaanden som de bleve vakante, og Indtægterne anvendte til andre Niemed. Derimod vedblev endnu en rum Tid Ungdommens Opvartning med Sang ved alle kirkelige Tjenester, til Trods for alle de pædagogiske Indvendinger, der kunde gjøres og stundum bleve gjorte derimod. Denne Skolernes Frigjørelse fra det geistlige Tilsyn var heller neppe noget tilfjættet; Forordningen betragter dem netop fra det religiøse Synspunkt som „den Hellig-Aands Bærsteder“; men desuagtet har denne Forandring ikke været uden Betydning. Hvad selve Underviisningsplanen angaaer, saa viser den dels en noget større Bestræbelse for ikke blot at fylde Ungdommens Husommelse med en Mængde lærde Sager, men tillige at udvikle dens Selvtænkksomhed; dels en noget større Erkendelse af, at det er gjennem Moderemaalene den sande Aandsdannelse udvikles. Derfor skulde der udarbejdes Breve, Fortællinger og Taler paa Moderemaalene, den Sang og Bibellæsning, hvormed hver Dags Underviisning begyndte, skulde være paa Dansk, og overhoved skulde alle Lærebøger, saasnart mueligt forfattes i det danske Sprog. Saaledes var idemindste Regjeringens Plan for Underviisningen, men det er meer end rimeligt, at man i Praxis fulgte den gamle Skendrian, og satte Hærdighed i at udtrykke sig paa Latin som Dannelsens høieste Maal. — Til den gamle Skendrian hørte ogsaa den barbariske Skoledisciplin, der ikke sjælden udartede til et næsten utroligt Barbari. Præsten Grønlund fortæller saaledes fra sin Ungdom, hvorledes han i Roskilde

Stude blev nægtet og pligt to hele Dage, paa Grund af en altsidig Indsigelse om at have tilvænt sig en Bog, der var bleven bortt for Stetter⁷⁾. I Instruen for Landsbyskolelærerne var det dem udtrykkelig forbudt (§ 21) "ilde at mishandle Børnene med Hug og Slag", og dette Forbud maatte vel ogsaa gjælde de lærde Stoler. En af den Tid skønnede Skolemænd, Christian Falster i Ribe, roses netop for at han aldrig brugte Felle eller Svøbe, og det er en altsidig Formodning, at Pietismens Følsomhed ogsaa i den Henseende kunde Sei for mere humane Grundsetninger, ligesom og at Skolernes Udsættelse og forbedrede Indretning maatte have bidraget til at udbringe Disciplene langt mere end tidligere for den enkelte Lærers despotiske Lener.

Ogsaa var Høiskolens Virksomhed og dens Uddannelse i Overensstemmelse med den i Fundatsen lagte Plan, indtil Gjenstand for Kongens særdeles Opmærksomhed. Her blev der Intet sparet for at fremelske det theologiske Studium, uden at dog dette ret vilde lykkes, og naagtet alle Christian VI's Bestræbelser besad Universitetet i hans Tid ikke nogen Theolog af synderlig Betydning. Marcus Wolbille var uden tvivl den lærdeste iblandt dem, og hans Positiones Adol Christianus, der udkom første Gang 1740 som første Disputatser, og siden i mange Dplag, fra 1753 tillige i dansk Oversættelse, var den dogmatiske Haandbog, der blev brugt i alle lærde Stoler som ved Universitetet. Peder Holm, efter Suhms Sidnesbyrd en meget belæst orthodox Theolog og en Discipel af Fred. Rannestad, holdt theologiske Forelæsninger først som Provst paa Klosteret siden (1738) som extraordinær Professor; men en Mand med hans strængt

⁷⁾ Grundruds Levnet i Rolbech's Hist. Blogr. Saml. 2det Heft S. 187-80.

orthodore Iver funde i Christian VI's Tid ikke vente Begunstigelse; derfor blev han forbigaaet, da Steenbuch døde 1710, og efter at man forsværes havde forsøgt paa at faae Dr. Lange fra Halle herind, blev en jydsk Præst Søren Bloch Prof. ordm. i hans Sted, hos hvem man ventede at finde en større Tilværmelse til Pietismen*). Foruden de ved Universitetet docerende theologiske Professorer var der desuden tre andre; Chr. Lang Feib, Sognepræst ved Trinitatis, var tillige 1736 bleven professor catechesens, og hans Pædagogisombud indskrænkede sig altsaa til dette reent praktiske Fag; ligesledes var Erik Pontoppidan 1738 bleven extraord. theol. Prof., tilligemed den tydske Hofprædikant J. A. Seydlig, der kort herveien var kommen herind fra Bernigerode, og stod særdeles høit anstreden især hos Dronningen; men deres Forretninger som Professorer bestod kun i at hjælpe til ved Bogensuren, ved Bibeloversættelsen, ved theologiske Responser o. dsl. Disse tre andre vare vel afgjort pietistiske, men af de egentlig docerende var Keus den eneste ret efter Kongens Sind, hvorfor han ogsaa ved Heilighed skrev til Bluhme: „Jeg har endnu mere Tro til Halle end til det, som findes hos os; endnu er alting hos os i sin Begyndelse, dog kan det nok, naar Gud giver sin Velsignelse, blive til Roget“**). Af den Grund bestemte han en Sum af 1000 Gylden aarlig til at underholde ti danske Studenter i Halle, for siden at kunne anvende dem som ægte Nodeqviste. „Vi kunne ogsaa her søge at opdrage unge Folk til Herren, og

*) J. Møller, Ant Theol. Tidst. III. S. 54. Anm. 3ft. om Langes Vocation Gl. Rgl. Eml. fol. 123 og Blochs Levnet i Zwergius hndst. Forts. Gl. Rgl. Eml. fol. 1094.

***) J. Møller, Mnemosyne IV S 410 fgd.

for sigt man ser, skulle det er de bedste; men det synes dog som Bogen sandsynlig gav de første Fortrinet.

Den utvænftabelige Retning, der spirede frodigst i Christian VI's Tid, som uden egentlig personlig at interessere ham dog altid fandt velvillig Understøttelse, var den historisk-kritiske System med Fædrelandets Fortid. Det var den fornemmelig Hans Gram udfoldede sin af Samtid og Eftertid kendte Færdom, og ved den Kreds af yngre Mænd, han dannede omkring sig, kom han til at gjøre Spørgsmaal i den danske Historieforskning. Men hans Indflydelse er ogsaa kjendelig i et videre Omfang navnlig paa Theologien, der i den danske Kirkehistorie foresandt en hidtil saar gubben sig i det oprindelige Mark, da det, Forgjængerne navnlig Bartholin havde samlet, var vedbleven at være Bibliothekernes Hemmelighed. Bidnesbyrd herom ere: Marcus Welles Bidrag til den danske Reformationshistorie (*Confessione Havnensis notis illustrata 1738, og Apologia pro Confessione Havnensi 1739—40*); Olivarius's Skildring af Poul Eliens Levnet (*Commentatio historica de Vita et scriptis Pauli Eliae Carmelitas vulgo Povel Bendtsaabe* 1740). Ludvig Harboe begyndte i Forening med Grams mestfuldste Discipel Langebek Udgivelsen af „*Dänische Bibliothek oder Sammlung von alten und neuen gelehrten Sachen aus Dänemark*,” i 9 Dele 1738—47, af hvilke dog kun de tre første ere besørget af dem, de sex sidste derimod af Professor Ole Røller i Flensborg. Det er en Samling, der ligesom forbereder Langebeks senere Arbejder, *Dänische Magazin* og *Scriptores rerum Danicarum*, men som dog mellem en Rængde ubetydelige Sager indeholder adskillige værdifulde Bidrag til Danmarks kirkelige og literære Historie. Dog det betydeligste Arbejde i denne Retning bliver Erik Pontoppidans *Annales ecclesiae Danicae diploma-*

licæ oder Kirchenhistorie des Reichs Dänemard" i 4 Dele, hvoraf den første udkom 1741 den sidste 1752, men dog ikke ganske fuldført, da den standsede ved Aaret 1700 istedenfor efter Forfatterens Bestemmelse at gaae til 1736 eller 50. Rigsgnug er der ligesiden Langebefs Tid ofte klaget over dette Værks Unnoaangheder og Skjodesløshed; men veduagtet bliver det dog altid af stort og umisteligt Værd for dansk Historieforskning, ikke just fordi de Kilder, Pontoppidan benyttede, nu ere tabte, - idetmindste vil et noiere Bekjendtskab saavel med de Hartoliuste Samlinger paa Univ. Bibl. som med d. sa. Bibl.s Manuskripter vise, at dette langtsra er Tilfælde i den Grad, man sædvanlig antager, -- men fordi han først bar draget dem frem og derved gjort dem til den historiske Forsknings Fællesgods. Hvad Behandlingen af det historiske Stof angaaer, saa er den annalistiske Form altfor fremherskende, til at man overalt kan finde en bestemt udpræget Charakter; i det Hele bedømmer han Folk og Ræminger sundt og klart, endstjøndt man nok mærker Forf.'s Pietisme i en vis Skaansomhed mod alle Sværmere, og i en temmelig stærkt fremtrædende Bestræbelse ester at paavise Guds Domme i Menneskenes Liv, en Bestræbelse, der ikke sjælden falder i det Smaalige og Kunstlede. At iøvrigt Annalerne ligesom Bibliotheket ere affattede paa Tydsk, rober vistnok hos Forfatterne en særegen Forsjærlighed for dette Sprog; men havde tillige sin Grund i, at man vilde sikke sig et Publikum, da Latinen dengang allerede begyndte at gaae af Brug, og der endnu ikke havde dannet sig nogen videnskabelig Literatur i Modersmaalet.

Pontoppidan bliver af Suhm stillet sammen med Holberg som Tidens flittigste og mærkeligste Forfattere, og deres literære Fortjeneste fremhævet paa følgende Maade: „Gram og Langebef vare vel større Lærde og skreve noiagtigere

end Holberg og Pontoppidan, men disse vare almeenyttigere, og tjente mere Landet end hine, ville derfor og i Tiden blive mere bekendte^{*)}). Denne Bemærkning er tildeels træffende. Pontoppidan var ligesaa lidt som Holberg en lærd Mand efter den ældre akademiske Maalestol; han kan heller ikke i Grundighed og Ansigtighed stilles ved Siden af hine den kritiske historieforsknings Koryphæer; men han var en Mand, der med levende Interesse omfattede alt hvad der aandelig bevægede Samtiden. Ved sine praktiske Skrifter, Katechismusforklaringen og Psalmebogen, som ved sine historiske Forbninger havde vundet et anseet Navn; hans „Menoga, en afstift Prinds, som drog Verden omkring og søgte Christne“ i tre Dele 1712—43 — et Bærk, der som Titelen antyder, i Form af en Reisebeskrivelse giver en livlig Skildring af Tidens religiøse Charakteristik saavel i Udlandet som i Hjemmet, — viser, at han forstod at skrive paa en underholdende Maade for Tidens almindelig Dannede. Naar man imidlertid saaledes sammenstiller Pontoppidan med Holberg, saa maa det derved ikke oversees, at hiin vel var et opvakt og livligt Hoved, der forstod at tilegne sig Tidens Tanker, men uden egentlig at besidde eiendommelig Genialitet. Han var et Foster af sin Tid, draget frem og holdt oppe af Tidens Mægtige, medens Holberg først selv maatte bryde sig en Bane og prøve paa at afnøde selv de Brangvillige Agtelse og Aerkjendelse.

Uagtet Holberg saaledes i det Hele havde Strømmen imod sig, og gif sin Gang upaaagtet af dem, der angav Toner i de fornemste Kredse, saa maa han dog paa ingen Maade tabes af Sigte, fordi en saa original Mands literære Birkommelighed ingenlunde er frugtesløs, selv om man ikke i

*) Suhn, Samlede Skrifter X S. 32.

Dieblifter kan vaavise dens Folger. Som bekendt havde Holberg i Christian VI's Tid ganske hengivet sig til mere alvorlige Syser, og Frugterne heraf ere ikke mindre end hans Bittgheds = Bærter af Betydning for Folkets aandelige Udvikling. Det er fornemmelig tvende af disse, der her ere af Bittgheder. Med sin „Almindelige Kirkehistorie“ to Bind i Dvart, der udkom 1738 og to Aar derefter i et nyt Dflag, forsøgte Holberg sig paa et Gebeet, som ingen dansk Theolog havde vovet at betraade, omendssjondt Interessen for denne Videnskab allevegne begyndte at vaagne. Den er ikke Frugten af noget selvstaendigt Kildestudium, men udarbejdet efter forskellige iiser vanste Haandbøger, og har forsaavidt intet videnskabeligt Vaerd; men som populær Fremstilling har den sin store Betydning og fandt mange Læsere, hvilket Holberg selv søger at forklare sig paa følgende Maade. „For det første ansaaes den for at være skreven upartisk, til dables Kirkesædne, undertiden roses Kixtere, og Paverne selv nægtes ikke deres forfiente Berømmelse. For det andet er den politiske Historie bestandig indblandet i Kirkehistorien, og det Ene er bragt i Forbindelse med det Andet; Enden paa een Fortælling er Overgangen til den følgende, og Kixtternes, Urolighedernes og Forfølgelsernes saunde Udspring bringes for Lyset, ikke som i de Aarbøger, der forvirret fremsætte Tingene uden Aarsager og istedenfor Historie give tørre Kortegnelser paa Kixtteriet. For det tredje har jeg gjort mig en særdeles Umage med at forklare Kirkerens Oprindelse; til ethvert Aarhundredes Historie er soiet en Fremstilling af Kirkerens og Videnskabernes Tilstand“*). Dermed er ogsaa Bærkets Eendommeligheder angivet. Sammenligner man det med Gottfred Arnolds i bestemt pietistisk Retning forfattede Forsvar

*) Holbergs Bernet ved Rahbek. S. 243.

for Rjættene, da staaer Holbergs Kirkehistorie ligesaalangt fra denne som fra de Orthodores sædvanlige Fremstilling; det var ikke efter nogen theologist eller religiøs men efter en almindelig Humanitets-Maalstok, han bedømte Personer og Begivenheder, og dette i Forbintelse med den Holberg egne Fiolighed og Fynd forstøffede den Læsere blandt alle Stænder. Et andet Bært af Holberg, der rigtignok kun fjærnere berører det Religiøse og Kirkelige, men som maastee fuldstændigere end noget andet under Satirens Masse udtaler Forfatterens Anskuelse af Menneskelivet og dets Forhold er Niels Klims underjordiske Reise, der udkom første Gang paa Latin 1741. „Hele Historien — skriver Holberg — er reent Galsskab, da den blot er Behitel for moralske Tanter og Lærdomme. Fabelens Emne er laant af nogle af mine Landsmænds Taabelighed, der stryde af deres Dmgang med Underjordiske.... Alt dette er Fjas, men dog ikke reent tomt Fjas, da det lokker dem til at læse, der staae Brag paa alts for suursæende Formaninger“ *). Holberg havde skrevet Bogen flere Aar før den udkom, og han havde ladet den ligge hen af Frygt for at den atter som hans Skjæmtedigte skulde vække en ny Storm imod ham. Det viste sig, at denne Frygt ikke var ugrundet, og mismodig over de Erfaringer han saaledes havde gjort skriver han: „Sandelig ingen Fortæller, ingen Opmuntringer skal formaae mig til estere at betræde denne Bane eller seile denne Sø. De Dvælsker vil jeg overlade til dem, der have en stærkere Ryg end jeg. Omhyggelig har jeg især vogtet mig for at give mindste Anledning til at bringe Geistligheden i Harnist imod mig; thi med dette Følkesærd holder jeg Fred, da jeg af Erfaring har lært:

Hvor heftig de Himmelske vredes!

*) Holbergs Levnet ved Rahbek. S. 264.

Og der er iandelig Ingen, der mindre kan taale at høre deres Feil opregne end de, der selv offentlig tordne med Feil, og Ingen er bitterere i, at forfølge end de, der itelig have skraalet mod Forfølgelser^{*)}. Det var nemlig fra denne Side Angrebet udgik. Hofpræsterne Bluhme og Pontoppidan bestræbte sig for at faae det hele Dplag konfiskeret og Bogen forbudt; men det lykkedes ikke. Gram, der ellers heller ikke kunde finde sig i Holbergs overgivne Lune, glædede sig over denne Seier, hvad enten det nu var fordi han var bleven forsonet med Holberg, eller fordi han dog hellere vudte ham Seiren end høre „nye apostoliske Golt“, der endnu mindre vare efter hans Sind. Han skriver nemlig derom til en af Holbergs Belyndere, Statholder Christian Ranzau: „Harde D. Exc. været her i denne sidste Vinter (1741) i Kjøbenhavn, kunde De have faaet langt betuneligere Niels Klim at læse, medens det endnu stod mellem 5 og 7 med dens Skjæbne, enten den skulde confiskeres eller ikke, end de siden har faaet.... Men baade Klunius og dens Autor blev til Pyffe staaende paa deres fire Been, og kunde, naar den Dmgang, og saamlige Causæ instrumentales og occasionales skulde aabenbares, give en ligejaa artig historiam arcanam at læse, som de man har om visse Skrifter, der lykkeligen malgré tous les artifices et toutes les intrigues des Jesuites ere slupne igjennem i det hellige Officio i Rom^{**}).

At Censuren i det Hele blev haandhævet med storre Strængthed i Christian VI's Tid end saavel før som efter, har man ofte paastaet, netop med Henviisning til de Færet, der truede Niels Klim; men det vil man ved at betragte

*) Holbergs Levnet ved Rahbek. S. 254.

***) J. Møllers, Grams Levnet, Skandinavisk Litteraturselskabs Skrift. 1810 S. 111.

Sagen nærmere ikke finde bekræftet. Det vidner saaledes om en rigtigere Anerkjendelse af Forfatterens Ret, naar det theologiske Facultet ved Reskr. af 10 Oct. 1738 blev paamindet om, at det ved Bedømmelsen af en Bog kun havde at see hen til det Private, om den indeholdt Noget der stred mod de symboliske Bøger, men at den isvrigt maatte være som den vilde efter "Forfatterens Bys og Smag", en Paamindelse, der gjordes høilig fornøden, da Censur gjerne betragtede sig selv i enhver Henseende ansvarlig for Bogens Indhold. Paa den anden Side kan det ikke nægtes, at det stærke religiøse Høre gjorde Regjeringen dobbelt aarvaagen med den Green af Literaturen, der behandlede slige omtvistede Spørgsmaal, og der blev i det Niemed overdraget Kirke-Collegiet et Slags Overtilsyn med den Art Smaastryker, uden dog derved at udrette andet end at den haandstrevne Piecelitteratur vorede ganske overordentlig, hvoraf en stor Del endnu er bevaret. Derimod vil man snarere finde, at enhver dygtig og nyttig Forfatter-Virksomhed blev fremskyndet og opmuntret end at der blev lagt den Hindringer i Veien ved Censurens Tvang.

Vende vi atter tilbage til de reent kirkelige Forhold, da finde vi ogsaa Regjeringen uafslædig virksom i den Retning. Kirke-Collegiets Indflydelse ved geistlige Embeders Besættelse indskrænkede sig ganske til den, Bluhme og hans Venner for havde udøvet, nemlig paa given Forespørgsel fra Kongen at foreslaae og anbefale saadanne Mænd, som det havde Tillid til. Disses Tal var just ikke stort, og derfor finde vi paa deres Forslagslister ofte de samme Navne, hvoraf det blev en Folge, at ikke sjælden de samme Mænd i meget korte Mellemrum kaldtes fra en Virksomhed til en anden. Senere har Collegiet ofte maattet høre ilde for disse sine Anbefalinger, og vistnok er det, at de ikke toge Hensyn til praktisk Forretningsdygtighed eller theologisk Værdom, men hvad der bestemte

deres Valg, var ene og alene den religiøse Iver, og det kan ikke nægtes, at de derved begik adskillige Misgreb. Det var paa Kirke-Inspectorernes Anbefaling, at Peder Hvgum efter Johannes Sciens Dod i Febr. 1737 blev Biskop i Marhuus, ligeiorn at Hans Adolph Brorson ved Nath. Auhersens Dod 1741 blev Biskop i Ribe; begge vare ivrige Pietister, og, hvad der gjerne er forbunden dermed, af Naturen stærkt uboelige til Tungstindighed, men desuagtet forestode de deres Embeder, om end ikke med nogen udmærket Dygtighed, saa dog ligesaa godt som de fleste, og især har Brorson som Psalmedigter vundet sig et saadant Eftermæle, at Ingen kan undre sig over, Samtiden fandt ham værdig til en Bispestol. Med langt større Ret blev dermod Henrik Gerner's Udnævnelse til Stiftsprovst i Kjøbenhavn (1738) stemplet som et Misgreb; denne Mand, en Ven af Professor Leth, ved hvem han uden tvivl var bleven Collegiet bekendt, var Præst paa Landet i Norge i Aggershuusstift, da han pludselig overraskedes ved denne Kaldelse; efter nogen Betænkning tog han imod den, i det Haab i Kjøbenhavn at kunne virke end mere til Guds Riges Udbredelse, men blev ikke lidet forstræffet, da han ved at overtage Embedet medtog „ikke mindre end 25 Protokoller og Regnskabsbøger foruden en græsselig Mængde Obligationer“ osv. *). Hos Gerner havde Iveren, hvad der senere viste sig aabenbart, en bestemt herrubutist, sværmerisk Charakter, og uden tvivl var dette Tilfældet hos flere, der skyldte Collegiets Anbefaling deres Fortømmelse; men paa den anden Side er det umoskjendeligt, at der udviklede sig en religiøs sædelig Alvor blandt Præstestanden i det Hele, der ikke kunde andet end virke velgjørende. Ingen Uordener, ingen Usædelighed af hvilken som helst Art blev taalt blandt

*) Henrik Gerner, Vita og Brev 1772. S. 9-13.

lignende Stand, og hvor der blot udbredte sig Dygter og et fligt, var man strax ved Haanden med alvorlige fogetter. En saadan Inspection skaffer sig let mange ar, hvilket Collegiet ogsaa snart maatte erfare, ikke blot i Præsterne, der isærlig bleve dragne til Ansvar for et uheld, men ogsaa blandt Disserne, der solte sig krænke de isse Indgreb i deres Tilspandret og forulempede ved de edeligheder, siige Undersogelser ofte voldte.

Reformen der Meget, der ved Kirke-Collegiet bragtes underhandling til at fremme og understotte den præstelige stand, var ogsaa en bedre Ordning af Sognevæbne, og Formaalet for denne var en dobbelt, deels at skaffe enhver fungerende Præst sine retmæssige rigter, deels at forsyne Landet allevegne med et tilstrækkeligt Antal Pædere. Til det første Diemed sigtede Rector af til 1740, der anførte over at visse geistlige Embedsmænd benaadede med Indtægterne af Præsteskald uden at have med Embederne at gøre, „hvilket synes at være en sag af Pavedømmet og ubilligt, at En skal gøre Arbejdet i Anden have Indkomsterne, saa at Menighederne skulle Indtægterne til den, som de aldrig see, og derimod see som arbejder for deres Sjæl, lide Armod“^{*)}. Dette var Tilfældet med saadanne Sogne, der fra gammel Tid ude hørt til Domkapitlerne, og hvis Indtægter nu vare ragne enten Professorerne ved Universitetet, Rectorer, vel sædvanligst Stiftets Biskopper. Disse betragtedes som de egentlige Sogneherrer, der lode Embedet bestyre som kun maadelig lønnet Capellan; men det nævnte Rebestemte nu, at Forholdet skulde ordnes paa en anden de, saa at hvert Sogn ved indtrædende Vacance fik sin

*) Udsøg. Kirkeforfatning III 1. S. 101.

Sogneraad, med de naagældende Embedsmænd til en anden Maade en tidligere Erindring. Imidlertid var den iordnede Værelse en ringe Størrelse, og Forholdet blev de Almindeligst indrettes, at de tidligere Grundejere de beholde den væsentlige Del af Indtægten, naar Tiensten om ogaa de tidligere Capellaner eller Biocapellener herfor skulde falde og holdes som Sogneraad. — Ikke mindst væsentlig var den anden Foranstaltning, at ansatte flere Præster i alle de Sogne, hvor Indtægterne tillode det, og hvor Folketallet gjorde det ønskeligt. Det blev i den Anledning anstillet en række Underforsøgelser i alle Sogne, og specielle Underretninger om Resultatet. Deres Indtægter og Billaar, og ogsaa de Kirke-Collegier*). Reinkanten af disse Forhandlinger blev den væsentlige Reviser af Den 17de 1742, der dannet et Notat om Christian III's iafaldte Memorbrevet medens nemlig disse væsentlige Præsters Antal ved Anvendelse og Sammenligning, saa blev der nu atter foretaget en forsigtig Undersøgelse. Denne Reviser, der atter i Udførelsen blev rettet ved en væsentlig af 29 Juni s. 1742 bestemmer nye for enhver Sogn, hvilke Sogne der herfor skulde deles og gøres til to; der nævner andre, hvori Sogalpræsten bestandig skal holde væsentlig Capellan; atter andre hvor der skulde ansættes væsentlig Capellaner eller hvor de væsentlige skulde blive væsentlig, og disse sidste Tal af det største**). Dermed oprettedes adskillige nye Sogne, og dog alle vare temmelig imaa af Folketal som af Indtægt og en Mængde væsentlig Capellanier saavel i Byerne som paa Landet. Imidlertid gjælder det om dette Reviser for

*) Indberetning til G.-Kirke-Isr.-Collegiet om Præstefaldene i deres Indkomster. Udgiit paa Kgl. Bibl. Ny fgl. Sml. fol. 734.

***) Udførelse, Kirkeforfatning III 1. S. 196.

de Memorbrevene, at man ikke allevegne tør slutte fra Beslutningen til Jværfjættelsen, da denne stødte paa mange Hindringer. Forandringerne skulde foretages ved indtrædende Lønning, og i Christian VI's Tid blev dentagne Bestemmelse vist i det Hele overholdt, ligesom det heller ikke i den Tid er uden Exempel, at Sognepræster selv udbade sig en Lønpræst, med hvem de frivillig deelte Indtægterne, for at kunne varetage Sjælesorgen. Andetledes blev det almindelig senere, da Jveren kjølnedes baade hos Regjeringen og hos Præsterne, og man var dengang langt mere tilbøjelig til at lytte til Klagerne over de forringede Indkomster, hvorfor den paabudne Forandring i den Tid ikke sjældent blev afbrudt eller vel endog den allerede stete atter taget tilbage.

Beständig var Regjeringen sysselsat med Spørgsmaalet om, hvorledes Statskirken skulde forholde sig med separatistiske Prædikanter. Praktisk havde det allerede flere Gange faaet sin Besvarelse, fornemmelig i den vidtløftige Proces med Støttemændene, og det saaledes at slige Folk altid bleve behandledes med den største Kæmpfærdighed, og at man først, naar alle Forordninger og Overtalelser havde vist sig frugtesløse, besluttede man sig til at anvende strengere Midler. Men desuagtet blev dette Spørgsmaal idelig Gjenstand for en theoretisk Undersøgelse, og denne er forsaavidt af historisk Interesse som den forskjellige Besvarelse er et temmelig sikkert Kjendegjær paa Bedkommendes kirkelige Stilling, om han er paavirket af Pietismens friere Anstuelser, eller om han holder fast ved det gammel-orthodore, strengt statskirkelige System.

I en Skrivelse af 22 Jan. 1740 blev det forelagt saavel indenlandske som udenlandske Theologer følgende tvende Quæstioner til Besvarelse*): I. Om summus Impe-

*) Kongens Brev og de kjøbenhavnske Theologers Svar er første

rans per mandatum expressum salva conscientia kan lade et Barn døbe, hvis begge Forældre sig for nogen Tid siden virkelig har separeret fra vores evangeliske Kirke, og det mundtlig declareret, men endnu ikke erklæret sig til nogen Sekt, og ellers forkaste Daaben som noget unødvendigt og unyttigt, og, om den end skulde stee, foregive, at den forå kunde have Sted, naar Børnene vare komne til Sjelsalder 11. Hvad summus Imperans salva conscientia med visse Koff selv eller de saakaldte Separatister, som ere indfødte Underaalter, skal anfange for at forebygge Forargelse og andre onde Smiter?

I Besvarelsen, saaledes som den foreligger fra de indenlandske Theologer, træder Forskjælligheden i Ansuelserne just ikke skarpt frem. Meest paasædende er det, at den tydske Hofprædikanth Prof. J. A. Seydlig, der var kommen ind i Landet for at være mellem Pietismens Forskæmpere, stemmede med den næstældste theolog. Professor M. Boldike for Anvendelse af Evang ved Børnernes Daab, hvilket de begge dogmatisk søgte at begrunde ved, at Daaben var det af Gud anordnede Salighedsmiddel, hvis velsignede Virkning for Barnet ikke forringedes ved Forældrenes Bantro; kirkerettig derved, at Forældrenes Myndighed over Børnene paa mange Maader maatte indskrænkes af Staten, saafremt de anvendte den til Børnernes aandelige eller legemlige Fordærv; men de fremhævede tillige, at Børnene i saa Tilfælde aldeles maatte fratages Forældrene og opdrages af Staten. — Den gamle Hans Steénbuch, der endnu Aaret før sin Død kom til at afgive sin Kjendelse, fraraadede derimod bestemt enhver

Gang trykt i Halleens Theol. Maanedsskrift 1805 V. S. 61-87; fuldstændig findes Besvarelsen i Collegiets Archiv og et derefter meddeelt i „Fædrelandet“ i. A. 1846.

Kirke af Tvang ved Daaben; først bet. sig med den
 Kirkes Bestemt, og gav derpå at betænde, hvad følger
 blive for vor Kirke; naar Sjæleberne engang bleve
 sigte i et Land. Med ham stemmede ganske Ersk
 kypid an, da Daaben efter hans Mening som en Best
 og ikke maatte paasendes Rogen imod hans Billie, og
 dennes Billie som Bornenes fødte Børger maatte her
 i Børnets Sted. Mindre skulde man have ventet det
 eder Holm, der ellers holdt sig temmelig udenfor
 Bevægelse, men han modværdede ogjaa sin Mening
 en egen Raade; han indrømmede nemlig, at Summen
 har fuldkommen den styrende Magt i vor Kirke,
 han for denne kan give Anordninger, tvinge og straffe
 ter af Stjodsløshed eller udydig Billie sætte sig op
 disse, men fremhævede tillige, at denne Myndighed
 sig kun over vor Kirkes Lemmer, og ikke over dem,
 skemt havde separeret sig, hvoraf altsaa fulgte, at Kon-
 ned Hensyn til Daaben ikke var berettiget til at øve
 Tvang. De tvende Professorer, Neuf og Beth,
 vrigt vare afgjort pietistiske, yttrede derimod store Bes-
 ighed; vel fraraadede de Anvendelse af Tvang, men
 dog, at man paa enhver Raade maatte see at overtale
 drene til at lade Børnene døbe, om de endog selv vare
 anden Mening — Angaaende det andet Spørgsmaal,
 des der overhoved skulde forholdes med Separatister, vare
 sjerne noget anderledes fordeelte, men her traadte endnu
 Forskjællighederne skarpt frem. De trende Professorer
 mbuch, Boldife og Holm meente nok, at man til
 d kunde taale Folk, der skjøndt Kongens fødte Under-
 separerede sig fra den evangeliske Kirke, men dog kun
 ge der var Haab om at bringe dem til at angre deres
 d; ellers maatte de henvises til de Steder, hvor der

var ulstaaet fri Religionsøvelse. De fire andre, Neuf, Letb, Pontoppidan og Seydlitz anbefalede en endnu mildere Fremgangsmaade, og meente man maatte noie sig mellem saadanne, der levede i aabenbar Ondskab og ugudeligt Levnet, thi med dem kunde der strengere omgaaes; og saadanne, der bleve førte til Separatisme af en ængstet og tvivlende Samvittighed, men som igrigt levede et stille og christeligt Liv. Mod disse ønskede de, at der maatte bevise af Taalmodighed og Sagtmødighed, ligesom ogsaa Kongen heri havde bevist Frygt og Afsty for at de til Separatismens Skrupler henfaldne Christi Lemmer skulde komme under Forsølgelse.

De saanne Dvæstioner bleve ogsaa forelagte tvende af Rigets Biskopper, nemlig Brorson i Aalborg og Conradi i Slesvig, og deres Besvarelse var ganske den samme mæglende Charakter som Professorernes. Begge indremænte nemlig, at Kongen havde Ret til at tvinge Separatister til at lade deres Børn døbe, deels fordi Daaben var et Salighedsmiddel, der ikke forringedes ved Forældrenes Vantro og Bidsfarelse, deels fordi Kongens absolute Myndighed nødvendigvis maatte indskrænke Forældrenes; men dog raadede begge til den største Forsigtighed, og meente, det var bedst om Kongen ikke gjorde Brug af denne sin Magt, da det vilde være en Sag af høit farlig Consequence, og let kunde være vor Kirke til præjudicium hos Papisterne. Angaaende det andet Spørgsmaal meente Conradi, man maatte indrømme, at det i Kirkens hele Tilstand, i Præsternes Eiegyldighed og Mangel paa Barme laae en Undskyldning for Separatismen, og begge vare enige i, at raade til Tolerance mod saadanne, der igrigt førte et stille ærbart Liv og ikke vægrede sig ved at betale deres Afgifter til Kirken, Skolen og de Fattige. De Ugudelige derimod, som blot affektete et udvortes Skin

af Guds frygt, kan man med Magt tvinge til at betale deres Afgifter og ikke uden fjendelig Forbedring stede til Alterens Sacramente. Conradi støttede dette sit Raad ved at henvise til sin praktiske Erfaring. En Kjøbmand i Flensborg havde i nogle Aar vægret sig ved at lade sit Barn døbe, men da denne var ham bekjendt som en aandelig, alvorlig Mand, der iølte sig ængstet i sin Samvittighed angaaende Barnedaab og Skriftemaal, saa lod han rolig nogle Aar gaae hen, og formanede Stedets Præst til ofte at tale med ham. Manden lod sig derved bevæge, og bragte selv sit Barn til Daaben, naar denne maatte forrettes uden Exorcismen, hvilket strax var blevet indrømmet.

Langt skarpere end hos de indenlandske møde vi Modsætningen mellem de forskjellige Anskuelser hos de tyske Theologer, hvem disse Spørgsmaal bleve forelagte. Af disse udtalte Dr. Lange, Professor i Halle, bestemt og skarp den pietistiske Opfattelse, idet han forkastede enhver Anvendelse af Evang som stridende mod Christendommen i Almindelighed og mod Protestantismen i Særdeleshed. Gud har skabt Mennesket i sit Billede, sagde han, d. v. s. som et frit Væsen, og derfor har han fra først af henstillet det til Menneskets Frihed, om han vilde gribe Evangeliet eller ikke, ligesom det og er den misbrugte Frihed, han paa Dommens Dag vil domme. Det er Anerkjendelsen af denne Samvittighedens Frihed, der adskiller den protestantiske Dyrlighed fra den papistiske, og derfor anstaaer det endnu mindre en protestantisk Konge at anvende Evang, hverken ved Daaben eller ved nogen Samvittigheds Sag. Nærmest samstemmende med Lange var Pastor Paw i Bernigerode, der ligeledes var bleven adspurgt, men hans Botum er i det Hele temmelig usikkert og vaklende. I den skarpeste Modsætning hertil udtalte sig dermod de tvende berømte lærde Theologer, Dr. Balch i

Zena, og Dr. Mosheim i Helmstädt, der paastode, hvad Ingen herhulands havde vovet at paastaae, at det ligesvem var Kongens Pligt at tvinge Forældrene. Det var nemlig Børnens Ret som fødte i den kristelige Kirke ved Daaben at indtræde i Naadepagten med Gud, og da Kongen var forpligtet til at forbiælpe enhver Undersaat til sin Ret, maatte han heller ikke taale, at denne berøvedes Børnene paa Grund af Forældrenes Bantro og Ulydighed.

Anledning til disse Forhandlinger gav et enkeltstaaende Tilfælde, da nemlig en Stomager Simon Jensen Bolle i Kjøbenhavn vægrede sig ved at lade sit Barn døbe. De omtalte Betænkninger, der indsendtes i Febr. og Marts 1740, have uden tvivl styrket Regjeringen i sin hidtil fulgte Praxis, der ogsaa omtrent var Betænkningernes samlede Resultat, nemlig at anvende størst muelig Eftergivenesshed, saalænge der kunde være Haab om at seire ved Mildhed, ellers at lade Lovens Strængbed indtræde. Prof. Veth og Pastor N. Brorson fik, ved Reskr. af 22 April 1740, Ordre til „at forsøge alt mueligt for at persvadere Forældrene at lade Barnet døbe, eller idetmindste ikke at opponere sig mod at det blev døbt“, og „om de skulde støde sig paa nogen uadvortes Omstændighed ved Daaben, at samme da bliver udeladt, naar alene det Jufet af essentialibus forbigaaes“, — hvorved der tænkes paa, at udelade Døvelesesværgelsen og lade Nedbyppelse træde istedenfor Bestænkelse. I ser Uger skulde de tvende nævnte Præster paa denne Maade forsøge at overtale Forældrene, men lykkedes det ikke, skulde det betydes dem: „enten at gaae ud af Landet, eller at sætte sig i vor Stabelstad Fredericia og holde sig sammesteds stille og rolige, som og ei gjøre sig flere Tilbængere“ *). Simon Bolle var en af de meest høi-

*) Brevet findes i Collegiets Archiv i Pakken „Om Separatister“.

roftede blandt Byens særfindede Sværmere, og alle Forsøg paa at overtale eller overbevise ham viste sig snart som frugteløse, hvorfor man maatte begynde at anvende strengere Forholdsregler, og Enden blev at Simon Bolle indtil videre blev landsforviist.

Paa den anden Side var det ingenlunde Regjeringens Mening fuldkommen at bryde Staven over den religiøse Bevægelse; det kom her an paa at udfondre Bevægelsens rene fra dens urene Elementer, og det første Stridt i den Retning var Forordningen om gudelige Forsamlinger af 13 Jan. 1741. Hensigten hermed angiver Forordningen selv saaledes: „at beskytte dem, som vise sand Omfarg for deres egen og Andres Opbyggelse, at de ei skulle bespottes og forfølges, samt at hindre den Uorden, endel have begaaet, idet de under Skin af Gudsfrugt have forladt deres Næring og ordentlige Haandtering og gaaet omkring fra Sted til andet, for at opvække og opbygge Sjæle, eller bemænet sig med Lærembedet uden at have Guds eller menneskeligt Kald.“ For at opnaae denne Hensigt „skal det være ordentlig kaldede Lærere, som have Magt og Frihed til at prædike Guds Ord offentlig og hemmelig, uformeent til videre Opbyggelse at holde Samlinger i deres egne eller andres dertil bequemme Huse, at der Bibelen læses og Lærdomme deraf udbrages,“ „det kan da og være Enhver tilladt at sige sin Mening, fremsætte sine Strupler, spørge om det han tvivler, søge Raadføring i en og anden Ting og Dplysning i nogen af vor Lærdoms Punkter, dog alt uden Disputeren, i Skikkelighed og Sagtmodighed“. Disse private Andagtsøvelser, der altsaa ikke vare bundne til den offentlige Gudstjenestes faste afnaalte Former, skulde dog ikke lede til at drage nogen bort fra denne; tværtimod „Præsten bør altid formane de tilstedekomne flittig at besøge den offentlige Gudstjeneste; og han maa ikke, for

den Nytte han haaber af flige Forsamlinger, forsomme eller lefsindig behandle sine øvrige Embeds-Forretninger, hvorfor han maa hverken nøde nogen til flige Forsamlinger, eller agte dem for mindre Christne, hvis enten Heilighed eller Drift ei tillader at besøge samme". Det var altsaa Præsten man fornemmelig tænkte sig virkende ved den private Andagts-evelse, dog „dersom Andre, Gud oprigtig søgende, skulde have Aaraa at samle sig indbyrdes for at opbygge sig af Guds Ords Ord i private Huse, maa ogsaa det være tilladt, men flige Forsamlinger maa ikkun bestaae af ganske saa Personer, og skal det Præsten tilkjendegives Stedet og Tiden, naar de skal holdes, da han ikke alene har Frihed, men og alvorlig befales at have noie Indseende dermed". Der gaaer altsaa igjennem denne Foranstaltning en Bestræbelse efter, uden al Dyrkelse af de faste statskirkelige Former, at indordne den religiøse Folkebevægelse i Statskirken, navnlig ved at bringe den i det rette Forhold til den bestiftede Lærerstand, og det uagtet Præsterne gjerne vare Gjenstand for Separatisternes meest forbittede Angreb. Tildeels blev det ogsaa indrømmet, at disse Angreb ikke vare ganske ubesviede, forsaavidt det hedder at „Menighedene skulle alt mere og mere forsynes med retskafne, omhyggelige og erfarne Sjælesørgere" med alvorlig Paamindelse til alle Præster om med største Flid at varetage deres Embede, da de i modsat Tilfælde vilde blive tiltalte og med Straf ansæete — en Trudsæl, der i hine Tider ikke var noget tomt Ord. Et Beviis paa at man tilsigtede en friere aandelig Bevægelse i Statskirken er ogsaa den Løsning af Sognevængen, der ligger i følgende Bestemmelse: „Enhver, som søger den offentlige Gudstjeneste i sin egen Kirke, maa desforuden søge Raadføring og Bestyrkelse hos en anden Guds Ords Lærer"; og naar det skeer uden videre Uorden, „bør Sognepræsten ikke tage det til Mistyffe, men han bør

heller undersøge sit eget Levnet og Lærdom, om samme ei dertil er Aarsag, og i al Kjærlighed søge at vinde sin Menigheds Fortrolighed og Yndest". Derhos bleve alle andre Slags Forsamlinger, hvorved man ikke holdt sig de givne Forstrifter efterrettelig, hvorved der læstes fremmede uapproberede Bøger, eller som afholdtes af omreisende fremmede Mænd eller Qvinder, strængelig forbudne.

Ogsaa i andre Henseender viste Regjeringen Læmsældighed mod Separatister. Hvad disse gjerne stødte an imod, og hvad Geistligheden gjerne anvendte imod dem, var den Bestemmelse i D. L. 2—3—27, at „Enhver, der entholder sig fra Nadveren over et heelt Aar, skal udstaae Kirkens Disciplin „d. v. s. staae aabenbar Skrifte. Denne Bestemmelse blev vel ingenfinde ophævet, men paa mangfoldige Forespørgsler deraangaaende blev der stadig bevilget Dispensation, saa at den i Virkeligheden ikke mere blev bragt i Anvendelse. Dette skete nærmest til Gunst for de ængstelige Samvittigheder, som af en eller anden Grund havde Betæneligheder ved at gaae til Herrens Bord; men det kom ogsaa dem til Gode, der af blot og bar Eigegyldighed holdt sig borte fra Samfundsmaalidet. Deres Tal var ingenlunde ringe og det især mellem de Fornemmere, hvorfor det heller ikke kunde undgaae Geistlighedens Opmærksomhed, og det Spørgsmaal blev forelagt Kirkocollegiet, hvad man skulde gjøre ved disse Fritænkere, og om man mod dem maatte bringe Lovens Strængighed i Anvendelse. Men Collegiet fornægtede heller ikke i dette Tilfælde sine friske Grundfæmninger, og afgav paa Kongens Forespørgsel følgende Betænkning: „Ingen bør paatvinges godt, fornemmelig det Mandelige, saalænge han ei er overbevist, at det er godt. Ed. M. er ikke for nogen Samvittighedsvang; hundrede Prover ligge derom for Dinene.... Her er stor Forsigtighed fornøden; man kan ikke see ind i Folks

Hjertter; man kan ei vide, om de ei kan komme paa bedre Tanker, hvilket dog af fornuftige Folk vel kunde sluttes. Det er en heel betydelig Samvittighedsag at gjøre Folk ulykkelige i det Verdelige, fordi de ikke ville modtage det himmelste Gode. De blive i saa Fald nødte til at være Hylere.... Bedre var det om Præsterne med det Gode søgte at faaet Indgang hos saadanne Folk for at rette deres ufuldkomne Overbevisning*). Denne Erklæring er mærkelig, fordi den viser, at det ikke blot var til Gavn for Landsfrænder de mere frimodede Grundsætninger anvendtes; men den er det ogsaa for sine Nælgers Skyld, da den maatte bidrage overordentligt til at svække det gamle strenge kirkelige Tilsyn.

Dog disse Bestemmelser angik alene saadanne Folk, der iøvrigt holdt sig rolige og ikke traadte frem med nogen udfordrende Trods; en saadan yttrede sig imidlertid endnu ikke sjælden blandt fanatiske Sværmere, og det var egentlig disse, der endnu bestandig voldte Regjeringen Brøderier. Pontoppidan beretter leilighedsvis om Ardn. af 13 Jan. 1741, at »denne Tilladelses Virkning var, at den forrige Vyst til private Andagtsøvelser faldt bort hos de fleste, selv hos dem, der ikke vilde afstaae derfra, fordi det endnu ikke var tilladt« **) — og denne Yttring er ganske mærkelig, ikke blot som et nyt Bevis for den gamle Sandhed, at forbuden Frugt smager bedst, men fornemmelig fordi den rober, at den religiøse Iver, der yttrede sig i Christian VI's første Regjeringsaar, allerede begyndte stærkt at kjølnes, saa at det mere kun er med dens Udvarter i enkelte vilde Sværmerier vi endnu have at gjøre. Af saadanne vilde Sværmere træffe vi endnu adskillige i Kjøbenhavn. Den landsforviste Skomager, Simon Bolle, vendte

*) Collegiets Copybog; Betænkning afgivet d. 8 Marts 1742.

**) G. Pontoppidan, Collegium pastor. pract. S. 630.

efter syv Ugers Forløb atter tilbage, efter sin egen Angivelse, fordi han hørte en stille Røst, som sagde: „Bliv iblandt Dit Folk“ og atter: „Vend tilbage og hold dig blandt dit Folks Børn, maaskee Noget af dem vilde høre mig, at jeg kunde give dem mit Uyses Skin, paa det at de Overblevne af Folket, som vilde spørge efter mit Navn, kunde finde mig“. Simon Bølle holdt sig i Kjøbenhavn til andre Ligesindede: Skomager Ole Larsen, Uhrmager Anders Petersen, samt tvende Studenter, to Brødre fra Jylland, Wilje, der begge havde opgivet Studeringerne, „fordi de nu havde faaet fat paa noget bedre end de fandt i Kirkerne, nemlig at efterfølge Kristus i hans Nedrighed og Ydmyghed“. Simon Bølle lagde ingen Dølgemaal paa sin Hjemkomst, men affattede d. 19 Sept. 1741 et Sendebrev „til Bispen og Sognepræsterne med deres Medhjælpere“, der indeholdt en bitter Klage over det hele Folks jammerlige Vanfundighed i alle aandelige Ting*). I Ole Larsens Huus blev der jevnlig holdt Forsamlinger af alle de uroligste Aander, hvorved de tillige pleiede at uddele Raadveren, og leilighedsviis ogsaa foretog en Bielse paa egen Haand. Nu kunde Tyrigheden ikke undlade at stride ind og Sagen blev gjennem Collegiet forelagt Kongen; der blev forlangt, at Ole Larsen skulde holde inde med slige ulovlige Forsamlinger, eller han maatte vente at blive straffet efter Lovens hele Strængighed. Separatisterne svarede hertil: „Christi Kjærlighed driver os til at gjøre og lade alt hvad vi gjøre og lade i saa Maade; at det nu er Gud og vor Herre Christo velbehageligt, at troende Guds Børn komme tilhobe, det kan Ingen nægte; men naar Gud viser os Fornødenhed og Begjærlighed i at samles, dommer da om det er Ret for Gud at lyde Eder mere end Gud? — Vi ere

*) Dette Brev findes i Bassen „om Separatister“.

Tjenere og maa stedsopvarte for vor Herres Fødder; ligesom Kongens Tjener ikke veed, hvad Kongen vil imorgen, saa veed og vi ikke idag, hvad Gud vil imorgen. — Stulle vi nu lide Noget for saadan Trostabs og Kjærligheds Skyld mod vor Herre, da see Guds Villie, vi ere ikke bedre end vor Fædre“. Det synes som om Sværmernes Stivfind har overvundet Regjeringens vaklende Holdning; idetmindste træffe vi dem endnu det følgende Aar (1743) i Kjøbenhavn, hvor de paany voldte Kirkebestyrelsen Vanstueligheder, da Ole Larsen tiligemed Uhrmager Anders Petersen vægrede sig ved at lade deres Smaaborn døbe*).

I Collegiet kunde man vanskelig komme til Enighed om, hvorledes man burde behandle slige Folk. Kongen havde gjentagne Gange forlangt, at Biskop Hørsleb skulde skrive et Skrift til Separatisternes Gjendrivelse, men denne undlod bestandig at gjøre det, rimeligviis fordi det ikke var paa den Maade han vilde have Separatismen standset. Det lader sig heller ikke nægte, at Regjeringens vaklende Fremgangsmaade i hoi Grad havde næret Sværmeriet; herrnhutiste Udsendinge vare allevegne virksomme for at vinde Sjæle for Menigheden; gjendsøberiske Bildfarelser udbredte sig mere og mere ikke blot i Kjøbenhavn, men ogsaa andensheds fornemmelig i Drammen. Her var en Broder til den oftere omtalte Stomager Simon Jensen Bolle, en Student ved Navn Soren Bolle kommen op og havde grundet Zioniternes Sekt, der endnu gik dristigere frem i sit Brud med Statskirken, da disse Sektierer vragede ikke alene Statskirkens Daab, men foretoge endog

*) „Om Ole Larsens Forsamlinger handle Brevene af 3 Martz 42, 21 Juni 42, 28 Jull 42 i Collegiets Kopibøger; jfr. Refr. af 29 Juni 42. I Bogen „om Separatister“ findes ligeledes adskillige Acter om denne Sag.

i: anseende en ny Afstøelse til Forægtelse for Mængden.

 at man i Altsaa nødvendigt, at Regjeringen kom til en Afgjø-

 else. Herlede gav sine Collegener at betænke, at ved Colles-

 ses Forægtelsesmaade ere Vidførende og Rettroende komne

 i de Lande, at Kongen og Collegiet holder med disse

 alle, og ville ikke have dette Bæsjer hemmet, idetmindste er

 kongebøden og Gæstligheden saa indskrænket paa de Steder,

 i de alle veed, om de tør tale til dem eller ikke. Skal da

 nu og Forordning den være som den, der godvillig ville an-

 skaffe sig? eller skal det staa Underfanterne frit for at lyde

 her ikke? Hvor vil det med Liden gaae, naar udborte Børn

 Mængde opvære og blande sig med Døbt, saa at Folk ikke

 vide om de ere døbt eller ikke. — Disse indtrængende

 anmaninger bragte endelig Sagen i Gang, og Herlede ind-

 gav en stor Befordring for Betænkning i Sept. 1743. Den

 blev ogsaa efter sin hele Indflydelse lettest komne paa det

 Land med sig selv desangaaende. Alle udborte Børn bør

 opdrages af Staten; nægte Forældrene det, da skulle

 de henføres i et Lugsbuss til Arbejde. Alle andre Gjen-

 døbte bør man give en Maanedes Betænkningstid, og skulle de

 ikke med Kirke-disciplin igjen optages, saafremt de inden den

 tid falde tilskide. Vilde de derimod ikke det, saa lad dem atter

 indgå en Døbt eller Afstøelse, idet de hver for sig føres

 ind paa Byens Lerd, overføres med en Spand godt Vand

 og derpaa adskilles, og sættes i forskjellige Lugsbuss til Ar-

 bejde. Andre Separatister, der ikke ere Gjenløbere, kunde

 man selv indromme nogen Frihed, naar de kristelig for-

 sigelsen angave. Grunden til deres Separation, var at da

 Collegiet af denne deres Besjendelse kan afgjøre, hvorvidt de

*) For Literatur og Kritik, udg af Svensk Eklits III. Selskab III

 S. 342 fgg.

bør tolereres eller ikke. Kun skulle alle være pligtige til at betale til Præst, Kirke og Skole og til de Fattiges Underholdning." De øvrige Medlemmer af Collegiet vilde vel nok gaae ind paa stramme Forholdsregler, men Omstændighederne gjorde dog nu flere af dem mere tilbøielige dertil. Consistorialraad Hvid og Statsraad Støcken vilde vel ikke vide om nogen direkte Tvang ved Børns Daab; men meente dog at de gjenstridige Forældre maatte henvises til Fristæderne. De øvrige Gjendobere og Separatister kunde man give et Aars Frist; men dersom de efter den Tid vedbleve at fare frem med Hidseghed og ikke vilde, til Trods for Dørighedens Advarøler, holde inde med deres ulovlige Forsamlinger, saa kunde de gjerne henføres i Tugthusene, ikke for deres Trods Skyld, men som Forstyrreere af den offentlige Orden. — Men Bluhme vilde paa ingen Maade høre noget om Tugthusstraf, og erklærede det for sin Overbeviisning, at naar man gav Tid, og bestræbte sig for at ansætte dygtige Præster, saa vilde Separatismen falde bort af sig selv. — Imidlertid maatte man komme til en endelig Afgjørelse. Theologernes Betænkninger vare for længe siden indhenteede; noiagtige Indberetninger om Separatisterne i de forskjellige Menigheder vare afgivne, saa at de foreløbige Arbejder dermed maatte ansees for sluttede. Støttet hertil var Collegiet i Foraaret 1744 endelig kommet saavidt, at det kunde komme frem med en Indstilling til den længe lovede Forordning. Man skæbnede i Indledningen mellem tre Slags Separatister: „Nogle af dem drive paa alvorlig Christendom uden at ytre ~~der~~ forplante fremmede Meninger, og opføre sig som rebelige Christne og lydige Undersaatter. Derimod findes der Andre, der indbilde sig, at i Danmark og Norge er ingen Vej til Himlen at finde; de maae ud til Herrnhut, Marienhag og Marienborn, saa komme de tilbage og overtale deres Lands-

mand til det samme. Embeder ere tillige Anabaptister, og herhosse Exempler paa baade i Kjøbenhavn og i Drammen, at de lade deres Børn henligges een, to, tre og fire Aar, ja indtil de blive voksne. Mange af disse ere saa eenfoldige, at de ikke engang seer vide hvad de tro, og deres Formænd ere ikke seer enige eller ligesaa kloge. Indstillingen gik nu ud paa, at det skulde forbydes de herrnhutiske Embedsører at komme herind og forstyrre Menighederne. Angaaende dem af Kongens fødte Underfaatter, som vel ville lade deres Børn døbe, men som mene sig^{*)} i Samvittigheden tvungne til at stille sig fra det almindelige Samfund, da kunde der vel forsvares dem Tid og Leilighed til at komme til grundig Eftertanke, men de skulde være pligtige til at bære alle Byrder lige med deres Medborgere. Sjendsberne derimod skulde det forbydes at være andetseds i Landet end i Fristæderne, og inden Hilsedag 1745 skulde de lade deres Børn døbe eller forløse sig bort. „Handler Regen mod denne Anordning, skal han paastribes, og ikke for sine særdeles Meninger i Religionen, men for sin formastelige Ulydighed mod Kants Lov og Forordning uden videre Proces indsættes i et Tugthaus, og der skal bestilles Præster til at besøge ham der, indtil han viser Tegn til Forbedring.“^{*)}

Dette Utkast til en Forordning fremkom med nogle Forandringer i det Uafsette efterhaanden som forskjellige Reskripter. Imod de vidt forgreuede herrnhutiske Forbindelser blev der ved Reskr. af 20 Nov. 1744 forordnet, „at Ingen, som under noget Slags Navn har opholdt sig i Herrnhut, Mairuborn eller andre saadanne mistænkte Steder, eller der har været opdraget eller studeret, maa antages til noget geistligt Embede i Kongens Riger og Lande“. Der opholdt sig

*) 3 Ballez „Om Separatister“ i Collegiets Archiv.

dengang ikke mindre end tolv Studenter i Marienborn, Mange havde sendt deres Børn herhen for at opdrages, og Antallet af de danske Familier var dengang saa stort, at man tænkte paa at indrette en egen dansk Menighed*). For at forebygge disse Udvandringer blev det bestemt ved Reskr. af 21 Jan. 1745, at Alle, som rejste ud af Danmark og Norge for at begive sig til de herrnhutiske Menigheder, skulde have deres her efterladte Midler og Eiendomme, samt Arv og andre Rettigheder forbrutte. — Disse Bestemmelser angik de Herrnhutisjændede, men ikke mindre strængt lode de, der angik Anabaptister og Separatister i Reskr. af 3 Marts 1745. I Motiverne til dette flages der over, at Mange havde misbrugt Kongens Pængmodiahed, og isærlig ved denne anbringes til Estertanke og pligtslydig Lydighed have de a bristlig Egenraadighed unddraget sig for Lovens, Ritualets og alle i Kirkesager udgaaene Forordningers klare Bydende. Derfor maa efter § 1, 2 og 3 Ingen, som er henfalden til nye fremmede Sekter, Ingen, som deler Anabaptisternes Bidsfarelse og vægre sig ved at lade deres Børn døbe, Ingen, som, om de end ikke afvige i de Ting der angaae Lærdommen og Samvittigheden, dog ikke ville rette sig efter Kongens Lov, Forordning og Politi-Anstalter, hve eller opholde sig i Kongens Riger og Lande, men skal inden Paaaste 1746 begive sig til de Stæder, der ere forundt Religionsfrihed. Angaaende andre Separatister indskærpedes kun paany Forordn. af 13 Jan. 1744, og der tilføies, at, om En eller Anden skulde føle Trang til større Frihed i en eller anden Henseende, han da først maatte indgive en Ansøgning og søge kongelig Bevilling, uden at foretage sig Noget af egen

*) Gentilf Gerner, Vita og Fata. S. 154. Jfr. Pontoppidans haandskrevne Fortættelse til A. 1744.

Regt eller Betrydighed. Endelig bestemtes her i § 8, at; hvis nogen af de ovenfor omtalte Personer fandtes i Landet efter den bestemte Tid, skulde de henføres til Arbejde i Fæstning eller Tugthus, indtil de viste Tegn til Forbedring, for at berøve dem Leilighed til at forføre Andre.

Om end disse Anordninger ikke bleve fuldstændig gennemførte, saa bidroge de dog væsentlig til at dæmpe den religiøse Bevægelse, fornemmelig derved at Dyrigheden paa de forskjellige Steder atter fik Rod til at behandle Sekterets paa sædvanlig Maade. Tvangsforholdtæregler virke i flige Tilfælde som Vand paa et brændende Huus, er Ilden svag, saa dæmpes den, er den stærk, saa blusser den stærkere op; herillands brændte Søværneriets Tid ikke stærkere end at man snart maatte faae Bugt med den, og man hører efter den Tid ingensinde nogen Tale om Gjendobere. Derimod bevarede sig meget længere og stærkere hos mange Præster og lægfolk Fortjærligheden for Brødre menigheden, og selv den uventede Forbindelse med Herrnhut blev vel heller ingensinde saa fuldstændig afbrudt, som Loven paabød. At Grev Zinzendorf maatte føle sig meget krænket ved, at hans Skoler ikke videre bempledes som mistænkelige, kan man nok tænke sig; men den Protest herimod, han skriftlig indgav og siden lod trykke i et Skrift „Die gegenwärtige Gestalt des Kreuzes Reich Jesu; Frankfurt 1745“, der blev forbudt her i Landet, blev uden Virkning, ligesom da og Christian VI allerede for 10 Aar siden aabenlyst havde krudt med Greven. — Men dæmpedes saaledes den religiøse Bevægelse, saa svækkedes dermed ogsaa General-Kirke-Inspections-Collegiets Betydning. Dette Collegium havde netop faaet til Drogave at virke ved reent aandelige Midler, ved Overbeviisning og Overtalelse, og maatte man nu alligevel bestemme Landsforviisning og Tugthusstraf for reent kirkelige Overtrædelser, saa var det kun

dengang ikke mindre end tolv Stæder i Marienthron; Mange havde sendt deres Børn derhen for at opdrages, og Antallet af de danske Familier var dengang saa stort, at man tænkte paa at indrette en egen dansk Menighed*). For at bygge disse Udvandringer blev det bestemt ved Reskr. af 20 Jan. 1745, at Alle, som reiste ud af Danmark og Norge for at begive sig til de herrnhutiske Menigheder, skulde have deres her efterladte Midler og Eiendomme, samt Arv og andre Rettigheder forbrutte. — Disse Bestemmelser angik de herrnhutissindede, men ikke mindre strængt lode de, der endte Anabaptister og Separatister i Reskr. af 5 Marts 1745. De Motiverne til dette klages der over, at Mange havde misbrugt Kongens Naagmodighed, og ifterfor ved deres bringes til Estertanke og pligtstyldig Lydighed have deres dristig Egenraadighed unddraget sig for Lovens, Statsrets og alle i Kirkesager udgangne Forordningers klare Bestemmelser. Derfor maa efter § 1, 2 og 3 Ingen, som er henfalden til nye fremmede Sekter, Ingen, som deler Anabaptisternes Bilsfarelse og vægre sig ved at lade deres Børn tage Tilflugt til dem, som, om de end ikke afvige i de Ting der angaar Samvittigheden og Samvittigheden, dog ikke ville rette sig efter Kongens Lov, Forordning og Politi-Anstalter, hvo eller hvortil sig i Kongens Riger og Lande, men skal inden Paastr. 1746 begive sig til de Stæder, der ere forundt Stellighedsmyndighed. Angaaende andre Separatister indskræpedes i en anden Forordn. af 13 Jan. 1741, og der tilføies, at, om Hver af dem Anden skulde føle Trang til større Frihed i en eller anden Henseende, han da først maatte indgive en Ansøgning til søge kongelig Bevilling, uden at foretage sig Noget af sig selv.

*) Henrik Berner, Vita og Fata. S. 154. Jfr. Pontoppidans haandfrevne Fortællelse til N. 1744.

med saavel mange nye Talemaader, nye Meninger, nye Katechismal-Forklaringer. som de vilde, saa maatte Tilhørerne have lidt Gud om, at han vilde bevare hos dem sit Ord og sine Sacramenter uforfalsket, eftersom det var ondt og saae ud til at blive værre^{*)}). Siden da han var bleven Biskop i Lybnon-hjem, indtalte han sig endnu mere uforbeholdent og sagde saaledes i Landsbykirkerne, at Pontoppidans Katechismus var en Bog, som burde brændes^{**)}). I det Hele modtogde han gjerne Hygum ved alle Leiligheder; da denne ved et Landemøde slogde over, at Præsterne saalidt havde lagt sig efter Moral-Theologien og anbefalede Rambachs Christl. Sittenlehre, bemærkede Rasmussen, at Bogen kunde være god nok, men var dog ikke fri for philiastiske præjudicia; og i sin Prædiken drog han ofte til Fjelds mod Pietisternes Lære om den svære Bodelmp med Guf og Taarer i Omvendelsen. Hygum undlod ikke at indberette alle disse Anseposter for Collegiet, men Sagen blev døsset hen, og det kom ikke til nogen offentlig Anklage. — Anderledes gik det derimod i Ribe Stift; Rasmussen var en af det orthodoxe Parties Koryphæer, medens Niels Loren, der her kom til at spille Hovedrollen, var en fattig Landsbypræst, der altid havde maattet kæmpe med knappe Raar og som ved Flid og Udholdenhed under trange Forhold havde samlet sig den Rærdom han virkelig besad. Ved et Landemøde i Barde lod nemlig Brorson udgaae følgende Monition: „Saasom man ikke uden største Forundring maa erfare, at endog blandt Præsterne findes dem, som vægre sig ved at indføre Pontoppidans Forklaring, kaldet „Sandhed til Gudskyttighed“ i deres Menigheder; saa ville Dhr. Provster, naar deres derom gjorte Formaninger og Forestillinger Intet kan

*) Hygums Bistats-Relation f. A. 1739 (Collegiets Archiv).

**) Sagen, Samlede Skrifter X S. 22.

en daarlig Udvei, naar der seiedes til, at Bedbønnen om den domtes Straffen for sine afsvigende Meningers Skyld, men for Overtrædelse af den borgerlige Orden og Lov, da dog den faldtet blev det samme; og det maatte derfor ogsaa snart vise sig, at man ikke mere behøvede Collegiets Meddelelse i slige Sager.

Ogsaa udenfor Kjøbenhavn yttrede sig paa forskjellige Steder i Landet i disse Aar en Strid mellem de forskjellige theologiske Retninger: Pietisterne og de Orthodoxe; og den kom her foranmelig til at dreie sig om Antagelsen af Pontoppidans „Catechismus-Forklaring“, ved hvis Autorisation den pietistiske Bæremaade ligesom havde vundet symbolisk Hensættelse i Landet. I Collegiet selv hørte Biskop Hesselballe Forklaringens afgjorte Modstandere, da han fandt den for kostbar for de Fattige, for vidtloftig for Bønderboen, og tilgebe over, at den ikke var tydelig nok, at der fandtes Ord deri, som ikke burde være i en Catechismus, ja at der var aabnbare Urigtigheder deri^{*)}. Samme Mening deelte ogsaa flere andre af Landets Biskopper og vare derfor ikke meget velregnende i den Henseende, da de gik ud fra, at naar den Menighederne vare tilbørlig oplyste i deres Christendoms Kundskab, maatte det være ligegyldigt, hvilken Bæremåde blev brugt. Anderledes dømte imidlertid D. y g u m i Roskilde og Brorson i Ribe, og derfor gav denne Sag Anledning til Uenighed, saasnart de vare bleve Biskopper. D. y g u m var Stiftsprovst Fred. Kannestad en Mand ved sin Tid, som var bekendt som en lærd og grundig Theolog af den gamle Skole, og som i sine Prædikener sjældent kunde undlade at give skarpe Støbehug til Pietisterne. Engang yttrede han saaledes i en Prædiken: „De maatte komme frem i disse Aar

^{*)} J. Stiller, Theol. Tidsskrift V S. 171 og 72. 1741-42

ved saamange nye Talemaader, nye Meninger, nye Katechismus- og Forklaringer. som de vilde, saa maatte Tilhørerne kun sige Gud om, at han vilde bevare hos dem sit Ord og sine Sacramenter usforfalsket, eftersom det var ondt og saae ud til at blive værre^{*)}. Siden da han var bleven Biskop i Tyrnau, udtalte han sig endnu mere usforbeholdent og sagde saaledes i Landskyllirerne, at Pontoppidans Katechismus var en Bog, som burde brændes^{**}). I det Hele modtog han gjerne Hygum ved alle Leiligheder; da denne ved et Landemøde klagede over, at Præsterne saalidt havde lagt sig efter Moral- Theologien og anbefalede Rambachs Christi. Sittenlehre, bemærkede Rasmussen, at Bogen kunde være god nok, men var dog ikke fri for chylastiske præjudicia; og i sin Prædiken drog han ofte til Fjelds mod Pietisterne Lære om den svære Bodelmp med Gul og Taarer i Omvendelsen. Hygum undlod ikke at indberette alle disse Anseposter for Collegiet, men Sagen blev dybfet hen, og det kom ikke til nogen offentlig An- lags. — Underledes gif det derimod i Ribe Stift; Rasmussen var en af det orthodoxe Parties Koryphæer, medens Niels Loren, der her kom til at spille Hovedrollen, var en fattig Landkyrkepræst, der altid havde maattet kæmpe med knappe Raar og som ved Flid og Lidholdenhed under trange Forhold havde jualet sig den Herdom han virkelig besad. Ved et Landemøde i Barde lod nemlig Provsten udgaae følgende Moni- tum: — Saa som man ikke uden største Forundring maa erfare, at endog blandt Præsterne findes dem, som vægre sig ved at indføre Pontoppidans Forklaring, kaldet „Sandhed til Gud- kyndighed“ i deres Menigheder; saa ville D. H. R. Provster, naar deres herom gjælte Formaninger og Forestillinger Intet kan

*) Hygums Bistats-Relation f. A. 1739 (Collegiets Archiv).

**). Engh, Gamlede Skrifter X S. 22.

frugte, ufortøvet have at requirere deres skriftlige Erklæring, hvad Grund de nægte at indføre denne Bog. Der var vist flere Præster i Stiftet, hvem det kunde gælde, men dog var de tvende Brødre, Niels og Manasse Loren, den første Pri i Beerst i Andst Herred, den sidste i Felding i Himmerus Herred, det som rettet mod sig, og Niels Loren var ikke se med at indgive den affordrede Erklæring.

Bisshop Brorson søgte først at overbevise Loren, men efterat der fra begge Sider var verket et Par Skrivelse uden at man kom hinanden nærmere, indsendte han Forsvaringerne til sin Broder i Kjøbenhavn Nikolai Brorson, at han skulde afgive dem til Collegiet. Gjennem denne tillige Pontoppidan underrettet om Sagen, men han betænkte sig i Begyndelsen ikke synderlig derom, ja roste endog Lorens Oprigtighed, at han aabent udtalte, hvad saa mange tænkte i deres Hjerter, da han vel vidste, at skulde der fandt Stemmer Landet rundt, om man vilde antage Fortælling eller ikke, saa vilde de fleste sige Nei; iøvrigt bemærkede han kun: „Det er yndeligt, at vi Danske, som sidde i den haanden, altid skal have Nachspillet af en Comedie eller Tragedie, som i andre Lande før længe siden er udageret.“ Den længe gik Sagen i Collegiet noget anderledes end Pontoppidan maaskee havde ventet. Loren kunde nemlig beråbe sig paa, at den omstridte Bog ikke havde gennemgaaet nogen ordentlig Censur af hele det theologiske Facultet, men kun gennemseet af Professor Leth, hvis Rettsomhed af man var mistænkt. Dertil kom, at han i Bisshop Hertleb fandt en dygtig Forsvarer, der gjorde opmærksom paa, at skulde Collegiet tage sig af Sagen og altsaa indlade sig paa at drøfte de fremsatte Indvendingers Bægt, saa maatte man først indhente det theologiske Facultets Betænkning. Til herimod protesterede Pontoppidan, der gjennem sine Betænk-

led kunde stæffe sig Indflydelse i Collegiet; paa det bestemteste; det han berøbte sig paa, at Bogen var autoriseret ved et kongeligt Reskript; og maatte derfor ikke underkastes en ny Censur; fordi en enkelt Mand erklærede sig utilfreds. Collegiet bestodde at staa ind paa en meglende Dei og forsøge hvad der kunde udrettes ved Overtalelse. Gjennem sin Secrer, Jesen, tilstred det Præsten et meget ventligt Brev for at bevæge ham til Eftergivenesshed; men dette Brev havde ikke den forønskede Virkning. Loren takkede i sit Svar for den Høflighedsbetoning; der var vist mod ham „fattige Mand,“ men erklærede tillige, at han ikke kunde frasælde sin Paastand; han havde ikke begyndt Sagen af egen Drift, Biskoppens Monitum havde nedet ham til at afgive sin Erklæring, og den kunde han ikke tage tilbage, uden at handle mod Gud og sin Embedsord; hvor han havde lovet at holde over den katolske Kirkes Symboler; „det gaa mig saa, som Gud vil“. Sagens Forhaling bidrog til at gjøre den mere bekendt; ikke blot i Dødens Boger, men ogsaa der rundt omkring begyndte Menighedernes at protestere mod den nye Forklæring, og paa enkelte Steder vilde de endog have Pontoppidan handlyst. Na begyndte de at tage Sagen alvorligere og forlangte i en høflig Tone, at Lorens Indvendinger maatte overgives ham; for at han kunde gjendrive dem. „Det allermindste jeg kan betyde — et Brev har til Collegiet — er, at Præsten skal glædes; hvis jeg herefter skal staa i offentligt Væremøde; in casum evolutus er jeg udfjælsbt for Papist, Jesuit, Secrer, Jansenist, og disse hans Bestyrdninger roulerer blandt Mandsfolk; han glorieres af sin Driftighed, han trodses; han smæk. „Udfors det høitkongelige Collegium mita Sag som helst; det maas jeg selv sørge for, hvorledes jeg kan ligge som et ærlig Mand i min Grav, endstjondt jeg har arbejdet for publico,“ og i publici Tjeneste faact de Brevsvar til

Belønning". Imidlertid opnaede Pontoppidan dog strax sit Dnsse; Biskop Hersleb fik det sat igjennem, at legiet nægtebe at udlevere de forlangte Papirer, i Henholden Bemyndigelse, der var givet det, at fistere forarg Processer; men nu henvendte Pontoppidan sig umiddelbar Kongen, og da den ene af Brødrene, Manasse Loren, død i Foraaret 1744, var Niels Loren i Beerst den ei der aabenbart havde udtalt sin Bægring, og man beslutte paa ham at statuere et Exempel til Advarsel for alle studede. Medens Biskop Hersleb var paa Bisfats, blev udvirket et kongeligt Reskript af 30 Oct. 1744, hvorved Presten i en meget truende Tone blev indstævnet for en Forret; men hvor energist end denne Forholdsregel saae bragte den dog ikke Sagen sin Afgjorelse nærmere. Nu der nemlig Spørgsmaal, om Retten turde indlade sig Præstens Indvendinger mod den omhandlede Bog; naar man ham det, saa var det at domme en Mand uden at hans Forsvar; indrømmede man ham det, saa tilkom det Provsteretten, men det theologiske Facultet at behandle slige Sager. Saaledes hengik atter nogle Aar, indtil endelig et kongeligt Reskript af 26 Marts 1746 gav Loren et halvt Aars Tid til enten at antage Forflaringen eller overlade Embedet til personel Capellan; da han imidlertid blev fast ved sin Bægring, udkom der endelig et nyt Reskript, der efter en Maaned Tid gav ham Valget mellem at antage Bogen eller at lægge Embedet mod at erholde en lille Pension, og da han havde det sit Forblivende. Den affatte Præst flyttede til Alminde ved Kolding, hvor han tilbragte sin Tid theologiske Arbejder; han skrev her blandt andet en almindelig Kirkes og verdslig Historie, uden at han dog kunde nogen af sine Bøger trykke. Ved hans Afgang faldt i hans Hænder efterhaanden bort i de sydfste Menigheder, og d

igl. Rescript af 3 Aug. 1748 blev det udtrykkelig befalet i Helsing- og Aalborg-Stoler ligesom overalt i Landet alene at bruge Pontoppidans Forflaring*).

Ogsaa i Aalborg Stift rørte sig endnu bestandig Eftervirkninger af den pietistiske Bevægelse, der dog ganske havde den sædvanlige Charakter. I Byen Aalborg var Capellanen ved Budolphi Kirke Nicolai Clausen, en Svoger til Biskop Brorson i Ribe, mellem de Præster, der ivrigt virkede i pietistisk Retning, og hvis Forsamlinger idelig vare udsatte for Almuens plumpe Spot og raa Mishandling, som Stedets Dyrighed paa sædvanlig Viis halvoeis saae igjennem Fingre med. I alle slige Sager var Biskop Broder Brorson afgjort paa Præsternes Side, men vansteligere var det ham derimod, naar han havde med Folk at gjøre, der afgjort horte til den herrnhutiste Retning. Dette var Tilfældet med Præsterne Fugl i Saltum og Hune, Mag. Andreas Langgaard og hans Capellan Otto Krogstrup i Klim o. fl. a., om hvem det fuldkommen gjaldt, at de ansaae Herrnhut for det eneste Sted paa Jorden, hvorfra der gif Bei til Himmerige, og som derfor uagtet det strænge Forbud vedblev at vedligeholde Forbindelsen med Menigheden der. Sognemændene i Saltum og Hune indgave til Biskoppen en Klage over deres Præst, hvori det blandt andet hedder om hans Læremaade: „De unge, som gaae til Læsning, ønske, at de aldrig vare fødte, da baade Præsten og hans Tilhængere idelig tordner for dem, at de høre Satan til, saa at de ikke alene komme grædende hjem til os Forældre, men endog i Centrum gaae ligesom fortvivlede“. I slige Sager raadførte Biskop Brorson

*) Jfr. Forhandlinger om Pontoppidans Forflaring i Collegiets Arkiv. Acta hist. eool. Vol. II. Hndst paa Kgl. Bibl. Ny Igl. Eml. 4. 1129. Worms Lærlon over lærde Mænd. II. S. 507. 8.

fig gjerne med sin Broder i Kjøbenhavn og forsøgte at få en mæglende Bei for at forlige begge Partier. Retten var det ham derimod, naar der fra Menighedernes Side tilfaldt Klagedes over Afvigelser fra Ritualet, da han her havde noget bestemt at holde sig til. Disse Afvigelser vare af den sædvanlige Art, at nemlig de herrnhutiske Præster vægrede sig, end at bruge den befalede Absolution i Strifemaalet og end at tale ved at tiltale Menighederne ligesom som gode Christne. I dette Punkt var Biskoppen noieregnende og forlangte en udtrykkelig Bevilling, forend han vilde tilstede den ringeste Afvigelse. Præsterne Langgaard og Krogstrup i Almindelighed og dem de samme Anker vare fremsorte, indgave derfor en Ansøgning til Kongen om, at de, istedenfor som der stod i Ritualet: „Efterdi I af Hjertet angrer“ osv., maatte sige i Absolutionstolen: „Naar I af Hjertet angrer“ osv., og denne Begjæring blev ved Reskr. af 11 Nov. 1745 gennem Rigs-Raadet givet udtrykkelig tilstaaet dem, naar de forefter vilde forpligte sig til i alle Ting at efterleve Kongens Lov og Ritualet. Dette var imidlertid ligesaa lidt ganske Tilfældet med dem som med flere andre ligesindede Præster, men Sagen blev saaledes hen saalænge Christian VI levede *).

Forend vi slutte Skildringen af denne Konges Begjæring maae vi endnu engang dvæle lidt ved det Dyrkelig og betænksomme mindelige Bidskabelighed, der udmærker hin Tid, og som giver sig tilkjende i Oprettelsen af Bidskabs-Selskabet og Selskabet for dansk Sprog og Læres Forbedring. Det er de første frie Lærers Foreninger her i Landet, og blive altid mærkelige som Bidskabs-

*) Forskjellige Breve i nogle haandskrevne Bøger, Rigs-Raadets Reskr. fol. 102 og 3. Jfr. Pontoppidans, Collegium pastorale practicum S. 536.

til en storre Selvforsikthed fra Bidenstabsmændenes Side, skjøndt rigtignot begge Forretninger, om de end ikke vare Regjeringsforanstaltninger, dog med megen Iver lagde an paa at erholde høitengelig Confirmation. Dette var isdeels af Nødvendighed for derved at undbrage Selskabernes Strikket fra den almindelige Censur, men ogsaa for at skaffe dem Aerkjendelse i det almindelige Omdømme. Det danske Selskab forfænet her af den Grund særlig Dmte i Kirkehistorien; fordi det begynde d. 1 Jan. 1745 Udgivelsen af „Danske Magazin“, en Samling, der igjennem en lang Aarrekke har leveret fortrinlige Bidrag til den danske Historie i alle Retninger. Det var et Foretagende, der blev begunstiget af Regjeringen, men ikke mindre af Tidsomstændighederne, hvilket Langebet ogsaa bemærker i Fortalen til første Bind: „Bore Tider ere paa den ene Side ved høipriselige Exempler og gode Anstalter mere afholdige end for fra unyttig Tidsforrent og forfængelige Eysigheder... og paa den anden Side vere frugtbare paa brave danske Mænd.“ Men bednagtet kunde det ikke gaae sammenstod. Langebets Grundighed og Noiagtighed satte ham istand til i Magazineet at rette mange Feil hos de ældre Historikere. Dette bragte den danske Kirkes Historiograph saaledes i Harnisk mod ham og hans Venner, at Langebet som bekjendt efter kongelig Befaling maatte i Febr. 1746 gjøre ham høitdeltig afsigt for Consistoriet. Men Pontoppidan tabte mere end han vandt ved denne Uresopreisning, og denne Sag i Forbindelse med den tørreste bidrog ikke lidet til at stemple ham i den almindelige Mening som en forfængelig og hersefug Mand. — Metens Gram var Sjælen i Bidenstabernes og Langebet i det danske Selskab, gif Holberg sin egen Veig og arbejdede paa sin Viis med utrættelig Flid. I A. 1744 idgav han sine „Moraliske Læser“, der efter hans eget Si-

gende „foraarfagede fast ligesaa mange Bevægelser som hos Underjordiste Reise, saasom han i sine moralske Betragtninger gif udaf den alfare Bei“*). Det er i de første Stykker hos fornemmelig afhandler sine religiøse Anstuelser, og man ser heraf, at hvormeget han ivrer mod Fanatikkens og de tilhørende Folk, saa staaer han dem dog nærmere end som før seer, navnlig ved den Maade, hvorpaa han lader Sæven og Lærdommen træde tilbage som det Uvæsentlige i Forsøget paa Dyden og den sædelige Stræben. Bogen fandt, naar den kom ud, god Affætning især i Tydskland, og der skiedt i kort Tid ikke mindre end to tydske Oversættelser, men her tillands var man endnu ikke streden saa langt frem, og det var først den mere rationaliserende Tid, der ret beundrede Holbergs „Moralske Tanker.“

Den Omhu for Underviisningsvæsenet i Sønder, der ogsaa fra denne Konges Tiltrædelse havde udmærket sig ved sin Ring, vedblev bestandig usvækket, og Døden hindrede ham at fuldføre flere Foranstaltninger, der i længere Tid havde været forberedede. En Omordning af Gymnasiet i Odense blev paatænkt uden at det dog kom videre dermed, men det mod blev der med Iver arbejdet paa Gjenoprettelsen af Sorø Akademi, der havde hvilet siden Frederik III's Tid. De gamle Klosterbygninger, der havde staaet fra gammel Tid af, bleve nedrevne og maatte give Plads for en ny og pragtfuld Bygning, og Arbejdet var saavidt fremskredt, at den nye Stiftelse kunde erholde sin Fundats d. 7 Juli 1747 og endnu samme Sommer træde i Virksomhed. Angegende Omsigtssagssigheden af et saadant Akademi var der dengang deelte Meninger, men desuagtet gif Planen sig til. Fundatsen angiver som Bevæggrund: „Erhøveligheden

*) Holbergs Brevet ved Klubbet. S. 357.

og ogsaa i hele Tidstrækningen. Endnu bestandig vedblev den hvs Indflydelse i alle Forhold ligesaa stærkt om ikke stærkere end den var i hans Faders; men de Lydfere, som nu kom ind i Landet, havde gennemgaaet en anden Skole, og søgte nu til at udbrede dens Frugter i forskjellige Stæder.

De strænge Forbud mod Herrnhutter og Separatister, som Christian VI's Regjering sluttede, kunde nu lettere indbringes, da Sværmerne ikke længer kunde vente nogen Modtagelse hos Rigets Mægtige. Adskillige herrnhutistiske Indbyggere og Røgsfolk havde søgt at omgaae Forbudet af 20 m. 1745 ved at sende deres Børn til Herrnhut ved derfra indskrivede Brev, som underviste Børnene herhjemme. De havde tvende tyske Præster Jørgen Mygind i Dresden og Niels Basse i Sønderby gjort, og da Biskop Ramus det sig beføiet til at klage herover, udgik der efter Kirke-Collegiets Indstilling et Reskr. af 9 Dec. 1746, der i Hensyn til den tidligere Bestemmelse strengelig forbød Antagelsen herrnhutistiske Skolelærere. Dette Forbud blev først anvendt på Stiftsprovsten i Kjøbenhavn Henrik Gerner, der i Tid var bleven ansat efter Kirke-Collegiets Indstilling; selv herblev, der altid havde været mod hans Ansættelse, som nemlig med en Klage imod Stiftsprovsten over at han ligemed Capellanen ved Frue Kirke, Predbjørn Schott, lod sine Pigebørn undervise af en herrnhutistisk Person*). Gerner forlangte en Commission nedsat for at bedømme hans Forhold, og der blev ogsaa anstillet en stærk Prøve med den tvivlede Skole; men Kongen gjorde det snart kortere af, og ved et Reskr. af 24 Febr. 1747 blev det uden videre Undersøelse befølet Gerner at ændre sit Forhold for Fremtiden og

*) Klagen findes mell. Kirke-Collegiets Acter for 1747.

at afholde sig fra flige Ting. Nu var det ham ikke godt mueligt at blive i Embedet; han søgte og erholdt en Ansættelse som Inspecteur over de lutherst-evangeliske Brodremenigheder i Preusien, og nedlagde derpaa sit Embede, uden at dog Lovens vele Strængighed blev anvendt imod ham, da han efter speciel kongelig Bevilling fik Lov til at beholde sin Frihed ubeskaaret^{*)}. Hans Ven og Collega Schott forblev derimod i Embedet og samlede gjerne alle Herrnhutter-sindede i Byen til sig, uden at der fra Regjeringens Side blev lagt ham nogen Hindringer i Veien. Som det gik i Kjøbenhavn, gik det ogsaa andensteds i Landet. I Aalborg Stift fulgte Mag. Andreas Pangaard og hans Capellan Krogstrup Gernerss Exempel; begge nedlagde som det heder frivillig deres Embeder og gik til Herrnhut (1748)^{**)}; og uden tvivl vilde man kunne nævne flere, naar man noiere kjendte Præsterne i de forskjellige Egne. Men om end enkelte af de ivrigste traadte fra, saa bleve der dog Mange tilbage, der i Stilhed nærede et venligt Sind mod Brodremenigheden, og som hemmelig bevarede et aandeligt Samfund med det En ganske mærkelig Frugt af denne Opvækkelse i Norrøysland er Iveren for Udbredelsen af Bibelen og andre Opbyggelseskrifter. I Ulstrup og Gundersled Sogne i Børg Stift sunderede Præsten Thomas Lillelund et Legat, hvorefter enhver Gaard i begge Sogne skulde forsynes med en Bibel^{***)}. Af langt større Omfang var det stistrupske Bibelegat, stiftet ved Testamente af 17 Jan. 1749 af en Kjøbmand i Hobro Laurids Christensen Stistrup og hans Kone Eft

*) Henrik Gernerss Vita og Fata S. 137-48.

***) Optegnelser om Præsterne i Aalborg Stift Kallise Sml. 4.

***) Thomas Lillelund, Danmarks Kirkehistorie S. 206. Embedsbrev S. 5.

hne Marie Sønderberg. For en af Testator Mændet Kapital skøde der aarlig i alle danske og norske Stifter gratis uddeles Bøger til Fattige; men med den udtrykkelige Bestemmelse, at det skulde være Bøger af den ældre danske Oversættelse „fordi den er tydeligst og forstaaeligst for simple Folk, og af dem hidtil meest brugt“. Derfor skulde der først besørges en ny Udgave af denne Oversættelse, aftrykt efter den Skik fra 1699 med alle Fortaler og Summarier, saar med den augsbergiske Troesbekjendelse^{*)}. Skistrup lod det imidlertid ikke blive derved. Efterat han med sin Kone var flyttet til Kjøbenhavn, søgte han bestandig at forege sin Kapital for at kunne udføre sin Foundation, som derfor ofte fik nye Tilfølgbestemmelser; hvorved ikke blot Bøger, men Brochmands Bøger, Psalmebøger og andre Andagtsbøger bleve trykte og sendte til Fattige rundt om i Landet^{**}).

Frederik V befattede sig helst saa lidet som mueligt med lidelige Sager og lod derfor gjerne alting i den Henseende forblive som det var. General-Kirke-Inspektions-Collegiet vedblev og bestod fremdeles af de samme Medlemmer. Malmøe, der i saa høj Grad havde besiddet den afdøde Konges Tillid og Fortrolighed, men hvem man derfor ogsaa i Almindelighed gav Skylden for alt, hvad man dengang var misfornøjet med, frygtede selv, at hans høie Belynders Død skulde have hans Afsted til Følge; men den unge Konge bekæftede ham strax baade mundtlig og skriftlig i hans Embede, og han forblev Hofpræst til sin Død (1753), skøndt rigsnødt uden nogenstunde at glemme sin tidligere Indflydelse. Pontoppidan, der ligeledes havde været mellem

^{*)} Lørd, Beiträge zur neuesten Kirchengeschichte I. S. 334. 35.

^{**}) Refr. af 10 Mai 1765.

den afdøde Konges Høisbetroede, blev vel hjærnet fra Kjøbenhavn, men det paa en meget ærefuld Maade, da han 1717 blev Biskop i Bergen. Præsten Enevold, Ewald ved Baisenshuset fik Titel af theologisk Professor (1717) og blev to Aar efter Medlem af Missionscollegiet; han var en flidig Mand og efterat den første opbrusende Zver var hjærnet, tog han med Zver fat paa forskjellige litterære Arbejder, der for deres Tid vare ganske brugbare. Hans bekendteste Værk er den „Bibelske Concordants“ i tre Dele 1718—19, bestemt til at vejlede Præster ved Bibelens Benyttelse, og Udgivelsen af dette Værk blev ganske særdeles begunstiget af Regjeringen, da det blev paalagt alle Bisperne at anbefale det til Stiftets Præster ved et fgl. Reskript af 3 Mai 1719, hvori det tillige hedder, at denne Concordants vilde kunne bruges, selv naar den forventede nye Bibeloversættelse udsom, en Bemærkning, der minder om, at Bibelcommissionen endnu bestandig fortsatte sit Arbejde. — Uagtet saaledes i det Hele neppe nogen pietistisk Præst havde Grund til at beklage sig over Tilfidesættelse, saa var det dog alle vitterligt, at deres Indflydelse ved Hove nu var forbi, og derved fik deres mange Modstandere Mod og Keilighed til at træde dristigere frem. Mellem disse var som ovenfor bemærket ogsaa Biskop Hersleb, der lige fra den Tid af han var han kaldet til Kjøbenhavn, følte sig utilfreds med Hovpartiet, og navnlig var han altid uenig med Kirke-Collegiet, hvorpaa den foregaaende Skildring af dette Collegiums Forhandlinger har viist flere Exempler. Neppe havde Collegiet ved Kongens Død mistet sin Støtte, forend Hersleb gav sin Harme Luft i en Skrivelse til Frederik V, der er affattet i den Hersleb egne sarkastisk bidende Tone, og hvori han uden rimelige Skaansel bedømmer ja fordømmer de Mænd, der ikke

behagede ham^{*)}. Han vil have Collegiets Oprettelse og hele Biskopskab betragtet som et underfundigt Spil af Enkelte, der havde lyst til at gjøre deres Mening gjældende og gjerne vilde hjælpe deres gode Venner, uden i mindste Raade at erklære; at hvad der behøvede hine Enkelte som hvad der fremkaldte den hele Foranstaltning var en dybere aandelig Gaaelse; ligesom det heller ikke var deres private Venner, de søgte at fremhjælpe, men dem, hos hvem de fandt en aandelig Samspænding, og ved hvem de derfor meente den bestilte Skrivning bedst kunde udføres. Om end derfor de enkelte Afsendtgjæringer; Bischoppen paaberaabte sig, vistnok ere sandelige og troværdige, saa ere de dog skildrede paa en saadan Maade, at de saa kunne betragtes som et Indlæg fra den ene Side, og Skrivelsen maa i det Hele benyttes med nogen Forsomsed, hvor det kommer an paa at give en nøjagtig Fremstilling. Det kunde vel være tvivlsomt, om denne Skrivelse nogensteds er kommen Kongen i Hænde^{**)}; men vist er det derimod, at den ikke ligefrem opnaaede sit Maal, da Collegiet vedblev som hidtil og vedblev at bestaae af de samme Medlemmer. Derimod udviser dets Aftør, at Herseles har fuldtommen Ret, naar han skildrer dets daværende Tilstand saaledes: „Hovedting komme ikke mere for; thi vi ere ikke saa dristige mere; dem vise vi enten fra os eller lade dem ligge... Vi passe nu istun paa, at os kan gjøres sitlige og underdanige Rapporter fra Bisperne, hvad de gjøre, hvordan de visiter, og at de kan spørge sig for i Bagateller, naar en liden Casus indtræder, hvilken Bisperne burde være

*) Denne Skrivelse er fuldstændig meddeelt i J. Møllers 2decl. Bih. V S. 146-81.

***) Denne Tvivl er foranlediget ved, at jeg ingensteds i Breve eller dekl. har fundet denne Klage omtalt.

at afholde sig fra flige Ting. Nu var det ham ikke saa naturligt at blive i Embedet; han søgte og erholdt en Udfærdigelse som Inspecteur over de lutherst-evangeliske Brødrementigheder i Preussen, og nedlagde derpaa sit Embede, uden at det Lovens hele Strængighed blev anvendt imod ham, da han efter speciel kongelig Bevilling fik Lov til at beholde sin Eiendom ubestaaet*). Hans Ven og Kollega Schætz blev derimod i Embedet og samlede gjerne alle Herrnhuttere, som fandtes i Byen til sig, uden at der fra Regjeringens Side blev lagt ham nogen Hindringer i Veien. Som det var i Kjøbenhavn, gif det ogsaa andensteds i Landet. I Halles Stift fulgte Mag. Andreas Langgaard og hans Kone Krogstrup Berners Exempel; begge nedlagde som det var der frivillig deres Embeder og gif til Herrnhut (1748) og uden tvivl vilde man kunne nævne flere, naar man søgte kjendte Præsterne i de forskjellige Egne. Men om end en af de ivrigste traadte fra, saa bleve der dog Mange, som der i Stilhed nærrede et venligt Sind mod Brødrementigheden og som hemmelig bevarede et aandeligt Samfund. med den En ganske mærkelig Frugt af denne Opvækkelse i Herrnhutland er Iveren for Udbredelsen af Bibelen og andre Dydighedsskrifter. I Ulstrup og Gundersted Sogne i Halles Stift funderede Præsten Thomas Lillelund et Legat, som paa enhver Gaard i begge Sogne skulde forsynes med en Bibel**). Af langt større Omfang var det stiftede Legat, stiftet ved Testamente af 17 Jan. 1749 af en Kjøbmand i Hobro Laurids Christensen Stistrup og hans Kone

*) Henrik Berners Vita og Fata S. 137-48.

***) Optegnelser om Præsterne i Halborg Stift. Kallte Sm. 4.

***) Thomas Lillelund, Danmarks Kirkehistorie S. 208. Ende brev S. 5.

nyere Mær; men ved forekommende Benlighed vandt han snart alle for sig, og var vel flittet til at forlige de endnu sådanne skarpe Modsetninger i Kjøbenhavn.

... Tonen paa alle Prædikestole vedblev vistnok i alle disse Aar at være afgjort pietistisk, ja den var det maaskee endnu i højere Grad end i Christian VI's Tid, saalænge de Mænd vare i Biskopskab, der af ham vare kaldede til Embedet; men de pietistiske Prædiker formaede ikke i Længden at knytte deres Tilhørere til sig. Deres Tale skulde flyde af Mandens sic Drift uden al Kunst og Forberedelse, men allerede Pontoppidan klager over, at man da for at undgaae de forrige Tidens kunstlede Sprog talte altfor dagligdags og skodesløft, uden Orden og Sammenhæng^{*)}, og Biskop H. A. Drorson i sine gjentagne den samme Anse, naar han i et Synodal-Monitum alvorligt formaner alle især unge Prædikanter til ikke at gaae uforberedte paa Prædikestolen som Mange havde for Sit^{**)}. I Kjøbenhavn berømmedes gjerne Biskop Herleb som den ypperste Prædikant, og Suhm giver ham det Bidnesbyrd, at han „besad en saa ugemeen legemlig Velstand, saa mig synes deri aldrig at have seet eller hørt hans Lige“^{***)}. Hans trykte Prædikener, der udkom samlede efter hans Død 1759, bekræfte vel tildeels dette Bidnesbyrd og bleve længe flittig læste, men de bære dog for meget Spor af de forrige Tidens Konstleri til at de egentlig kunne hæregnes blandt de udmærkede Arbejder. Ewald, der ogsaa en Tidlang horte mellem de meget yndede Prædikanter, kaldes under Navn af „Det gamle og det nye Testaments Harmoni“ i fem Bind 1744—50 en vidtløftig Samling,

*) G. Pontoppidan, Coll. past. practicum. S. 189.

***) Synodal-Monita i Hebegaard's Kirkeret (Om Lovens anden Bog). Kbh. 1775. II. S. 1479.

***) Suhm, Samlede Skrifter. X. S. 26.

tiltraf sig bertillands kun liden Opmærksomhed blandt Theologerne, og det endstundt vore Historikere lastede sig med en saadan Iver over Kritiken i deres Fag, at det næsten lod sig som al Historiestrivning slutte gaae op deri. Det gamle Stridsspørgsmaal om Vocaltegnene i G. T. slutte ansees for medindbefattede i Inspirationen, hvilket Sveitseren Capelli først havde bragt paa Bane, og som omtrent vilde siges det samme som om Bibeltexten i sin daværende Form i Tet og alt slutte betragtes som uforbederlig, blev i Almindelighed af alle orthodoxe Theologer dengang besvaret bekræftende; og det er i den Henseende ganske mærkeligt, hvad Suhm fortæller, at Orientalisten Markus Boldise paa hans Forespørgsel, hvilken Mening han gav Medhold, svarede, at Capelli uden Tvivl havde Ret, »men det turde man ikke siges hoit^{*)}», uden at man dog mærker til, at han videre indlød sig paa Consequenserne af denne Indrømmelse. Bengel var den første navnkundige tydske Theolog, der indlød sig paa Textkritiken, og hans Anseelse betog Kjøbenhavns Theologer al Betænksomhed ved denne Sag. Derfor slutte Bibelcommissionen lægge Bengel's Udgave af det N. T. til Grund for sit Arbejde efter kongelig Ordre, uden at dennes Forhold til den reciperede Text med et Ord blev omtalt fra nogen Side. — Langt mere end de kritiske Spørgsmaal vandt derimod den tydske Philosophie, den Leibniz- & Wolf'ske, Indgang hertilands, og det saaledes at den i nogle Aar næsten blev endrædende. Det vedkommer os ikke her at give en esoterisk Udvikling af denne Skoles Principer, medens vi derimod maa dvæle ved dens Indvirkning paa den almindelige Videnskabelighed og fornemmelig paa Theologien.

Det er denne Skoles Særkjende overalt at anvende en

*) Schm, Samlede Skrifter. I. S. 24.

deducerende Methode, der støtter sig til de tryggelige reent logiske Grundfæstninger, Wolf havde opstillet, og af hvilke hans principium rationis sufficientis var den frugtbareste, der hyppigst kunde finde Anvendelse. Af denne Stræben efter Klarhed og Lydelighed fulgte ogsaa, at de Mænd, der tilhørte denne Retning, gjerne betjente sig af Modersmaalet i alle videnskabelige Undersøgelser, og arbejdede i den Henseende Haand i Haand med de kritiske Historieforskere af den nærtliggende Skole, skjøndt de fleste af disse slet ikke følte noget Kald til at indlade sig paa de philosophiske Spørgsmaal. I religiøs Henseende var det dem om at gjøre at tale saaledes, at Menigmand kunde forstaae deres Bevisførelser; dette var imidlertid Princip hos dem, men det var ogsaa bleven en Nødvendighed. I tidligere Tid pleiede den orthodor. polemiske Theologie med uførtroden Iver at bekæmpe alle mulige Hæresier; men det var en Polemik, der fornemmelig kun blev drevet for Systemets Fuldstændigheds Skyld, uden Hensyn til om det virkelig var i Folket selv Anledning til at bekæmpe de omtvistede Bidsførelser. Theologer og Præster af den wulffiske Skole indlode sig aldeles ikke paa en saadan almindelig Polemik; der var kun een Fjende, som de bestandig beslempe, og det var Kritikerne, endskjøndt dog paa den anden Side disse netop vare deres egne Landsfrænder, da de sædvanlig søgte at godtgjøre deres Paastande ved at støtte sig til de samme uroffelige Grundsaandheder. Denne Dobbeltbed i Philosophiens Anvendelse i Forhold til Christendommen, at den nemlig brugtes baade til Forsvar og til Angreb, som vi have seet hos vore Dages Hegelianer, møde vi ogsaa hos Theologerne af den wulffiske Skole, at nemlig Nogle paaftode i denne Philosophie at have fundet den grundigste Raade til at godtgjøre Christendommens Fornuftighed, mens Andre derimod paaftode, at den Fornuftighed, der ude-

luffende holdt ſig til Systemets Conſequent, var i Modſigende med de chriſtelige Grundſætningerne. Et almindeligt Særkjende for den wulffſke Theologi er det, at den fortrinnsviis trøſter med Interesſe ved Behandlingen af den naturlige Religion for her at anvende ſin deducerende Methode og udaf de uroffelige Grundſandheder at godtgjøre Guds Tilværelſe og Etyrelſe af Verden, Sjælens Væſen, dens Tilblivelſesmaade og Udødelighedshaab. Dermed ſkal ikke være ſagt, at den var ligeqvldig ved de ſærlig chriſtelige Sætningerne; men naar den havde deduceret Mueligheden af en ſæregen Aabenbaring og godtgjort, at en ſaadan var virkelig given i den heſt. Skrif, ſaa fremſatte man Aabenbaringens Sætningerne ſom hvilende paa Skriftens Autoritet, uden her at finde Anvendelſe for ſin philoſophiſke Methode, og derfor uden at behandle dem med ſynderligt Liv og Interesſe. Dog gjælder dette naturligt kun Stolens høire Side, medens den venſtre eller Fritænkere enten ikke kunde komme til at begribe Guds Tilværelſe og Sjælens Udødelighed udaf de uroffelige Sandheder, og alſaa bleve Atheiſter og Materialiſter, eller om de ogſaa led diſe Argumenter gjælte, dog ikke vilde gaae videre og erkjende Mueligheden og Nødvendigheden af en ſæregen Aabenbaring. Ved Siden af den naturlige Theologi var der ſiden det Hebet, hvor de Alle bevægede ſig med ſtor Frihed, og idet de gik ud fra det af Wolf opſtillede overſte Moralprincip: „perſe te ipſum“ „ſtræb efter Fuldkommenhed“, var der Veilighed til at giennemføre hele Systemet i mangfoldige Afſtygninger, ligesaa dem, der nærmede ſig Pietismens fortærende Bodelamp, til dem der prædicatede en materialiftiſk Lyſjalighedslære.

Allerede dette korte Overblik vil viſe os, i hvilket Forhold den wulffſke Skoles Foſterſønner ſtaaer til den tidligere Udvikling; Tankegangen er i det Hele væſentlig den ſamme ſom

der, Holberg stadig førte Ordet for, men der er her en større Bestræbelse efter at bringe det altsammen i systematisk Sammenhæng, hvad Holberg kun leilighedsvis udtalte som sin individuelle Mening, og denne Bestræbelse er af Betydning, fordi det var ved denne strengt beviseende Methode den skaffede sig Indgang paa Høisolerne og gjennemtrængte den almindelige Dannelse. Det var derfor ikke blot ved Theatret Holberg fik Strømmen med sig paa sine gamle Dage; det var i det Hele under gunstigere Forhold, han fortsatte med den samme utrættelige Glid, der havde udmærket ham i hele hans Liv, sin Forfatter Virksomhed til sin Død (d. 27 Jan. 1754). Navnlige indeholde hans „Epistler“, der udkom i fem Bind 1748—54, mange enkelte Oplysninger om hans Tankegang, endstjondt han her egentlig ikke vilde befatte sig med theologiske Emner. Som Holbergs talentfulde Discipel, der videre udviklede hans moralske-praktiske Philosophie, nævner man gjerne Mag. Fred. Christ. Eilshov, hvis Forfatter-Virksomhed falder mellem Aarene 1743 og 50. Dog vil man aldrig hos ham, som saa ofte hos Holberg, finde Metaphysiken haanlig omtalt; tværtimod han indlader sig ikke sjældnen, og det med Talent og Døgtighed, paa reent metaphysiske Undersøgelser, og man lærer heraf, hvor let Holbergs praktiske Tankegang lod sig forene med den leibniz-wolffiske Philosophie, hvis varme Tilhænger Eilshov var, om han end i Enkeltheder afviger fra sine store Læremestere. Eilshov behandlede Sproget i sine Afhandlinger med en særdeles Omhyggelighed, og mange philosophiske Udtryk, der nu ere blevene os mundværlige, har han først møntet og sat i Omlob^{*)}. Endstjondt man rigtignof

*) Fr. Chr. Eilshov, De scientiis lingua vernacula docendis cum specialis terminologia vernacula. Disp. I. II. Hafniae 1747.

Mænd til at kunne afgjøre^{*)}). — Det er ogsaa let foreståeligt, at et Collegium indrettet som dette, skøndt det en Tid besad overordentlig Indflydelse, dog kunde blive en saadan Ubergelighed; da dets Indflydelse alene beroede paa Kongens personlige Tillid. De omtalte Rapportter fra Bispernes Afsendtes altsaa dog en Stund endnu, men de indeholdt sædvanlig kun en kort Underretning om, at der Intet værdeligt var forefaldet. Ved Aaret 1753 ophørte ogsaa disse ganske, og det er da kun ved ganske enkelte Feiligheder man endnu mindes om dets Tilværelse. — At derimod Biskepetersen i denne Konges Tid besad Indflydelse ved Hove, viste sig ogsaa derved, at han fik sig sin Svigersøn, Biskepetersen, der var kommen fra Thronhjem til Kjøbenhavn for at søge hans Datter, adjungeret i Embedet med Tilfagn om at blive hans eventuelle Eftermand (1748), saa at der indtil Petersens Død i sit 69 Aar vare tvende fungerende Biskopper i Sjælland. Ludvig Harboe var isørigt en særdeles dygtig Mand; i videnskabelig Henseende besad han grundige Kundskaber i den ældre danske Kirkehistorie, og paa forskjellige Steder havde han lagt sin Dygtighed for Dagen som Høfling, Selskabsmand; deels nemlig som overordentlig General-Post-Inspektør for Island i Aarene 1741—45; i hvilke Aar han ståtig bereiste Den og indlagde sig store Fortjenester ved Ordningen af dens Kirke- og Skolevæsen; deels som Biskop i Thronhjem, hvor han benyttede de saa Aar, han beklædte dette Embede, til at foretage en Visitationsreise paa 300 Meil til Fimmarens yderste Grændse. Desuagtet kunde Mange dog ikke finde sig i, at han blev Sjællands Biskop, især fordi de sig over hans unge Alder^{**)}, da han nemlig kun var syv-

*) J. Nørlø, Theol. Tidsskrift. V S. 181-82.

***) Suhm, Samlede Skrifter. X. S. 27.

rettyve Aar; men ved forekommende Benlighed vandt han snart alle for sig, og var vel flittet til at forlige de endnu altid skarpe Modsetninger i Kjøbenhavn.

Tonen paa alle Prædikestole vedblev vistnok i alle disse Aar at være afgjort pietistisk, ja den var det maaskee endnu i høiere Grad end i Christian VI's Tid, saalænge de Mænd vare i Biskopskab, der af ham vare kaldede til Embedet; men de pietistiske Præster formaede ikke i Kængden at knytte deres Tilhørere til sig. Deres Tale skulde flyde af Mandens frie Drift uden al Kunst og Forberedelse, men allerede Pontoppidan klager over, at man da for at undgaae de forrige Tidens kunstlede Sprog talte altfor dagligdags og skodesløst, uden Orden og Sammenhæng*), og Biskop H. A. Brorson i Ribe gjentager den samme Anse, naar han i et Synodal-Monitum alvorligt formaner alle især unge Prædikanter til ikke at gaae uforberedte paa Prædikestolen som Mange havde for Etid**). I Kjøbenhavn berømmedes gjerne Biskop Hersleb som den ypperste Prædikant, og Suhm giver ham det Bidnesbyrd, at han „besad en saa ugemeen legemlig Belæsenhed, saa mig synes deri aldrig at have seet eller hørt hans Lige“***). Hans trykte Prædikener, der udkom samlede efter hans Død 1759, bekræfte vel tildeels dette Bidnesbyrd og bløde længe flittig læste, men de bære dog for meget Spor af de forrige Tidens Konfleri til at de egentlig kunne hævdes blandt de udmærkede Arbejder. Ewald, der ogsaa en Tidlang horte mellem de meget yndede Prædikanter, udgav under Navn af „Det gamle og det nye Testaments Harmoni“ i fem Bind 1744—50 en vidtløftig Samling,

*) G. Pontoppidan, Coll. past. practicum. S. 189.

***) Synodal-Monita i Hebegaard's Kirkeret (Om Lovens anden Bog). Kbh. 1775. II. S. 1479.

***) Suhm, Samlede Skrifter. X. S. 26.

der egentlig indeholder fem fuldstændige Postiller; det er et Forsøg paa at forklare alle de messianiske Steder i *Old. Test.* i Sammenhæng med den nye testamentlige Lert, og man kan heller ikke ved disse Prædikener klage over Mangel paa Fuld og Omhyggelighed i Udarbejdelsen, men isørigt høre de megen til de heldigste, Ewald har holdt.

I Slesvig sydselsatte Geistligheden sig bestandig med at bringe Kirkebøgerne i Orden, uden dog at kunne komme til noget endeligt Resultat, og i det Hele havde denne Randsbet ikke mere den Betydning for den lirkelige Udvikling, som i Christian VI's Tid. Forhandlingerne om et nyt Ritual var vel for det første afbrudte, men desto ivrigere arbejdede man paa at faae en ny Psalmebog. Den tønderste, som Provst Schrader havde samlet for de tyske Menigheder 1731, og som havde vundet temmelig Udbredelse, skulde lægges til Grund for den nye almindelige Psalmebog, men man paastod, at „den indeholdt utydelige ja mod de symboliske Bøger stødende Psalmer“^{*)}, hvilket uden tvivl er at forståe som en Opposition mod den herskende pietistiske Tone, men desford det var Hensigten, blev den rigtignok ikke opnaet. Indtil den tid gif der Tid hen; Conradt døde 1747, og hans Efterfølger stod ledigt i to Aar, indtil Jer. Fred. Neuf blev hans Efterfølger, og endnu bestandig krydsede de samme Forslag. Endelig kom den autoriserede Psalmebog fra 1752, men den var omtrent i Et og Alt et Dptryk af den tønderste. Den med var altsaa ikke meget vundet, og det kan ikke undre, at den endnu ikke var fuldstændig indført, forend man allengh tænkte paa at faae den afløst af en anden, der bedre kunde mede med Tidens veksende Smag.

*) Schulins Brev til Kirke-Collegiet af 25 Febr. 1747 blandt Collegiets Acter i Archivet.

Overhovedet fortsatte sig i det Skulte bestandig den ligeløse Sjæring; men i en anden Retning end den, de fanatiste Sværmere var flaaet ind paa. „Hvor Separatisterne stod op, her har Deister og Fritænkere taget ved, for at føre verdommen og Fæderne i Foragt,“ bemærker Vellemand i Slutningen af sin Kirkehistorie; men disse Fritænkere, som nu allevegne omtales og bekæmpes, traadte ikke saa høit og tydeligt frem, og derfor er det vanskeligt at lære dem nøiere kjende. I Christian VI's Tid bleve de sædvanlig oversete ved siden af de fanatiste Sværmere, men dog blev det ogsaa i Gang ved forskjellige Leiligheder bemærket, at der fandtes Ideer i Landet, der „hyldede den bekjendte Edelmanns Principer“. Denne Joh. Chr. Edelmann, der af alle Dypaste lev betragtet med Gru som Gudsbespottelsens værste Foster, er en i den Tid meget bekjendt tysk Forfatter; sin Ungdom havde han tilbragt i Herrnhut og „havde der ladet sig træffe indring som en anden Nar af Broder Ludvig“, men med Alderen var han bleven en afgjort Fritænkter, og uden tvivl er det gaaet Rangfuldige som ham, at Fritænkteriet som en efterhaanden som Sværmeriets Hede fordampede. Dog er det vistnok ikke saameget mellem Almuen som mellem de anseede Klasser vi maa søge den nye Oplysningens Benner, og den tildeels blev vakt og næret af Tidens Philosophie. Derfor var den Leibniz-volfske Philosophie, der egentlig udviklede sig samtidig med Pietismen, mistænkt ja afføyet af alle Dypaste, og skjøndt den nok havde adskillige Benner her i Landet allerede i Christian VI's Tid, forholdt disse sig dengang ganske taus. Det er derfor en anden Retning i Tidens Udvikling, der nu kommer frem, en Retning, der endnu mere end Pietismen ledede bort fra Kirkens Verdomme og Skikke.

De kritiske Undersøgelser af Bibeltexten, der bleve drevne ind saamegen Iver paa de engelske og hollandske Bøistoler,

. nemlig orthodox; skøndt han dog allerede dengang
 gaaet ind paa den Retning, han senere dristigere for-
 I sin første Skrift „Versuch wie ferne die Philosophie
 zur Aereigenderei verführe“ Albn 1753, hvori han altsaa be-
 handler et af Tidens Indlingsemner, viser han sig allerede
 deri noget forskjellig fra Goisse og Andre af denne Skole, at
 han ikke med samme Sikkerhed tor paastaa Fornuftlærdom-
 menes nødvendige Overensstemmelse med Christendommen;
 han kommer nemlig til det Resultat, at „Sandsynlighedsbe-
 viset og den moralske Visdom ere de eneste, som med Grund
 kunne anvendes for den christelige Religion“. Rigtig nok mis-
 billiger han, at Philosopherne sædvanlig lade haant om
 Sandsynlighedsbeviset og forlange Demonstrationer; han klager
 over, at man af Demonstreersyge ofte har skadet Sagen ved
 at fremføre falske Grunde; men for at forståaet Basedov's
 sande Mening maa vi fornemmelig lægge Mærke til Paa-
 standens negative Indhold, at de christelige Lærdomme ikke
 fyldestgjørende lade sig forsvare ved Fornuftgrunde, og videre
 turde han neppe endnu offentlig udtale sig paa Prent. I sin
 mundtlige Foredrag og i sine private Samtaler lagde han
 derimod langt mindre Vaand paa sin Tunge, og han kunde
 det, fordi man sædvanlig kun havde et skarpt Die med Fan-
 tasterne, og for den sædvanlige pietistiske Separatisme maatte
 hans hele Levemaade let friskende ham, da hans Vandel,
 som hans Levnetsbeskriver ironisk bemærker, kun altfor meget
 smagte af den gamle Orthodoxi. Han blev ansat som Pro-
 fessor i Moral, de skønne Videnskaber og det tyske Sprog,
 men nogle Aar derefter blev det endog udtrykkelig paalagt
 ham ogsaa at holde theologiske Forelæsninger, hvormed hans
 mægtige Belyndere neppe kunde have anden Hensigt end at
 bruge Basedov til i Smug at uundergrave det gamle ortho-

reducerende Methode, der støtter sig til de tryggelige reent ogiſte Grundſætninger, Wolf havde opſtillet, og af hvilke ſæt principium rationis ſufficientis var den frugtbareſte, der hyppigſt kunde finde Andendelſe. Af denne Stræben efter Klarhed og Tydelighed fulgte ogsaa, at de Mænd, der tilhørte denne Retning, gjerne betjente ſig af Kobersmaalet i alle videnskabelige Underſøgelſer, og arbejdede i den Henseende Haand i Haand med de kritiſke Hiſtorieforkſtere af den nordiſke Skole, ſkjøndt de fleſte af diſſe ſlet ikke ſøgte noget Raad til at indlade ſig paa de philoſophiſke Spørgsmaal. I religiøs Henseende var det dem om at gjøre at tale ſaaledes, at Menigmand kunde forſtaa deres Beviisforelſer; dette var aldeles Princip hos dem, men det var ogsaa bleven en Nødvendighed. I tidligere Tid pleiede den orthodor. polemiske Theologie med ufortøden Iver at bekæmpe alle mulige Hærefier; men det var en Polemik, der fornemmelig kun blev drevet for Systemets Fuldstændigheds Skyld, uden Hensyn til om der virkelig var i Folket ſelv Anledning til at bekæmpe de omtvistede Bildfarelſer. Theologer og Præſter af den wulfiſke Skole indlode ſig aldeles ikke paa en ſaadan almindelig Polemik; der var kun een Fjende, ſom de beſtändig bekæmpede, og det var Fritæufnerne, endſkjøndt dog paa den anden Side diſſe netop vare deres egne Landsfrænder, da de ſædvanlig ſøgte at godtgjøre deres Paafſtande ved at støtte ſig til de ſamme uroffelige Grundſandheder. Denne Dobbeltſhed i Philoſophiens Anvendelſe i Forhold til Chriſtendommen, at den nemlig brugtes baade til Forsvar og til Angreb, ſom vi have ſeet hos vore Dages Hegelianer, møde vi ogsaa hos Theologerne af den wulfiſke Skole, at nemlig Nogle paafstode i denne Philoſophie at have fundet den grundigſte Raade til at godtgjøre Chriſtendommens Fornuftighed, mens andre derimod paafstode, at den Fornuftighed, der ude-

ner og Smaa skrifter han havde udgivet i tydsk Oversættelse, og søgte nu som Prædikant efter bedste Evne at efterligne denne glimrende Taler i oratorisk Glans og Pathos. En saadan Prædikemaade, der lagde an paa at røre Tilhørerne ved gripende Taler, var endnu sjælden i Tydskland og aldeles ukendt her, hvorfor den heller ikke forseilede sin Virkning. Vel forbleve begge, Cramer saavelsom Klopstock, fuldkommen fremmede for den egentlig danske Befolkning; men desto større var deres Anseelse fornemmelig i den Kreds af tydske Familier, der samlede sig omkring Bernstorff, og blandt de Mange, der gjerne vilde efterligne den fine tydske Tone. Cramer forsøgte sig ogsaa med Held som Psalmedigter i Klopstock's Maaner, og begge bleve Hovedmændene i det 1759 stiftede „Selskab for de skønne Videnskaber“, der troelig stræbte at omplante, hvad man har kaldt den seraphiske Poesie, paa dansk Grund, og derved fik en ikke ringe Indflydelse paa Samtidens Smag. Bringe vi nu disse Mandes Virksomhed i Forbindelse med, hvad der tidligere er sagt om de wolfiske Philosopher, saa laae altsaa den Fare nær, at eenfoldig, hjertelig Christendom skulde glemmes over philosophiske Demonstrationer, eller over prunkende Vers og Taler.

Paa den administrative Forvaltning af Kirkesager synes det som Biskop Hørsleb havde den største Indflydelse, saa længe han levede, idetmindste gjenfinde vi hans Ansigt i flere af de Smaaforandringer, der bleve foretagne. Det var saaledes hans Ansigt, at der maatte overtrages Bisperne Myndighed til at sikkere forargelige eller ubetydelige Processer mellem Præster*), og dertil sigtede Reskr. af 20 Febr. 1750, hvorved Bisperne i slige Tilfælde fik Magt til at mulkttere Præster efter eget Skøn indtil 5 Rbd. Det var Hørsleb,

*) J. Møller, Theol. Bibl. V. S. 180 fgd.

1. Holberg stadig førte Ordet for, men der er her en
 are: Bestræbelse efter at bringe det altsammen i systematisk
 sammenhæng, hvad Holberg kun leilighedsvis udtalte som
 indfoldende Mening, og denne Bestræbelse er af Bigtig-
 d, fordi det var ved denne strengt beviseende Methode den
 første sig Indgang paa Højskolerne og gjenemtrængte
 den almindelige Dannelse. Det var derfor ikke blot ved
 teatret Holberg fik Strømmen med sig paa sine gamle
 dage; det var i det Hele under gunstigere Forhold, han
 skaffte med den samme utrættelige Flid, der havde ud-
 æret ham i hele hans Liv, sin Forfatter Virksomhed til
 i Døds (d. 27 Jan. 1754). Naualig indeholde hans
 Epistler", der udkom i fem Bind 1748—54, mange en-
 kelte Oplysninger om hans Lænegang, endstjondt han her
 endelig ikke vilde befatte sig med theologiske Emner. Som
 Holbergs talentfulde Discipel, der videre udviklede hans mo-
 ralpraktiske Philosophie, nævner man gjerne Mag. Fred.
 Krist. Eilshov, hvis Forfatter-Virksomhed falder mellem
 årene 1743 og 50. Dog vil man aldrig hos ham, som
 så ofte hos Holberg, finde Metaphysiken haanlig omtalt;
 ærtimod han indlader sig ikke sjælden, og det med Talent
 og Dygtighed, paa reent metaphysiske Undersøgelser, og man
 ser heraf, hvor let Holbergs praktiske Lænegang lod sig fore-
 ne med den leibniz-wolfiske Philosophie, hvis varme Tilhæ-
 nger Eilshov var, om han end i Enkeltheder afviger fra sine
 andre Læremestere. Eilshov behandlede Sproget i sine Af-
 sendinger med en særdeles Omhyggelighed, og mange philo-
 sophiske Udtryk, der nu ere blevene os mundværkelige, har han
 først møntet og sat i Omløb*). Endstjondt man rigtignof

*) Fr. Chr. Eilshov, De scientiis lingua vernacula docendis
 in specimine terminologia vernacula. Disp. I. II. Hafniae 1747.

maatte have ønsket, at han ved at gjøre det havde været mere fortrolig med Sprogets ægte Kjærne, saa hører han dog uden Sammenligning til de heldigste blandt vore mange tidsbannede, filosofiske Sprogforbedrere. Eilschow's bedsteligste Vært er hans „Philosophiske Breve om adskillige og nyttige Ting“ 1748, hvori han ogsaa mellem meget andet udtaler det Forhold til Christendommen, som de nylste Theologer senere søgte at have. Han anerkjender villig Biblens Autoritet; „thi Fornuft som Fornuft, det er Indsigt i Sandheders Sammenhæng, kan umueligt staae i Strid med den evige ubedragelige Sandhed, som har givet os Fornuft og Bibelen“ *); ligeledes afviser han bestemt sin Tids Tænkere og forekaster dem ikke at have grebet den sande Frihed for Tænkningen: „Jeg holder ikke den Formaning for unyttig, om Noget vilde opmuntre dem til at blive sande Fritænkere eller Rettænkende. Seer Eder engang om, saa jeg sigte til dem, saa skal I blive de Tænkere væk, med hvilke Eders Forstand er bunden, hvormeget den end pranger mod sin Frihed... Alt det, som I sætte mod Guds Forsæt og hans Dyrløse, har sin Oprindelse af Eders Lysters moralske Trældom. En sund Fornuft har ligesaa lidt sagt Eder, at Verden regjeres af en Slumpelykke, som at Kjøbenhavn er blevet bygget af en Hvirvelvind“ **). Eilschow døde i en meget ung Alder af Smaafopper 1750, og skøndt hans levende Live havde mødt endel Modstand især for sine Sprogforbedringer, blev dog hans tidlige Død almindelig beklaget ***).

Med Universitetet kom den demonstrerende Theologisk

*) Eilschow, Philosophiske Breve. S. 68.

***) Smitts S. 181.

***) Hans Levnet i Oble Wolf's Historiske Ordbog V. S. 280-285.

hæde været Compagniets Eiendom, blev der ved Frd. af 3 febr. 1755 taget Bestemmelser angaaende de derværende Slavers Omvendelse. Missionscollegiet skulde i det Niemedfende et tilstrækkeligt Antal dygtige Mænd over til hine Der, som skulde undervise Slaverne i Christendommen, uden at der dog maatte anvendes nogen Træng imod dem; det vil da sige, at det maatte staae enhver Neger frit for, om han vilde antage Troen eller ikke, men alle Slavebørn skulde døbes strax efter Fødselen ligesom fødte Christebørn og derpaa undervises af de udsendte Missionærer*). Collegiet udvalgte ogsaa tre Personer til dette Hverv; men ved en anden Feilighed saae vi den Underretning, at „de to af disse vare beklædte som uduelige, lidertlige, næsevise Knægter, af hvilke den ene blev rejceret til Attestats, den anden til Bispeeramen, saa at der kun gif een Missionarius afsted istedetfor tre“**). Imidlertid lod man det ikke blive ved det første Forsøg, og efterat General-Kirke-Inspections-Collegiet var taget paa Raad med, udsendtes der 1757 ti Katecheter, der fordeeltes paa de tre Der, og som skulde arbejde i god Forstaaelse med den tidligere anlagte herrnhuttiske Mission***). Fremgangsmaaden var vistnok i det Hele altsaa den, at alle Negerbørn, der fødtes paa Colouierne, døbtes og undervistes da saagodt det vilde gaae af de tilsendte Katecheter. — Ogsaa den grønlandske Mission erholdt i disse og de paafølgende Aar betydelig extensiv Udvidelse, derved at der nærmest for Handels Skyld oprettedes altid flere Stationer; men disses dobbelte Hensigt havde ingen gavnlig Indflydelse paa Missionen. Det var nemlig en Bestemmelse, at alle døbte Grønlændere

*) Lortz, Beiträge zur neuesten Kirchengeschichte. I. S. 46-52.

***) Enhm, Samlede Skrifter, XV. S. 204.

****) Lortz, Beiträge zur neuesten Kirchengeschichte. II. S. 98.

da det efter Forf.'s Formening var en falsk Indbildning der kunde være Strid mellem Fornuft og Christendom, hver redelig Tvivler maatte ved at prøve de her fre overbevisende Grunde lade sig overtøye om Aabenbar Sandhed. Der indløb imidlertid ingen Indsigelser fra tænkterne, og de enkelte Breve, der tilstillede Forf., intenten Forsikringer om, at Bedkommende nu følte sig fulmen overbeviste, eller de angik kun Formen for Fremstilling. Det var Forf.'s Hensigt, naar Skriftet blev fuldført, igi de samlede Blade at give et fuldstændigt theologisk & paa Dansk; men Udgivelsesmaaden viste sig ikke hensigt sig, da de løse Blade let kunde forkomme, og den sidste deel, der afsluttede Systemet, udkom derfor paa eenge Bogen er i det Hele skreven med Talent; man mærker Forf. har tilegnet sig den philosophiske Skoledannelse, Udviklingen er i det Hele klar og tydelig, om den end lider den uendelige Udstyking af Stoffet, som Methoden for at opfylde de logiske Fordringer.

Endnu langt stærkere end ved Universitetet raadede wolfiske Philosophie paa det nylig oprettede Akademi i Den theologiske Lærerskole var her overdraget Byens & præst Peter von Haven, der har givet Frugten af sine læsninger i et Værk, betitlet „En Theologi“ 1756, skulde være en Slags Encyclopædi og, give et kort Di over den hele Videnskab. Bogen er inddeelt i tre hvoraf den første behandler den historiske, den anden dogmatiske og den tredje den moralske Deel; man u heelt igjennem Forf.'s Bestræbelser efter at bruge den philosophiske Taleprog; men Bogen er isøvrigt kun et u

*) Bogen hører af den Grund til de litterære Sjælbenheder findes der paa Universitetets Bibliothek et fuldstændigt Exemple

te Besøll eller Handlende kun var meget lille, blev for-
lygt eller opgivet 1779.

Frederik V's Regjering er i aandelig Henseende en Over-
gangs, hvor forskjellige Tanter og Anstuelser bryde frem
og trykke hinanden, uden at nogen af dem endnu formaer
t føre til noget fast Resultat. Saaledes fandt ogsaa Stu-
det af Naturvidenskaberne enkelte varme Talsmænd, hvilken
bevægelse mærkeligt nok ikke udgik sydfra, men nordfra, og
det var Eril Pontoppidan, da han 1755 blev kaldet fra
Bergen tilbage til Kjøbenhavn, der først bragte den Sag paa
Bane. Medens han var Biskop i Bergen, stod den navn-
værdige Carl Linné i sin falske Manddomskraft, og havde
alt i hele Sverrig en høitil ukjendt Opmærksomhed for Na-
turen, især Planteverdenen. Denne Begeistring udbredte sig
ogsaa til Norge. En norsk Præst Hans Strøm, der siden i
de Sag vandt et Navn i Literaturen, blev som han selv
siger, efterat han tidligere havde sysselsat sig med Huusbesøg
vedl., greben af en saadan Enthusiasme for dette Studium,
at han tidligere aldrig havde følt Mage til, og han vandt
de nu bestandig om i Bjerge og Dale for at forsøge sin
Indsigt^{*)}. Det modtagelig som Pontoppidan var for alle
de Indtryk, havde den samme Interesse ogsaa grebet ham,
og bragt ham ind paa Studier, der før havde ligget ham fjærne.
Et Forsøg til Norges naturlige Historie,“ der udkom i 2 Dele
1752-54, har han tilegnet Grev Joh. Lud. Holstein, og
læser sig her i Dedicationen saaledes: „Sandelig jeg ønskede
ved den fortræffelige C. Linnæus, at endog de af vore Stu-
denter, som ikke just ville gjøre Profession af Rægeskimsten
eller noget deslige, men af Guds Ords Mandfagelse og Frem-
rettelse i et offentligt Lærereembede, anvendte endeel af deres

*) Galesen, Theol. Maanedsskrift. IV. S. 639.

for „temmelig orthodox“; skøndt han dog allerede den var slaaet ind paa den Retning, han senere driftigere fulgte. I sit første Skrift „Versuch wie ferne die Philos zur Freigeisterei verführe“ Kbhvn 1753, hvori han altsaa handler et af Tidens Indlingsemner, viser han sig allerede noget forskiellig fra Goisse og Andre af denne Skole han ikke med samme Sikkerhed tør paastaae Fornuftlærmenes nødvendige Overensstemmelse med Christendom: han kommer nemlig til det Resultat, at „Sandsynlighedsviset og den moralske Visdom ere de eneste, som med Gode kunne anvendes for den christelige Religion“. Rigtignok billiger han, at Philosopherne sædvanlig lade haant Sandsynlighedsbeviset og forlange Demonstrationer; han er over, at man af Demonstreersyge ofte har staaet Sagen at fremføre falske Grunde; men for at forstaae Baserne sande Mening maa vi fornemmelig lægge Mærke til standens negative Indhold, at de christelige Lærdomme fyldestgjørende lade sig forsvare ved Fornuftgrunde, og v turde han neppe endnu offentlig udtale sig paa Prent. i mundtlige Foredrag og i sine private Samtaler lagde derimod langt mindre Baand paa sin Tunge, og han er det, fordi man sædvanlig kun havde et skarpt Die med natiferne, og for den sædvanlige pietistiske Separatisme m hans hele Levemaade let frifjende ham, da hans Baand som hans Levnetsbeskriver ironisk bemærker, kun altsor u smagte af den gamle Orthodori. Han blev ansat som professor i Moral, de skønne Videnskaber og det tydske Sprog men nogle Aar derefter blev det endog udtryffeligt paa ham ogsaa at holde theologiske Forelæsninger, hvormed i mægtige Belyndere neppe kunde have anden Hensigt end bruge Baserne til i Smug at undergrave det gamle or

betænkeligt, at give de Studenter, der særligt havde lagt sig efter *Physik*, noget bestemt Løfte om Fortrin ved Befordring, da et saadant Fortrin efter hans Formening og i Henhold til tidligere Bestemmelser ene maatte indrømmes Lærerne ved de lærde Skoler; men derimod kunde det være godt, om „*En in Physicis destingueret Candidatus Theologiæ* undertiden, men uden saadan Declaration, blev befordret til et godt Kald, hvilket strax vilde være et Signal, som opvakte Attention“*). Dette blev for de nærmest paafølgende Aar ogsaa Resultatet af visse Forhandlinger; men deres store Betydning have de derud, at være det første Forsøg paa at bringe et fuldkomment nyt Element ind i den gamle klassiske Dannelselse.

Erif Pontoppidans Udværelse til Profantsler 1755, hvilket Embede han beklædte til sin Død, havde deels til Hensigt, at han skulde gaae Storkantsleren Joh. Ludv. Holstein til Haande med Universitetets Tilsyn, hvilken Control som oftest faldt Professorene meget ubeleilig, deels at give sine Bink og Raad med Hensyn til Besættelsen af geistlige Embeder. Han søgte at opstille visse faste Grundsætninger, hvorfra man kunde gaae ud, og indgav i den Henseende til Grev Holstein tvende Forslag. Det første, fremsat i et Brev af 14 Febr. 1756, begyndte med en Beflagelse over, at Folk i disse nordiske Lande af Naturen være tilbøielige til Dorstbed, og at man derfor maatte stræbe at opmuntre Fliden. Rigtignok var der siden 1707 anordnet en Distinction ved Examination af Candidater, hvorved der tildeels dem efter deres Flid og Evner forskellige Charakterer; men det var kun af liden Virkning, saalænge man saae, at der ved Befordring kun blev taget lidet eller intet Hensyn til Charakteren. Man maatte derfor lige-

*) *Myerov, Universitets-Annaler. S. 315:23. Jfr. Peter Holms afslæbte Papirer (Kallise Eml. fol. 148).*

høste beviist deres Duelighed. De saaledes Prøvede skulde kaldes Cand. ss. ministerii og befordres efter Collegiets anbefaling. Men vedbliver Holm fremdeles, netop fordi han icke mede for det første Forslag, maatte han bestemt erklære sig imod det andet, da det isølge det sidste ikke kom an paa Dygtighed, men paa at faae en lille Ansættelse som Hører, personel Capellan o. desl. Man maatte huske paa, hvorledes et gif til ved slike Ansættelser, at det alene beroede paa tilfældige Beskjendtsaber og Familieforbindinger, og derfor maatte, hvis det skulde gjælde, mangen dygtig Candidat, der havde stræbt at forfremme sig in studiis, hengaae ubefordret, eller vel endog, om han end var saa lærd som en Professor, søge at blive personel Capellan for at faae et Embede^{*)}.

— Denne Holms Betænkning foranledigede Nedsættelsen af en Commission, der bestod af de samme Medlemmer som den ovennævnte, kun med den Forskjel, at Biskop Hersleb selv i Begyndelsen tog Deel i den istedenfor Harboe. Man næstede her tilligemed Pontoppidans Forslag de Emner, Holms Betænkning havde bragt paa Bane. Commissionen afklarede sig saaledes for, at der maatte indføres en bestemt Orden ved Antagelsen af personel eller Huuskapellaner, og heller i deres Sted bestiftes et fast Antal Hjelpepræster; fremdeles talte man om Attestatsens Skjærpelse, om Bispemænnen, om Misbrug af Proprietærernes Kaldsbret, om Kaldenes Inddeling i visse Klasser, om Rettighed til at hedde Cand. sacrosancti ministerii, om Oprettelsen af et theologisk Seminar eller Collegium eccles., — altsammen Emner, om vare foranledigede ved Holms Betænkning. Vel kom

^{*)} Pontoppidans Brev af 14 Febr. og Holms Betænkning af 9 April 1756 i Confilioriets Copibøger. Jfr. Peder Holms efterste Papirer (Kallse Embl. fol. 148).

man ikke søgte til Gæbbed om disse Punkter, da Peder Helm ved denne som ved mange andre Keiligheder urolig heder sin egen Mening; men Commissionen bragte det dog til, efter mange Forhandlinger, der varede i flere Aar, at give en samlet Indstilling, der gik ind til Cancelliet; men videre kom Sagen heller ikke; Jurresen for de forskellige Aalsagender var ikke stor nok til, at man vilde indlade sig paa sine Bidselsnabeder, og Erklæringen blev derfor, efterat den med megen Aids og Reie var tilveiebragt, omfattet lagt paa Hylten*).

Jertnat sagte Erik Pontoppidan ogsaa at henpaa sin Enlling til at medarbejde den atheidiske Vantro og at indgyde vordende Præster Grestrog og Airtlighed til deres Kald. Han pleiede at samles med dem to Aftentimer om Ugen, og disse Foredrag, som ikke havde til Henfigt at fylde Hufommelsen, men at forbedre Hjærterne, undgik ikke spydige Bemærkninger, da man sagde om dem, at „Collegianterne hver Gang bleve rensete med Regelskar, der bleve baarne omkring, saasom endeel af dem torde være smitsomme“**). Pontoppidan udgav disse Forelæsninger under den latinste Titel „Collegium pastorale practicum“ 1757, der fortjener at nævnes mellem hans gavnligste og bedste Arbeider. Bist nok giver denne Bog ikke oratoriske Regler for den geistlige Talekunst; men den indeholder frugtbare Anviisninger for den praktiske Sjælesorg, hvori Prædikenen ogsaa har sin Deel. Selv besad Forf. en riig præstelig Erfaring, og hans udbredte Væsnung satte ham istand til at blande sine Paamindelser med en Mængde underholdende og opløsende Smættæk. Derfor blev denne Pontoppidans Pastoraltheologie

*) Nyerup, Universitets-Aanalet. S. 324-29.

***) Daaf's Breve, i Suhms Samlede Skrifter. XV. S. 229.

havde været Compagniets Eiendom, blev der ved Frd. af 3 Febr. 1755 taget Bestemmelser angaaende de derværende Slavers Omvendelse. Missionscollegiet skulde i det Diemed sende et tilstrækkeligt Antal dygtige Mænd over til hine Der, som skulde undervise Slaverne i Christendommen, uden at der dog maatte anvendes nogen Træng imod dem; det vil da sige, at det maatte staae enhver Neger frit for, om han vilde antage Troen eller ikke, men alle Slavebørn skulde døbes strax efter Fødselen ligesom fødte Christenbørn og derpaa undervises af de udsendte Missionærer*). Collegiet udvalgte ogsaa tre Personer til dette Hverv; men ved en anden Leilighed faae vi den Underretning, at „de to af disse vare bekiendte som uduelige, lidertlige, næsevise Knægter, af hvilke den ene blev rejceret til Altestats, den anden til Bispeexamen, saa at der kun gif een Missionarius affted istedetfor tre“**). Imidlertid lod man det ikke blive ved det første Forsøg, og efterat General-Kirke-Inspections-Collegiet var taget paa Raad med, udsendtes der 1757 ti Katecheter, der fordeeltes paa de tre Der, og som skulde arbeide i god Forstaaelse med den tidligere anlagte herrnhuttiske Mission***). Fremgangsmaaden var vistnok i det Hele altsaa den, at alle Negerbørn, der fødtes paa Colonierne, døbtes og undervistes da saagodt det vilde gaae af de tilsendte Katecheter. — Ogsaa den grønlandske Mission erholdt i disse og de paafølgende Aar betydelig extensiv Udvidelse, derved at der nærmest for Handels Skyld oprettedes altid flere Stationer; men disse dobbelte Hensigt havde ingen gavnlig Indflydelse paa Missionen. Det var nemlig en Bestemmelse, at alle døbte Grønlændere

*) Lortz, Beiträge zur neuesten Kirchengeschichte. I. S. 46:52.

***) Sæhm, Samlede Skrifter, XV. S. 204.

****) Lortz, Beiträge zur neuesten Kirchengeschichte. II. S. 98.

soning, Saar. Blod og Død ere indgaaene i den salige Evi-
ghed"; i sine Psalmesamlinger oimplantedes Zinzendorfs
og andre Brødremenighedens Psalmer paa dansk Grund, og
de mange Dvsag, hvori de bleve trykte, vidne om, at de
fandt Affæring. Fr. Boyes Virksomhed blev imidlertid ikke
af lang Varighed, da han døde i en ung Alder 1759; hans
Tilhørere viste deres Erkjendelighed imod ham ved at lade
hans Portrait stikke i Kobber, hvad der dengang endnu var
en særdeles Udmærkelse. Peder Sartorff blev til samme
Tid (1759) Præst først i Jylland senere i Sjælland, og
der henryk nogle Aar, førend han atter kom til at virke i
Hovedstaden. Mellem de fast ansatte Præster i Byen var
Cavellanen ved Frue Kirke Preben Schott den, der fornem-
melig drog de Herrnhutisthændede til sig, og utentvivel have de
aandelige Brødre og Søstre heller ikke i disse Aar undladt
at holde private Sammenkomster, om det end maatte skee i al
Stilhed og med stor Forsigtighed for ikke at støde an mod de
strænge Forbud.

Stærkere end i Kjøbenhavn optraadte ved Sorø Akademi
Modstanden mod Tidens Materialisme, dengang Brev Ga-
Dannekjold Samsøe blev (1760) Akademiets Dør-
hovmester. Dannekjold var en Mand af alvorlig kirkelig
Fromhed og dertil ivrig danskfindet; som Chef for Holmen
havde han i Christian VI's Tid indlagt sig stor Fortjeneste
af Marinen, men hans djærve Eigeskæb, der ikke sjælden
blev til Paastaaelighed, skaffede ham overalt mange Fjender.
I sin Tiltrædelsestale ved Akademiets yttrede han sig blandt
andet saaledes: „Uetsindighed og Udyd ere Dørre, der aabne
Udgang i Sjælen for de af disse Kilder oprindende skamme-
lige Lærdomme; jeg mener Deisternes, Naturalisternes og
Materialisternes Lærdomme, som nu desto værre i vore Tider

oversømme hele Verden; Lærdomme, der ere ligesaa for-
 døvelige for Societeter, Lande og Riger, som farlige for
 Regenter og for Kirken; Lærdomme, som jeg ogsaa derfor
 skal udelukke fra dette Akademi, eller, ifald de skulde indsnige
 sig, af yderste Formue skal lade mig være angelegen at faae ud-
 røddede.“^{*)} Det var ikke vanskeligt at gjætte, hvem denne Tiltale
 var rettet imod, da Bafedov saavel i sin daglige Dmgang
 som ogsaa paa sine Forelæsninger udtalte sig temmelig ufor-
 beholdent, og ansaae det i Grunden selv for en Ære at reg-
 nes med i Fritærfernes Række. Det kunde derfor heller ikke
 være længe, førend det maatte komme til et Brud mellem ham
 og den nye Hovmester. Efter gjentagne frugtesløse Paamin-
 delser indgav Dannefsjold en Forestilling til Regjeringen, at
 enten maatte man forbyde Bafedov at læse over Theologien,
 eller han blev nødt til paa Embeds Vegne at tiltale ham for
 falsk Lærdom og farlige Skrifter. Dette havde til Folge, at
 det blev Bafedov formeent at holde theologiske Forelæsninger,
 hvilket tidligere var paalagt ham; men ogsaa i sine andre
 Forelæsninger over Sprog og les helles lettres vidste han at
 indflette sine falske Lærdomme, og Dannefsjold hvilede derfor
 ikke, førend han fik ham ganske fjærnet fra Akademiet. Bafedov
 havde imidlertid mange formaaende Venner, der i Stil-
 hed ærgrede sig over Grevens Fremgangsmaade, og denne
 formaaede derfor heller ikke fuldstændigt at sætte sin Villie
 igjennem. Hans Andragende gif nemlig ud paa, at man
 skulde give Bafedov et Civil-Embede, endog med bedre Bil-
 løn, men ikke tillade ham at lære eller skrive, da alle hans
 Lænsmaader udi Theologien vare falske og skadelige, og de
 i Moralen flette“; men alt hvad han udrettede var, at Bafedov

^{*)} S. Treschow, Bidrag til Dannefsjold-Samsøe's Levnet. 1796.
 S. 95.

akademiske Aar mere eller dog ligesaavel til *Physicam* som til *Metaphysicam* og *Logicam* at studere." Grev Holstein lod ikke dette Brev gaae upaaagtet hen, og som Universitetets Patron tilskrev han derfor adskillige Professorer et Brev af 27 Febr 1754, hvis væsentlige Indhold var følgende: „Det er Kongens Villie, at de mathematiske og især physiske Videnskaber skulle være mere almindelige, og da man for Tiden ei dertil finder noget bedre Mittel, end om en Deel af dem, der lægge sig efter Theologien, deels bleve opmuntrede deels imponerede til at lægge sig efter Physiken tillige, saa vilde de gode Herrer nærmere overlægge denne Sag“. Et saadant Forslag var altfor meget i Tidens Medfør til at det ikke skulde finde god Modtagelse, og Pontoppidan maatte, da han selv som Profantsler kom til at tage Deel i Forhandlingerne, selv søge at dæmpe den altfor store Iver. Der blev nemlig nedsat en Commission bestaaende af to Theologer og tre Jurister for at tage Spørgsmaalet under Overveielse. De toende første, Biskop Harboe og Professor Peder Holm vare imod Forslaget, da de meente, at en Theolog havde nok at tage vare i sin egen Videnskab, hvortil den sidste svarede, at vilde man kun tage Hensyn til den Nytte, det kunde stifte, saa maatte man heller foreslaae, at Præster tillige skulde være Læger og Retskyndige, da de derved dog kunde redde Menneſkers Liv og forlige Trætter. De to af de juridiske Medlemmer, Hjelmskjærne og Stampe, vare derimod afgjort for Forslaget, hvorved den sidste støttede sig til den Erfaring, at de Præster, der ved Siden af deres egentlige Fag, havde valgt sig et eller andet Yndlingsstudium, tillige gjerne vare de dygtigste Præster; medens derimod det tredje Medlem, Purdorff, holdt med Theologerne, da man efter hans Mening alene maatte følge deres Raad i en saadan Sag. Da Pontoppidan nu skulde afgive sin Erklæring, fandt han det selv

betænkeligt, at give de Studenter, der særligt havde lagt sig efter Physiken, noget bestemt Løfte om Fortrin ved Befordring, da et saadant Fortrin efter hans Formening og i Henhold til tidligere Bestemmelser ene maatte indrømmes Lærerne ved de lærde Skoler; men derimod kunde det være godt, om „En in Physicis dēstingveret Candidatus Theologiæ undertiden, men uden saadan Declaration, blev befordret til et godt Raad, hvilket strax vilde være et Signal, som opvakte Attention“*). Dette blev for de nærmest paafølgende Aar ogsaa Resultatet af disse Forhandlinger; men deres store Betydning have de derved, at være det første Forsøg paa at bringe et fuldkommen nyt Element ind i den gamle klassiske Dannelse.

Eril Pontoppidans Udnævnelse til Profantsler 1755, hvilket Embede han beklædte til sin Død, havde deels til Hensigt, at han skulde gaae Storkantsleren Joh. Ludv. Holstein til Haande med Universitetets Tilsyn, hvilken Control som oftest faldt Professorerne meget ubeleilig, deels at give sine Rind og Raad med Hensyn til Besættelsen af geistlige Embeder. Han søgte at opstille visse faste Grundsætninger, hvorfra man kunde gaae ud, og indgav i den Henseende til Grev Holstein tvende Forslag. Det første, fremsat i et Brev af 14 Febr. 1756, begyndte med en Beflagelse over, at Folk i disse nordiske Lande af Naturen være tilbøielige til Dorstbed, og at man derfor maatte stræbe at opmuntre Gliden. Rigtignok var der siden 1707 anordnet en Distinction ved Examination af Candidater, hvorved der tildeeldes dem efter deres Flid og Evner forskellige Charakterer; men det var kun af liden Virkning, saalænge man saae, at der ved Befordring kun blev taget lidet eller intet Hensyn til Charakteren. Man maatte derfor lige-

*) Ryerny, Universitets-Annaler. S. 315:23. Jfr. Peder Holms efterladte Papirer (Kallste Eml. fol. 148).

som i Wyrtemberg dele alle Præsteskaldene efter deres Indtægt i to Klasser, saaledes at Candidater med non cont. kun maatt søge i anden Klasse. Rigtignok er Flid og Ærbødhed ikke den eneste Fordring, man kan gjøre til Præsten; det gubelig Sind er ligesaa fornødent, men det kan Vorigheden ikke fremelste uden at føde Hylleri, og derfor maa den holde sig ti hvad den kan gjøre, nemlig at prøve og stutte Ærbødheden — Hertil foiede Profantsleren nogle Dage efter, den 14 Febr. s. A., et andet Forslag, der gik ud paa, at Hørerne ved de latinske Skoler skulde komme i ganske fortrinlig Betragtning, saaledes at Halvparten af hvert Aars Vacancer udelukkende forbeholdtes dem, medens den anden Halvpart bestemtes til personelle Kapellaner, Skibspræster, Katecheter, eller til „meget gamle meriterede Candidater, som ikke have høvt Æilighed til at tjene Publikum“. Consistoriet gik ogsaa villigt ind paa disse Forslag; ifkun Prof. P. Holm indgav en meget vidtløftig Separat-Betænkning af 10 April s. A. Han erklærede sig i denne fuldkommen enig med Profantsleren i Lovetsiemedet, og vilde derfor gjerne med nogle Ændringer give sin Stemme til det første Forslag. Han fandt det ganske rigtigt, at der blev taget bestemt Hensyn til Examenscharakteren ved Befordringen, men da maatte denne gives med mere Omhyggelighed end hidindtil, og ikke bestemmes af den examnerende Professor alene. Dog maatte dette Hensyn ikke være det eneste; Kandidatens senere Liv og Fremgang i Studiet maatte ogsaa komme i Betragtning, og for at dette kunde skee, foreslog han at Biskoppen, Profantsleren og de theologiske Professorer skulde tages paa Raad med ved alle Befordringer. Til dette Collegium skulde alle Candidater, der vare over 25 Aar og vilde søge geistlig Befordring, melde sig, og Collegiet skulde da forelægge dem nogle Spørgsmaal til skriftlig Betsvarelse, dersom de ikke iforveien ved Skriften

betænkeligt, at give de Studenter, der særligt havde lagt sig efter *Physiken*, noget bestemt Løfte om Fortrin ved Befordring, da et saadant Fortrin efter hans Formening og i Henhold til tidligere Bestemmelser ene maatte indrømmes Lærerne ved de lærde Skoler; men derimod kunde det være godt, om „*En in Physicis destingueret Candidatus Theologiae* undertiden, men uden saadan Declaration, blev befordret til et godt Raad, hvilket strax vilde være et Signal, som opvakte Attention“*). Dette blev for de nærmest paafølgende Aar ogsaa Resultatet af disse Forhandlinger; men deres store Betydning have de derved, at være det første Forsøg paa at bringe et fuldkommen nyt Element ind i den gamle klassiske Dannelse.

Erik Pontoppidans Udnævnelse til Profantsler 1755, hvilket Embede han beklædte til sin Død, havde deels til Hensigt, at han skulde gaae Storantsleren Joh. Ludv. Holstein til Haande med Universitetets Tilsyn, hvilken Control som oftest faldt Professorerne meget ubeleilig, deels at give sine Bink og Raad med Hensyn til Besættelsen af geistlige Embeder. Han søgte at opstille visse faste Grundsætninger, hvorfra man kunde gaae ud, og indgav i den Henseende til Grev Holstein tvende Forslag. Det første, fremsat i et Brev af 14 Febr. 1758, begyndte med en Beflagelse over, at Folk i disse nordiske Lande af Naturen være tilbøielige til Dorskhed, og at man derfor maatte stræbe at opmuntre Fliden. Rigtignok var der siden 1707 anordnet en Distinction ved Examination af Candidater, hvorved der tildeeldes dem efter deres Flid og Evner forskellige Charakterer; men det var kun af liden Virkning, saalænge man saae, at der ved Befordring kun blev taget lidet eller intet Hensyn til Charakteren. Man maatte derfor lige-

*) *Apertus, Universitets-Annaler.* S. 315:23. Jfr. *Beber Holms* *Udvalgte Papirer* (Kallse Eml. fol. 148).

som i Wyrtemberg dele alle Præstefaldene efter deres Indtægt i to Klasser, saaledes at Candidater med non cont. kun maatte søge i anden Klasse. Rigtignok er Flid og Værdom ikke den eneste Fortring, man kan gjøre til Præsten; det gudelig Sind er ligesaa fornødent, men det kan Vriigheden ikke frende sig uden at føde Hylleri, og derfor maa den holde sig til hvad den kan gjøre, nemlig at prøve og staae Værdominer.

Herul foiede Profantsleren nogle Dage efter, den 18 Febr. s. A., et andet Forslag, der gik ud paa, at Hørerne ved de launne Skoler skulde komme i ganske fortrinlig Betragtning, saaledes at Halvparten af hvert Aars Vacancer udelukkende forbeholdtes dem, medens den anden Halvpart bestemtes til personelle Kapellaner, Skibspræster, Statedeter, eller til „meget gamle meriterede Candidater, som ikke have havt Keilighed til at tjene Publicum“. Consistoriet gik ogsaa villigt ind paa disse Forslag; ifkun Prof. V. Holm indgav en meget vitsloftig Separat-Betænkning af 10 April s. A. Han erklærede sig i denne fuldkommen enig med Profantsleren i Hovedsagen, og vilde derfor gjerne med nogle Ændringer give sin Stemme til det første Forslag. Han fandt det ganske rigtigt, at der blev taget bestemt Hensyn til Examenscharakteren ved Befordringen, men da maatte denne gives med mere Omhyggelighed end hidintil, og ikke bestemmes af den erambærende Professor alene. Dog maatte dette Hensyn ikke være det eneste; Kandidatens senere Liv og Fremgang i Studiet maatte ogsaa komme i Betragtning, og for at dette kunde skee, foreslog han at Biskoppen, Profantsleren og de theologiske Professorer skulde tages paa Raad med ved alle Befordringer. Til dette Collegium skulde alle Candidater, der vare over 25 Aar og vilte søge geistlig Befordring, melde sig, og Collegiet skulde da forelægge dem nogle Spørgsmaal til skriftlig Besvarelse, dersom de ikke isørveien ved Skrifter

de hviist deres Duelighed. De saaledes Provede stude
 af Cand. aa. ministerii og befordres efter Collegiets
 afslutning. Men vedbliver Holm fremdeles, netop fordi han
 møde for det første Forslag, maatte han bestemt erklære
 mod det andet, da det ifølge det sidste ikke kom an paa
 sig, men paa at faae en lille Ansættelse som Hører,
 ved Capellan s. vedl. Man maatte husse paa, hvorledes
 det vil ved slige Ansættelser, at det alene berøede paa til-
 lige Behændigheder og Familieforbindelser, og derfor
 de, hvis det skulde gjælde, mangen dygtig Candidat, der
 stræbt at forfremme sig in studio, hengaae ubefordret,
 vel endog, om han end var saa lærd som en Professor;
 søge at blive personel Capellan for at faae et Embede^{*)}.
 Denne Holms Betænkning foranledigede Nedsættelsen af
 Commission, der bestod af de samme Medlemmer som
 ovennævnte, kun med den Forskjel, at Biskop Herleb
 i Begyndelsen tog Deel i den istedenfor Harboe. Man
 lede her tilligemed Pontoppidans Forslag de Emner,
 som Betænkning havde bragt paa Bane. Commissionen
 medte sig saaledes for, at der maatte indføres en bestemt
 en ved Antagelsen af personel eller Huuskapellaner, og
 at i deres Sted bestiftes et fast Antal Hjelpepræster;
 desuden talte man om Attestatsens Skjærpelse, om Bisper-
 nen, om Misbrug af Proprietarernes Kaldsbret, om Kald-
 s Inddeling i visse Klasser, om Rettighed til at hedde
 d. sacrosancti ministerii, om Oprettelsen af et theolo-
 gicum Seminar eller Collegium eccles., — altsammen Emner,
 som vare foranledigede ved Holms Betænkning. Bel kom

*) Pontoppidans Brev af 14 Febr. og Holms Betænkning af
 April 1756 i Consistoriets Copibøger. Jfr. Peder Holms efter-
 Brev (Kalds Eml. fol. 148).

man ikke ganske til Enighed om disse Punkter, da Peder Holm ved denne som ved mange andre Leiligheder uroffelig holdt sin egen Mening; men Commissionen bragte det dog til, efter mange Forhandlinger, der varede i flere Aar, at give en samlet Indstilling, der gik ind til Cancelliet; men videre kom Sagen heller ikke; Interessesen for de kirkelige Anliggender var ikke stor nok til, at man vilde indlade sig paa slige Bittlestheder, og Erklæringen blev derfor, efterat den med megen Flid og Meie var tilveiebragt, omsider lagt paa Hylden*).

Jøvrigt søgte Erik Pontoppidan ogsaa at benytte sin Salling til at modarbejde den atheistiske Vantro og at indgyde vordende Præster Væresygt og Afsærlighed til deres Kald. Han pleiede at samles med dem to Aftentimer om Ugen, og disse Foredrag, som ikke havde til Hensigt at fylde Hufommelsen, men at forbedre Hjerterne, undgik ikke spydige Bemærkninger, da man sagde om dem, at „Collegianterne hver Gang bleve rensede med Regelskar, der bleve baarne omkring, saafom endeel af dem torde være smitsomme“**). Pontoppidan udgav disse Forelæsninger under den latinske Titel „Collegium pastorale practicum“ 1757, der fortjener at nævnes mellem hans gavnligste og bedste Arbejder. Biskop nok giver denne Bog ikke oratoriske Regler for den geistlige Talekunst; men den indeholder frugtbare Anviisninger for den praktiske Sjælesorg, hvori Prædikenen ogsaa har sin Deel. Selv besad Forf. en riig præstelig Erfaring, og hans udbredte Læsning satte ham istand til at blande sine Paamindelser med en Mængde underholdende og oplysende Smasstræk. Derfor blev denne Pontoppidans Pastoraltheologie

*) Nperay, Universitets-Annaler. S. 324.29.

***) Daa's Breve, i Eubms Samlede Skrifter XV. S. 229.

littig benyttet mange Steder, endskøndt dens jævne, ukonst-
 lte Simpelted ikke længe kunde tilfredsstille dem, der holdt
 Strid med Tidens Oplysning.

Det manglede dog heller ikke i disse Aar paa yngre
 Mænd, der uberørte af Tidens Philosophie, inderligt og hjer-
 teligt grebne af christelige Kærelser, med ungdommelig Rivlig-
 hed ved deres Prædikener samlede omkring sig hvad der endnu
 fandtes i Byen af herrnhutist og pietistisk Opvækkelse, meest
 mellem de fattigere Stænder. Blandt disse var især tvende
 lærere ved Baisenhuset, der altsaa vare dannede ved Enevold
 Svends Umgang, Frederik Boye og Peder Sartorff.
 Den første af dem blev antaget til personel Capellan hos
 Prof. Beth ved Trinitatis i Aarene 1750-59; hans Prædikener
 havde en bestemt herrnhutist Farve, men Folk flokkedes dog i
 Mængde for at høre ham og han var i visse Kredse sær-
 deles afholdt. Med ikke mindre Iver, men med større Sin-
 dighed og Klarhed prædikede Peder Sartorff førend han
 endnu havde faaet noget Præste-Kald, som man kan see af
 hans lille opbyggelige Skrift: „De Troendes Skat og Kle-
 nobie“, der udfom i tre Stykker 1757-59. I det Hele blev
 der i disse Aar trykt en usædvanlig Mængde saadanne Trak-
 tater, sædvanlig enten Udvalg af ældre Theologers Skrifter,
 i hvilke man paa Balget af Stykker let gjenfjender den herrn-
 hutiste Tone, eller Oversættelser af tydske Smaaøger af lig-
 nende Indhold. Det bekendteste mellem disse er Fr. Boyes
 bibelske Riim: „Nogle med Blod besprængte Blomster“, der
 udfom 1750 og senere i mange Uplag; disse Riim ere, lige-
 som en anden af Boye oversat Traktat: „Thomas Securi
 sandelige Myrrhabuss eller syv Faste-Betragtninger“, tilegnede
 Printsesse Charlotte Amalie. Ogsaa udfom fra A. 1759 som
 et Slags Hefestrift en Række af opbyggelige Levnetsbestri-
 velsler eller „Exempler paa Sjæle, som i Troen paa Jesu For-

soning, Saar, Blod og Død ere indgaaene i den salige Ewig-
 bed"; i smaa Psalmesamlinger omplantedes Zinzendorfs
 og andre Brodremenighedens Psalmer paa dansk Grund, og
 de maatte Dvs. , hvori de bleve trykte, vidne om, at de
 fandt Ufærdighed. Hr. Boyes Virksomhed blev imidlertid ikke
 af lang Varighed, da han døde i en ung Alder 1759; hans
 Tilhørere viste deres Erfjendtlighed imod ham ved at lade
 hans Portrait stikke i Kobber, hvad der dengang endnu var
 en særdeles Udmærkelse. Peder Sartorff blev til samme
 Tid (1759) Præst først i Jylland senere i Sjælland, og
 der hengik nogle Aar, forend han atter kom til at virke i
 Hovedstaden. Mellem de fast ansatte Præster i Byen var
 Capellanen ved Frue Kirke Preben Schott den, der fornem-
 melig drog de Herrnhutistfjendene til sig, og uden tvivl have de
 aandelige Brødre og Søstre heller ikke i disse Aar undladt
 at holde private Sammenkomster, om det end maatte stee i al
 Stillehed og med stor Forsigtighed for ikke at støde an mod de
 strænge Forbud.

Stærkere end i Kjøbenhavn optraadte ved Sorø Akademi
 Modstanden mod Tidens Materialisme, dengang Grev Hr.
 Dannekjold Samsøe blev (1760) Akademiets Over-
 hovmester. Dannekjold var en Mand af alvorlig kirkelig
 Fromhed og dertil ivrig danskfjend; som Chef for Holmen
 havde han i Christian VI's Tid indlagt sig stor Fortjeneste
 af Marinen, men hans hjærve Egesfremhed, der ikke sjælden
 blev til Paastaaelighed, skaffede ham overalt mange Fjender.
 I sin Tiltraedelsestale ved Akademiets yttrede han sig blandt
 andet saaledes: „Kessindighed og Udyd ere Dørre, der aabne
 Udgang i Sjælen for de af disse Kilder oprindende skamme-
 lige Lærdomme; jeg mener Deisternes, Naturalisternes og
 Materialisternes Lærdomme, som nu desto værre i vore Tider

overføomme hele Verden; Lærdomme, der ere ligesaa for-
 deruelige for Societeter, Lande og Riger, som farlige for
 Regenter og for Kirken; Lærdomme, som jeg ogsaa derfor
 skal udelukke fra dette Akademi, eller, ifald de skulde indsnige
 sig, af yderste Formue skal lade mig være angelegen at faae ud-
 rydte.“^{*)} Det var ikke vanstelig at gjætte, hvem denne Tiltale
 var rettet imod, da Basedov saavel i sin daglige Dmgang
 som ogsaa paa sine Forelæsninger udtalte sig temmelig ufor-
 beholdent, og ansaae det i Grunden selv for en Ære at reg-
 nes med i Fritærfernes Række. Det kunde derfor heller ikke
 være længe, førend det maatte komme til et Brud mellem ham
 og den nye Hovmester. Efter gjentagne frugtesløse Naamin-
 delser indgav Dannefsjold en Forestilling til Regjeringen, at
 enten maatte man forbyde Basedov at læse over Theologien,
 eller han blev nødt til paa Embeds Vegne at tiltale ham for
 falsk Lærdom og farlige Skrifter. Dette havde til Følge, at
 det blev Basedov formeent at holde theologiske Forelæsninger,
 hvilket tidligere var paalagt ham; men ogsaa i sine andre
 Forelæsninger over Sprog og les helles lettres vidste han at
 indflette sine falske Lærdomme, og Dannefsjold hvilede derfor
 ikke, førend han fik ham ganske fjærnet fra Akademiet. Base-
 dov havde imidlertid mange formaende Venner, der i Stil-
 hed ærgrede sig over Grevens Fremgangsmaade, og denne
 formaade derfor heller ikke fuldstændigt at sætte sin Villie
 igjennem. Hans Andragende gif nemlig ud paa, at man
 skulde give Basedov et Civil-Embete, endog med bedre Bil-
 laar, men ikke tillade ham at lære eller skrive, da alle hans
 Tankemaader udi Theologien vare falske og skadelige, og de
 i Moralen flette“; men alt hvad han udrettete var, at Base-

^{*)} H. Treschow, Bidrag til Dannefsjold-Samsøe's Levnet. 1796.
 S. 95.

Guds Ord, og da den er det, vil jo den sundeste Fornuft, at vi skulle tro den . . . Derfor er det umueligt, slutter jeg, at det kan være Nogle, som ere saa ildesindede mod Skriften". — Ogsaa Ponto p p i d a n skrev en lille Bog i samme Retning, der imidlertid ikke horer til hans heldigste: "Sandheds Kraft til at overvinde den atheistiske og naturalistiske Bantro, fremstillet i adskillige historiske Exempler paa saadanne Religionspottere, som enten have vendt om og givet Gud Æren eller og taget en Ende med Forstraffelse" 1758, der som Titelen viser, var affattet i en bestemt praktisk Retning, og vilde vise, hvorledes Livets Forelser maatte bringe Trovseren til Sandhedens Erkjendelse. Mellem Christendommens Forsvarere i hine Aar maa vi ogsaa nævne en Mand, der sjøndt hverken Theolog eller Præst dog virkede saa godt som Nogen til at fremme og nære et christeligt Liv i sin Kreds, og det er Frederik Lütken. Han var en ærlig og hjært Charakteer, og dertil en ualmindelig dygtig Mand, hvilket han havde vist saavel i sine yngre Aar, da han stod som Capitain i Marinen, som ogsaa senere, da han havde faaet sin Afsked fra Krigstjenesten og opholdt sig i Helsingør. Han tog her virksom Deel i Tidens Spørgsmaal, og hans "Økonomiske Tanker til høiere Eftertanke", der udkom fra 1755 i 9 Dele, vandt almindelig Anerkjendelse som det dygtigste, der i hine Aar kom frem i den Retning. Men under alt dette bevarede han en alvorlig christelig Fromhed, og naar han nedskrev sine fromme Betragtninger, da gjorde han det kun til sin egen eller sine Nærmestes Opbyggelse, uden Tanke om nogensteds at give dem i Trykken, hvorved de have erholdt et Præg af fortrolig Hjertelighed som en Faders Formaning til Børn og Børnebørn. Bekjendtest mellem disse er hans "Hellige Dymuntringer i modige og tankefulde Stunder", der udkom 1764 og endnu horer mellem vore meest yndede

de fleste Opbyggelsesbøger. Især det første Afsnit „Om Gud og Guds Fornægtere“ bærer kjendeligt Præget af den Tid, hvori det er nedskrevet: — „Christenheden maa nu prædike og skrive Bøger for at overtale Mennesker, som kalde sig Christne, til at troe der er en Gud, og at Verden og Ubrødfet ikke har gjort sig selv! Er det ikke forstræffeligt!“ — men man mærker det ogsaa nok heelt igjennem paa den moraliserende Tone, hvorved en fornuftig Overvindelse af Lasterne og de jødige Baner træder istedenfor Læren om Gjenfødsel og heliggjørelse; men dog er hiin Betragtning her baaren og gennemtrængt af en varm christelig Følelse, der bringer ham til med Fortjærlighed at dvæle ved de kraftigste og fyldigste Bibelord. Derved bliver Lütkens djærve ærlige Fromhed et Bærson paa den Tid, og hans Opbyggelsesbøger maa vel nævnes som de sidste og sundeste Frugter af Pietismens christelige Opvækkelse.

Den Slægt, der af Christian VI var kaldet til kirkelig Bistromhed, døde efterhaanden ud, og skjøndt dens Iver nok var kjølnet med Aarene, saa bliver dens Afgang dog altid mærkelig. Blandt Christian VI's Biskopper døde H. A. Brorson i Ribe og P. Hygum i Aarhus 1764; begge havde halevet deres sidste Aar stille og ubemærket; Hygum blev af dem, der stode ham nærmere, høit agtet for sine grundige Studier i de clasfiske Sprog og Historie,*) og at Brorson indtil sin Død bevarede den samme varme inderlige Følelse, derom bærer hans „Svanesang“ et umiskjendeligt Vidnesbyrd; men Psalmer, digtede i denne Tone, bleve dengang ikke kjæderlig paaagtede i de dannede Kredse, og det var meest mellem Fattigfolk paa Landet og i Byerne, hvor den pietistiske

*) Jens Røller, Udvalg af Biskop Balle's Brevverling. 1817. S. 114.

Dyrækkelse hist og her fortsatte sig, at man endnu opmuntrede og opbyggede sig ved Brorsons Sange. Biskop P. Hersted's Død 1757 var mindre mærkelig, fordi han allerede i Ludvig Garboe havde sin bestilte Eftermand; Biskop Andreas Boldike i Viborg, der først døde 1770, horte egentlig ikke, saalidt som Chr. Ramus i Kjøbenhavn, der 1762 var bleven efterfulgt af sin Son Jacob Ramus, til den reopvakte pietistiske Retning, saa at Brorson i Aalborg var den eneste der endnu var tilbage af denne Skole, da han først døde 1778 i en høi Alder. Ogsaa de fleste andre formaende Geistlige fra samme Tid vare nu borte. Bluhme var død 1753, Ewald 1754, N. Brorson 1757, Math. Hvid 1759 og Chr. Peth 1761, samme Aar som Prolanisleren Erik Pontoppidan. Denne Mand havde fremfor nogen anden bevaret sin livlige Birkelyst indtil sit sidste Dieblid og det i de forskjelligste Retninger. Ved sine Bestræbelser paa Embeds Vegne for at bringe de akademiske Studier i Flor høstede han rigtignok sædvanlig kun Utaf af Samtiden uden at udrette meget, men Ingen kunde nægte ham store Fortjener som historisk-statistisk Forfatter. Og dog var Pontoppidan ret egentlig efter sit Hjerter Kirkens Mand, og hans Navn vil altid nævnes mellem den danske Kirkes virksomste og dygtigste Præster.

Naar vi tage Hensyn til Literaturen i Almindelighed, saa er det umiskjendeligt, at der i Slutningen af Frederik V's Regjering er et mærkeligt Opsving i alle Retninger, og hvad der dengang blev trykt, staaer i skarpt ordnet Tankefølge, i net og smagfuld Behandling af Emnet betydelig over hvad man tidligere var vant til at see. Den tørre profaiske Forstandighed, der siden Holbergs Tid hertilands, understøttet af

en forskjelligartet fremmed Indflydelse, alle vegne førte det store Ord, kunde nok danne Smagen, afpubse Formen, og lære med bidende Bittigheder at revse det Forkeerte og Overspændte; men hvad der aldeles manglede den, var en slående Begejstrings Rigdom og Fylde. Tværtimod var Man bange for enhver varm beaandet Livsrørelse som et overspændt Sværmeri, og hvad Tullin i sin Raadag siger om det forfinede Bølv,

At Gudsfrygt holdes der for Dunster,
Og Djævelen kun for Bøvelens Rils,

er mere end blot en poetisk Stemnings Overdrivelse. Rigstignot bleve de kirkelige Lærdomme og Skikke endnu opretholdt i den overleverede Form, og man vil neppe finde Nogen blandt Geistligheden eller blandt andre anseete Mænd, der aabent og bestemt vedkjender sig afvigende Meninger; men der er intet hjerteligt Liv i deres religiøse Livsanskuelse, og den tørre Forstandighed førte altid længere bort derfra, uden at man egentlig var sig det klart bevidst. Paa den anden Side frygtede man ogsaa det overhaandtagende Fritænkteri, ikke blot som farligt for Kirken, men som farligt for det borgerlige Samfunds rolige Bestaaen. „Hvis ei Religionen kan formaae de Store i Verden til at hemme Fritænkteriet, saa bør dog en sund Politisk gjøre det... Religionen kan ei forgaae, uden at Staten med det samme idetmindste svækkes, om ei og tilligemed fuldstaates.“ Det er en Ytring af en aarhundrig Forfatter, af Det. Fred. Suhm i en Afhandling „Om det XVIII Seculi Charakter“ 1761; men desuagtet vil han dog ikke have Religionsbespotterne med Magt udryddede: „Nei Religionen selv forbyder os dette, dens Kjærlighed, dens Venlighed tilstedes det ei; en oplyst Philosophie fordommer al Tvang, al Vold i og for Meninger;.... men hvorledes skal da det overhaandtagende Frigeisteri dæmpes?

paa denne Maade: *Urbødighed hos de Store i Ord, i Gjæringer, i Gebærder for Religionen og dens Tjenere, om ei af Kjærlighed til Religionen selv, saa dog ved Indsigt om egen timelig Fordeel* *) . Men var det Klogskab, der skulde lede til at opretholde Kirken som en bestaaende Statsinstitution, var Religionen bleven en gavnlig Politianstalt til at holde Mængden i Awe, saa havde Spotterne i Grunden aandeligt rundet Seier, og det kan derfor ikke undre os, at man i fornemme Kredse, hvor man vilde holde Skridt med Tiden, fandt meest Behag i den franske Tone, medens den haanende Spot stærkt anfægtede Præster og Theologer, og gjorde dem vaklende, matte og kolde i al deres Gjærning og Tale. Der ved blev de tidligere Tidens strænge kirkelige Orden efterhaanden opløst, og Livet frigjort næsten umærkeligt fra den statskirkelige Evang. Hvad Grev Danneskjold leilighedsviis udtaler med Hensyn til Basjedov: „Fatter nogen privat Person imod den sande Religion stridende Værdomme, da er det fornuftigt at tillade ham det uden at forfølge ham derfor, naar ikkun Staten ikke sættes i Bøve ved at betro Embeder i saa farlige Mænds Hænder“ **) — var en Grundsætning, der praktisk blev fulgt; men hvor fornuftig end denne Tolerance i og for sig kunde være, saa var dog dens nærmeste Folge, at Menigheder eller idetmindste de Dannede i Menighedernes og Præsterne hver gif sine Veie; da disse sidste endnu vare bundne til de statskirkelige Værdomsforrifter, der mere og mere bleve Gjenstand for de Dplystes Ringeagt og Spot.

Lydsstand befandt sig dengang i den samme aandelige Gjæring, men dog var Bevægelsen her allerede skredet noget videre frem. Den franske lefkærdige Spot med al Religion

*) Suhm, Samlede Skrifter. V. S. 11 og 13.

**) Nyerup, Lurborghiana. I. S. 39.

havde i Samtidens beundrede Kongemonster Frederik II af Preussen en mægtig Beskytter, og Berlin blev i den Tid Samlingsstedet for alle de Tyskere, der slog ind paa den franske Tone. Zeller, den første tyske Theolog, der i sin „Lehrbuch des christlichen Glaubens“ 1784 havde begyndt åbent at bestride enkelte kirkelige Læresætninger, havde der fundet et Tilflugtssted, og „Allgemeine deutsche Bibliothek“, begyndt 1785, blev her det bekjendte Organ for den nye Oplysning. Men de berlinste Lærde vare dog kun af underordnet Betydning, og Tyskerne i det Hele for grundige, for atvortige til paa den Raade at finde Behag i den franske Læresætning. Uden egentlig bestemt at tilslaae det, var det dog ligesom en stiltiende Overenskomst mellem alle de ypperste Theologer, at man maatte opgive Systemet i den gamle Form og forsøge paa at bryde nye Baner for den videnskabelige Udvikling. Man vilde derfor atter begynde denne forfra ved at gaae tilbage til dens første Kilde og underkaste de bibelske Bøger, saavel deres Form som deres Lærdom, en ny og grundig Undersøgelse. I Forbindelse med dette fornyede Bibelstudium traadte da det kirkehistoriske, for at paavise, og derved undgaae, de Afveie, den kirkelige Udvikling tidligere var kommen ind paa, og derved godtgjøre sin Berettigelse til at slaae ind paa en anden Vej, der uden just ligefrem at bryde med den bestaaende Kirke, dog ikke i den Grad udsatte sig for Bantrens Spot. I Leipzig, hvor Ernesti og Gellert dengang vare de berømteste Navne, holdt man i det Hele stærkest paa det Gamle, men Ernesti arbejdede dog selv med paa at grundlægge den nye Videnskabelighed ved at forsvare den forudsætningsløse Bibelfortolkning. Han var selv en gammel Sprogforsker, og som han meente, man kunde forslaae enhver Bog, naar man kun var sproget mægtig, saaledes anvendte han det samme paa Bibelen, uden at agte

paa, at det først er ved Aanden enhver Bog, der virkelig er skreven med Aand, kan vinde sin dybere Forstaaelse. Gellert stod som Psalmedigter i et lignende Forhold som Ernesti til sine kirkelige Forfattere; heller ikke han vilde egentlig bryde med den kirkelige Christendom, men dog er den Stemning, der gaaer igjennem hans Sange, mere en stille, gemytlig Tilfredshed med Livets Vilkaar end den Guds Fred, der udspringer af Troen paa Christi Forsoning, og det var denne Tone, der mere end den dybe kristelige sandt Gjensklang hos Samtiden. Langt stærkere og dristigere udviklede sig den nye Videnskabelighed paa andre Høiskoler, i Halle og fornemmelig i Göttingen. I Halle var dengang Semler den, der tiltrak sig den almindelige Opmærksomhed; ved sin Bibelkritik og ved sin Accommodationstheori, der først blev anvendt 1759 paa Djævlbesættelserne i N. T., søgte han at udvise de skarpe bibelske Væresætninger som apokryphiske eller som Tillæmpninger efter herstende jødiske Forestillinger. Igjennem denne Sigtelse meente han, man alene kunde faae den ægte luttrede Christendom, og man vilde da finde, at den ganske stemmede med en oplyst Fornusts Værdomme. Til samme Tid stod Universitetet i Göttingen i sin fuldeste Flor; Theologerne, Joh. Dav. Michaelis og Chr. W. F. Walch, Juristen Bohmer og Philologen Heyne samlede ikke blot Nordtysklands, men ogsaa Englands og Danmarks opvakte Ungdom. Især var Michaelis's grundige Studier af Orientens Sprog og Historie Gjenstand for almindelig Beundring; men saavel paa hans Fortolkning af det Gl. Test., som paa hans Theologie i Almindelighed mærker man kjendelig den samme Stræben som hos Semler, at lade en luttret Christendom fremkomme ved en Bortforklaring af det Unstødelige. I sit *Compendium theol.* fra 1760 vil han vel ikke bestride noget kristeligt Dogme; men dog bliver her den Hellig Aands Naade-

virkning i Sjensøbølsen og Helligjørelsen udvandet til Christendommens oplysende og forbedrende Indflydelse, og saaledes heelt igennem; i sin Fortolkning af Gl. Test. vilde han vel ikke nægte Miraklerne, men han anvendte dog sin umaadelige Lærdom til saa meget som mueligt at indskrænke deres Tal ved at anbefale sin naturlige Forklaring. I sine mundtlige Foredrag udtalte han sig mere uforbeholdent, og søgte her paa fransk Maneer at krydre den tørre Lærdom ved allehaande lystige Indfald, der ikke sjælden blev til saade Bittigheder. Derfor var Michaelis's Navn en Gru for mange strengt orthodoxe Theologer — i Sverrig blev hans Compendium endog formelig forbudt; men i Kjøbenhavn var man allerede dengang kommen saavidt, at man havde aflagt slige Fordomme.

Den danske Minister Bernstorff stattede Michaelis's Lærdom ligesaa høit, som han beundrede Gramers Smag og Klopstock's Digtergave, og det var ham, der først henledte hele Europas Opmærksomhed paa Michaelis ved efter hans Plan at foranstalte den store orientalske Reise (1761—67). Dette Foretagende stattede den danske Regjering stor Berømmelse, og vistnok var det Danmark, der bekostede det, men allerede blev det ikke blot ledet, men ogsaa væsentlig udført af Lydstere. Blandt Michaelis's daværende eller tidligere Disciple bleve Carsten Niebuhr, Peter Forstaaal og Fred. Chr. v. Haven udsætte til Deeltagere, tilligemed Pægen Chr. Cramer og Maleren Baurenfeind; men de fleste af dem døde paa den lange Reise, ikke just paa Grund af dens Besværligheder, men snarere fordi man vilde gjøre sig det altfor beqvemt og bestandig leve paa europæisk Viis. Carsten Niebuhr har siden i tvende Bærter offentliggjort Reisens Udbytte: „Beschreibung von Arabien“ 1772 og „Reisebeschreibung von Arabien und andern umliegenden Ländern“ 1774—78. I

Beskrivelsen har han stadig taget Hensyn til de eregetiske Op-
gaver, Michaelis havde forelagt, der næsten altid sigtede til
i Landet selv at finde Bestyrkelse for de naturlige Forklaringer,
Michaelis anbefalede, uden at dette dog altid vilde lykkes.
Saaledes kunde Niebuhr f. Ex. ikke finde det rimeligt, at
Ebbe og Storm kunde drive Baudet tilside i det røde Hav,
selv om man antog, at Israelliterne vare gaaede over paa
det smaaeste Sted; han fandt det tvivlsomt, om Skystotten,
der ledede dem paa Toget, kunde forklares af den stærke
Taage, der faldt i hine Egne osv. Det hele Foretagende
vakte stor Opsigt i den lærde Verden, og bidrog overordentlig
til at hæve Michaelis's Anseelse allevegne, men fornemmelig i
Danmark, hvorfor alle unge Videnskabsmænd, der i disse Aar
besøgte Udlandet, aldrig undlode at høre ham, og Göttingen
som derved til at øve en Indflydelse paa den danske kirkelige
Videnskabelighed, som Halle havde gjort i den pietistiske Tid.

Bestræbelserne for at bringe den nye tyske Theologie
frem paa Kjøbenhavns Universitet vilde dog ikke strax ret
lykkes. Peder Holm vedblev her endnu at holde sine Fore-
læsninger i streng orthodox Retning, men uden Talent tort
og kjedeligt, hvorfor han kun ved Stipendietvangen kunde
faae Studenterne til at høre dem, hvilket han ogsaa ganske
naivt lod dem vide: „Man slutte høre mans Collegier, saa
kunde man nok hjælpe dem til Stipendier“*). Goisse's phi-
losophiske Methode kunde vistnok, i Forbindelse med hans ven-
lige forekommende Væsen, bedre tiltale de Unge; men han
krængte til en Medhjælper, og man fandt en saadan i den
berømte tyske Hofprædikant Joh. And. Cramer, der tillige
blev ansat som Professor ved Universitetet (1765) i den af-
døde H. D. Bang's Sted. Som Discipel og Ven af Ex-

*) J. Müller, Balles Levnet. Theol. Bibl. X S. 13.

efsi begyndte han først at anvende dennes rensede Sands for det Sproglige paa N. L.'s Fortolkning, og gif saaledes som Creget i mange Henseender af fra de vante Veie. Som Historiker havde han ved sin Fortsættelse af Bossuet's berømte Værk vundet et Navn i den lærde Verden, og han blev den første Theolog, der holdt Forelæsninger over Kirkehistorien ved Universitetet, hvilket han gjorde paa en livlig og smagfuld Maade, hvorved han vakte endeel Interesse for den blandt de yngre Studerende. Cramer var i det Hele en meget virksom Mand; han indskrænkede sig ikke til videnskabelige Foredrag, men pleiede tillige at anstille praktiske Øvelser i Prædikekunsten, hvori han selv var en Mester, og dannede i det Viemed et lille Prædikeselskab; men en væsentlig Hindring i al hans Virksomhed var, at han ikke forstod ordentlig Dans og heller aldrig gjorde sig ret Umage for at lære det^{*)}. Derfor vandt Cramer aldrig den Indflydelse paa de Studerende, som hans Evner og Værdom berettigede ham til at vente, og Rosenstand Goisse vedblev til sin Død (1769) at være Universitetets meest afholdte theologiske Docent.

Frederik V's tidlige Død i sit 43de Aar d. 14 Jan. 1766 havde ingen Indflydelse paa den aandelige Udvikling og de kirkelige Tilstande, uden forsaavidt at Gudsfor nægtelse og Religionspot traadte mere aabenlyst frem ved Hoffet. I Udlandet havde Frederik vundet et stort Navn som Kunstens og Videnskabers opsoiede Beskytter, og hans elskværdige nedladende Venlighed mod Alle havde vundet ham Folkets Hjerte; men Belævet og Udsvævelser af enhver Art havde nedbrudt hans Regems Kræfter, og han var allerede en udslettet Olding i en Alder, der ellers tilhører den kraftigste Manddom. Christian VII var neppe sytten Aar, da hans Faders

*) J. Møller, Nyt Theol. Bibl. Cramers Levnet. III.

tidlige Død paa eensgang gjorde ham til Enevoldskonge. Hans Opdragelse og Underviisning havde tidlig været overladt Mand, der afgjort horte til Tidens Fritænkere; hans Hovmeester Grev Ditlev Reventlow pleide gjerne at tale ilde om alle Præster paa Gramer nær, hvem han dog havde en uvilkaarlig Agtelse for, og der fortælles, at Biskop Harboe yttrede, da han skulde forberede Kronprindsen til Confirmationen: »Jeg har fundet ham reent uhyndig i Bibelen, men vel bevandret i Lindal« (en bekjendt engelsk deistisk Forfatter)*). Hvad man kunde vente sig af en Konge, der var opdraget i saadanne Grundfætninger og under saadanne Forhold, gif paa den sorgeligste Maade i Opfyldelse. Christian VII var i sine første Regjeringsaar en Bولد for de uafslægt verlende Hofcabaler, medens han i sit private Liv gav alle vilde Lyster frit Toilen. Et tilfældigt Lune bragte engang den gamle strængt kirkeligsinde Grev Danneskjold Samsø ind i Ministeriet, og han brugte denne sin Indflydelse blandt andet til ogsaa at faae Bafedov fjærnet fra Professoratet i Altona, hvor han endnu mere end i Sorø havde vaft Foræggelse ved sin Værelse og Levemaade**). Men Mænd af Danneskjolds Charakter horte dengang til Sjældenhederne, og Kongens sædvanlige Dingivælses vare af en ganske anden Art. Saalænge den fine og kloge Bernstorff endnu kunde bevare sin Indflydelse, blev Regjeringen i det Hele ledet ligesom tidligere; men sine Dingangsvenner og Fortrolige søgte Kongen altid blandt voltairiske Fritænkere, og det ikke sjælden af den værste Slags. Engang havde den preussiske Minister Baron Borch faaet meget at sige hos den unge Konge, og han kom

*) G. Melbeck, Til Christian VII's Historie. Nyt historisk Tidsskrift. IV. S. 543.

**) Mherup, Eudorophiana. I. S. 22:48

med det Indfald at overtale Kongen til at affaffe Kirker og Præster for at bruge Kirkerne som Kornmagaziner; han var ogsaa ganske villig gaaet ind derpaa, og man havde i flere Dage Møie med atter at staffe ham denne Grille af Hovedet^{*)}. Bistnos var det kun en Flyvegrille, men det røber den ledige Tone, at Enhver nemlig, der vilde gjøre Lykke ved Hoffet, maatte kunde more Kongen ved at fryddre hans vilde afsærende Lystigheder med den saadeste Spot og de fræffeste Bittigheder, saa at Mænd som Bernstorff havde Møie med blot nogenlunde at opretholde den ydre Sømmelighed.

Kirkestyrelsen gif sin vante, mechaniske Gang, uden at Regjeringen havde nogen Følelse for dens Betydning. Præsterne bleve fremdeles brugte som reent verdslige Embedsmænd; saaledes blev det ved Reskr. af 6 Dec. 1766 paalagt dem eengang om Aaret, den 23de Søndag efter Trinitatis, men om de vilde ogsaa oftere, at prædike mod Contraband og al Art Toldsvig. Derfor var ogsaa i Slutningen af Frederik V's Tid Kaldsret til geistlige Embeder endnu engang salbudt som Kjøbmandsvare, og ved Salget af nogle Kirker med tilhørende Jordegods i Fyen, der hidtil vare forbeholdne, blev jus patronatus og vocandi tillige overladt Kjøberne (Reskr. 11 Jan. 1765); men det var dog nok ogsaa sidste Gang det skete; da der atter blev foretaget et Bortsalg af nogle Kirker paa Falster, forbeholdt Regjeringen sig dog Kaldsretten (Reskr. 20 Dec. 1766).

Angaaende Ritualets Revision vedblev der af og til i de høiere Regjeringscollegier at føres Forhandlinger, uden at disse dog bleve bekjendte i videre Kredse, og uden at de egentlig bleve førte med synderlig Iver. En lille Forandring i Kirkestiftene, der blev foretaget kort efter Christian VII's

*) Chr. Molbeck, Nyt hist. Tidsskrift. IV. S. 577-78.

Thronbestigelse var af en reent politisk Charakter, da det nemlig blev bekendtgjort, at „den Takvigelsesfest for Seiren over Svenskerne, som efter Ritualet holdes den 11 Febr., i Henseende til Benstak og nær Forvantstak med det svenske Kongehuus, skal ophøre med Aaret 1767“. — Dog blev denne ikke den eneste: De radikale Fritænkere følte sig egentlig ikke opfordrede til at opponere mod nogen enkelt kirkelig Indretning; men stundum blev der dog bragt Forslag til Forandringer paa Bane, i det Haab ved Opgivelse af de mest anstødelige Kirkefeste at vinde de Uvillige. Som saadanne nævnedes gjerne Besværgelsen ved Daaben og det aabenbare Striftemaal, om hvilke der allerede i Christian VI's Tid var saamegen Tale. Dengang var Exorcismen bleven fuldstændig afskaffet i Slesvig, men ikke i det øvrige Rige; ved Afkaffelsen af det aabenbare Striftemaal gif man den omvendte Bei, og den blev anordnet for Danmark (1767) nogle Aar tidligere end for Slesvig (1774). I Christian VI's Tid havde de danske Theologer og navnlig Biskop Herøleb været tilbøielige til at holde paa Kirketugten i Haab om at fjerne de Misbrug, der fra alle Sider flagedes over. Den givne Leilighed havde Herøleb i Frederik V's Tid utvilsomt talt sig paa en lignende Maade, og Biskop Harboe, som var den eneste Biskop, der nu blev spurgt, vilde just ikke tiltræde nogen Forandring, men havde heller ikke videre Betænkelse ved den, dersom Regjeringen besluttede sig dertil*). Paa den anden Side var i Praxis Striftemaalets Anvendelse bleven betydelig indskrænket derved, at Altergangsforfømmelser

*) Harboe's Brev af 30 Mai 1767 vedlagt Forordningen i Justitsministeriets Archiv. I dette Brev omtales tillige en Betænkning af Aaret 1753 om Lovens anden Bog, hvilke Forhandlinger om en Revision af den statskirkelige Lovgivning, ikke ere mig nærmere bekendte.

ffedes paa denne Maade, hvilken Bedtægt ogsaa i V's Tid stedse havde fundet Medhold hos Regjerest. af 17 Dec. 1756 og fl.). Derfor var der Leilighed tilbage for dets praktiske Anvendelse, nemlig maalt, Horeri og Løbsagtighed, og derfor regner man det fuldstændige Afskaffelse fra Forordn. af 1767, hvorved de i slige Tilfælde sædvanlige Disser, der af de mere Velhavende kjøbtes for Penge i , forandrede til eet almindeligt Afskadsbrev. Denne sig byder nemlig, at „de, som forsee sig med Leier i efterdags være fri for at staae aabenbar Strifte sættes 8 Dage paa Vand og Brød, medmindre de egge og indsende det for de hidtil bekomne Fritavillinger paabudne; foruden at de herefter som hidtil i Loven fastsatte Bøder“. Som Motiv til denne sig anføres, at Striftemaalet „istedenfor at opnaae d havde gode christelige Hensigt medfører adskillige er, og giver ofte Anledning til Misbrug og Forar. Det er ganske vist, at et saadant Strifte sædvanlig ede Forargelsen ved at give den letsærdige Snaf ny men paa den anden Side har Statskirken dermed hvad der til alle Tider har været anerkjendt for et Ved i god kirkelig Orden. Rigtignok er efter Loven nbare Striftemaal ingenlunde fuldstændigt afskaffet; ved de grove borgerlige Forbrydelser kan det nemlig i Anvendelse, men ogsaa mod reent kirkelige Forrod Bandsatte, mod dem, der fornægte enten Kircom eller Kirkens Skik og Orden; men Ritualets elser om Bandsættelse ere sjælden eller aldrig gjen. og andre kirkelige Forseelser ere sædvanlig henpaatalte; derfor er det en Kjendsgjerning, at det e Striftemaal efter den Tid lidt efter lidt forsvinder.

Saaledes skriver en Præst Aar 1789 om sin Erfaring i Henseende: „Jeg har i tolv Aars Embedstid kun holdt aabenbare Skriftemaal, og disse kunde efter vore nuværende Indretninger let være undgaaede, da de alle tre vare Altergangsforfømmelser; min jalig Fader derimod havde i Embedsaar holdt over hundrede i Anledning af forskjelt Forseelser“^{*)}.

Pludselig indtraadte der en Forandring i Regeringsrolige Gang, da Livlægen Joh. Fred. Struense havde nyttet sin Indflydelse ved Hove for at bane sig Vej til Kæntens høieste Trin, og skjøndt det ikke kunde komme saa uøstet for dem, der vare indviiede i Hoffets hemmelige Histori maatte det dog i høieste Grad overraske Landet, med Uetsee en tydsk Fritænter, dannet i Voltaires Skole, beklædt med en Enevoldskonges hele ubegrændsede Myndighed. Som si dan betragtedes nemlig Struense af hele Samtiden, og f saavidt med Rette som han var en epifuræist Belystning, i aldrig bekymrede sig om Religion og Christendom uden f Slibesteen for sin Vittigheds Pile. Hans Fader, den alv lige og strængt kirkelige Adam Struense, General-Super tendent i Slesvig og Holsten, havde ingen Indflydelse p paa ham; som vordende Læge havde han i sine yngre d fornemmelig sydfelsat sig med naturvidenskabelige Studier, havde deraf øst en materialistisk Betragtning af Mennesket livet, der bedst passede med hans egen regellose og udsu vende Leveviis. Gjennem Læsning af den Tids beundri franske Forfattere havde han dannet sig sit politiske Syfte der dog mere kom frem som Brudstykker af en Tankegang end som veloverveiede Grundsætninger. Struense var una

^{*)} Henrik Ussing, Kirkeforfatning i de danske Stater. IV. S. 479.

en Mand med Talent og Dygtighed, men uden al Chas-
: og uden al indre sædelig Holdning. Det var ufor-
ge Omstændigheder, som han havde Klogskab og Vergjer-
not til at benytte, der spillede ham Magten i Hæns-
og han brugte den ligesaa letfindigt som han havde
efter den, uden nogensinde at gøre sig rede for hvad
gentlig vilde, eller hvorledes han kunde gennem-
t.

Den første offentlige Akt, der bebudede den nye Regjes-
var den bekjendte Ordre af 4 Sept. 1770, der ophæ-
! Censur: „Vi have efter modent Overlæg besluttet, at
me en uindstrænket Frihed for Pressen i vore Riger
de, saaledes at Ingen herefter er pligtig til, at under-
e Bøger og Skrifter, han agter at lade trykke, den
mordnede Censur og Approbation“. Hvor pludselig og
end denne Forandring skete, saa manglede den dog
Forberedelse; gjennem hele det 18 Aarhundrede og
melig i Frederik V's Tid var Censuren langt fra bleven
med den tidligere Strængthed, og fra en anden Side
n derved forberedt, at ikke saa blandt Tidens Dannede
belte den nye Magthavers Anskuelser i den Hen-
saa at det ikke blot var blandt Fremmede, men ogsaa
et selv, han indhøstede begejstrede Lovtaler for denne
taltning. „Endelig — skriver Suhm Aaret efter, 1771
den forønstte Dag fremkommet, den Tid jeg saameget
ngtes efter, at Enhver kan skrive hvad han tænker, at
og tænker ei mere ligge paa Forstanden, at Enhver
e sig saadan som han er.... England viser ogsaa, at
igjælder mod Sandhederne haver ifkun tjent til at sætte
et større Lys. De flette Skrifter forsvinde desuden af
o; de gode blive evig ved... Gode Skrifter behøve
l at modnes, flette kunne derimod af Enhver i Hast

letteligen frembringes. Skrivefriheden kunde derfor hos os ei andet end bringe flette Skrifter ud i Begyndelsen, og vi vide ogsaa at den haver gjort det; men med Tiden have vi Aarsag til at haabe gode og udførlige, hvorudi Sandheden siges uden Sky dog med Anstændighed" *).

Censurens Ophævelse aabnede Sluserne for en utrolig Masse Flyvestrifter, der i Begyndelsen ødslede med Lovtaler over de Magthavende; men efterhaanden som Stemningen forandrede sig, saa blev ogsaa Tonen i Døgnskrifterne en anden, saa at man ikke sjælden haanede Cabinetsministeren paa den plumpeste Maade. Dette gav Anledning til, at en ny Cabinetsordre af 3 Octb. 1771 mindede Skriverne om, at Enhver skulde, om end Censuren var ophævet, være ansvarlig for hvad han skrev, eller, om Bogen udkom uden Navn, maatte Bogtrykkeren bære Ansvaret. Denne Ordre fremmede Mange, og det var i den Anledning Suhm i sit nævnte lille Skrift gjorde opmærksom paa „at Forfølgelse for Skrifter, som end kunde have fortjent det, er det samme som Forbud mod at skrive; det var at nedrive med den ene Haand, hvad man opbyggede med den anden“. Den frygtede Suhm saaledes udtalte, var imidlertid dengang uden Grund, da Struense aldrig, saalænge han havde Magten, indlød paa Presseforfølgelser.

Den omtalte Masse af Flyvestrifter fra Trykkefrihedens saakaldte gyldne Tid er, hvor maadelige eller ubetydelige end de fleste af dem ere, forsaavidt af Interesse, som de bragte frem hvad der rørte sig mellem Folk. Man maatte vente at det saa ofte bekæmpede Fritænkteri nu skulde komme til Orde, og det skete forsaavidt ogsaa som det var det, man gav sig Lyst sig i bitre og haanende Udsald mod den geistlige

*) Suhm, Samlede Skrifter. VI. S. 429, ff.

Staub. Grunden hertil kan neppe tilskrives Standens daværende intellektuelle eller moraliske Tilstand; men Angrebet udgik dengang fra den udammede Masse, der ikke kunde indlade sig paa Strid om Kærdommen, og derfor holdt sig til hvad der faldt meest i Øinene, nemlig Præsternes gode Indtægter. Begyndelsen til disse Angreb gjorde en norsk Student Jac. Chr. Vie, der havde faaet Procuratorbestalling; han havde tidligere skrevet adskillige moraliske Skrifter, som ikke havde gjort synderlig Lykke; men desto mere Ofsigt vakte han ved „Philopatreas trende Anmærkninger a om de dyre Tider og handelenes Svaghed, b om Rettergang, c om Geistlighedens Indkomster“ altsammen afhandlet paa nogle faa Blade, der udkom 1770. Dermed var et Emne angivet, som fandt Ojenklang og blev behandlet i en Mængde Forsvars- og Modskrifter; men Vie selv havde ingen synderlig Glæde deraf, da han allerede Aaret efter (1771) blev af Høiesteret dømt til Rasphuset paa Grund af en forargelig Prædiken, han holdt i Hvidouvre Kirke, over Høisangen*), og maatte siden paa Grund af Falskneri forlade Landet. Imidlertid var Lønen i Philopatreas Angreb endnu temmelig maadeholdende, og det fremførte Tanker, der ofte have fundet bedre Talsmand. „Præstestanden burde have en staaende Løn — heder det blandt andet — alle Dffringer burde affattes; ingen Embedsforretning betales — O Stam at lægge Told paa Salighedens Midler!.. Det lader forunderligt at læse i Aviserne, naar et Præstefald er ledigt, at man altid sætter hos dets Indkomster; ret ligesom Lønnen og ikke Guds Ords Tjenesten var Diemedet af det geistlige Embede... Blive ikkun Indkomsterne formindskede, da ville vi vel finde

*) Denne Vies Prædiken findes paa Kgl. Bibl. Thott. Sml. 4. 410.

flere lærde, kjøndt færre fede Præster... De Geistliges Antal er altfor stort" osv. — Vangt haanligere var Tonen i andre saakaldte Medskrifter; saaledes hedder det i et andet, „Antiphilopatreas tre Anmærninger": „O I Himmels Sendebud, Zions Vægtere! hvor er det utaaleligt at see Eder angribes! Skal og Misundelsens Pile trænge ind til Eder, og vil man berøve Eder den velfortjente Løn for Eders Arbeides sure Sved! Til Trods for alle Præstehadere skal denne umistelige Stand blomstre!.. Det var bedre man tænkte paa at forege denne Stands Belønninger og Antal" osv. I Skrifter, der talte i denne Tone, som der vistnok mange, og de fandt uden tvivl ogsaa nok deres Væsere, men Angrebet var i det Hele for plunt til at finde Medhold i de dannede Klasser, og man glædede sig derfor almindelig over, at Dce Guldberg blandede sig i Striden ved at skrive „Philodani Undersøgelse af Philopatreas Anmærninger" 1771. Han gjennemgik her Vie's Flyveskrift Stykke for Stykke i en rolig overveiende Tone, og med Hensyn til den her omhandlede Sag anstillede han Beregninger over Geistlighedens Lønning, og fandt, at man ikke kunde kalde den overdreven, naar man gik ud fra, at Præsterne skulde leve som Middelstanden i Kjøbstæderne eller paa Landet og endda have noget tilovers til at kjøbe Bøger for*). Imidlertid glemte man snart denne Sag over de mangfoldige andre, der vare bragte paa Bant, saameget mere som Strømningen snart gik en anden Vej, nemlig at udtale en almindelig Harm og Fortrydelse over Foranstaltninger, hvori man saae en Bestræbelse for at nedbryde al Religion og Sædelighed.

Endskjøndt Struenses Vigeegyldighed mod al Religion gjorde ham utilboielig til at indlade sig paa nogen omfattende

*) Kurborgh's Samling af Trykkesfriheds Skrifter I—III Bld.

reform i de kirkelige Anliggender, saa skulde man dog ogsaa derfor Kirkens Enemærker spore hans Fodtrin. Ved den nye Helligdags-Anordning af 28 Decb. 1770 blev der retaget flere vilkaarlige Forandringer i den gamle Kreds af efter, der vare anordnede i Ritualet, og som fra den ældste Tid havde vundet kirkelig Hævd. Helligtrekongers Dag, den gamle Slutningsfest for Julen blev udstreget — uden tvivl fordi de Lærde ikke mere kunde finde Stjernen, der ledede til Bethlehæm —, tilligemed den tredie Festdag i de tre store kirkelige Høitider; endvidere forsvandt ganske Marie Besøgs-Dag og Marie Renselses-Dag, St. Hans Dag og Mikkels-Dag, hvilke tvende sidste især havde vundet folkelig Betydning som Midsommers- og som Høstfest; tvende andre, Marie Besøgs-Dag og Alle-Helgens-Dag sattes paa Afstægt, saaledes at disse Dages Evangelie- og Epistel-Texter henlagdes til den næstfølgende Søndag. Som Motiv til denne vilkaarlige Forandring i den gamle kirkelige Skik anføres, at „Festdagene mere anvendtes til Lediggang og Laster end til sand Gudsdyrkelse“, hvorfor man haabede, „at Søndagen og de vedblivende Fester med desmere Alvorlighed og Andagt skulde helliggøres“. Skjøndt dette Haab aldrig blev andet end hvad det fra først af var — et tomt Ord, saa stemmede Forandringen for godt med Tidens ufirkelige Sands, til at man havde forsøgt paa siden at tage den tilbage; lignende Indtænkninger i de gamle Festdage vare ogsaa foretagne i andre Lande, og Struenses Festslov blev derfor stadig den gjældende i den danske Kirke. — Mere end med reent kirkelige rituelle Anordninger befattede Struense sig med Sager, der angik den menneskelige Sædelighed. Dertil hører Forord. af 27 Dec. 1770 angaaende Ægtefælskab, der forsaavidt forandrede den hore Lovgivning som de Slægtled, mellem hvilke en ægtefælskablig Forbindelse tidligere kun var tilladt efter speciel kon-

gelig Bevilling, nu bleve fuldkommen frigitte, nemlig Eftendeborn og Næstføttendeborn, en Bestemmelse, der for efter d. 3 Apr. 1771 gjentoges saaledes, at „alle Egtelaber mellem Plots- og Svogerstabs-Forvandre, hvilke ikke i Guds Lov udtrykkelig ere forbudne, maatte herefter være tilladte uden Dispensation“. De strænge Bestemmelser, hvorved den canoniske Ret i Pavebønnenes Dage vilde sætte ligesom Hægs og Gærde om Mofelovens Anordninger, vare første Gang efter Reformationen bleve formiddede ved Frederik II's Egtelabslov af 1582; men senere var man gaaet videre, og kongelig Dispensation kunde bevilge Egtelaber i andet og tredje Led. Det var ikke ualmindeligt, at Theologerne anbefalede Mofelovens Anordninger som den eneste Rettesnor i denne Henseende; det havde Joh. Dav. Michaelis gjort, og det gjorde hos os Nicolai Engelb. Rannestad, Professor i Høbraist ved Gymnasiet i Odense, i sit Skrift „Rødtorftig Oplysning om Forvandtstabs Led“ Kbhv. 1771, der altsaa i det Hele billigede Cabinetministerens Foranstaltning. Men den almindelige Mening saae deri en letfærdig Krænkelse af Familielovet, hvorfor den følgende Regjering fandt sig berøjet til atter at tage den tilbage, og ved Forord. af 14 Dec. 1775 blev særlig kongelig Dispensation atter gjort til Pligt i slige Tilfælde. — En anden Forandring i Behandling af Egtelabsager, der foregik i Struenses Tid, fandt derimod ganske den senere Regjeringens Bifald og blev af denne fuldstændig gennemført; ved Cancellistrivelse af 12 Octb. 1774 blev nemlig for Sjællands Stift alle de Sager, der hidtil havde været behandlede af Capitel- eller Tæmperretten, henlagte under den nylig organiserede Hof- og Stadsret, og dermed begyndte denne halvirkelige Domstol, der hidtil havde bestaaet som en Levning af de gamle Capitler, at forsvinde for at gaae op i de almindelige verdslige Domstole.

Stor Forargelse vakte derimod Forord. af 13 Juni 1771, der deels bestemte, at der ved Daaben ikke maatte gjøres nogen Forstiel mellem ægte og uægte Børn hverken med Hensyn til Tiden eller andre Omstændigheder, deels at de i Lovens befalede Bøder for Feiermaal herefter skulde bortsejtes. Som Motiv hertil anførtes, at Bøder og Straffe ofte forhindrede Forældrene i at opfylde de Pligter, der paa laae dem med Hensyn til Børnenes Opdragelse; men desværet vakte denne Bestemmelse almindelig Uvillie, og neppe var Struense falden, førend den ved Pl. 27 Febr. 1772 atter blev tagen tilbage, da den „tværtimod Kongens Hensigt havde givet Anledning til megen Forargelse, samt Ærbarheds og gode Sæders Overtrædelse, ligesom og lovligt Ægteskab ved saadan Misbrug forhindres.“ Derimod blev det første Punkt ved Magt, da man fandt det rigtigt, at der ikke maatte paatrykkes de uægte Børn nogen Plet, eller deres Fødsel dem i nogen Maade forekastes eller bebreides. Andre Anordninger af en endnu mere anstodelig Art, — som Forord. af 28 Juni 1771 for Hertugdømmerne, hvorved det blev Personer tilslødt, der havde begaaet Ægteskabsbrud, at gifte sig sammen efter erhvervet Skilsmisse eller efter den ene Ægteskælles Død; Forord. om Talletteriet, eller andre af en mere lokal Natur, — i Forbindelse med Hoffets hele udsvævende Vereviis, vakte den almindelige Uvillie mod Struense, og man meente at se en planmæssig Bestræbelse efter at nedbryde al Nydysthed og Sædelighed.

Igjennem Flyvestrifter udtalte en Mængde anonyme Forfattere denne Uvillie imod Regjeringen, og det ikke sjælden paa den groveste Maade; der indtraadte et Omflag i Dagens politiske Stemning, og nu var Iver for Sædelighed og Beskæftighed Emnet, der ved alle Leiligheder flød i Pennen, men at dog denne Iver hos de fleste Skrivere havde nogen

dybere Gebalt. Mellem de mere alvorlige, der er bleven mærkelig ved sin senere sorgelige Skjæbne, var en ung Student Christian Thura, som under Navn af „Sandfigeren“ troede sig kaldet til paa Prent at holde Bodsprædikener mod Tidens Vanart. En lille Piece „Svar paa Publici Begne til Philopatris“ havde gjort Lykke og faaet god Afjættning; det gav ham Mod til, med altid bristigere Selskabs tillid at ferfolge den Bane, han var slaaet ind paa. Til at vise Tonen i disse Skrifter kunne følgende Exempler tjene: (Sandfigeren S. 178): „Proff. phys. burde saaledes docere Pbyssiken, at Guds herlige Egenstaber fremstinnede af Naturens Betragtning, ingenlunde saaledes, at Studenterne bleve bragte i Tvivl om Guds Existens. De burde ikke som vores nuværende Simon Magus, jeg mener Prof. Krægenstein, tage sig for at gjøre Mirakler, eller at bevise med pbyssiske Experimenter, at de i den hell. Skrift omtalte vare ifkun blotte Naturens Virkninger“ — Fremdeles (Sandfigeren S. 198): „Det var at ønske, at alle de, som kaldes Geistlige, vare alle saadanne Geistlige i Henseende til Igensfødsel og Udrustelse med de aandelige Gaver. Almuen er nu i den Tanke, at de, som i Kongens Navn blive bestiftede til at forrette geistligt Embede, de ere og strax i Sandhed Arbeidere i Guds Bønggaard; ... nei til at forrette et geistligt Embede horer en indvendig guddommelig Drift, som vi i Theologien kalde Guds Kald, og det kan hverken Konger eller Fyrster give Nogen. Tro mig, at Døren til Cancelliet, Ober-Sekretærens Forgemaaker, eller Kirkepatronens Stuer ere ingenlunde de rette Døre til Christi Faaresti“ osv. — Men fornemmelig rettede Thura sit Angrebs hele Hæftighed mod Regjeringen; saaledes: „Nu har et fremmed, ganske uvedkommende Parti Overmagten, og saalænge det varer, skal alting være engelst med Hensyn til udvortes Ting, og i Henseende til Reli-

gionen preussist, hvad der er det samme som naturalistist eller atheistist^{*)}....; eller ved en anden Leilighed: „Vee over dem, der ville overtale en Suveræn til at tro, at han ingen Pligter har uden til sig selv og sine Passioner. Det er uomstøteligt, at vore Forfædre aldrig kan have Magt til at sælge os til nogle Bølgernes Slaver, som uden engang at høre Landets Sprog, eller Landets Børn, Skikke og Love ere blevne ophøiede i Kongens Sted^{**)}. Imidlertid lod Struense saavel dette som meget andet, der var langt mere nærgaaende, gaae hen aldeles ubemærket, og det var først den følgende Regjering, der lod den ulykkelige Thura bøde, for ved hans Domsældelse at stræmme Døgnstriverne.

Mellem disse Flyvestrifter fra Struense's sidste Tid var der dog ogsaa et enkelt, der bragte dogmatistiske Spørgsmaal paa Bane og det i en bestemt rationalistisk Retning: „Den Lære om Helvedes Evighed prøvet, og dens skræffelige følger viste af en Selvtænkende, samt Betænkning om den Lære om Arvesynden“. Forfatteren er anonym; men den lille Piece bliver derved mærkelig, at den indeholder det første saakne Angreb paa en kirkelig Læresætning. Tankegangen er her væsentlig følgende: „Ingen Lastesfuld er saa forhærdet, at han jo ved at see de Dydiges lykkelige Tilstand, om ikke før saa i det andet Liv, vil komme til at bede om Forlatelse, og skulde Gud da kunne støde den Angrende fra sig, han, hvis Kjærlighed ingen Grændser kjender?“ Fremdeles: „Ifald Menneket ved Arvesynden er ganske fordærvet, saa kan det Lide ikke mere tilregnes ham, men han er som han er af Gud; hvorledes kan det stemme med Guds Hensigt at gjøre

*) Chr. Thura, Sandstigeren. S. 104.

***) Chr. Thura, De danske Skrivers ulykkelige Skjæbne 1771. S. 4—5.

ner djærvt og kraftigt mod Hoffets Udsævelser, og det var Joh. Andr. Cramer, som derfor pludselig 1771 fik sin Afsted som Hofprædikanant, hvorpaa han endnu samme Aar forlod Kjøbenhavn og gik til Lybek som Superintendent. Men fra efter Struenses Fald gjenløb alle Prædikestole af Laffigel sestalder, fordi Gud havde bestjærmet det kongelige Hus og nedkastet Spotterne. En Mængde af disse bleve trykte, saa ledes af Biskop Harboe, Pastor Schönheyder ved Trinitatis, Hofpræst Janson o. m. fl.; men Ingen udtalte en haard Dom over den faldne Regjering end N. E. Balle, dengang Præst i Kjettrup og Gjettrup, Aalborg Stift: „Religionen maatte flygte tilsidst ud af Grændserne af Frygt for Spot ternes Grumbhed. Dyd og Erbarhed havde man nedstødt fra de dem tilkommende Tressæder; men Lasten havde glimtet paa Thronen, og Utugt bemægtiget sig de høieste Værdigheder. Ublændinge vilde plyndret Levningerne af vore forrige Skatter, og Fremmede havde deelt det overblevne Bytte mellem hverandre“ osv. *). I samme Tone talte Suhm's berømte „Brev til Kongen“: „Længe nok have Religion og Dyd hos os været traadte under Fødder; Retfærdighed og Erbarhed altfor længe forviste fra vore Grændser. — En skammelig Sammenrottelse af nedrige Folk havde bemægtiget sig Din Person, gjort Afgangen til Dig umuelig for alle Retfærdige. Du saae og hørte kun igjennem Deres Dine og Dren; imedens Dit Land svømmede i Taarer; Frygt og Fæstækkelse herskede allevegne; imedens det danske Navn var blevet til en Banære; imedens Patrioterne stode forbaufede Rigerne udsugedes, det kongelige Huses Sol formørkedes og Alting var til Priis for Tresskjændere og Gudsbespø

*) Samling af Trykkesfrihedens Skrifter. Anden Række. 1ste Blad

2° osv. *). Dette Brev blev modtaget med en mageløs *enthousiasme*, og faaet en saa rivende *Affætning*, som den endnu aldrig noget og siden kun faa politiske *Flyvestrifter* have faaet. Det udtalte en *Stemning*, der rørte sig i det hele Folk, og det vilde have fortjent al den *Roes* for *frimodigt* og *dyærvot Fædrelandsfind*, som saa rigelig blev det til del, dersom det, hvad ogsaa en af dets *Recensenter* bemærkede, var bleven trykt d. 16 istedenfor d. 18 Januar.

Den *Regjering*, der ved den pludselige *Omveltning* af Jan. banebød sig *Veit* til *Magten*, var da i *Et* og *Alt* en *kommeu Modfætning* til den *opløste*. *Bar Struense* rast og *ærdig*, saa var *Guldberg* *sindig* og *betænsom*, og *flattede* *indig* *Videnstabelighed* *høiere* end *letfærdig Genialitet*; var *beeltigjennem tydst* i sit *Sprog* og *franst* i sin *Tænkelse*, saa var denne *danst*, og det regnedes ham med *Føie* til *Fortjeneste*, at han satte *Grændser* for den *overalt indringende Tydsfhed*. Det kan være *tvivlsomt*, hvorvidt man har Lov til *ligefrem* at *benævne* den *Regjering*, der afløste *Struenses*, med *Guldbergs Navn*, men med *Hensyn* til det, der angaaer os her, *Styrelsen* af *Kirke* og *Skole*, er det *snof høvet* over al *Tvivl*, at det var denne *Mand*, der *laene* afgav den *ledende Tante*. Det *guldbergske Ministerium* har ogsaa *netop* derved sin *store Betydning*, at der dengang kom en *Mand* for *Styret*, der med *hele* sin *Kjærlighed* *omfattede* *Kirkens* og *Skolens Virksomhed*, og *søgte* ved alle *Midler* at *understøtte* og *fremme* denne. *Desuagtet* vilde man *isjænde* dette *Ministeriums væsentlige Charakter*, naar man deri vilde see en *Gjentagelse* af *Christian VI's Kirkestyrelse*, og *Forstjellen* mellem begge er givet i *Guldbergs hele theologiske og kirkelige Stilling*. Han var en *Discipel* af *Goiste*,

*) *Salm, Samlede Skrifter. XVI. S. 1.*

dannet i den wolfſke Skole, og det var hans Overbeviſion at den aabenbarede Sandhed fuldkommen lod ſig beviiſe Fornuftgrunde. Det var ikke ad Folelſens Vej, han kommen til Erkjendelse af Chriſtendommen, og man maatte hos ham Intet til en egentlig pietetiſt Dypvækkelse; men de bliver hans Forhold til Kirken og hans Anſtuelſe af den felige Virkſomhed en væſentlig forſkjellig. Det var igjen Skolen, gjennem en grundig Videnskabelighed, han vilde lægge den rette Grundvold for Kirkens fremtidige kraftige Beſtand idet han gif ud fra at enhver grundig Forſkning og Dyrkning maa tjene til at beviiſe Chriſtendommens Sandhed. I for mærker man i Guldbergs Tid ſlet ikke til nogen pietetiſt Beſtræbelse for Menighedernes Dypvækkelse, men alt gik her ud paa at virke igjennem Skolen. Man kan derfor heller uden videre betragte hans Ministerium, hvad man i det litetiſke Sprog kalder, en Reaction mod Tidens Fremſkridt Den nyere tydſke Theologi, der i Göttingen havde ſit Udviklingspunkt, fandt i Guldberg en velvillig Beſtytter; han erkjendte dens grundige Rærdom, der havde beriget Bibeldidiet med mange nye Erkjendelser, og hans Beſtræbelſer væſentlig ud paa at omplante den paa danſk Grund. Den Naade fortsatte Guldberg, hvad Bernſtorff alle havde begyndt; vel med den Forſkjel, at han var mere bevidſt af Sind og beſad en grundigere Indſigt, en ſtørre perſonlige Interesſe for den kirkelige Videnskabelighed; men uden at egentlig vilde lægge noget Baand paa den frie Forſkning naar kun denne bar Præget af Alvor og Grundighed.

Guldberg havde ſom bekiendt ſin Stilling ved Udnævning Juliane Marie's Hof, ſom Lærer for Arveprinds Frederik, at takke for ſin politetiſke Indflydelse. Han var allerede gang høit agtet ſom Videnskabsmand; hans *„Verdenshiſte“* (1 Deels I og II Bind, 2 Deels I Bind 1768-72),

tiden berømmet som et udmærket Arbejde, og det samme om hans egentlige dogmatiske Hovedværk „Den naturlige i som Indledning til den aabenbarede“ 1765 og „Den rene Theologi“ 1773. Det er affattet mere som en Lære i en stræng videnskabelig Form, men Bogen er dog lattende, for vidtløftig til Stolebrug, hvorfor der i det senere blev foranstaltet et Udtog af Benj. G. Sporon „Christelige Religions Hovedlærdomme“ 1780). Angaaende denne Stilling udtaler Guldberg sig i Fortalen til den rene Theologie saaledes: „Jeg har søgt at vise den ynnerensstemmelse imellem Fornuft og Skrift Der er mange Slags Feil i dette Arbejde; dog troer jeg at deri findes nogen Afvigelse fra den hellige Skriftnæmme, som er vor Kirkes . . . I alt andet har jeg betjent den anstændige Frihed, og ikke solgt mig til nogen Lære eller Læremaade“ — og i Fortalen til den aabenbarede: „Jeg har fulgt Skriften og ikke noget System, min Overbeviisning og ikke nogen Lærers Myndighed. Mig er nok, at dette mit Skrift er eenstemmigt med vor Danstes symboliske Bøger; de indskrænke ikke en Tænkendes Frihed og afvige aldrig fra Skriften“. — Med Udfas af den gamle systematiske Form vil Guldberg altsaa den christelige Lære i en renset Skikkelse; men dog er den forskjellig fra Göttingerne, at han lægger større Vægt på Samstemning med de kirkelige Symboler, hvilket man tydelig sporer i hele Udviklingen. Hans Retning er gennem apologetisk, han vil forsvare den bibelske Christus mod den herskende Bantro; men derved kommer dog den Indvirkning uvilkaarligt til at gjøre sig gjældende og nemmelig fra to Sider. Det er saaledes Tidens Forsæt at al Lærdom skal have et moralsk-praktisk Formaal, og den leder uvilkaarligt til at lade Troens Hemmeligheder

træde tilbage som det Underordnede i Forhold til den sædelige Stræben, hvorved den hele Udvikling let erholder en pelagianist Charakteer. Den anden Fordring er, at Guds Ideen skal holdes saa ophøiet som mueligt, ublandet og ubesmitet af alle sandfelige Forestillinger, og under denne Bestræbelse kommer man let til at forflygtige Guds levende personlige Aabenbaring, der fremtræder dybest og stærkest i selve Forsøningens Stiftelse. Igjennem disse tvende Forbringelser vandt Tidens almindelige Philosophie Indflydelse paa Theologernes Tankegang, og en saadan er ogsaa umiskjendelig hos Guldberg, skjøndt han for sin Person ikke af den Grund finder sig befriet til at opgive noget Punkt af den vedtagne Kirkelære.

Som Guldbergs nære Landsfrænder mellem de tyske Geistlige, der efter deres Stilling kom til at træde i en nærmere Samvirkelse med ham, maa vi nævne Joh. Ant. Cramer, Baltasar Münter og Hector Fr. Janson. — Cramer gik, da han i Struenses Tid 1771 maatte forlade Kjøbenhavn, til Lybæk som Superintendent; men „han trivedes ikke der, da han havde affastet altfor mange theologiske Fødsomme, til at han kunde faae Indgang i den By“^{*)}; han blev derfor 1774 af Guldberg kaldet som theol. Prof. i Kiel, hvor han tillige blev Universitetets Rantsler, og derved en Indflydelse paa det hele Kirke- og Skolevæsen i Slesvig og Holsten, der satte ham istand til for disse Lande dele at gennemføre de samme Forbedringer, som Guldberg arbejdede for i det egentlige Danmark. I Baltasar Münter der 1765 var bleven Præst ved Petri Kirke i den afdøde Rhon's Sted, besad Kjøbenhavn en Prædikant, der ligesom Cramer søgte at fængsle Tilhørerne ved oratorisk Kunst. Som Forfatter blev han især bekjendt af sin „Bekehrungsgeschichte“

*) Suhm, Samlede Skrifter I. S. X 28.

Grafen Struensee 1772, en Bog der isøvrigt er bleven et forskjellig bedømt; og han var af sin Samtid høit et baade som Prædikant og som Psalmedigter. Hector Janson var 1768 kommen som tydsk Hofprædikant til København, men han sluttede sig langt nøiere til det danske Folk enten Cramer eller Münter havde gjort, og han kom deruden egenlig i nogen Henseende at være udmærket værd, til at indtage betydelige Embedsstillinger i den danske R.

Dog det var ikke ved indfaldte Tydskere, Guldberg søgte Lære, og vi maa derfor især lægge Mærke til den Kreds af de dygtige danske Mænd, der ved ham kaldtes til Virkehed i Kirke og Skole. De fleste af disse havde i Aarene 67—70 studeret i Göttingen, nemlig Nikolai Edinger Balle, Niels Ancher, Claus Frees Hornemann og Herman Trechow, der alle til en Tid bleve ansatte som Professorer ved Universitetet, og endelig Christian Bastholm, der 1770 kom fra Smyrna til København. De betydeligste mellem disse var uden Sammenligning Balle og Bastholm, og da disse to Mænd kom til at øve en ganske særdeles Indflydelse paa den danske Kirke, maae vi her dvæle lidt nøiere ved dem. Begge vare de omtrent jævnaldrende (Bastholm f. 1740 Balle f. 1741), og begge havde de i aandelig Forstand gjen- taget den samme theologiske Skole; men dog er der heelt mellem dem en kjendelig Forskiel paa deres hele Aandsretning. Balle, en Degnesøn fra Bestenskov paa Volland, havde efter Moder Margrethe Dorothea Mundt arvet et melancholisk Temperament, men tillige modtaget et stærkt Indtryk af den kristelige Fromhed. Ærlig Djærvhed og ufunstlet Hjertelighed udgjorde Grundtrækkene i hans Charakter, som han aldrig fornægtede selv i de Forhold, hvori han kom som Hofprædikant og Biskop; han var et lyst og klart Hoved, men egentlig

ikke udmærket begabet, og Tidens tørre profaiske Forstandighed havde saaledes omsnoet hans videnskabelige Dannelselse, at hans dybe Følelse ikke kunde komme til Orde. Ved stadig Flid og Grundighed i Alle, hvad han foretog sig, havde han samlet sig omfattende Kundskaber, hvorved han alleregnevakte Opmærksomhed. Vaade i Leipzig og Göttingen, hvor han som ung Mand opholdt sig paa sin Udenlandsreise, modtog han udmærkede Beviser paa hørdrende Anerkendelse, og kjendte han strax efter sin Hjemkomst gif som Landsbypræst til Jylland, saa ventede dog Alle snart i ham at see Universitetets Stotstøtte og ypperste Lærer. — Bastholm derimod var en fin og klog Verdensmand; han kunde i grundig Lærdom langtfra maale sig med Balle, men han besad udbredt Læsning i sin Tids franske og tyske Litteratur, hvorved han havde uddannet sit medfødt Talent for en let og smagsfuld Behandling af videnskabelige Emner. Medens Balle fra sin Barndom af havde bevaret en eenfaldig, hjertelig Tro, uden nogenstunde at føle sig anfægtet af Fritænkernes blændende Vittighed, saa var Bastholm derimod gaaet en ganske anden Vej, hvilket man ogsaa seer af det, han selv fortæller om sine Studenteraar: „Hos Gørste fandt jeg filosofisk Skærpsindighed, Lys, Orden og Grundighed. Ham haver jeg at takke for, at jeg blev Christnesystemet tro; thi for lidet bekjendt med Religionens Lærdomme og for meget hengiven til filosofisk Grublen, begyndte jeg tidlig at faae Hang til Fritænkteri og Tvivelsyge“ *). Om end derfor begge i deres literære og præstelige Virksomhed kom til at staae hinanden nær, forsaavidt begge søgte at forlige Christendommen med Fornuftens Oplysning, saa kan der dog ingen Tvivl være om, til hvilken Side Enhver af dem maatte føle sig henhøre

*) Bastholms Autobiographie hos Rahde. S. 9.

gen, naar Fornuftens Dplysning altid mere og mere kom til at træde i en skarp Modsetning til firkelig Christendom.

.. Tiden var frugtbar paa dygtige Mænd i alle forskjellige Retninger, og al grundig Videnskabelighed kunde altid finde velvillig Understøttelse hos Regjeringen; for kun at nævne Bærter af blivende Værd ville vi minde om, at Jacob Langebet i sit Livs Aften begyndte Udgivelsen af *Scriptorum rerum Danicarum medii ævi*, hvoraf tre Dele udtom 1772—74; at Peter Frederik Suhm, som dengang stod i sin fulde Manddoms Kraft, bestandig berigede Literaturen med nye lærde Arbejder i Fædrelandets Historie. Det var i disse Aar, Digterne Ewald og Bessel udmærkede sig, af hvilke den sidste med „Kjærlighed uden Strømper“, der udtom 1772, strax naaede sit Høidepunkt, medens Ewald rigtignok først gjennem mange Gjenvordigheder kunde tilkæmpe sig Anseelse og i Grunden aldrig blev tilfulde sattet af sin Samtid. — I et nærmere Forhold til den christelige Udvikling stod som Forfatter Lyge Rothe, der efterat han 1773 havde taget Afsked fra Statstjenesten bestandig hedsfættede sig med literære Arbejder, og begyndte 1774 Udgivelsen af sit bekjendte Hovedværk „Christendommens Virkning paa Folkenes Tilstand i Europa“. Han var en praktisk Lærer, og optraadte strax i en skarp Modsetning til de franske Philosopher fra Bayle til Voltaire. Naar det nemlig var bleven Tone mellem disse at fremstille Christendommen som Præstebedrag og som uadskillelig fra Aandsvang og Inquisition, vilde han ved at gennemgaae Verdens Historie gødgjøre dens foræblende Indvirkning paa det menneskelige Samfundsliv, og tværtimod vise, at det først var ved den, Menneskerettighederne havde vundet Anerkjendelse. Desværre mangler Udviklingen i Rothes vidtløstige Skrifter ganske synlig Klarhed; den slæber sig kun langsomt frem gjennem

evindelige Gjentagelser; og ved en ubehændig Stræben efter at danne et nyt reent philosophisk Sprog bliver han ofte dunkel og uforstaaelig. Det lille Skrift: „Undersøgelse om ikke de Freminder, som uden Betingelse oprettedes for Voltaire vare til Haan for vor Levetid“ 1779, er det, der i Klarhed bekræfter os Nothens Stilling til Samtidens Dannelse, og det er Sandhed ikke uden Betydning, at han, dengang da Mange blændedes af Skimmer, aabent udtalte og klart estereviste Voltairianismens antichristelige Retning.

Det theologiske Facultet ved Universitetet var, dengang Guldberg fik Indflydelse paa Regjeringen, i en meget maadelig Tilstand. Den eneste Lærer, der her endnu var tilbage fra Christian VI's Tid, var den gamle, ofte omtalte Peder Holm; Cramer havde forladt Kjøbenhavn 1771, og Christian B. Studsgaard, der 1769 var kommen i Rosenstand-Goiffes Sted, havde Liden for meget imod sig, til at han kunde gjøre Lykke som Docent, og var heller ikke Dypgaven voren. Det var derfor en af den nye Regjering's første Handlinger i Marts 1772 at udnævne Mik. Ed. Balle, der kun i syv Maanedes havde været Præst i Jylland, til Professor. Denne Udnævnelse blev modtaget med Glæde, fordi Alle ventede sig meget af ham, og haabede i ham at finde en dygtig Talsmand for den nye rensede tyske Theologie. Det maanedes heller ikke paa Opmuntringer til at fare fort paa denne Vej. I et anonymt „Lyfensningebrev til sin Ven og Belynder Mag. Balle fra Philomusus“ (o: Joh. H. Tauber) meddeelttes der ham ved Embedets Tilstrædelse blandt andre følgende ironiske Formaning: „Nævn aldrig, der er en Michaelis til, og lad Ingen vide, De kjender Semler! Hold ingen Forelæsninger over Homilien og endnu mindre over Kirkehistorien! Hold offentlig Forelæsning over den Deel af Videnskaben, der ikke behøves til Examen, men privat over

den, som strængelig kræves; denne Lov er saa god som 400 Aars Tillæg i Gage" osv.*). Disse Sidebøg vare rettede mod Holm og Studsgaard, men derimod ikke mod Cramer, der udtryffeligt blev undtaget og hæderlig omtalt. Guldberg var heller ikke uvillig til, i denne Henseende at give efter for Tidens Fordringer. Ved Studsgaards Forflyttelse til Aalborg udnævntes Herman Treschow og Lorentz Ancher i hans Sted; men heller ikke dette Valg maa man have fundet tilfredsstillende, da de begge inden et Par Aar erholdt geistlig Befordring; Treschow blev 1774 Sognepræst ved Garnisonkirken, og Ancher 1775 Stiftsprovst i Odense. I deres Sted kom den nyeste Hofpræst Hector Fred. Janson (1774) og to Aar derefter Claus Frees Hornemann. Alle havde de studeret i Göttingen, og vare altsaa noie bekendte med den nye Theologie; men dog var Hornemann den eneste iblandt dem, der senere viste sig afgjort at tilhøre den rationalistiske Retning, medens Balle saavel som Janson strængt holdt fast ved Supranaturalismen. Dog følte Holm sig altid fremmed for sine yngre Colleger, og lagde denne sin Mistillid til dem for Dagen paa en meget paafaldende Maade. Da der nemlig 1774 i Anledning af Arveprindsens Formæling skulde foretages en stor Doctorpromotion, vægrede han sig, skjøndt den eneste Dr. theol. ved Universitetet, bestemt ved at foretage Acten, og stal endog have yttret om Balle: "Jeg vil ei lægge min Haand paa den Kjætte" **). Heldigviis kom der en anden Dr. theol. til Byen, nemlig Nordmanden Eiler Hagerup, der efter i eet Aar at have været Biskop i Ribe blev forflyttet til Bergen, og som nu under et Ophold i Kjøbenhavn creerede 6 nye doctores, mellem hvilke Balle,

*) J. Møller, Balles Levnet. Theol. Bibl. X. S. 67.

***) Sammeleeds S. 71.

Janson, Schonheyder og Chr. Vastholm. Dog var der ikke nogen bestemt dogmatisk Uenighed mellem Holm og hans yngre Colleger, men desto hyppigere Feilighed til Sammenstød ved Bestyrelsen af Communitetet og andre Stipendier, hvilken Sag altid havde ligget Holm ganske særdeles paa Hjertet. Den yngre Slægt skaaede heller ikke den gamle Mand, Regjering saalidt som Studenter, og der blev, rimeligvis af Guldberg, saa Aar før hans Død forelagt ham adskillige nærgaaende og fornærmelige Spørgsmaal: hvorledes han som akademisk Lærer havde opfyldt sit Embeds Pligt? hvorfor han aldrig havde skrevet Bøger? og desl.*). Holm vidste det, at Alle vare ham imod, og yttrede derfor engang til Suhm, da han sammen med denne fulgte Langes bek til Graven: „Mange ønskede mig nok at være som den vi følge“**). Længe skulde han heller ikke være den yngre Slægt i Veien, da han døde to Aar efter, 1777, og var del end langt fra, at han var nogen udmærket Mand, saa bliver han dog mærkelig som den sidste Repræsentant for den gamle stive Skoletheologie.

Det var ikke nogen Omordning af Universitetets hele Stilling og Virkemaade som den, der var paa Tale i Struenses Tid, som Guldberg tilsigtede. Meget mere søgte han at fortsætte den tidligere Udvikling, hvorved de forskjellige Faculteter anerkjendtes i deres Selvstændighed, og de forskellige Embedseraminer erholdt deres stærkere Begrændning imod hinanden. I det Niemed blev der foretaget en Forandring i de akademiske Stipendier og navnlig i Communitetets Plan, at dette nemlig skulde udddeles ligelig blandt alle Studenter, og ikke som hidtil udelukkende blandt Theologer, hvilket

*) Holms Forsvarsskrift af 10 Febr. 1775 er meddeelt af J. Møller. Nyt theol. Bibl. III. S. 54—62.

**) Suhm, Samlede Skrifter. X. S. 34.

er den Sag, Holm med størst Iver havde modsat sig saalænge han levede *) — Hvad det theologiske Studium angaar, saa mærker man der kjendeligt Tidens Indvirkning. Bibelfstudiet, der havde været tilfidesat saalænge man slog sig til Ro i det dogmatiske System, blev atter draget frem, og behandlet med særdeles Omhyggelighed. Derfor blev Forelæsningernes Anlæg og Plan nu en anden, og derfor blev der givet en ny Instrux for den theologiske Examen, saaledes at det blev Bibelfkundskaben der kom til at afgive Maalestokken. Det meest isinesfaldende Særkjende for denne nye Instrux er isøvrigt den, at der bestemtes visse Pensar for hver Charakter, for saaledes bestemt at udhæve Forskjellen imellem dem. Kandidaterne af første Klasse skulde kunne oversætte ethvert hvilket som helst Sted af det Gl. eller Ny Test. paa Latin, og desuden kunne fortolke Psalmerne, en prophetisk Bog af Gl. Test., et Evangelium eller nogle af Brevene med Værdighed og Nøiagtighed; Kandidaterne af anden Klasse skulde kunne oversætte hele det nye Test. og de historiske Bøger i det gl. og desuden nøiagtig fortolke et Evangelium eller et Brev; Kandidaterne af tredje Klasse skulde nogenlunde kunne oversætte det nye Test. De to første Klasser skulde tillige kunne gjøre rede for de mærkeligste Omsving i Kirkehistorien, og Alle maatte kjende den lutheriske Reformations Historie og Betydning. Fremdeles skulde Alle besidde saa gode Kundskaber i Dogmatik, at de grundigt kunde forsøre det i vor Kirke antagne Lærebegreb, og i Moralen, at de kunde holde et Foredrag over Christendommens moraliske Grundsætninger, der tillige viste deres Indsigt i Philosophien **). Denne guldbergste Examensorden, der første Gang blev an-

*) Næverup, Universitets-Annaler. S. 415-416.

***) R. G. Balle, Tres Orationes, 1782. Epistola ad Walchium. S. VI—X.

vendt 1774, holdt sig ikke længe i Brug, og den er ofte bleven skarpt dadelst; men der ligger dog en sund Tanke til Grund for den, at nemlig de svagere Hoveder heller maatte lære enkelte Fag til Gavn end føres ind i en Rundskabsmaade, som de dog ikke kunde vinde noget Udbytte af. Den tydeligste Oversigt over den Tids akademiske Forelæsninger faaer man af den Plan, N. G. Balle lagde for sin Docentvirksomhed; han læste nemlig: 1, over N. T.'s Eregete, saaledes at han i eet Aar cursorist gjennevang alle det N. T. Boger; 2, over Kirkehistorien, en Videnskab, hvis Fornødenhed Balle fandt det nødvendigt udførligt at udtale sig om, endstjondt det ikke var første Gang den blev foredraget, da Cramer dermed, som ovenfor bemærket, havde gjort Begyndelsen, der senere var bleven fortsat af C. G. Seydlig, Provst paa Regentien, 3, over Dogmatik, en Benævnelse, der nu afløste den gamle *systema Theologiæ*; om dens Fornødenhed, bemærker Balle, behøvede han ikke at tale vidtledigt, da man snarere var tilbøjelig til at overvurdere den, som om hele Theologien var samlet i Systemet; 4, over Dogmehistorie, og det var den eneste af dem alle, der blev holdt paa Latin; endelig 5, over Homilitiken, der dog mere havde Charakter af Samtaler, da det var en almindelig Skik, at der mellem de Studerende dannede sig Foreninger for at øve sig i Prædiken, og ved disse tilbød Balle sin Tjeneste for at gaae tilhaande med Raad og Veiledning*). Kommer nu hertil Foredrag over Naturlig Theologie, over Moral, over Gl. Test., som bleve besørgede af de andre Professorer, saa seer man nok, at der med de yngre Mænd var kommen en betydelig Mangfoldighed ind i Studiet, der siden stadig forøgedes, da der bleve holdte særskilte Foredrag over Indledning til N. og G. T. for at

*) N. G. Balle, Fem Taler ved theologiske Forelæsningers Begyndelse. 1772.

være de mange Indvendinger, der fremkom mod Bogernes
Inventi, og over Apologetik for at forsvare Christendommen
 mod Fritæfernes Angreb. Efterhaanden maatte Latinen vige
 for de akademiske Lærestole, og Forelæningerne for Theolo-
 ger bleve om ikke altid saa dog meget hyppig holdte paa
 Modersmaalet, medens Studiet af den classiske Philologi
 for vordende Skolemænd kom til at udgjøre et særstilt Fag.
 Som en Folge af den nye Forordning for de lærde Skoler
 af 11 Mai 1775 blev der nemlig ved Universitetet indrettet
 et Examen philologicum, og det blev bestemt hvad der skulde
 kræves af en vordende Candidatus eller Magister philologiae,
 hvorved den gamle Baccalauri-Grad ganske aflaffedes, da
 de dermed forbundne Rettigheder gik over til dem, der havde
 taget den philologiske Examen*). I Forbindelse med Uni-
 versitetet stod nemlig en omfattende Reform af det lærde Skole-
 væsen, og der blev i det Niemed nedsat en Com-
 mission, i hvilken Geheimeraad Guldberg var Sjælen,
 saa at han alene maa bære Ansvaret for den nye Skoleplan.
 Det var heller ikke her hans Hensigt at fortsætte de struens-
 keiske Ideer, der i Jacob Baden havde fundet en talentsfuld
 forsvarer; men dog var den nye Skoleplan efter alle Kjens-
 deres Dom et godt og grundigt Arbejde. Der udtaler sig
 igjennem den en Kjærlighed til Fædreland og Modersmaal,
 der vidner om Guldbergs danske Sind; Børnene skulde tidlig
 lære, hvad de skyldte Konge og Fædreland, tidlig blive for-
 troelige med ædle Forfædres Bedrifter og gode danske Forfat-
 tets Bøger, samt flittig øves i at udtrykke deres Tanker let
 og smagfuldt paa Modersmaalet. Men desværre gik det
 med denne Skoleplan som med dens mange Forgjængere, at
 den i Livet aldrig blev fuldstændig gennemført, da hver Lærer helst

*) Ryerup, Universitets-Annaler. S. 411.

fulgte sit Sind og lod alting blive ved det Gamle. Se
dens bedste Frugter fremhæves derfor af Samtidige dels i
bedre Anordning af Depositten, eller Examen artium, des
Indførelsen af nye og bedre Skolebøger. Ved den Keiligh
fremkom: Abraham Kall's Verdenshistorie; Suhm's Danmark
Norges og Holsteens Historie; Sporon's Den christelige A
ligions Hovedlærdomme; Dve Malling's Store og go
Handlinger af Danste, Norste og Holstenerer* o. fl.*). Ud
at være bestemt ved Loven foregik der til samme Tid en and
Forandring med Skolerne, at de nemlig fuldstændig udløst
af deres tidligere Forhold til Kirken. Disciplenes dagl
Bon og Chorsang i Kirkerne, der mindede om Skolens
gamle Forbindelse med Kapitterne, og som senere var benyt
ved den daglige Gudstjeneste, blev efterhaanden afflaffet al
vegne (for Viborg ved Restr. 24 Dec. 1772; for Aarhus
ved Restr. af 24 Jan. 1777; for Odense ved Restr. i
Marts 1783). Man fandt den overflødig, da Chorsang
altid blev holdt i tomme Kirker, og forstyrrende for Und
viisningen; men dermed forsvandt tillige den sidste Levn
af daglig Kirketjeneste, der havde været almindelig Bedt
fra Christenhedens ældste Tider.

Vende vi os fra Skolen til Kirken for at agte p
hvortledes der i den Tid blev prædikeret, da maa vi fornem
lægge Mærke til Ehr. Bastholm, der efter sin Hjemfor
fra Smyrna 1772 var bleven Garnisonspræst i Kastellet,
som i disse Aar samlede saa Mange af Kjøbenhavns oply
og dannede Publikum omkring sig som Kirkens snævre M
nogenlunde kunde rumme. Alle vare enige i, at han gjor
Epoke i den geistlige Talekonst, og selv beskriver han Bei
der havde ført ham til dette Maal paa følgende Maat

*) Myerup, De latinske Skolers Historie. S. 264—70.

Om sand Beltalenhed havde tidligere de unge Studerende intet Begreb, og de theologiske Professorer gjorde sig heller ingen Umage for at bibringe dem det. Man tog sig sædvanlig en af de gamle Præster til Mønster, og havde ikke engang Indsigt nok til at vælge den bedste blandt de maadelige... Men ikke længe før min Afreise blev *Dr. Balthasar Münter* indfaldt til Præst ved den tydske Kirke. Denne fortreffelige Taler hørte jeg ofte; jeg følte det Fortrinlige, hvorved han udmærkede sig fremfor de fleste geistlige Taler i Kjøbenhavn, og dannede mig strax et løst Ideal over en god Taler^{*)}. Resultatet af disse fortsatte Prøver og Studier, hvorved han især betjente sig af franske Mønstre, nedlagde han i sit bekjendte Skrift „Den geistlige Talekunst“ 1775. Denne Bog gjorde strax megen Lykke, blev oversat paa Tydsk og af Keiser Joseph II. indført ved alle offentlige Læseanstalter i Østerrig. Hvad der altid er det Farlige ved enhver Beltalenhedslære, er, at al sand Beltalenhed maa have sin Rude og Grund i Aandens indre Bevægelser, og glemmer man det, skal Kunsten erstatte den indre Drift, saa bliver Talens velsklingende Strøm med alle dens velvalgte Billeder og effektfulde Tantesprog dog kun som et lydende Ralm og en klingende Bjalde. Denne Vaerksomhed er der nu hos Bostholm ikke Spor af, og saa „verdslig“ var i det hele hans „geistlige Talekunst“, at han end ikke nævner den levende Tro mellem de mange Egenstaber, han forlanger hos den rette Prædikant, og aldrig Bonnen som den nødvendige Forberedelse til al christelig Tale, naturligviis fordi han ønskede at undgaae alt mystisk Sværmeri. Bostholms regelrette og kunstmæssige Foredrag var beregnet for de Dannede, og

*) Bostholm's Autobiographie i Rahdes Samling af Portraiter. I. S. 29.

ingensinde blev der lagt større Vægt paa denne Forskiel mellem det, den Dannede fordrede af Prædikanten, og det, der kunde tilfredsstille den uvidende Mængde end dengang. Dette var ikke noget tilfældigt, men det havde sin dybere Grund deri, at man virkelig betragtede de Oplystes Christendom som væsentlig forskjellig fra den Christendom, som maatte prædikes for den uoplyste Mæsse, der endnu var behæftet med mangebaandede Fordomme. — En langt hjerteligere og diaretere Prædikant end Bastholm var Professor Balle, der 1771 tillige blev dansk Hofpræst og derved fik sævanlig Veilighed til at optræde paa Prædikestolen. I hans „Gudelige Taler“ fra denne Tid møde vi hyppig kraftige Vidnesbyrd mod Samtidens Bantro og Gudsforagt, hvorpaa følgende Ytringer kunne tjene som Exempler: „Disse ere de Tider, om hvilke Jesus har forudsagt, at den store Hob, idet den forfulgte Jesus og hans Disciple, skulde mene at gjøre Gud en Tjeneste. Endog Mange blandt dem, som leve af Evangelio, forderie det dyrebare Evangelium om en guddommelig Forsouer; de forarges paa den Korsfæstede“ osv. „For havde Overtro og selvopdigtet Gudsdygt bemægtiget sig et vindstrænket Herredomme over Jesu Forløste; men nu ere de overfaldne af Retsindighed og Bantro, der hersker med lige Møndighed. Hvad er saa helligt, at det jo spottes og forhaanes? hvad er saa tydeligt aabenbaret i Jesu Værdom, at det jo svækkes og fordreies ved vrangne Forklaringer? At tvivle er bleven en Prydelse for den Selvtænkende; at modsigte almindeligt vedtagne Sandheder skal være et Kjendtegn paa Skarpsindighed og Forstand“ *). Vignende Ytringer vil man forgjæves søge hos Bastholm, og det endskøndt man af hans „Aandelige Taler“

*) N. S. Balle, Den kristelige Troes hellige Værdomme i gudelige Taler 1776. I. S. 94 og 113.

1777, hans „Aandelige Taler over alle Evangelierne“ I—II Del 1779, fuldkommen er istand til at kjende hans Prædikemaade. Vel er man ikke besejret til, ligesom at regne ham mellem dem, der som Balle siger „fordreie det dyrebare Evangelium“, men alting er dog for afrundet og afslattet til at der kan blive Plads for et saadant skarpt Vidnesbyrd. Basts hans glimrende Talent og Smag erstattede imidlertid fuldkomment efter Samtidens Dom, hvad hans Taler manglede Inderlighed og Dybde, medens Mange fjededes ved Balles lærte og jævne om end altid veloverveiede Tale.

Tidens praktiske Sands vakte overalt en ganske særdeles Opmærksomhed for at udfinde den rette Prædikemaade. Basts hans „Geistlige Talekonst“ blev efter hans eget Vidnesbyrd nægtet af ikke faa Studenter, og han kunde derfor i sine Breve til sin Hustru skrive: „Vi ere i sildigere Tider blevne berigede med en stor Deel gudelige Taler, der i Henseende til Grundighed, Lys og Smag ere ligesaa forskjellige fra de gamle, som Middagslyset er forskjelligt fra Tusmørket“ *). Ved Universitetet var det fornemmelig Balle, der ledede de Unges mest aktive Dveller, og for at opmuntre deres Flid lod han som en Art Præmie de bedste af disse Dvellers Prædikener tillige med flere af sine egne trykke i en særskilt Samling („Gudelige Taler over Søndags- og Festsdags-Evangelier, udgivne af et theologisk Selskab“, 1776). For at vække Folks Opmærksomhed paa Prædikenen og lære dem bedre at følge Gangen i den, søgte man paa, at lade trykke en kort Indholdsangivelse, der omdeltes i Kirken blandt Tilhørerne. Det var en tydsk Baneer, som Pastor Fr. G. Resewitz ved Petri Kirke først lod indføre; men den blev optaget af flere, saaledes af Joh. hr. Schonheyder ved Trinitatis. Denne lod siden en stor

*) Basts, Ny aandelige Taler 1788; Fortalen.

Mængde af disse løse Blade samlede udgaae under Navn
 „Indhold af Høimesseprædikener, 7 Aargange 1773-1779“
 hvilket Exempel flere Præster, som N. E. Mannestad i De-
 nmark efterfulgte, og disse Udkast bleve hyppigt benyttede af Al-
 der helst vilde gjøre sig Arbeidet saa mageligt som muelig.
 — Dagsaa blev det Spørgsmaal ofte bragt paa Bane,
 det var rigtigt at tage Papiret med paa Prædikestolen. V.
 B. Holm omtaler det i sin „Geistlige Talekunst“ som en bety-
 delig Bedtægt blandt danske Præster ikke at bruge Papir, uden
 at anbefale denne Stil. Saa almindelig som Vastholm
 taler om har den imidlertid ikke været, idetmindste her-
 fra flere Sider Klage over, at den nu ikke sjældent blev af-
 traadt. Nordmanden Eiler Hagerup, der som ovenfor
 mærket i eet Aar var Biskop i Ribe, lod saaledes 1774
 Synodal-Monitum udgaae, hvori han klager over, at „E-
 biosf og unge Lærere vænne sig til ofte fast Ord til andet
 læse deres Prædiken op af Papiret“, hvilket han fandt
 anstødeligt, og derfor paalagde Provsterne at forbyde
 Dette Aar senere (1782) indgav Provst Joh. A. D. D.
 Præst i Østøst paa Folland, et Andragende til Cancelliet
 at „den nye mekaniske Prædikeaade, at Præsten læste
 Prædikenen op af Papiret“, maatte blive forbudt i hele Rig-
 men der blev ikke gjort videre ved Sagen, end at der
 affordret forskjellige Betænkninger desangaaende^{*)}. Imid-
 er det ikke uden Betydning, at det først var med Rationa-
 lismen eller med den religiøse Kulde, der gif nærmest føl-
 for denne, Dplæsningen kom i Brug.

Ved Siden af Halle og Vastholm, der altid næm-

*) J. Møller, Nyt theol. Bibl. XX. S. 279 fgg.

** Hedegaard, Om Lovens anden Bog. II. S. 1495.

***) Gen.-Kirke-Tidsp. Coll.'s Sager for 1782 i Archivet.

i den Tid mærkeligste Prædikanter, maa vi dog endnu
 tale en tredje, der er udmærket ved en bestemt og skarpt
 præget Retning, og det er Peder Sartorphy, der fra
 1744 var ansat ved Nikolai Kirke, først som nederste siden
 som øverste Capellan og tilsidst som Sognepræst. Om hans
 Børnskab i Kjøbenhavn som Candidat har tidligere været
 tale; han havde i Mellemtiden været Præst først i Rorup
 i Slesvig, siden i Saaby og Risserup, og overalt, hvor han
 var, strømmede Folk altid til Kirke for at høre ham, og han
 havde en ikke ringe Indflydelse i sin Kreds. Han har ikke
 det meget trykke; men det Lidet, der bærer hans Navn, har
 dog faaet en ualmindelig Udbredelse; hans „Passionsprædi-
 ker“ fra 1762 have stadig fulgt som Tillæg til Broch-
 mands Postil, og hans „Udtag af Pontoppidans Catechismus“
 er et sandt Indgang i de fleste Skoler, hvor det endnu hist
 og her især i Norge har bevaret hans Minde. Sartorphy's
 pietistiske Prædikemaade havde rigtignok Tiden imod
 sig, og han var i mange Kredse kun Gjenstand for Spot og
 Hæder; men dog var hans Virksomhed langt fra uden Frugt;
 der var ikke saa ganske faa af de dannede Klasser, især Uel-
 lerede og fornemmelig ældre Qvinder, der foruden christelig op-
 paa Almuesfolk følte sig meest opbyggede ved hans altid
 besøgte Prædikener. Herrnhutterne vare i disse Aar
 da at sige det eneste Tilflugtssted for al eenfoldig og hjertelig
 Christendom paa en Tid, da Rationalismens bidende Kulde
 sølte eller fortrykte den selv i de dybeste Gemytter. Hos
 dem fandt altid Præster af Sartorphy's Retning Tilhold og
 støtte, — og af saadanne fandtes der dog Enkelte rundt om
 i Landet; saaledes i Fyen Jacob Paulin Clausen, som da
 han blev kaldet til Præst i Svanninge ved Faaborg oversatte
 en tydsk Prædiken „imodsat den sammensliffede og halverede
 Christendom“, for at give sine Tilhørere en kort Underretning

en af hine Aars dristigste Skrivere, den tidligere nævnte Student Chr. Thura, efter Ordre af 15 Oct. 1772, udnævnt til Generalpostens Tilstale. Han havde i sin svarmeriske Tale tilladt sig haarde Utringer, mellem hvilke især følgende blev lagt ham til Last (Sandfigeren S. 66 og 67): „At vi formindste den fastsatte orthodoxe Religion ved at afslaa nyttige og gubelige Fester, at tillade Horeri og det som altsammen er holdt for Blodskam, at indkalde atheistiske Papiister i Riget og gjøre dem til de vigtigste Embedsmænd, — det er jo ingenting mindre at handle som Kirkens Fosterfader, men det er at være dens allerhaardeste Stedsfader“. Rigtignok havde mange Andre ogsaa fældet haarde Domme over den forrige Regerings Handlinger; men de havde altid ladet Struense bære Ansvar, og altid nævnt det som hans sværeste Forbrydelse, at han ved underfundige Rænker havde forført Kongen. Denne Forsigtighed, der vel ikke støttede sig til nogen Lov, og som til den almindelige Sømmelighedsfølelse, havde Thura iagttaget, og havde han end derfor fortjent en alvorlig Røffelse, saa forbauses man dog over Dommen af 1 Maj 1773, der led paa, at han havde forbrudt Ære og Godhed, hvilken Dom blev formildet til, at han istedenfor at møde Æren skulde hensættes paa Munkholm. Her maatte altsammen den ulykkelige Sandfiger bøde for sin Fremfusenhed; med mange mangfoldige Andre, hvis Skrivelser robede et langt mere skænderi end Thura's, gik aldeles uansægtede. De skæbne valte dog ogsaa nogen Deeltagelse, og en gammel Student N. Prahl skrev i den Anledning et lille Flyveskrift „Den patriotiske Sandfigers Bedrifter, Bedømmelse og Dødsdom 1773, der efter kongelig Ordre blev confisteret af Politimedens Forfatteren slap med en Irettesættelse for Consistoriet. Thura bøde iøvrigt paa Bornholm, hvorhen han var ble-

blev efter i fer Aar at have henseende paa Munkholm*). De var Begyndelsen til den nye Regjerings temmelig løse Vilkaarlighed i Behandlingen af Pressesager. Ved R. af 20 Octb. 1773 blev det paalagt Politiet at føre et Tilsyn med Ugebladene, at deri ikke indførtes Noget, som angik Statens almindelige Foranstaltninger, Byrger, værdige Fortællinger og desl.; men der er her slet ikke tale om noget kirkeligt Tilsyn, rimeligviis fordi man i den henseende ansaae de gamle Bestemmelser for endnu gjældende, mindst bragte man dem endnu i Anvendelse ved givenlighed, om end paa en temmelig vilkaarlig Maade.

Af alle slige Sager er ingen bleven mere bekjendt og mere omtalt end den Fremgangsmaade, der blev anvendt, ved den nyere tyske Litteraturs udsødelige Mesterværk, Gotthes „Berthers Leiden“. Den fortjener ogsaa ikke særdeles at fremhæves, ikke just som et Beviis paa dens Ufordragelighed i religiøs Henseende, men snarere som et Exempel paa, hvorledes Tidens tørre prosaiske Smag, ogsaa indvirkede saa stærkt paa dens Opfattelse af Christdommen, bedømte et Kunstværk, der var et af de mærkelige Forbud paa det nye Aarhundrede. Man var vant til beundre i Poesien tomme høitflingende Ord uden Dybde og Fylde, og derfor følte man ligesom Jorden ryste under sine Fødder, da en ægte digterisk Vulkan oplod sit Ildsvælg og i stærk skildrede Hjertets Lidenskab i sin hele henrivende Tale, men ogsaa i sin fortærende Glød. Berther udkom 1774, og med rivende Hurtighed udbredtes denne Bog i Danmark saavel som i Tydskland; derfor forfærdedes Regjeringsmyndigheden ved at erfare, at der i Kjøbenhavn forberededes Oversættelse af denne farlige Gift. Medens Bogen endnu

*) Røerup, Eurborphiana I. S. 157:82.

om, hvad de ved alle Leiligheder vilde høre af ham. var derfor ikke uden Betydning, at de mæhrste Brødre havde faaet fast Fod indenfor Rigets Grændser. Det nemlig en af den saldne Cabinetsministers sidste Regjerings handlinger ved Frdn. af 23 Decbr. 1771 udtrykkelig at hæve de strænge Forbud imod dem fra Christian VI's Tid, idet han tillige indrømmede dem fuldstændig Frihed at etablere en Koloni i Haderslev Amt. Struense herved faaet Leilighed til i Praxis at vise sin religiøse dragelighed, og skjøndt Enkelte nok havde Betænkelse paa denne Indrømmelse, trøstede man sig dog i Almindelighed med, at det pietistiske Sværmeries Tider nu var forbi, og man ikke havde noget Angreb at befrygte fra den Brødre-Uniteten undlod heller ikke at benytte det gjorte Bud, og kjøbte strax efter af Kongen Gaarden Tyrstrup, hvede 1773 begyndte med Anlægget af Christiansfeld. De holdt her efter Bevillingen af 23 Dec. 1771 fuldstændig frihed til i selve Etablisementet at indrette sig ganske efter deres egen Wiis, men de maatte ikke gaae udenfor dette, og maatte de ikke anlægge nye Menigheder paa andre Steder uden speilli Tilladelse. Desuagtet blev deres Indflydelse ikke umærket. Mange Forældre sendte deres Børn til de herrnhuttiske dragelsesanstalter i Christiansfeld, og Udsendinge derfra bestod bestandig at vedligeholde Forbindelsen med de aandelige Selskaber skende rundt omkring i Landet. Rigtignok blev det ved Rk af 25 Aug. 1772 strengt forbudt Medlemmerne „at hede Forsamlinger udenfor Menigheden eller paa andre Maade søge at gjøre sig Tilhængere“, og ved et andet Rkstr. af Aug. 1777 blev det udtrykkelig formeent Præsterne i Tørning at sende deres Børn derhen; men slige Forbud kunde i dens Længde ikke overholdes, og de bleve det heller ikke. Guldberg ikke personlig var uwillig stemt imod Brødre

ismus, men dog er det ikke blot Tiden og ydre Omstændigheder, der leder os til det; det var nemlig en lignende øgt for det altfor stærke og lidenskabelige, der bragte den flige Dyrighed til at forbyde denne Bog. Willas Borchsenius, Præst i Husby i Fyen, var under en Sygdom kommen paa den Tanke, at samle alle Udsagn af Herren, hvori i paa den stærpeste Maade taler om sine Disciples Leveles, for i Modsetning til Tidens sædvanlige Stræben at tage det Anstødelige bort fra Christendommen, engang at give rent Billede af den fuldendte Christen. Den katechetiske Uklædning er kun maadelig; men det var heller ikke Henset at anvende den ved Underviisning. „Bed Gjennemlæsning, hedder det i Fortalen, vil vel mangen en falde paa at ikke, hvad en lærd Mand sagde, da han paa sit Yderste Gang fik Bibelen i Hænde og havde læst et Stykke af risti Bjergprædiken: „Enten er dette ikke det rette Evangelium, eller vi ere ingen Christne“. Bogen blev trykt i Kjøbenhavn og fandt der god Affættning; men Biskop J. Ramus blev da først opmærksom paa den, og efterat have læst den bød han pludselig Udsalget. Han indberettede det til Consistoriet og gav ved den Leilighed Bogen det Skudsmaal: „Jeg ser adskillige Udtryk, som strider imod vor christelige Religions Lærdomme, og meget anført, som kan give Anledning til dem, som just ikke ere bedst findede imod Religionen, til de Tanter og Domme“. Præsten skrev da et vidtløftigt svar for sin angrebne Bog, hvori han fornemmelig gjorde gjældende, at han ikke talte om en Christens Pligter, men imod om christelige Dyder. „Man befrygter, at flige Uegationer paa den ene Side gjøre Christendommen, som den er og burde fremstilles gjørlig og behagelig, aldeles umuelig og per consequentiam unødvendig, paa den anden Side latterlig for Religionspotttere... Men med velberaad Hu

hæng med Philo's og de dalidige Rabbiners Lærdomme. Han havde under Michaelis' Veiledning gjort d. Ol. Tæn. til Gjenstand for sit Fagstudium, og vilde nu benytte sin Stilling til at afhjælpe et ofte paatalt Savn, ved nemlig af egen Drift at besørge en ny dansk Bibeloversættelse, hvortil han som en Prøve gjorde Begyndelsen med Propheeten Micha, der udkom 1777. Det Nye og Uvante ved den Forklaring, der ledsagede Oversættelsen, var Bestræbelsen efter at borte forklare de messianske Steder som fremkomne ved en Misfjendelse af Stedernes ligefremme historiske Sammenhæng, og, skøndt han gjorde sit Forsøg med stor Forsigtighed, undgik det dog ikke Paatale. Det hedder derom i hans Levnet, at „dette Arbejde var nærved at paadrage ham nogen Forkølgelse, som under en mindre oplyst Regjering let kunde kommet til Udbrud“*). Der udkom ogsaa strax efter et „Anhang“ til Oversættelsen fra Fork.'s Haand, hvori han erklærede, nu at have overbevist sig om Rigtigheden af den messianske Fortolkning af Micha 5, 2, en Erklæring, der fjendeligt nok bærer Sporet af at være skreven med paaholden Pen. — Ganste i samme Retning var Baskholms „Jødiske Historie“ 3 Dele 1777—82, der som alle denne Forfatters Arbejder udmærker sig ved en omhyggelig Behandling af Formene, men hvori han først anvendte Resultaterne af Michaelis' Studier i en populær Fremstilling, og søgte derfor ligesom denne at bortforklare enkelte mirakuløse Træk uden dog at vilde nægte Miraklet i og for sig. Heller ikke denne Bog undgik Paatale, hvilket Baskholm beretter i sit Levnet paa følgende Maade: „En vis Provst i Sjælland, hvis Navn jeg ikke erindrer, ansaae sig forpligtet til at skrive en Piece imod mig, fordi jeg havde forklaret ad-

*) Føllesen, Maanedsskrift. IV. S. 618.

ist efter i sex Aar at have hensiddet paa Munkeholm^{*)}.
 te var Begyndelsen til den nye Regjerings temmelig
 iløse Vilkaarlighed i Behandlingen af Pressesager. Ved
 tr. af 20 Octb. 1773 blev det paalagt Politiet at føre
 : Tilsyn med Ugebladene, at deri ikke indførtes Noget,
 angik Statens almindelige Foranstaltninger, Brygter,
 stændige Fortællinger og desl.; men der er her slet ikke
 e om noget kirkeligt Tilsyn, rimeligviis fordi man i den
 seende ansaae de gamle Bestemmelser for endnu gjældende,
 mindste bragte man dem endnu i Anvendelse ved given
 ighed, om end paa en temmelig vilkaarlig Maade.

Af alle slige Sager er ingen bleven mere bekjendt og
 re omtalt end den Fremgangsmaade, der blev anvendt,
 i den nyere tydske Litteraturs udødelige Mesterværk,
 thes „Berthers Leiden“. Den fortjener ogsaa
 ste særdeles at fremhæves, ikke just som et Beviis paa
 ens Ufordragelighed i religiøs Henseende, men snarere
 et Exempel paa, hvorledes Tidens tørre profaiske Smag,
 ogsaa indvirkede saa stærkt paa dens Opfattelse af Chris-
 dommen, bedømte et Kunstværk, der var et af de mærke-
 e Forbud paa det nye Aarhundrede. Man var vant til
 reundre i Poesien tomme høitflingende Ord uden Dybde
 fylde, og derfor følte man ligesom Jorden ryste under sine
 der, da en ægte digterisk Vulkan oplod sit Ildsvælg og i
 rther skildrede Hjertets Lidenskab i sin hele henrivende
 e, men ogsaa i sin fortærende Glød. Berther udkom
 4, og med rivende Hurtighed udbredtes denne Bog i Dan-
 t saavel som i Tydskland; derfor forfærbedes Regjerin-
 høiligen ved at erfare, at der i Kjøbenhavn forberededes
 Oversættelse af denne farlige Gift. Medens Bogen endnu

*) Hærens, Karborphiana I. S. 157:82.

var under Pressen, udgik der gjennem Cancelliet en Cabinettsordre fra Arveprindsen til det theol. Facultet af 9 Sept. 1776, hvori der forlangtes en Betænkning om, hvorvidt den „uden Skade for gode Sæder kan læses, da den i modsat Fald skulde standses og cæsureres“. Theologernes Betænkning af 16 Sept. 1776 begyndte med den Erklæring, at -for de Saa, som kunne læse dette Skrift uden Skade for deres Religion og gode Sæder, er det et saa kjedsommeligt Tidsspilde, at vi formode de fleste af saadanne ville lægge det bort, saa snart de have af de 14 Ark læst en ganske liden Deel, ei ubstaaende at spille mere Tid paa en saadan modbydelig og aldeles unyttig Læsning. Men for Mængden og især den Mængde, som til uordentlig Elskov haver hæftig Tilboielighed, ... maa denne lille Bog eragtes at være meget forargelig, forførerist ei alene i Hensigt til den christelige Religion, men og til borgerlig gode Sæder skadelig“. Allerede Mottoet fandt man høist anstødeligt: „Jeder Jüngling sehnt sich so zu lieben, jedes Mädchen so geliebt zu seyn osv. „Forf. vil her forføre med den gamle Kunst eller Løgn: Alle ere saadanne, alle gjøre saa; Løgneren er dog her altfor plump, thi her er nok neppe een af 10000 i begge Kjøen, der ønsker saa at elske som Werther eller saa at elstes som Charlotte, der var lykkelig forlovet, førend hun saae Werther, og vel giftet, medens hans narriske og forargelige Elskov varede“ osv. I denne Tone gennemgaaer Bedømmelsen hele Bogen, og gaaer endog saavidt, at den i selve Tittlen finder en forargelig Hentydning til Christi Lidelser. Denne Bedømmelse, der isøvrigt ingenlunde er enestaaende, da de tydske Smagsdommere af den franske Skole talte omtrent i samme Tone, er understreven af P. Holm, N. E. Valle og H. F. Janson, og den bevægede Regjeringen til ved en Cancellistrivelse til Politimesteren at forbyde Bogens videre Trykning, da

„samme er befundet at være et Skrift, der bespottes Religionen, besmytter Lasterne og kan fordærve gode Sæder“ *).

Den samme æsthetiske Smag, der fordømte Werthers Leiden, var det ogsaa, der nedkuede og misgjendte den store Digter-Aand, som blandt os varslede om de kommende Tider, nemlig Johannes Ewald, en Søn af den i det Foregaaende ofte omtalte Enevold Ewald. Ved sin Cantate over Frederik V vandt han først Navnfundighed, og skjøndt det ikke hører herhen at skildre hans senere Digtervirksomhed, der netop falder i disse Aar, saa er han dog en for mærkelig Aand til, at vi tør forbigaae ham med Taushed, selv om det Dybeste og Bedste i ham først tilfulde blev stattet af en yngre Slægt. Ewald erkjendte ogsaa nok det Misforhold, hvori han mere og mere kom til at staae til sin Samtid, og udtalte sig leilighedsviis derom paa følgende Maade: „Den umiddelbare Følge af Shakespeares og Ossians Læsning var, at min Smag, mig ubevidst, blev vant og trængende til stærkere Føde, end den hidtil havde ladet sig nøie med. Min Digterflamme greb videre om sig, og, umættet ved blotte Ord, vilde den have flere Begreber, flere Ting at nærme sig med; den gled bort over de skjønneste Sentenser, de vittigste Modsetninger, de mest velklingende Ordspil; den bigede graadig efter enhver af Naturens sande Rigdomme; og den trængte sig, selv eensom, gennem Virkelighedens umaalte Rige ind i Mulighedernes; den dannede sig selv Materie at brænde, at stige, at nærme sig Staberens med. Man begriber heraf, at jeg tabte endeel af min Franskhed; uagtet jeg endnu elskede, endnu høit agtede min første Lærer P. Corneille“ **). Paa

*) De tvende Cancelliskrivelser findes i Nyerups Lurborphiana, II. S. 258-60; Theologernes Betænkning i Justitsministeriets Archiv.

***) Joh. Ewalds Levnet ved G. Molbech 1831. S. 97.

den anden Side er Indvirkningen af Tidens Smag dog kjendelig paa alle hans Digterværker, og det ikke blot fordi hans ydre Livsforhold gjorde ham ganske afhængig af de formaaende kritiske Smagsdommere. Ewald besad en saadan Rigdom og Fylde i sin poetiske Følelse, at den hvert Dieblåt sprænger den tillærte Skoledressur, uden at han dog havde Mod til fuldkommen at hengive sig til dens Indskydelse, og derfor kommer der en uopløst Modsigelse ind i alle hans Digte. Naar han saaledes skildrer de store Sagn fra Nordens Fortid, da vil han egentlig kun overeensstemmende med de tillærte Regler bruge dem som Sindbilleder for Dyder og Laster; men de have digterisk grebet ham for stærkt, til at han kunde faae de gamle Helte til at tale som afrettede Duffer. Selv naar han som i „Fisterne“ valgte et Stof, der langt bedre egnede sig til en saadan moralsk Behandling ved her at skildre en ædel opoffrende Handling greben ud af Hverdagslivet, saa var hans Aand for stærk til at lade sig indeflemme af Sranterne, og fornemmelig i de indflettede Sange bruser den dybe mægtige Følelse, som de handlende Personer efter deres hele Forhold neppe kunde rumme, men som fandt en saadan Gjenklang i det danske Folks Hjerte, at Ewalds Navn aldrig vil glemmes saalænge „Nordhavet sprudler Ild i Danstes Bryst“. Aandelig og legemlig nedtrykt henlevede han sine Dage; forgjæves henvendte han sig fra sit Sygeleie til Statssekretæren Dve Guldberg i en ydmygelig Skrivelse, for at erholde en lille aarlig Understøttelse, og først paa hans Begravelsesdag d. 23 Marts 1781 viste hans Medborgere hans Minde den hædrende Anerkjendelse, han i levende Live aldrig kom til at nyde Glæde og Frugt af.

Efterat have talt om de store Digteres Misforhold til Tiden, falder det lidt besynderligt at lede Talen hen paa en saadan Ubetydelighed som Borchsenius's moralske Ræte-

letterne maa have; men heller ikke af Vængsteligbed eller af Afgivenhed mod Tiden undgaae de i Religionen hidtil klogte og let forstaaede Udtryk, da man ved at forfaste dem kan desto lettere og umærkeligere kan unddrage de Christne de samme Lærdomme, som dermed ere bleve befjendte og bevarede." Cramers Psalmebog for Slesvig og Holsten gik indledes en Middelvei mellem den guldbergste, og det man i Danmark siden tilfjete med den evangelist-christelige, hvorfor den ogsaa har holdt sig uanfægtet i Brug lige til vore Dage.

Den Betragtningssmaade, der under Navn af at bekæmpe Aengdens Fordomme i Grunden bekæmpede al Christendom og al positiv Aabenbaring, havde i Kjøbenhavn allerede dengang mange Venner; dog var det en Tydsker, ansat i et af Kgl. Højskolecollegierne, Statsraad Hennings, der først udgav den paa Prent, hvorved han gav Anledning til en literær-firkelig Feide, der i nogle Aar gjorde stor Opsigt blandt Kristligheden. Et Træk af den spanske Inquisition's hemmelige Historie, der var kommen til Publikum's Kundskab, sysselsatte paa den Tid alle Dannedes Opmærksomhed i hele Europa. En navnfundig Spanier Davides, der under Arandas Ministerium havde taget virksom Del i Arbeidet for Tidens fremstrid i sit Fædreland, og som derfor ogsaa var mellem Tidens Helte, var pludselig bleven indstævnet for Hofinquisitionen i Madrid. Han havde været medvirkende ved Jesuiternes Udviisning, havde med megen Iver søgt at fremme en forbedret Agerbrug, og havde foranlediget, at der var bleven indkaldt tydske Colonister for at opdyrke øde Strækninger paa Sierra Morena. Hans mange Fjender benyttede denne hans Udgang med protestantiske Kjættere til at reise en Anklage mod ham, og han blev dømt til at affone sin Brøde i et fjerdes Kloster. En saadan Fremgangsmaade mod en høit

udelod jeg just det Ord Pligter af Titelen for et at give Plads til denne Betydning... Pligterne ved jeg nok har sine snævre Grændser; det volder vort Kjods Skrøbelighed og vor Naturs Ufuldkommenhed... Men anderledes er det med Dyden, den gaaer langt videre end Pligten, og begynder først der hvor Pligten slipper. Dyden kjender saa at sige ingen Grændser; den er en Datter af Himmelen og er ligesaa grændseløs som sin Moder. Gaaer en Christen for vidt i sin Dyd, saa er Kristus og hans Efterfølgere ligeledes gaaet for vidt". Sagen blev forelagt Kirke-Inspektions-Collegiet, som dengang bestod af Biskop Harboe, Etatsraad Jesen og Hofprædikant Qvist; og dette Collegium bifaldt Biskoppens Kjendelse „at mange Udtryk og Talemaader (i denne Katechismus) ere paradore, ubestemte og urigtige, saa at Bogen hverken kan eller bør blive bekjendt i Publika". I Henhold hertil tilskrev Cancelliet den geistlige Overøvrighed i Kjøbenhavn, Stiftsbefalingsmanden Henrik Bille og Biskop Jacob Ramus, at de havde at foranstalte det Fornødne, og at Bogen følgelig ikke maatte videre udbredes *).

Paa det mere videnskabelig theologiske Gebet, den Sphære hvori Guldberg egentlig havde hjemme, viste han sig forsaavidt mere frisindet, som han ikke ved ligefrem Tvang vilde holde Noget tilbage; men dog paalagde hans bekjendte strængt kirkelige Grundsætninger, og Frygten for at han mueligviis kunde bringe Magten i Anvendelse, alle Stribenter en kjendelig indirekte Tvang. Følgen heraf var en Mangel paa Ærlighed ved alle theologiske Forhandlinger, og man mærker det kun altfor tydeligt, at Mangfoldige blot af Hensyn til Magthæ-

*) Forhandlinger om Borchsenius Katechismus i Akerups Litteraturhistoria S. 282-328. Bogen selv findes i Hjelmstjernes Samling paa Kgl. Bibl.

lægslige Liv, styre Menneskenes Handlinger, og derved staae i noget Forhold til vort Livs Moralitet, omendstjondt Fore-
 kvælsen selv af saadanne Lærdomme har en umiddelbar Ind-
 virkelse paa Religionsforfatningen, og derved staaer i noie
 Sammenhæng med Menneskenes Skjæbne, med deres Lykke
 og Ulykke, med Indskrænkning eller Udvidelse af deres Virk-
 samhed, forsaavidt derved Aandsvang, Fordomme, Fana-
 stme, Blindhed, Dorskhed, Intolerance blive begunstigede.“
 Den spinozistiske Betragtning, der dæmrer i disse Uttringer,
 var vel dengang ingeniunde ny, men den var aldrig hertil-
 leds fremsat i en saa dristig Tone og i et saa glimrende,
 østfuldt Sprog; det vakte derfor ikke nogen ringe Opsigt,
 at en kongelig ansat Embedsmand turde vedkjende sig offentlig
 sine Grundfætninger. I en anonym Recension omtales Bo-
 gen i en strængt dadlende Tone, og det forekastedes Forf., at
 han paa den Maade vilde sammenblande Pavedom og Chri-
 stendom, Fanatismus og bibelsk Religion, at han vilde fore-
 løse den christelige Dyrighed i protestantiske Lande, hvad en
 papistisk Inquisition havde forbrudt. Dr. Schönheyder, Præst
 ved Trinitatis, der ikke lagde noget Skjul paa, at han havde
 skrevet Recensionen, tilsendte tillige Forf. et privat Brev, der
 sluttede med de Ord: „Kom da! vi ville tales ved som Mænd,
 der have deres Tanker henvendt paa Gud og de høiere Ting,
 paa Doden, Dommen, Evigheden og vor fælles Redning i
 Dod og Dom. Vor — ja ved Gud, der er kun een og i
 den Ene.“ En saadan aaben Kamp mellem de forskjellige
 Indflydelser, som disse Ord opfordrede til, blev det imidlertid
 ikke; tværtimod fik Striden snart en reent personlig Charak-
 ter. I sit „Svar paa Recensionen“ afgav Hennings vel
 den Erklæring, at han ikke vilde formene nogen Lærer Ret iil
 at værne om sin Lærdoms Reenhed, naar kun ikke Dyrighe-
 den blandedes ind i flige Religionsstridigheder; men Svaret

indeholdt tillige en bitter Bestyrdning mod Dr. Schonheyder. „Recensentens Hensigt har ikke været nogen anden end at sigte Regjeringen, den ikke maaatte være ligegyldig ved, hvortil dens Undersaatter og Embedsmænd tænke; folgelig har han villet indføre Samvittighedsstrang; jeg overlader det til enhver ubildet Læser at bedømme en saadan dominikansk Fremgangsmaade“. Dette foranledigede Dr. Schonheyder til at udgive et Forsvarsskrift: „Det fra min Side fornødne om den Bog Olavides's 1780, hvori han søgte at forsvare sit Forhold paa følgende Maade: (S. 22) „Jeg har yttret mig Misforneielse over Olavides's ikke hos min egentlige Dyrighed eller hos høie Embedsmænd paa en saadan Maade, at Kongens Magt som Hr. Hennings siger skulde komme i Gang mod ham; men saaledes som Hændelsen gav Anledning til, saa har jeg talet, der har jeg ikke dult min Befymring, og mit eneste Anslag har været at forekomme den Slæde, hvilken deelige Dristighed i at lade trykke, umiddelbar eller middelbar, strax eller seent, gjer paa den store Mængdes Tænkemaade. — Ikke burde Hr. Hennings være mig vred, om den forfjente Mand, der i sit vidt udbredte Statsembede er tillige saa utallige Kædres og Kærdoms Dyrkeres Raadgiver og Belynder (Geheimeraad Guldberg) har givet ham et velmeent og folgeværdigt Raad“. Afseet fra den reent personlige Side af Striden, der imidlertid viser, at Regjeringen ikke vilde liggere frem stride ind, saa var der dermed opgivet et Emne, der spjelsatte Manges Tanker. I anonyme Smædeskrifter fremstilledes Hennings som den nøgne Sandheds ridderlige Forsvarer mod Fordom og Dvertro; men i de dannede Kredse billigede man i Almindelighed ikke hans lidensfabelige Afseer mod Dr. Schonheyder. Den besindige og kloge Prof. Laurids Smith blandede sig ogsaa i Striden, og søgte i et ubeforsigtigt Indlæg at vise, at Schonheyder var i sin gode Ret, naar

han paastod, at Hennings's Sætninger ligesaa meget stred mod bibelsk Christendom, som imod den danske statskirkelige Læring, endstjøndt han indrømmede, at Hennings ikke havde tilfattet noget direkte Angreb paa Aabenbaringen. Det længeaer ogsaa uimodsigeligt af hans Ytringer, at han saae Natur og Fornuft som de eneste sikre Veiledere til Kundskab om de himmelske Ting, men meente ogsaa dermed at have udtømt den hele Christendom, hvorfor han erklærede: „Jeg gjør alt, saavidt det staaer til mig, for at leve som en god retstaffen Christen, og tænker, at det tilkommer hverken Dr. Schönheyder eller nogen Anden i Verden at gjøre mig det Navn stridig, da jeg aldrig har sagt Noget imod den kristelige Religion og heller aldrig vil fornægte den.“ I den Anledning tog den berømte Læge Prof. Lode Ordet for at sige, hvor løst man tog det med Naturens Betragtning, naar man meente ved den alene at kunde komme til Kundskab om et altsnyrende hjærtigt Forsyn, da man i Naturen sporede ligesaa vel en ødelæggende og forstyrrende som en vederqvægende og oplivende Magt. Det var saaledes mangehaandede forskjelligartede Emner, Striden bragte paa Bane, om de end ikke bleve løst og leilighedsviis berorte; men fornemmelig handlede den sig dog om Tolerance, hvorvidt den verdslige Rørlighed burde taale afvigende Meninger, og endstjøndt dette Spørgsmaal ogsaa dengang besvarede sig meget forskjelligt, saa at dog selve Striden det bedste Beviis paa, at der i Virkeligheden var vunden en langt større aandelig Frihed, end de tidligere Tider havde kjendt*).

Dr. N. E. Balle havde ikke taget nogen umiddelbar

*) Under Navn af „Dlavides - Feiden“ findes alle dertil henholdsvis Hlyvekrifter og Avisartikler samlede af Lurborph paa Kgl. Bibl. Hr. Bald, Neueste Religionsgeschichte. IX. S. 243-300.

hæng med Philo's og de datidige Rabbineres Lærdomme. Han havde under Michaelis' Veiledning gjort d. Gl. Test. til Gjenstand for sit Fagstudium, og vilde nu benytte sin Stilling til at afhjælpe et ofte paataalt Savn, ved nemlig af egen Drift at besørge en ny dansk Bibeloversættelse, hvortil han som en Prøve gjorde Begyndelsen med Propheeten Micha, der udkom 1777. Det Nye og Uvante ved den Forklaring, der ledsagede Oversættelsen, var Bestræbelsen efter at bortforklare de messianske Steder som fremkomne ved en Misfjendelse af Stedernes ligefremme historiske Sammenhæng, og, skjøndt han gjorde sit Forsøg med stor Forsigtighed, undgik det dog ikke Paatale. Det hedder derom i hans Levnet, at „dette Arbeide var nærvæd at paadrage ham nogen Forfølgelse, som under en mindre oplyst Regjering let kunde kommet til Udbrud“*). Der udkom ogsaa strax efter et „Anhang“ til Oversættelsen fra Forf.'s Haand, hvori han erklærede, nu at have overbevist sig om Rigtigheden af den messianske Fortolkning af Micha 5, 2, en Erklæring, der kjendeligt nok bærer Sporet af at være streven med paaholden Pen. — Ganste i samme Retning var Bastholms „Jødiske Historie“ 3 Dele 1777—82, der som alle denne Forfatters Arbeider udmærker sig ved en omhyggelig Behandling af Formen, men hvori han først anvendte Resultaterne af Michaelis' Studier i en populær Fremstilling, og søgte derfor ligesom denne at bortforklare enkelte mirakuløse Træk uden dog at ville nægte Miraklet i og for sig. Heller ikke denne Bog undgik Paatale, hvilket Bastholm beretter i sit Levnet paa følgende Maade: „En vis Provst i Sjælland, hvis Navn jeg ikke erindrer, ansaae sig forpligtet til at skrive en Piece imod mig, fordi jeg havde forklaret ad-

*) Kallefen, Maanedsskrift. IV. S. 618.

lige saa kaldte Mirakler af naturlige Aarsager; jeg vilde derfor befordre dette Stridsstrifts Affætning ved at besvare det, saaledes kaldt det strax igjen tilbage i det Mørke, hvorfra det var kommet" *). Den Modstander, som Bastholm omkommer paa denne næsten haanlige Maade var Carl Parmoeterfen, der døde som Provst i Rolding 1803. Han var i de yngre Aar Medarbejder ved „Lærde Efterretninger“ og havde her skreven en Bedømmelse af Bastholms Bog, der med al Anerkjendelse af Bærkets Fortjenstlighed dog tillige omfattede den omtalte Indvending. Stærkere lode Indvendingerne ved et andet af Bastholm's litterære Arbejder, nemlig hans „Oversættelse af det Ny Testamente, ledsaget af Anmærkninger, der udkom i to Dele 1780. „Jeg troede ved dette Arbejde — skriver han selv derom — at gjøre mig bibellæseren forbunden, — thi dengang læste man endnu i Bibelen; men det forstæffede mig en Tidlang megen Misforstaaelse; man meente, at jeg med Flid havde søgt at bortredigere de vigtigste af Kirkens Lærdomme; fornemmelig stødte man sig over min Forklaring over de første Vers i Joh. Evangel., hvilke jeg ikke forklarede om Christi Guddom. Jeg gav derfor strax derpaa — som han ved en anden Keilighed foier til „efter flere gode Benners Raad“ — „Beviis om Christi Guddom i Anledning af min Anmærkning til Joh. 1, 1“ — og troede, at den Sag nu var tilende" **). Men det var den imidlertid ikke ganske. En anonym Recensent, of. Laurids Smith, en dygtig ung Mand dengang Lærer ved de militære Akademier, optog den nemlig paany, og

*) Bastholms Biographie i Lahdes Samling af fortjente Mænds Skrifter. 5 Hefte. 1806. S. 30.

***) Bastholms Biographie i Lahde's Samling af fortjente Mænds Skrifter. 5 Hefte. 1806. S. 36.

dog endnu træder frem i en tilhyllet Skikkelse. De skarpe kirkelige dogmatiske Bestemmelser om Christi Person, om Sacramenterne o. desl., undviger Bastholm bestandig; han gaar hen over dem med den Bemærkning, at han ikke vil indlade sig paa spidsfindige Spørgsmaal, men kun holde sig til hvad der i disse er af praktisk Vigtighed til at fremme Menneskenes Dyd og Lykkeligbed. Derimod vil han ikke nægte de egentlig bibelske Grundlærdomme, selv om disse ere mørke og ufattelige for den endelige Forstand; han anerkjender derfor Aabenbaringens Fornødenhed og dermed Jesu Gudsdommelighed, hans Spaadomme og Mirakler, hans forsenende Død, Treemigheden; men dog fremtræde disse Lærdomme udeleste af den strengt kirkelige Forklaring i en ganske anden Tankesforbindelse. Vogen er iøvrigt, hvad Smagfuld og tanksom Behandling af Stoffet angaar, et udmærket Arbejde og ingenlunde polemisk rettet mod den kirkelige Orthodorie, men snarere undvigende i den Henseende, og derimod apologetisk for den bibelske Aabenbaring i Modsætning til den naturalistiske Bantro. Denne Retning er af Vigtighed, fordi den forklarer, hvorledes en saadan Fremstilling kunde bane sig Vej og skaffe sig Anerkjendelse selv blandt dem, der endnu holdt fast ved det kirkelige Lærebegreb.

Medens Balle saaledes altid udtalte sig haardt og skarpt imod Tiden, saa var Bastholm smidigere og høieligere, hvorfor han bestandig vandt i det almindelige Dømmeme, medens Balle blev Gjenstand for Mængdens Uvillie og Spot. Dog havde han, saalænge Guldberg besad sin Indflydelse, fast Støtte hos Regjeringen, der bestandig gav ham nye Beviser paa sin uskruntede Tillid og Hoiagtelse. I sit 38te Aar kaldtes han saaledes til Sjællands Bispestol, hvortil Anledningen nærmest var den, at han 1782 indtraadte i andet Ægteskab med en Datter af Biskop Harboe, da han

han imidlertid sysselsatte sig med Udarbejdelsen af sit fuld-
 endige dogmatiske System.

Guldberg var selv ikke utilboelig til at indlade sig paa
 felige Reformer, i det Haab derved at kunne drage de Op-
 te til Kirken, og foretog i det Viemed først en Forandring
 id Psalmebogen. Der var i Christian VI's Tid bleven
 et Forsøg paa, ikke just at fortrænge den kingo'ske, men
 give den et Tillæg, der optog Psalmer af den pietistiske
 ene; men denne pontoppidanste Psalmebog var dog aldrig
 roen ret almindelig omkring i Landet. Guldberg vilde heller
 t fortrænge de gamle Psalmer, som fra Formens Side
 nde bestaae for hans kritiske Domstol; men han var selv
 stor Beundrer af den klopstockste Poesies høitflyvende Ord,
 meente derfor, at man ved at anvende denne i Kirkens
 leneste vilde i høi Grad fremme Gudstjenestens Høitide-
 shed. Rigtignok var Guldberg ikke ene om Redaktionen af
 n nye Psalmebog fra 1778; men Biskop Harboe, der var
 mmissionens andet Medlem, var i intet Forhold stærkt
 intrædende, saa at det vistnok er med fuldkommen Føie den
 vanlig bærer hans Navn. Ved en af de skjønnede Videns-
 bers Selskabs Priisopgaver i den hellige Poesie var man
 ft bleven opmærksom paa Fru B. C. Boye's Digtertalent,
 hendes Psalmer kom til at udgjøre den største og meest
 rakteristiske Deel i den nye Samling. Guldberg meente ved
 me at kunne tilfredsstille Alles Laro: „Den Enfoldige skal
 r sin Kundslabs Maade der ikke savne, hvad der kan styrke
 is Hjerte i Guds og Jesu Christi Kjærlighed, og den Op-
 e tro vi og at skulle finde den Aands Oplostelse, han at-
 aer“; men Guldbergs poetiske Sands var ikke den reneeste,
 hans Psalmebog kan neppe siges at have tilfredsstillet ret
 unge selv i hans Samtid. De Dplyste kunde umueligt
 re sig i den christelige Tone, der dog gif igjennem den,

og det varede ikke mange Aar, førend den blev erklæret for „en Sammenblanding af gammelt og nyt Nonsens, af fuldstændig tankeløs Ordbram og grovt mystisk Sværmeri, fort noget uforbederligt Løi, der skulde seies ud saa snart som mueligt“^{*)}. For de Enfoldige fandt man den altsor kunstlet og uforstaaelig, og skjøndt man dermed tildeels vel nok meente, at det var dens Christelighed der gjorde den uforstaaelig, saa var Indvendingen dog unægtelig fuldkommen befoiet, og Professor Henrik Ussing søgte derfor at fortolke den for Menigmand i et lille Skrift: „Oplysende Anmærkninger til bedre at forstaae og nyttigere at bruge Sangene i den nyeste Psalmebog“ 1782. Derfor skaffede den sig heller ikke Indgang mange Steder; efter Reskr. af 13 Mai 1778 skulde den indføres overalt i Kjøbenhavn, i Kjøbstæderne 1780, og paa Landet 1791; men saa langt naaede den aldrig, da der ikke var ret Mange, der bekymrede sig om den, efterat Guldberg var udtraadt af Ministeriet^{**}). — Med en bedre Smag, om end i en beslægtet Tone, samlede til samme Tid Cramer en almindelig Psalmebog for de tydske Menigheder i Slesvig og Holsten, der udkom 1781. Den havde let ved at fortrænge sin pietistiske Forgjænger, da man aldrig havde været synderlig tilfreds med Psalmebogen af 1753, og den vandt snart almindeligt Bisald ved at give mere efter for Tidens Fordring om Forstaaelighed uden dog derfor at opgive Ord og Bendinger, der, om de end kunde kaldes vanstelige at fatte, dog vare de rette Udtryk for de christelige Hemmeligheder. I den Henseende udtaler Fortalen den Plan: „at afholde sig fra saadanne firkelige Kunstord, der oversteige den almindelige Fatteevne og forudsætte Kundskaber, som kun

*) Gallefen, Theol. Maanedsskrift. XII S. 417.

***) Den Danske Psalmedigtning. II. S. LVII-LIX.

rerne maa have; men heller ikke af Ængstelighed eller af ftergiveness mod Tiden undgaae de i Religionen hidtil agte og let forstaaede Udtryk, da man ved at forkaste dem a desto lettere og umærkeligere kan unddrage de Christne samme Kærdomme, som dermed ere blevne bekjendte og rvede." Cramers Psalmebog for Slesvig og Holsten gik alledes en Middelvei mellem den guldbergske, og det man i anmark siden tilsigtede med den evangelist-christelige, hvorfor n ogsaa har holdt sig uanfægtet i Brug lige til vore age.

Den Betragtningssmaade, der under Navn af at bekæmpe længdens Fordomme i Grunden bekæmpede al Christendom, al positiv Aabenbaring, havde i Kjøbenhavn allerede dengang mange Benner; dog var det en Tydsker, ansat i et af regjeringscollegierne, Etatsraad Hennings, der først udvalgte den paa Prent, hvorved han gav Anledning til en literarisk-firkelig Feide, der i nogle Aar gjorde stor Opsigt blandt beistligheden. Et Træk af den spanske Inquisition's hemmelige Historie, der var kommen til Publikums Kundskab, sysselette paa den Tid alle Dannedes Opmærksomhed i hele Europa. En navnkundig Spanier Olavides, der under Arandas Ministerium havde taget virksom Del i Arbeidet for Tidens fremstrid i sit Fædreland, og som derfor ogsaa var mellem Tidens Helte, var pludselig bleven indstævnet for Hofinquisitionen i Madrid. Han havde været medvirkende ved Jesuiternes Udviisning, havde med megen Iver søgt at fremme en forbedret Agerbrug, og havde foranlediget, at der var bleven udsendt tydske Colonister for at opdyrke øde Strækninger paa Jerra Morena. Hans mange Fjender benyttede denne hans omgang med protestantiske Kjættere til at reise en Anklage mod ham, og han blev dømt til at affone sin Brøde i et tydske Kloster. En saadan Fremgangsmaade mod en høit

agtet og ædel Mand oprørte hele Europa, og gav Tidens Ordførere en forønsket Veilighed til at forstærke deres Voren mod Præsteheredømmets fordærlige Mandstvang. I samme Tone skildrede Statsraad Hennings Mandens sorgelige Skæbne i et høittravente tydsk Digt: „Davides, mit enigen Anmærkingen über Duldung und Vorurtheile begleitet“ 1779, og det var disse Anmærkninger, der vakte en temmelig skarpt Polemik, almindelig bekjendt under Navn af „Davides-Feiden“. Forf.s Anskuelse og Skrivemaade lærer man bedst at kjende af Uttringer som følgende: (S. 65) „Der er kun faa Sandheder, hvis Nægtelse selv de toleranteste Philosopher have fundet utaalelig. Det er Lærdommene om Gud, om Forsynet og om Dydens Belønning. Hvo der nægter disse, baner Dei for Lasterne. Alle andre Lærdomme, som ikke have nogen Indflydelse paa det praktiske Liv, ere lige gyldige for det borgerlige Samsund, og det er let at bevise, hvor lidet Læren hjælper til Moralen, samt hvor skadeligt det er at ville gjøre Læren til Moral, d. v. s. at lade Dø træde istedenfor Sagen“ — (S. 108) „Afmægtige, som tror at kunde erkjende Gud i hans Væsen! Kan Du gennemstaa Uendeligheden, det vrimlende Hav af Sole og Verden? Kan Du stige fra Sol til Sol, fra Stjernevei til Stjernevej, og sige, jeg nærmer mig Gud, jeg opløfter mig til ham! Indhyl Dig i dit Væsen med Blikket rettet imod det Høie, gaa Menneskehedens stille Vei, betegn dine Skridt med Begjæringer, med Godhed, med Dyb, vær virksom i din Kreds, virksom i dine Tanker, i dine Følelser, og ikke i afmægtige Lærdomme, og hvor Du vandrer, der ville dine Vei føre Dig til Gud, den Uendelige den Evige, den overalt udbredte, den i Alt tænkte Gud.“ — (S. 148) „Kunde jeg betræde den metaphysiske Vei, saa vilde jeg søge at bevise, at ingen Læresætning, som kræver vilkaarlig Tro, kan indvirke paa det

borgerlige Liv, styre Menneſtens Handlinger, og derved ſtaa i noget Forhold til vort Livs Moralitet, omendſkjønt Foreſkrivelsen ſelv af ſaadanne Lærdomme har en umiddelbar Indflydelse paa Religionsforfatningen, og derved ſtaaer i noie Sammenhæng med Menneſtens Skjæbne, med deres Lykke og Ulykke, med Indſtrænkning eller Udvidelse af deres Virksomhed, forſaavidt derved Aandſtvang, Fordomme, Fanatisme, Blindhed, Dorſthed, Intolerance blive begunſtigede.“ Den ſpinoziſtiſke Betragtning, der dæmrer i diſſe Utringer, var vel dengang ingeniunde ny, men den var aldrig hertilſands fremsat i en ſaa driftig Tone og i et ſaa glimrende, effektfuldt Sprog; det vakte derfor ikke nogen ringe Opſigt, at en kongelig anſat Embedsmand turde vedſjende ſig offentlige Grundſætninger. I en anonym Recenſion omtales Bogen i en ſtrængt dadlende Tone, og det forekaſtedes Forf., at han paa den Maade vilde ſammenblande Pavedom og Chriſtendom, Fanatiſmus og bibeliſt Religion, at han vilde forekaſte den chriſtelige Dyrighed i proteſtantiske Lande, hvad en papitiſt Inquiſition havde forbrudt. Dr. Schönheyder, Præſt ved Trinitatis, der ikke lagde noget Skjul paa, at han havde ſrevet Recenſionen, tilſendte tillige Forf. et privat Brev, der ſluttede med de Ord: „Kom da! vi ville tales ved ſom Vænd, der have deres Tanker henvendt paa Gud og de høiere Ting, paa Døden, Dommen, Evigheden og vor ſælles Redning i Død og Dom. Vor — ja ved Gud, der er kun een og i den Ene.“ En ſaadan aaben Kamp mellem de forſkjellige Anſtuelſer, ſom diſſe Ord opfordrede til, blev det imidlertid ikke; tværtimod fik Striden ſnart en reent perſonlig Character. I ſit „Svar paa Recenſionen“ afgav Hennings vel den Erklæring, at han ikke vilde formene nogen Lærer Ret til at værne om ſin Lærdoms Reenhed, naar kun ikke Dyrigheden blandedes ind i ſlige Religionsſtridigheder; men Svaret

indeholdt tillige en bitter Bestyldning mod Dr. Schönheyder: „Recensentens Hensigt har ikke været nogen anden end at sige Regjeringen, den ikke maaatte være ligegyldig ved, hvorledes dens Undersaatter og Embedsmænd tænke; følgelig har han villet indføre Samvittighedstvang; jeg overlader det til enhver ubildet Læser at bedømme en saadan dominifantst Fremgangsmaade“. Dette foranledigede Dr. Schönheyder til at udgive et Forsvars-skrift: „Det fra min Side fornødne om den Bog Olavides“ 1780, hvori han søgte at forsvare sit Forhold paa følgende Maade: (S. 22) „Jeg har yttret min Misfornøielse over Olavides ikke hos min egentlige Øvrighed eller hos høie Embedsmænd paa en saadan Maade, at Kongens Magt som Hr. Hennings siger skulde komme i Gang imod ham; men saaledes som Hændelsen gav Anledning til, saa har jeg talet, der har jeg ikke dulgt min Besymring, og mit eneste Anslag har været at forekomme den Skade, hvilken deslige Driftighed i at lade trykke, umiddelbar eller middelbar, strax eller seent, gjør paa den store Mængdes Tænkemaade. — Ikke burde Hr. Hennings være mig vred, om den forfjente Mand, der i sit vidt udbredte Statsembede er tillige saa utallige Kædres og Kærdoms Dyrkeres Raadgiver og Betynder (Geheimeraad Guldberg) har givet ham et velmeent og følgerærdigt Raad“. Afseet fra den reent personlige Side af Striden, der imidlertid viser, at Regjeringen ikke vilde lige frem stride ind, saa var der dermed opgivet et Emne, der sysselsatte Manges Tanker. I anonyme Smæbestrifter fremstillede Hennings som den nøgne Sandheds ridderlige Forsvarer mod Fordom og Dvertro; men i de dannede Kredse billigede man i Almindelighed ikke hans lidenskabelige Udsættelse mod Dr. Schönheyder. Den besindige og kloge Prof. Laurids Smith blandede sig ogsaa i Striden, og søgte i et udførligt Indlæg at vise, at Schönheyder var i sin gode Ret, naar

han paaftod, at Hennings's Sætninger ligesaa meget stred mod bibelsk Christendom, som imod den danske statskirkelige Løvgivning, endstjøndt han indrømmede, at Hennings ikke havde tilfigtet noget direkte Angreb paa Aabenbaringen. Det reengaaer ogsaa uimodsigeligt af hans Utringer, at han ansaae Natur og Fornuft som de eneste sikre Veiledere til Kundskab om de himmelske Ting, men meente ogsaa dermed at have udtømt den hele Christendom, hvorfor han erklærede: "Jeg gjør alt, saavidt det staaer til mig, for at leve som en god retstaffen Christen, og tænker, at det tilkommer hverken Dr. Schönheyder eller nogen Anden i Verden at gjøre mig dette Navn stridig, da jeg aldrig har sagt Noget imod den kristelige Religion og heller aldrig vil fornægte den." I den Anledning tog den berømte Ræge Prof. Lode Ordet for at vise, hvor løst man tog det med Naturens Betragtning, naar man meente ved den alene at kunde komme til Kundskab om det altstyrende hjærligt Forsyn, da man i Naturen sporede ligesaavel en ødelæggende og forstyrrende som en vederqvægende og oplivende Magt. Det var saaledes mangehaande forskjelligartede Emner, Striden bragte paa Bane, om de end imidlertid bleve løst og leilighedsviis berorte; men fornemmelig berieede den sig dog om Tolerance, hvorvidt den verbøslige Dyrighed burde taale afvigende Meninger, og endstjøndt dette Spørgsmaal ogsaa dengang besvarede sig meget forskjelligt, saa er dog selve Striden det bedste Beviis paa, at der i Virkeligheden var vunden en langt større aandelig Frihed, end de tidligere Tider havde kjendt*).

Dr. N. E. Balle havde ikke taget nogen umiddelbar

*) Under Navn af „Davids - Felden“ findes alle dertil henhørende Flyvekrifter og Avisartikler samlede af Lurbov på Kgl. Bibl. fr. Wald, Næste Religionsgeschichte. IX. S. 243-300.

Deel i Olavides-Feiden, men han benyttede leilighedsvis sin dobbelte Stilling baade som Hofpræst og som Professor til at udtale sig over de omhandlede Emner. I en Confirmationstale i Slotkirken medgav han de Unge en „Nødvendig Advarsel mod sig udbredende forsøreriste Grundfætninger“, hvori han fornemmelig dvælede ved disse tvende: „Følg Naturen og den alene“ og „Oploft din Sjæl over Mængdens Fordomme“, for at vise det Rigtige i dem, og tillige advare mod deres Misbrug. — Mere bestemt gif han ind paa Sagen i tvende akademiske Leilighedstaler: „De adversariis ecclesiae tolerandis“ og „De sociis ecclesiae, cum in errore versantur, tolerandis“ 1782, og det med bestemte Hentydninger til Olavides. Han udtalte sig her paa det bestemteste imod enhver Art Tvang, øvet mod Troens Fjender, som aldeles stridende mod Christendommen, men fremhævede tillige, at en saadan Tvang heller aldrig var udøvet af den danske Kirke siden Reformationen, saa at den aldrig havde besmittet sine Hænder med sine Fjenders Blod. Mærkeligere og stærkere faldt hans Ord i den anden Tale. Mod vildfarende Brødre fandt han det vel billigt og christeligt, at der øvedes den største Vemfældighed; men anderledes forholdt det sig med Lærerne i Kirken, og til dem kunde man gjøre strengere Fordringer. Rigtignok var der Mange nutildags, der paa stod, at Kirkens Værdom ikke stemmede med den hellige Skrift; men saadan Tale maatte ikke bedaare Noget eller tjene ham til Undskyldning. Indtil denne store Trætte var udkæmpet ved en Kjendelse af den hele Kirke, maatte enhver Præst nødvendig være sin Eed tro i at varetage sit Embede, og ved sin Eed var han forpligtet til Kirkens Værdom. Dersom han ikke kunde det længere, dersom han fandt den stridende mod den hellige Skrift, maatte han nedlægge et Lærerembede, som

ikke kunde beholde med uskabt Samvittighed *). — Det var b, som allerede dengang maatte skurre slemt i mange Præsidentens Øren.

Som egentlig Fører for den nye Oplysning optraadte altid temtere Dr. Bastholm, hvad man kan see af hans dogmatiske System, der udkom i populær Form under Navn af „Den christelige Religions Hovedlærdomme til almindelig Opbyggelse“ 1783, der blev efterfulgt af „Den naturlige Religion saaledes som den findes i de hedenske Philosophers Skrifter“ 1784. Disse hans dogmatiske Haandbøger mangle ikke Giendommelighed; i den sidste gennemgaaer han de hedenske Philosophers Skrifter, for at vise, at man ikke stuffer sig ved at tale om Fornustens Lærdomme, som Menestene uden Aabenbaring kunde komme til Kundskab i Gud, om Forsynet, Dyden og Udsødeligheden. „For at finde Fornustens Kræfter i Religionens Sandheder, er det nødvendigt at undersøge, hvad de hedenske Philosopher, som re berøvede Aabenbarings Lys, have kunnet lære; ved denne Undersøgelse opdager man først Fornustens snævre Grændser, indseer en guddommelig Aabenbarings Nødvendighed for at vejlede Fornusten, og opmuntres til Taknemmelighed mod det algode Bæsen, som skjændede Verden den“. Med er ogsaa Grundtanken given til hans Fremstilling af christelige Hovedlærdomme; han anerkjender Aabenbarings Nødvendighed, da vi ellers maatte famle iblinde som Blindene; men hvad Aabenbaringen giver er dog kun en Oplysning om de almeenfornuftige Sandheder, som derved vilde utvivlsom Bisthed. Derfor kan man med Rette kalde Bastholms christelige Hovedlærdomme den første Frugt af en temt rationalistisk Theologie i Danmark, endstjøndt den

*) N. G. Halle, Tres Orationes Hafniae, 1782, S. 93, sq.

med den nye Dplyſningstid ſkunde vente ſin Fortſættelſe. Han var ſaavel i dette Værk ſom i ſine ſenere hiſtoriske Arbejde en ivrig Forſjæmper for den nye, den nyttige Dplyſning, og nyttig kaldte han ſun den Dplyſning, der ligefrem praktiſk ſkunde anvendes til en forbedret Agerbrug eller dog til en Forbedring i den materielle Velvære; denne Dplyſning var ſte ſjende ſaas han i Univerſitetet og Veikſligheden, der havde monopoliferet Folkeſtolen, og derfor var det herimod han rettede ſit Angrebs hele Bitterhed mere end egentlig mod Kirken og Religionen ſelv. Niegelſ var i det Hele for plum og ſmagløs til at gjøre Lykke hos ſin Samtid, men unægtelig hører han til de mærkelige Forfattere, og hans Stemme var ingentunde uden Betydning.

Medens man ſaaledes ſogte at oploſe Systemet for at omdanne den theologiske Videndſkab efter Tidens Dplyſning, ſogte man tillige lidt efter lidt at omdanne Kirkeſtillelene og de gudſtenſtlige Handlinger efter Tidens Smag. Der var i den Henſeende allerede ſteet noget; det aabenbare Strikemaal var affkaffet, Helligdagenses Tal var bleven indſtrækket, der var udkommen en ny Pfalmebog og der var foretaget en Forandring ved Daabøritualet, hvorved Exorcismen var affkaffet. Alle diſſe Forandringer vare foretagne ſaa lempeligt, at de ikke havde mødt nogen mærkelig Modſigelſe, ikkun enkelte Steder paa Landet i Norge havde der yttret ſig Miſfernojelſe med Udelabelſen af Exorcismen; men Alle er ſjendte ogſaa, at der dermed ikke var gjort nok. I Sleſvig hvor Cramer ſom Profantolter for Kiels Univerſitet havde været meget viffom for Kirkens og Skolens Reformation medens A. Stueneſe var Generaſuperintendent, havde man gjort noget mere. Der var nemlig tillige udkommen en Cramer udarbejdet ny „Landes-Katechiſmus“ paa tydiſk 1774 paa Daniſk 1775, og deſuden oprettet et Skolelærerſeminar

i Kiel, saa at der altsaa dog var gjort noget for Al-
 telens Oplysning, hvad netop Guldberg havde forsømt.
 gnet var der ogsaa paatænkt mere; en Omordning af
 lærde Skolevæsen, hvorved de smaa Latinskoler, der
 fandtes i alle Landets Kjøbsteder, bleve indskrænkede
 mindre Tal, som da bleve bedre udstyrede, og desuden
 længe paatænkte Plan: en Forbedring af den gamle
 og fra 1665 — men begge disse Foretagender bleve
 udførte, og bleve derfor senere optagne paany. Selv
 Balle, der som han selv siger ellers just ikke var be-
 som en Nyhedsjæger, fandt ogsaa der maatte gøres
 og indgav derfor til Cancelliet i Foraaret 1785 tvende
 ig. Det ene af 31 Jan. angif en ny Katechismus-
 ring: „Pontoppidans, paa hvilken saamange faste For-
 sem aldrig have studeret den med Eftertanke, er dog
 te blandt Værebøger den fletteste. Mange vigtige saa-
 Troens Værdomme som Levnets Pligter ere saaledes
 tte, at ingen Katechet forlanger det bedre; . . . allige-
 ehøver Bogen Forbedring“ og Balle udbeder sig nu
 ing til at foranstalte en saadan ny Forklaring, der funde
 gges hans Embedsbrødre til Prøvelse. Det andet
 ig af 12 Marts angif en forandret Confirmations-Bøn,
 ikke det alene: „jeg fordrister mig til at fremføre nok et
 , som ikke gaaer ud paa mindre end ligeledes at efter-
 g forbedre vore øvrige Formularer ved de ministerielle
 tninger, saasom ved Trolovelse, Brudevielse og Indby-
 til Nadverens Sacramente“*). Balle meente altsaa
 ed at være gaaet til Grændsen, saavel med Hensyn til
 ommelser mod Tidens Fordringer som med Hensyn til
 den at bringe sine Forslag frem paa, og var derfor

A. G. Balle: Bei til Hæderlighed. 1785. S. 100—10.

meget omhyggelig i at vise, at hvad han saaledes vorde, ikke var andet end hvad flere af hans Formænd paa Bispestolen ved forskellige Veiligheder ogsaa havde gjort.

Men pludselig fik Sagen en anden Bending, da Dr. Christ. Bastholm i Sommeren 1785 fremtraadte med sit „Forsøg til en forbedret Plan i den udvorteledte Gudstjeneste“, og dette Skridt af en kongelig Konfessionarius vakte overordentlig Opsigt først i Kjøbenhavn og siden i hele Landet. Det var første Gang, at en geistlig Mand offentlig turde vedkiende sig Dristet om Forandringer i det Kirkens Ritual, til hvis Overholdelse han ved Loven var bunden, og her skete det af en Mand, der efter sin Embedsstillings maatte formodes i dette Tilfælde at handle efter høiere Indsigelse. Hvad der tidligere kun havde været droftet i Regjerings-Kollegiernes inderste Gemakker for ikke at vakte den ringeste Tvivl hos den vansundige Almue om at Gudstjenesten saaledes som den var, ikke var den rette, blev nu offentlig fremsat, og det ikke engang i de Lærdes Sprog paa Latin med ubtryffeligt Forbehold at intet om denne Sag maatte komme ud mellem Menigmand, men paa let læseligt flydende Dansk, saa at Enhver kunde gøre sig bekendt dermed. Det laae altsaa i hele Maaden, hvorpaa det kom frem, nok, som maatte tiltrække Forslaget almindelig Opmærksomhed, og endnu mere paafaldende var selve Indholdet. Rigtignok lod det til, som om det kun var enkelte Smaaændringer, Bastholm ønskede hist og her, men i Virkeligheden var det en fuldkommen Opgivelse af den gamle lykkelige Cultus, lagt an paa at gøre Gudstjenesten „kort, interessant og opmuntrende“ ved at give den hele Handling en theatralisk Effekt. Herud sigtede Menighedens Knæfald under Bonnerne, hvad han meget anbefalede som noget der vilde have en gripende Virkning; fremdeles hyppige Gjenivar fra Menighedens Side

Præstens Tiltale; saaledes vilde han have de ti Bud og tre Troens Artikler oplæst ved hver Gudstjeneste, og til slutningen skulde Præsten efter at have oplæst Buddene og Menighedens Gjensvar tilføie efter 3 Moseb. 27, 26: "Ordbudet være den som ikke holder Ordene i denne Lov at være derefter"! — og Menigheden hertil svare: „Amen“ — idet der maatte være Alle meget paafaldende, der ikke ganske havde glemt hvad Luther indskræpede om Loven og Evangeliet. Heller ikke skulde Troesartiklerne beholdes uforandrede, men efter Tid og Leilighed fremsættes i en mere oplysende Form. Messetonen, hvori der læstes for Altret, som hverken var Sang eller Tale, fandt han saa smagløs forkeert, at kun Banen kunde gjøre den taalelig. Den gamle Brug af Fadervor ønskede han meget indskrænket, og naar det skulde bruges, ønskede han det omstrevet. Betselskabet, hvormed Prædiken sluttes, fandt han var hebraisk, og vilde derfor have den omsat i et forstaaeligere Sprog.

Det er umueligt at angive i Kortshed hvad det var Bastholin ønskede forandret, da der neppe var noget som han vilde lade uforandret. Den gamle Tertrække for Prædikenerne blev naturligviis bort, og Afsnittene saaledes fordeles at hele nye Test. blev forelæst i Kirkerne hvert Aar. Alle Salmer, eller som han altid kaldte dem Sange, der havde historisk, moralsk eller historisk Indhold, vilde han have beholdt, da han fandt i dem „en forunderlig Blanding af Barne og Mandes Sprog, hvor Kulden rimeligviis vilde faae Overvægten“. De gamle Lovsange vilde han lade gjælde, selv Bedesalmer og Psalmer, som han fandt naturlige, „mon et Barn nogentid kommer syndig til sin Fader“? Det er en Selvfølge, at heller ikke de gamle Indstiftelser forbleve uforandrede. Forsagelsen ved Taubenen vilde han blandt andet have giengivet saaledes:

„og da vi vide, at den anglikanske Kirke kun i een Hovedsag afviger fra vores“. For at imidlertid en saadan Indrømmelse ikke skulde ansees for en Syncretismus, der kunde trænge vor Kirkes Lærdom og Ære, henvendte Guldberg sig først til en Commission, bestaaende af Biskop Balle, Professorerne Janson og Hornemann og Juristen Colbjørnsen, for at afæste dens Betænkning. Commissionen sysselsatte sig først og fremmest med det Spørgsmaal, hvorvidt den anglikanske Kirkes calviniserende Opfattelse af Nadveren gjorde en saadan Adskillelse nødvendig; men den Tids Theologer vare ikke tilbøjelige til at hævde de skarpe confessionelle Forskjælligheder, og enedes derfor let om at tilstaae Nordamerikanernes Begjæring, „hvorefter dog bliver forudsat, at begge Kirker et enigt med hverandre i Troens Grund-Artikler, og at hverken den ene eller den anden foredrager saadanne Lærdomme, ved hvilke Troens Grundvold skulde forstyrres“. Paafaldende er det i en anden Henseende, at de anglikanske Geistlige vide fremkomme med en saadan Begjæring, hvilket ogsaa Prof. Janson bemærker i sin Betænkning, „da de derved synes at tilkjendegive, at de ikke vare uenige med vor Kirkes Hovedlærdomme, og saa især, at de holde denne Ordination for retmæssig og gyldig, følgelig enten affige eller for uvæsentlig ansee den ellers i den engelske Kirke antagne Mening om Episkopal-Værdigheden, uden hvilken ingen Ordination skulde være gyldig“ *). Det har dog neppe været Forespørgselsens Mening, da man vistnok snarere vilde ledet af Bispensavnet, at gaaet ud fra den Forudsætning, at man ogsaa i Danmark havde bevaret den biskoppelige Ordination. Det Mærkelige ved Forhandlingerne var isørigt kun den Redebønhed, hvor-

*) N. G. Balle, Magasin for den nyere Danske Kirkehistorie. I. S. 17—65.

Det første Skrift, der talte i en anden Tone, var „En sjælden geistlig Mand's Tanker om Bastholms liturgiske Forsøg udgivet med et Tillæg af Jens Winther Bengen“ 1785. Forf. til den Afhandling, der udgjorde Skriftets Hovedindhold var Otto Fabricius, Sognepræst ved Vor Frelseres Kirke paa Christianshavn, der i sin Ungdom havde været Missionær i Grønland og havde tidligere skrevet mange historiske Afhandlinger; som Theolog var han bekendt af sine „Bidrag til Bibelfundskab ved Anmærkninger over vigtige og vanskelige Steder i den hellig. Skrift“ i to Bind. 1782 og 1787. Han var en alvorlig streng Præst af den gamle Skole, som derfor ikke kunde være tilfreds med Forslaget, men som, ved at fremsætte sine Indvendinger, aldrig glemte, at det var Kongens Konfessionarius han havde at modsiges; derfor gjorde det paa den lemsældigste Maade. I adskillige Enkeltheder f. Ex. angaaende Terterne og Skriftemaalet havde han Bastholm Ret, men i det Hele var han meget utilfreds, og tillod sig endog en lille Spydighed, at han nemlig havde at høre Fornuftigtænkendes Dom over Bastholms Prædikaatnaade havde overtydet sig om, at „for hyppige Gebærder vilde altid gjøre det bedste Indtryk“. I eet Punkt erklærede han sig bestemt imod ham og det var angaaende Forbandelsen, som han vilde paalægge Præsterne: „den er ufordragelig; hvo kan gjøre det med god Villie, og hvor mange vilde vel sige Almen dertil! hvo kan holde alt hvad der staaerrevet i Mose Lov“? — Mere uforbeholdent udtalte sig ogsaa W. Bengen, residerende Kapellan ved Frue Kirke, i Tilføjet, hvor han deels brugte sine egne Ord, deels anførte mange Citater af tydske Skrifter, der ivrede imod Præsternes Syndssyge. — Bastholm tog senere Hensyn til disse forskellige Indvendinger, og søgte her at undskylde den omtalte „Forbandelse“ med, at „vi ere ikke Christne, fordi vi

og tydeligere Skriftens Vidnesbyrd, saavel om Arvesynden, som om Forsoningen ved vor Herre Jesum Christum. Forandringen, der skulde indtræde med det følgende Aar, var saalænge forberedt saavel gjennem idelige Forhandlinger som igjennem hele Tidens Udvikling, at den blev, som det var at vente, gennemført uden at møde nogen Hindringer.

Længe beholdt Guldberg efter den Tid ikke sin Indflydelse paa Regjeringen; han maatte som bekjendt træde fra i April 1784, da Kronprinds Frederik selv tog Sæde i Statsraadet, og denne Regjeringsforandring er ikke uden kirkelig Betydning. Naturalistisk Vantro havde gennem mange Aar altid stærkere og stærkere gennemtrængt den almindelige Oplysning; under Navn af Rationalisme skaffede den sig Indgang paa Theologiens videnskabelige Behandling og derefter paa det kirkelige Liv. Guldberg og de i hans Tid her betroede Mænd havde med al Iver stræbt at reise Dæmningen og grave Aflob for den krusende Strøm; men med hans Vortgang skyllede den snart over alle Bredder, og deres Tal blev altid færre, der under den herskende Rationalisme usforættede kæmpede for de gamle kirkelige Lærdomme og Skikke.

i mange andre *pia desideria*, men at tvende saa ansees-
 ge Rønds forenede Bestræbelser engang ville bringe det
 til, at der arbeides paa, at Religionen indrettes saaledes,
 : Christne efter deres Lærers Forskrift, kunne dyrke deres Gud
 land og Sandhed".*) Da Balle nu netop var ifærd med at
 give tvende Ordinationstaler under Navn af „Ve i til Hæ-
 rlig h e d“ ledsagede han dem med en udførlig Indledning,
 ori han gennemgik Forslaget Stykke for Stykke uden dog at
 vne Forfatterens Navn. Tonen i dette Modskrift var
 sp og bitter, og det lod til som om Balle ubetinget vilde
 svare Kirketjenesten saaledes som den var, saa at Foran-
 ingen af Textrækken var det eneste, hvori han vilde give
 : Modstander Medhold. Han holdt sig især til den engelske
 rgie, der tydeligt nok i mange Punkter havde foresvævet
 istholm, og viste hvorledes det der var laant herfra, i For-
 get var bleven forvendt og fordreiet. „Man oplæser (i
 igland) de ti Bud af den mosaiske Lov, og Folket giver
 xelig sit Svar til hvert Bud især, dog er Svaret ikke ind-
 dt i en trodsende Forsikring om Lydighed, men i en Bøn
 Gud om Naade og Kraft“. Og „hvad enten de ti Bud
 lle oplæses fra Prædikestolen eller ikke, tør jeg dog sikkert nok
 visse mig om, at ingen evangelist Lærer, naar han alene faaer
 d til at besinde sig, vil lade sig overtale til at udraabe
 e mosaiske Forbandelse over sin ved Christum frigjorte Me-
 jhed“. Til Slutning kom Balle til omstændelig at omtale
 Skridt han selv havde gjort for at udvirke enkelte Foran-
 inger, og denne Dplysning kom rigtignok til at tage sig
 get besynderlig ud efter den afgjørende Forkastelses Dom,
 r i det Foregaaende var udtalt over det omhandlede
 rslag.

*) Første Efterretninger 1785 S. 77. (Ole Worm).

Retninger, og deraf var det en Følge, at den halvt skjulte halvt aabnbare Træng, der trykkede i Guldbergs Tid alle de Forsfattere, der behandlede kirkelige eller theologiske Emner, nu forsvandt, saa at Enhver, uden at der egentlig blev givet nogen udtryffelg Tilladelse, nu kunde udtale sin Mening aabent og frit. Der gik igjennem den nye Regjering en afgjort demokratisk Tone, hvorved den i høi Grad vandt den almindelige Mening for sig, og Haand i Haand med Bestræbelserne for Hovriets Ophævelse og Markernes Udskifning fortsagt med Bondestandens Frigjørelse, gik tillige Bestræbelserne for Bondestandens Dplysning og en forbedret Underviisning i Almueskolerne. Denne Iver og Interesse for Folkeoplysningen var ikke noget forbigaaende, men det var et stadig Formaal for Regjeringens Virksomhed i det her betegnede Tidsrum, medens den derimod var temmelig ligegyldig ved alt hvad der angik det Kirkelige, og ifkun med en usædvanlig ængstelig Forsigtighed tillod sig at gribe reformatorisk ind i disse Forhold.

Det var af et fornyet Bibelstudium, der, ubundet af de statskirkelige Lovbestemmelser i Symbolerne, kun støttede sig til et grundigt Sprogstudium og en omhyggelig historisk og sprogvidenskabelig Kundskab, man ventede at kunne lade det christelige Værebegreb fremkomme i en ny tidssvarende Form, frit for alt hvad der var anstødeligt for den fornuftige Tænkning for Tidens Dplysning. Kritik var derfor som i al Historieforskning saa fornemmelig i Behandlingen af den hebraiske Historie bleven Skolens Røsen; men hvad der var Resultatet af denne Kritik, hvorvidt den stadfæstede eller forkastede de hidtil tilvante, derom vare naturligtviis Meningerne meget forssjellige. Det var denne grammatiske Fortolkning Baller havde ført Ordet for under hele sin Docentvirksomhed som Skrifortolker, hvad man ogsaa seer af hans eregetiske Hoved-

de Tænkfrihed"*) osv. — Ikke just i samme Tone Bultberg, dengang Stiftsamtmand i Aarhus, men dog han ikke mindre strængt om Bastholms Forslag, naar river til sin fortroelige Ven Balle angaaende dennes til Hæderlighed": „Indledningen har aldeles efter min nedslaget den Bygning, som jeg ikke saae uden Bæm-
Umobnere Forsøg og mere upasselig Forslag har jeg ikke læst Forargelsen er imidlertid stiftet, og Iere Henseender. Dog under den store Styrers Haand; kan ogsaa af det Onde komme et Gode. Forbandel-
er især sat mig i den høieste Forundring. Jeg tænker min Ven; det er vi tænker som Paulus; dog ogsaa han idog i Brevet til de Romere ved Loven ikke forstaae den ceremonialste. Hvilke Fortolkere! . . . Saadan ndelse, om den blev indført, gjorde mig til Separatist; irketjenesten bivaanede jeg aldrig mere".*)

De anførte Utringer vise omtrent hvorledes den høiere ighed i Provindserne bedømte Sagen, men i Hovedsta-
ar Stemningen dengang ganske anderledes. Her var Alm Dagens Helt, og da det her var bekjendt, at Balle elligere havde foreslaaet Forandringer i Ritualet, kunde kun forklare sig den afgjørende Tone, hvori han for-
det omhandlede Forslag, af frænklet Embedsforfænge-
som om det kun tilkom Biskoppen udelukkende at frem-
e med fligt. Den Bebreidelse maatte han høre fra alle
; den lærde Historiker Abraham Kall var den, der
de Angrebet ved en anonym Rec. i „lærde Esterr.", der
e med følgende Udtaab: „Mand Mand, som store og
rkede Naturens Gaver, brændende Vængsel efter at

. Møller, Balles Brevverling. S. 147.

imåds E. 8 sgb.

gavne, utrættelig Flid og Arbeidsomhed, vidt udbredt Værdom og derhos de lykkelig indløbende Omstændigheder bestræmt til at blive en af den danske Kirkes allerstørste og nyttigste Mænd, kan nogen ærlig dansk Mand rolig taale at see Dig paa andre Veie end dem der føre til Hæderlighed? osv. Snart regnede der en Masse Glyvekrister ned, hvoraf de fleste var, hvad en Recensent i „Købe Efterretninger“ kaldte dem, „Artebøds-Dokumenter“, men som alle søgte at overkyde hinanden i plumpe Udsald mod Biskoppen. Ingen drev det dog videre i den Retning end N. D. Niegels, der blandede sig i Striden med flere anonyme Smaaafskrifter: „Uheldigt Substitutstrig“ over S. Hedenste Svins Indbrud i Hertens Buegaard, „Breve mellem tvende Benner angaaende Valles Veie til Hæderlighed“. I et andet lille Skrift „Justinus, Celsus, Origenes osv. glæde sig over, at den danske Geistlighed kan faae Tid til at gjendrive Indvendinger“ udframmede Niegels sin kirkehistoriske Værdom; han saar, som han sagde, hvorledes Geistligheden havde god Tid til at strides om en saadan Ubetydelighed som Kirkeskiftene, og vilde derfor give dem en alvorligere Bessjæftigelse ved at gjendrive de Indvendinger, der fra Kirkens ældste Tider vare fremkomne mod Christendommen selv. Til Forsvar for Valles udkom der kun et Skrift og det pseudonymt, nemlig af Maximus Fleischer, dengang Præst i Kallundborg, der siden ved flere Leiligheder blev Valles Medstrider, men dengang varde han ikke synderlig Opmærksomhed.

Endnu en tredje Modstander optraadte mod Bastholm nemlig Joh. Nordahl Bruun, dengang Sognepræst ved Korskirken i Bergen; han havde i sine yngre Aar som Skuespil-Forfatter vundet Publikum's Gunst, men han kom snart til at saane de Ord, hvormed han begyndte sit Indlæg: „At skrive mod Bastholm, er at skrive mod den herskende Smag,

værken Bei til Gode eller Lykke". Rec. i Kjøbenhavns Organ „lærde Esterr." tog ham meget haardt med, og med sin Betømmelse med det Haab, at „Dplysningens hvis Morgentøde allerede har hilset Danmarks Sletter, og Gang vil beskinne Norges Fjelde". Men Stridens Gang dengang allerede betydelig fjølnet; den var blusset sigt op, til at den kunde vare længe ved, og den fortsatte det følgende Aar kun i Bergen By, hvor en Rægsomme havde paataget sig Bastholms Forsvar.

Uafhængt den liturgiske Feide ikke udvortes ledede til et bestemt Resultat, da alt tilsyneladende blev som det som de havde været, saa var den dog i sig selv altfor sigt, til at den ikke skulde have varige Følger. Den nye Aands Forkjæmpere havde derved i den almindelige Meening vundet en Seier over den statskirkelige Anordning af den kirkelige Cultus, og derved havde denne tabt en stor Deel af sin oprigtige Kraft. Rigtignok udstedte Biskop Valle i Esterr. i 1785 et *monitum synodale* om ikke at misbruge den kirkelige Frihed til at udbrede Meninger, ved hvilke de symske Bøgers eller Kirkeskikkens Ansæelse kunde formindskes, Gudstjenestens Forvaltning paa nogen Maade afvige fra Guds Ordets Forskrift; men allerede det, at en saadan Paalægning var nødvendig, lader formode at Præsterne paa egen Begyndelse at forandre den kirkelige Cultus, og hvad de enkelte begyndte, blev efterhaanden almindelig Bedrøvelse. Den eneste Lovbestemmelse, der staaer i nogen Sammenheng med denne Strid, angaaer eet Punkt, hvori Bastholms og Valle vare enige, nemlig Uansætteligheden af en Forskrift med, eller dog større Frihed i Benyttelsen af, de bibelske Ord, og selv denne Lov er saa ubetydelig som mueligt, da allerede ved Reskr. af 7 Dec. 1787 tillodes Præsterne i Nordsjællands Stift, som selv vilde, verelviis at prædike over

med den nye Dplysningstid kunde vente sin Fortsættelse. Han var saavel i dette Bærf som i sine senere historiske Arbejder en ivrig Forkjæmper for den nye, den nyttige Dplysning, og nyttig faldte han kun den Dplysning, der ligefrem praktisk kunde anvendes til en forbedret Agerbrug eller dog til en Forbedring i den materielle Velvære; denne Dplysningstid værste Fjende saae han i Universitetet og Geistligheden, der havde monopoliseret Folkeskolen, og derfor var det herimod han rettede sit Angrebs hele Bitterhed mere end egentlig mod Kirken og Religionen selv. Niegel's var i det Hele for plump og smagløs til at gøre Lykke hos sin Samtid, men uægtelig hører han til de mærkelige Forfattere, og hans Stemme var ingentunde uden Betydning.

Medens man saaledes søgte at opløse Systemet for at omdanne den theologiske Videnskab efter Tidens Dplysning, søgte man tillige lidt efter lidt at omdanne Kirkeskikkene og de gudstjenstlige Handlinger efter Tidens Smag. Der var i den Henseende allerede skeet noget; det aabnbare Strikemaal var afføstet, Helligdagenses Tal var bleven indskrænket, der var udkommen en ny Psalmebog og der var foretaget en Forandring ved Daabsritualet, hvorved Exorcismen var afføstet. Alle disse Forandringer vare foretagne forlempeligt, at de ikke havde mødt nogen mærkelig Modsigelse; ifkun enkelte Steder paa Landet i Norge havde der yttret sig Misfornøjelse med Udeladelsen af Exorcismen; men Alle erkjendte ogsaa, at der dermed ikke var gjort nok. I Slesvig hvor Cramer som Profantstær for Kiøls Universitet havde været meget virksom for Kirken og Skolens Reformation medens A. Struense var Generalsuperintendent, havde man gjort noget mere. Der var nemlig tillige udkommen en af Cramer udarbejdet ny „Landes-Katechismus“ paa tydsk 1774, paa Dansk 1775, og desuden oprettet et Skolelærerseminar.

handedes i de følgende Aar see Balle arbejde i Forening med Bastholm, ja endog i flere Henseender at give efter og at gaae ind paa dennes Synsmaade, saa ligger det nær i denne Eftersjævnhed at see et Offer, han meente at skyldte Forsonligheden.

Den liturgiske Feides Karm havde afdraget Opmærksomheden fra en anden Sag, der ellers ogsaa er af stor Betydning, nemlig Udarbejdelsen af en ny Religions-Lærebog for Ungdommen. Ogsaa derom havde, som ovenfor omtalt, Balle indgivet sin Betænkning til Cancelliet, da Bastholm udgav sin "Religionsbog for Ungdommen tilligemed Betragtning over en saadan Bogs nyttigste Indretning" 1785. Det Nye og Bæst i denne Lærebogs Form var, dels Opgielsen af Spørgsmaal og Svar, hvori man altid tidligere havde fremsat Førnelærdommene, dels en Opgivelse af Catekismens fem Grundstykker for at ordne det Hele i en systematisk Udvikling. Tilligemed denne Afvigelse fra den ældre Form var der ogsaa i Indholdet kommen en væsentlig Forandring, der simplest og kortest kan udtrykkes som Betskæbelse efter at seie Lov og Evangelium sammen, ligesom man i Bideuskaben forenede Fornuft og Aabenbaring. Det er her det samme, hvad Bastholm med en forbausende Naivitet havde gjort i sit liturgiske Forsøg ved at anbefale Oplæsningen af de ti Bud tilligemed Forbandelsen, og Tankegangen der ligger til Grund derfor simpelt denne: ligesom Aabenbaringen er nødvendig for at erstatte det Manglende og styrke det Usikre i Menneskets fornuftige Gudserkjendelse, saaledes er Evangeliet fornødent for at erstatte det Manglende i Menneskets dydige Stræben efter Lovens Opsyldelse og for at berolige den altfor ængstelige Samvittighed; men ligesom det dog væsentlig er ved sin fornuftige Tænkning Mennesket kommer til den rette Gudserkjendelse, saaledes er et dog ogsaa væsentlig paa sin dydige Stræben, Mennesket

maa grunde sit Salighedshaab. Det var denne Tankegang der var fulgt i den omtalte „Religionsbog“, hvorved de egentlige christelige Lærdomme kom til at staa som et supplerende Anhang til en fuldstændig deistisk Dyds- og Lykkeligheds lære. Den samme Otto Fabricius, der først tog til Orde mod Bastholms liturgiske Forsøg, havde ogsaa adskillige Indvendinger at gøre mod hans Lærebog, og der udkom anonymt: „Attet et Par Ord fra en erfaren geistlig Mand angaaende Bastholms Religionsbog for Ungdommen“. Fabricius havde her i en meget lemsældig Tone forskellige Indvendinger at gøre, der alle samlede sig i den ene, at Bastholm gjorde Veien til Salighed let og banet, medens den Dei, han prædikede, vel gjorde Veien tungere men ogsaa visere. Bastholm udgav da „Besvarelse paa nogle Ord“ osv. hvori han i sin sædvanlige overlegne Tone imødegik de fremsatte Indvendinger som Misforstaaelser, der manglede al dybere Grund. Valles var fra først af heller ikke tilfreds med den nye Religionsbog; han havde tænkt sig at lægge Pontoppidans Forklaring til Grund for den nye Lærebog, og vilde paa ingen Maade opgive Luthers Catechismus. Han udgav denne paa ny 1786 med vidtløftige Anmærkninger, og meente egentlig dermed at have løst sin Opgave, eller idetmindste gjort Begyndelsen til at man kunde faae en brugbar Lærebog, der passede til Tidens Oplysning. Men selv Guldberg fandt sig ikke ganske tilfredsstillet ved dette Arbejde; „at De nu staaer for Luthers Catechismus, bifalder jeg i høieste Grad“, skrev han, „men et andet er, om den større Lærebog skulde være affattet som Forklaring over Luthers Catechismus; om denne Læreform er bibelsk, nytestamentslig (og paa dette beroer dog alt): her maa jeg rent ud tilstaae, at jeg tvivler, og det med stærkest Hævd til at nægte.“ *) Da Bastholms Religionsbog derimod

*) J. Møller, Valles Brevvevling. (Tillæg til Valles Levnet) S. 14.

ude vundet almindelig Bifald, saa gif Balle tilsidst ind paa sin Plan; han opgav den katechetiske Form med Spørgsmaal og Svar, og om Rigtigheden heraf blev han saa overbevist, at han nogle Aar senere skrev: „Jeg formoder, at man i Fremtiden vil datere almeennyttig Dplysnings rette Begyndeelse fra det Tidspunkt, i hvilken Spørgsmaalene først udfærdiges af Bøger for Ungdommen“^{*)}; fremdeles opgav han katechismens Anordning for at følge en systematisk ligesom i Bastholms Religionsbog, og kom derved maaskee mere end som ellers vilde have gjort ind paa dennes Tankegang. Balle's første Udfast til Lærebogen blev ikke offentliggjort; den sidste Skikkelse, hvori vi kjende den, er „Forsøg til en Lærebog 1790“^{**}) og dengang udkom den anonymt, ledsaget af en Bemærkning, at Bogen „er udarbejdet af een Forfatter, som først prøvet og forbedret af en anden, men begge disse Lænder ønske at skjule deres Navne, for at man kun skal sætte opmærksomheden paa deres Arbejde alene“. Der kan neppe være nogen Tvivl om at disse tvende Mænd vare Balle og Bastholm^{***}), saa at altsaa denne sidste har haft en væsentlig Indflydelse paa Lærebogens Affattelse. Det nævnte Forsøg blev tilstillet Facultetet „til videre Forbedring“, og Lærebogen udkom 1791 i sin endelige Skikkelse, hvorpaa den ved K. Reskr. af følgende Aar blev befaleet at skulle indføres i alle danske Skoler med Aaret 1794. Anlægget i Bogen er som sagt det samme som hos Bastholm, kun at Læren om

*) N. G. Balle, Bligtanker. I. Nr. 2.

**) Nørup omtaler i sit Litteratur-Lexikon en Udgave fra 1788, men den findes ikke paa Bibliothekerne og findes ikke omtalt i nogen af den Tids kritiske Tidsskrifter, saa at der er al Grund til at antage hin Angivelse for urigtig.

**) Det omtales saaledes som en afgjort Sag i Lærebogens Efterretninger 1791 S. 42.

maa grunde sit Salighedshaab. Det var denne Tanke der var fulgt i den omtalte „Religionsbog“, hvorved de lige christelige Lærdomme kom til at staa som et fast Anhang til en fuldstændig deistisk Dyds- og Lyssaligheds. Den samme Otto Fabricius, der først tog til Orde i Bastholms liturgiske Forsøg, havde ogsaa adskillige Indvendinger at gjøre mod hans Lærebog, og der udfom anonymt et Par Ord fra en erfaren geistlig Mand „Bastholms Religionsbog for Ungdommen“. Fabricius i en meget lemsældig Tone forskellige Indvendinger alle samlede sig i den ene, at Bastholm gjorde Salighed let og banet, medens den Veien han gjorde Veien tungere men ogsaa visere. Bastholm's „Besvarelse paa nogle Ord“ osv. hvori han i en overlegne Tone imødegik de fremsatte Indvendinger forstaaelser, der maagtede al dybere Grund. Han først af heller ikke tilfreds med den nye R. havde tænkt sig at lægge Pontoppidans Forsøg for den nye Lærebog, og vilde paa ingen Maade have Luthers Catechismus. Han udgav den med vidtløftige Anmærkninger, og meente egenlystigt løst sin Opgave, eller idetmindste gjort det som han kunde faae en brugbar Lærebog, der var til Gavn og Lydning. Men selv Guldberg fandt sig ikke tilfreds med dette Arbejde; „at De nu ogsaa vil have en Catechismus, bifalder jeg i høieste Grad, og andet er, om den større Lærebog og den mindre Forklaring over Luthers Catechismus er bibelsk, nytestamentlig (og ogsaa) maa jeg reent ud tilstaae, at den er det. Hæls til at „mate“.“)

*) J. M.

af
 er,
 :lige
 med
 ig og
 ige et i
 v Semi-
 det første
 : betydelige
 dette Semi-
 or Efterlæg-
 fødsel, der i
 Baroniet Linden-
 blev overdraget
 ommissionen, der
 de de foretaget sig
 og funde derfor an-
 inger, men alle vare
 ertil, afgjorte Rationa-

„Vil Du være en Borger i Jesu Rige (som skal Du arbejde paa at træde i Jesu Fodspor) — og vilde have den anbragt efter Troesbekjendelsen, fordi som han sagde „først Tro og da Handlinger“. Skriftemaalet fandt han vel i og for sig godt, men det opnaaede ikke sin Hensigt („Syttien eller atten Aar har jeg været i den geistlige Stand, og det haver endnu ikke mødt mig en eneste Gang, at nogen Communikant haver havt noget at tale med mig angaaende sin Sjæls Tilstand“); derfor vilde han saavel ved Skriftemaalet som ved Nadverens Uddeling have nogle Spørgsmaal anbragte om Kjærlighedsbuddet, om Fortrydelse over begangne Synder, og om priselige Forsætter for Fremtiden.

Bastholm var vis paa at alle „fornuftigtænkende Christne“ maatte ønske en Forandring i Gudstjeneste og han var derfor kommen frem med sit Forslag, da vi ellers „kunde blive det i Danmark at ønske indtil Verdens Ende“; han haabede derved „saa meget lettere at bringe Sagen til Modenhed“ og selv om det ikke skulde lykkes, vilde han dog, at „Efterverdenen skulde vide, at Nogen i Danmark saavel som i Tydskland, har indseet Nødvendigheden af en Forandring“. Tildeels havde han ogsaa bedømt sin Samtid rigtig; Gudsdyrkningen i det Hele og alle de, der endnu bevarede en ubestryket Ærbødighed for de kirkelige Skikke, vare vistnok ingenlunde tilfredse med en saadan Forandring, og for de egentlige Kritisere, hvem en reen Fornufttjeneste foresvævedes som Idealet, var den langt fra fuldstændig nok; men dog greb disse med Begjærighed hvad der her blev budet dem, og hine maatte tie stille i Følelse af at de dog ikke kunde modstaae Strømmen. Derfor blev Forslaget hilset med Glæde i Dagblade og Flyvestrifter, og overalt hylledes Bastholm som den oplyste Religionslærer, der havde sat sig ud over gamle Fordomme.

formode, naar Jansen, dengang Biskop i Aarhus, skriftlig anmoder Balle som Medlem af Commissionen om „efter Muelighed at forhindre, at ikke Bisperne betages deres Tilsky og Naadighed over Skolerne“, endstjøndt han i og for sig billigede Planen, „at Degnefaldene, hvor det gaaer an, blive deelte og indrettede til Skolevæsenets Forbedring“. *) Omkring i Landet var der flere Godsbesiddere, som Greverne G. D. Reventlov paa Lolland, J. E. Reventlov i Fyen, Baron Lowenskiold til Eøvenborg i Jylland o. fl. a., der med Jær toge sig af Skolerne paa deres Godser, og derved arbejdede Commissionen i Hænderne. Hvad denne fornemmelig henvendte sin Opmærksomhed paa, var Oprettelsen af Dannelsesanstalter for Lærerne, de saakaldte Seminarier, der skulde afhjælpe et føleligt Savn, nemlig at skaffe duelige Lærere. I Lyssland var man paa flere Steder isærd med at anlægge slige Seminarier; Cramer havde i Slesvig og Holsten gjort Begyndelsen dermed, ved først at anlægge et i Kiel, siden et i Tønder; i det egentlige Danmark blev Seminarieret paa Blaagaard tæt udenfor Kjøbenhavn det første (Aestr. 25 Juni 1790), der kun kom i Gang ved betydelige Tilskud fra Regjeringen. De første Lærere ved dette Seminarium vare H. B. Riber, tidligere Forstander for Efterslægstens Skole, J. E. G. Clausen en Tydster af Fødsel, der i nogle Aar havde været Skoleinspecteur paa Baroniet Lindenborg, medens det Økonomiske ved Stiftelsen blev overdraget en Prof. Sevel, selv Medlem af Skolecommissionen, der tillige skulde føre et Overtilsyn. Alle havde de foretaget sig pædagogiske Reiser omkring i Europa, og kunde derfor anvende de nyeste pædagogiske Grundsætninger, men alle vare villige, hvad der i Grunden hørte med dertil, afgjorte Nationa-

*) J. Røller, Balles Brevverling S. 136 og 37.

afholde os fra disse grove Forbrydelser, men vi opføre at være Christne, saalænge vi udøve dem“, ved hvilken Leilighed han iøvrigt vedkjendte sig den rationalistiske Fortolkning af de paulinske Breve, at naar der i disse taltes om at Loven var affattet, det da skulde forstaaes om den mosaiske Ceremoniallov og ikke om de ti Bud. Iøvrigt ubeled han dog paa Grund af de mange Indsigelser Forbandelsen i den anden Udgave af Forsøget. Men længe førend Bastholm selv udtalte sig, var allerede Recensenternes Sværm falden over Bengen, og ligesom Bastholms Navn var bleven baaret i Triumf gjennem den utrolige Masse Flyvestrifter, der behandlede dette Emne, saaledes maatte nu Bengens følge efter i den spanske Skæppe, udsat for Mængdens Haar og Spot.

Dog glemte man snart Bengen, da der optraadte en af og vægtigere Modstander, nemlig Sjællands Biskop. Balle havde været paa Bisitats dengang den liturgiske Feide udbrod, og han havde paa Landet vistnok kun hørt ugunstig Domme over det nye Forslag. Dertil kom endnu en anden Opfordring for ham til at udtale sig. Det var bekjendt, at han selv ønskede enkelte Forandringer i Kirkeordene; i Fortale til sin Commentar over Pauli Breve havde han udtalt sig om det Ønskelige i en Forandring af Textæffen og hans ovenfor omtalte Indstillinger til Rancelliet vare ikke forblevne nogen Hemmelighed, hvorfor man i „Den erfarne geistlige Mandes Tanker“ finder hyppige Hentydninger til dem. Det var derfor den almindelige Mening, at Balle i Grunden var enig med Bastholm, og denne Mening var offentlig bleven fremfat i Kjøbenhavns meest anseete kritiske Blad: „Vi vide at Biskop Balle saavel som Bastholm indseer og ønsker en Forbedring i vor offentlige Gudstjeneste, og dette giver os det glade Haab, at denne Sag dog ikke altid vil blive blandt

de Fundats en homiletisk Prøve forlangt ved theologisk Examen eller ogsaa strax efter, ligesom tidligere; men dermed følte man sig ikke tilfredsstillet. Fra alle Sider anbefalede Katechisation som et langt virksommere Middel end Prædiken til at bibringe den eenfoldige Almue de religiøse Begreber. Saasnart det omtalte „Forsøg til en ny Lærebog“ var udfommen begyndte Balle om Vinteren 1790 at holde foredrag over den, forbunden med praktiske Øvelser, og læste dermed et dobbelt Diemed, dels at give en Anviisning til den nye Lærebogs Brug, dels at vejlede theologiske Candidater i den rette katechetiske Methode. Man ansaae det meget mere fornødent, at disse ret bleve øvede heri, for at de ikke ganske skulde staae tilbage for de paa Blaagaard vænnede Seminarister, af hvem man ventede sig saa grumme meget, og det blev derfor ved Frd. af 5 Oct. 1792 paalagt alle Candidater at underkaste sig en Examen i Katechisation for de maatte søge noget geistligt Embede.

Imidlertid havde man ikke glemt Duster og Forslag til Forandringer i selve Kirketjenesten, og dertil bidrog ikke lidet den af Ussings endnu temmelig bekjendte Bærf Kirkeforfatningen i de danske Stater, der udkom i Aarene 1786—88 i fire eller egentlig sex Dele, da de tvende sidste bestaaer hver af to Afdelinger. Ussing var allerede dengang, som residerende Capellan i Ringsted, en Mand af temmelig betydeligt Rygte, da han tidligere havde været indviklet i forskellige Proceser, der fastede en stærk Skygge paa hans ædelige Charakter. Som Theolog hørte han ligesom næsten alle Præster i Danmark paa den Tid omtrent til de orthodoxe, og af dem der meente, at man ved at opgive en eller anden af de meest forældede og anstødelige Former funde forlige sig almindelige Mening med Kirken, og derfor indeholder den ogsaa helt igjennem en udførlig Bedømmelse af de forskjel-

bragt paa Bane. Der indkom nu en Mængde Betænkninger fra alle Sider, som Bisdommen søgte at sammenarbejde med sit eget Indlæg, hvilket han stadig havde sammenbåret med Ussings Bærk. Baskholm, der som Confessionarius ikke stod under Bisdommen, indgav sin Betænkning direkte, og led den siden udgaae i Tryk 1793; han vedkendte sig endnu ganske de samme Udsættelser, han tidligere havde udtalt i sit Forslag, men maatte her indskrænke sig til Besvarelsen af de fremsatte Spørgsmaal. Disse angik kun Enkeltheder og vare ingenlunde lagt an paa saa gjennemgribende Forandringer, som Baskholm ansaae for ønskelige. Der spurgtes saaledes først: om en Indskrænkning i Kirkesjenesernes Tal vilde være hensigtsmæssig, og dette Spørgsmaal havde egentlig allerede praktisk besvaret sig selv derved, at Kirkerne stode tomme ved visse Tjenester. Froprædiken, der tidligere afholdtes i alle Kjøbenhavns Kirker og i Stiftsstederne, var efterhaanden bleven indskrænket til visse Kirker og til visse Høitidsdage; Tolvprædiken, der var i Brug paa flere Steder, blev forandret til Catechisation 1739 og ophørte efterhaanden; Aftensangstjeneste afholdtes derimod endnu selv i de mindste Kjøbsteder, hvortil der var ansat en residerende Capellan, og den meente man påsende kunde forandres til Catechisation; paa Landet holdtes der Aftensang alle Høitidsdage, men det var meget besværligt, hvor Præsten havde flere Kirker, og da den kun var lidet besøgt, ønskede man den nu affattet; Ugedagstjenesterne paa de gamle Fastedage Onsdag og Fredag bleve endnu holdte i Kjøbenhavn og de større Kjøbsteder for Altergangens Skyld, men vare dog paa flere Steder blevene maanedligt istedenfor ugentlige; de maanedlige Bededage paa Landet, der svarede til de ugentlige i Kjøbstederne, havde allerede dengang ophævet sig selv. Forskiellig fra de sædvanlige Ugedagstjenester er Fasteprædikenerne, der have det særegne For-

en ædle Tænkfrihed"*) osv. — Ikke just i samme Tone iler Guldberg, dengang Stiftsamtmand i Aarhus, men dog smatte han ikke mindre strængt om Bastholms Forslag, naar han skriver til sin fortroelige Ven Balle angaaende dennes *Bei til Hæderlighed*: „Indledningen har aldeles efter min Tanke nedslaget den Bygning, som jeg ikke saae uden Bæmhelje. Umodnere Forsøg og mere upasselig Forslag har jeg engang ikke læst Forargelsen er imidlertid stiftet, og et i flere Henseender. Dog under den store Styrers Haand tal og kan ogsaa af det Onde komme et Gode. Forbandelsen har især sat mig i den høieste Forundring. Jeg tænker om min Ven; det er vi tænker som Paulus; dog ogsaa han tal endog i Brevet til de Romere ved Loven ikke forstaae uden den ceremonialste. Hvilke Fortolkere! . . . Saadan forbandelse, om den blev indført, gjorde mig til Separatist; hi Kirketjenesten bivaanede jeg aldrig mere".*)

De anførte Utringer vise omtrent hvorledes den høiere Beistlighed i Provindserne bedømte Sagen, men i Hovedstaden var Stemningen dengang ganske anderledes. Her var Bastholm Dagens Helt, og da det her var bekjendt, at Balle selv tidligere havde foreslaet Forandringer i Ritualiet, kunde man kun forklare sig den afgjørende Tone, hvori han forstede det omhandlede Forslag, af frænklet Embedsforfængelighed, som om det kun tilkom Biskoppen udelukkende at fremkomme med sligt. Den Bebreidelse maatte han høre fra alle sider; den lærde Historiker Abraham Kall var den, der afværgte Angrebet ved en anonym Rec. i „lærde Esterr.“, der sluttede med følgende Udtaab: „Mand Mand, som store og bemærkede Naturens Gaver, brændende Længsel efter at

*) J. Møller, Balles Brevverling. S. 147.

*) Emfids S. 8 fgb.

Evangelierne og Epistlerne, en Frihed som man da vistnok snart lærte at tage sig selv i de andre Stifter. — Den hele Strid havde snart antaget en ubyggelig Charakter. Det var vistnok Bastholms Hensigt med sine Forslag at forsøge paa at høre den kirkelige Gudstjeneste i den almindelige Mening, men nu var det netop alle de Uirkelige, Fritænkere og Foragtere af den geistlige Stand, der gjorde fælles Sag med ham, og derfor meente Mange, at han ogsaa blot af den Grund maatte fortryde det Skridt, han havde gjort; men Bastholm svarede dertil kort og stolt, at han pleiede altid nære at overlægge en Sag forend han handlede, saa fortred han aldrig hvad han havde gjort. Paa den anden Side manglede Balle under denne Strid den indre Ro og Sikkerhed, som han senere altid bevarede selv under langt hæftigere Angreb, saa at hans fortrolige Ven Guldberg endnu et heelt Aar efter maatte skrive til ham: „Hvorfor saa nedslagen, saa mismodig? Deres hele Brev forhynder mig dette, og tro mig, dette Udslab har været smerteligt for mit Hjerte . . . Deres Sjæl er syrig og heel Ild: De har viist det, men brug denne Ild med Sparksomhed . . . De har en Omfandtlighed for Critiker; skriv nu ikke noget i nogen Tid for at give ud, men vel for Dem selv . . . Overalt vind Tid; Raseriet synes hos os at have tabt af sin første Hede.“*) Udentvivel var det Forhold, hvori han derved var kommen til en anden af Kirkens høit anseete Mænd, ham piinligt og trykkende, da netop deres Uenighed havde givet Kirkens Fjender Mod og Fremgang. I een Henseende mærker man ogsaa fra den Tid af en stor Forandring i Balles hele Forhold, at han nemlig hylde Offentlighed i alle sine Embedsforhold paa en Maade som baade tidligere og senere er uden Exempel. Naar vi

*) J. Møller, Balles Brevveksling (Tillæg til Balles Levnet) S. 9—11.

Deles i de følgende Aar see Balle arbeide i Forening med Bastholm, ja endog i flere Henseender at give efter og at gaae paa dennes Synsmaade, saa ligger det nær i denne Eftersættelse at see et Offer, han meente at skyldte Forsonligheden.

Den liturgiske Feides Varm havde afdraget Opmærksomheden fra en anden Sag, der ellers ogsaa er af stor Betydning, nemlig Udarbejdelsen af en ny Religions-Lærebog for Ungaarskolen. Ogsaa derom havde, som ovenfor omtalt, Balle indgivet sin Betænkning til Cancelliet, da Bastholm udgav sin "Religionsbog for Ungdommen tilligemed Betragtning over en saadan Bogs nyttigste Indretning" 1785. Det Gærgene og Nye i denne Lærebogs Form var, deels Opgielsen af Spørgsmaal og Svar, hvori man altid tidligere havde fremsat Førnelærdommene, deels en Opgivelse af Catechismens fem Grundstykker for at ordne det Hele i en systematisk Udvikling. Tilligemed denne Afvigelse fra den ældre Form var der ogsaa i Indholdet kommen en væsentlig Forandring, der simplest og kortest kan udtrykkes som Bestræbelse efter at foie Lov og Evangelium sammen, ligesom man i Bideuskaben forenede Fornuft og Aabenbaring. Det er her det samme, hvad Bastholm med en forbausende Naaragt havde gjort i sit liturgiske Forsøg ved at anbefale Oplæsningen af de ti Bud tilligemed Forbandelsen, og Tankesangen der ligger til Grund derfor simpelt denne: ligesom Aabenbaringen er nødvendig for at erstatte det Manglende og styrke det Usikre i Menneskets fornuftige Gudserkjendelse, saaledes er Evangeliet fornødent for at erstatte det Manglende i Menneskets dydige Stræben efter Lovens Opfyldelse og for at berolige den altfor ængstelige Samvittighed; men ligesom det dog væsentlig er ved sin fornuftige Tænkning Mennesket kommer til den rette Gudserkjendelse, saaledes er det dog ogsaa væsentlig paa sin dydige Stræben, Mennesket

maa grunde sig Salighedshaab. Det var denne Tankegang der var fulgt i den omtalte „Religionsbog“, hvorved de egentlige christelige Værdomme kom til at staa som et supplerende Anhang til en fuldstændig beistill Dyde, og Lykkeligheidskære. Den samme Otto Fabricius, der først tog til Orde mod Bastholms liturgiske Forsøg, havde ogsaa adskillige Indvendinger at gjøre mod hans Lærebog, og der udkom anonymt: „Atter et Par Ord fra en erfaren geistlig Mand angaaende Bastholms Religionsbog for Ungdommen“. Fabricius havde her i en meget lemsældig Tone forskjellige Indvendinger at gjøre, der alle samlede sig i den ene, at Bastholm gjorde Veien til Salighed let og banet, medens den Veie, han prædikede, vel gjorde Veien tungere men ogsaa visere. Bastholm udgav da „Besvarelse paa nogle Ord“ osv. hvori han i sin sædvanlige overlegne Tone medegik de fremsatte Indvendinger som Misforstaaelser, der manglede al dybere Grund. Balle var fra først af heller ikke tilfreds med den nye Religionsbog; han havde tænkt sig at lægge Pontoppidans Forklaring til Grund for den nye Lærebog, og vilde paa ingen Maade opgive Luthers Catechismus. Han udgav denne paaany 1756 med vidtløstige Anmærkninger, og meente egentlig dermed at have løst sin Opgave, eller idetmindste gjort Begyndelsen til at man kunde faae en brugbar Lærebog, der passede til Tidens Oplysning. Men selv Guldberg fandt sig ikke ganske tilfredsfillet ved dette Arbejde; „at De nu staaer for Luthers Catechismus, bifalder jeg i høieste Grad“, skrev han, „men et andet er, om den store Lærebog skulde være affattet som Forklaring over Luthers Catechismus; om denne Læreform er bibelsk, nytestamentlig (og paa dette beroer dog alt): her maa jeg reent ud tilstaae, at jeg tvivler, og det med stærkeste Hæld til at nægte.“*)

*) J. Møller, Balles Breveværling. (Tillæg til Balles Levnet) S. 14.

hæde vandet almindelig Bifald, saa gif Balle tilsidst ind paa hans Plan; han opgav den katechetiske Form med Spørgsmaal og Svar, og om Rigtigheden heraf blev han saa overbevist, at han nogle Aar senere skrev: „Jeg formoder, at man i Eftertiden vil datere almeennyttig Oplysnings rette Begyndelse fra det Tidspunkt, i hvilken Spørgsmaalene først udelstedes af Bøger for Ungdommen“^{*)}; fremdeles opgav han Katechismens Anordning for at følge en systematisk ligesom i Bastholms Religionsbog, og kom derved maaskee mere end han ellers vilde have gjort ind paa dennes Tankegang. Balle's første Udkast til Lærebogen blev ikke offentliggjort; den sidste Skikkelse, hvori vi kjende den, er „Forsøg til en Lærebog 1790“^{**)} og dengang udkom den anonymt, ledsaget af den Bemærkning, at Bogen „er udarbejdet af een Forfatter, gennemseet prøvet og forbedret af en anden, men begge disse Mænd ønske at skjule deres Navne, for at man kun skal sætte Opmærksomheden paa deres Arbejde alene“. Der kan neppe være nogen Tvivl om at disse toende Mænd vare Balle og Bastholm^{***)}, saa at altsaa denne sidste har haft en væsentlig Indflydelse paa Lærebogens Affattelse. Det nævnte Forsøg blev tilstillet Facultetet „til videre Forbedring“, og Lærebogen udkom 1791 i sin endelige Skikkelse, hvorpaa den ved gl. Restr. af følgende Aar blev befaleet at skulle indføres i alle danske Skoler med Aaret 1794. Anlægget i Bogen er om sagt det samme som hos Bastholm, kun at Læren om

*) N. G. Balle, Blygtanker. 1. Nr. 2.

***) Herup omtaler i sit Litteratur-Lexikon en Udgave fra 1788, men den findes ikke paa Bibliothekerne og findes ikke omtalt i nogen af den Tids kritiske Tidsskrifter, saa at der er al Grund til at antage hin Angivelse for urigtig.

*) Det omtales saaledes som en afgjort Sag i Lærebog Efterretninger 1791 S. 42.

Sacramenterne, der hos Bastholm er behandlet som et hang, her er taget med op som et eget Capitel; iøvrigt strænker Forandringen, som Bogen undergif, sig til en større Vidtløftighed, ved en altid yderligere Udskyldning Stoffet. Dog kunde den selv i denne Skikkelse ikke g tilfredsstille Naturalisterne; man betjente sig derfor mange Steder af „J. H. Campes Vedetraad ved den christ. Underviisning oversat af J. F. Bergsøe“, 1793, en Bog der var aldeles blottet for al Christendom. Men selv de der ikke vilde gaae saavidt, lærte snart paa deres Biis at bruge den autoriserede Lærebog; ved at forbigaae enkelte Stykker (saa d. 4de, 5te og 7de Cap.) kunde man omtrent faae den samme skuelse frem man ønskede, og det var en Udvret, der snart kom i Brug.

Udbredelsen og Anvendelsen af Lærebogen fremstyrede af den Commission, der d. 22 Mai 1789 var nedsat for de danske Skolers bedre Indretning, og hvor Balle fik Sæde tilligemed Ernst Schimmelmann, Chr. Roventlov o. A. Hvor priseligt det end var, at Regjeringen strax efter ved Stavnshaandets Løsning at have frigjort Bondestanden, var betænkt paa at sørge for Bondestandens Dplysning, saa maa man beklage at disse Bestræbelser ganske bleve ledede i den Tids Aand, anlagte efter hvad man dengang kaldte sand Dplysning. For at forbedre Landsbyfoll lærernes Raar, begyndte man dengang paa, at opløse Degnekaldene for at fordele deres Indkomster mellem Sognets Skoler, saa at Degne-Embedet faldt bort, og der kom Kirkesangere og Skolelærere isteden*). At der tillige var paa-tænkt med Opgivelsen af det gammelt kirkelige Navn ogsaa at drage Skolerne ud af al Forbindelse med Kirken, maa man

*) J. Møller, Balles Levnet Theol. Bibl. XII. S. 258.

de, naar Jansen, dengang Biskop i Aarhus, skriftlig
 er Balle som Medlem af Commissionen om „Ester-
 ghed at forhindre, at ikke Bisperne betages deres Til-
 ; Raadighed over Skolerne“, endstjødnt han i og for
 ligede Planen, „at Degnefaldene, hvor det gaaer an,
 deelte og indrettede til Skolevæsenets Forbedring“. *)
 ng i Landet var der flere Godsbesiddere, som Greverne
 Reventlov paa Lolland, J. E. Reventlov i Fyen, Ba-
 wenskjold til Løvenborg i Jylland o. fl. a., der med
 oge sig af Skolerne paa deres Godser, og derved ar-
 : Commissionen i Hænderne. Hvad denne fornemme-
 vøendte sin Opmærksomhed paa, var Oprettelsen af
 :lfesanstalter for Lærerne, de saakaldte Seminarier,
 ilde afhjælpe et føleligt Savn, nemlig at skaffe duelige
 . I Tyskland var man paa flere Steder ifærd med
 ægge flige Seminarier; Cramer havde i Slesvig og
 n gjort Begyndelsen dermed, ved først at anlægge et i
 iden et i Tønder; i det egentlige Danmark blev Semi-
 paa Blaagaard tæt udenfor Kjøbenhavn det første
 . 25 Juni 1790), der kun kom i Gang ved betydelige
) fra Regjeringen. De første Lærere ved dette Semi-
 i vare H. B. Riber, tidligere Forstander for Efterslæg-
 skole, J. E. G. Clausen en Tydster af Fødsel, der i
 Aar havde været Skoleinspecteur paa Baroniet Linden-
 medens det Økonomiske ved Stiftelsen blev overdraget
 :of. Sevel, selv Medlem af Skolecommissionen, der
 skulde føre et Overtilsyn. Alle havde de foretaget sig
 ogiste Reiser omkring i Europa, og kunde derfor an-
 de nyeste pædagogiske Grundsætninger, men alle vare
 . hvad der i Grunden hørte med dertil, afgjorte Nationa-

*) Røller, Balles Brevvevling S. 136 og 37.

lister, og derfor fik den hele Seminarie-Dannelse fra først af et bestemt rationalistisk Præg. Seminariet paa Blaagaard blev Monsteret for alle senere Stiftelser af samme Art, og dets Oprettelse blev hilset med de gladske Forventninger, endstjondt der allerede tidlig hist og her fortes Klage over de nye Seminaristers Mangel paa levende Christendom. *)

Det lærde Skolevæsen havde i Guldbergs Tid stadig været Gjenstand for Regjeringens Opmærksomhed, men desuagtet fandt man dog endnu ogsaa her meget at rette, hvorved Kronprindsens Svoger, Hertugen af Augustenborg, som Universitetets Patron var meget virksom. Den theol. Professor Jansen udnævntes 1786 til Universitetets Præfekt, og han arbejdede fornemmelig paa at bringe Orden og Offentlighed ind i Bestyrelsen af Universitetets meget forviklede Pengeræsen, hvorfor han Aaret efter udgav „Beskrivelse over det hovenhavnske Universitets Midler og Indkomster“. Dette Skrift gav N. D. Niegels Anledning til at fremsætte sine „Spørgsmaal og Tvivl“, der indeholdt mangfoldige nærgaaende Bestyrdninger mod den hele lærde Corporation; at alt var tilfals for Gunst og Gave, at Professorerne drev deres Jag haandværksmæssigt, uden Følelse for Videnskabens høie Betydning, at man kun systede med lærde Spidsfindigheder uden at spørge om Videnskabens praktiske Anvendelighed og desl. Det var den demokratisk revolutionære Tankegang, der kom til Orde hos Niegels, og det med en forbausende Dristighed: „Folket er ikke indbudet til at give sit Raad, Forslag, Veiledning, Betænkning, naar Love og Anordninger skulde gøres til almindelig Oplysnings Fremme. Despoter og Volds mænd (verdslige og geistlige)

*) J. Møller, Valtes Levnet. S. 148-51. Jallefen, Magazet for Religionelæringen. III. S. 622 fgg.

have holdt Nationen i Uvidenhed. Et uoplyst og et i Mørke nedstaaen Land tilbeder den, der udsuger dets Blod; men Dommeren lever, for hvilken Tyrannerne skulle aflægge Regnskab" osv. En saadan Tone forfærdede de Ældre (— „Haarene reiste sig paa mit Hoved af Forsærdelse" skriver Balle —), men den fandt Medhold hos de Yngre, og det er unægteligt at denne Tankegang fik nogen Indflydelse paa Universitetets nye Fundats af 7 Mai 1788. Hvad Bestemmelserne for den theologiske Embedsexamen og dermed for det theologiske Studium ved Universitetet angaaer, da er med Hensyn til Formen det den mærkeligste Forskiel, at Candidaterne ikke mere saaledes som efter Guldbergs Bestemmelse, havde angive, hvilken Charakter de attraaede, men at altsaa Studieplanen og de Fordringer, der stillede, vare eens for Alle. Ved den mundtlige Examen skulde tvende af Hovedsædelsens Præster tilforordnes som Censorer, og forud for denne gaae en skriftlig Prøve i Besvarelsen af 6 til 8 Spørgsmaal; den hele Examen skulde i Reglen holdes paa Latin, dog var det Candidaten tilladt, naar han ikke følte sig sproget mægtig, at betjene sig af Modersmaalet. Hvad selve Studieplanen angik ved Universitetet, saa traadte det altid tydeligere frem, at Studiet af de lærde især østerlandste Sprog i Forning med Kirkehistorien og firkelige Antiquiteter betragtedes som Theologiens Hovedemne med Tilfidesættelse af de systematiske Discipliner, der mere afhandlede som en dogmehistorisk Beretning om hvad Andre havde lært. „Menneskene ere dog løierlige, — skriver Guldberg derom til Balle — jeg havde den Tid og samme Tid havde været længe, da man lærte Dogmatiken næsten uden Exegesiken, og nu igjen læres Exegesiken uden Dogmatiken. Vilde man dog under Exegesis lære vor Kirkes hellige Sandheder! Maatte vi dog ikke faae

ind hos os den nye tydske *Rode-Theologie* *). — Med Hensyn til Besættelsen af de akademiske Eerestposter og de liberalere Grundsætninger deri, at Concurrencen blev anset som Reglen, naar der var flere at vælge imellem. Dette kom ogsaa strax i Anvendelse. Da nemlig Profanulæreren den theol. Prof. Janien s. A. (1788) blev Biskop i Aarhus, melte sig tvende unge Mænd til denne Post, Hr. Münter og And. Birch, af hvilke Prisen tilkjendtes den Forstnævnte. Begge udgave strax derpaa de afholdte Provesforelæsninger, hvilket gav Riegels Anledning til at underkaste dem begge en skarp Bedømmelse, og kom derved til det Resultat, at intet ingenslunde var Münters Dygtighed men hans tydske Sprog og private Connerioner, der havde forskaffet ham Fortjeneste. And. Birch blev strax derpaa Præst ved Baisenhuset og fik der Leilighed til at fortsætte sine kritiske Bibelstudier. — De samme liberale Grundsætninger spore vi ogsaa i den Bestemmelse, at en offentlig Disputation over en af Disputatoren afgiven Afhandling i visse Tilfælde kunde træde i Examinationsens Sted, men dog saaledes, at der desom først maatte søges speciel kongelig Bevilling. Denne Bestemmelse kom ogsaa i Begyndelsen nogle Gange i Anvendelse, saaledes med den siden som Præst bekjendte Jens Hornsbyld o. s. v. men det var ogsaa kun i de første Aar; siden gik dette fuldstændig kommen af Brug.

Omsorgen for de theologiske Candidaters praktiske Dannelse havde Balle overtaget, baade da han var Professor som ogsaa nu da han var Biskop, og han fortsatte derfor hver Vinter sine Prædikeøvelser **). Derfor blev ved de

*) J. Møller, Balles Brevverling S. 19 fg.

***) Balles saakaldte „Pastoraltheologie“ fra 1790 er ikke hvad Titlen egentlig lover, men kun en Samling af Ordinationstaleholdte ved forskellige Leiligheder.

Grundets en homiletisk Prøve forlangt ved theologisk Examen eller ogsaa strax efter, ligesom tidligere; men ed folte man sig ikke tilfredsstillet. Fra alle Sider anbefaldes Katechisation som et langt virksommere Middel end den til at bibringe den eenfoldige Almue de religiøse Eder. Saa snart det omtalte „Forsøg til en ny Lærebog“ udkom begyndte Balle om Vinteren 1790 at holde Drag over den, forbunden med praktiske Dvælses, og dermed et dobbelt Niemed, dels at give en Anviisning til den nye Lærebogs Brug, dels at vejlede theologiske Candidater i den rette katechetiske Methode. Man ansaae det meget mere fornødent, at disse ret bleve øvede heri, for ikke ganske skulde staae tilbage for de paa Blaagaard uddannede Seminarister, af hvem man ventede sig saa grummet, og det blev derfor ved Fred. af 5 Oct. 1792 paalagt Candidater at underkaste sig en Examen i Katechisation og maatte søge noget geistligt Embede.

Imidlertid havde man ikke glemt Ønsker og Forslag til Reformationer i selve Kirketjenesten, og dertil bidrog ikke lidet til Udsøgnis endnu temmelig bekjendte Bærf Kirkeforfatningen i de danske Stater, der udkom i Aarene 1788 i fire eller egentlig sex Dele, da de tvende sidste Aar hver af to Afdelinger. Udsøgning var allerede dengang, residerende Capellan i Ringsted, en Mand af temmelig rigtig Rygte, da han tidligere havde været indviklet i forskellige Proceser, der fastede en stærk Stygge paa hans personlige Charakter. Som Theolog hørte han ligesom næsten alle Præster i Danmark paa den Tid omtrent til de orthodoxe, af dem der meente, at man ved at opgive en eller anden af de meest forældede og anstødelige Former kunde forlige sig almindelige Mening med Kirken, og derfor indeholder den ogsaa helt igjennem en udførlig Bedømmelse af de forskjel-

lige Kirkefikke, med enkelte nye Forslag hist og her. Bogen var vel bevandret i Lovbogen, og havde gjort sig nok bekendt saavel med den danske Kirkes ældre Historie som med dens daværende Tilstande; hans Endringsforslag vare temmeligere end de hofholmste, og derhos udførligere og grundigere motiverede. De forseilede derfor heller ikke deres Hensigt, og Bogen bidrog ikke lidet til at holde de reformatoriske Bestræbelser i Live.

Balle, der som ovenfor bemærket nu ret var kommen ind paa at reformere, foranledigede selv en Cancelliskrivelse af 20 Nov. 1790, hvorved det overdroges ham at foranstalte „en Samling af aandelige Sange, som kunde være sandelige for Almuen, og i Særdeleshed tjene til Brug paa Landet“. Uelsing havde i sin Bog (IV. 1 § 298) stærkt klaget over den nyeste Psalmebog af Guldberg, og fremhævede fornemmelig, at den var uforstaaelig for Almuen, hvorfor han ønskede, at den aldrig maatte blive udbredt paa Landet, men holde sig som hidtil til Kjøbstederne. Denne Klage over Uforstaaelighed istemmede Alle, men hos Mange laa der noget andet under, at nemlig det Uforstaaelige netop var de stærke christelige Tanker og Bendinger, hvad man senere, da man ikke længer behøvede at lægge noget Dølgemaal paa sin Mening, udtrykte ved at den var „en Sammenblanding af gammel og ny Konfession, af svulstigt tankeløs Ordbram, og grovt mystisk Sværmeri“^{*)}. Balle begyndte altsaa i Stilhed at forberede et saadant Værk ved at indbyde fem af Datidens anseete Smagsdommere til at træde sammen i en Psalmekommission, nemlig Ove Malling, B. S. J. Abrahamson, K. F. Rahbek, Ed. Storm og H. B. Nibet. Længe kunde imidlertid dette Foretagende ikke blive nogen

*) L. N. Kallefen, Theol. Maanedssk. 1808 XII. S. 416.

Sammenlighed, da man strax henvendte sig til en Mængde forskellige Mænd, der havde skrevet eller muligviis kunde skrive nogle Vers, med Anmodning om at tilsende dem deres Bidrag, hvormed de da ogsaa bleve rigelig forsynede, medens man saagodtsom undlod at benytte vor ældre Psalmeliteratur, som Kommissionens Medlemmer i det Hele vare enige i, at lade en forfæstende Dom om. Hvad man ønskede, var netop nye Psalmer, der svarede til Tidens Oplysning, og derfor henvisste man til den nylig udfomne „Lærebog i den christelige Religion“ som Veiledning og Regel for Psalmernes Indhold. Umißkjendeligt er ogsaa Slægtskabet mellem begge, Lærebogen og Psalmebogen; uden ligefrem at fornægte nogen lidelig Læresætning, søgte man dog helst at gaae uden om, eller for at tale i den Tids Maade, man rensede Jesu vide Lære for det kolde Systemsprog, hvori den var bildet. Det blev omtrent Tonen i den Psalmebog, der i de følgende tre Aar stykkeviis blev forelagt Publikum til Bedømmelse.

Endvidere sysselfatte man sig til samme Tid med liturgiske Vædringsforslag. Det var Prof. Herman Treschow, Sognepræst ved Garnisonkirken, der først bragte dem paa Bane, da han som Medlem af General-Kirke-Inspektions-Collegiet fremsatte (1791) „visse Spørgsmaal til Kirkestiftelses Forbedring“, for dette Collegium*), der atter med nogle Tillæg henvisste Sagen til Cancelliet. Det blev da ved en Skrivelse af 25 Juni 1792 paalagt Biskoppen at afsætte Bestænkning angaaende de omhandlede Punkter i hele Stiftet, og saaledes var altsaa kritiske Undersøgelser om Ritualet officielt

*) Dette var den sidste Livsyttring af ovennævnte Collegium, hvis Tilværelse man i lang Tid slet ikke havde sporet, hvortil dets Opbrud ved Refr. af 28 Oct. 1791 heller ikke blev af videre Betydning.

bragt paa Bane. Der indkom nu en Madsse Betænkninger fra alle Sider, som Biskoppen søgte at sammenarbejde med sit eget Indlæg, hvilket han stadig havde sammenholdt med Uöfings Bærl. Baskholm, der som Confessionarius alle stod under Biskoppen, indgav sin Betænkning direkte, og led den siden udgaae i Tryk 1793; han vedkjendte sig endnu ganske de samme Ansuelser, han tidligere havde udtalt i sit Forslag, men maatte her indstrænke sig til Besværelsen af de fremsatte Spørgsmaal. Disse angik kun Enkeltheder og vare ingenlunde lagt an paa saa gjennemgribende Forandringer, som Baskholm ansaae for onstelige. Der spurgtes saaledes først: om en Indstrækning i Kirketjenes Sternes Tal vilde være hensigtsmæssig, og dette Spørgsmaal havde egentlig allerede praktisk besvaret sig selv derved, at Kirkerne stode tomme ved visse Tjenester. Troprædiken, der tidligere afholdtes i alle Kjøbenhavns Kirker og i Stiftstæderne, var efterhaanden bleven indstrænket til visse Kirker og til visse Høitidsdage; Lovprædiken, der var i Brug paa flere Steder, blev forandret til Catechisation 1739 og ophørte efterhaanden; Aftensangtjeneste afholdtes derimod endnu selv i de mindste Kjøbstæder, hvortil der var ansat en residerende Capellan, og den meente man passende kunde forandres til Catechisation; paa Landet holdtes der Aftensang alle Høitidsdage, men det var meget besværligt, hvor Præsten havde flere Kirker, og da den nu var lidet besøgt, ønskede man den nu affattet; Ugedagstjenesterne paa de gamle Fastedage Onsdag og Fredag bleve endnu holdte i Kjøbenhavn og de større Kjøbstæder for Altergangens Skyld, men vare dog paa flere Steder blevene maanedlige istedenfor ugentlige; de maanedlige Bededage paa Landet, der svarede til de ugentlige i Kjøbstæderne, havde allerede dengang ophævet sig selv. Forskjellig fra de sædvanlige Ugedagstjenester er Fasteprædikenerne, der have det særegne For-

maal at forklare Tidelseshistorien; ogsaa deres Affsaffelse fandt flere tilraadelig, men dog vare disse altid bedre besøgte end de andre. Den daglige Bedetime var for længe siden forsvunden paa Landet og i Byerne, og iffun Skolebørnernes daglige Chorsang vedblev endnu hist og her, men ogsaa de sang paa sit sidste Vers, saa at man seer, hvorledes den ene Tjeneste faldt efter den anden som visne Blade fra Stammen.*) — Det andet Spørgsmaal angik selve Gudstjenesten, om Præsten skulde have Lov til selv at sige Psalmer, da han hidtil var bunden til de i Psalmebogen forestrevne, hvorved det da maatte paasees at der valgtes færre og kortere; fremdeles om Præsten skulde have Lov til at prædike over frie Texter, om Messetonen var passende, om Messedragten ikke burde affattes, og Skolelæreren derved fritages for den Forretning at isøre Præsten den. — Til det første Punkt lod Svarene gjerne bekræftende, om det andet vare derimod Meningerne deelte, men de fleste ønskede dog en Forandring i Texterækken, saaledes at Bibelen blev inddeelt i visse Stykker til Forelæsning, hvorved det dog tillige fremhævedes, at man da maatte bruge en anden Oversættelse end den autoriserede, i hvilket Niemed man fornemmelig anbefalede: Michaelis Oversættelse af Gl. Test. fordansket af J. Bech (I—IV Deel 1785—91) og Bastholms eller senere Guldbergs Oversættelse af det N. T. Om Messetonen og Messedragten stemte de fleste for Bibeholdelsen af det Tilvante, og der var kun Faa, som deelte Bastholms afgjorte Uvillie herimod.

Hvor forskjellige end i det Hele Rationalismens reformatoriske Bestræbelser i Ritualet vare fra Pietismens, saa kunde det dog ikke være andet, end at de om end ad forskellige

*) Jfr. Udsig. Den danske Kirkeforfatning IV A. § 280-81-82

Veie dog maatte støde sammen i visse Punkter. Dette gjælder saaledes om den Vægt der lægges paa Catechisationen dog med den Forskjel, at man nu mere søgte at drage den bort fra Kirken til Skolerne. Fremdeles gjælder det om Skriftemaal, men ogsaa her er Forskjellen let kjendelig; tidligere stodte man sig meest over Absolutionen, hvilket vistnok var Tilfældet endnu med Enkelte navnlig med Valle, der skriver derom: „Brave Præster ere mig bekendte, som afsøgte heri fra Ritualets Forskrift, og selv har jeg aldrig kunnet overtale mig til at følge det efter Ordene“ — men sædvanlig endede man den hele Handling fuldstændig forandret, saaledes at der istedenfor det private kom et offentligt Skriftemaal, dvs. en almindelig-Forberedelsestil Alle ganske i Form af en Prædiken uden nogen Absolution, hvormed det sidste Spor af en præstelig Sjælesorg med den Enkelte maatte forsvinde^{*)}. I Petri tydske Menighed, der altid gjerne søgte at holde sig eet Skridt forud for de danske i Tidens Oplysning, indkom kort efter (1794) 60 Medlemmer med en Begjæring om, at et offentligt Skriftemaal maatte indføres ved Siden af det private, saa at det kunde staa Enhver frit for at betjene sig af hvilket han vilde. Denne Begjæring blev tilstaaet og sandt tildeels Efterligning i andre Kirker. — Angaaende Trolovelsen som Forberedelse til Egtevielsen, der var anordnet i Ritualet for alle dem, der ikke høre til de Privilegerede, var der ofte flaget over, at den menige Almue betragtede den som fuldstændig Bielse, og derfor levede sammen som Egtefolk, saasnart Trolovelsen var fuldbyrdet. Allerede i Christian VI's Tid var der tænkt paa en Forandring i den Henseende (Reskr. 17 Juli 1737), men det kom heller ikke videre; i Guldbergs Tid vilde man

*) Sir. G. Ussing, Kirkeforfatning. IV. 2. § 366.

forsøge ved Straffe at forhindre saadan Uffit (Frd. 19 Febr. 1783), men heller ikke dette havde frugtet meget, da Straffebestemmelserne vanskelig kunde gjenføres. Det var derfor et almindeligt Ønske, at Trolovelsen ganske blev affattet, eller indskrænket til en simpel Anmeldelse for Præsten forend Tilbudsningen*); men desuagtet gif der flere Aar hen forend Forandringen blev iværksat, hvilket først skete ved Frd. 1 Jan. 1799**).

De omtalte Forandringer, der paa een gang angif Varebog, Psalmebog og Ritual, og altsaa vare temmelig gjenmærgribende, ere et Beviis paa at Rationalismen stræbte at tænde sig Magten i den danske Kirke, og det var derfor ikke andet at vente end at den ogsaa i Literaturen maatte træde temmelig åbenlyst frem. Et Hr. Hornemann udgav en „Forklaring over Davids Psalmers fem Bøger“ 1789—95, hvorefter Biskop Jansen i Aarhus yttrede sig til Halle paa følgende Maade: „Hvad skal man sige om vor *primus theologus*, der fremkommer med en saa besynderlig Forklaring over de Psalmer, der handle om Messias. Er dette at forklare, naar man snapper saaledes, at det kan forståes saa eller saa — og hvordan kan en christelig Fortolker sætte det i Tvivl, om Kristus eller Apostlerne have forstået G. T. rigtig?“***). Æfentlig blev den samme Afsættelse fremført i „Kritik og Antikritik“ et literært Organ for de Orthodoxe blandt Landets Geistlige, saalænge det redigeredes af J. W. Bengon, bekendt fra den liturgiske Feide, og understøttedes af E. Fleischer, P. Smith, Korbye, resid. Kapellan ved Nikolai o. fl.

*) Jfr. Uefning, Kirkeferfatningen. IV. 2. § 372.

***) Disse Forhandlinger om Forandringer i Ritualen ere fuldstændig meddeelte af Halle i Blygtankeret, 1 og 2 D.

***) J. Møller, Halle's Breveverling, S. 138.

Endnu mere Opsigt vakte Aut. Hamborg, dengang Provå paa Regenien, siden Professor i Philosophien, ved at udgave „Mysa eller historisk philosophisk Afhandling over Gen. II og III“, der udkom 1790 først paa Tysk uden Angivelse af Trykstedet, siden paa Dansk. Forf. tager heri Moses' erdemka i Skole og ikke ham alene: „Ingen af alle de jødiske Historieforfattere rober mindste Gnist af philosophisk Aand eller det noyensinde tænkt paa, at en Historieforfatter maa hverken have Religion eller Fædreland“; Horesendingerne om Arvepud og Syndefald kunde efter hans Overbeviending, som han havde fundet ved at læse Jerusalems Betragtninger over denne Emne, „aldeles ikke bestaae med tornunge Begreber om det bedste Væsen“; derfor var han ved at anvende den høie Kritik kommen under Veir med, at hele Beretningen i Gen. 2 og 3 hidrore fra en ægyptisk Hieroglyph, som Moses havde fundet, men misforstaaet og udtydet paa sin Viis, og til yderligere Verus fulgte der med Bogen en Tegning over hvorledes den naagældende Hieroglyph kunde have seet ud. Strax da Bogen udkom blev den haardt angreben af samtlige Medudgavere af „Kritik og Antikritik“. Hamborg var en fortrolig Ven af Prof. Frud, tidligere omtalt som en af Fritænkernes Koryphæer, og havde efter dennes Dod paalaget sig at ordne hans Papirer og besørget Udgivelsen af hans Reise-Dagbog; derfor laae den Formodning nær, hvad ogsaa Hamborgs Modstandere beskyldte ham for, at den omtvistede Afhandling selv var en Hieroglyph, han havde fundet mellem Svinds Papirer og nu udtydet paa sin Viis. Beskyldningen manglede ikke Sandsynlighed, da Mysa unæg'elig er skreven med en vis Skarsindighed og Færdom, medens man i Hamborgs øvrige Skrifter ikke finder Spor af saadanne orientalsk antiquariske Studier. Iøvrigt viste „Kritik og Antikritik“ sig ved denne som ved alle lignende Veiligheder temmelig aands-

letlig, og det var kun en svag Modstand, det formaaede at vise imod den herskende Tidsretning.

Det er med Skildringen af den franske Revolutionens første, stærkt bevægede Aar, vi her beskæftige os, og hvis Brang-
 ske man egentlig kun saaer at see i Kirkehistorien, en Tid, da alt
 hvad der var hos Folk af ungdommelig Enthusiasme fulgte
 med spændt Opmærksomhed og med de dristigste Forventnin-
 ger enhver af Revolutionens frampagtige Bevægelser. Det
 var en Tid, hvor man tog sig alting let; da man glemte
 Skovet og Birkeligheden over Theatrets Skyggeverden og an-
 saa denne som den bedste moralske Oplysningsanstalt; da
 man samledes ved Driskebordet om Punseshollen og sang saa
 det ringede om Frihed, Lighed og Broderskab — Ord der
 dog fik en Slags Sandhed saalænge Punsen virkede. Men denne
 Tid fik i Danmark en særegen Charakter derved, at alle Friheds-
 kæmperne med samme Enthusiasme sluttede sig til Kronprinds
 Frederik og hans Regjering, hvis demokratiske Grundsætninger
 alle strev sig fra igaar, men fra den Dag, han og hans Raadgivere
 tog Sæde i Statsraadet. Derfor kunde, om jeg saa
 maa sige, vore Jakobinere ikke i de lamrende Klubber ud-
 tordne deres Band mod Thronen og heller ikke mod de ade-
 lige Stormænd, der stode den nær som dens bedste Støtter;
 men desto vægtigere faldt deres Band paa Geistligheden, i
 hvem de saae al sund fornuftig Oplysnings svorne Fjender,
 og de fandt villig Medhold hos Tidens Bantro eller fuld-
 kommen religiøse Ugyldighed. Det kunde derfor ikke være
 andet, end at Standens enkelte Medlemmer maatte føle, at de
 havde tabt den almindelige Agtelse og Tillid; man betragtede
 dem som Mænd, der vare leiende til at foredrage Lærdomme,
 hverken de selv eller nogen fornuftig kunde troe; og denne
 Bevidsthed lammede enten ganske deres Virksomhed eller bragte
 dem til at gaae paa Forlig med Tidens Fordringer. Plump

Spot med de bibelske Lærdomme som med alt hvad der herte Kirken til, var den sædvanlige Tone i en Masse Deputateter, og Alle der vilde tale imod, maatte enten gjøre det med den største Forsigtighed, eller de fandt ingen Værd. Disse Anfæxtelser tyngede stærkest paa Balle, der som Pastor fremfor nogen anden maatte føle sig kaldet til at tale den baanedes Christendoms Sag, især da han mærkede, at Trunket ikke blot daglig trængte dybere ind i Mæsen af Føllet, men at det ogsaa havde vundet Indgang og fandt Talsmand i de heiere Regjeringsscollegier. For at forsøge en aaben Forsvarskamp mod alle disse Modstandere begyndte Balle i Efteraaret 1793 sine bekendte Bibellæsninger i Baisenhuss-Kirken fra A. 6 til 8, hvor han holdt et udsærligt Foredrag over et selvvalgt Stykke af Bibelen, som han Dagen efterveien lod særskilt trykke for sine Tilhørere. Hans Hensigt var her at møde alle de Indventinger, der vare fremsatte med Bibelen, hvad enten de blot vare beuastede som plumbe Grovheder eller udviklede med fin vitenskabelig Grundighed, og disse Aftæmninger samlede en utrolig Masse Mennesker af meget forskjellig Art. Nogle som vistnok af et oprigtigt Hjerter for her at erholde Berøigelse mod de mangehaardte Tvivl; Mange lokkedes derved af Nysgjerrighed og atter Andre for her at finde Næring for deres saade og frække Spot. Balle stillede sig derved ganske blottet for disses Angreb, og de forsomte ikke at benytte Leiligheden især ved at udsprede Nygter om, at det var Stævnemøder og Lyst til allslags Uteerlighed der samlede Folk i Hobetal til Kirken. Disse Nygter fandt saa almindelig Tiltro, at Balle hver Sommer betænkte sig paa om han skulde fortsætte, især efterat Baisenhuset var brændt 1795, og han atter maatte begynde i Garnisonskirken; men han bestemte sig dog altid til at gjøre det, efterat have truffet fornødne Forsigtighedsregler for at overtøye alle dem,

der vilde lade sig overtøye, om disse Nygters Eognagtighed *). Senere udgav han disse Foredrag, som han vedblev med over ti Bintre, i Trykken under forskjellige Navne (Bibelsk Søn- og Helligdagslæsning, med Forerindring af D. Høgh Guldberg, I—II, 1797. 1800. Vor Herres og Frelfers Jesu Christi Levnet paa Jorden, I—II. 1803, o. a.). Da Geistligheden overalt i Landet interesserede sig meget for dem, fandt de en saa overordentlig Udbredelse, at Skriftet fik indtil 30,000 Subskribenter. Ganste mærkeligt er det, at medens man i Kjøbenhavn fandt saavel selve Bibellæsningerne som Bogen usfordragelig paa Grund af dens gammeldags stive Orthodori, saa var man flere Steder paa Landet, hvor Fristankeriet endnu var fremmed, utilfreds med den af den modsatte Grund. „Balles Bibellæsning — hedder det fra Jylland — har gjort en usordeelagtig Virkning paa Bønderne i Henseende til nyttige Bøgers Anskaffelse, da de havde ventet noget andet og mere end de fik“ **). — Ved Siden af Balle stod Baltholm som Religionens Forsvarer mod den herskende Bantro; han søgte som hidtil i sine „aandelige Taler“, at overbevise de Dannede om en guddommelig Nabenbarings Fornødenhed til Dyds og Lyksaligheds Befordring blandt Menneskene. Men medens han saaledes bekjæmper Tidens Bantro, mærker man tillige i al hans Tale og Skrift en større Tilnærmelse til de herskende Anskuelser for igjennem disse Indrømmelser desto sikkrere at vinde Indgang. For at tilbagevise den ringeagtende Tone, hvori der sædvanlig taltes om Præster, de gjængse Klager over at Standen i Grunden kun var til Byrde for Staten, skrev han sine „Tanker til

*) J. Møller, Balles Levnet. Theol. Bibl. XII, S. 177—81.

Kallejen, Magazin for Religionslærere. II. S. 620 fgg.

***) Iris og Hebe 1802. II. S. 57.

nærmere Eftertanke om den geistlige Stand (1794), der viste en Opmærksomhed næsten som hans liturgiske Forslag, og som træffende viste hans hele kirkelige Betragtning. Ordet „Præst“ fandt han i højeste Grad anstødeligt, og vilde derfor helst have det udsløttet af alle Skaldsbreve; istedenfor det skulde man bruge Religions- eller Folkelærer; Ordinationen var egentlig overflødig og den blev anstødelig ved sin Form, naar Biskoppen her sagde: jeg overantvorder Dig det hellige apostoliske Præste-Embedet, da det som bekendt ikke var Biskoppen men Kongen, der bortgav Embedet; men dog vilde han ikke have den ganske afskaffet for ikke at svække Standens Agtelse hos den eensfoldige Almue. Skulde denne tilfulde gjenvindes, saa maatte ogsaa den hele forberedende Undervisning ganske anderledes end hidtil lægges an paa at danne den Geistlige til Folkelærer. „Man har gjort Begyndelse til at danne Theologer men ikke Folkelærere; denne behøver ikke en centnertung Dogmatik og Moral for at lede Mennesket paa Dyds og Lykkeligheds Bane“. Derfor vilde han dog ikke have det theologiske Studium ganske afskaffet, men han vilde have gjort en skarp Forskiel mellem Folkelærerne i Kjøbstederne og paa Landet. Sine behøvede en noisigtigere Bibelfundskab, en større filosofisk Dannelse for at kunne gjendrive Tvivlerne; en Folkelærer paa Landet behøvede det derimod ikke; han havde langt mere Nytte af at lære Chemie, Naturhistorie og Landøkonomi, for at han kunde blive den lykkelige Mand, der veiledede Landalmuen i dens timelige som i dens aandelige Bestjæstiggelse. — Imod denne Betragtningssmaade i dens Heelhed var der Ingen, som gjorde nogen kraftig Indsigelse, men derimod bleve nok Enkeltheder alvorlig dablede af Jac. Baden i hans „Universitets-Journal“ og af Fleischer i „Kritik og Antikritik“. Hvad Bastholm

havde udtalt i sine Tanker blev snart videre fortsat. En riig jællandsk Herremand, Baron F. C. Wedel Jarlsberg udgav et Heftekrift under den Titel: „Den geistlige Stand bør aflaffes“ 1795—97, hvoraf de to første Hester ere tilegnede Bastholm, det sidste Balle. Allerede disse Hesters Titel naatte tiltrække dem Opmærksomhed. Forf. gav Bastholm udfommen Ret i, at det var Folkelærere man trængte til, ikke Præster; den ægte sunde Religion er kun Oplysning om Menneskets Pligter, og den har Enhver i sig selv, saa at Enhver er født Theolog og Præst; Folkelærere trængte man til, og dertil burde de store Summer anvendes, som Geistlighedens Egennytte og Herstesyge i Tidernes Løb havde afløst og afsødt Folks Uvidenhed og Fordomme. Bastholm indlod sig aldrig paa at erklære, hvorvidt han vedkjendte sig denne fortsættelse af hans Tankegang, der her var indvævet i alle Datidens yndede Talemaader om Præstebedrag og Præstedepotisme; men unegtelig var det den Betragtningssmaade, som intrent alle den Tids Oplyste og Dannede deelte, ligesom et og var den, der ledede Regjeringen i dens Bedømmelse af Geistlighedens Stilling.

Det første Forsøg, Rationalismen gjorde paa fuldstændigt vise sit Herredømme, var i Slesvig og Holsten. Ogsaa her havde de senere Aars reformatoriske Bestræbelser viist sig irksomme, men saa længe Cramer var Profantsler og Åstruense Superintendent, holdt man sig dog i sine Reformationer saa nær som mueligt til den kirkelige Christendom. Derfor sandt man ogsaa snart, at den nye Catechismus og en nye Psalmebog, der begge skyldte Cramer deres Tilblivelse, are komne et Par Decennier for tidlige, endskjøndt de den ang ansaaes for vigtige Forbedringer i Kirke- og Skolevæsenet. Men selv om man vilde lade disse gjælde, saa stod

dog endnu det vigtigste tilbage at forbedre nemlig den egentlige Kirketjeneste, og den gammel-lutherste Kirkeorden, der støttede sig til Kirkeordinantsen fra 1541 og Kirkebogen fra 1685, maatte nu udholde en ny Storm, efter at den i Pietismens Tid havde været Gjenstand for mange Angreb. Man vilde her ret systematist tage Sagen op, hvor den sidst var sluppen; Pietismens Efterladenskab Conradi's udførlige Udkast til et nyt Ritual i tvende Qvartbind, der 1738 var tilsendt Gen. Kirke-Insp. = Coll., blev atter taget frem, og tilstillet en anseet Geistlig, Consistorialraad W. R. SchwoUmann, Slotspræst og Sognepræst for Frederiksberg i Slesvig, med Begjæring om at han skulde gjenneingaae det paany. Han paatog sig ogsaa Arbeidet, men saaledes at han lagde Conradi's Udkast til Side, og udarbejdede paa egen Haand en ganske ny Liturgi. For at forberede denne udgav SchwoUmann 1793 „Grundsätze der in den Herzogthümern einzuführenden Liturgie“, men videre kom han aldrig, da Forsøget døde hen under Betænkninger, der bleve afæstede forskjellige Geistlige, og da der imidlertid var kommen en ny General-Superintendent, der selv havde Lyst til at paatage sig Arbeidet*). Efter Struenses Død (1792) var J. G. C. Adler bleven hans Efterfølger i Slesvig, hvem vi allerede kjende fra Kjøbenhavn som lærd og grundig Orientalist, men tillige som afgjort rationalistisk Præst. Universitetet i Kiel var i Gramers Tid blomstret frem til en forhen ukjendt Anseelse, men til samme Tid havde ogsaa Rationalismen vundet Borgerret der med Professorerne Edermann og Thieß, den første i det theologiske, den sidste i det philosophiske Facultet. Edermann var vel ikke nogen Stjerne af første Rang paa Tydslands

*) Schl. Holst. Provinzial-Berichte 1794. I. S. 197.

Høistoler, men som dristig Forkjæmper for den nye Dplysning havde han vundet et Navn, og mange af hans theologiske Afhandlinger, der alle gif ud paa at bortforklare Miraklerne og opløse den bibelske Historie i jævne Hverdagsbegivenheder, vare i „Fallesens Magazin for Religionslærere“ blevne omplantede paa dansk Grund. Dr. Thieß blev i disse Aar især bekjendt ved en „Andagtsbog“ 1797, hvori han ikke blot foredrog den platteste Rationalisme, men endogsaa ligesom angreb den kirkelige Christendom. Dannede af saadanne Lærere maatte naturligviis mange af de yngre Præster i Slesvig og Holsten være blevne godt forberedte til at modtage en Alterbog som den kunde ventes af Adler; men paa den anden Side var ogsaa paa mange Steder Mistanken vaft ved den Dristighed, hvormed man aabentlyst vragede og spottede den kirkelige Lærdom, og der yntedes allevegne i Krogene om, at hvad der tilsigtedes ved den paatænkte Ritualforandring, var at fortrænge Fædrenes Tro, der skulde give Plads for den nye Lære. Adlers Agende var heller ikke affattet saaledes, at den kunde betage Mængden denne Frygt; den sluttede sig vel forsaaavidt til det Tilvante, som den optog mange af de Bønner og Tiltaler, enkelte Præster ogsaa tidligere paa egen Haand havde brugt, da der ogsaa tidligere herskede i den Henseende større Frihed i de slesvigiske og holstenske Kirker end noget andetsteds; men med Hensyn til den gammelfirkelige Form for Gudstjenesten var Adlers Agende saa afvigende som den kunde være; det var de samme Tanker, Baskholm havde fremsat i sit liturgiske Forslag, gennemførte paa den meest skjærende Maade. Den gamle Textrække skulde vige for nye Perikoper, den gamle Messetone skulde forsvinde og give Plads for en af disse høitflingende rhetoriske Bønner, hvoraf den nye Alterbog vrimlede, og med de gamle Collekter forsvandt ogsaa de gamle Indgangspsal-

mer; den hyppige Brug af Fadervor skulde indskrænkes, og naar det skulde bruges, anbefalede en omfribende Form; den gamle Betsignelse stempledes som en mørk jødisk Tale, der maatte ombyttes med almindelige Phraser. Som det gif selve Gudstjenesten, gif det ogsaa de enkelte kirkelige Handlinger; Læren om Daabens saliggjørende Kraft blev bestemt modsagt derved, at Nøtdaab erklæredes for en gammel Overtro; blandt de forskjellige Anviisninger, Agenden indeholdt til fri Benyttelse for Daabens og Nådverens Forvaltning, var der i de fleste ikke Spor tilbage af den gammekkirkelige Form, og selv den Anviisning, der holdt sig nærmest til den, forbigik f. Ex. ved Daaben ganske Pagtens ene Led: Forsagelsen, og forandrede Troesartiklerne ganske vilkaarligt. Desuagtet manglede den adlerste Agende ikke sine Tilloftelser; den var affattet i et billedrigt glimrende Sprog, der formaade at gøre en vis theatralisk Effekt, hvorfor den ogsaa gjorde Indtryk paa de Mange, der satte en Værd i at regnes til de Dplyste og Dannede, medens dens Deflamationer vare tomme og uforstaaelige for den menige Almue.

Det er denne Agendes korte men mærkelige Historie vi nu skulde dvæle ved. Adler blev færdig med sit Arbejde 1796 og indsendte det til Regjeringens Approbation. Man ventede ikke, at A. P. Bernstorff vilde give sit Minde til nogen nymodens Kirkeorden, saalænge han var Præsident i det tydske Cancellie og meget formaadende Medlem af Regjeringen. Vel var ogsaa han stærkt paavirket af den rationalistiske Tankegang, men af Naturen var han ikke utilbøielig til et vist mystisk Sværmeri, hvad der ikke var usædvanligt blandt de tydske Stormænd paa den Tid ogsaa ved det danske Hof; desuagtet, eller snarere, netop derved blev han en ivrig Befordrer af den adlerste Agende, og Forsøget paa dens Gjennemførelse blev det Bærf, der ivrigt spyselsatte ham i

Reveaar, da han dermed haabede at sætte Kronen
 firkelige Reformation, han i Samvirkfomhed med
 vde begyndt*). Adlers Agende udfom altsaa først
 fort efter paa Danst, forsynet med et fgl. Refst.
 1797, der paabød Præsterne at indføre den uden
 gaaende Befjendtgjørelse fra Prædikestolen for ikke
 en allermindste Dpfigt, og kunde den ikke fuldstæn-
 s paa engang, saa skulde det skee stykkeviis og cf-
 ; det skulde staae Menighedens Medlemmer, eller
 som de her kaldtes, frit for at forlange de gamle
 , men gjordes der ikke noget saadant udtrykkeligt
 e, skulde Præsten uden videre Forespørgsel bruge

En saadan Fremgangsmaade ved Indførelsen af
 teorden var ganske usædvanlig, da Regjeringen
 tede alt Ansvar et fra sig over paa Præsterne; men
 ikke karakteristisk for den Maade, hvorpaa Nationa-
 de listet sig ind allevegne. Den kom frem som
 ornustige Christendom, der slet ikke vilde andet end
 Tro, og kun frævede enkelte smaa, ubetydelige
 ringer, medens den saa under denne ustyldige
 ommen forandrede de firkelige Værdomme og Skikke.
 sølte ogsaa nok det Ansvar, som dermed var lagt
 em; det var dem, der uden nogen offentlig Kund-
 ilde forsøge Indførelsen af den nye Agende, og de
 i mange Menigheders Dine til at staae som de
 ; der vilde unddrage dem den gamle Christendom
 deres egne nye Værdomme frem; paa den anden
 om Forsøget mislykkedes, saa kunde de ikke vente
 hold hos Dyrigheden, men maatte være forberedte
 ebreitelse ikke at være gaaet forsigtigt nok tilværfs.

Desuagtet var der ikke saa Præster, som nok af egen Drift havde lyst til at vove Forsøget; blandt disse var i den danske Deel af Slesvig Provst Boysen i Gammel Haderslev, og der udkom i Haderslev 1797 „Et Par Ord til Vægsfolk i de danske Menigheder angaaende den nye Kirkeagende“, der skulde anbefale dens Indførelse. I Begyndelsen lod det ogsaa til som om alt gik efter Dunst, ja Regjeringen meente endog at kunne fremskynde Sagen, hvorfor et Reskr. 6 Nov. 1797 paabød, at man istedenfor 1ste Advents Søndag 1798 allerede 1ste Januar s. A. skulde begynde Brugen af de nye Perikoper. Hvad enten det nu var denne Fremskyndelse, der voldte Forstyrrelsen, eller Regjeringen allerede dengang ikke var rigtig underrettet, saa meget er vist, at Reskripterne snart antog en anden Tone, hvoraf man ser, at der paa mange Steder havde yttret sig lydelig Uvillie mod Ritualforandringen. Det gik da som man maatte vente at Præsterne fik Skylden, og i et Reskr. af 8 Dec. 1797 fik de en Paamindelse om ikke at gaae saa rask frem, men heller, hvor der viste sig Spor af Utilfredshed, indtil videre blive ved det gamle, og altid dog først spørge sig for, førend de foretog nogen Forandring. Men dermed var der ikke taget noget tilbage af hvad der tidligere var anordnet, og altsaa skulde Brugen af de nye Perikoper tage sin Begyndelse med Aaret 1798. Dette skete ogsaa, men dermed brød den gjærende Utilfredshed først aabenlyst frem, og mange Steder kom det til voldsomme Optrin. Naar Præsten begyndte at oplæse den nye Text, raabte man til ham: hold op med det Kram! gjorde han det ikke, gik enten hele Menigheden bort under Prædikenen med Bunden og Sværgen, eller den anfaldt endog Præsten, saa at han paa enkelte Steder kun med Nød og neppe kunde slippe bort, og der maatte tilkaldes Husarer og Dragoner for atter at bringe Orden tilveie. I to slesvigiske Menigheder, hvor Præsten efter den nye Alterbog gik paa

prædikestolen uden at der var sunget „Vi tro allesammen“ uden at bede „Gadervor“, reiste En af Menigheden sig, læste Gadervor og begyndte Sangen, hvorpaa Præsten ned af Prædikestolen og forlod Kirken. En Mængde vestreister for og imod bidrog ikke lidet til at vedligeholde tidens Hæftighed, og mellem disse var der især eet, som igjennem: „Schreiben eines holsteinischen Kirchspiels: its an seinen Freund in Schweden“ Hamborg 1798. Det skrevet i samme gemytlig-humoristiske Tone som „Wandscher Bote“ pleiede at bruge, og det saa godt, at man gjættede paa Claudius selv eller paa Grev Stolberg som Forfatter. Hans Bedømmelse af Agenden var meget skarp; han kaldte i dens mange Bønner „prunkende Ord, som kun indeholdt lidet Lys og endnu mindre Barme“; men hvad han formelig gjorde gjældende, var, at Agenden ikke blot forandrede den gammeltdags Form for Gudstjenesten, men forandrede selve den gammeltdags Christendom, som den var lært af Luther og foredraget i de symboliske Bøger. Endstjøndt man ikke manglede paa haanlige Udfald mod Sognefogden fra alle Sider, saa stemte hans Ord altfor godt med Bøndernes Syntese, til at de ikke skulde gribe dem med Begjærlighed. I Hamborg udkom atter 1798 „Dr. Morten Luthers Omdømme Betænkning ved Forbedring i Kirkeskifte“, der søgte at bibrænde, hvad man kaldte, den ugrundede Frygt, at „der igjemed de nye Kirkeskifte skulde indføres en ny Lære, og den gamle christne Tro derved afskaffes“; men alle slige Modbesværelser bleve de fleste Steder frugtesløse, og Forstyrrelsen vedblev. Under slige Omstændigheder gjorde Kirkevisitorierne den provisoriske Foranstaltning, at de Menigheder, hvor der var eller hvor der kunde befrygtes Uroligheder, skulde beholde de gamle Texter og de gamle Skifte, og det skulde ikke længe førend denne Foranstaltning erholdt Regjeringens

ringens Sanction. Krb. af 26 Jan. 1708, der skulde oplæses fra alle Prædikestole og trykkes i alle Aviser, bekendtgjorte, at „det ikke var Kongens Aigt at paanode Menighederne en ny Religionslære; han havde betroet Agendens Afhæftelse til Mænd af prøvet Indsigt og Menstæffenhed, men da han ikke vilde paalægge nogen Samvittighedsvang, saa kunde de Menigheder, der yndede den gamle Form, indtil videre blive ved samme, og da de gamle Texter vare esle af samme Kilde som de nye, saa kunde man ogsaa freudeles beholde dem“. — Dermed var altsaa i Grunden Agenden opgivet, da dens Brug for Fremtiden vel blev tilladt men ikke befaleet; men Bevægelsen standsede derfor ikke saa hurtig, da mange Menigheder, der tidligere havde ladet sig overtale til at antage den nye, nu vilde have den gamle tilbage, og der udkom endnu i Agendesagen tvende kongelige Befalinger til Præsterne. I et Circulære af 10 Febr. 1708 blev det atter paalagt dem at gaae frem med den største Forsigtighed, og paa enhver Maade søge at forebygge Splid og Forstyrrelse; Reskr. af 23 Febr. s. A. befalede dem altid at beholde hvad der var og Belignelsen i den gamle Form, da disse Endringer ansaaes for de meest stødende og meest paafaldende *).

Denne korte men voldsomme Kirkefamp vakte stor Opvigelse i vide Kredse, og blev Gjenstand for mangehaandte Betragtninger. Mærkelig er Præsternes tilsyneladende fuldkomne passive Stilling, midt imellem Regjeringen og de gjenstridige Menigheder, men uden tvivl var dette kun et Skind, der kom af, at ingen af de gamle Præster, der holdt med den gamle Alterbog, havde Mod og Dugtighed nok til at træde

*) Jfr. Fahren, *Vidst Magazin f. r. Religionslærere* II S. 625-78 siter Henke, *Nachtr. für die neueste Kirchengeschichte*, VI. En stor Samling af de i Anledning af Agenden udfomne Stridskrifter findes paa Kgs. Bibl.

offentlig frem ikke alene imod Regjeringen men imod den her-
 skede Mening, og fandt det derfor raadeligere at skule sig
 bagved Menighedernes Gjenstridighed, medens den nye Agen-
 des Benner meest mellem de yngre Præster vare virksomme
 nok, ja netop ofte forplumrede Sagen ved altfor hæftigt at
 fordomme den gamle som Mørkhedens og Overtroens Værk.
 For at berolige den ophidsede Stemning udstedte General-
 superintendent Callisen i Holsten et mærkeligt Hyrdebrev til
 si Siftis Geistlighed af 3 Febr. 1798, hvori han vel ikke udtaler
 nogen Dom over den nye Agende, hvad han ikke godt kunde, da
 han jo officielt havde billiget den, men formaner Præsterne
 at søge at gjenvinde Menighedernes Tillid ved „at for-
 spare den ældgamle christelig protestantiske Sandhed, og møde
 den Mistanke, som om man havde til Hensigt efter nogle
 falske Opklareres ubesindige Plan at indføre en uchristelig
 Lære“. Fremdeles formaner han dem til at have noie Til-
 syn med de efter den nye Pædagogik opdragne Skolelærere,
 „uten hvilke den mod den nye Agende tildeels fremkomne
 Ubillie ikke var bleven saa lydelig, da de ofte vare alt-
 for villige til at fordomme den gamle og derved vakte Fryg-
 ten hos Forældrene for den nye Lære“ *). Dette Hyrdebrev blev
 ogsaa offentliggjort og afgav et nyt Bidrag til denne mærke-
 lige Strids Historie. I tydske Journaler og Tidsskrifter und-
 led man ikke at underkaste Regjeringens hele vallende Frem-
 gangsmaade ved denne Leilighed en skarp Bedømmelse, men
 man kunde ikke nægte det, at det var et aabenbart Nederlag
 den nye Oplysning havde lidt mod de indgroede mørke Fordom-
 me, hvorfor „Allg. deutsche Bibliothek“ foreslog at man aldrig
 mere offentlig skulde omtale denne Agendestrid, for ikke at
 friste Uvidenheden paa andre Steder til en lignende Gjenstri-

*) Kallejen, Nyt Magazin for Religionslærere. II. S. 745-52.

dighed. „Et slemt Exempel — udbryder en anden Oplysningsven — er dette mislykkede eller meget mere tilbageslaagne Forsøg paa at forstaafe den offentlige Cultus mere Værdighed og større moralsk Nytte! Skulle da Disciplene mestre Læren, skulle Kaarene befale Hverden, hvorledes han skal se dem? . . . Er det maaskee den for Tidernes Aand ydmyede Hoiagtelse for Menneskerettigheder og Samvittighedsfædet, eller er det Uforstandighed, Afmagt, og en al Umage undvigende Sigegyldighed?“ *) — Generalsuperintendent Adlee havde af disse Aars Tildragelser lært større Forsigtighed; Oplysningens Bærf maatte forberedes, og mange indgroede Fordomme udryddes; i det Næmed stiftede han i Forening med Provst P a y s e n, Sognepræst ved Domkirken i Slesvig, 1798 „Det nordiske Selskab“, hvis Formaal var at fremme den offentlige Underviisning i Slesvig. „Hvilken Mængde Dogmatik opfylder endnu stedse vore Lærebøger! hvilken Forfeetthed hersker i de fleste brugelige Læreplaner, medens der gaanske mangler paa en egentlig Studieplan; hvor fængsles vi ikke endnu af mange udserte Formularer og Statuter; den største Deel af Nationen er endnu langt tilbage, vore Kirker gjenslyde endnu hist og her af de merke Aarhundreders usrugbare Dogmatismus!“ Foreningen skulde bestaae af sande Menneskenemmer, der afholdt et Møde teengang om Aaret i Ugen for Mikkelsdag i Slesvig for at virke til sit Formaal fremme ved alle lovlige Midler. „Fuldkommen Uafhængighed af al ugyldig menneskelig Autoritet i Forstands- og Samvittighedsjager“, var Foreningens Grundsætning, og den vilde virke til, af sin Kreds at forjage alle bydende Magtsprog, alle tuende Citater af allerede tilstedeværende Troes-

*) P. N. Kallefen, Nyt Magazin for Mellemstandene. II. S. 678
 efter Gentle

domsforftrister" *). Saaledes vilde man altsaa forbedre det der var overilet ved Agenden, men foreløbig trængte man sig med, at Forsøget heller ikke havde været ganske løst, da alle Kjøbstederne dog holdt fast ved den, og selv i de Stæder, hvor der var Præster, som vilde holde Stridstiden, søgte man tilnærmelsesviis at efterligne den.

Vi vende vi os atter til det egentlige Danmark og navnlig til Kjøbenhavn, hvor det fornemmelig var Tidens Gjenstand, medens den kun hist og her yttrede sig i Prognoser, da træffe vi her i kirkelig Henseende alt opløst i en Forvirring. Hvad der besad nogen Dygtighed blandt Mænd blev enten revet med af Tidens Tankegang og spredte sig i orientalske kritiske Studier, og en Mand som Wolf Frederik Engelbreth var derfor et Særsyn for Aar, der paa sin Udenlandsreise (1791—95) ved sin store antiquariske Lærdom havde vist Opmærksomhed for Europas navnkundigste Mænd, og som dog havde beviset en ustrømt Hengivenhed for den gamle lutheriske Dogme.

Men han søgte intet Rald til at træde op i det store; hans Hu stod til at prædike sin Tro uhindret i en landsbymenighed, og hans Dnsste blev opfyldt, da han strax efter sin Hjemkomst blev Præst i Lydersløv i Sjælland. — I Kjøbenhavn selv var der i disse Aar ingen dansk Præst af fremragende Betydning, efterat Holm med Christiansborgs Slots Brand (1794) havde opgivet sin offentlige Virksomhed, da han efter den Tid kun prædikede i Cabinetet; den lærde Andr. Birch, som ogsaa regnedes mellem de ypperste „aandelige Talere“, døde ligeledes ved Branden (1795), der lagde Baisens i Aske, og han kom kort efter bort fra Kjøbenhavn.

Blandt Byens andre Præster, var der nok Adskillige der i nogle Aar kunde have stort Tillob — som C. F. Hoyer ved Holmens, især i den Tid han var Capellan, Laurids Smith i den korte Tid han var Capellan ved samme Kirke, — men der var ingen af dem, som kunde forstaae sig nogen varig Indflydelse. Af fremragende Betydning var derimod den tydske Præst Dr. J. G. Marezoll, der var B. Münters Efterfølger ved Petri 1794—1803; han var allerede førend han kom hertil en navnkundig Taler, og til ham gik omtrent alle de Dannede, der overhoved endnu gik i Kirke. Hans „Andagtsbog for Fruentimmer“, hans „Prædikener“ gjorde stor overordentlig Lykke, og bleve oversatte af M. E. Liebenberg, dengang Fængselspræst i Kjøbenhavn, og den første tillige anbefalet i en Fortale af J. C. Gutfeld, Præst i Hirschholm, der begge hørte mellem de mere bekjendte danske Præster. Ogsaa ved den reformeerte Kirke var der dengang tvende søgte tydske Prædikanter, Maurenbrecher og von Gehren, endvidere den tydske Hospræst Dr. Christiani, der dog kun sjældent lod sig høre*). Det var ikke noget tilfældigt, at de tydske Prædikanter i disse Aar afgjort havde Fortrinet; disse Mænd vare komne ud over den vakkende Usikkerhed, der lammede endnu de fleste danske Prædikanters Tunger; her fandt man hvad man søgte, en reent naturalistisk Mund, indsvøbt i blomstrende Ord eller stybøie Talemaader.

I Hovedstadens meest dannede tydske Kredse, der samlede sig om flere tildeels udmærkede Mænd, som A. P. Bernstorff, Hertugen af Augustenborg, Schimmelmann, Reventlow o. fl., fulgte man med spændt Opmærksomhed alt hvad der bevægede sig i den tydske Litteratur, uden at man synberlig ændrede den aandelige Udvikling i Landet selv; ifkun den uden

*) Jfr. Orsted, Af mit Livs og min Tids Historie. I. S. 18.

næmneligning talentfuldeste danske Forfatter Jens Baggesen
 v fuldkommen dragen ind i denne Kreds og der fastholdt
 alle Smigerens Tryllebaand. Det var her den høirøstede
 bel, hvormed Immanuel Kant's kritiske Philosophie
 sedes paa Tydslands Høiskoler, først fandt Gjenlyd, og
 iggesen kastede sig over den med hele sin Sjæls Ietsfænge-
 e og stærkt blussende Begeistring. Fr. Münter, der ogsaa
 ene sluttede sig til den tydske Kreds, kunde som theologisk
 ofessor ikke undlade at stænte den nye Philosophie nogen
 pmærksomhed, men han var intet philosophisk Hoved og det
 r kun meget løseligt dens Resultater bleve dragne med ind i
 ns Forelæsninger over naturlig Theologi. Den eneste der
 v afgjort philosophisk Talent, tilegnede sig Kant's Tænte-
 s var Chr. Hornemann, en Fætter til Theologen af
 nne Navn; men han kom kun til i enkelte Forelæsninger i
 raaret 1793 at udtale de dristige Forventninger, hvormed
 n nye Philosophie overalt hilsedes af sine begejstrede Til-
 ngere. Hans „Efterladte philosophiske Skrifter“ bleve efter
 ns tidlige Død 1793 udgivne af hans Ven Spleth, der
 leledes døde i en ung Alder, saa at Juristen Schlegel, den
 døde Hornemann's Svoger, blev den første Kantianer, der
 i 1797 fik nogen Indflydelse ved Universitetet. Derfor blev
 t ogsaa fortrinsviis mellem de juridiske Studenter den nye
 hilosophie fik sine varmeste Tilhængere, medens Theologerne
 et Hele tildeels med en vis Sky holdt sig borte fra den.
 en eneste begavede Præst, der henregnedes til denne Skole,
 r N. G. Birchner, der ligeledes døde i en ung Alder
 98, men det var mere som politisk Forfatter end egentlig
 n Præst han hos sin Samtid vandt et anseet Navn. Om-
 dfføndt saaledes Kantianismen kom til at sævne sin Tals-
 mb blandt Theologer, saa var Indvirkningen af den tydske
 eratur i det Hele for stor til at den ikke paa mange Maa-

der skulde faae Indflydelse paa Tidens Tankegang. — Man betragter gjerne Kant som den rationalistiske Tankegangs Fulbender, eller som Fulbender af det attenende Aarhundredes nedbrydende Retning i det Hele, og vistnok var han det ogsaa i en vis Forstand, men derved kommer man dog let til at misfjende Kantianismens væsentlige Betydning for den aandelige Udvikling. Kant gik ud fra sin Tids gjængse Betragtning, men saaledes at han ved at gaae ud fra den, vilde fore bort fra den. Han gik i sin theoretiske Deel ud fra, at al vor Erkjendelse beroer paa Erfaring — der foresandt han sin Samtid —, men viste nu hvorledes man ved at gjennemtenke denne Sætning dog kom til at anerkjende aprioriske Ideer, der vare uafhængige af, og Betingelse for al Sandhed og Erfaring. Han gik praktisk ud fra, at Moralloven, det kategoriske Imperativ, er det eneste almengyldige — der foresandt han sin Samtid —, men nu søgte han at vise, at man ved at forbyde sig i denne kom til at gjenopbygge den sonderbrudte Dogmatik, om end paa et andet Grundlag. Holde vi os til det Punkt i Systemet, der staaer i nærmest Sammenhæng med det Religiøse, da forfaste han som bekjendt den ganske objektive Beviisførelse for Guds Tilværelse, og vilde at denne ligeledes skulde tage sin Udgangspunkt fra det Moraliske, uden at han dog ved at kalde Guds Tilværelse et Postulat af den praktiske Fornuft, i og for sig vilde gjøre Guds Tilværelse tvivlsom og usikker. Dette Paradox angiver det Eiendommelige i Kants Opfattelse, idet han dermed paa den ene Side fremhæver, at det kun er for den aandeligt bevægede, at den høiere Aandeverden, Gud, Frihed og Udødelighed, giver sig tilkjende, men for ham er den ogsaa det visseste af alt; medens derimod paa den anden Side den, der ved at fornægte Morallovens ubetingede Gyldighed, har fornægtet alt høiere Aandelig, derved selv har tillukket sig for Aandens Aabenbaring, og

derfor heller ikke kan komme til den ved nogen blot udvortes Slutningsfølge, saaledes som denne er fremstillet i de objektive Bevisførelser. Disse Kant's Tanker bleve af Samtiden grebne og udviklede paa en forskjellig Maade; de, der hylde reent materialistiske Grundsætninger, holdt sig til den negative Side hos Kant, og beraabte sig paa hans Forkastelse af alle Bevisførelser for Guds Tilværelse, som en Benægtelse af Guds Tilværelse selv; Naturalisterne derimod, der ved Naturens Betragtning meente at være komne til denne Erkjendelse som sikker og uomtvistelig, beskyldte Kant og hans Benner for Atheisme, og da denne overfladist naturalistiske Betragtning var den giængse, saa blev det Synspunktet, hvorfra man i Almindelighed betragtede dem. Den kritiske Philosophies Tilhængere afviste saavel hine Lovtaler som disse Beskyldninger, og paaastod netop ved deres Tankegang at have hævdet Ideernes oversandselige Verden en sikker og uantastelig Stilling, og derved banet Veien for en dybere religiøs Erkjendelse. „De der have kjendt den herskende Aand i de sidste Decennier af det attende Aarhundrede — skriver A. S. Ørsted *) — ville vide, at den kantiske Philosophie, uagtet den var langt fra at give det Historiske i Christendommen den Værd, der tilkom samme, dog ei alene i en ganske anden Betydning end Datidens Populærphilosofher værnedes om dens moraliske Kjærne, men ogsaa ydede dens af Populærphilosofherne forsmaaede eller endog haanede Dogmer en Erkjendelse, der, om den selv som symbolist Dpfatning ikke overalt gik dybt nok, dog allerede i sig kunde have en stærk religiøs Kraft, og derhos aabne Gemytterne for en fuldstændigere Erkjendelse“.

Det første Forsøg paa at anvende de kantiske Grundsæt-

*) A. S. Ørsted, Af mit Livs og min Lids Historie. I. S. 34.

ninger paa Theologiens Behandling, stete i et anonymt „Repertorium for Fædrelandets Religionslærere“ (1795—98), som netop derved vakte i Dieblillet betydelig Opsigt. Strax i det første Hefte anmeldte Udgiveren det som sin Hensigt „at forberede en Revolution i det theologiske Studium som det hidtil dyrkedes i Fædrelandet“, og Kant blev da nævnet som den hele nyere Videnskabelighed store Reformator. „I sin hele Fylde aabenbarede sig Sandhedens Aand, som Sandhedens evige Lærer forjættede alle dem, der skulde forkynde hans himmelske Lære, i sin ypperste Repræsentant, Immanuel Kant — velsignet være hans Navn i Menneskehedens Aarbøger!“ Som en Begyndelse til denne store Reformation gav Udg. sig strax ifærd med at tilintetgjøre de kjøbenhavnske Præsters literære Organ „Kritik og Antikritik“, der havde tilladt sig at kalde den i hine Aar saa almindelig beundrede Gampe en Føllesforsører og en Rolighedsforstyrrer. „Ere Udgiverne findede at ophæve denne Journal, der dog kun gjør dem foragtede for enhver Fornægtig, saa ville vi regne det Skete til den menneskelige Aands ydmygende Bildfareller; stee dette ikke, saa forfætter jeg dem, at de hos mig skal gjøre den ikke behagelige Erfaring, at den bestemte Tænkter tillige er den bestemte Mand til at handle . . . Navnene Fleischer, Bengon, Rorby skal inden soie Tid slaaes paa Kirkehistoriens Galge!“ Denne latterlig anmassende Tone forseilede ikke sin Virkning, og Repertoriet vakte stor Opsigt, der blev betydelig forsøgt ved den strenge Anonymitet, Udg. vidste at bevare; det var unægtelig færet med et vist Talent og fik saaledes Betydning, ikke just ved at anvende Kant's Grundsætninger paa Theologien, hvad man efter Indledningen skulde have formodet, thi Kant's Navn var kun et Skildt, men ved at overføre den i den tydske theologiske Literatur herskende Tone, uden just ligesom at over-

ette tydske Bøger, men mere ved at benytte tydske Profes-
 sors mundtlige Forelæsninger. Det var saaledes Repertoriet,
 er først kom frem med de siden saa bekendte naturlige For-
 aringer af Evangelierne, som Dr. Paulus, dengang i Jena,
 i Dødsloob; det var i Repertoriet, man først paa Dansk
 de dybere kristelige Læresætninger om Arvesynd, Forsø-
 ing og Gyldestgjørelse, affærdigede som Forestillinger, hvis
 forsvarlighed den nyere Videnskab tilfulde havde godtgjort.
 Religionslæreren bør i offentlige Foredrag afholde sig fra
 Drøffene Jesu Forsoning, Gyldestgjørelse osv., fordi de
 verken ere bibelske eller Folgeslutninger af rene Bibelideer;
 anfatte den Lære, at Jesu Komme paa Jorden var en af
 forsynets høieste Begjæringer; af Mennekehedens Natur-
 nlæg og af Jesu Religion ulede han alle Bevæggrunde til
 en rene Dyd". Det var saaledes den rene Rationalisme,
 er her kom til Orde, og skjøndt Udg. stadig omtalte Balle
 med Ærbødighed som den fornuftigste Biskop, der endnu havde
 æret i Danmark, saa kunde denne dog ikke undlade at tage
 i Gjenmæle, hvad han især gjorde i tvende Ordinations-
 iler: „Et Ord i Tide til kristelige Medborgere" 1795 (med
 lange Hentydninger til Dr. Paulus Mirakelforklaringer:
 Landringen paa Havet og Bespisningen i Ørtenen) og „Om
 te vort Haab paa Jesu Forsoningsdød beholder sin fulde
 kraft og Betydning?" 1796. Men det blev ikke herved.
 Der indløb nemlig idelig til Biskop Balle anonyme Dpför-
 ringer om at paakalde Regjeringens Bistand for at standse
 i Angreb paa Kirkens Lære, der som det lod hidrørte fra
 kirkens egne Tjenere. I Anledning heraf indgav Balle en
 skrivelse til Cancelliet af 15 Jan. 1796, som han tillige
 offentliggjøre*), der er bleven mærkelig ved den uforber-

*) *Bligtanteret*, II, 3. S. 137—43. Bibelen forsvarer sig selv.
 II. S. 385—89.

holdne Maade, hvorpaa han udtaler sig om Præstens Still-
 ling. „Han (Religionslæreren) aflagde en hellig Eed for
 den Alvidendes Afsyn, i hvis Følge han som Præst troelig
 skal indskærpe Tilhørerne den himmelske Lære som den indbe-
 fattes i de prophetiske og apostoliske Skrifter samt i den
 danske Kirkes symboliske Bøger Her er altsaa en Pagt,
 der af en ærlig Mand bør holdes i den usvigeligste Dyrig-
 tighed. Han kan ophæve den ved Aftrædelse fra sit Embede,
 men bryde den kan han ikke, og dog forblive i Embedet,
 uden at handle paa en troløs Maade som en Bedrager og
 paadrage sig tilbørlig Straf efter Lovene. Han straffes ikke,
 fordi han nu tænker anderledes end vor Troesbekjendelse til-
 stæder, men fordi han handler anderledes, end han som god
 Borger og lønnet Embedsmand bør handle efter Eed og
 Pligt“. Dette blev sagt under Forudsætning, at Repertoriets
 Udgiver var Præst, hvad han bestandig havde givet sig Mine
 af, men det viste sig ikke at være Tilfældet. Han navngav sig
 nemlig nu selv, og det var en Student M a l t e M ø l l e r, der
 altsaa ikke havde nogen Ansættelse, hvorved Klagen faldt bort
 af sig selv. Under et Ophold i Göttingen og ved andre
 tydske Universiteter havde han opsamlet de theologiske Stud-
 stykker, han var kommen frem med, men nu da Anonymitetet
 ikke længer gjorde Repertoriet interessant, døde det hen af
 sig selv.

Ingenfinde blev Bibel og Christendom spottet og haant
 paa en frækkere Maade end netop i disse Aar. Tilbeed-
 hidsrørte dette vistnok fra Skillingssjægere, der under mange
 Frafer om opoffrende Iver for Oplysning og Dyd, i Grun-
 den kun skrev for at tæffes deres Publikum; disse bleve troelig
 hjulpsne af ungdommelige Fusentaster, som den franske Revo-
 lutions Storme havde sat i den meest ekstatistiske Stemning,
 og som for at efterligne deres franske Forbilleder med al

lagt vilde nedbryde Religion og Christendom; men ingen visse vilde dog have vovet at gaae saavidt, dersom de ikke vde fundet saa meget Medhold hos de dannede Klasser i Mændelighed som de virkelig fandt. Balle havde ubentvivl et, naar han paastod, at Religionsformerne gif dristigere end hertillands end de fleste andre Steder. „I Tydskland man allerede at høre, da Spalding strev sine „fortrolige breve“: Kun ikke den christelige Religion, forresten kan det være ligegyldigt hvormeget eller hvorlidet man vil troe“; og os hvor man i den senere Tid har lært at føre det dristigste Sprog som nogensteds er at høre i Europa, lyder Tønsens høiere: „Heller ingen Religion end den orthodore; det er Danmarks Pligt at give Verden Exemplet“^{*)}. Blandt lærerne for dette Stormløb stod den som Litteræthistoriker og stjerne Prof. Rasmus Nyerup, der ved sine „Efterretninger om udenlandsk Litteratur“ siden 1793 trolig søgte at gjøre danske Læsere bekendte med alle de tydske Skrifter, der ornægtede Christendommen, medens han (siden 1790) som Redaktør af et af Kjøbenhavns meest agtede kritiske Organer „Lærde Efterretninger“ søgte at indføre den samme Tone i Bedømmelsen af de udfomne danske Bøger. Bismot blev han i roa Plumphed langt overgaaet af sine Medstribere, men dog var han altid tilrede med bittere sarkastiske Udsald mod Kirkelæren, og omtalte denne paa den haanligste Maade som rimelig Overtro og Præstebedrag. Ved Siden af Nyerup stod en theol. Cand. Otto Horrebow, der siden blev Baccellanus ved Communitetet. Medens han som Candidat besøgte Balle's katechetiske Dveller strev han en Afhandling i „Samleren“ 1793, hvori han foredrog en reent naturalistisk Religion med Forkastelse af al Aabenbaring som en Urime-

*) R. G. Balle, Bibelen forsvaret sig selv. II. S. 661.

lighed; Balle overtalte ham da til at forlade *Dvejserne*, da han med saadanne Grundsætninger umueligt kunde søge geistlig Befordring; han gjorde det ogsaa, og begyndte da 1796 Udgivelsen af „Jesus og Fornuften, et Religionsblad“, der i disse Aar vakte megen Opsigt. Tidligere var det fornemmelig Ugebladene „Samleren“ og „Politisk-physisk Magazin“ (red. af en Chr. Boed), der indeholdt de plumpeste Angreb paa Religion og Christendom, og de vedbleve bestandig i den samme Tone, trolig understøttede af en Mængde andre Skriblere, der meest gav sig af med at oversætte fra Tydsk, saaledes K. H. Seidelin, der oversatte „E. F. Barths naturlige Religions Katechismus“ 1796 o. A.

Regjeringens Forhold til disse revolutionære Fritænkere eller, som de selv kaldte sig, Fornuftens og Dydens Talsmænd var temmelig planløst og vilkaarligt. I Almindelighed hørte især siden Plakaten af 4 Dec. 1790 en næsten uindskrænket Trykkefrihed, men desuagtet tillod Regjeringen sig ved enkelte Veiligheder voldsomme Indgreb. En Bogtrykker, Billum Stephanson, der mellem den Regn af Flyveskrifter som fulgte paa Slotsbranden 1794, ogsaa vilde bringe sine Bittigheder til Torvs, blev, efter hemmelige Angivelser til Cancelliet, sat under Generalfiskalens Tiltale, der anlagde ham for „Forbrydelser mod Gud“ og han blev dømt til Fængsel paa Vand og Brød. I det hele hørte de hemmelige Angivelser til Dagens Orden; vi have allerede set et Exempel derpaa, i de hemmelige Angivelser, der indløb til Balle mod Möllers Repertorium; og dette er ikke saa uforklarligt naar vedkommende Autoriteter virkelig toge Hensyn til sig. Man har villet bedømme Balles Forhold til „Aristokraternes Katechismus“, et Flyveskrift af en ung Student, den siden bekendte Malte Brun, ganske paa samme Maade; men der er dog den mærkelige Forstjæl, at Balle havde underskrevet sin

givelse, samt at han siden offentlig vedkendte sig den. Ved det ledebe ham til dette høist paafaldende Skridt, der blevet haardt bedømt baade af Samtid og Eftertid, var rigt den samme Betragtning, som han under andre Forbud ofte gjorde gjældende; ligesom han altid mindebe de æfter, der afveeg fra Kirkelæren, om deres Fed paa symboliske Boger, saaledes vilde han nu bringe det Fed af abedseben i Anvendelse, der forpligter til at vaage over kongens Enevoldsmagt*); men dermed bliver det ikke foret, hvorfor netop denne lille Katechismus skulde undgælde samme Tid som hundrede andre Piecer udtalte ganske det samme. Iøvrigt var Sagen mod Malte Brun væsentlig litisk og det samme gjælder om de øvrige vilkaarlige ressesager — blandt andet Collets pludselige Entledigelse som Assessor i Overretten — saa at vi her kun maa minde om dem, fordi dengang mere end nogenstunde ellers den politiske og religiøse Jakobinisme altid gif Haand i Haand. Den almindelige Mening blandt Tidens Dannede var uagtet om de Udseelser afgjort for en udstrakt Trykkesfrihed. Præsten i Rindner's Skrift „Om Trykkesfriheden og dens Lov“ (1797) vakte derfor en saa almindelig Opmærksomhed, og vakte en saa almindelig Deeltagelse, som kun saa danske Skrifteforfattere have gjort; han udtalte sig for fuldkommen uindskrænket trykkesfrihed, hvori han under et absolut Monarchi saae det eneste Bæru for Borgernes Ret og Frihed. Biskop Balle udtalte sig ved mange Leiligheder, ledet af en christelig Betragtning, for Uttrings- og Meningsfriheden, hvorfor han saae under al den Mistjendelse og Haan han maatte lide, at han stode sig med: „Der kommer nok den Tid, da Sjællants afslidte hyperorthodore Biskop vil findes at have bidraget

*) S. Røller, Balles Levnet. Theol. Bibl. XII. S. 187-96.

mere til sand Sjælefrihed og ægte christelig Forbrøderlighed, end mange Kraftmænd midt i deres springende Fattelbands^{*)}. Det var ikke med verbøslig Magt men med fornuftige Grunde han vilde have Christendommen forsvaret, og han gik altid ud fra den Betragtning, at den Stilling, som ved Kongeloven var givet Kirken i Danmark, kunde Kongen og Folket der i Forening havde givet Kongeloven, atter forandre. „Stal Landets offentlige Religion forandres saa maa Folket selv offentligen give sit Samtykke dertil, og da beholder jeg vel min Tro ubestaaren med Nedlæggelse af mit Embede, men har forresten ikke et Ord at sige mod Folkets Villie^{**)}“.

Det var altsaa med Grunde, at Balle vilde have Christendommen forsvaret, men derfor følte han sig ogsaa stærkt tilskyndet til at lade sin Stemme lyde med i Døgnstrifterens Virvar. Rigtignok savnede den heller ikke paa denne Kampplads ganske Forsvarere. Prof. Jac. Baden søgte i sin „Universitets-Journal“ i en findig men syndig og bestemt Tone at dæmpe og modarbejde „Kraftmændenes springende Fattelbands“; men Præsterne taug og dem paalaae det dog nærmest at tage til Orde. „Kritik og Antikritik“, der hidtil efter Evne dog havde søgt at gøre noget, var forstummet eller var gaaet over i andre Hænder; Bastholm blandede sig aldrig i Dagbladenes Polemik, men holdt sig gjerne noget tilbage, hvad allerede var Samtiden paafaldende. „Nogle skumlede over mig, fordi jeg taug; — skriver han selv i sin Levnet^{***)} — disse Mennesker maa enten ikke have læst mine Skrifter, eller ikke indseet min Hensigt med dem, thi endt det selv

*) J. Nøller, Balles Levnet, Tillæg. Theol. Bibl. XII. S. 317.

***) Balles Erklæring fra 17 Nov. 1796 i Blygtankeret og i „Bibelen forsvaret sig selv. I. S. 312.

****) Myerup og Laube, Samling af Portraiter Bastholms Levnet. S. 161.

kommer mig, at den maatte være tydelig nok. Nei jeg sang ikke, men jeg skrev paa min Biss, hvad jeg troede, at jeg med Klogskab kunde og burde". Han sigtede hermed til flere apologetiske Smaa skrifter, som dog kun alle afhandlede deres Emne i Almindelighed uden noget direkte Hensyn („Forsynets vise Foranstaltning til Menneskeslægtens Forædling ved Jesu Religion som et Bevis paa Jesu Christi Komme fra Gud" 1798 o. A.). Meget ofte var det ogsaa kun Fremgangsmaaden han maatte misbillige. I sine „Tanter om vor Tids Fremgangsmaade til at befordre den religiøse Oplysning" 1796, skriver han: „Den Kloge og Sindige, som vil udrydde elstede og dybt indgroede Religionsfordomme, gaaer frem med langsomme, varjeme, usformærkte Skridt. Han skjuler sin Hensigt for desto sikrere at opnaae den; hemmelig undergraver han disse Fordommes Grundstetter; det maa forekomme Mennesket, at Bygningen falder af sig selv, uden at han med Forsæt haver bidraget noget til at styrte den" (S. 9). Fremdeles: Præsten kunde paa Prædikestolen gjerne foredrage Lærdomme, han selv ansaae for Bilsfærelser, naar de kunde tjene til Folks Beroligelse; dette kaldte Bastholm at nedlade sig til Tilhørerne, og derfor henvendte D. Horrebom i et særskilt lille Skrift det Spørgsmaal til ham: „Er det en christelig Lærers Pligt at lyve for Almuen?" — Balle var altid vant til at træde djærvere frem; han besluttede selv at begynde Udgivelsen af et Ugeblad for at gjendrive alle Indvendinger. Hans Ven, Geheimeraad Guldberg, der ellers billigede alt hvad han gjorde til Christendommens Forsvar, fraraadede ham dette Skridt. „Min Ven lover (i Adresse-Avisen) at ville, saasnart De har endt denne Bilsats, besvare alt hvad der er kommet ud, og just dette vilde jeg ei, at De skulde gjøre... De har besvaret alt hvad besvares bør og kan, grundigen og tydeligen; de Gode

ere overbeviste, de Onde ville ikke overbevises. Der er en Tid, hvor de bedste Lærere bør følge Pauli Formaning 1 Tim. 4, 6, og denne Tid er, troer jeg, nu, hvor Pauli ægte Disciple maa træde af Striden med disse, for ei ustyldigen at foranledige Spotterier. En stor Deel af disse Smætere hos os skrive kun for at vinde Klappen eller for at tjene en halv Snees Rigsdaler; de glæde sig ved at finde Anledning og denne maa affjæres dem" *). Rigtignok fortsatte Balle stadig sin Bibellæsning i Kirkerne, og udgav ved Siden deraf sin „bibelsk Søn- og Helligdagslæsning“; men han fulgte dog ikke sin Vens Raad. Han begyndte i Efteraaret 1786 et Ugeblad „Bibelen forsvarer sig selv“ og visse vil disse Aar, da den utrættelige Biskop saa at sig stille sig paa Gaden, for med ærlig Iver at forsvare sin Bibel og sin Christendom, medens literære Gadedrenge overdængede ham med Haan og Skjældsord, og medens floge Folt spottede hans Færd eller saae ned paa den med fornemt Smil, — visse vil disse Aar meer end noget andet han har gjort, ja endog til Trods for meget man kunde ønske ugjort, altid sikkre Balles Navn en hjærlig Tjufommelse i den danske Kirke.

Søge vi nu nærmere at gjøre os bekendt med disse Fritænkernes Meninger, da er dette ikke vanskeligt, da enhver af de mangfoldige Artikler i de nævnte Ugeblade foruden andre smaa Flyveskrifter omtrent gjentog det samme, og der var Ingen som holdt noget under Dække, tværtimod kappedes man ligesom om at udtale sig dristigere og dristigere. Det er vanskeligt at følge denne Nedbrydelsens Proces Skridt for Skridt, da man ligesom paa eengang, da Gjerdet først var nedbrudt, hovedfulds kastede sig ned i den fræseste Bunde,

*) J. Nøller, Balles Brevverling. S. 43 fgb.

og især bliver dette umueligt i den danske Kirkes Historie, da det egentlig var i Tydskland Sagen videnskabeligt blev udfæmpet, og vi hertilands strax møde de færdige Resultater. Skulle vi imidlertid nøiere paavise det Sted, hvor Gjærdet blev glemmebrudt, da er det Forsoningslæren, der maatte blive det næste, naar man først var enig om at nægte Djævelens Tilværelse samt Læren om Syndefald og Arvesynd. Bastholm havde endnu i sin Fremstilling af „Den christelige Religions Hovedlærdomme“ villet fastholde denne Lære, og altid knyttet det evangeliske Tilfagn om Syndernes Forlættelse til Jesu Død; men snart vare alle Dannede enige i at udpege netop dette som Kirketroens farligste Lærdom, da den bragte Menneskene en falsk Fortrøstning, og gjorde dem igegyldige ved at stræbe efter Fremstridt i Dyd og Pligternes Opfyldelse, medens de mere Hidsige udraabte det for en urimelig jødisk Overtro, der lærte en blodtørstig Gud, som kunde forsones ved sin Søns uskyldige Lidelse. Var saaledes Forsoningens Hemmelighed ikke blot nægtet men haanet og spottet, som dog er Jesu egentlige Gjerning her paa Jorden, saa maatte den Glands, der omgav hans Person snart forsvinde; man nægtede altsaa Jesu Gubdom og dermed ogsaa Treemigheden, der snart blev stemplet som den urimeligste Belømodsigelse; Jesu Indstiftelser maatte tabe deres Værdighed, og man fandt det forargeligt, at flige simple Ceremonier oprustes som Salighedsmidler, eller kaldte det vanvittig Tale om denne Kjødæden og Bloddriften i Nadverens Sacramente. Det var omtrent den Tankegang, der var almindelig iblandt de Dannede, og det var den Otto Horrebow først optraadte som Talsmand for i sit Religionsblad „Jesus og Fornuften“. Han priste derfor i Begyndelsen Jesus som „Visdommens og Dydens førstefødte Son“, og vendte kun sit Angrebs hele Bitterhed mod det Gl. Test. som han ansaae for Kilden til

al den Urimelighed, der var kommen ind i den ellers saa fornuftige Christendom, og meente i den Henseende ganske at have Jesus paa sin Side, der i sin Biergprædiken havde beviist, at han vilde affsaffe de hellige Bøgers gamle Forbønne for blot at paalægge os „Morallovens lette Nag og Pligternes milde Byrde“. Dagsaa dette Angreb var godt forberedt; Hornemann havde ved Universitetet gjort sit til at fædderrive de Traade, der sammenknyttede det gamle Test. med det nye, for at opløse det Hele i en broget Forvirring; Nalle Møller havde i „Repertoriet“ flittig draget til Fjelds mod de „typologiske Bæver“ der tilhyllede Diet istedetfor at oplære, og den tydske Theologi havde her seirende viist Veien. Herreboms Religionsblad tog nu Sagen op paany i populær Form. I Nr. 8 (1797) forsikres der „at de onde Egenskaber, som tillægges Jehova af Moses, ere for Enhver, der har Verbødighed for det høieste Væsen et uomstødeligt Bevis paa, at Moses' Gud ikke er den sande Gud“; i Nr. 9, „at Moses indprænter den farligste af alle Eidenstaber, Rationalitet“; og endelig i Nr. 10, at „Moses blandt andre Bønder tillagde sit Folks Gud Jehova Uretfærdighed og Grumhed; at han afmalte ham som Tyves og Rovers Gud, der blev lystes ved Menneskeoffer“. I den samme Tone blev der naturlig fortsat fra alle Sider; „Polit. physisk Mag.“ (April 1797) meente, at Historien med Jonas havde til Hensigt at vise hvad Lettroenheden kunde fordoie, der vilde fordoie alt, naar den kunde fordoie Jonas i Hvalfistens Bug. I et lille flyvekrift „Om Israeliternes Tilbagekomst til Jerusalem“ hed det (S. 77): „For at behage den raæste Pøbel nedlade de stillige Propheter sig endogsaa til de uærdigste Sjøglerier; saaledes gif Esaias offentlig omkring uden Beenklæder og Ezechias spiste Brød indbagt med Romøg; heraf sees, hvor lidet det var mange Propheter om Hjertets Forandring at

ere". Endelig forfikkrede en „Nytaarsgave for det yndede løn“ 1797, at „Bibelen indeholder Steder (hvilke naturligvis omstændelig udpeges), hvis Læsning ei kan andet end smitte den unge ubefæstede Piges Sjæl med alle Ederligedens Skjændsler“. Biskop Valle bemærkede hertil i sit religionsblad (I, S. 359): „At man paa een og samme id fordømmer Salomons Høisang, men oversætter og anbefaler Voltaires Candide, er atter et Særsyn, som ifkun aagens Tone leder os til at forstaae“. Imidlertid blev i orreb om ikke længe staaende herved. Sammenhængen mellem det gamle og det nye Testamente var ham dog for xrt til at han ganske kunde faae den hævet, og han maatte istaae at Jesus selv, i mange Henseender var hildet i hine gamle Fordomme, eller benyttede dem dog til at bedaare Rængden og derved opnaae sine Hensigter, hvorfor han mueligt kunde være det Dydsmynster, han tidligere havde nseet ham for. I sit Religionsblads 1ste Bind Nr. 24—26 dtaler han sig derfor nærmere om Jesu hele System; ved in Moders Beiledning og ved Granskning i de prophetiske Sange, som gave hans Entusiasme Næring, var Jesus eleven opvakt til at fremstaae som en Prophet, der vilde bevirke en almindelig Revolution ikke blot i den jødiske men i alle Religioner; efter tre Mars Forløb troede han Tingene modne til Udførelse og holdt derfor sit mærkelige Indtog, men Mængden forlod ham, og da han nu ikke mere kunde ned Hære træde tilbage, trodsede han alle Farer, indtil han ned naglet til Korset, hvorfra han blev taget besvimet ned, og indbildte da sine Tilhængere, at han var opstaaet fra de Døde. Det var altsaa de samme Tanter, der allerede for n Deel vare vel bekjendte fra „die bairnischen Briefe im Bollstou“ og fra de berømte „Wolfenbüttler Fragmente“, og med den Forskjæl, at Fragmentisten, naar han kaldte

Jesús en Revolutionsstifter, meente at stemple ham som en Oprører, medens der derimod nu, da den franske Revolution overalt udraabtes som Fornustens og Dplysningens glordædige Seier, netop skulde siges Jesús en Compliment, naar han skildredes som en Mand, der var udrustet med alle Talenter til at stifte en stor Revolution. Dagsaa i disse Angreb fandt Horrebog Understøttelse fra mange Sider. „Pol. phys. Magazin“ (Mai 1797) bemærker om Slægtregistrene i Evangelierne: „Stemte de end begge overeens, saa var dermed dog ikke deres Sandhed beviist, fordi det desuagtet dog kun være en Fabel; men da de modsige hinanden i enhver Omstændighed, saa beviser dette fuldkommen Falskheden“; og kort isorveien omtales Jesu Fødsel paa følgende Maade: „Historien, ifald man antager den som den staaer der, er gudsbespottende og smudsig; den viser os en ung Pige, der mens hun er en Andens Forlovede (for at sige Sagen rent ud) bliver besvangret af en Mand“ osv. — Dette vil vist findes tilstræffeligt til at kjende Tonen i hine Aars, man kan gjerne kalde den, Smudsliteratur, men den fandt dog dengang sine Læsere i alle Stænder, og det maa kun endnu tilføies at de her udpegede Steder ingenlunde ere de værste, men er som man finder dem paa hver Side af hine Blade. Det er ikke Tale om at angribe Kirkelæren og de symboliske Bøger; den Sag er for længe siden afgjort; men det gaaer om ret fra Grunden af at nedbryde Bibelens Anseelse ved at forlyste sine Læsere med en Mængde meer end flibrige Historier, og det af lutter Iver for Dyd og Sædelighed. Under slike Angreb undlod man heller ikke at tage Præsterne med for fuldstændig at nyde sin Seier. „Pol. phys. Mag.“ (1796) tilraaber dem: „Og nu I Præster af hvilken Sætt I endog ere, I, som have skrevet imod den første Deel af Fornustens mynbige Alder, hvad kunne I sige? Bille I nogtet

den hele Bægt af Klarhed, der lyser Eder ind i Ansigtet, endnu stedse tillidsfulde bestige Eders Prædikestole, og vedblive at udgive disse Bøger for Eders Forsamlinger som Ord af guddommelig indblæste Stribenter og for Guds Ord? . . . Hvad kunne I endnu indvende mod den rene jædelige Deisme, for at understøtte Systemet af Eders Falskhed og foregivne Religion?" Horrebows Religionsblad (1797) vedbliver: "Præsternes Stilling vil skaffe Fordommene mange skriftlige og flere mundtlige Forsvarere, men dog vil Fornuftens Talsmænd seire; thi de ere frie Kæmper, som uden at staae i Nogens Sold af egen Drift tale Sandheds, Dyds og almeen Menneskeligheds Sag; men naar gif ikke den frie Mand af med Seiren?"

Imod alle disse "Bantroens coaliserte Magter" maatte altsaa Balle stride i sit Religionsblad, der udkom ugentlig, saalænge ikke Bisittatserne hindrede ham deri; intet Angreb paa Bibelen var ham for plump og urimeligt, at han jo alvorligt imødegik det og underkastede det en omhyggelig Overveelse, uden at ændse de mange Haansord, hvormed han blev overvældet. Det er ogsaa unægteligt, at hans Iver fandt Paaskjonnelse i en ikke ringe Kreds. Guldberg, der fra først af havde fraraadet ham at begynde denne Kamp, bevidnede ham nu, efterat have læst Bladet, sin fuldfornne Samstemning, og opfordrede ham bestandig til at fortsætte med freidigt Mod, skjøndt han selv folte sig for gammel til at stille sig ved hans Side. "Folk herovre" — skrev han i et Brev af 2 Nov. 1798 — som higende læser Deres ugentlige Blad til Deres Troes Bestyrkelse, beder og takker Gud for Dem, og ansee Dem for det, De er, Guds Mand til Guds Krige, og dette er her ikke blot Folk af Almuen men af de høiere Stænder. Ja værdigste Hr. Biskop, Deres Valg af Gud til at staae hvor De staaer, er aabenbart, og

Deres sande Ære er saa stor og saa udmærket som ingen Biskops af alle danske; Tausen alene kunde jeg ville finde lignende. Men klarligen at være valgt af Gud, og til et Titløb som dette, det hverken De eller jeg forudsaa, dette er, min Elskeligste, og bør være Dem og for Deres Betragtninger den kraftigste Opmuntring, ja en Glæde, en oplivende Glæde. Læses De kun af Borgere og Matroser, og ikke derover af de Store og Lærde, nu vel saa læses De dog af Mængden, og denne Mængde er Gud dyrebar; denne Mængde, disse Folk vare Christi egentlige Menighed og siden Apostlernes" *). Ganske ene stod dog Balle heller ikke i denne Strid; foruden Præsten i Kallundborg Dr. Kammus Fleischer, der af og til ved Smaaaftrifter blandede sig i den, tog dennes Broder en gammel juridisk Embedsmand, Konferentsraad Esaias Fleischer, der levede som Pensionist i Slagelse, virksom Andeel. Han udgav et vittiløst apologetisk Værk „Jesu Christi Religions Sandhed“, der udkom hestevijs i to Dele 1788—89, hvori han, som han selv siger, meest benyttede sig af tydske Theologers Skrifter til Christendommens Forsvar. Men denne Biskop hist og her fra Provindserne kunde ikke dække Balle, der i Hovedstaden dog stod saa godt som ene. Dobbelt mærkeligt bliver det derfor, at han endog midt under Stridens Hede modtog et opmuntrende Beviis paa, at hans djarve Ærlighed dog ogsaa her blev paastjonnet. Der forenede sig i Efteraaret 1787 et Samsund af agtede Mænd blandt Kjøbenhavnens ældre Embedsstand og Borgere for at indsamle en Sum til en Hædersgave for Biskoppen; Subskriptionen havde over Forventning god Fremgang, der tegnede sig Christus af alle Confessioner, selv ogsaa nogle Jøder, og næste Foraar blev

*) J. Møller, Balles Brevveksling, S. 54.

der tilstillet Balle en Guldmedaille, ledsaget af en Skrivelse fra „Medborgere og Medborgerinder“, hvori det hed: „At iorsvare Religionen, Dyd og Sæder, hvis Grundfætninger den lærer, at fordoble sin. Iver ved at see Andres aftage, og ligesom i Svælget af uoverseelige Vanffeligheder at øse nyt Mod og ny Styrke, det er Dyder, der steds finde deres Ron i sig selv, og, vi sole det, ere langt ophoiede over en ofte misbrugt og stundum tvetydig Udmærkelse. Men det er en Trang for vore Hjerter, som vi ønske at fyldestgjøre, og D. S. vil ikke være ufølsom ved at erfare af deres Antal, der have ilet at tage Deel i dette offentlige Agtelsesbeviis, at der blandt Deres Medborgere ere Mange, som vide at paastjonne Deres ædle Bestræbelse“. Balle modtog denne Gave med ufordulgt Glæde, og svarede i sit aabne Taffigelsesbrev, at han modtog den som „et Pant paa vanste Bergeres uroffelige Hengivenhed til Sandheds Ord kommet fra Gud; som et Beviis, der taler fra Slægt til Slægt om nordist Trostid mod christeligt Samfund og christeligt Fædreneland“^{*)}. Men denne Glæde blev snart fortrængt af andre bitre Erfaringer, blandt hvilke ingen krænkede ham mere end at han mistede al sin Indflydelse paa de mange Studerende ved Universitetet. Uden at det egentlig var saam udtryffeligt paalagt, havde nemlig den ufortrøden arbejdsomme Balle ogsaa som Biskop efter gammel Skik fortsat sin theologiske Tærevirksomhed, endstjøndt hans nærmeste Forgjængere i Embedet næsten i hundrede Aar havde været fritagne for denne Forpligtelse. I Esteraaret 1798 indgav han Ansøgning om den samme Fritagelse, som han foregav, fordi en fremrykkende Alder hindrede ham i med fuld Stræng at varetage alle sine Forretninger, men i Virkeligheden fordi

^{*)} J. Møller, Balles Levnet. Theol. Bibl. XII, S. 221—26.

Jesús en Revolutionstifter, meente at stemple ham som Dyrører, medens der derimod nu, da den franske Revolution overalt udraabtes som Fornuftens og Oplysningens gloriose Seier, netop skulde siges Jesús en Compliment, na han skildredes som en Mand, der var udrustet med alle Talentter til at stifte en stor Revolution. Dgsaa i disse Angtsandt Horrebew Understøttelse fra mange Sider. „Pol. phys. Magazin“ (Mai 1797) bemærker om Slægtregistrene i Evangelierne: „Stemte de end begge overeens, saa var dermed da ikke deres Sandhed bevist, fordi det desuagtet dog kun være en Fabel; men da de modsige hinanden i enhver De standighed, saa beviser dette fuldkommen falskheden“; og fort isorveien omtales Jesu Fødsel paa følgende Maade: „Historien, isald man antager den som den staaer der, er gudsbespøttende og smudsig; den viser os en ung Pige, der mens hun er en Andens Forlovede (for at siges Sagen reent ud) bliver besvangret af en Mand“ osv. — Dette vil vist der findes tilstrækkeligt til at kjende Tonen i hine Mars, man lader gjerne falde den, Smudsliteratur, men den fandt dog dengang sine Læsere i alle Stænder, og det maa kun endnu tilføies at de her udpegede Stæder ingenlunde ere de værste, men en som man finder dem paa hver Side af hine Blade. Der er ikke Tale om at angribe Kirkelæren og de symboliske Begger; den Sag er for længe siden afgjort; men det gjalder om ret fra Grunden af at nedbryde Bibelens Afsættelse ved at forlyste sine Læsere med en Mængde meer end flibrigt Historier, og det af lutter Jover for Dyd og Sædelighed. Under flige Angreb undled man heller ikke at tage Præster med for fuldstændig at nyde sin Seier. „Pol. phys. Mag.“ (1796) tilraaber dem: „Dg nu I Præster af hvilken Sekt? endog ere, I, som have skrevet imod den første Deel af Fornuftens myndige Alder, hvad kunne I siges? Ville I naht

hverken af de groveste eller plumpeste, men det bidrog sit til at forstærke det almindelige Strig. Ligesom han med sine Bibellæsninger ofte var i Tvivl med sig selv, om han skulde blive ved eller ikke, da man ogsaa om dem raabte paa at man skabede mere end han gavne, men dog altid efter nogen Betænkning bestemte sig for det første, saaledes gif det ham ogsaa med sit Religionsblad. Her som ved alle slige Leiligheder vilde de fleste gjerne gaae en Midtvei og vare derfor lige uvillige mod begge de stridende Parter, der ved deres Strid forstyrrede den jævne, magelige Ro; det var disse folk der gjerne vare rede til at bringe de Rygter videre, som Spotterne satte i Omløb, om at den Fortræd Balle voldte ved sin Bibellæsning og ved sit Religionsblad. Balle svarede altid hertil at hans Virksomhed jo ofte blev standset flere Maaneder ved hans Visitationer, men dog mærkede man aldrig at hans Modstandere bleve mere ordknappe; tværtimod havde han altid fundet, naar han kom tilbage efter en saadan Afbrydelse, havde Stoffet samlet sig i en saadan Grad, at han neppe kunde faae Tid til at vise det altsammen tilbage.

Det kan ikke interessere at følge denne hæftige og langvarige Strid Skridt for Skridt, da den hverken fra Augribernes eller fra Forsvarets Side var beregnet paa at bringe noget nyt frem, men bliver kun mærkelig som et Vidnesbyrd om den da herskende Aandsretning. Dog er der een Side af Striden, som ikke maa lades ubemærket, og det er Sammenstødet med de unge Kantianere, hvis Ordfører var den iden saa navnkundige A. S. Ørsted, dengang ung juridisk Student. Overalt hvor Kantianismen kom frem gjorde den Paastand paa at gjælde for den absolute Philosophie, der havde bragt hele Fortidens Tænkning til sin endelige Afslutning, ved at hæve den til et høiere forklaret Stade, hvorfra

Deres sande Værd er saa stor og saa udmærket som ingen Biskops af alle danske; Tausen alene kunde jeg ville finde lignende. Men klarligen at være valgt af Gud, og til et Tidsløb som dette, det hverken De eller jeg forudsaae, dette er, min Elskeligste, og bør være Dem og for Deres Betragtninger den kraftigste Opmuntring, ja en Glæde, en oplivende Glæde. Læses De kun af Borgere og Matroser, og ikke derover af de Store og Rarde, nu vel saa læses De dog af Mængden, og denne Mængde er Gud dyrebar; denne Mængde, disse Folk være Christi egentlige Menighed og siden Apostlernes^{*)}. Ganske ene stod dog Balle heller ikke i denne Strid; foruden Præsten i Kallundborg Dr. Nath. u. e. Fleisch er, der af og til ved Smaastrifter blandede sig i den, tog dennes Broder en gammel juridisk Embedsmand, Konkrementsraad Esaias Fleisch er, der levede som Pensionist i Slagelse, vis'som Andeel. Han udgav et vittileftig apologetisk Værk „Jesu Christi Religions Sandhed“, der udkom hestevind i to Dele 1798—99, hvori han, som han selv siger, meest benyttede sig af tydske Theologers Skrifter til Christendommens Forsvar. Men denne Bistand bist og her fra Provindserne kunde ikke dække Balle, der i Hovedstaden dog stod saa godt som ene. Dobbelt mærkeligt bliver det derfor, at han endog midt under Stridens Hede modtog et opmuntrende Brev paa, at hans tjærve Værlighed dog ogsaa her blev paaskjennet. Der forenede sig i Efteraaret 1797 et Samfund af agtende Mænd blandt Kjøbenhavns ældre Embedsstand og Borgere for at indsamle en Sum til en Hadersgave for Biskoppen; Subscriptionen havde over Forventning god Fremgang, der tegnede sig Christne af alle Confessioner, selv ogsaa nogle Jøder, og næste Foraar blev

*) J. Møller, Balles Brevvevling, S. 54.

der ellers vilde give Bibelvennerne det sikreste Baaben
 nderne. Dertil kom at een af Fritænkernes Coryphæer,
 ten Collet, der altid holdt af at udtrykke sig i de meest
 nde Paradorer, havde erklæret, at Religionstro var lige
 g for Moralens, at den dydige Atheist netop derfor stod
 t, fordi hans Dyd var meest uinteresseret. Med Hensyn
 strev Horrebow „Guds Tilværelse et moralsk Læredigt“,
 der forekommer følgende Stropher i hans knudrede
 :

Betviol en Gud og føel at størst er den,
 Som uden Haab til ham er Dydens Ben,
 Saa Daarers kolde mørke Biisdom lyder,
 Dg svag er den, som med Vanini troer,
 At finde Almagts, Biisdoms, Godheds Spor
 I mindste Straa, hvorpaa et Kryp sig fryder.

blev det stadige Thema i alle Horrebow's Afhandlinger,
 intianerne ved at nægte Beviserne navnlig det physiko-
 ogiske Beviis for Guds Tilværelse ogsaa benægtede Guds
 xrelse selv, og naar de istedetfor disse vilde beraabe sig
 det moralske Beviis, saa „satte de blot Folt Blaar i
 :ne“. Imod disse Angreb strev Ørsted „Religionens
 ilste Grundvold“ *) med særligt Hensyn til Horrebow's
 nger, hvorved han søgte ikke blot at rense Philosophien
 de Bestyldninger, der vare fremkomne imod den, men
 a at hævde den den Betydning for den aandelige Udvikling
 ilkom den. „En af de Sider, — hedder det her —
 fra den kritiske Philosophie maa indtage Enhver for sig,
 forsynet med et sundt Hjerte og Hoved har grandstet
 Menneftets vigtigste Anliggender, om han end ikke er
 adt med dens videnskabelige Præmisses, er Religionslæ-

altsaa efter denne Frd. Vedkommende intet Ansvar, medens derimod alene Troen paa Gud og Sjælens Udødelighed ubetinget haandhævedes. Vistnok blev denne indirekte Opgivelse af det statskirkelige Lærebegreb, dengang slet ikke videre paaagtet da Sagen var under Forhandling; men det viser kun, at Rationalismen omtrent var eneraadende i Statskirken, at Alle omtrent vare enige om, i de Sætninger, der ubetinget hævdedes, om Guds Tilværelse og Sjælens Udødelighed at see Christendommens væsentlige Indhold. „Det Vigtigste og Virksomste, det meest Trostende og Beroligende det meest Velgjørende hvad Mennesker nogensinde kunde troe, er og bliver Guds Tilværelse, Forsyn og Udødelighed“, siger H. G. Clausen i sine Prædikener *) og F. G. Gutfeld afslægger den samme Bekendelse, naar han i sin Mindetale over Birckner siger om denne: „Oploftet over hine Fordomme som Overtroen saa ofte udgav for Religion, fulgte han Jesu Læres blide fattelige Forskrifter uden at fordybe sig i mørke Grublerier om Ting, der ingen Indflydelse have paa Menneskets Held og sande Nødigbed. Gud, Forsyn, Udødelighed! Store velgjørende Sandheder, I som ene kan troste, kan styrke den svage Dødelige paa Livets dunkle Vei, I svævede, hulde som Engle, om vor hvilende Broder“ †). — Imidlertid var dog derved vundet, at den vallende Halshed og Usikkerhed, der tidligere mere end noget andet havde stræmmet Folk fra Kirkerne, forsvandt fra Prædikestolene, og Enhver var ærlig sin Mening bekendt; den sturrende Fjæstetone forstummede og man talte atter af fuldt Bryst, hvorfor det ogsaa i en vis Henseende med Føie kan siges at de kraftige og dygtige rationalistiske Prædikanter ingensinde dræbte det religiøse Liv,

*) H. G. Clausen, Prædikener III S. 108

†) F. G. Gutfeld, Fællighedstaler 1803 S. 174.

Gud, som allerede grundet i vor almindelige moraliske Selvsvidsthed", og Ørsted paastod, at Kant i den Henseende havde Medhold hos alle ældre Tænkere, skøndt Ingen før havde saa klart udtalt det; han fandt den samme Tanke i Tyge Roskes Ord: „Den Idee at Gud er Artens og hvert Individ's Gud, den slipper jeg aldrig, hvad Knuder endog kunde møde ved at forklare Menneskets Tilstand, og hans Guds Humsoldning med ham"*) -- Med dette mærkelige Indlæg — nærfeligt fornemmelig derved at det viser hvorledes de dybere Naturer i Samtiden opfattede og tilegnede sig Kant — var Striden ikke til Ende, og endnu Aaret efter fandt Ørsted sig foranlediget til at skrive „Breve til Horrebow den kritiske Philosophie angaaende" **), hvori han udtalte sig bitterere og karpere mod sin Modstander end nogensinde før: „Fra Forlandens og Kundskabens Side er han en aldeles inhabil Dommer over den kritiske Philosophie; han har end ikke det løseste Bekjendtskab dermed; overhovedet har han slet ikke studeret nogen Philosophie, men viist sig som et Menneske, der ikke jar de meest trivielle Begreber". — Denne Strid valte strax Opfigt og blev ikke uden Betydning. „Saa er da nu Heterodoxiens Rige blevet ueens med sig selv; — skriver den lærte Rector i Horsens Prof. Ole Worm til sin Ven Prof. A. Nyerup — saa har da den bjærve Kantianer, *Doctor irrefragabilis* A. S. Ørsted, *ad oculum* demonstreret at D. Horrebow er en ussel bitte Rude i Philosophie, og det var denne Horrebow, som med Philosophie vilde rive Bibelen og Bispen af Vinden!!! Du er nærved at omvendes til Kantianismen af Ørsted's Afhandling; det er et Bevis for at Du ikke er af de Forhærdede. Men sig mig

*) Christendommens Virkning I S. 15 fgd.

***) Minerva. 1800. II S. 296 fgg.

de foregaaende Standpunkter viste sig i deres relative Berettigelse. Ved at tage sit Udgangspunkt fra den moralske Lov i ethvert Menneskes Indre meente Kant's Benner at have rudsødt det faste Stæde, hvorved den hele Kantens Verden atter oplob sig for Betragteren, hvilende paa en uantastelig Grund; men den Myndighed, hvormed de saaledes traabte frem, vakte Bitterheden fra den modsatte Side. Naturalismens Talsmænd, der lykkelig meente fuldstændig at have besejret Bibel og Aabenbaring, folte sig meget overraskede ved dette uventede Angreb, og D. Horrebow undlod ikke ved forskjellige Leiligheder i sit Religionsblad at omtale den kantiiske Philosophi som et elendig sophistisk System, det var ham en let Sag at gjendrive, thi endt han i Grunden ikke kjendte synderlig til den. Disse Udfald foranledigede Orsted til at stævne Religionsbladet „Jesus og Fornusten“ for Philosophiens Domstol (1798*). Fers. udtaler sig her angaaende sit eget Standpunkt paa følgende Maade: „Saa misfornoiet han end er med Bibelpartiet, der saa oienfynlig miskjender Fornustens Rettigheder, saa er han dog langt fra at høre til det Parti, der hos os kalder sig Fornustepartiet. Ikke at han jo tilbeder den samme Guddom, kun tvivler han paa, at dens Tilhængere staae i saa noie Forbindelse med den som de udgive sig for“. Denne Strids Buterhed forogedes især derved, at det netop samme Aar over hele Tydskland var reist Bestyldningen for Atheisme mod den kritiske Philosophies ypperste Talsmand, navnlig J. G. Fichte**); slige Bestyldninger gjentog Horrebow uafslædelig og meente ret med Flid at maatte lægge Vægt derpaa, for at overtøye Alle om, at den Fornustreligion, han og hans Benner lærte, ingentunde førte til Gudsfornegtelse,

*) Svelstrup, Philosophisk Repertorium 1798.

***) Philosophisches Journal von Fichte u. Metzhammer. 1798.

tidt nok sagt" — skriver han i sit Religionsblad *) — at enhver Indskrænkning i fri Meningsyttring med Hensyn til Religion, vilde være en Erklæring om, baade fra de Regjerendes og Præsternes Side, at den autoriserede Religion grundede sig paa Bedrageri, og ei funde bestaae for Fornustens Domstol. — Men Gud forbyde, at det nogen Tid skal komme til at hedde saa! Jeg tjender iblandt alle Banheld for Christi Kirke intet større end dette. Da bliver den vist ei bestaaende. Ei var Peders Arm med det udtagne Sværd, men Peders Mund opladt til Christi Navns frimodige Bekjendelse, den Klippe, som Christus vilde bygge sin Kirke paa . . . Og I skulle være Vidner! (sagde han til Disciplene) Vidner vil han have og ei Drabanter! Naar da vi, som have Kald til at forkynde Christum og gjøre ham elskelig ved Overtalelse, ved Formaning, ved grundig Lærdom skulde give Anledning til, at Jesu Christi høist elskelige Navn maatte ved Strængthed gjøres frygteligt „da vilde det ikke vare længe førend vi styrte des omfuld“. — Denne frimodige Bekjendelse afgav Balle, da der var Spørgsmaal om, hvorvidt hans gamle Modstander Otto Horrebom fremdeles maatte blive ved med sit Religionsblad, og Spørgsmaalet blev besvaret bekræftende saa at Bladet vedblev, men det havde tabt sin dristigt udfordrende Tone, og dermed tabte sig Interessesen for det, hvorfor det snart døde hen af sig selv. Overhoved vakte denne Forordning en saa almindelig Stræf og Uvillie som om al Trykkefrihed dermed var tilintetgjort, at dens Forsvarere blandt de unge Jurister og navnlig A. S. Ørsted selv maatte vise at dette ingentunde var Tilfældet. Da han nemlig havde paaستاet det modsatte, opfordrede man ham til i Gjærningen at vise sit Ords Sandhed ved at paatage

*) A. S. Balle, Bibelen forsvaret sig selv III Nr. 12.

ren. . . . Medens det ene philosophiske Parti (de naturalistiske Theister) bød sig til at godtgjøre Guds Tilværelse med apodiktiske Fornuftgrunde, var der et andet Parti (Atheisterne) der troede sig istand til apodiktisk at godtgjøre Guds Tilværelse; et tredje (Skeptikerne), der nægtede at der lod sig afgjøre Noget om denne Sag, og aller et fjerde (Supranaturalisterne), der tilstod dette med Hensyn til Fornuften men derimod anviste os en overnaturlig Åbenbaring som Surrogat for det, der manglede Fornuften. . . . Immanuel Kant var det forbeholdt at gjøre Ende paa alle disse forværvelige eller tomme Speculationer, og i Menneskets højeste Grundlov (Moralloven) fandt han, at Troen paa Gud og Uldødelighed er grundet, og det paa en langt nøiere og mere umiddelbar Maade end alt hvad vi vide om den sandelige Natur udenfor os. . . . Ligesom Physikeren ved at udvilde sin Lære om Varmesteffet forudsætter at Alle have Følelse for Varme og Kulde, saaledes forudsætter Kant at alle Mennesker ere sig Morallovens Autoritet umiddelbar bevidste". Dristede vilde saaledes ikke blot tilbagevise Beskyldningen for Atheisme, men meget mere paastaa at der med den Kantiske Philosophi netop var givet det rette Udgangspunkt for den religiøse Udvikling. Han maatte derfor aldeles misbillige den Fordømmelse, der var fældet over Hichte, endstjondt han nok vilde indrømme, at denne selv ved paradore Htringer havde foranlediget hñn Misforstaaelse. Denne, meente han, vilde ligesaa som Kant nægte Guds Tilværelse, fordi han nægtede Bevisernes Gyldighed; han indrømmede ligesom Kant disses subjektive Værd, men paastod tillige at det først var i Moralloven, at det Subjektive vandt Objektivitet, eller med andre Ord, at det først i mig selv maa finde Gud, førend de ydre Vidnesbyrd kunne vinde Betydning for mig. „Et ganske andet Udseende faaer Naturbetragtningen naar man forudsætter Troen paa

dene for det Ønskelige i den paa tænkte Forandring, og sluttede med, at Kongen „i Tillid til den Belvillighed til at understøtte hans landsfaderlige Bestræbelser, der stedse udmærker Nationen, har besluttet at indbyde samtlige Tiendetagere og Jdere til at indgaae mindelige Foreninger om Tienden, og sætter Kongen ikke i Tvivl, at jo de fleste ville ansee denne simple og venstabelige Afgjørelsesmaade for behageligt; især forventes det, at Præsterne ville glæde dem ved at kunne træffe billige og mindelige Foreninger, for derved at befæste deres Menigheders Vennskab og Fortrolighed, hvilket maa være enhver retskaffen Religionslærers varmeste Ønske“. Da Indbydelsen tillige stillede det i Udsigt, at der vilde komme en Lov desangaaende, saa at den altsaa indeholdt en indirekte Tvang, var det en Selsfølge, at man de fleste Steder heller søgte at stynde sig med at indgaae en mindelig Overenskomst, og derfor hørte Forhandlinger om Tiendens Afløsning til en bestemt Afgift, beregnet i Korn efter Kapitelstarten, i disse Aar til Dagens Orden. Naar Contracten blev sluttet paa nogenlunde rimelige Bilskaar, var der i det Hele heller ikke fra Tiendetagernes Side Grund til at klage over den indtraadte Forandring, da den fritog dem for mange Misligheder og Ubehageligheder, Opkrævelsen i Kjærven nødvendig medførte. Den forventede Lov, som Indbydelsen stillede i Udsigt, udkom først den 8 Jan. 1810 og indeholdt ikke, hvad man maatte have ventet, noget udtrykkeligt Forbud mod Tiendens Oppebørsel i Kjærven, men gjentog kun de ældre Bestemmelser om Afløsning ved mindelige Foreninger eller ved Tiende-Commissioners Kjendelse, naar deres Mellemkomst af de Paagjældende forlangtes. Noget pludselig Forandring er der altsaa ikke indtraadt, men Planen er fra den Tid af stadig bleven fortsat, og er endnu ikke fuldstændig giennem-

sig Udgivelsen af en af de forrige Aars liberale Stribenters, den afdøde Præst Birkner's Skrifter, hvilket han ogsaa paa- tog sig, skjøndt han ikke havde staaet i noget Forhold til den afdøde Forfatter, og omtaler siden den Omstændighed som et Beviis paa hvor stor Mismodet dengang var. *) Bistand var det heller ikke Forordningen eller Straffen for Forordningen, der alene foranledigede den Slappelse, der aabenbar indtraadte i den hele Litteratur, men dette hænger sammen med den hele europæiske Bevægelse, der ogsaa gav Stødet til hiin Forordning. Efterhaanden som Consular-Regjeringen i Frankrig vandt Fasthed og Sikkerhed til at dæmpe de revolutionære Bevægelser, saa begyndte Regjeringerne overalt i Europa strængere at hævde Myndigheden. Den sværmeriske Beruusning, som fandt sin Næring i den franske Revolution saa at sige fabelagtigt phantastiske Bevægelse, var fordampet, og maatte give Plads for en ny roligere Udvikling.

Førend vi videre følge denne, maa vi endnu engang vende Blikket tilbage paa de sidst forløbne Aar, paa Regjerings Foranstaltninger i det sidste Aarti. Omhu for Bønderstandens Opkomst og Agerbrugens Forbedring havde væsentlig Indflydelse paa Geistlighedens hidtidige Rønningsmaade. Allervegne var man af den Formening at Tiendens Ydelse, saaledes som hidtil i Kjærven, var til stort Hinder for en forbedret Agerbrug, og den var derhos ubillig, da Bønderne Tid og Beføstning paa sin Jords Forbedring forhoiede denne Afgift i en saadan Grad, at det næsten kunde sluge den hele Fordeel. Der var derfor allerede siden Frederik V's Tid tænkt paa en Forandring i Tiendens Ydelse og Oppebørsel, men det første offentlige Skridt der stete i det Niemed var en kongelig Kundgjørelse af 18 Marts 1796, der ubvilgede Grun-

*) H. C. Ersted, Af mit Livs og min Tids Historie I S. 43 fob.

dene for det Ønskelige i den paa tænkte Forandring, og sluttede med, at Kongen „i Tillid til den Belvillighed til at understøtte hans landsfaderlige Bestræbelser, der stedse udmærker Nationen, har besluttet at indbyde samtlige Tiendetagere og Jdere til at indgaae mindelige Foreninger om Tienden, og sætter Kongen ikke i Tvivl, at jo de fleste ville ansee denne simple og venstabelige Afgjørelsesmaade for behageligst; især forventes det, at Præsterne ville glæde dem ved at kunne træffe billige og mindelige Foreninger, for derved at befæste deres Menigheders Venstab og Fortrolighed, hvilket maa være enhver retskaffen Religionslærers varmeste Ønske“. Da Indbydelsen tillige stillede det i Udsigt, at der vilde komme en Lov desangaaende, saa at den altsaa indeholdt en indirekte Tvang, var det en Selvfølge, at man de fleste Steder heller søgte at stynde sig med at indgaae en mindelig Overenskomst, og derfor hørte Forhandlinger om Tiendens Afløsning til en bestemt Afgift, beregnet i Korn efter Kapitelstarten, i disse Aar til Dagens Orden. Naar Contracten blev sluttet paa nogenlunde rimelige Vilkaar, var der i det Hele heller ikke fra Tiendetagerens Side Grund til at klage over den indtraadte Forandring, da den fritog dem for mange Misligheder og Ubehageligheder, Oprævelsen i Kjærven nødvendig medførte. Den forventede Lov, som Indbydelsen stillede i Udsigt, udkom først den 8 Jan. 1810 og indeholdt ikke, hvad man maatte have ventet, noget udtrykkeligt Forbud mod Tiendens Oppebørsel i Kjærven, men gjentog kun de ældre Bestemmelser om Afløsning ved mindelige Foreninger eller ved Tiende-Commissioners Kjendelse, naar deres Mellemkomst af de Paagjældende forlangtes. Noget pludselig Forandring er der altsaa ikke indtraadt, men Planen er fra den Tid af stadig bleven fortsat, og er endnu ikke fuldstændig gennem-

ført *). — Naar Regjeringen kom ind paa det reent praktiske Gebeet, især ved Alt hvad der angik Ordningen af Landboferholdene, bevægede den sig med langt større Sikkerhed og efter en fastere Plan, end paa de reent kirkelige Enemærker. De ofte omtalte Forhandlinger om Ritualforandringer bleve ført uden Estertryk, hvortil de i Slesvig og Holsten gjorde Erfaringer maaskee endnu mere bidrog. Ifkun Enkeltheder var endnu stadig under Forhandling; der blev atter Tale om at affasse det private Skriftemaal om Løverbagen og lade en almindelig Skriftestale Søndag Morgen træde isteden, og endskjøndt Balle i en udførlig Betænkning af 11 Jan. 1800 **) for sit Stifts Bedkommende erklærede sig herimod, saa blev dog denne Skif mere og mere almindelig. Ligeledes var det under Forhandling at forandre Uddelingsordene ved Naboeren, det er Jesu sande Legeme og sande Blod, hvilket ogsaa Balle erklærede sig imod ***), men derom blev der ikke taget nogen Bestemmelse. — Af de kirkelige Institutioner, der stybde Pietismen deres Tilblivelse, blev General-Kirke-Inspektion-Kollegiet, hvortil man engang knyttede saa store Forventninger, ophævet ved Reskr. af 28 Oct. 1791, uden at der var Tale om at henlægge dets Forretninger til andre, da man længe havde fundet det ganske overflødig. Missionskollegiet vedblev vel endnu for den grønlandske Missions Styld, som man ikke godt kunde afbryde, men selv Kollegiets egne Medlemmer som f. Ex. Bastholm lagde ingen Dølgemaal paa at han ansaae den hele Anstalt for urimelig†). Der blev derfor

*) G. Lunn, Om det danske Tiendevesen. 1839. S. 146—48. 143.

**) J. Møller, Balles Levnet. Bilag. Theol. Bibl. XII. S. 298—303.

***) Emsteds. 314—323.

†) Bastholms Levnet i Myerup og Rabbe's Samling af Portraitter S. 51.

oretaget en betydelig Indskrænkning i den grønlandske Mis-
sions Virksomhed, da Collegiet efter Res. af 20 April 1791 ikke
kunde vente yderligere Tilflugt af den kongelige Kasse, og Sta-
tionernes Antal derfor blev indskrænket til fem, Julianehaab,
Frederikshaab, Holstensborg, Claushavn og Umanaf, medens
de fem mindre Stationer, Godthaab, Suffer toppen, Egedes-
nåbe, Jakobshavn og Godhavn, hvoraf de fleste tidligere
havde haft deres egen Præst, bleve lagte som Filialer eller
Lunerer til de større*). — Af ældre kirkelige Institutioner var
et egentlig kun dem, der angik Ægteskabet, som under-
gik en bestemt Forandring. De gamle Tamperretter, der
indnu bestode som den sidste Levning af Fortidens Domca-
statter, bleve affastede ved Krb. af 1 Dec. 1797, hvilket
Kerrebø Struense havde paatænkt, uden at det dengang var
levet iværksat, og alle Ægteskabsager altsaa for Fremtiden
enlagte under Landets almindelige Domstole. Det ofte
fentagne Ønske om Trolovenss Affastelse som en kirkelig
Rituel, blev endelig iværksat ved Krb. af 4 Jan. 1799; den
blev affastet som „en overflødig og byrdesuld Ceremoni“,
medens isvrigt alt hvad der ellers var foreskrevet for Ægte-
skabets Indgaaelse fremdeles skulde vedblive.

Den mærkeligste kirkelige Foranstaltning fra disse Aar
er Anordningen af den evangelisk-kristelige Psal-
mebog, der udkom færdig fra Kommissionens Haand 1798.
Den omsendtes gjennem Bisperne til Præsterne, ledsaget af
en Cancellistrivelse, hvori der var udtalt det Ønske, at den
ved Lærernes fornuftige Forestilling strax eller efterhaanden
skulde blive indført i Menighederne uden at man dog vilde
aalægge det som Pligt eller lade den autorisere ved et ud-

*) Münch, Magazin für Kirchengeschichte und Kirchenrechts des
Nordens. I, S. 151—155.

tryffeligt Kongebud". Det var altsaa en lignende Fremgangemaade som var anvendt med den adlerste Agende, men denne Gang lykkedes det bedre. Saavel i Balget af Psalmer som i Bearbejdelsen fandt Kommissionens Arbejde i det Hele Samtidens Bisald, skjøndt dette just ikke altid var ubetinget. Schack Rathlou, en Mand af den gamle Skole, fremsaaledes til Halle, efter at have læst det første Hefte, hvo Psalmebogen fremkom, at han i de følgende ventede „flere Sange om den Hellig-Aand og hans Raadevirkninger paa vore Sjæle, om Syndesalvet, om aandelig Kamp og Seier mod Satan, Verden og vort Kjød" *); men han maatte vente forgjæves. Da Bogen fuldstændig var udkommen, var der nok Enkelte som Lode (i Iris) og J. Baden (i Universitets Journal), der klagede over dens matte Prosa og tomme Betragtninger, men sædvanlig herte man kun Lovtaler, og stude man fremføre nogen Anse, saa var det den, at den ikke var fuldstændig nok i at gjennemgaae Pligternes Skema. „For mange moralske Materier der ere enten aldeles forbigaaede, eller løseligt berorte, ved den bedst som forgjæves har søgt passende Psalmer ved disses Foredrag" bemærker en Præst J. E. Holudan, og foreslaaer for at bøde paa dette Savn følgende: „Naar de Materier nærmere bleve opgivne, hvorover Psalmer fattes, f. Ex. om Opdragelsen, om Omsorg for Legemet, alle de menneskelige Evners Anvendelse, Mod og Aufmungerelse i Farer, Venstabs, vilde der snart gives Psalmer, der fortjente som et Auhang at tilføies Psalmebogen" **). Begyndelsen med dens Indførelse blev gjort i Sjælland, hvor Halle var meget ivrig for Sagen; i Fyen og paa de mindre Der fulgte man snart Exemplet; men i Jylland gik det lang

*) J. Møller, Halles Brevverling. S. 94.

***) Kallefen, Theol. Maanedsskrift 1808. II. S. 420. 21.

ommere; i Ribe og Aalborg Stift blev der paa Landet jælden gjort noget Forsøg; i de tvende andre Stifter mødte der ofte Banstueligheder. I Nordby paa Samsø gik endeel Samle ud i Baabenhuset og istemte der de gamle Psalmer, da man i Kirken begyndte at synge de nye, og anstrængte sig for at overdøve dem saalænge indtil Præsten gav efter. I Hissberg Kirke begyndte man ligeledes at bruge de nye, men Menigheden lod ved Udsendinge Præsten vide, at dersom disse Psalmer ikke bleve affastede, kom de ikke i Kirke, og holdt ved i sex Uger indtil Præsten gav efter. Andre Steder indlod Præsten sig i Underhandling med Sognefolkene for at afsendrive deres Indvendinger; somme meente, at Lærdommen var ikke reen, fordi der ikke blev sunget saa meget om Djævelen som tilforn, andre indvendte, at de „ikke kunde fordrage et Ord „Helc“, som forekom saa tidt, og som efter deres Mening betød det samme som „Slumpelykke“. Iøvrigt var Modstanden hos „det i Bjerge Herred græsferende Sværmeri“, og det er første Gang vi høre de siden saa bekjendte „Nærle Jyder“ omtale. Formanden for Forsamlingen i Raarup Sogn, Peder Larsen, „som nok saa langt han kan komme vil hindre Bogens Antagelse, fordi intet uden det Mystiske smager dette Slags Folk“, overleverede Provsten Brodker „en Skrolle paa tre Aft, hvori han med bitter Udsaldtal lod imod Tidens Fordærvelse, imod Lærerne og Provsten selv“. Provsten indberettede det Foresaldne paa behørigt Hæd, men Psalmebogen blev dog ikke dengang indført i Raarup Sogn. Derimod var der uof enkelte Steder, hvor man villig fandt sig i Forandringen, især naar Herremanden om Præsten til Hjælp, hvilket ikke sjælden var Tilfældet *).

*) N. Blücher, Den evang. kristl. Psalmebogs Hændelser i Nørre Jylland. Iris og Hebe 1802. I-IV.

Regjeringen tog ikke videre Hensyn til disse Indsigelser, men om de end ikke ganske hindrede saa forsinkede de dog Psalmebogens Indførelse mange Steder, saa at det endnu 1811 kunde siges: „Udenfor Sjællands, Pøllands og Fyens Emt er Psalmebogen lidet eller intet kjendt og brugt“^{*)}.

Forordningen af 27 Sept. 1799 danner som ovenfor bemærket ligesom Vandskjellet mellem de to Aarhundreder, hvorfra ogsaa de Mænd, der hidtil have været de meest fremtrædende, nu træde tilbage, og afløses af Andre. Chr. Bastholm, der 1798 blev angreben af en heftig Nervesfeber, hvis Følger han vanskeligt kunde forvinde, erhvoldt efter Anseguing sin Afsted som Confessionarius 1800 paa de hæderligste Vilkaar. Efter Slotsbranden led han sig kun sjælden høre paa Prædikestolen, men han beundredes af Alle som den ypperste aandelige Taler, Danmark nogen sinde havde haft, og nød almindelig Agtelse som en overordentlig flor Tænkter og kundskabsrig Forfatter. Han havde derfor igjennem mange Aar høit stor Indflydelse paa sin Samtid, og var han end ved visse Leiligheder efter de Vedres Dom traadt temmelig skarpt frem med reformatoriske Forslag, saa gik han dog aldrig videre, end at den almindelige Mening i de dannede Kredse fulgte ham. Han tilhorte sin Tid med hele sin Sjæl, men han forstod smagsfuldt at utvillig Tidens Tanker med Klarhed og Sikkerhed. Han førte sin Samtid lige til det Punkt, hvor den maatte gaae over i fuldstændig Nationalisme, men der afbrød han sin præstelige Virksomhed og indskrænkede sig til en reent literær. Efterat have erhvoldt sin Afsted valgte han Slagelse til sit fremtidige Opholdssted og fortsatte her sin Forfatter-Virksomhed med samme utrættelige Uvrlighed, der altid havde udmærket ham.

^{*)} Nyeste Skilderi af Kjøbenhavn 1811 Nr. 84.

— Biskop Balle traadte vel endnu ikke saaledes frivillig tilbage, ja han modtog endog Embedet som Confessionarius, da Baskholm gjorde Afkald derpaa; fremdeles fortsatte han endnu i nogle Aar sine Bibellæsninger og sit Religionsblad; men om der end ikke udvortes foregik nogen Forandring i hans Stilling, saa viste det sig dog fiendeligt at hans Tid var forbi. Man ærede og agtede ham som en hæderlig ærværdig Olding, ja han nød maaskee endog i en høiere Grad end i tidligere Aar den almindelige Agtelse; men hans Mening og Ytringer havde ikke mere nogen Vægt i Samtiden; man betragtede og behandlede dem som Særheder, der maatte holdes Alderen tilgode, da Biskoppen tilhørte en forsvunden Tid. — Den urolige Gjæring fra de foregaaende Aar, der i vilde Strig stormede løs mod Kirken og den geistlige Stand, blev nu dæmpet, men den blev det derved at den geistlige Stand selv ganske anderledes end tidligere, gik ind paa Tidens Tankegang. Den laade Spot og frække Fornægtelse afløstes af en sindig videnskabelig Rationalisme, og det var den, der saa at sige vandt Borgerret ved Frd. af 27 Sept. 1799. I § 5 af denne Frd. hedder det nemlig: „Hvo som udgiver noget Skrift, der sigter til at nedbryde Læren om Guds Tilværelse og den menneskelige Sjæls U dødelighed, saa og de, der i trykte Skrifter laste eller forhaane den christelige Religionslære . . . bør straffes med Landsforviisning“; her gøres altsaa Forskiel mellem den naturlige Religions Sætninger, som ikke maa nedbrydes, og den christelige Religions Lære, som ikke maa lastes eller forhaanes, hvilket sidste Udtryk ved Frd.'s Slutning forklares nærmere saaledes: „den beskyttede Religion lastes, naar der tillægges den saadanne Mangler, at Borgerfundets Formaal ikke derved kan opnaaes“. En simpel Benægtelse af den augsb. Conf.'s Lærdomme, naar disse kun ikke fremstilles som farlige for Staten, paadrager

altsaa efter denne Frd. Bedkommende intet Ansvar, medens derimod alene Troen paa Gud og Sjælens Udødelighed ubetinget haandhæves. Vistnok blev denne indirekte Døgtøvelse af det statskirkelige Lærebegreb, dengang slet ikke videre paangiet da Sagen var under Forhandling; men det viser kun, at Naturalismen omtrent var eneraadende i Statskirken, at alle omtrent vare enige om, i de Sætninger, der ubetinget hævdes, om Guds Tilværelse og Sjælens Udødelighed at see Christendommens væsentlige Indhold. „Det Vigtigste og Virksomste, det meest Trøstende og Beroligende det meest Begjorende hvad Mennesker nogenfinde kunde troe, er og bliver Guds Tilværelse, Forsyn og Udødelighed“, siger H. C. Clausen i sine Prædikener*) og F. C. Gutfeld aflægger den samme Bekjendelse, naar han i sin Mindetale over Birkens siger om denne: „Oploftet over hine Forbomme som Døvtroen saa ofte udgav for Religion, fulgte han Jesu Læres blide fattelige Forskrifter uden at fordybe sig i mørke Grublerier om Ting, der ingen Indflydelse have paa Menneskets Død og sande Rolighed. Gud, Forsyn, Udødelighed! Store velgjørende Sandheder, I som ene kan trøste, kan styrke den svage Dødelige paa Livets dunkle Wei, I svævede, hulde som Engle, om vor hvilende Broder“). — Imidlertid var dog derved vundet, at den vaskende Halvhed og Usikkerhed, der tidligere mere end noget andet havde stræmmet Folk fra Kirkerne, forsvandt fra Prædikestolene, og Enhver var ærlig sin Mening bekjendt; den skurrende Fisteltone forstummede og man talte atter af fuldt Bryst, hvorfor det ogsaa i en vis Henseende med Foie kan siges at de kraftige og bygtige rationalistiske Prædikanter ingenlunde bræbte det religiøse Liv,

*) H. C. Clausen, Prædikener III S. 108.

**) F. C. Gutfeld, Lærlighedsstater 1805 S. 174.

men at de snarere atter begyndte at vække det paa enkelte Steder. Mangel paa fast Overbeviisning og den deraf udspringende indre Usandhed selv i den sande Betsjendelse er altid den værste Gift for aandeligt Liv, medens derimod et ærligt meent Ord talt af et fuldt Hjerte altid hos Noget finder et godt Sted.

Man kan altsaa sige, at det var den friere Retning, der kom til Magten med det nye Aarhundrede, dersom man forstaaer Frihed blot negativt, at man blev fri for den kirkelige Christendom; men ellers var Nationalismen, hvormeget man end førte Tolerance i Munden, sædvanlig meget intolerant. Da den paastod kun at ville det reent Fornuftige, kunde den ikke anerkjende nogen Modsigelse uden som Brangvillighed eller som Ufornuft, og maatte derfor, hvad man ogsaa har mangfoldige Exempler paa, henvise alle Heterodoxier til Tugthuset eller til Daarefisten. Naar Tilskyndelse til en rebelig Opfyldelse af de borgerlige og huuslige Pligter ansees som Religionens væsentlige Indhold, saa kan denne umuligt danne et særegent Samsund, men maa være uopløselig knyttet til Staten som Sjælen til Legemet. Religionen trænger til de borgerlige Love for at den legemlige Tugt kan gaae Haand i Haand med den aandelige ved Menneskeslægtenes sædelige Opdragelse, men paa den anden Side kan Staten ikke løse sin Opgave blot ved den udvortes Tvang, naar denne ikke understøttes af den religiøse Formaning. Skulle Religionens Tjenere derfor rettelig røgte deres Hverd at fremme Sædelighed, saa maa de af Staten kræve Afgift for de religiøse Institutioner. Det var denne Betragtning, der ved mange Leiligheder med Fynd og Kraft blev gjort gjældende af den Tids meest karakteristiske Prædikant H. B. Clausen, og navnlig gjorde han det i en „Prædiken paa Reformationsfesten 1804“, hvori der forekommer føl-

gende Ytringer: „Saavidt er det kommet at vi med Gode kunne tillægge vor Tidsalder Navn af den irreligiøse. Eller mon det skulde være for meget sagt, naar Mand af udmærket Indflydelse og paa de høieste Verdigheds-Trin endog tilfidesætte den ubvortes Verbotighed, der skydes Landets Religion, sjælden eller aldrig bivaane den offentlige Gudsdyrkelse, bestemme endog den i Lovene fastsatte Tid til ganske anden og modsat Brug, og saaledes, medens de give Forargelse ved Deres Exempel, tillige hindre Deres Medborgere i at deeltage i den Andagtsøvelse de selv forsømme?“*) Disse Ord paadrog Taleren en Irettesættelse af det kongelig danske Cancelli, der fandt dem fornærmelige mod de høiere Autoriteter, hvilken Irettesættelse Clausen dog med Fasthed viste tilbage. I den Forstand kunde han ofte komme til at udtale en „Advarsel mod Tidens Bantro“ da „selv Religionens, Dydens og Sandhedens Benner, der samles i dette Tempel, trænge til en saadan Advarsel for ikke at lade sig henrive af Tidens Strøm“. Og naar man idelig anbefalede Forandring i Ritualet, i Gudstjenestens hele Form som det virksomste Middel mod den herskende religiøse Aigegyldighed, saa var det hans Svar: „Hvorfor skal da den gamle Kirke bære al Skylden for vore Dages Ureligiositet? Nei en Revolution i Tænkemaade og Sæderne kan kun tilveiebringes, naar der (ved Politiforordninger) sættes Grændse for Sandfælighedens Udsvævelser, for offentlige Forlystelser; naar der med tilbørlig Strængighed vaages over Søndagens Hellighedselse. Saare priseligt er til adskilligt af dette taget Hensyn i den ypperlige Instruction for Politimesteren i Glensborg (af 27 Aug. 1806) Ved slige Anordninger og deres samvittighedsfulde Overholdelse virkes til Religiositetens og Kir-

*) Gallefen, Theol. Maanedsskrift. 1804. II. S. 684—85.

etens Befordring, ikke mindre end ved en god Liturgi." *)
 Dermed skal ikke være sagt, hvad der vistnok gjælder
 af hans Samtidige, at Clausen blot betragtede Kirken
 en aandelig Politianstalt; tværtimod lagde han altid
 en Bægt paa den Sætning, som han ogsaa stillede i
 sin for sine Prædikener, at „Moralitet maa grunde sig
 paa Religiositet“, hvormed han vilde hævde Religiositeten
 det Evig-Gyldige, som det, der havde Værd i og for sig.
 afviste dermed altsaa den Betragtning, der i de religiøse
 :stillinger blot saae gavnlige Stræmmebilleder, der vare
 åbne for at læmme en toilesløs Banfundighed, og dog
 vi næsten siige, at denne Betragtning var den gjængse.
 for mødte den af Clausen opstillede Sætning, at „Mora-
 maa grunde sig paa Religiositet“ ogsaa Indsigelse fra
 Sider og han maatte i anden Udgave af sine Prædikener
 rligt tage den i Forsvar. Clausen vilde derfor vist
 le vedkiende sig de Anskuelse, A. S. Ørsted, dengang
 sfør i Overretten, udviklede i sin Afhandling: „Er Sta-
 berettiget til at give Love og gjøre offentlige Foranstalt-
 er til Religionens Fremme?“ Ørsted udtaler sig her be-
 t imod, hvad der ovenfor blev kaldt den gjængse Betragt-
 : „De nyere Tidens Politifere betragte Religion som et
 del til at hegne om Borgerfikkerheden; den er deri kun
 sældigt, subsidiært Middel, der skal tjene til at bøde paa
 iglerne i Statens Tvangsanstalter, men vil omfider
 aldeles overflødig.“ Han finder det derfor endog rime-
 at „de Bedlere, hvis Erfrygt for Religionen det op-
 at see den behandlet som Politianstalt, forbre, at den
 skal affondre sig fra Staten.“ Dette kan han imidlertid
 ingenlunde billige: „Staten kan rigtignok ikke tvinge

sine Borgere til at være religiøse; men derfor kan den gjerne virke til Religions Udbredelse blandt sine Medlemmer; den kan gøre Foranstaltninger, hvorved den stræber at opvække og grundfæste den religiøse Sands, og den kan tvinge Borgere til slige Indretningers Anlæg og Vedligeholdelse." Og hvad den kan gøre i det Viemed, maa den gøre, da „Staten har den høieste Grad af Interesse i, ved Religion og Sæder at bestjærme den retslige Orden, og derved faa det muligt at gjøre Brugen af dens Lovgivelser overflødig."*) Vi gjenfinde altsaa her den samme Sammensmæltning af Kirke og Stat, som vi sædvanlig møde hos Rationalister; men Forskjællen fra den gjængse Betragtning ligger deri, at Religiositet her er hævdet som det Ewig-Gyldige, i hvilket den borgerlige Tugt tilsidst maa gaae op og forsvinde.

Vi have omtalt Henrik Georg Clausen (f. 1780) som en af de skarpest udprægede Talsmænd for den Rigs Præster, og maa ved Siden ad ham endnu nævne Peter Dußen Boijen (f. 1782). Begge disse Mænd havde i deres tidligste Embedsaar levet sammen; Clausen var nemlig siden 1789 residerende Kapellan i Maribo, medens Boijen siden 1787 var Præst i Vesterborg, og flere andre Elgeskæder sluttede sig til dem. I Maribo gjorde imidlertid Clausen kun den samme Erfaring, som der klagedes over fra alle Sider, at Aftensangstjenesten, som Kapellanen skulde besøge, saa godt som slet ikke blev besøgt; men da han 1795 udgav „En Samling af (ti) Prædikener" tiltrak han sig først den almindelige Opmærksomhed, og Alle roste ham, fordi han stod at behandle „lærerige, praktiske, interessante Gjenstande i et fatteligt, ukunstlet, ædelt Sprog". Hæret efter blev han

*) Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter 1807. I S. 32. 109. 114.

bet til Kallundborg, men var der kun kort, da han 1797 v af Konfistoriet valgt til et af de ledige Kapellanier ved ne Kirke, hvortil Universitætet endnu besad Kaldsret. Man agte ved den Leilighed den Fremgangsmaade, at lade de søgende prædike paa Balg, hvorpaa Professorerne afgav res Stemme, og Balget faldt da paa ham. I Kjøbenhavn idt Clausen den rette Plads for sin Virksomhed, og hvad : tidligere havde samlet sig om Warezoll og andre tydske ædikanter sluttede sig nu til ham, saa at han i adskillige r var Byens meest anseete og afholdte Prædikant. Især han stor Indflydelse paa de yngre Studerente, da han 99 paa ti Candidaters Anmodning dannede et homiletisk :ffab, der holdt ugentlige Dvælses og Møder. Clausen n saaledes i denne Virksomhed til at afløse Valle, og snart edtes Mange af dem, der vare dannede i hans Skole, som æfter rundt om i Landet. De „Prædikener holdne i Frue rke“, som han udgav i tre Bind 1800—5 hørte til Samens meest yndede Andagtsbøger, hvorfor de ogsaa udkom re Dplag, og afgiver den bedste Prøve paa en reent ratio- listisk Prædikemaade. Han var en Lovens Mand, og rledes han med Kraft og Fynd gjorde Lovens Ord gjæl- de, saae vi af hans ovenomtalte Ord af Prædiken ved formationsfesten 1804, der paadrog ham Cancelliets Tret- ttelse. Den Forsvars-Erklæring af 15 Dec. s. A., han gav i den Anledning, sluttede han med de Ord: „Sand- ren er mig hellig; den skal jeg vedblive at tale som jeg til har gjort; Mennekesfrygt kjender jeg ikke; jeg frygter Intet uden at overtræde min Pligt.“ Dette Forsvar de til Følge, at Cancelliet, hvad man sædvanlig tilstrev oprindes Frederiks udtrykskelige Befaling, maatte paa en aade gjøre Clausen Afbigt, eller dog meddele ham en ret- diggjørende Erklæring; men Sagen bidrog ikke lidet til at

der hævede Mennesket ud af
ning for at lade ham see det.
Det var Spinozismen, Pa-
som ikke blot den fide Ori-
tisme, men ogsaa den tørre,
brudt sig fra og slemplet
kom: her til. Orde i Rø-
Sværtagsflogskab, som kun
den kunde tale med Kraft og
Dybe i Menneskelivet, forbi i
Bort, som gjennemtrængt og
Det var Erkendelsen af det
sætning til det Smaalige og
Kraft, blev gjort gjældende, og
i Fantasiens Verden, i Poe-
siske Naturphilosophiens Tale
set havde brudt Isen, og hvis
kom an paa at stille klart for
Mand var fremfor Noen

Nodeprædikanter. En yndet Taler var fremdeles **J. Liebenberg**, siden 1799 Sognepræst i Frederiks-, og efter Balles Afgang kongelig Confessionarius; dog sporer man i hans „Christelige Religionstaler I, II 1800“, en langt dybere Følelse for det Christelige, og et alvorligere Stræben efter at gaae ind paa de kirkelige omme, end man er vant. til at finde hos den Tids **nodeprædikanter**.

Den fuldkomne rationalistiske Tankegang i den Tids **skemaade** robede sig allerede i den hele Talebrug; man saaledes, efter Bastholms Anviisning, ikke om Præster om Lærere, ikke om Menighed men om Tilhørere, ikke om Prædikener men om aandelige Taler, ikke om Psalmer om Sange, ikke om Kirker men om Templer osv. var Bastholm, der først havde indført Adskillelsen mellem **rationelle** og **moraliske** Prædikener, dog saaledes at han selv holdt Prædikener af begge Slags; men i disse Aar **blev** kun moraliske Prædikener, der forsaavidt mindede om **kyndigheden**, at de henviste til Jesu Exempel som et ud-
et **Dydsmyndigt**, til hans Formaning som **Menneske-**
ens **udmærkede** Lærer. Da **M. J. Liebenberg** udgav „Christelige Religionstaler“ 1ste Bind 1803, bebreidede **den** **berlingske** Recensent (von Gehren ved den reformeerte) i „Allg. Lit. Zeitung“ (Halle Nr. 37, 1807) ham, at lagde altfor megen Vægt paa Udtrykket „Christelig“ og **istand**; Liebenberg gav hertil i Fortalen til 2det Bind, følgende Svar, der uagtet al **Uensfældighed** i Toner **indtaler** et stærkt **Bidnesbyrd** imod Tiden: „Forf. maa **er** **ytte** den **Formening**, at en af de mange **Aarsager**, **gradvis** har **udbredt** **Lunkenhed** og **Mangel** paa **Forsæt** for **Religionen** blandt vor **Tids** **Mennesker**, ligger deri,

at de nyere Religionslærere for en stor Deel ikke følede sig været gennemtrængte af sand Barme og Iver for den Religion, hvis Forkyndere de skulde være, at de ved Talersalen og ved Ungdommens Underviisning ofte har lært og lært blot naturlig Religion eller Deisme for Christendom. Et andet mærkeligt Vidnesbyrd er det, at en Embedsmænds Testamente 1808 bestemte en Sum af 5000 Rdl. til et Legat, hvis Renter skulde anvendes til Præmie for Brevbrievner over disse tvende Emner: 1) „Den ved Jesu Kristi Lidelse og Død fuldbragte Forsoning som det eneste Middel til bodfærdige Synderes Frelse og Salighed“; 2) „Evangelist Christens Lyksalighed endog her i Livet for den Verdens Børn“. Ved at offentliggjøre hin testaments Bestemmelse, slutter Biskop Balle sin Erklæring med følgende karakteristiske Udtrykk: „Jeg har som evangelistisk Landpræst ikke kunnet forebygge en Art af nedtrykkende Sværmhed i Sind og Hu over det Særlyd, at Udbredelse af den sande Gudsordens Grundsandheder bliver at fremstjude vor Tid. Maaskee har jeg Uret, men der opvædes ved et sådant Rundsab herom en vis Undseelse i min Barm, som jeg ved denne Stund ikke har villet forlade mig“*). Charakteristisk er denne Udtrykk, ikke blot fordi man deraf sees, at Biskop Hjerpe endnu var det samme, men fornemmelig fordi det viser, at den gamle Stridsmand fra Halvfemsfemten overvældet, at hans Kraft var brudt, saa at han angstelig turde give sin Smerte Luft i et dermed.

Det var i Almindelighed ikke gennem Riktigens Tidens Præster meente at kunne naae deres Maal at gaae op til Menneſtevel; man ventede sig langt mere af Gudsordet for at fremme deres Virksomhed gjaldt det fornemmelig

*) Galleſen, Theol. Maanedſkrift 1806. 1, S. 325—31.

anskuelse frem, selv om der gaaer Tid hen førend dens Følger blive kjendelige paa det kirkelige Gebeet. I samme Forband som vi maa sige at den hele rationalistiske Livsbetragtning fandt sin Talsmand i Ludvig Holberg, skjøndt denne i sig for sig ikke vilde bestride nogen bestemt kirkelig Læresætning, saaledes er det med Steffens og Ohlenschläger vort Aarhundredes Eiendommelighed kommer til Orde. Medens man sædvanlig stemplede som mystisk hvad man ret vilde kalde rimeligt og forfæsteligt, saa blev netop nu det Mystiske et Ord der loffede med vidunderlig Tryllemagt. Man dvælede ved det Mystiske, det Ubegribelige med særdeles Forkjærlighed og maatte derved komme til at betragte den hellige Historie paa en anden Maade. Den Sætning: „Alt er et Mirakel“, vdsiger vistnok i Grunden kun det samme som Modsetningen: Intet er Mirakel; men naar den saaledes som her udtales i Mandrighedens glimrende Sprog, saa ligger deri en Anerkjendelse af det Mirakuløse, af det Gaadefulde i hele Tilværelsen, der maatte lære netop at dvæle ved det Mirakuløse i den hellige Historie. Dette Omflag i Grundbetragtningen kommer til at ytre sig i alle Retninger, meget af det man tidligere bekjæmpede som Almuens Dvertro, som Banskundighedens Fordomme, der maatte vige for den stigende Dplysning, Folkesjægn og Folkesange med alle deres Fortryllelser og Trolddom, blev nu fremdraget og behandlet med Forkjærlighed. Det var det mystiske Dybe, der i dunkle Afbneser robede en indre Rigdom, det var det Dphøiede og Storartede, i Modsetning til det Trivielle, som den nye Betragtning omfattede med sin hele Begeistring. Vistnok var denne Begeistring ingentunde, hvad den stundum vilde give sig Mine af, identisk med en levende kristelig Tro, men den ledede dog til at agte Christendommen, som en storartet historisk Begivenhed, eller dog som et dybsindigt Digt, hvis rige

hed for Kirketjenesten, forenet med „den stærke Skole-
 saa at sige den almindelige Anskuelse, saa at H. S. ved
 ved at opponere herimod kom til at staa som
 Talsmand i en fuldkommen materialistisk Tid-
 litet, sand Dyd og Menneſtesforædning kunne ikke
 uden Religion“ var Clausens Grundſætning, og i
 hertil indſkærpede han ved flere Leiligheder: „Vi
 Religionslærere, der beſidde Evne og Lyſt til at
 de kunne og bør, ved de offentlige Foredrag i Kirken,
 dog ſtedſe blive det, hvorved Religionen kan haandhæves
 almindelige Agtelse, og hvorved der med Held kan
 paa de Ældre og paa den mere oplyſte Deel af Folket
 Der var en Tid, da Præſten troede at han kun kunde
 ved ſin Prædiken; Skoletilsyn og Katechiſation bleve forſuget
 Nu er Candidaten nærved at troe, at det er ligegyldigt,
 han ſom Præſt kan prædike eller ikke, naar han kun
 beſøger Skolen og Katechiſationen“ *).

Vare Præſterne ſelv ſaa ligegyldige ved Kirketjenesten
 kan man ikke undre ſig over, at Deeltagelsen fra Men-
 dernes Side var yderſt ringe, hvorover det ogſaa fra
 Sider fortes bittere Klager. Der blev Spørgemaal
 gjenopbygge de Kirker, der vare ødelagte i Kjøbenhavn
 Branden 1795, nemlig Baisenhufets og Nikolai. Der
 længe under Forhandling om Baisenhufet virkelig foretoges
 ſin Beſtemmelse, og alſaa fortjente at gjenoprettes;
 enedes man dog om, at det maatte ſtee, men for at
 ſaa økonomiſt ſom mueligt, ſit det ikke mere ſit eget
 alſaa heller ikke ſin egen Præſt. Nikolai Sogn beſtes
 ſelv eſterat Kirken var ødelagt, ſaalænge den gamle
 præſt P. Sartorſh levede, og det var ved denne

*) H. R. Clausen, H. S. Clausens Eftermale. S. 37.

1800-71
 Paveles
 Pastor
 for Kristian-
 dals
 Sogne (Res. af 27 Juni 1800). Da han nu
 (1803), skulde denne Resolution strax træde i Kraft
 en enkelte af Sognets Medlemmer fik en Collest istand
 med Regjeringens Tilladelse. Paveles, som dengang var den
 næste Præst for Menigheden, anbefalede denne Collest på
 det varmeste i en Prædiken over det Thema: „Er den tiltæn-
 gende Stingeagt for Religionen Tegn paa den stigende Op-
 løstning?“, men det var forgæves; der blev tegnet en
 Sum af 16,335 Rdl., som befandtes utilstrækkelig, og Re-
 gjeringen bestemte da (Reskr. af 21 Decb. 1801), at det skulde
 blive sit Forblivende ved den tidligere Resolution. Paveles
 blev kort efter forflyttet til Norge, og det folkerigeste Sogn
 Bøen blev saaledes fuldstændigt opløst, idet Medlemmernes
 fordeeltes mellem de andre Sogne. — I „Dagen“ for 180-
 Nr. 99 læstes følgende Annonce: „Man hører ofte Klage
 over Religiositetens Forsald i Hovedstaden. Er denne Klage
 grundet, saa synes den at kunne føres endnu stærkere om Hel-
 sington... Hele Familier og en stor Mængde enkelte Perso-
 ner leve der aldeles uden Dyrtelse, det vil sige, gaae aldrig
 til Kirke, nyde aldrig Sacramentet.. Kan man da undre
 sig over den Standal, at en der 1792 oprettet Kirke, allerede
 1802 igjen nedlagdes, ja folgetes, og over den endnu større
 Standal, at Ingen brød sig derom“. Pastor Fallesen be-
 taler denne Annonce i sit Maanedsskrift, trøster sig med
 at „det vist ikke blot er Helsingør, der kan beskyldes for denne
 Indifferentisme; det gælder vel om de fleste Kjøbstæder

*) G. Paveles, Smaaafgifter 1805.

begge Riger, store og smaa, og saaledes er det i hele Europa" *).

Hist og her sporede dog i disse Aar noget christelig Livsbøire blandt Almuen, der gjerne støttede sig til Brødre menigheden. I Kjøbenhavn havde den pietistiske Opvættelse egentlig uafbrudt, endstjøndt i altid mindre Stredse, bevaret sig fra Christian VI's Tid, og den fandt her sin Røsting hos Brødre menigheden, hvis Agent i disse Aar, Nordmanden Peter Treschow, var en begavet Mand, der samlede sig saa Venner omkring sig, og det ikke blot af de lavere Klasse. Blandt Byens Præster var P. Sartorpe den eneste, der stadig vedligeholdt en nøie Forbindelse med Brødrene, og derfor var hans Død (1803) et føleligt Tab, da han nægtede det Afstikkende i sin Leve- og Tæremåde, altid bevarede den almindelige Agtelse som en ærlig og nidhjer Præst. — I Aaret 1800 dannede der sig i Fyen en Forening af enkelte Præster, for Tid efter anden at udgive smaa Opbyggelseskrifter for Almuen til evangelisk og praktisk Christendoms Befordring. Hovedmændene for denne N. Balslev og J. F. Boesen i Bigerslev stode begge i en vellykket Forbindelse med Menigheden i Christiansfeld, og det var der eller dog i Nordlesvig, at Foreningen talte sine første Medlemmer. Begge de nævnte Præster toge sig med Jødt af Sagen, og der udkom i saa Aar en Mængde Smaskrifter, meest tydske Oversættelser; J. F. Boesen udgav saakaldt „Evangelisk Magazin for danske Sandheds Elskere“ i fire Aar (1801—6), og blandt alle de mange andre Traktater N. Balslev's „Betragtninger for Syge“ (1806) maatte det der har holdt sig længst mellem Almuen. Tonen i disse Skrifter var i det Hele saa mild som mueligt, og der udtaltes

*) Fallesen, Theol. Maanedsskrift 1804. II. S. 465—68.

min Natur, til at jeg nogenfinde havde funnet finde et blivende Sted i denne Rationalismes lave Regioner. Nu havde Schelling, Steffens, de nyere Digtere især Novalis, bragt mig de christelige Ideer nærmere, men mod den historiske Kristus havde jeg inddruffet saa mange Fordomme, at den evangeliske Historie for mig næsten kun havde poetisk Værd .. indtil det omsider kom til et Gjennembrud. Det skete en Dag i Sommeren 1803, da jeg mod Aften sad ene i min Sopha og læste i Jacobi's Skrift over Spinoza — da foer der mig med Gæt gennem Sjælen som et Lys fra det Høie, og jeg sagde mig med al Klarhed: Dersom Samvittigheden ikke er en betydningsløs Indbildning, dersom du skal lyde den Røst, da skal du lyde den i Alt uden Undtagelse, gøre og tale hvad der er din Pligt, ganske ubekymret om Verdens Dom; dersom der er en Gud, og du jo ikke vægrer dig ved Røsten at høre Dig for ham, da skal du gjøre det i Alt uden Forbehold og ganske overlade dig i hans faderlige Haand. . . . Men ad denne Vej var jeg neppe kommen til Christus, dersom jeg ikke havde nærmet mig ham, eller han sig mig ad en anden Vej. Evangeliets Sandhed havde ofte sig frem paatrængt sig mig, idet jeg udarbejdede mine Prædikener; nu henvendte jeg med fuldt Alvor min Betragtning paa denne vigtige Sag, og fandt snart en Afgjørelse, hvori jeg hvad det væsentlige angaaer, for steds kunde hvile. Jeg skrev i denne Tid i et Brev: „Hvad er Christendommen, dersom den ikke er Sandhed? Kun eet af to: Løgn eller Digt. I første Tilfælde en ublu Løgn om Himmelens aabenbarede og erkjendte Herlighed. Den der alvorlig læser endog kun saa Sider i denne underlige Krønike, og kan holde den blot for en lumpen Løgn, han synes mig begaaer en Synd mod den Hellige Aand. — Eller et Digt? en Epopee? midt fra historiens Dage, udarbejdet af saa mange, i saa forskjellig

Charakter, et Digt som saaledes griber ind i Virkelig-
 Jeg havde nu en virkelig historisk Kristus, og Im-
 den Henrykkelse, den indvortes Jubel, hvormed jeg sig-
 mig selv: „Jeg har en Gud og en Frelser“). —
 lige Aar yngre end Mynster var Mik. Fred. Sev. S-
 vig (f. 1783); hans Fader Johan Grundtvig, er-
 ger til Biskop Valle gennem dennes første Hustru, en
 alvorlig gammellutherisk Præst, medens han paa moderne
 kunde nedlede sin Herkomst fra Shalm Hvides berømte
 I sit Fædernehjem i Udby i Sjælland modtog han der for-
 dybt christeligt Indtryk; „alt i sin Barndom glødede
 naar han læste om Luther, og i sin Dyrægt, naar han
 „Jesus og Fornuften“, drømte han sig kun voren, for at
 Valles Raabendraget“. Dog blev ogsaa han i sine
 denteraar revet med af Tidens Strømning; „med Sv-
 og Skam maa jeg bekjende, — skriver han selv**) — at
 saa fuldt som Nogen har været deelagtig i dette Forstand-
 Hovmod, da jeg som Tidens Gjenlyd besmittede Her-
 Huus med unyttig og bespottelig Tale om Pligt og Sam-
 heds Fortjeneste, om den tydige Mand, den rebelige Sam-
 hedens Lærer, Jesus“. Det var Steffens' Forelæsninger, —
 første han nogeninde havde hørt“, som vakte Afnelsen
 ham om en dybere og rigere Livsanskuelse; Steffens' livs-
 begejstrede Foredrag mere endnu end Talens Indhold lod
 ham at føle Begejstringens og Ordets vidunderlige Ma-
 saa stærkt, at han aldrig kunde glemme det. Da han havde
 forladt Kjøbenhavn og tilbragte nogle Aar som Huslær
 paa Gaarden Egelykke paa Langeland, fastede han sig
 Iver over Studiet af den nyere tydske Litteratur og best-

*) J. P. Mynster, Meddelelser om mit Levnet, 1854. S. 150-5

**) N. F. S. Grundtvig, Nytaarenat 1811 Fortalen S. 18.

Fig fornemmelig med den schellingste Naturphilosophi. I samme Tid aabnede Ohlenschlägers „Nordiske Digte“ Gang hans Die for den nordiske Hedenolds kraftige Lyd, og med en digterisk Phantasies hele Ild hengav han sig til de Indtryk, der fuldkommen opfyldte ham. Under sit Ophold paa Landet stod han ganske ene med sin glødende Besættelse, men han vandt derved No til Selvstudier, og søgte med utrættelig Flid at komme til Klarhed over, hvad der endnu kun dunkelt gjærede i ham. Det var ikke nogen ensidig og hjertelig Tilægnelse af Aabenbaringens Sandhed, Grundtvig kom til ad den Vej; Christendommens dybe poetiske Indhold sammensmeltede med hans Betragtning af de nordiske Gudefagn, og han søgte derigjennem at vinde den dybe Anskuelse af Menneskenaturen, dens dybe Længsler og den saaveljom dens Bod og Dødsstraf. Medens Mynster urem en rolig Overveelse lidt efter lidt vandt en fyldigere Erbeviisning om Christendommens Sandhed, saa var den dybe Gjæring hos Grundtvig langt stærkere; det var en bestandig Livsanskuelse han vilde vinde, hvori de dybeste Følelser, der bevæge Menneskehjertet, Kjærlighed til det jordiske og det himmelske Fædreland, kunde sammensmelte. Imod gjælder det dem begge, at med Aarene forandrede sig de og klarede sig meget, men begges eiendommelige Aandsretning viser sig dog allerede i denne deres første Opvækkelse.

Imidlertid fortsatte Regjeringen, uden at ændre sig, id der ogsaa endnu kun dunkelt gjærede i Tiden, den Bane, som den tidligere var slaaet ind i sin Styrelse af de kirkelige Liggende. Ønsket om en fuldstændig Forandring i Kirkeordningen hørte endnu til Dagens Orden og reformatoriske Bestræbelser i den Retning, havde egentlig bestandig været tilstede, siden Baltholin fremkom med sit Forslag. Det blev allerede tidligere bemærket, at skjøndt dette Forslag ikke lige

skal i hans Navn have Syndernes Forladelse? Er det at undre paa, at Tilhørerne ansee flige Prædikanter for ikke christelige, tabe den Agtelse, de skulde have for deres Lærere, og overgive sig til Ledere, der paa den sorgeligste Maade vil lede dem?*)).

Uagtet Rationalismen saaledes tilsyneladende raabte uanfægtet, saa gjærede der dog i de dybere Aander en levlig Modsigelse, der netop ved Aarhundredets Morgengry brød frem i Danmark med overordentlig Styrke. Slaget paa Rheden d. 2 April 1801, hvor ubetydelig end denne lille Træfning maa synes under det almindelige Krigsbulder i Europa, havde dog for det danske Folk en ganske overordentlig Betydning, ved paa eengang at vække den dybere Follesjæle, der syntes fuldkommen qvalt under Spidsborgerlighedens Trivialiteter. „Der hører en foregaaende Kraftanstrengelse — siger en af den nye Bevægelses Hovedmænd***) — til at forjage det Spidsborgerlige, det Spidsfindige, det Smaa, og fremme en Nation for det Store og Skjønne, og en saadan Kraftanstrengelse var Slaget paa Rheden“. Naar vi høre Biskop Balle i sin „Opfordring til Medborgere ved Krigens Trusel 1801“, afbryde: „Ak, hvorfor blev det ikke min Lod, som det fra Kongdommen af var mit Ønske, at bære den blaa Kjortel istedet for den sorte, jeg skulde saa gladeligen være med at hjælpe Fjenden med dansk Torden, og lære ham at brase op for retskaffen Kjærlighed til Fødeland. Men dersom I skattede om at have en Sanger med, der i Kampens Hebe quader Liv og Varme i Hjerterne; jeg synger godt, om jeg selv vil sige det, og jeg skulde synge af Hjertets hele Fylde med tideligt Tro paa Gud, midt under Brag og Don, midt i

*) Gallefen, Theol. Maanedsskr. 1806. I. S. 139.

**) Ohlenschlägers Erindringer. II. S. 114.

verne, som kunde det være i Herrens Tempel" — da udtalte han dermed en Stemning, der dybt havde grebet det danske Folk, og hvorved alle de rige Minder om Fædrenes store Idretter, man tidligere havde spottet med som gammel folksnak, atter vandt Liv og Sandhed. Hvad der saaledes var dunkelt forberedt, kom til Orde med hele Begejstringens og Mandighedens henrivende og blændende Magt i Hen- til Steffens og Adam Ohlenschläger. Begge disse Mænds Virksomhed maa vi tage sammen i deres første Op- træden; hiin vendte sig mere skarpt polemisk mod den hele tidligere aandelige Udvikling, medens den Anerkjendelse af landens Magt, han førte Ordet for, først vandt Fylde og Indflydelse som Nordens Mand i Ohlenschläger's nordiske Deltedigte. Det var et Angreb paa den hele foregaaende Udvikling, ikke just fordi den fornægtede de kirkelige Læresæt- ninger, men fordi den i sin overfladiske Forstandsoplysning fornægtede alt det Dybe i Mennekelivet. Hvad der hidtil var fremtraadt med Fordring paa at anerkjendes som den mod- ste Frugt af Tidens Oplysning, blev her behandlet som indskræn- nede Hoveders Fostre, der ved at fornægte hvad de ikke kunde begribe kom til at fornægte hiin Sammensmeltning af det Uen- delige og det Endelige, det Evige og det Timelige, der først over Mennekelivet sit Værd, som derfor ogsaa altid har været istæde som Ahnelse og Længsel i Mennekehjertet, men som det først blev den nyeste Philosophies Opgave klart at udtale. „Vor- tids særegne Kjendetegn — sagde Steffens paa sine Fore- læsninger — er en Irreligiositet og en overveiende Prosa, om Historien aldrig har seet den — den franske Nation den næst profaiske af alle. Prosa kalder jeg, hvad som nedværdi- ger selv det, som bærer det Eviges unistjendelige Præg til det blot Endeligt, Poesie det, som selv i det Endelige finder Præget af det Evige Den konsekvente Bortseien af alt

hvad som har en umiddelbar Relation til det Evige, og til lige Indstrækning til den blot endelige Existents kaldte Forstanden (og med Hensyn til sig selv med fuldkommen Den Dplysning . . . Vel tog den franske Prosa en Tidlang overhaand, men i Tydskland isærbelethed blev det Uendelige ikke som en blot Reflexion adskilt fra al Existents, men som en Afnelse af en tilkommende Tilværelse altsaa med Præget af det Evige, som Spiren til en vaagnende Poesi tilbage. Her yttrede sig først med Winkelmann den poetiske Sands for den gamle Tid, og den poetiske Spire blev vaft ved Gøttes Genie. Den nyere vaagnende Philosophie lover en herligere Tid" *). Der ligger i dette Angreb paa Tidens flabe Forstands Dplysning en Sammensmeltning af Religion med Poesie og Philosophie, det Godes Idee fremtræder her i sin inderlige Sammensmeltning med det Skønnes og Sandes som Gubdommens trefoldige Aabenbarelse i Menneskelivet, og det er Genialiteten, der er Redstabet for denne Gubdommens Aabenbarelse. I den skarpeste Modsetning til Dplysningens Udjævning af alle Forstjelligheder, hvorved Alle skulle indordnes under de almeengyldige Love, udtalte Steffens med ungdommelig Driftighed Geniets Ret til ubetinget Selbestemmelse, uden at være bunden af nogen anden Lov end sit umiddelbare Forhold til det Gubdommelige. „At Geniet spotter de blotte Klogstabsregler, gjennembryder alle de Stigler, man vil udfaste for det, baner sig, og ved sig sin hele Tidssalder, en egen Bei er saa almindelig erkjendt, at Uforstand derfra har taget en Bebreidelse, som blot er grundet, naar man taler om de ulykkelige Mennesker, som med en Art af Maseri tiltro sig en Gave, som det Evige har nægtet

*) Henrik Steffens, Indledning til filosofiske Forelæsninger. 1803. S. 165—69.

ad man nu havde at bemærke ved Boisens Forsøg, og det
 get dette var ledsaget af en officiel Dpfordring. Fallet
 s „Theologiske Maanedsskrift“ for 1806 foruden „Minerva“
 „lærde Efterretninger“ indeholde omtrent alt hvad der ved
 me Heilighed kom for Lyset; Fallet selv og Pave Is,
 gang Slotspræst i Christiania, gif udførligst ind paa For-
 jets Enkeltheder i den Tanke, at der dermed virkelig var
 et en Begyndelse til en fuldstændig liturgisk Forandring,
 mest afgjørende for dets Skæbne var det uden tvivl, at
 isens gamle Ven, en Mand, hvis Stemme havde saa
 gen Bægt som Stiftsprovst Clausens, udtalte sig bestemt
 imod. „Boisens Bog gjør hans Hjerte Være. Men be-
 mer man den som man bør, efter det Niemed, i hvilket
 er skreven, da nødes man til at nægte den sit Bifald.
 Udarbejdelse, den indeholder, ere som liturgiske Monstre
 les ikke, hvad de burde være. De ere i det Hele mis-
 ede, og i den Grad feilfulde at de ere ubrugbare. No-
 en erklærer jeg dette at være min Overbeviisning, saa
 get nødvendigere, som jeg i mange Aar har haaret og stedse
 bære en udmærket Hoiagtelse for Forfatteren og oprigtig
 agivelse til ham . . . Men deraf at jeg erkjender hans
 tjeneste som Præst, følger ikke, at jeg erkjender hans
 d til at reformere vor Liturgie. At han dertil intet Kald
 , har han selv ved sin Plan imod sin Villie beviist“.*)
 en havde vel udtalt sig saa haardt som Clausen gjør det
 e anførte Ord, men noget udeelt Bifald havde Boisen in-
 steds fundet, og Forsøget faldt derfor hen af sig selv, da
 n med Aaret 1807 fik andet at tænke paa end at refor-
 re Liturgien.

De Stemmer vi hidtil have hørt, vare imidlertid alle

*) Falleten, Theol. Maanedsskrift 1806. II. S. 551 jgb.

ter's Skoler næsten altid med
Biskoprens. — Samtidig
tring i samme Retning, der
derfor kom mindre uventet, i
anbefalet den. Ved Restr.
de residerende Kapellanier i
efterhaanden som de bleve led
rede Katecheter bestiftede (N)
som ordinerede Mænd skulde g
men isvrigt kun være de før
saa at altsaa disse Embeders
Skolevæsenet, og den Aftensangs
havde besørget, for Fremtiden
blev man med at nedlægge Deg
Regl. af 10 Oct. 1806 ifr. Fri
man allerede tidligere havde begy
tægterne mellem Sognets Skolela
de ubeldige Aaringer hvorunder
ikke lidet til at Diemedet forseiled
Hels

uafhængig for hvoisfe Dren; rigtignot havde Bessel mesterlig forstaaet hertillands at vise det Tomme og Hule saavel i Skuespillenes høitflingende Phrafer, som i de moraliske Fortællinger, men Ironien kan aldrig alene udrette noget, dersom ikke det Fyldige kommer til, der giver Ironien sin fuldstændige Forflaring. Det er Shakspeare der er Videnskabelighedens Digter, der som en uovertruffen Mester har forstaaet at skildre os Mennekehjertet og Mennekelivet i dets Rigdom og Kraft, den opløstende saavel som den forfærdende, hvorfor den franske Smag aldrig havde kunnet forlige sig med ham. Det Moraliske hævdede i Videnskaben uden nogen tilsvarende Anskuelse af det Oversandselige, det Moraliske fremstillet i Kunsten uden nogen dybere Livsrørelse, maatte nødvendig blive tomme Ord, og derfor var man nu ikke langt fra i en ligefrem Trodsen imod det Moraliske, at see den ægte Genialitets Særkende. Spinoza og Shakspeare bleve Heroerne for det nittende Aarhundredes Udvikling; hiin var kommen igjen i en fornyet Skikkelse i hele den tydske Philosophie, denne var det Gøthes Fortjeneste først at have bragt til Liv og Ansækelighed for det tydske Publikum — og begge disse Retninger, inderlig sammensmeltede, kunde ikke finde nogen varmere Talsmand end den digteriske Philosoph Henrik Steffens, som derfor ogsaa i den hele Række af Forelæsninger han holdt i Vinteren 1803 over Philosophien og over Gøthe med al Begeistringens henrivende Kraft søgte at gjøre Landsmænd fortrolige med denne Livsanskuelse. Men hvad der levede som Anskuelse i Steffens, vandt dog først ret Liv og Fylde i Adam Oehlenschläger, da Nordens Folke-Mund tiltalte og greb ham saaledes, at han i et, saa at sige, nyt Tungemaal, lærte at skildre Nordens Heltetid med dens dybe Gudesagn og kraftige Livsanskuelse, hvorved der oplevede sig en ny Verden for den folkelige Betragtning. Heller ikke i denne

Henseende manglede den nye Udvikling sine Fortællinger; allerede Ewald havde følt sig stærkt tiltrukket af Skæpselene fra Hedenold, men dog ikke saaledes, at han havde været at fremstille „det Store“, „det Dybt“, som for sig Gjenstand for den digteriske Phantastiske; og skøndt det Store tiltalte ham, saa turde han dog ikke lade det fremtræde anderledes end til moralsk Belæring. „Ewalds Døds Død og Rolf Krage, siger Digteren selv, vakte de første Tanker af nordisk Digterisd i mit Hjerte og gave mig de første Begreber om den gamle Heltetid“ *). Det var i sit St. Hans-Oration (1803), den første Frugt af hans Samle med Dylenschlæger, der bringe selv den Uvillige til at forstumme, optræde som mod Samtidens spidsborgerlig profaste Betragtning; saavel i den virkelige som i Phantasiens Verden; og som sig derved Bei til i „Baulunders Saga“ og „Aladdin“ (1803) at pege hen paa de rige Guldminer, de uimodsigeligt vældige Kræfter, han havde fundet i Landens indre Sjæle; den indre skabende Begeistring. De Løfter, han havde givet som Baulunder og som Aladdin, skuffede han heller ikke; det Mellemrum fremkom „Thors Reise til Sothunheim“, „Døden hin Gode“, „Hakon Jarl“, „Palnatok“ og „Kiel og Sæborg“, altsammen Støbninger af den ægte Malm, han havde fundet i Fædrenes Grave, hvorved de henseende Fædres Høflighed, atter vaagnede til fornyet Liv, forbausede og gavrev den lyttende Ungdom.

Ligesom Rationalismen er en heel fuldstændig Stodsaflaust; hvis Særkjende er altid at spørge efter det Nyttige, det politisk Anvendelige, saaledes er det ogsaa nødvendigt at lægge Mærke til, naar der bryder en ny, aldeles forskjellig

*) Dylenschlæger, Nord. Digte. 1807. Fortalen.

anstuelſe frem, selv om der gaaer Tid hen førend dens Følger blive kjendelige paa det kirkelige Gebeet. I samme Forstand som vi maa ſige at den hele rationaliſtiſte Livsbetragtning fandt ſin Talsmand i Ludvig Holberg, ſkjøndt denne i og for ſig ikke vilde beſtride nogen beſtemt kirkelig Lærefætning, ſaaledes er det med Steffens og Øhlenschläger vort Aarhundredes Eiendommelighed kommer til Orde. Medens man ſædvanlig ſtemplede ſom myſtiſt hvad man ret vilde kalde urimeligt og forkaſteligt, ſaa blev netop nu det Myſtiſte et Ord der loffede med vidunderlig Tryllemagt. Man dvælede ved det Myſtiſte, det Ubegribelige med ſærdeles Forkjærlighed og maatte derved komme til at betragte den hellige Hiſtorie paa en anden Maade. Den Sætning: „Alt er et Mirakel“, udfiger viſtnok i Grunden kun det ſamme ſom Modſætningen: Intet er Mirakel; men naar den ſaaledes ſom her udtales i Aandrighedens glimrende Sprog, ſaa ligger deri en Anerkjendelse af det Mirakuloſe, af det Gaadefulde i hele Tilværelſen, der maatte lære netop at dvæle ved det Mirakuloſe i den hellige Hiſtorie. Dette Omſlag i Grundbetragtningen kommer til at ytre ſig i alle Retninger, meget af det man tidligere beſjæmpede ſom Almuens Overtro, ſom Bankundighedens Fordomme, der maatte vige for den ſtigende Dplysning, Folkeſagn og Folkeſange med alle deres Fortryllelſer og Trolddom, blev nu fremdraget og behandlet med Forkjærlighed. Det var det myſtiſt Dybe, der i dunkle Ahnelſer robede en indre Rigdom, det var det Dphsiede og Storartede, i Modſætning til det Trivielle, ſom den nye Betragtning omfattede med ſin hele Begeiſtring. Viſtnok var denne Begeiſtring ingentunde, hvad den ſtundum vilde give ſig Mine af, identiſt med en levende chriſtelig Tro, men den ledede dog til at agte Chriſtendommen, ſom en ſtorartet hiſtoriſt Begivenhed, eller dog ſom et dybfindigt Digt, hvis rige

Idee-Indhold maatte sysselsætte og fængsle alle dybere Mænd. Det vakte derfor ikke nogen ringe Forargelse, naar Naturphilosophiens egentlige Bannerfører Schelling udmærkede Christendommen „som en Religion, der som Poesie levede i Slægten“, til samme Tid som han erklærede, „Moralen ikke at være noget udmærket ved Christendommen“ og Kjærlighedsbudet at være „en Sentens, for hvis Skyld Christendommen ikke burde have eksisteret i Verden og Historien“^{*)}. Det gjaldt om at anerkjende dens Grundidee, Eenheden af det Guddommelige og det Menneskelige, medens selve Differencien blev det uvæsentlige, og det første Exempel paa en genial Veeg med den hellige Historie har vi i Ohlenschlägers Digt: „Jesu Christi gjentagne Liv i den aarlige Natur“ 1805, som han ledsagede med den Bemærkning, at „han ikke derved vilde reducere Christus til en Mythos af den aarlige Natur, da han tværtimod vilde vise Naturen, som en aarlig gjentagen Mythos af den guddommelige Forløser“, medens han haanlig afviste alle Indvendinger af „Mennesker, som med den endelige Forstands malmlose Fjølser, forstaaede sig som Kastdyret med Dienklapper, at de jo ikke skulle forstyrres af alle de Særsyn, som rundt omkring dem, og vække Ideen om det Evige, Trang til Religion“.

Hvad der gjæredede hos de Unge, maatte have Tid førend det ret kunde komme frem og staae sig Anerkjendelse. Steffens Forelæsninger i Vinteren 1803-4 gjorde et stærkt Indtryk paa Mange, ja bleve for Enkelte af afgjørende Betydning for deres hele følgende Livsudvikling; men han havde de Ældre imod sig, der betragtede ham som en hovmodig Fantast, der forstod ved glimrende Talegaver at

^{*)} Schelling, Vorlesungen über die Methode des akad. Studiums. 1803. S. 182 og 204.

sa, og tillige søgte Mønter at give den saakaldte Bispeexamen, der gaaer fort forud for Overtagelsen af Embedet, større Betydning eller idetmindste større Høitidelighed ved at faae udvirket (Nestr. af 13 Jan. 1809), at den herefter i Sjællands Stift blev foretaget *in consensu ministerii Hafniensis*. Der omtales ogsaa eet Exempel paa at der blev nægtet en Candidat Ordination, fordi han befandtes meget uvidende*), men at dette Exempel blev det eneste, viser noksom, at Proben snart ikke fik mere at betyde end tilforn. — Til samme Tid foregik der ved Frd. af 3 Juni 1809 en væsentlig Indskrænkning i den private Raldsret til geistlige Embeder, men det skete neppe efter Mønters Tilskyndelse, og støttede sig overhovedet slet ikke til kirkelige Motiver. Der var ikke Tale om ved den Forstaltning at raade Bod paa stedfindende Misbrug, men kun om at hævde Kongens Majestætsret, hvorfor Forordningen begynder med at udtale den Grundfætning, at „Balget af de Mænd, til hvilke det betroes at være Folkets Rædere, kun tilkommer Regenten“. Væsentlig kan denne Indskrænkning ikke kaldes, fordi de adelige Herremænds tidligere Raldsret (*jus vocandi*) blev forandret til en Forslagsret (*jus proponendi*), thi denne Forandring blev i Birkeligheden kun en Form, men fordi den fastsatte ufravigelige Regler, hvorved den under visse Eventualiteter atter tilfaldt Kongen. Alle offentlige Stiftelser og bispes Bestyrelse skulde strax give Afkald paa den, og dette gjaldt Universitets-Consistoriet, som man ellers maatte ansee for meest competent til at udøve den, medens derimod de adelige Frosenklostre i Sjælland og bispes Bestyrelse beholdt den paa Grund af bispe Stiftelsers særegne Privilegier.

Dog det var ikke blot de vordende Præsters videnskabelige Uddannelse, der laae Mønter paa Hjerte, han søgte at vække

*) Fr. Mønters Levnet, Tidsskrift for Kirke og Theologi. II. S. 377.

selv. Münter befattede sig ikke med de filosofiske Studier; hans Haandbog i „den ældste christelige Kirkes Dogmehistorie“, der udfom i to Bind, i Årene 1801—4, er ber Forf.'s udbredte Læsning, men er dog kun en broget Samling af Meninger om forskellige Lærdomme, blot som løse Indfald uden dybere Prove af deres indre Sammenhæng og christelige Værd. Af større Betydning er hans Skildring af: „Den danske Reformationshistorie“, 2 Bind, 1802, hvormed han brød Isen for en pragmatisk Behandling af den danske Kirkes Historie i en af dens interessanteste Perioder. Begge disse Værker ere omtrent de eneste, Münter har skrevet paa Dansk, medens hans øvrige lærde Forfatter-Virksomhed næsten udelukkende tilhører den tydske Literatur; var det maaskee den i disse Aar vaagnende Folkesølelse, der bragte Münter til at skrive Dansk?

Blandt yngre Mænd, der vare stærkt paavirkede af den Tids aandelige Bevægelse, maa vi især nævne tvende, der siden fik overordentlig Betydning for den kirkelige Udvikling, nemlig Mynster og Grundtvig. Jakob Peter Mynster (f. 1775) var allerede siden 1801 Præst i Spiellerup i Sjælland, saa at altsaa hans egentlige Dannelsestid faldt i Slutningen af forrige Aarhundrede; men under sin landlige Eensomhed var han ved stadig Flid tidlig bleven fortrolig med Tydsklands store Aander, og følte sig især tiltrukket af saadanne som Jacobi, Novalis o. A., der selv paa Høderne af Tidens Dannelse dog bevarede en varm og dyb religiøs Følelse. Sit Forhold til Christendommen skildrer han selv paa følgende Maade: „Jeg var vel ingenlunde Rationalist, forsaavidt Rationalismen dog egentlig stræber at drage de christelige Ideer ned i det Platte og Trivielle, og da forsøger at udlægge og fordreie Christi og Apostlernes Tale efter deres egne matte Anskuelser Der var formeget poetisk i

er, som derved først begyndte at vinde et Navn blandt Stiftets Præster, Provst Engelbreth, som derved fik Anledning til at fremlægge for Publikum Frugeterne af sine orientalske Sprogstudier ved Udgivelsen af Bibelstykker i den overægyptiske, den koptiske Mundart. My n s t e r forelæste her Tid efter anden følgende Afhandlinger: „Om fastsatte Texters Fortrin for frie“; „Om Justinus Martyrs Brug af vore Evangelier“; „Bemærkninger om den Kunst at prædike“; „Om Apostlen Petri første Ophold i Rom“; „Indledning til Brevet til Galaterne“. Engelbreth meddeelte foruden Udbyttet af sine orientalske Sprogstudier, flere exegetiske Smaaafdrag, og en kirkehistorisk Afhandling: „Arnold af Brescias Skjæbne og Væresætninger“. De mærkeligste Bidrag, Biskop M ü n t e r her kom frem med, var: „Den ældste Kirkes Forsølgelses-Historie i tre Stykker med Bilag“, og „Sandsynlige Tillæg til Christi Lidelses Historie af Evangelium Nicodemi“. D y s a a N. J. S. G r u n d t w i g tog, medens han var personel Kapellan hos sin Fader i Aaby, Deel i disse Forhandlinger, og forelæste her, foruden en lille Betragtning „om Geistlighedens Videnskabelighed“*), et Udvalg af sine „Roskilde Niim“. Et Udvalg af hvad der saaledes blev foretraget, hvorved dog ingen af Grundtwigs Arbejder bleve medoptagne, udkom samlet i et periodisk Skrift: „Sjælland Stifts videnskabelige Vandemøde-Forhandlinger“ udgivet af Amtsprovst P. H. Menster, og Provst B. R. Hjort (siden J. C. Gutfeld) i tre Bind 1812—20, der saaa indeholder mange grundige og værdifulde Arbejder, men allerede længe førend Tidsskriftet blev sluttet, var Interessen for denne Sag betydelig kjolnet. I F y e n s S t i f t betødte man strax, endnu i Biskop Hansens Tid (Nestr. af 5 af 1809), at følge det i Sjælland givne Exempel, og da

*) J. Møller, Theol. Bibl. V. S. 39—59.

Charakter, et Digt som saaledes griber ind i Birkeligheden! Jeg havde nu en virkelig historisk Kristus, og Intet ligner den Henrykkelse, den indvortes Jubel, hvormed jeg ofte sagde mig selv: „Jeg har en Gud og en Frelser^{*)}“. — Adskillige Aar yngre end Mynster var Nif. Fred. Sev. Grundtvig (f. 1783); hans Fader Johan Grundtvig, en Svoger til Biskop Balle gennem dennes første Hustru, var en alvorlig gammellutherisk Præst, medens han paa moderne Side kunde nedlede sin Herkomst fra Skjaln Hvides berømte St. I sit Fædernehjem i Udby i Sjælland modtog han derfor et dybt kristeligt Indtryk; „alt i sin Barndom glødede han, naar han læste om Luther, og i sin Dypvært, naar han læste „Jesus og Fornusten“, drømte han sig kun voren, for at være Balles Baabendraget“. Dog blev ogsaa han i sine Studenteraar revet med af Tidens Strømning; „med Smerke og Skam maa jeg bekende, — skriver han selv^{**}) — at jeg saa fuldt som Noget har været deelagtig i dette Forstandens Hovmod, da jeg som Tidens Gjenlyd besmittede Herrnes Huus med unyttig og bespottelig Tale om Pligt og Saligheds Fortjeneste, om den dydige Mand, den redelige Sandhedens Lærer, Jesus“. Det var Steffens' Forelæsninger, „de første han nogensinde havde hørt“, som vakte Ahnelsen hos ham om en dybere og rigere Livsanskuelse; Steffens' livfulde begejstrede Foredrag mere endnu end Talens Indhold lærte ham at føle Begeistringens og Ordets vidunderlige Magt saa stærkt, at han aldrig kunde glemme det. Da han havde forladt Kjøbenhavn og tilbragte nogle Aar som Hundslærer paa Gaarden Egelykke paa Langeland, fastede han sig med Iver over Studiet af den nyere tyske Litteratur og bestjef

*) J. P. Mynster, Nebbeleser om mit Levnet, 1854. S. 150-54.

***) N. F. S. Grundtvig, Nytaarsnat 1811 Fortalen S. 15.

tigede sig fornemmelig med den schellingste Naturphilosophi. Til samme Tid aabnede Dhlenschlägers „Nordiske Digte“ første Gang hans Die for den nordiske Hedenolds kraftige Storhed, og med en digterisk Phantasies hele Ild hengav han sig til de Indtryk, der fuldkommen opfyldte ham. Under sit Ophold paa Landet stod han ganske ene med sin glødende Begeistring, men han vandt derved No til Selvstudier, og søgte med utrættelig Flid at komme til Klarhed over, hvad der endnu kun dunkelt gjærede i ham. Det var ikke nogen enfoldig og hjertelig Tilsegnelse af Aabenbaringens Sandhed, Grundtvig kom til ad den Wei; Christendommens dybe poetiske Indhold sammensmeltede med hans Betragtning af de nordiske Gudesagn, og han søgte derigjennem at vinde den rette Anskuelse af Menneskenaturen, dens dybe Længsler og Savn saavel som dens Bod og Dpreisning. Medens Mynster gjennem en rolig Overveielse lidt efter lidt vandt en fyldigere Overbeviisning om Christendommens Sandhed, saa var den aandelige Gjæring hos Grundtvig langt stærkere; det var en fuldstændig Livsanskuelse han vilde vinde, hvori de dybeste Følelser, der bevæge Menneskehjertet, Kjærlighed til det jordiske og det himmelske Fædreland, kunde sammensmelte. Bistnok gjælder det dem begge, at med Aarene forandrede sig meget og klarede sig meget, men begges eiendommelige Aandsretning viser sig dog allerede i denne deres første Opvækkelse.

Imidlertid fortsatte Regjeringen, uden at ændse hvad der ogsaa endnu kun dunkelt gjærede i Tiden, den Bane, som den tidligere var slaaet ind i sin Styrelse af de firkelige Anliggender. Ønsket om en fuldstændig Forandring i Kirketjenesten hørte endnu til Dagens Orden og reformatoriske Bestræbelser i den Retning, havde egentlig bestandig været fortsat, siden Bastholm fremkom med sit Forslag. Det blev allerede tidligere bemærket, at skjøndt dette Forslag ikke lige

frem ledede til noget Resultat, saa var det dog, ingenlunde uden praktisk Virkning, da den hele liturgiske Forøgning fra den Tid af tabte sin forbindende Kraft, og enhver Præst begyndte at ændre Rituallet efter eget Lykke. Dette kunde vi nu bekræftet, og det omtales allevegne som en bekjendt Sag, at mange Præster have efterhaanden tilladt sig Forandringer saavel i Formularerne ved Daab, Communion og Vielse, i de befalede Bønner til Sønde og Festsdage osv. At sætte en Grændse for denne Vilkaarhed ved at gjøre de Indrømmelser, der maatte gjøres mod Tidens Fordringer, blev derfor hyppig nævnet som Beveæggrund til at fremskynde Indførelsen af en ny Liturgie. Hertil kom en anden Grund, der endnu hyppigere anføres, og det er den jævnlige Klage over at Kirkerne mange Steder stod næsten tomme, at Deeltagelsen for de kirkelige Handlinger allevegne tog af Dag for Dag. Den samme Klage var ofte tidligere bleven fremført ved lignende Leiligheder; dengang man arbejdede paa at erholde en ny tidsvarende Religionsbog og Psalmebog, blev det saaledes ofte nok sagt, at det var de gamle mystiske Begreber, der skræmmede Folk fra Kirkerne og dræbte det religiøse Liv. De attraaede Forandringer vare nu rigtignok iværksatte, uden at Virkningen svarede til Forventningerne og Klagen blev den samme. Men desto stærkere knyttede Forventningen sig nu til Ritualforandringen som det sikreste Middel til at forlige Tidens Dannelses med Kirken. Den utrættelige P. D. Boisen, siden 1805 Biskop i Holland, som fuldkommen deelte den Overbeviisning, lagde strax Haand paa Bærket, og indgav s. A. sit „Forslag til Forbedring ved den offentlige Gudstjeneste“ som Manuscript til Cancelliet med det Ønske, at Skriftet maatte trykkes efter Collegiets Befaling, „paa det at tænkende Religionslærere, førend Sagen forelægges H. M., kunde faae Leilighed til at fremsætte

Betænkninger". Regjeringen gif ogsaa villig ind derpaa. Der blev nedsat en Commission bestaaende af Biskop Balle, Justitsraad, Assessor i det danske Cancelli, C. E. Lassen og Prof. Dr. Münter for at bedømme Forslaget og de indkomne Betænkninger. Forslaget skulde omsendes til alle Biskopper med Begjæring, at de Geistlige skulde afgive deres Betænkninger inden Sept. 1806, for at Commissionen kunde blive færdig med sin Indstilling inden Udgangen af dette Aar. *) Der var altsaa al Grund til at antage, at der virkelig var gjort en Begyndelse til en Ritualsforandring, men naar det desuagtet ogsaa denne Gang glippede, saa havde dette tildeels sin Grund i Forslaget selv.

Biskop Boisens Forslag har ganske Præget ikke blot af sin Tid men af sin Forfatters hele Individualitet. Man ser her, hvorledes han selv færdedes i sin Menighed, hvorledes han ganske havde levet sig ind i dens private og husholdnings Forhold; men hvad der har et saa individuelt Præg, kan ganske blive almeengyldigt. „De Bønner og Formularer som i Forslaget indeholdes — skriver Stiftsprovst Clausen — iangle overhovedet den Aand, det Liv, den Kynd og Kraft, den Værdighed i Tanker og Udtryk, det Dphøiede, som Bønner og Formularer maa have, der, ved at høres i vore Templer, skulle formaae at hæve vort Sind over det Lave og jordiske, at oplue vor Andagt Det platte, lave, til Emnet og Hensigten og Stedet saa lidet passende Hverdagsprog, der næsten heelt igjennem hersker i dem og stundum ldeles nedsynker til den snakkende Tone, fjeder, trætter, forirrer, qvæler den fremstræbende Andagt". **) Det er denne evne Gemytlighed, der giver Boisens Forsøg sit eiendomme-

*) Collegialtidende for 1805.

**) Hallefen, Theol. Maanedsskrift 1806. II S. 552 fgd.

endnu 1823 fik et nyt Medlem, da efter Gutfeldts Død hans Efterfølger N. R. Holm tillige fik Ordre til at indtage hans Plads i Kommissionen. Stiftsprovst Clausen, som af Naturen var en meget energisk Mand og som her netop var kommen ind paa sit Indlingsæmne, var utilfreds med denne Uvirkelighed, og formaadede i Aarenes Løb et Par Gange sine Kollegaer til at lade høre fra sig. Ved Reformationensfesten 1817 indgik saaledes efter Clausens Tilskyndelse Kommissionen med et Forslag om Forandringer i Daabens, Nædverens og Brudevielsens Ritual, da „Formularerne for disse Handlinger ikke ere heelt igjennem af den Bestaffenhed, at det ved en ny Lovgivning kan gøres Præsterne til Pligt at holde sig dem efterrettelige“, og det „paa den anden Side ikke kan udtrykkelig tillades Præsterne efter eget Behag at holde sig til Formularerne, eller afvige fra dem.“*) Dette Forslag, der altsaa støttede sig til de samme Motiver, der idelig fremsørgtes da Boisens Forslag var under Forhandling, blev imidlertid uden al videre Virkning, og det var først mange Aar derefter under ganske andre Forhold, Kommissionen gjentog sin Begjæring, hvad vi siden ville komme til nærmere at omtale.

Førend vi fortsætte Skildringen af de almindelige Foranstaltninger maa vi lidt omstændelig dvæle ved en enkelt Tildragelse, der hvor ubetydelig den end kan synes, da den kun angik Bedømmelsen af en Kandidats Dimisprædiken, dog afgiver et mærkeligt Bidnesbyrd om Datidens kirkelige Tilstande, og den har for den følgende Tid faaet en ganske særegen Betydning, da den paagjældende Kandidat var N. F. S. Grundtvig. Efterat han i Sommeren 1808 var vendt tilbage til Kjøbenhavn, fortsatte han med fordoblet Vær Studiet af Nordens Hedenold, og det var som han i

*) S. R. Clausen, S. G. Clausens Eftermæle. S. 51. 53.

Fædrenes store Idretter fandt en Rod for Danmarks kavarrende Forjættelse, i Fædrenes dybsindige, dunkle Gudesagn en Erstatning for Tidens kolde, hjerteløse Opfynding. Det var den nulevende Slægt, han stadig havde for Die mater af sin Syssels med Fortiden, og naar han da som Digter skildrede Synerne fra Hedenold, der beundrede og begejstrede ham, da var det ikke for at lade Helteslyggerne gaae over Skuepladsen til erkesles Forlystelse, men som han idelig indskærpede, for at ryste Døgnets kraftløse Slægt ved at vise dem Fortidens Storhed, og vække dem til at følge Fædrenes Spor. Derfor kunde og vilde han ikke lægge det on paa en kunsterisk afrundet Jultendighed, men som Oldtidens Skalde sang for at opildne Kæmpernes Mod, saaledes drev hans altid gærende og grublende Aand ham til, uden at spørge om hvorvidt det læffedes Publikum, at lade sine Ord lyde som en Anklage med Tidens Banart. Allerede som nordisk Digter var han derfor i Modsætning til sin Samtid, men endnu skarpere blev denne, da han optraadte som Prædikan. Ved Studiet af Naturphilosophien var de Indtryk, Christendommen alt fra Barndommen af havde gjort paa ham, auct bleven levende, og det var dens dybe Tanke-Tidhold han søgte at gribe og udgrænse ved at dvæle ved Betragtningen af dens Gjenpeiling i de nordiske Gudesagn som en Ferning af det tabte Gudsbillede; men Studiet af Nordens Oldtid betragtede han som sin egentlige Gjærning, og det laae ham dengang fjærnt at tænke paa en præstelig Virksomhed. Dette var hans Fader meget imod, og da han inderlig ønskede sin yngste Søn til Medhjælper i Embedet paa sine gamle Dage, var det af Fjælsighed mod Faderen, han for at gjøre det første Skridt, i April 1810 holdt sin Dimisprædiken i Regenskirken, det blev af afgjørende Betydning for hans følgende Liv.

Under Forberedelsen til denne kom han alvorligere end

hæng? De, der levede den Tænkemaade, hvoraf vor nuværende Liturgie er et Udtryk, havde dog sikkert et System; kan man rose det samme om dem, der lede den Tænkemaade af hvilken den nye skal være et Udtryk? og søger man endnu om Grundvolden, hvor vil man da bygge, hvis man allerede begynder, uden i Luften? . . Det saa mange Gange misbrugte Ord, den aldrig noksom paaberaabte Moralitet er ogsaa dette Skrifts Vesen. Det er vanskeligt at gribe dette glatte versatile Væsen, og holde det fast, medens man kan spørge det af hvilken Aand det er. Kun disse faae Ord forarge man mig ikke! Betænk dog vel dette: i saa mange Aar ere vi gaaede frem, og hvor megen, hvor megen Oplysning er ikke udbredt, hvor er ikke alting blevet praktiskmoralisk, smukt og populært! og under Eders Hænder — I klage det selv — forsvinder tillige Religiositet og Moralitet! I ere selv saa meget forandrede fra de forrige Tider, men I Menneskenes Lærere, ere I kun forandrede til det Bedre, hvorfor er det da skeet saa anderledes med Eders Lærlinge?") Den rolige Klarhed, den halvt skjulte Ironi, der gaaer igjennem denne Afhandling, vidner om at Mynster allerede dengang havde naaet den indre Modenhed og den Sikkerhed, der altid har givet hans Stemme særegen Vægt. — Grundtvigs første theologiske Afhandling „Om Religion og Liturgie“, der fremkom ved samme Leilighed, lærer os at kjende Forfatteren i hans gjærende Ungdomstid, hvorved „den store Revolution, som Menneskenes Begreber i de sidste ti Aar ere undergangne“ udvikles i en skarp Modsetning til den herskende Tankegang. Forsoningens Hemmelighed var for ham det egentlige Midpunkt i al Religion, eller Gjenoprettelsen af det oprindelige, rene, ved Synden for-

*) Mynster, Blandede Skrifter I. S. 314 fgb. 323. 337.

leste Dyder og Vaster, udtværede i Sprogets Vand, kunne stille Sjælens Tørst, om disse oploftende Betragtninger over Livets Sysler og disse Klogskabens Raad kunne gribe Mennesket i hans Underste, virke Alsty for Synden og opvarme Hjertet til hellig Dræt!" ... „Ere vi derimod selv Christus, føle vi os gennemtrængt af den Overbevisning, at Jesu Christi hellige Være, udsprunget af høiere Rod, ene mægter at neddæmpe Forstandens ængstende Tvivl, trøste det kummerfulde Hjerter, og lede Mennesket stadig gennem Gnistelse og Gjenordighed paa Retfærdigheds og Helligheds trange Sti; o da lader os ei mismodige spørge: hvem tror vort Ord? men tillidsfulde utbryde med Apostelen: Troen kommer af Hørelsen, og Guds Ord er det, som skal høres! Lader os mandigen svinge dette Ordets kraftige Sværd mod Synd og mod Bantro, uden at agte paa Tidens letfærdige Spot, uden at frygte for deres Medynk, som tro sig at være kloge! lader os med den Følelse, som kan gennemgløde Hjertene, forkynde Folket det trøstende Evangelium, og selv strærende mod Himlen, hvortil Herren opfoer, stræbe at vinde Borgere for hans Raades Rige*)!

Denne Prædiken, hvis mærkeligste Steder her ere meddelte for at oplyse de følgende Forhandlinger, havde Grundtvig paa sædvanlig Viis indsendt til sin bestillede Censur, Prof. P. E. Müller, ledsaget af følgende Forord: „Min høiarv. Dommer ville tillade mig den Bemærkning, at denne Prædiken ikke er saaledes som jeg vilde holde den for en blandt Forsamling, men saaledes som jeg i Regenskirken i Dørværelse af nogle faa Kyndige kunde holde den. Upasfende forekom det mig, og unuelligt var det mig der at tale som om jeg stod for en Menighed, der samledes til fælles Andagt

*) Grundtvig, Bibelske Prædikener 1816. S. XIX, XXVIII, XXX

og Opbyggelse". Prof. P. E. Müller deelte vistnok ingen-
lunde de i Prædiken udtalte Anstuelser, men mild som
han var af Naturen, og aaben for alle ydre Indtryk,
havde aabenbart den Overbeviisningens Barme og Kraft,
hvormed den unge Kandidat talte, i Diebliffet henrevet ham,
og han gav Prædikanten et meget hæderligt Vidnesbyrd,
hvilket bidrog til, at Grundtvig besluttede at udgive sin Præ-
diken i Trykken. Han tilegnede den sin gamle Fader som
en af de Præster, „der ikke havde fornægtet sin Frelser“, og
forklarede i et Forord, hvad der havde bragt ham ind paa
dette Emne. „Da den Ustif har taget Overhaand, at theo-
logiske Kandidater holde deres Prøveprædiken i tomme Huse,
saa har Prædikanten kun tvende Raar, og begge onde; thi
enten maa han bold oplæse sin Tale for de tomme Stole,
eller han maa stande med frembykket Barme og udregnede
Gebærder . . . Jeg tog da den Beslutning, at udsige hvad jeg
i ensomme Timer, naar jeg grundede paa Slægtens Trang
og Ordets Forfyndelse, talte med mig selv. En saadan Præ-
diken men ogsaa kun en saadan, kunde jeg holde med inderlig
Barme, naar kun Een var tilstede, paa hvem jeg ønskede at
virke, og min Dommer var villig nok til at sige mig. Jeg
udgiver denne Prædiken, ei fordi jeg troer den er, hvad efter
min Følelse ingen Prædiken bør være, et Beltalenheds Kunst-
værk; men fordi den indeholder, hvad jeg ønsker at sige lydelig
til alle dem, som med mig attraae det hellige Lærereembede“.
Den udgivne Prædiken vakte strax en ganske ualmindelig Op-
mærksomhed, hvad Grundtvig efter sin gjentagne Forsikkring
slet ikke havde ventet: „I mine Dine var den det Ubetyde-
ligste, jeg havde skrevet, og som jeg lod trykke, fordi unge
Forsattere heller gjemme Smaat i Literaturen end i Pulten.“
Da det strax mellem Folk yntedes om, at han ved at ud-
give denne Prædiken havde brudt et sin Censur givet Tilsagn,

og istedenfor det sat en almindelig Stræben efter at fremme Menneſtevel, ſaa maatte ogsaa Bedømmelsen af den præſte- lige Embedægjerning blive en anden. Hvad man ventede af Præſten var ikke blot, at han ſkulde være virkſom for Stols- væsnet, men at han i alle Retninger ſkulde være Almindens Beileder og Tilſynsmand. Den egentlige Kirketjeneste kunde umuligt optage ham ſaaledes ſom tidligere; baade var Tje- neſternes Tal i Aarenes Løb betydelig forringet, og derhos ſøgte man allevegne paa egen Haand at afſorte Tiden for Kirketjenesten ſaa meget ſom vel mueligt, deels af Princip, for ikke at trætte Tilhørerne, deels ogsaa for ſin egen Nage- lighed. Til Gjengæld blev Præſterne altid mere brugte i mangehaande forſkjellige Forhold ſom en Slags lokal Poli- tiorighed; Fattigvæsnet blev altid mere indviſlet; man for- langte deres Biſtand ved Udſtrivning til Krigstjenesten, ved Sundhedspleien o. deſl. Derfor regnedes ogsaa gjerne ſaa- danne Mænd til Standens hæderligſte Medlemmer, de holdt prompte og nøiagtige Liſter og Reguſtaber, der virkede ved Tale og Skrift for Agerdyrkingens Forbedring, for Udbredelsen af Kartoffelavl, Biavl, Linnedvæveri og al Slags Huusflid. Sligt blev fra Regjeringens Side forſaa- vidt krævet, ſom der ved Frd. af 10 Juni 1810 lovedes de Kandidater fortrinlig Udfomſt til Befordring paa Landet, ſom kunde fremviſe Unbefalinger fra den landøkonomiſke Profeſſor ved Univerſitetet, og der kan neppe være Tvivl om, at man ogsaa i danſke Kirker jævnlig har hørt i diſſe Aar Prædikener over ſlige praktiſke Emner.

Det var en forgelig Tid der oprandt for Danmark med Kjøbenhavns Bombardement 1807, og den derpaa følgende Krig. Forfærdelse og Gru havde grebet alle danſke Mænd ved Eſterretningen om den frygtelige Boldsdaad, ſom under den langvarige daadløſe Krig gif over i ſlov Ligegyldighed eller

Prædiken og hvad værre er af en Dimisprædiken, har Hr. Grundtvig her ladet trykke et aabenbart Skandskrift mod den hele Stand af Religionslærere . . . Vi have troet, at vi ikke kunde forsvare at lade dette Skandskrift hængaae upaantalt . . . Selv saaer Skriftet ved at paatales en Vigtighed og Navnlundighed, som det med Hensyn til dets urimelige Indhold ikke fortjener, men Taushed fra vor Side synes med Høie at kunne lægges os til Last og mistydes . . . Vi have derfor nu gjort det kongelig danske Kancelli opmærksomt paa denne Dimisprædiken, der vist ikke har sin Rige, og overlade til Samme at bestemme, hvorledes med den bør forholdes“*). Kancelliet blev ved denne Klage bragt i en ikke ringe Forlegenhed, da man paa den ene Side nodig vilde støde Præsterne, og dog heller ikke godt kunde gjøre den paagjældende Prædiken til Gjenstand for en retslig Undersøgelse, saameget mindre som den allerede havde modtaget en theologisk Professorens gunstige Bidnesbyrd. Da Talen var om en Proveprædiken henvendte Kancelliet sig til Universitets-Direktionen, under hvem Pastoralseminariet sorterede, og søgte at indlede Sagen ved at afstætte saavel det theologiske Facultet som Sjællands Biskop Betænkning om, hvad der videre kunde være at gjøre. Det theologiske Facultet, som dengang bestod af C. F. Hornemann, P. E. Müller og J. Møller, maatte føle sig meget ubehageligt stillet i denne Sag, da et af dens Medlemmer allerede havde afgivet sin Censur, og søgte i sin Betænkning af 8 Juli saavel at bedømme den paaankede Prædiken paa den efter sit Skjøn skaansomste Maade, som at afvise Præsternes Klage, men pegede tillige hen paa den Vej, man kunde slaae ind, hvorved Grundtvig kunde komme til at und-

*) Brevet findes i Kultusministeriets Archiv i Boksen „Om Skand. R. F. E. Grundtvigs Dimisprædiken 1810“.

hans Bestræbelser. Som Kirkehistoriker havde han megen Interesse for alt hvad der havde gammel kirkelig Hævd, og søgte sig særdeles tiltalt af den pompøse Høitidelighed, hvormed især den romersk-katholske Kirke vidste at omgive de kirkelige Skikke. Uden selv at kunne kaldes stolt eller forsængelig, holdt han meget af at lade den biskoppelige Værdighed træde frem med en vis Glans, hvorom blandt andet de i hans Tid saa hyppige encycliske Hyrdebrevs vidne, og søgte i det Hele, hvor der gaves Veilighed, at gjenoptage gamle Former og Skikke, som han da anvendte paa sin Bis. Det er som sagt især i de første Aar denne Münter's eiendommelige Stræben træder stærkest frem.

For de theologiske Candidaters praktiske Uddannelse for Prædikestolen var der nok tidligere sørget, i de senere Aar meest ved Balles og siden ved Clausens private Bestræbelser; men Münter søgte at give dette en fastere Form, en bestemt offentlig Charakter, og fik derfor ved Reskr. af 13 Januar 1809 i det Niemed Pastoralseminariet oprettet, bestemt til at optage tyve Candidater. H. G. Clausen vedblev fremdeles at være Hovedmanden, især efter at han 1811 ved fr. Plums Udnævnelse til Biskop i Fyen var bleven Stiftsprovst, og ham blev det overdraget som tidligere at holde Foredrag over Homiletik og Katechetik, forbunden med praktiske Dvælses, hvori der skulde gives Candidaterne Anviisning til en ordentlig Behandling af Texten samt til en logisk rigtig Disposition. Foruden disse Hovedforedrag skulde der ogsaa læses over Psychologi og Kirkeret; det første blev overdraget til Dugaard dengang Provst i Castellet, det sidste til Assessor A. S. Ørsted. — For at sikre sig imod at Candidaterne i Benetiden glemte hvad de havde lært ved Universitetet, blev det paalagt dem (Reskr. 14 Juli 1810) at indgive aarlig en theologisk Afhandling til det Stifts Biskop, hvori de opholdt

ter, som derved først begyndte at vinde et Navn blandt Stiftets Præster, Provst Engelbreth, som derved fik Anledning til at fremlægge for Publikum Frugterne af sine orientalske Sprogstudier ved Udgivelsen af Bibelstykker i den overægyptiske, æn basmuriske Mundart. My n s t er forelæste her Tid efter anden følgende Afhandlinger: „Om fastsatte Texters Fortrin for frie“; „Om Justinus Martyrs Brug af vore Evangelier“; „Bemærkninger om den Kunst at prædike“; „Om Apostlen Petri første Ophold i Rom“; „Indledning til Brevet til Galaterne“. Engelbreth meddeelte foruden Udbyttet af sine orientalske Sprogstudier, flere exegetiske Smaabidrag, og en kirkehistorisk Afhandling: „Arnold af Brescias Stjæbne og Læresætninger“. De mærkeligste Bidrag, Biskop Münter her kom frem med, vare: „Den ældste Kirkes Forsølgelses-Historie i tre Stykker med Bilag“, og „Sandsynlige Tillæg til Christi Lidelses Historie af Evangelium Nikodemi“. Dylsaa N. F. S. Grundtvig tog, medens han var personel Kapellan hos sin Fader i Udby, Deel i disse Forhandlinger, og forelæste her, foruden en lille Betragtning „om Geistlighedens Videnskabelighed“*), et Udtog af sine „Roskilde Niim“. Et Udvalg af hvad der saaledes blev foredraget, hvorved dog ingen af Grundtvigs Arbejder bleve medoptagne, udkom samlet i et periodisk Skrift: „Sjælland Stifts videnskabelige Landemode-Forhandlinger“ udgiven af Amtsprovst P. H. Menster, og Provst B. R. Hjort (siden J. C. Gussfeld) i tre Bind 1812—20, der altsaa indeholder mange grundige og værdifulde Arbejder, men allerede længe førend Tidsskriftet blev sluttet, var Interessen for denne Sag betydelig kjølnet. I Fyens Stift begyndte man strax, endnu i Biskop Hansens Tid (Reskr. af 5 Mai 1809), at følge det i Sjælland givne Exempel, og da

*) J. Røller, Theol. Bibl. V. S. 39—59.

nogle Aar efter Frederik Plum blev Stiftets Biskop (1806), der vel ikke var nogen udmærket Værd, men dog besad Interesse for boglig Eysel især for Studiet af Klostre og Pædagogiken, søgte han med Iver at opmuntre sit E. Præster til Deeltagelse. Ved de videnskabelige Forhandlinger ved Landemødet i Odense, paatog Biskoppen sig at give i Aar en Udsigt over den theologiske og pædagogiske Litteratur i Tyskland og Danmark, der siden blev trykt; fremdeles Plum i Odense By et Stiftsbibliotek oprettet, nærmest Præsternes Brug, dog ikke ganske efter samme Plan som Roskilde, da det kun blev samlet ved frivillige Gaver, og at erholde nogen fast aarlig Kapital. I Holland og Falsk interesserede Biskop Voisen og adskillige andre Præster meget for Sagen, og nogle Aar senere (Nestr. af 15 2 1813) fik man ogsaa her videnskabelige Forhandlinger Gang; men i Jylland vilde det aldrig ret lykkes, endstjamt Amtsprøst J. Stockholm i Viborg Stift interesserede meget derfor, og selv gjorde Begyndelsen med en exegetisk handling: *Esaias 5te Kapitel, udarbejdet for Geistlighed lærde Beskæftigelser i Viborg Stift* *). For fuldstændig følge Sjællands Exempel udkom der ogsaa i nogle Aar „Videnskabelige Forhandlinger ved Sjællands Stifts Landemøde“ udgivne af Fr. Plum i tre Hefter 1816—19, hvortil P. J. Paludan-Müller i Kierteminde leverede adskillige ret værdifulde Bidrag, og fremdeles „Videnskabelige Forhandlinger ved Hollands-Falsters Stifts Landemøde“ udgivne af en Committee, dog kun eet Hefte 1818, hvori Pastor Rasmus Nielsen i Rjøbelev havde den væsentligste Andeel.

Det stadige Thema, der idelig forhandlede ved de Møder baade i Roskilde og i Odense var Forslag til A

*) J. Müller, Theol. Bibl. IV, S. 304.

Forandring. De Forhandlinger desangaaende, som Bispe Boisens Forslag havde fremkaldt, vare vel blevne voldsafbrudte ved Bombardementet og den derpaa følgende delige Forvirring, men egentlig ikke afsluttede, og man derfor nu at tage dem op paany, saameget mere som Commission, der i den Anledning var nedsat, endnu bestod, vidt den ikke var formelig ophævet. Münter bragte i de selv Sagen paa Bane ved at forelæse en Afhandling „Om nogle Hovedegenskaber ved en god Liturgi“, hvoran fik Leilighed til at udtale sin Forkjærlighed for den gamle Kirkes rituelle Pomp: „Den Høitidelighed, som den gamle Kirkes Gudstjeneste har, især ved sin pragtfulde, vilde sandelig ikke vanzire den rene protestantiske Lære. is indvortes Bestaafenhed hører vel ikke egentlig til det gamle, men det gjør dog unægtelig et stort Indtryk paa dem der forsamles i disse Bygninger for at tilbede Gud, og der har den katolske Kirke et stort Fortrin for den protestantiske.“ *). Hvad Münter dermed havde bragt frem, blev afbrudt og fortsat af Andre, snart var eet snart et andet paa Bane, uden at det dog kom videre end til Diskussion. Iffun i een Sag søgte Münter at iværksætte sine Forslag, og det var i Ritualet for Bispevielsen en Sag, der efter hans hele Tankegang maatte ligge næst paa Sinde. Han fandt nemlig den tidligere antagne Form lidet svarende til Handlingens Høitidelighed, og vidt det upassende at den næsten ganske lignede Præstevor, endskiøndt dog disse Embeders Forskielligheder burde tydelig Indvielsen tydelig lægges for Dagen. Støttet til disse Motiver henvendte han sig i en Skrivelse af 14 Mai til Cancelliet med Begjæring om at maatte anvende

et Ritual, som han selv havde dannet ganske efter den engelske og romersk-katholske Bispevielse; herred fandt han kun een Vanskelighed, at dertil nemlig udtrævedes Tilstedeværelsen af flere Biskopper, men denne meente han for det første let kunde hæves, saalange Valle levede, da han saa kunde overvære Handlingen. Fremdeles ønskede han det gjort til fast Regel, at der til denne Handling indbodes med et latinsk Program, i hvilken Henseende han selv gjorde Begyndelsen med en kirkehistorisk Afhandling: *De schola Antiochena*, 1811. Det paalaae nemlig Münter den Sommer at indvie vandre Mand, Fr. Plun til Bpns, Victor K. Hjort til Ribe Byspestol, og han erholdt strax den begjærede kongelige Tilladelse til ved denne Leilighed at bruge det af ham foreslaaede nye Ritual. Den kongelige Approbation gjaldt imidlertid kun foreløbig, hvad han selv havde ønsket, da flere Forandringer mueligen for Fremtiden maatte anses passende*). Det var Grunden til at det nye Ritual for Bispevielsen, der fra den Tid af stadig blev brugt, beholdt en halv privat Charakter, indtil det offentlig stedsættedes d. 12 Mai 1830 kort efter Münters Død, efterat have modtaget enkelte Forandringer. Den gamle kanoniske Regel, at der skulde være flere Biskopper tilstede, havde man atter opgivet, men derimod var den Bestemmelse kommen til for at forsøge Høitideligheden, at Kapellanerne ved Frue Kirke skulde bringe Biskoppens Indbydelse ud blandt Bpns Honoratiorens. — Ogsaa den gamle Valle sysolede stadig med rituelle Forbedringsforsøg, men da han nu gjennem sit hele Liv havde talt og skrevet saameget derom, vilde han helst begynde med den praktiske Udførelse. Han fik kongelig Tilladelse til fra Nytaarsdag

*) Münters Brev tilligemed Cancelliets Indstilling om den Sag findes i Kultusministeriets Archiv.

ets Forandring. De Forhandlinger desangaaende, som Biskop Boisens Forslag havde fremkaldt, vare vel blevene voldt afbrudte ved Bombardementet og den derpaa følgende uindelige Forvirring, men egentlig ikke afsluttede, og man gik derfor nu at tage dem op paany, saameget mere som en Kommission, der i den Anledning var nedsat, endnu bestod, saavidt den ikke var formelig ophævet. Münter bragte i Anledning af selv Sagen paa Bane ved at forelæse en Afhandling „Om nogle Hovedegenheder ved en god Liturgi“, hvorved han fik Leilighed til at udtale sin Forkjærlighed for den katolske Kirkes rituelle Pomp: „Den Høitidelighed, som den katolske Kirkes Gudstjeneste har, især ved sin pragtfulde Udøvelse, vilde sandelig ikke vanzire den rene protestantiske Tænkens indvortes Bestaafenhed hører vel ikke egentlig til det rituelle, men det gjør dog unægtelig et stort Indtryk paa Sjælen, der forsamles i disse Bygninger for at tilbede Gud, heri har den katolske Kirke et stort Fortrin for den protestantiske.“ *). Hvad Münter dermed havde bragt frem, blev dog grebet og fortsat af Andre, snart var eet snart et andet indbragt paa Bane, uden at det dog kom videre end til Diskussion. Iffun i een Sag søgte Münter at iværksætte sine Forandringstanter, og det var i Ritualer for Biskopvielsen, som i en Sag, der efter hans hele Tankegang maatte ligge i hans Meent paa Sinde. Han fandt nemlig den tidligere anseede Form lidet svarende til Handlingens Høitidelighed, og fandt det upassende at den næsten ganske lignede Præstevien, endstjøndt dog disse Embeders Forskjelligheder burde i sig selv tydelig lægges for Dagen. Støttet til disse Motiver henvendte han sig i en Skrivelse af 14 Mai 1811 til Cancelliet med Begjæring om at maatte anvende

*) Sjællands Stifts Landemøde-Forhandlinger. I, S. 22.

et Ritual, som han selv havde dannet ganske efter den engelske og romersk-katholske Bispevielse; herved fandt han en Banstæthed, at dertil nemlig udfæredes Tilstedeværelsen af flere Biskopper, men denne meente han for det første ikk kunde hæves, saalænge Balle levede, da han saa kunde overvære Handlingen. Fremdeles ønskede han det gjort til fast Regel, at der til denne Handling indbødes med et latinsk Program, i hvilken Henseende han selv gjorde Begyndelsen med en kirkehistorisk Afhandling: *De schola Antiochena*, 1811. Det paalaae nemlig Münter den Sommer at indvie toende Mænd, Fr. Plum til Fyens, Victor R. Hjort til Ribe Bispestol, og han erholdt strax den begjærede kongelige Tilladelse til ved denne Leilighed at bruge det af ham foreslaaede nye Ritual. Den kongelige Approbation gjaldt imidlertid kun foreløbig, hvad han selv havde ønsket, da flere Forandringer mueligen for Fremtiden maatte anses passende*). Det var Grunden til at det nye Ritual for Bispevielsen, da fra den Tid af stadig blev brugt, beholdt en halv privat Charakter, indtil det offentlig stadfæstedes d. 12 Mai 1830 kort efter Münters Død, efterat have modtaget enkelte Forandringer. Den gamle kanoniske Regel, at der skulde være flere Biskopper tilstede, havde man atter opgivet, men derimod var den Bestemmelse kommen til for at forøge Høitideligheden, at Kapellanerne ved Frue Kirke skulde bringe Biskoppens Indbydelse ud blandt Byens Honoratiores. — Ogsaa den gamle Balle sølede stadig med rituelle Forbedringsforsøg, men da han nu gjennem sit hele Liv havde talt og skrevet saameget derom, vilde han helst begynde med den praktiske Udførelse. Han fik kongelig Tilladelse til fra Nytaarsdag

*) Münters Brev tilligemed Cancelliets Indstilling om den Sag findes i Kultusministeriets Archiv.

LI at maatte i Bartou verelviis til Høimeøse eller ensfang indrette Gudstjenesten efter sin egen Plan, blev trykt hesteviis under Navn af „Forsøg til en bedret Indretning i den offentlige Gudstjeneste“ 1811. Andt de Forandringer, han her havde foretaget sig, var i meest ioinesaldende, at Alteret blev flyttet ud fra Bægt, for at Præsten kunde faae sin Plads bagved det, altid mod Menigheden, en Sag, han lagde megen Bægt a, da det forekom ham meget upassende at Præsten vendte ryggen til Menigheden under Altertjenesten. Desuden brugte n nye Bibeltexter og nye Kollekter, der dog omtrent vare lde i de gamles Tone; men hans Forsøg vakte kun liden pmærksomhed, og fandt endnu mindre Bisald; man smilede det som Særheder hos den gamle Mand *).

Mere gjennemgribende tegnede en anden Plan til at ive, der var lagt an paa deels at reformere deels at gjenslive den gamle Lovgivning for Kirketugten. Det var en lan, som navnlig Stiftsprovst H. G. Clausen altid havde rket for, og nægtes kan det jo ikke, at den fuldkomne Manl paa kirkelig Tugt, til alle Tider maa ansees for Statsfens aabne Saar, men Maaden, hvorpaa man dengang nkte at læge det, var reent udvortes ved at gjøre Kirtil en moralsk Politianstalt. For at give Sagen behørig itertryk skulde begge Rigers, Danmarks og Norges Førstestopper handle i Forening, og Biskop Münter indgav i rening med Biskop Bech i Christiania under 24 Febr. 1812

Forestilling til Cancelliet desangaaende, hvori der stærkt taltes Fornødenheden af nye Love for Kirketugten. „Belte ikke — hedder det heri — alle disse Love mere passende r Tidssalderen; Tidernes Land har været mægtigere end

*) J. Møller, Balle's Levnet. Theol. Bibl. XII. S. 290 fgb.

Fædrenes store Idrætter fandt en Bod for Danmarks taværende Forsmædelse, i Fædrenes dybsintige, dunkle Gudesagn en Erstatning for Tidens kolde, hjertelede Dplysning. Det var den nulevende Slægt, han stadig havde for Die under al sin Syalen med Fortiden, og naar han da som Digter skildrede Synerne fra Hedenold, der henred og begejtrede ham, da var det ikke for at lade Heltefyggerne gaae over Skuepladsen til erkesles Forlystelse, men som han idelig indskærpede, for at ryste Dognets kraftlose Slægt ved at vise dem Fortidens Storhed, og vække dem til at følge Fædrenes Spor. Derfor kunde og vilde han ikke lægge det an paa en kunstnerisk afrundet Fuldeudthed, men som Oldtidens Skjole sang for at opildne Kæmpernes Mod, saaledes blev hans alnd gjærende og grublende Aand ham til, uden at spørge om hvorvidt det tækkedes Publikum, at lade sine Kvad lyde som en Anklage mod Tidens Banart. Allerede som nordist Digter var han derfor i Modsetning til sin Samtid, men endnu skarpere blev denne, da han optraadte som Prædikan. Ved Studiet af Naturphilosophien var de Indtryk, Christendommen alt fra Barndommen af havde gjort paa ham, antet bleven levende, og det var dens dybe Tanke-Indhold han søgte at gribe og udgrænse ved at dvæle ved Betragtningen af dens Gjenspejling i de nordiske Gudesagn som en Bevning af det tabte Gudsbillere; men Studiet af Nordens Oldtid betragtede han som sin egenlige Gjærning, og det laae ham dengang hæernt at tænke paa en præstelig Virksomhed. Dette var hans Fader meget imod, og da han inderlig ønskede sin yngste Søn til Medhjælper i Embedet paa sine gamle Dage, var det af Føielighed mod Faderen, han for at gjøre det første Skridt, i April 1810 holdt sin Dinnæprædiken i Regenskirken, det blev af afgjørende Betydning for hans følgende Liv.

Under Forberedelsen til denne kom han alvorligere end

endnu 1823 fik et nyt Medlem, da efter Gutfelds Død hans Efterfølger N. R. Holm tillige fik Ordre til at indtage hans Plads i Kommissionen. Stiftsprovst Clausen, som af Naturen var en meget energisk Mand og som her netop var kommen ind paa sit Indlingsæmne, var utilfreds med denne Uvirkelighed, og formaaede i Aarens Løb et Par Gange sine Collegaer til at lade høre fra sig. Ved Reformationseften 1817 indgik saaledes efter Clausens Tilskyndelse Kommissionen med et Forslag om Forandringer i Daabens, Nadverens og Brudevielsens Ritual, da „Formularerne for disse Handlinger ikke ere heelt igjennem af den Bestaenhed, at det ved en ny Lovgivning kan gøres Præsterne til Pligt at holde sig dem efterrettelige“, og det „paa den anden Side ikke kan udtrykkelig tillades Præsterne efter eget Behag at holde sig til Formularerne, eller afvige fra dem.“*) Dette Forslag, der altsaa støttede sig til de samme Motiver, der idelig fremsførtes da Boisens Forslag var under Forhandling, blev imidlertid uden al videre Virkning, og det var først mange Aar derefter under ganske andre Forhold, Kommissionen gjentog sin Begjæring, hvad vi siden ville komme til nærmere at omtale.

Førend vi fortsætte Skildringen af de almindelige Foranstaltninger maa vi lidt omstændelig dvæle ved en enkelt Tildragelse, der hvor ubetydelig den end kan synes, da den kun angif Bedømmelsen af en Kandidats Dimisprædiken, dog afgiver et mærkeligt Vidnesbyrd om Datidens kirkelige Tilstande, og den har for den følgende Tid faaet en ganske særegen Betydning, da den paagjældende Kandidat var N. F. S. Grundtvig. Efterat han i Sommeren 1808 var vendt tilbage til Kjøbenhavn, fortsatte han med fordoblet Iver Studiet af Nordens Hedenold, og det var som han i

*) S. N. Clausen, S. G. Clausens Eftermæle. S. 51. 53.

Fædrenes store Fortæller fandt en Vob for Danmarks daværende Korfmedelse, i Fædrenes dybsindige, dunkle Gudsagn en Erstatning for Tidens kolde, hjertelose Oplysning. Det var den nulevende Slægt, han stadig havde for Die under al sin Syden med Fortiden, og naar han da som Digter skildrede Synerne fra Hedenold, der henred og begejstred ham, da var det ikke for at lade Hesteslyggerne gaae over Skuepladsen til orkesles Forlystelse, men som han idelig indskærpede, for at ryste Dognets kraftlose Slægt ved at vise dem Fortidens Storhed, og vække dem til at følge Fædrenes Spor. Derfor kunde og vilde han ikke lægge det an paa en kunstnerisk afrundet Fuldeudthed, men som Oldtidens Skolee sang for at opildne Kjempernes Mod, saaledes drev hans altid gjærende og grublende Aand ham til, uden at spørge om hvorvidt det tækkedes Publikum, at lade sine Kvad lyde som en Anklage mod Tidens Banart. Allerede som nordisk Digter var han derfor i Modsatning til sin Samtid, men endnu skarpere blev denne, da han optraadte som Prædikan. Ved Studiet af Naturphilosophien var de Indtryk, Christendommen alt fra Barndommen af havde gjort paa ham, atter bleven levende, og det var dens dybe Tanke-Indhold han søgte at gribe og udgrænse ved at dvæle ved Betragtningen af dens Ojensveiling i de nordiske Gudsagn som en Levning af det tabte Gudsbilledet; men Studiet af Nordens Oldtid betragtede han som sin egentlige Gjerning, og det laae ham dengang nærnt at tænke paa en præstelig Virksomhed. Dette var hans Fader meget imod, og da han inderlig ønskede sin yngste Son til Medhjælper i Embedet paa sine gamle Dage, var det af Fjendskab mod Faderen, han for at gjøre det første Skridt, i April 1810 holdt sin Dimisprædiken i Regenskirken, det blev af afgjørende Betydning for hans følgende Liv.

Under Forberedelsen til denne kom han alvorligere end

nogensinde før til at tænke paa de kirkelige Tilstande, alle Barndommens fromme Indtryk paatrængte sig ham paany, og han greb dem med sin Sjæls hele Ild og Kraft, saa at hans Tales Emne blev en Overveielse af det Spørgsmaal: „Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Huus?“ Den bittere Klage, der allerede ligger i selve Spørgsmaalet, gjensløb gjennem den hele Prædiken. „Herrens Evangelium gif fra Slægt til Slægt, Tiderne fremrullede det med sig, og selv vi, som bygge saa høit udi Nord, vi, der fødtes mere end sytten Aarhundreder efter at de Læber blegnebe, som fjernt i Osten forkyndte det glade Budskab, selv vi have annammet det af vore Fædre, og skulle gjennem Børn og Børnebørn nedsende det til de silbigste Slægter. Vi skulle, men gjøre vi det ogsaa? trænger Jesu hellige Navn fra den bedende Faders og Moders Læbe ind i Barnets Dre og Sjæl, fremstilles og prises Frelseren i vore Forsamlinger som Guds Herligheds Glands og Jorderigs Soel? Sønderknusende er det at maatte nægte det, men nægtes maa det. Som en Lyd uden Værd og Betydning høre de Yngre iblandt os Jesu Navn almindelig nævnes, ja stort maa vi falde det, naar de kun høre det saa, naar det ei kommer til dem, svøbt i Bespottelse og Haan. Og nu vore Kirker, jeg siger vore, thi Christi ere de ei længer, hvad høres vel der? heelt ofte forfængelig Snak om alstens Smaating paa Jord, og kommer det høit da brammende Ord og fløgtige Taler, men idel Lærdomme som kun ere Menneſte-Bud. Herrens Ord er forsvundet af hans Huus, thi naar det og lyder, er det ikke det som høres, ikke det som udlægges og indstjærpes, det maa lade sig forvende og bruge til hos de Enfoldige at styrte Menneſters Mening“ . . . „Lader os gange ind i de Christnes Forsamlinger, og høre hvad det er, som skal være stærkere end Herrens Ord! lader os domme om disse en-

leste Dyder og Væster, udtværede i Sprogets Vand, kunne stille Sjælens Tørst, om disse oploftende Betragtninger over Livets Sysler og disse Klogskabens Raad kunne gribe Mennesket i hans Zunderste, virke Afslut for Synden og opvarme Hjertet til hellig Zdræt!" . . . "Ere vi derimod selv Christne, føle vi os gjennemtrængt af den Overbevisning, at Jesu Christi hellige Lære, udsprunget af høiere Rod, ene mægter at neddæmpe Forstandens ængstende Tvivl, trætte det kummerfulde Hjerte, og lede Mennesket stadig gjennem Fæstelse og Gjenvordighed paa Retfærdigheds og Helligheds trange Sti; o da lader os ei mismodige spørge: hvem troer vort Ord? men tillidsfulde udbrøde med Apostelen: Troen kommer af Hørelsen, og Guds Ord er det, som skal høres! Lader os mandigen svinge dette Ordets kraftige Sværd mod Synd og mod Bantro, uden at agte paa Livens lessindige Spot, uden at frygte for deres Medsyn, som tro sig at være kloge! lader os med den Følelse, som kan gjennemgløde Hjertene, forkynde Folket det trøstende Evangelium, og selv stærende mod Himlen, hvortil Herren opfoer, stræbe at vinde Borgere for hans Naades Rige*!"

Denne Prædiken, hvis mærkeligste Steder her ere meddeelte for at oplyse de følgende Forhandlinger, havde Grundtvig paa sædvanlig Vis indsendt til sin bestillede Censor, Prof. P. E. Müller, ledsaget af følgende Forord: "Min høiærv. Dommer ville tillade mig den Bemærkning, at denne Prædiken ikke er saaledes som jeg vilde holde den for en blandt Forsamling, men saaledes som jeg i Regenskirken i Dretværelse af nogle saa kyndige kunde holde den. Upassende forekom det mig, og umueligt var det mig der at tale som om jeg stod for en Menighed, der samledes til sælles Andagt!

*) Grundtvig, Bibeliske Prædikener 1816. S. XIX, XXVIII, XXX.

„Opbyggelse“. Prof. P. E. Müller deelte vistnok ingen-
 nde de i Præfenen udtalte Anskuelser, men mild som
 in var af Naturen, og aaben for alle ydre Indtryk,
 vde aabenbart den Overbeviisningens Varme og Kraft,
 vmed den unge Kandidat talte, i Diebliffet henrevet ham,
 han gav Prædikanten et meget hæderligt Vidnesbyrd,
 ilket bidrog til, at Grundtvig besluttede at udgive sin Præ-
 fen i Trykken. Han tilegnede den sin gamle Fader som
 af de Præster, „der ikke havde fornægtet sin Frelser“, og
 rklarede i et Forord, hvad der havde bragt ham ind paa
 te Emne. „Da den Ulfik har taget Overhaand, at theo-
 giste Kandidater holde deres Proveprædiken i tomme Huse,
 a har Prædikanten kun tvende Aar, og begge onde; thi
 iten maa han kold oplæse sin Tale for de tomme Stole,
 ler han maa stande med fremhyklet Varme og udregnede
 ebærder . . . Jeg tog da den Beslutning, at udsige hvad jeg
 ensomme Timer, naar jeg grundede paa Slægtens Trang
 , Ordets Forkyndelse, talte med mig selv. En saadan Præ-
 fen men ogsaa kun en saadan, kunde jeg holde med inderlig
 arme, naar kun Een var tilstede, paa hvem jeg ønskede at
 rke, og min Dommer var villig nok til at sige mig. Jeg
 giver denne Prædiken, ei fordi jeg troer den er, hvad ester
 in Følelse ingen Prædiken bør være, et Beltalenheds Konst-
 erk; men fordi den indeholder, hvad jeg ønsker at sige lydelig
 alle dem, som med mig attraae det hellige Lærereembede“.
 en udgivne Prædiken vakte strax en ganske ualmindelig Op-
 ærksomhed, hvad Grundtvig ester sin gjentagne Forsikring
 t ikke havde ventet: „I mine Dine var den det Ubetyde-
 iste, jeg havde skrevet, og som jeg lod trykke, fordi unge
 orfattere heller glemme Smaat i Literaturen end i Pulten.“
 a der strax mellem Folk yntedes om, at han ved at ud-
 ve denne Prædiken havde brudt et sin Censor givet Tilsagn,

indtrykkede han strax et Avertissement i en af Kjøbenhavns Aviser for at gjendrive denne Paastand. Det varede heller ikke længe, førend den blev oversat paa Tydsk, og en navnkundig tysk Forfatter, der var bleven graa under Kampen mod Tidens Bantro, Jung Stilling, hjalp den med hjertelig Glæde. „Denne herlige unge Mand gad jeg hende og trykke til mit Hjerte . . . Herren velsigne ham og bevare ham paa Sandhedens Wei. Saadanne Mænd trænge vi nu til“.

Hvad der mere end noget andet bidrog til at henlede Opmærksomheden paa den unge Kandidat og hans djærve Bidsnesbyrd, var den Forbittrelse, som denne Prædiken valte mellem mange af Kjøbenhavns meest ansæete Præster, og kjendte Skridt, som de foretog sig imod den, aldrig bleve offentliggjorte, saa kom det dog snart ud i løse Rygter, og Sagen blev Gjenstand for almindelig Dmtale i alle Kredse. Som den egentlige Hovedmand for denne Anklage nævnes i Almindelighed H. G. Clausen, dengang endnu residerende Kapellan ved Frue Kirke, og med ham forenede sig daværende Stiftsprovst Fr. Plum, foruden Præsterne ved Helligest Kofod og Bull, samt ved Petri tydske Kirke Manthey og Paksen. Der fortælles, at den gamle Fabricius ved vor Herrens Kirke, da en Dvsfordring om at tiltræde Anklagen kom ham til Hænde, skal have svaret tert og spydigt: „Fabricius føler sig ikke truffen“; men isøvrigt var mellem dem, der havde underskrevet den, Manthey en Mand, der ellers i den Tid gik for orthodox. Disse sex Præsters Klagebrev af 29 Marts 1810 strømmede over af Harmes og Bitterheds: „I denne udgivne Dimisprædiken har Hr. Kand. Grundtvig været forvovent og stamlos nok til med rene Ord at sige om os Religionelærere tilhobe, at vi ere samvittighedsløse, feige, af Hovmod forblindede Sandhedens og Religionens Forrædere, utdrige Hyllere og forsællige Folkebedragerere . . . I Form af en

Prædiken og hvad værre er af en Dimisprædiken, har Hr. Grundtvig her ladet trykke et aabenbart Skandskrift mod den hele Stand af Religionslærere . . . Vi have troet, at vi ikke kunde forsvare at lade dette Skandskrift hengaae upaataalt . . . Vel faaer Skriftet ved at paatales en Vigtighed og Navnfundighed, som det med Hensyn til dets urimelige Indhold ikke fortjener, men Taushed fra vor Side synes med Føie at kunne lægges os til Last og mistydes . . . Vi have derfor nu gjort det kongelig danske Kancelli opmærksomt paa denne Dimisprædiken, der vist ikke har sin Lige, og overlade til Samme at bestemme, hvorledes med den bør forholdes“^{*)}. Kancelliet blev ved denne Klage bragt i en ikke ringe Forlegenhed, da man paa den ene Side nødigt vilde støde Præsterne, og dog heller ikke godt kunde gjøre den paagjældende Prædiken til Gjenstand for en retslig Undersøgelse, saameget mindre som den allerede havde modtaget en theologisk Professorens gunstige Bidnesbyrd. Da Talen var om en Proveprædiken henvendte Kancelliet sig til Universitets-Direktionen, under hvem Pastoralseminariet forterede, og søgte at indlede Sagen ved at afæste saavel det theologiske Facultet som Sjællands Biskop Betænkning om, hvad der videre kunde være at gjøre. Det theologiske Facultet, som dengang bestod af C. F. Hornemann, P. E. Müller og J. Møller, maatte føle sig meget ubehageligt stillet i denne Sag, da et af dens Medlemmer allerede havde afgivet sin Censur, og søgte i sin Betænkning af 8 Juli saavel at bedømme den paaankede Prædiken paa den efter sit Skjøn skaansomste Maade, som at afvise Præsternes Klage, men pegede tillige hen paa den Bei, man kunde slaae ind, hvorved Grundtvig kunde komme til at und-

^{*)} Brevet findes i Kultusministeriets Archiv i Boksen „Om Rand. R. F. S. Grundtvigs Dimisprædiken 1810“.

gjelde uden enten at støde Præsterne eller Censor, nemlig ved at auge ikke over Prækenens Indhold men over dens Udvikelse. Talens Hovedsætninger ere allerede ofte af indsigtsfulde Theologer blevne udviklede. Det var nemlig en Folge af de theologiske Videnskabers Regeneration, at den protestantiske Kirkes lærde Theologer maatte fra d. 18 Aarh.s. Midte især henvende Opmærksomhed paa at rense og berigtige det System, deres Forgjængere havde opført. I det saaledes deres Bestræbelse ved første Dietast snarere syntes at gaae ud paa at nedrive end paa at opbygge, maatte det foraarfaget ved den Menneket saa naturlige Eenfiddighed, i Forbindelse med Tidensalderens Frivolitet, at mange af de yngre Religionslærere hellere dvælede ved Gruset af den nedfaldne Bygning end selv stræbte at grundfæste sig en ny, der kunde trodse Tidens Angreb. Flere af den protestantiske Kirkes Rædte have ogsaa erkjendt det Skadelige i denne Tidensalderens Retning og søgt at virke mod samme. . . . Talens Hovedsætninger maatte efter denne Fremstilling af Planen ansees passende efter dens Tilhøreres Trang, der vare vordende Religionslærere. . . . Derimod mene vi, at Kand. Grundtvig visseelig fortjener Daddel, fordi han ved Trykken offentliggjorde denne Tale, og derved igjen har forstjertset den Roes for Skjonsomhed, som han ved Anvendelsen af den for disse Tilhørere kunde siges at have fortjent. . . . Hvad nu altsaa Klagen angaar, da med al Afgtelse for de Bevæggrunde, der have ledet dens Forfattere, kunne vi ei undlade at yttre vor Uoverensstemmelse med dens Hovedsiemed. . . . Naar en Moralist afmaaler en Tidensalderes Stemning, naar han f. Ex. skildrer Tidernes overhaandtagende Forlystelsespsyge, mener han derfor ikke, at hver og een er nedfæntet i det samme Fordærvelses Svælg. De kristelige Kirkesædne og alle Tidens Moralister have tilladt sig sliige almindelige Skildringer, hvis Undtagelser den

kunde Menneſſeforſtand maatte tilſige. Ligeſom det nu aldeles ikke af Forf.'s almindelige Ytringer nødvendig følger, kan det heller ikke med overveiende Rimelighed antages, at hans Henſigt ſkulde have været med Præſtenens Udgivelse at nedværdige Prædikanternes Stand . . . Efter diſſe Omſtændigheder forekommer det os, at, om Rand. Grundtvigs Forhold ved i Trykken at udgive ſin Dimisprædiken ſkulde synes at fortjene nogen Anke, han dog ei burde indſtævnes for Domstolene, men ſnarere werde Gjenſtand for en Trettesættelse, iſald ikke hans herved følgende Erklæring endog derfra ſkulde befri ham". Den paaberaabte Erklæring af 5 Juli gif ud paa, at „det aldrig var eller kunde være hans Henſigt ved hans Dimisprædikens Udarbejdelse, Holdelse og Udgivelse at fornærme eller nedværdige enten den geiſtlige Stand eller enkelte Individider" *). — Biſkop Münter's Betænkning af 8 Sept. er langſtra ſaa ſænsom ſom Profeſſorernes, og han mener i Sagen ſelv at maatte give Præſterne fuldkommen Medhold. „Den Opmærksomhed, denne Sag har vaakt opfordrer til ligesaa ſædig ſom upartiſt Behandling. Det kan ikke andet end glæde hver den, ſom har Verbødighed for Religionen, at en Gjenſtand, ſom for ſaa Aar ſiden, da fremmed Exempel havde ſmittet mange af vore Medborgere med en høi Grad af Irreligioſitet, var bleven betragtet med ſtørſte Uigegyldighed, nu finder ſaa megen Deeltagelse, og har i en Tid og i en Stad, hvor Gjenſtandene for den offentlige Opmærksomhed verke næſten daglig, kunnet vedligeholde ſin Nyhed i ſaa lang en Tid. Men paa den anden Side er det ſorgeligt at maatte erfare, at en ung vel med Talent begavet men ingenlunde moden Mand er ubefleden og ubefindig nok til

*) Facultetets Betænkning, tilligemed Grundtvigs Erklæring er meddeelt af J. Røller, Nyt theol. Bibl. XV. 1829. S. 266-81.

ved sin første Fremtræden paa Talerstolen at udbryde i Bebreidelser mod dem, hvis Embedsbroder han attraaer at vorte. Sagen er tillige bleven meget delikat, da denne Prædiken er bleven censureret af en Prof. Theologiae, og efter Nøglet en meget ærefuld Dom om den er bleven indført i det theol. Facultets Disinktions-Protokol". Efter denne almindelige Indledning, gaaer Biskoppen over til at udtale sin Formening om Sagens videre Behandling. „Denne Prædiken kan ei frikjendes for at indeholde Anklage mod Geistligheden, . . . men et andet Spørgsmaal er unægtelig, hvad der vil være at foretage i denne Sag. . . Min private Dom om denne Prædiken er vel meget forskjellig fra Censurs, thi jeg betragter den som en tom Declamation uden bestemte Ideer og uden Orden; men desuagtet maa jeg finde det betænkeligt, hvis det theol. Facultets Censur blev underkjendt. . . Jeg kan derfor paa ingen Maade tilraade nogen offentlig Behandling. En Proces vilde blive en Skandal for hele den protestantiske Kirke, og tillige vorte et vigtigt Argument for Kirkens Fjender. Og hvo skulde vel bestemme *punctum controversiæ*? hvorledes skulde Beviserne føres fra begge Sider? . . . Alligevel bør denne Sag ei ganske hentydes. En stor Mængde agtværdige Mænd ansee sig fornærmede, og ingen fordomsfri Mand vil nægte, at Hr. Grundtvigs Fremgangsmaade har, for at bruge det allermildeste Udtryk, været saare ubesluden af en ung Mand, der neppe har hørt op at være Lærling, og nu fremstaaer i en Proveprædiken som Zelos i den Skoles Land, der begynder at udbrede sig overalt, ei til Vaade for den protestantiske Kirke, da Mysticismus er dens Grundvold. . . Jeg kan efter bedste Ekjennende ikke raade til andet end at behandle Sagen som en Disciplinær-Sag, at fortre Grundtvig enten som Candidat for Biskoppen eller som Alumnus paa Valkendorphs Kollegium for Consistoriet, og der give ham

en stærk og alvorlig Trettesættelse^{*)}. — Efter at have læst de tilsendte Betænkninger var Universitets-Direktionen, som dengang bestod af D. Malling og Moldenhaver, snart færdig med sin Dom. Den var fuldkommen enig med Biskoppen i, at der maatte gøres noget, da den unge Grundtvigs Færd stensynlig kun var beregnet paa at vække Opsigt; den var ligeledes enig med Biskoppen i, at Sagen maatte behandles som en Disciplinær-Sag, og da den Paagældende var Alumnus paa Valkendorphs Kollegium maatte Consistoriet anses for hans nærmeste Foresatte; men angaaende Trettesættelsens Form maatte den give Facultetet Medhold, nemlig at holde sig til Prækenens Indhold men kun til Udgivelsen, hvorved han havde brudt sit til Censor givne Tilfagn, der var den Herudsætning, hvorpaa Censor grundede sin gunstige Dom. — Da Grundtvig underhaanden var bleven underrettet om hvad der var i Gærde, frænkede det ham dybt, at han i en Sag, hvor han havde handlet som Mand af Hjertets fulde Overbeviisning, skulde paa Grund af sin tilfældige Stilling som Alumnus paa Valkendorphs Kollegium behandles som Umyndig, og for at ungsaae det indgif han under 31 Oct. med en Ansøgning direkte til Kongen. „Derfor jeg troes at have forset mig — skrev han heri — er det min allerund. Begjæring, at jeg da maa tiltales og dømmes efter min Konges og mit Fødelands Love. Allern. Konge! Som enhver Skribent, der ene følger sin indvortes Stemme og sætter sig med Kraft mod Tidens herflende Bildfarelser, maa jeg nødvendig af mange miskjendes, men jeg vover at bede paany, at min Sag maa vorde offentlig behandlet efter Loven“. — Da han derfor saa Dage efter den 5 Nov. indstævnedes for Consistoriet for at modtage den omtalte Trettesættelse i begge

*) Rånters Betænkning findes i Cultusministeriets Archiv.

de høie Collegiers saavel Universitets-Direktionens som Cancelliets Navn, vægrede han sig ved at give Nøde i Henhold til den Ufseguing, han havde indgivet til Kongen, og som han først maatte afvente Svaret paa. Denne Bægning forbedrede ikke hans Sag i hans Foresattes Dine. Enhver Præsterne ikke udtrykkelig havde sagt, hvad de egentlig krævede som Opreisning, saa fremlyste det dog af hele Anslagens Tone, at hvad man ventede, var intet mindre end et udtrykkeligt Forbud imod at Grundtvig nogenstunde ostere besteg en Prædikestol. De høie Collegier kunde derfor mene netop at have udviist en særdeles Skaansomhed imod ham, som de nu fra hans Side slet ikke fandt paaskjønnet. De saae i hans Bægning et yderligere Beviis paa, at hele hans Færd kun var beregnet paa at vække Opsigt; de gjentog, hvad allerede Mønter havde sagt, Paastanden om, at det var urimeligt og usømmeligt, at gjøre en Sag af den Art, der stod i saa umiddelbar Forbindelse med Religionen, til Gjenstand for de borgerlige Domstoles Kjendelse, og Resultatet blev at hans Bæjæring til Kongen blev lagt til Side. Han mødte da den 5 Jan. 1811 for Konsistoriet, der efter høiere Ordre gav ham tilkjende: „At fordi han imod sit Løfte havde givet denne Prædiken i Trykken og ved nogle Anmeldelser i de offentlige Blade robet den Hensigt at gjøre Opsigt, saa modtog han herved en Irettesættelse derved“^{*)}. Saaledes var man da kommen til Ende med denne mislige Sag, men selv Irettesættelsens Form var rigtignok saa uheldig som den kunde være, da det Avertissement, der foreskæbedes ham, ikkun indeholdt en Oplysning om, at han ikke havde afgivet noget Løfte, der berøvede ham fri Naadighed over sin Prædiken.

„Grundtvigs Dimisprædiken gav Kjøbenhavns Geistlighed

^{*)} Efter Original-Dokumenterne i Kultusministeriets Archiv.

Anledning til at protistuerer sig“, bemærker J. P. Mynster ved at omtale denne Sag^{*)}, men Grundtvig kunde umuligt tage sig den saa let; han var dybt rystet ved dette uventede Angreb, der truede med voldsomt at afbryde hele hans frentidige Bærbane. Det var ikke blot den Uret, han personlig maatte lide, der krænkede ham, men dette Angreb aabnede hans Øine for Statskirkens daværende Tilstand, da de der vitterlig afsøeg fra Statskirkens Lærdom, endog turde forsøge paa at lulle Prædikestolen for enhver Røst, der med Kraft og Varme vilde tale dens Sag. „Nu, nu, da det skulde stemples til borgerlig Brøde — skriver han mange Aar derefter**) — blot literært at beklage den gamle Christendoms Forsald, ja nu maatte Blodet vel engang luge selv i de koldeste Kar hos en selbaaren poetisk Natur, hos Sønnen af Balles Svoger, ... der en liden Stund var breven med Strømmen fra hans Barndoms Tro og Kjæmpe-Drømme, men var, da Alvors-Ønnen slog, vendt tilbage, havde i Historien stuet den gamle Christendoms Triumph gjennem Tiderne, havde i hine Danmarks Dødskampes tunge Dage dybt følt hvad ham fattedes, men nu bartad glemt det over nordiske Kjæmpe-Drømme — hvad Under, at han pludselig vaagnede i Gru, i Forfærdelse, i glødende Harm, da det end ikke maatte være ham tilladt, naar han i Drømme besøgte den faldefærdige Kirke med sine fædres Grave, at offere den, og deres Ihusommelse, og de Graahærbede, som forgjæves søgte deres Tro og deres Trost hos de unge Præster, at offere det alt en Taare, som jeg end mindes grant randt uvilkaarlig, og faldt paa Pa-

*) Mynster, Reddelelser om mit Levnet. S. 191.

**) N. S. S. Grundtvig, Om Religionsfrihed (Slutning af en Afhandling i Theol. Naanedskrift 8te Bind). Undertrykt af Censur. 1828.

piret, da i min Dromme Prædiken Dlet faldt paa disse. Denne Taare, den første ret fromme jeg i mange Aar havde faldt, den kunde jeg umueligt angre, om den end skulde blive Kilden til mange bittere, og selv nu, da den er blevet det, da kun Han, som tæller Sijernerne, kan tælle Taarerne, som i femten Aar nedbrændt paa disse blege Kinder og paa de fleste Boger jeg har skrevet, selv nu være det langt fra mig, som Menneske som Christen og som Præst at angre min første Taare, eller klage over hvad den kostede". — Regemlig saavel som aandelig havde den Spænding, hvori han tilbragte Sommeren, voldsomt angrebet ham, og under denne stærke aandelige Gjæring var det at Evangeliets Lys i sin fulde Styrke gik op for ham. I en lille Digtsamling „Nytaarsnat" 1811 udtalte han hvad der var foregaaet i ham, og bemærker om det Forord, der indledede Samlingen: „Dette er egentlig ingen Fortale til de efterfølgende Smaadigte, men udgjør meget mere i Forening med dem, Fortalen til mit følgende Liv". Havde tidligere Philosophi og Poesi smeltet sammen i Eet med hans religiøse Overbeviisning, saa sondrede de sig nu bestemt fra hinanden: „Det faldt mig (tidligere) for tungt at tage Fornuften fangen under Troens Lydighed; jeg vilde selv udgrunde, hvorfor Christendommen var sand og selv da jeg erkjendte Umueligheden heraf, kostede det mig dog Overvindelse, offentlig at bekjende, at jeg ei om det Usynlige havde nogen Bidsked, som var min egen". Det var et Brud med den schellingiske Naturphilosophi, og den deraf udspringende speculative Opfattelse af Christendommen, der saaledes var foregaaet i ham, og han vilde udtale dette ligefrem, for at „det maatte tjene til Advarsel for dem, som tro, at de ere Christne, naar de dele den falske Verbodighed for Christendommens Hemmeligheder, som nogle af de nyeste Philoso-

hver stille til Stue" *). Derfor domte han nu om sin meget smaltte Dimisprædiken, da han anden Gang udgav den i Tryk: „for skarp var den ingenlunde, men meget for lempelig, for fattig paa Mand og Kraft, fattig paa Liv og Salvelse, alle fri for tomme Rhetor-Vendinger, ei heller fri for Ubillighed ved at give Præsterne al Skylden, som om Præsterne ikke netop stiftede sig i Tiden" **). Havde den efter hans egen Dom været en Klage, saa blev hans følgende Prædiken en Bøtke.

Foreløbig forlod han imidlertid atter Kiøbenhavn. Forskelle Bansteligheder havde bevæget hans gamle Fader til at resignere, og altsaa opgive Planen om at faae Sonnen til Kapellan; men ved gamle Biskop Valles Mægling blev det atter forandret, Faderen beholdt Embedet, og N. F. S. Grundtvig ordineredes til hans Kapellan i Foraaret 1811. Der klarede det sig altid mere for ham hvad hiin „Nytaarsnat" bebudede. Den næste Prædiken han udgav drøftede det Spørgsmaal: „Hvorfor kaldes vi Lutheranere?" (1812) foranlediget ved Efterretningen om Fr. B. Reinhardts Død, Præst og Professor i Wittenberg, og helliget hans Ihusommelse, „den sidste ægte lutherst-fristelige Mand mellem Tydsklands navnfundige Lærde". Den udkom kort efter i en (temmelig maadelig) tydsk Oversættelse, og blev ligesom Dimisprædikenen hilset af Jung Stilling, der i sit Tidsskrift „Der graue Mann" d. 29 Stykke skrev: „Det er igjen en Kjær-prædiken! Folk rømper Næsen over, at en ung Mand træder saaledes frem, men naar de Gamle tie, maa vel de lunge raabe, hvis de har Mod. Herren sagde til Jeremias: Gåig ikke, jeg er for ung — og en Mand, hvis Læber han

*) Nytaarsnat 1811. Fortale S. 16. 17.

**) Bibelske Prædikener 1816. Fortalen S. XXXII.

saaledes har berørt som Grundtvig, han maa visseelig tale!" I disse Aar var det, han deltog i Landemødets Forhandlinger i Roskilde, og blandede sig ikke sælden i Dagbladets Polemik, men fornemmelig sysselsatte han sig med Studiet af Verdenshistorien, for derigennem at vinde det rette Syn paa Menneskelivet, dets Jæret og Stræben. Paa denne Vej mødtes han jævnlig blandt Fortidens Tankere med Tyge Rothe, hvis Hovedværk „Christendommens Virkning paa Follenes Tilstand“ ogsaa havde til Hensigt at finde Traaden i Virkelighedernes Labyrinth, som Mange „slaae hen over og tale om de smaa Aarsagers store Virkninger“ uden at see Sammenhængen, uden at erkjende, at Historien er „en Kæde af store Begivenheder, alle hængende i hinanden, alle stemte til Et“. Ligesom Rothe saae Grundtvig i Historien det kraftigste Beviis for Christendommens Sandhed, da den er Kilden til enhver ædel og ophøiet Stræben i Videnskab og Kunst som i det virkelige Liv, og ethvert Folks Færd og Bedrift ligesom den enkelte Mandes derfor kun kan sees i sit rette Lys og bedømmes paa den rette Maade, naar den sees i Forhold til den. Det var fra dette Synspunkt han udarbejdede sit første Forsøg til en Fremstilling af Menneskeslægtens Levnetsløb: „Kort Begreb af Verdens Kroniken“ 1812, som han skrev i Udby efter de Hjælpemidler, han her kunde forstaae sig uden endnu at kunne benytte Kilderne selv. Den Dristighed, hvormed han her udviklede sin Anskuelse, den skaanseløse Skarphed, hvormed han efter denne bedømte historiske Personer og Begivenheder, frænkede Mange, og fremkaldte et heftigt Sammenstød, som vi siden nærmere ville komme tilbage til.

Blandt de Smaafejder han dengang førte i Dagbladene maa vi dog omtale een, fordi den tydeligt viser, hvad Lærdom de fleste af Datidens Præster førte. Dengang de nye

Bispen for Fyens og Ribe Stifter vare udnævnte, var der en unavngiven Præst, der vilde give dem nogle gode Raad med Hensyn til deres Embedsforelse, og indledede disse med, at han som en gammel Mand, snart maatte vente at laae for Guds Domstol, „der uden Persons Anseelse snart skal betale mig efter mine Gjerninger, og retfærdigen tildele mig efter Fortjeneste“. Grundtvig svarede den anonyme Raadgiver: „Er han virkelig en gammel Mand paa Gravens Bred, da er han sandelig at beklage; dog han være gammel eller ung, falsk er hans Tro, om ellers den hellige Hovel talte Sandhed; thi han siger jo, at alt er af Raade, og at Raade og Fortjeneste ei kan bestaae ved hinandens Side. Sandelig det gøres haardt behov at raabe mange af Danmarks Theologer den Mindelse i Dret, som Tydsklands frimodige Reinhard gav sine Medbrodre paa Reforationsfesten 1800, den nemlig, at Retfærdiggjørelsen af Raade ved Troen paa Jesum er Hovedhjørnestenen i Luthers om i Evangeliets Lærebygning“. Herimod tog en residerende Kapellan i Aarhus Dr. Larsen til Gienmæle: „Det er den hellige Skrifts udtryffelige Lære og al sund Fornufts Lære, at vi skulle retfærdeligen faae efter vore Gjerninger: som vi have fortjent ved vore Gjerninger, enten det saar godt eller ondt 2 Cor. 5, 10. Apoc. 20, 12 13. Altsaa lade vee over den værdige Gamle, der ved Gravens Bred er uden Frygt vente den, som skal give ham efter Fortjeneste. Hvis Retfærdiggjørelsen af Raade formedelst Troen paa Jesum ikke alene er en Læresætning hos Paulus, naar han disputerer imod de Jødiske Indebede, men endog efter Hr. Grundtvigs Formening en Hovedhjørnesteen i Evangeliets Lærebygning, hvoraf kommer det sig da, at der i Evangelierne let ikke tales derom, endog saa da naar det første Bud fremsettes?“ — Dr. Larsens Stykke var skrevet i en meget

Af større Betydning end den Indvirkning, der udgik fra Universitetet, blev det, at Præsten i Esbjerg J. P. Mynster 1811 kom til at afløse H. G. Clausen som Capellan ved Frue Kirke, da denne var bleven Sogneprovst, og i ham skulde Kjøbenhavn atter faae en Prædikant, som den engang havde fundet i Chr. Baltholm, der i Besiddelse af Tidens hele Dannelse med sikker Takt dels ledede dels fulgte Tidens religiøse Udvikling. Havde Baltholm med en Dygtighed, et Talent, en Smag, som Alle beundrede, fulgt sin Tids Dannelse hen til det Punkt, hvor den maatte slaae over i fuldstændig Rationalisme, saa var det her Mynster foresandt sin Tid, og hans Livsgjærning blev det Skridt for Skridt at lede til en alvorligere og klarere Erkjendelse af Christendommen. Ogsaa han begyndte sin Prædikevirksomhed i Hovedstaden, hvad han allerede havde bebudet i 1ste Bind af sin ældre Prædikensamling (1809), med at fremsætte Theorien for sin Virksomhed; men sammenligner man Mynsters berømte Afhandling: „Bemærkninger om den Kunst at prædike“ (1816) med Baltholms „Geistlige Talekunst“, saa bliver man let forskjellen vaer. Her er ikke denne Fortabelse i den blotte Form, og skjøndt ogsaa han antager det at prædike for en Kunst, saa mener han dog ikke dermed den blotte Færdighed i at anvende de tekniske Regler. „Ved et Kunstværk vil dog vel Ingen forstaae et kunstlet Værk, som træder frem med Prætension, som er bleven til uden Begeistring, kun med et koldt Hensyn til Reglerne Skjøndt nu vel ingen Theori er istand til at oplive det kolde, eller fylde det tomme Hjerte, altsaa ikke er istand til at lære det Væsentlige, hvorpaa det kommer an, saa kan og bør dog Theorien betragte de Former, hvorunder det Hellige kan træde frem, ligesom det altid er Menneskets Interesse at forstaaeliggjøre sig for

sig selv og Andre over det, hvormed man er sysselsat.“ *)
 Merete tidligere havde Mynster under Forhandlingerne om
 Boissens liturgiske Forslag udtalt sig temmelig skarpt mod den
 Leds Prædikemaade, meest dog betragtet fra Formens Side:
 „Hvad skal altsaa den Tærdom, der høres paa de hellige Ste-
 der? skal den helst stige ned, blive hængende i Menneffenes
 sædvanlige Forhold, snaffe dem adskillige smutte Formaninger
 for om denne eller hiin enkelte Stilling, denne eller hiin en-
 kelte Dyd? eller skulde den ikke hellere hæve dem op til sig,
 til det Himmelske, at skabe i dem et nyt Hjerte, hvoraf Virk-
 ningen da vilde kjendes i alle Forhold til alle Dyrer?“ **)
 I sin Afhandling om Prædikerkunsten udtaler han sig vel al-
 drig saa skarpt, men det ligger dog deri, naar han sætter det
 som Prædikens Opgave, at udtale og skildre Fromhedslivet i
 i dets Heelhed og Fylde, uden at fortabe sig i Enkelthederne,
 eller udstyffe Stoffet i særskilte Rubrikker som om det var af
 vises udtømmende Fuldstændighed, Talen skulde laane sin
 bevise Kraft. „En Skildring af hvad der boer i et fromt
 Sind, dets Tro, dets Haab, dets Kjærlighed, dets Nøisom-
 hed, Idmyghed, Styrke, dets Sorg, dets Trøst, Glæde og
 Fred, hvorledes det betragter Verden, sig selv, sit Forhold
 til Gud — en saadan Skildring, hvo turde sige den at være
 virksom uden overbevisende Kraft, hvor langt den endog kan
 være fra Alt, hvad vi kalde Demonstration Man tage
 for sig, hvilken af de fortrinlige Prædikener man vil, da vil
 man finde, hvor lidet videnskabelige selv alle Slutninger og
 al Bevisførelse er; . . . tidlig eller sildig vender Taleren

*) J. P. Mynster Om den Kunst at prædike. Blandede Skrifter
 1852 I. S. 86. fgb.

**) J. P. Mynster, Om den foreslagne Forandring i den offentlige
 Gudsdyrkelse. 1808. Blandede Skrifter I S. 324

sig til Samvittigheden, viser dem Tingen som den er, og spørger, om dette er godt eller slet^{*)}. Det var fra denne Side en Anmelder - af Mynsters ældste Prædikensamling i Dansk Litteraturlidende, formodentlig Udgiveren Prof. P. E. Müller selv, især roeste den, at Prædikanten virkelig talte Fremhedens Sag, uden som mange Præster at fordybe sig i en kold abstrakt Moral, eller vel endog at foredrage en egenlytlig Klogskabslære, og anbefalede dem som fortrinlige „bibelske Prædikener eller Homilier“, endstjondt han rigtigvis mente, at Forf. stundum havde taget sig det vel let med Anordningen af Stoffet, og fandt det ubegribeligt, hvorledes enkelte mystiske Udtryk af og til kunde slippe en saa selvtrænkende Forfatter af Pennen. Mynsters Prædikener især fra disse Aar vare væsentlig moralske, men ved at afhandle sit Emne søgte han at vise den enkelte Dyd's Sammenhæng med Aabenbaringen i dens Heelhed, og dermed godtgjøre dennes Fornødenhed for et ægte sædeligt Liv.^{**)} Hans hele Prædikaende kunde ikke vække siebliffelig Opsigt, ja der gik endog Aar hen førend han tiltrak sig nogen almindelig Opmærksomhed. Man var saa vant til den hæftige Declamation og Gestikulation, som fremfor nogen anden Bastholm havde fort ind paa Prædikestolene, at man fandt Mynsters rolige og sindige Foredrag eenstonigt og trættende. De ivrige Nationalister blandt Præster og Kirkegjængere ankede nok over, at han atter forsøgte paa at bringe den gamle Dogmatik ind i Prædikener; men det ansøgte ham ikke, og han gik med sikkre Skridt sin rolige Gang. Væsentlig holdt han sig til at prædike Jesum som en guddommelig Lærer, som Lovens Fuld-

*) J. P. Mynster, Blandede Skrifter I S. 99. 100.

***) Sfr. J. Paludan Müller, Det Kryptogetiske i den mynsterste Prædiken. Nyt theol. Tidsskrift V. S. 124—28.

ender, og kom derved ikke i nogen bestemt Modsatning til de Bedre blandt Tidens Prædikanter; men han vilde tillige, hvad der længe var udraabt som en urimelig og farlig Være, sege hen paa ham som en guddommelig Forløser og Frelser, der var bleven en Forligelse for al Verdens Synd. „Jeg ved vel — saa faldt hans Ord i en Prædiken netop om dette Emne — til hvilken uærdig, fordærvelig Trøst, Læren om Syndernes Forladelse ofte er misbrugt; men skal den derfor ikke høres? skulle vi derfor ikke sige, at den stærke den mægtige Gud ogsaa er langmodig og af megen Misundhed? O dersom Du selv har prøvet Angerens Bitterhed, dersom Du har seet dem, hvilke Selvbebreidelsen forfulgte uden Raad: da har Du ogsaa hast Leilighed til at kjende hvor umistelig den Være er, at Jesus er en Forligelse for den hele Verdens Synd, at Straffen blev lagt paa ham, paa det vi skulde have Fred. Hjertet annammer denne Være saa gjerne; men dersom det end skulde være at Forstanden ikke ganske kunde udgrunde den, skulde jeg derfor nægte, hvad jeg ikke kan Andet end antage som en af Christendommens Hovedlærdomme, hvad ogsaa min inderste Følelse onsker at kunne antage derfor? Der er jo dog saa meget, hvorom jeg ikke tvivler, skjøndt det endnu i mange Henseender er en Hemmelighed for mig.“ *) Han anerkjender altsaa Forstandens Ret til at prøve og dømme, men er jeg derved kommen til at erkjende Aabenbarings Fornødenhed, saa kræver han ogsaa, at jeg maa bøie mig under dens Myndighed i en Lærdom, som vel Forstanden ikke skulde kan fatte, men som Hjertet og Samvittigheden giver Bønesbyrd. Selv den Raade hvorpaa Evangeliets væsentlige Indhold, Tilsagnet om Syndernes Forladelse, der længe havde været fortiet, her kommer frem, viser tilstrækkelig, at Mynster

*) J. P. Mynster, Prædikener. II. 1815. Andet Dplag S. 275 - 296.

sig til Samvittigheden, viser dem Tingene som den er, og spørger, om dette er godt eller slet^{*)}. Det var fra denne Side en Anmelder af Mynsters ældste Prædikensamling i Dansk Litteraturlidende, formodentlig Udgiveren Prof. P. G. Müller selv, især roeste den, at Prædikanten virkelig talte Fromhedens Sag, uden som mange Præster at fordybe sig i en kold abstrakt Moral, eller vel endog at foredrage en egen nyttig Klogskabslære, og anbefalede dem som fortrinlige „helbste Prædikener eller Homilier“, endskøndt han rigtigt mente, at Forf. stundum havde taget sig det vel let med Anordningen af Stoffet, og fandt det ubegribeligt, hvorledes enkelte mystiske Udtryk af og til kunde slippe en saa selvstændig Forfatter af Pennen. Mynsters Prædikener især fra disse Aar vare væsentlig moralske, men ved at afhandle sit Emne søgte han at vise den enkelte Dyds Sammenhæng med Aabenbaringen i dens Heelhed, og dermed godtgjøre dennes Fornødenhed for et ægte sædeligt Liv.^{**)} Hans hele Prædika- maade kunde ikke vække siebliffelig Opsigt, ja der gik endog Aar hen førend han tiltraf sig nogen almindelig Opmærksomhed. Man var saa vant til den hæftige Declamation og Gestikulation, som fremsfor nogen anden Bastholm havde været paa Prædikestolene, at man fandt Mynsters rolige og fædige Foredrag eenstonigt og trættende. De forrige Stationær blandt Præster og Kirkegjængere anseede nok over, at han atter forsøgte paa at bringe den gamle Dogmatik ind i Prædikener; men det ansægte ham ikke, og han gik med stille Skridt sin rolige Gang. Væsentlig holdt han sig til at prædike Jesum som en guddommelig Lærer, som Lovens Gud-

*) J. P. Mynster, Blandede Skrifter I S. 99. 100.

***) Jfr. J. Balduan Müller, Det Apologetiske i den nyeste Prædiken. Nyt theol. Tidsskrift V. S. 124—28.

æder, og kom derved ikke i nogen bestemt Modsetning til de Bedre blandt Tidens Prædikanter; men han vilde tillige, hvad der længe var udraabt som en urimelig og farlig Lære, pege hen paa ham som en guddommelig Forløser og Frelser, der var bleven en Forligelse for al Verdens Synd. „Jeg ved vel — saa faldt hans Ord i en Prædiken netop om dette Emne — til hvilken uværdig, fordærvelig Trøst, Læren om Syndernes Forladelse ofte er misbrugt; men skal den derfor ikke høres? skulle vi derfor ikke sige, at den stærke den nådige Gud ogsaa er langmodig og af megen Misfandthed? O dersom Du selv har prøvet Angerens Bitterhed, dersom Du har seet dem, hvilke Selvbebreidelsen forfulgte uden Raad: da har Du ogsaa haft Leilighed til at kjende hvor umistelig den Lære er, at Jesus er en Forligelse for den hele Verdens Synd, at Straffen blev lagt paa ham, paa det vi skulde have Fred. Hjertet annammer denne Lære saa gjerne; men dersom det end skulde være at Forstanden ikke ganske kunde udgrunde den, skulde jeg derfor nægte, hvad jeg ikke kan Andet end antage som en af Christendommens Hovedlærdomme, hvad ogsaa min inderste Følelse onsker at kunne antage derfor? Der er jo dog saa meget, hvorom jeg ikke tvivler, skjøndt det endnu i mange Henseender er en Hemmelighed for mig.“ *) Han merkjender altsaa Forstandens Ret til at prøve og domme, men er jeg derved kommen til at erkjende Aabenbaringsens Fornødenhed, saa kræver han ogsaa, at jeg maa bøie mig under dens Myndighed i en Lærdom, som vel Forstanden ikke ulfsulde kan fatte, men som Hjertet og Samvittigheden giver Bidnesbyrd. Selv den Raade hvorpaa Evangeliets væsentlige Indhold, Tilsagnet om Syndernes Forladelse, der længe havde været fortiet, her kommer frem, viser tilstrækkelig, at Mynster

*) J. P. Mynster, Prædikener. II. 1815. Andet Dypag S. 275 - 296.

ikke vilde lade det komme til nogen skarp Modsætning. Saaledes kunde han i Livet vedligeholde den venstabelige Forskæelse saavel med Biskop Münter, med sin nærmeste Medarbejder Stiftsprovst Clausen som i det Hele selv med de øvrige rationalistiske Præster, uden derfor dog at lægge Dolgemaal paa sin egen Overbeviisning. Netop paa denne Maade aabnede der sig en Vej for ham, ad hvilken han kunde faa sig Indgang, og det varer heller ikke længe, før hans Indsydelse bliver fiendelig.

For atter at vende tilbage til de almindelige Foranstaltninger saa bliver Oprettelsen af det danske Bibelselskab, der sydselsatte mange af Landets meest ansæete Mænd i Sommeren 1814, under de daværende Forhold en ret mærkelig Begivenhed, ikke just paa Grund af de statistiske Opgivelser af, hvormange Bibler Selskabet har udbredt, som ved den Straaben, der deri lægger sig for Dagen. De voldsomme og rystende napoleoniske Krige, under hvilke ogsaa Danmark maatte bløde, vare bragte til en pludselig Ende, og efterat Freden var sluttet, paafulgte der en almindelig Slappelse i alle Forhold. Man tænkte kun paa at udfinde Midler til for Fremtiden at forebygge slige gruelige Udbrud, der havde været Jorden med Millioners Blod, bragt Danmark sin Undergang nær, opløst Europa i en almindelig Forvirring, og som de sikreste Midler, det eneste Bærn anbefalede det nu fra alle Sider: atter at holde Bibelen i Være. Der ligger derfor Selskabets Oprettelse en Auerkjendelse af, at der maatte gøres noget overordentligt for at modarbejde den almindelige Eiggylbigbed og Bantro, og fremdeles den Erkjendelse, at skuds der virkelig udrettes noget, saa var det ikke nok paa sædvanlig tydst Viis at indvirke paa Regjeringen og faae en Forordning bragt istand, om at enhver Confirmand havde under daglig Munk at anskaffe sig en Bibel, eller idetmindste et Ny Test.

men man maatte paa engelt demokratisk Viis see at vinde Deeltagelse for Sagen blandt Folk i Almindelighed. Nu blev vistnok snart de Møder, Selskabet i det Diemed foranstaltede, ligesaa stive og kolde, som selve Bibeludbredelsen var et reent udvortes Middel, men desuagtet bliver det dog mærkeligt, baade at man vilde forsøge sig ad den Wei, og at man gjorde det for at holde Bibelen i Være. Som et fjærnere Maal for disse Bestræbelser stod ogsaa det for mange Deeltageres Tanker ved en større Tilnærmelse at bane Wei for en fuldstændig Forening af alle protestantiske Kirker, forenede alle efter det store brittiske Bibelselskabs lysende Forbillede i Virksomheden for Bibelens Udbredelse. Det brittiske Bibelselskab, stiftet ti Aar tidligere 1804 og allerede dengang i fuld Virksomhed, var ikke blot Forbilledet for det danske, men gav ogsaa umiddelbar Anledning til dets Oprettelse. En af dette Selskabs virksomste Agenter, Pastor H e n d e r s o n, havde nemlig i to Aar opholdt sig i Kjøbenhavn for at besørge Udgivelsen af en islandsk Bibel, og han benyttede tillige Tiden til at stemme formaaende Folk for Oprettelsen af et lignende Selskab for Danmark. Begyndelsen blev gjort derved, at der udgik en Indbydelse til Kjøbenhavns Beboere, underskrevet af Biskop Münter, Etatsraad Thorkelin, Justitsraad Frost, Proff. P. E. Müller, Thorkelius, J. Møller, Brøndsted og Pastor Mynster, og som Folge heraf mødte der en talrig Forsamling i Frimurerens Sal d. 22 Mai 1814. Biskop Münter tog her Ordet, dvælede først ved Betragtningen af de „skæbnefulde Tider, i hvilke Aarhundreders Erfaringer ere sammenbragte i faa flygtige Aars Diebliske“, og nævnde som den egentlige Kilde til al den Forstyrrelse „Aingeagt for det Hellige, dyrist Sandhelighed og Usædelighed af enhver Art“; han indrømmede, at Tidens Lidelser og Tryk allerede havde bragt Mange til alvorlig

Eftertanke: „ikke mere saa frækt som forhen spottes der over Strogion og Sædelighed, og den i hine Dage paa saa mange Steds forsømte ja næsten glemte offentlige Gudsdyrkelse begynder“ — igjen at øves mere end tilforn“ — men for at det kunde høiere Grad, anbefalede han Bibelselskabets Sag til de Tilhørendes Deeltagelse. Denne Opfordring lod ikke forgæves, fleste tegnede sig strax som Medlemmer, og da det britiske Børselskab sendte en Gave af 500 £, kunde man snart tænke sig at begynde sin Virksomhed. Det blev strax vedtaget en ufravigelig Regel, at Selskabet kun skulde uddele den allerede Bibeloversættelse, og, for fuldkommen at holde udenfor alle Partimeninge, at den skulde uddeles uden Anmærninger eller Forklaringer; fremdeles, for ikke at an til nogen Side, at Selskabet skulde tilkjøbe sig Exemplarer, det brugte, af Baisenshuset for ikke at stabe det et privilegium. Da alting foreløbig var bragt i Orden, henvandt man sig til Kongen, og erholdt til Svar en Igl. Resoluttion af 16 Juli s. A., hvori det hed: „Med særdeles Behag erfare vi, at flere beslutte sig paa at oprette et Bibelselskab den Hensigt at udbrede Religiositet, og tilfige derfor bet vor allerhøieste Bestyttelse“. Aaret efter blev en Kommission valgt, og Geheime Statsminister Grev Schimmelbøgen overtog Præsidiat*). — Det var ikke mange Aar siden, hvor høirostet nok var talt om, at Bibelens Læsning blandt Nærmænd var farlig for Sædeligheden, at den bidrog til at sætte en jødisk Overtro, som Tidens Dplysning af al det maatte søge at bekjæmpe, alt dette var sagt saa ofte, havde dengang fundet saa almindeligt Bifald, at det nu lig nu ganske kunde være glemt. Lægge vi Mærke til

*) Efterretning om Oprettelse af Bibelselskabet for Danmark 1784. Ifr. J. Møller, Theol. Bibl. X. S. 299-326.

Om, medens vi her maa lægge Mærke til, at man ved den Feilighed blev opmærksom paa den fuldkomne Vilkaarlighed hvormed Religionslærdommene behandledes i Almue-skolerne; man søgte nu at raade Bod derpaa, men rigtignok kun paa en ubvortes Maade. Denne Vilkaarlighed havde vist sig aabenlyst i de „paany forbedrede“ Udgaver af Luthers Katechismus, der vare komne i Aarenes Løb, hvor man med Bibeholdelse af Luthers Navn, som man dog ikke kunde bortfaste, havde indsmuglet en fuldstændig rationalistisk Lærdom. En Udgave fra 1812, besørget af Pastor P. Guld i Rostved, der endnu af J. Møller nævnes som en fornuftig Skolemand *), kan bedst tjene som Exempel paa hvad der dengang maatte gjælde som Luthers Lærdom; her læser man blandt andet: „Daaben er en hellig Handling anordnet af Christus, der foretages med alle dem, som skulle vorde hans Religionsbefjendere; den giver Baudet en høiere Betegnelse, da det guddommelige Ord og Løfte er forbundet dermed“. — „Alterens Sacramente er en af Christus selv ordnet og forordnet Handling, hvorved de Christne under Tydelse af Brød og Viin skulle ihukomme især hans Lidelse og Død“. Uden al Tvivl var det J. P. Mynsters Indflydelse, naar Biskop Münter først udvirkede en fgl. Resolution af 4 Jan. 1813 for at der skulde besørges en privilegeret Udgave af Luthers Katechismus, og derpaa overdrog ham at udføre Arbeidet. Han paatog sig det ogsaa villigt; uden at tage noget Hensyn til den Form og Maade, hvorunder Katechismen fra gammel Tid af var kjendt og lært i de danske Skoler, opsogte han den ældste tydske Udgave, der fandtes paa Bibliothekerne, og oversatte da efter denne paa sin Haand. Hans Arbeide blev derpaa revideret af det

*) J. Møller, Theol. Bibl. 1813. V. S. 353.

snart, at dette nok lod sig gøre. ~~Man vilde dogge de~~ risede Text til Grund og kun foretage ~~Revisitet~~, og glænge enten var aabenbar rigtig, eller fejleren an uagte Læsemaade; hvor Rettelser viste sig, ~~foruden~~ vilde man tage stadigt Hensyn til andre ~~de~~ ~~Overf~~ saavel de ældre af Hans Wittelsen og Christen Pedersen de nyeste af Baskholm og især af Gulberg. Da disse Grundføringer udarbejdet Prøve erholdt de høj forklæters Bisald, blev der under 13 Dec. 1815 med nævnte Mænd kongeligt Kommissorium, og der blev lagt Haand paa Bærket, hvad der vistnok var den for tingelse for, at Selskabet kunde vente Frugt af sin Virksom

Det var endnu Skolevæsenet, der interesserede Præster meest, og den længe forberedte Plan til Ord Almueskolerne saavel paa Landet som i Byerne, blev fuldstændig gennemført, saasnart Regjeringen efter Slutning havde faaet flere Hænder, ved Rd. af 1814. Til Planens Forberedelse hørte fremfor alt gelsen af Seminarier for Lærere, og dette var ogsa rundt om i Landet, men desuagtet befandtes Seminarial Tal aldeles utilstrækkeligt, og man maatte endda hja som man kunde, saaledes at enkelte Præster, der følte Kald dertil, som Pastor N. Blicher i Staudbøl, Pætersen, Kapellan i Ringsted, indrettede en sadig Under for Omegnens Skolelærere^{*)}. Da Forordningen fik fritog alle Bønderfønner, der besøgte Seminarierne Børnepligten, blev disse snart oversyldte, men omkelig blev til Vaade for Folkeoplysningen, er et maalt, hvis Besvarelse vilde føre for langt bort si

*) J. Møller, Theol. Bibl. XIII. S. 128—148.

**) Småst. V. S. 359—62.

Strident til, at gaae sin Gang alene. Ikke blot hans gamle fjender, der holdt skarpt Die med ham fra den Stund han først oplod sin Mund paa Prædikestolen, men ogsaa de yngre Rænder, der vare paavirkede af den nyere Dannelse, alle vare enige i at udraabe ham som en Sværmer og Fanatiker. Mynster holdt sig helst tilbage, og da Grundtvig engang havde ytret, at „Christendommens Fjender vilde juble og det nye Navn bespottes, dersom Mynster offentlig skrev imod ham“, saa betragtede denne det som en stiltiende Overenskomst, ikke offentlig at udtale nogen Dom over hinanden. Derved havde det sit forblivende i mange Aar*), indtil Mynster brød Tausheden, og søiede sin Stemme til den laimdelige Fordømmelsesdom.

Spørge vi hvad det var i Grundtvigs Prædiken, der bragte Alle imod ham, saa er dette ikke vanskeligt at see, naar vi kjende Tidens daværende Tilstande. Medens Mynster ved at gaae ud fra den almindelige Tankegang søgte at føde eller nøde denne til at gaae ind paa de christelige Læresomme, saa bevægede Grundtvigs Prædiken sig altid i den største Modsetning mellem Bantro og Tro, mellem Verden og Kirken, og lod Kirkens frelsende Evangelium lyde i sin hele Fylde og Styrke, for at drage og lokke alle de Hjerter, der ville oplade sig for det, men ogsaa for at dømmes Gjenstridige. Man sammenligne saaledes den Maade, hvorpaa Mynster fører Evangeliet om Syndernes Forladelse frem, med Grundtvigs Tale derom i en Prædiken over Math. 1, 1—9.: „Dine Synder ere dig forladne! O underfulde Ord! ja Ord, som den Troende forlystes ved, og priser Gud for Barmhjertighed! Men see: Mogle af de Skriftlovsjagde ved dem selv: Denne bespottes Gud. O Venner vi

*) J. P. Mynster, Meddelelser om mit Levnet. S. 191 fgd.

theologiske Facultet, og saaledes fremkom den autoriserede Udgave fra 1814*), der i flere Stykker kom til at afvige ikke ubetydeligt fra den ældre gjængse, som dog endnu mange Steder havde holdt sig i Brug. Man havde nu rigtignok opnaaet at Katechismen fik en fast lovbestemt Form i alle Almueskoler, men derved kunde det dog ikke forebygges, at Præster og Skolelærere enten brugte den paa deres Bæk eller lagde den ganske tilside, for at holde sig alene til Balle's Lærebog, som det nu engang var langt lettere at bringe i Samklang med den sædvanlige rationalistiske Læsegang.

Hvor svage Vidnesbyrd de her nævnte: Dypretikken af Bibelselskabet og Anordningen af en Katechismus i en bestemt lutherisk Form, vistnok i og for sig vare, saa værdige de dog om den alvorligere Følelse for Religion, den dybere Trang til Christendom, som Verdensbegjærenhedernes Gang i Forening med den Dannelse, der udviklede sig af den nyeste tyske Philosophi, vakte og nærede. Det var isjæmmed denne Trang Mynster skaffede sig Indgang, og skøndt de tidligere rationalistiske Præster nok kunde blive betænkelige ved, at Mysticismen atter begyndte at tage Overhaand, saa kunde de umuelig bryde Staven over slige Bestræbelser, eller ganske nægte dem Bisald. Grundtvig havde medens han var Cappellan i Udby opmærksomt fulgt Mynsters Virksomhed, og skøndt han ikke kunde billige dennes mæglende Optræden, saa var det dog hans Ønske og hans Haab, at begge kunde virke i Forening. Han forsøgte en Tilnærmelse, men efter en kort Brevveksling viste Mynster det tilbage, og da Grundtvig efter sin Faders Død i Efteraaret 1818 vendte tilbage til Kjøbenhavn, kom han derfor atter baade som Præst og

*) Jfr. J. P. Mynster, Om de danske Udgaver af Luthers lille Katechismus. 1835. S. 37—43.

de elste Gud kjøndt de hade hans Ord, foragte og bespøtte hans Naade og Kjærlighed i Christo Jesu, som trodse Herren med den Daaretale, at naar de kun elste Gud over alle Ting og Næsten som sig selv, da haver Gud ei meer af dem at forlange, da er Salighed en Løn, de ei kan forfeile, naar Gud er retfærdig? . . . Maac vi dog ikke grue og optændes af hellig Ridskjærhed mod de bespøttelige Løgnere, som prale af at kunne ved egen Kraft udrette, hvad vi ved, kun usfuldkommen kan aabenbares selv hos troende Christne, naar vi høre dem puffe paa Kjærlighed til Gud, om hvilke vi ved, at havde de kun en eneste Time haft Gud for Die, da havde de maattet føle sig sonderknuust og havde ei fundet Hølle og Rægedom, før de knælede for Naadestolen, som de nu foragte folbt og vove at bespøtte!"*) — Naar Grundtvig prædikede, samlede der sig altid endeel omkring ham; Mange spottede ad den unge tvrige Mand med de voldsomme Gebærder og det utydelige Ræle, men at der ogsaa var Mange, som han gjorde Indtryk paa, kan man vel allerede sætte deraf, at den ene af Kjøbenhavns Præster efter den anden nægtede ham sin Prædikestol, saa at tilsidst Frederiksberg alene stod ham aaben. Her holdt han nu en Række Prædikener, men da hans mange Fjender raabte paa, at han var en Sværmer og Fanatiker, der kun havde til Hensigt at stifte en Sekt, besluttede han at holde inde, indtil han havde faaet en Ansættelse i Statskirken, og tog derfor foreløbig Afsked med sine Tilhørere Anden Juledag 1815 i en Prædiken om „Hvillen under Christi Binger“. Han ahuede dengang ikke, at Ventetiden skulde blive saa lang som den virkelig blev, „da Kjøbenhavns Geistlighed lagde hele deres borgerlige Anseelse i Bægtstaalen mod hans borgerlige Ring-

*) Grundtvig, Bibelske Prædikener. S. 132. fgb.

har hørt det, vi kan daglig høre det endnu, hvorledes mange Striftfloger sige det Samme høit, naar Talen er om Jesus, at Han kan forlade Synder. Snart vil de lære os, at Syndsforladelse er en umuelig Ting for Gud, fordi den er umuelig for Mennesket, ubegribelig for vore Dine, snart vil de indbilde os, at vi behøve ingen Syndsforladelse, men kan forføne selv vor Brøde med Dyd og gode Gjerninger, og snart spørge de som hine, med hyklet Ærefrygt for Gud: hvor kan forlade Synder uden Gud! som om de ikke vidste, at den samme Jesus, der siger: dine Synder ere dig forladne, siger ogsaa: Jeg og Faderen ere Eet. Men o christne Bønder! lad dem kun bevise, spørge og spotte, de selvflogne Daarer! lad dem kun indbilde sig, at de ere kærste og have ikke Røgsdom behøv, eller om de heller vil, trodse med den Tale, at for Døden vorer ingen Urt, vi veed det bedre, vi hørte paa Samvittighedens sanddru Røst og fordomte os selv, vi sølte os besværede, Herren oplod vort Dre, saa vi hørte Jesus falde: kommer hid til mig! her skal I finde Hvile for Eders Sjæle, vi lode os drage af Faderen og kom til Jesus, og sølte Hjertet gjenembæve af Kærlighed, opfyldes med det evige Livs uforvisnelige Haab, der det klang fra Frelserens Læber: vær frimodig, min Søn, min Datter? dine Synder ere dig forladne!" *) Der lød igjennem Grundtvigs Prædikener, som han holdt Tid efter anden i forskjellige af Kjøbenhavns Kirker, altid en Dom over Tidens Bantro, som i selvtilfreds Hovmod foragtede Guds Naades Evangelium. „Vi ved det Alle, aldrig siden Verden blev, streges saa høit som paa Kærlighed som Lovens Fylde, og aldrig var der mindre Guds Kærlighed i Verden. Har vi ikke hørt dem, hør vi dem ikke, de blinde, de galne, de bespottende Daarer, som sige,

*) N. S. G. Grundtvig, Bibelske Prædikener. 1816. S. 239—41.

havde Følelse for de nye Retninger, der aandeligt bevægede Tiden, men som i begge Henseender saavel i Kjærligheden til de nordiske Gudsfagn fra Hedenold, som i Tidens Trang til en dybere religiøs Erkjendelse var fremtraadt som overbejstret, og som netop ved dette Overmaal havde, efter Ørstedes Mening gjort uberegnelig Skade, ja selv forstyrret, hvad han ellers ved sin Skrift og Tale kunde udrettet godt og priseligt. „I lang Tid saae jeg med Harm, — saaledes indleder Ørsted sit sidste Ord i Striden „Imod den store Anklager“, 1814 — hvorledes Grundtvig forvildede en ikke lidendob af lettroende Læsere, ved uden Betænkning offentlig at remsætte som rene Udsagn af den hellige Skrift de urimelige Hævender han deraf gjorde paa de store Verdensanliggender, sær paa alt det, der ved Siden af Religionen er bleven udrettet til Menneskets aandelige Udvikling, formedelst Kunster og Videnskaber.“ Denne almindelige Bebrejdelse var især foranlediget ved den Dom han havde fældet over Schelling og den nyere tydske Philosophie overhovedet, og det var især atrom Grundtvig handlede i sit Modskrift „Imod den lille Anklager, eller H. E. Ørsted, med Beviis for at Schellings Philosophie er uchristelig, ugudelig og løgnagtig“ 1815. Han indrømmede her villig, at Schelling, selv om han ikke havde skrevet mere end sin Afhandling om Friheden, var den dybeste Tænkter maastee af al Verdens Philosopher, og fremdeles, at han saavel som Kant og Fichte, paa en Tid da man troede uden Gud i Verden, maatte komme til at staae som Sandhedens Talsmænd, men desuagtet kunde han ikke tage in Dom tilbage. Han støttede den til, at Naturphilosophien som alle pantheistiske Systemer søgte at gjøre alle Modsætninger flydende for at opløse dem i det Væsen, som er Et og Alt, og blev derved ikke blot uchristelig men ogsaa umoralisk, ved at behandle den sædelige Grundmodsfætning mellem det

hed", men desuagtet blev han sit Forsæt tro. At besige Prædikestolen, og var ikke at formaa til at besøge nogen gudelig Forsamling, for at undgaae alt, hvad der kunde give ham Udseende af Sektstifter.

Jævnfides hans præstelige gif hans litterære Virksomhed, og her var, som ovenfor bemærket, hans „Kort Begreb af Verdens Krønike, 1812“ den Stridshandte, han havde tilfattet Samtiden. Hvad der valte den almindelige Harm imod Bogens Forfatter, var for en Deel den hæder Dom, der her var fældet over mange af Fædrelandets endnu levende eller nylig afdøde Mænd, navnlig over Balthasar, hvilket endog bragte den ellers saa skaansomme Jens Møller, uden at ville mistkende Forf.s rebelige Henfigt, til at erklære Bogen idetmindste i nogle Partier for en litterær Hæfver; men Modsigelsen laae egentlig dybere og breiede sig ikke blot om enkelte uforsigtige eller unøiagtige Udtryk; den havde sin egentlige Grund i den Dom, der her var fældet over den høje myere Dannelse, forsaavidt denne var paavirket af Naturphilosophien. Det var fornemmelig dette, der fremkaldte et heftigt Angreb fra Chr. Molbechs Side, Grundtvigs tidligere Ven, der endnu kort iforveien i Anledning af hans Dime prædiken offentlig havde erklæret, at han „heller vilde være i hans Sted, der modtog Trettesættelsen, end i hans eller hans Sted der foranledigede den“ *). Det var fremdeles det, der gav Anledning til, at den berømte Physiker H. C. Ørsted indlod sig i en skarp Strid med Grundtvig, og viklede sig i bittre Feidestriker med ham. Uden her at kunne opholde os ved de mange Enkeltheder, der blev bragt paa Bane i denne, maa vi dog lægge Mærke til de forskellige Anstuelser, der her mødtes. Ørsted skildrede Grundtvig som en Mand, der ad

*) Kjøbenhavns Skilberet 1811, Nr. 9.

binde al menneskelig Forstning til Bibelen, kom til paa sædvanlig pietistisk Viis at fordomme al aandelig Udvikling. Grundtvigs Svar derpaa var: „Religionen helliger netop enhver Stræben efter at erkjende Tingene i deres sande Væsen og Sammenhæng, og denne Stræben er jo Vidensfabelighed; men have vi Troen paa en Lærdom som Sandhed om Livets Væsen, Maal og Førelse, da maa jo denne Lærdom, der skal følge og styre os i al vor Digten og Tragten og Sysslen, staae os levende for Dine, naar vi syssle med Videnskaberne, og al Vidensfabelighed maa da være afhængig af Religionen. Der gives i Videnskabernes Dyrfelse to Slags Arbejder, der vel kan og tildeels maa være forenede, men dog at sig selv ere forskellige, det ene er at samle, det andet at ordne. Ingen fortjener Navn af Videnskabsmand, som blot samler — Planter eller Exempler eller Gloser eller hvad det kan er; derimod ere der Mange, som føle Drift og Kald til at samle for en eller anden Videnskab uden at have Die for denne Videnskabs Forbindelse med de andre til et Heelt, ja ofte uden at have Die for i hvad Forhold deres Arbejde staaer selv til denne Videnskab som et Heelt; endelig komme vi til dem, som føle sig meest skabte og skiffede til at betragte og ordne, til at danne eller ombanne Systemer, i dem udtaler Tidensalderen sit aandelige Syn, i dem udtaler den sin Tro eller Bantro; de kan ikke være Christne uden at danne Systemet efter en christelig Ide.“ *) Dette Indlæg fra Grundtvigs Side forblev ubesvaret, men det blev optaget som et uabsent Brud med hele Tidens Vidensfabelighed.

Efter at han havde standsset med sin præstelige Virksomhed, hengav han sig atter ganske til sine boglige Sysler, og lagte i Tidsskriftet „Danevirke,“ der udkom hesteviis i fire

*) Grundtvig, Imod den lille Anflager, S. 163—69.

Gode og Onde som en blot forsvindende. — Der er mangfoldige Modsatninger til, som derfor ikke ere Modsigelser, eller ere det i al Fald kun under visse Betingelser, saasom Ideer og Realt, Arbejde og Hvile, Nødvendighed og Frihed; saa modsatte disse Ting nu synes, og i endelige Forhold paa en Maade ere, saa indsees dog let, at de ei i sig selv ere uforenelige, thi de nægte ikke hinanden, og de baade kan og maa tænkes forenede i det fuldkomne Væsen, i Gud. Der ere derimod Modsigelser, som nægte og ophæve hinanden, saasom Lys og Mørke, Godt og Ondt, Sandhed og Løgn. — Sandhed er i sin Grund en Bærelses Selvbesjæelse, og Løgneren er Modsigelsen, Sandhedens Nægtelse. Betragte vi nu de to andre Modsigelser, Lys og Mørke, Godt og Ondt, da indsee vi let, at de have deres Grund i Modsatningen mellem Sandhed og Løgn, thi Lyset og Mørket ere kun Sandhedens og Løgnens Billeder, det Gode og det Onde ere Sandheden og Løgneren i indbyrdes Kamp. Hvo som nu siger, at Grundværelsen er ligegyldig, indifferent mod de høieste Modsatninger, er hverken Sandhed eller Løgn, han lyver, thi enten maa Grundværelsen ligne sig selv og være Sandhed, eller den maatte fornægte sig selv og være Løgn, hvilket er umuligt, da Løgneren ingen Bærelse har uden som Sandhedens Nægtelse.*) Derfor var det hans Paastand, at Christendom og Moralitet aldrig havde haft en farligere, en mere fristende Fjende at bekjempe end Naturphilosophien, som langtfra at være i Modsatning netop var i Forbund med Liden, saa at det var det stærkeste Beviis paa Tidens Aandsløvhed, at den ikke allerede havde vundet langt flere Tilhængere. — Det var fremdeles H. E. Ørstedes Anklage mod Grundtvig at han nægtede Videnskabernes Ret til Selvfændighed, at han, ved at

*) Grundtvig, Imod den lille Anklager, S. 101—5.

jeg, fornemmelig i de syv sidste Aar, under megen Trængsel og Rodgang, uden Parti, uden mindste verbøsligt Stygskab, uden en eneste Medhjælper har behandlet som en Samvittighedsdag. Min Strid angaaer alt hvorom det paa Tidens Bølge med Evighed for Die er værd at blotte Baaben: angaaer Tro og Bidentfabelighed i deres hele Omfang og indbyrdes Forhold. Det er jo vist, at de Piller, hvorpaa Kirke og Stat, Tro og Mening, og dermed alle fetsfabelige Forhold forbum hvilede, ere baade indvortes og udvortes rystede i deres Grundvold, og det er jo aabenbart, at de atter maa befæstes, eller andre, om det er mueligt, ligesaa faste, opreises, dersom ikke alt skal opløse sig i et forvirret Chaos. Jeg paaftaaer, at der er intet Raad for os i Tiden og mindre i Evigheden, uden at vende tilbage til Fædres ærlige, enfoldige Tro, som ene kan give hvad vi behøve: Kraft og Kjærlighed. Jeg har viist, hvorledes man, uden at træde nogen beviistlig Sandhed for nær, kan med streng Consequents betragte den enfoldige Tro som al Viisdoms Moder og al sand Bidentfabelighed som Bibelens Barn, og nu vil jeg spørge, om det sommer sig sandhedskjærlige Mænd, at besvare slikt med kraftløse Bandsættelser eller endog kun med fornemme Smil? Hvortil ere Høiskoler, hvortil er det hele lærde Væsen, dersom ei fornemmelig til, i Tider som de nærværende, det koste hvad det vilde, at vække Mængden af den gruelige Sjælesavn, hvori den, ligegyldig for alt hvad der ei tilbrer Sandserne eller kan gøres i Penge, hendses Livet, og arbejder paa Opløsning af alt det Store og Herlige, vi stabtes til at udvikle! Hvem tør raabe Bee over den Mand som ærlig har gjort Sit for dette Tidens store Anliggende, eller hvem vil være bekjendt at sige, at det skulde være nok at bevise, at jeg havde bedømt en enkelt Bog eller Bogskriver for strængt? Hvem elsker Sandhed, og vilde

ikke lade sig hudslette, om Golt derved kunde vaagne? Dem er vaagen, og veed ikke hvad det foster, veed ikke at det man torbne og lyne tilgavns, forend Noget reiser sig, og hvad er det for en Kjærlighed, som forbyder at svinge Debets Mjølner?") — At hans Tordenrost dog heller ikke dengang lod ganske forgjæves, uden hist og her at finde villige Øren, kan man see af det Vidnesbyrd en ung anseet Præst Eggert Tryde i Slumsoe gav ham i Anledning af en Recension i „Athene“ 1817 udgivet af Chr. Molbech, der omtalte paa den sædvanlige haanlige Maade, ikke just denne Verdenskronike, men hans Skrifter i Almindelighed: „Endskjondt Just af disse Viner selv ikke i enhver Henseende er enig med Grundtvig, har han dog ikke funnet læse „Athene“ Jull d. 1. uden inderlig Fortrydelse, og finder det uærbigt, om de, der elste og ære Grundtvigs herlige Aand, hans uforsvorne, gudfrygtige, meget miskjendte Virksomhed, lade ham ved sa uærbdige, ostere gjentagne Angreb staae ene, uden offentlig bekjende deres Agtelse for ham.... Derfom Rec. har læst sin Bibel ligesaa flittig som sin Gøthe, studeret sin Gudskenndom ligesaa omhyggeligt som sin Esthetik, vilde han ikke have kaldet Grundtvigs Theologi et dødt Legeme. Grundtvigs Theologi er netop den Luther og Reformatorenes forkyndte, og vi tør haabe til Gud, at det ei vil vare længe før det skal vise sig, at der boer en Aand i det Legeme, der vil tør maale sig med den, der boer i Reflerionernes forfatter.“**). — Den omtalte Verdenskronike til Luthers og den lutherste Reformationens Priis var Grundtvigs Hilsen til Reformationens trehundredaarige Jubelfest.

Overalt i hele det protestantiske Lydsland beredede man

*) Udsigt over Verdens Kroniken 1817. S. XXXIX—XLIII.

***) Kjøbenhavns Skilber 1817, No. 66.

sig til at fejre denne Fest med særdeles Høitidelighed, og Bi-
 shop Münter bidrog med Glæde sit til, at man heller ikke i
 Danmark skulde komme til at staae tilbage. Ved Frd. af 9
 April 1817 paahød Kongen, at denne Jubelfest skulde holdes
 overalt i Landets Kirker, ved Kjøbenhavns Universitet og i
 alle de lærde Skoler. „Og da det er ham vigtigt, at den
 kristelige Troesbekjendelse, som Dr. Luther ved Reformationen
 fremkaldte, aldrig skal glemmes, saa har han og ladet foran-
 sætte, at en nøiagtig Afskrift af den augsborgske Confession
 børder trykt, saaledes som den oprindelig blev overgivet i det
 latinske Sprog, hvoraf eet Exemplar anskaffes til hvert Pa-
 storat paa vedkommende Kirkes eller Kirkers Regning, og
 som dette forbliver ved Pastoratet, skal Præsterne, Mand efter
 Mand, dertil være ansvarlige.“ Imidlertid lod man det ikke
 blive herved; den gamle Bisshop Valle havde kort før sin Død
 (1816) besørget en dansk Oversættelse af Konfessionen, som
 nu Prof. J. Møller udgav ved denne Leilighed efter kongl.
 Befaling. Hertil søiede Prof. P. E. Müller som sit Bid-
 nesbyrd: „Den kristne Kirkes almindelige Symboler med
 Indledning og Anmærkninger samt en Utsigt over Treenig-
 hedslærens Udvikling, 1817“; han har heri villet vise:
 —hvoreledes den kirkelige Lære om Treenigheden og Christi to
 Naturer, hvoreledes de naturligen fulgte af Christendommens
 hele Aand; paa den historiske Veie har han villet hentyde til
 den dybe Betydning af disse Dogmer, for derved at lede til
 en rigtigere Burderen af Christendommens Mysterier.“ Der
 gaaer herigjennem umiskjendeligt en Stræben efter atter at
 hævede, eller snarere at minde om den gamle kirkelige Lærdom,
 men for at den Hyldest, der dermed var bragt Luther og Re-
 formatorerne, ikke skulde støde den herskende Nationalisme, ud-
 gik samtidig hermed et Hørdebrev fra samtlige Landets Bi-
 shopper: *Antistitum ecclesiae Danicæ, Slesvico-Holsaticæ*

et *Lauenburgensis Epistola encyclica ad Clerum de tertio Reformationis jubilæo*", forfattet af Biskop Winter, medunderskrevet af Fr. Plum i Tysen, P. D. Boisen i Esland, Rasmus Jansen i Aalborg, Jens Bloch i Viborg, Andr. Birch i Aarhus, B. C. Hjort i Ribe, G. J. F. Bidalin i Island, Adler i Slesvig og Holsten, og F. C. Blod i Lauenborg. Her blev det nemlig udtrykkelig udtalt, at naar man atter vilde hævde den augsb. Conf. og holde den i Vær, saa hævdede man dermed kun den frie fornuftige Skriftfortolning, hvortil Confessionen selv altid viste hen: „Thi her alt afhænger af Fornuftens rette Brug og den h. Skrifts rette Fortolkning, uden at denne er bunden til anden Regel end den Fornuften selv giver, saa er det aabenbart, at der ikke kan reises Dømminger for den Enkeltes Grænser, da Enkeltes Glid, ikke fastsættes Grændser, som det vilde være ulovligt og unyttigt at overskride" *). Det var denne og lignende Erklæringer, der gjorde at Bispenses Hverbrev fra 1817, uagtet alt hvad der tydede paa en Stræben efter at hævde den firkelige Lærdom, blev en aaben Udtalelse af den herskende Rationalisme, og paa den Maade er dette Brev under andre Forhold senere ofte bleven paaberaabt som den danske Kirkes eenstemmige Vidnesbyrd. — Betragter man den Mængde Prædikener, som i Anledning af Festen kom for Lyset, og ledemmer dem efter den augsb. Conf., saa ser man ogsaa nok, at Skjæbnet Præsterne havde faaet Bogen i Hænde, var det langt fra, de havde faaet dens Lærdom i Hoved og Hjerte. Biskop gjenlød de alle af Luthers og Reformationens Priis, men hvad de roeste var mere det nedbrydende i Reformatorerens Stræben, hvorved de havde frigjort os fra Fædrenes Overtro og den gamle Samvittighedsvang, og der

*) *Epistola encyclica*. 1817. S. 16.

ved banet Bei for den frie fornuftige Striftfortolkning. Ved den Heilighed lod der dog blandt Kjøbenhavns Præster i **Mynsters Prædikener** en dybere Tone, og, idet Prædikanten her vendte sit Blik mod Reformatorerne, mod de forbigangne **Eiders Troeshelte**, som hans Tale til at lyde som en Bodsprædiken over Samtiden, stærkere end man var vant til at høre den af Mynsters Mund. „Betragter de Fremstridt, den sidste Tidssalder meente at have gjort i Religions-Rundløb: bestaae de ikke for en stor Deel deri, at den saakaldte æufede Tro er bleven altid svagere, og altid fattigere? Hvor er nu den Tro, som overvinder Verden? den Tro, hvormed saa mange tilforn holdt hart ved den Usynlige som om de saae ham? Den har forvandlet sig til en mat Længsel, til en tvivlende Formodning, og Christendommens rige Fylde var sammentrukket sig til nogle faa Sætninger, hvorom de fleste endog opsætte at overbevise sig til en eller anden bestemt Heilighed, som de aldrig finde, fordi de aldrig søge den . . . Er det vort Bærf, I have fortsat — ville hine Mænd lige — naar I have nedbrudt hvad vi vilde opbygge, naar I have foragtet, hvad vi agtede over alt andet? Er det renset Christendom I have vundet, naar christelig Tro stedse er bleven sjældnere, og dens Frugter stedse fjendes mindre i christeligt Levnet?“ *) — Udenfor den geistlige Stand var der ogsaa en enkelt Mand, som ved den Heilighed nedlagde bestemt Indsigelse imod den Maade, hvorpaa Datidens Præster og Theologer beraabte sig paa Luther som deres Fører og Forskæmper; det var den lærde Rector i Horsens, Prof. D. **Borm**. I hans latinske Skoletale, der paa Grund af sin bemærkede klassiske Stil blev beundret og læst af Mange,

*) J. B. Mynster, Fem Prædikener i Anledning af Reformationens-festen 1817. S. 14 fgd 17.

hed det blandt andet: „Luther satte det christne Følk i Frihed, og forkastede al menneskelig Myndighed i Troessager, men dermed vilde han sandelig ikke lægge det i nye og endnu tungere Pænker; han vilde ikke boie de Christnes Nasse under utallige Paver istedetfor den ene, han havde beljæmpet. Men det havde han gjort, dersom han i Troessager havde sat Fornusten til øverste Dommer og Boldgiftsmand. Den menneskelige Fornust er nemlig ingensheds uden i de enkelte Mennesker, og da nu ethvert Menneske har sin egen Fornust, saa forstaaer det sig af sig selv, at Enhver nærer, pleier og elsker sine egne Meninger.“ *)

Reformationsfesten 1817 fik tillige en sorgelig Marklighed ved den Dom og de Forsølgelser, der overgik nogle jydsk Bønder, hvis hele Forbrydelse bestod i at de vilde holde ubrødelig fast ved den lutherste Lærdom, til hvis Ære man feirede Festen. Om disse „stærke Zyder“ har der allerede tidligere været Tale, første Gang da de vægrede sig ved at bruge den evangeliske Psalmebog, men havde Regjeringa dengang været lenfældig imod dem, saa skulde de nu prøve den haardeste Medfart, da de vragede og fordømte de allerede ordnede Skolebøger, Balle's Lærebog samt den ovenfor omtalte nye Udgave af Luthers Katechismus. Det var i Sogn Sogn Veile Amt, at en Smed Hans Nielsen tilligemed Jens Pedersen, Eberfel Pedersen og nogle andre Bønder, nægtede at lade deres Børn besøge Skolen, saalænge man der brugte Bøger, der efter deres ufravigelige Paastrand indholdt aabenbar uchristelige Lærdomme, og alle stode fast og stivt paa sin at ville have deres Børn underviste og confirmerede efter Pontoppidans Forklaring og den gamle Katechismus. Stedets Sognepræst Rjær lod rigtignok i Begy-

*) Oratio, quam die 1 Nov. 1817 habuit O. Worm. P. 39.

delsen til at ville give noget efter for deres Stivsind, men snart forandrede det sig, og han blev deres ubøielige Modstander. I en Skriftetale lod han en gang nogle Ord falde om, „at de som Jannes og Jambres stred mod den Hellig-Aand, og modsatte sig Guds Evangelium“ — og dette gav Anledning til en hæftig Ordstrid. Da de vare komne udenfor Kirken, opfordrede nemlig Smeden Hans Nielsen ham til at sige, hvori han stred mod Guds Evangelium, og da Præsten vilde gaae sin Vej uden at svare, greb Hans Smed ham i Armen og raabte: hi og sig det! Nu raabte Præsten at man vilde slaae ham, og kaldte flere af Menigheden til Bidue derpaa, men derover blev Smeden endnu hidsigere, spyttede ad ham og raabte: „sy for en Præst, han er en Dævels Præst.“ *) Dette i Forening med Skoleforsømmelserne foranledigede en retslig Undersøgelse, hvori ser Personer af Sagnet blev indvillede, enten for at have været med at antaste Præsten, eller for at have holdt Børnene fra Skole. Under Sagens Gang vare de Tilstaaende altid villige til at tilstaae hvad de havde gjort, men netop denne Villighed stødte Dommerne, da det forekom dem som om de omtalte deres Forfølgelser som noget fortjenstligt, og ved Overretten i Viborg bleve de alle (d. 6 Juni 1814) dømt til Tugthus paa noget forskjellig Tid. Sagen blev indanket for Høiestret, og her blev paa Grund af Forandringer i den tidligere Straffelovgivning, Dommen noget formildet (d. 28 Juli 1817), saa at kun Hans Nielsen Smed blev dømt til Tugthuset paa eet Aar; tre andre Jens Jørgensen, Therkel Pedersen og hans Kone Marie Kathrine til Band og Brød i tre Gange fem Dage, Mathias Jørgensen og Morten Johansen til to Gange fem Dage. — Men netens Sagen endnu svævede for Domstolene var den nye

*) J. G. Lindberg, Dannebrog 1841 Nr. 1.

Skoleanordning af 29 Juli 1811 kommen, og derved beredes der de Domsældte nye og langt svarere Trængsler, da man strax begyndte at iuddrive de deri fastsatte Mulfter for Skoleforsømmelser. De Paagjældende betalte ogsaa villig Mulfterne, saalænge de havde noget, og fandt sig deri som en Lidelse, de maatte udstaae for Evangeliets Skyld. Da de ikke længer kunde betale, stred man til Udpantning, men da det heller ikke hjalp, og Børnene alligevel ikke kom, vilde man dog først afvente det øverste Justitskollegiums Bestemmelse i Sagen, der atter først afæstede Biskoppens og Provstens Betænkning. Biskop A. Birch i Aarhus kunde i sin Erklæring af 26 Aug. 1817 paa ingen Maade tilraade mildere Forholdsregler: „at lægge Baand paa Samvittighederne bliver vist aldrig vor blide Regjerings Princip, men det er nogt ganske andet at sætte Grændser for indbildt Religionsiver og sekterist Caprice.“ Amtsprøbst N. Blicher stemte for den samme Strænghed, og Cancelliet billigede ganske de geistlige Autoriteters Synsmaade, hvorfor det beordrede, at man fremdeles skulde blive ved som hidtil. Der blev altsaa udpantet og holdt Auction over det Udpantede, men nu mødte der en ny Banstælgelighed: alle Bymændene, der havde Medlidenskab med de stakkels Mennesker, vægrede sig nemlig bestemt ved at lade sig bruge som Bødler, saa at Herredsfogden tilsidt selv maatte tage sig det Arbejde paa med Bistand af nogle udensogns Folk. Amtmand Selmer i Veile, hvem det ogsaa gik til Hjerte Har ud og Har ind at plage disse Mennesker uden dog at udrette noget, gav i en ny Indstilling af 12 Juni 1818 Cancelliet at betænke, „at de alle om foie Tid vilde blive Almisfelemmer, dersom man vedblev at gaae frem mod disse elendige Mennesker som Collegiets Befaling bestemte;“ og Biskop Birch lod sig i sin Skrivelse af 24 Juli 1818 forlyde med, at „det sikreste Middel til at bringe disse

Forvildede til Rolighed vilde være, om Sognepræsten Hr. Rjør, som vist ikke mangler Embedsduelighed, men som neppe her kan virke med Held, blev befordret". Men det høie Justitscollegium kjendte ingen Skaansel; man skulde fremdeles forholde sig efter Anordningerne, og hvis det ikke frugtede, trøe med, at Børnene vilde blive dem fratagne for at nyde anordningsmæssig Undervisning. Da Hans Nielsen havde afslaaet sin Tugthuusstraf, og atter kom tilbage til sit Hjem, fandt han der endnu det samme Tryk, og da nu dertil kom, at Præsten Rjør siden Striden først begyndte aldrig havde villet tage ham og hans Venner til Alters, besluttede han med en af sine Lidelsesfæller Therkel Pedersen at forsøge en Reise til Kjøbenhavn, i det Haab der at finde et gunstigt Øre for deres Bøn, at Børnene maatte blive ved den gamle Forklaring og den gamle Katechismus. Man henviste dem til Confessionarius Liebenberg, som ogsaa indlod sig meget med dem; han forestillede dem, at Pontoppidans Forklaring ogsaa engang var indført paa lgl. Befaling, saa Kongen havde endnu ligesaa fuldt Ret til at anordne en ny, men de bad kun om, at deres Børn maatte oplæres efter den samme Bog, som havde rørt og forbedret deres egne Sjæle, og videre var det ikke mueligt at komme. Liebenberg sluttede sin Indberetning af 10 Nov. 1818 med en Forbøn for „disse enfoldige, men ærlige og gudfrygtige Mennesker, hvis Ulydighed ikke grunder sig i nogen ond Villie men i Mangel paa Evne til at indsee det Urigtige i deres Grundfætninger." — Men denne Forbøn kom for sildig; saa Dage isorveien var allerede paa Cancelliets Indstilling den lgl. Resolution af 4 Nov. 1818 afgaaet, der virkelig befalede, hvad der tidligere var truet med, at de skolepligtige Børn skulde tages fra Forældrene for at faae dem underviste i Overensstemmelse med Lovgivningen. For end man stred til Udførelse af denne Boltøggjerning, ind-

faldte Biskop Birch og Amtsprovst Blicher dem endnu engang for sig til Horsens, for at forsøge paa at høie deres Stofund, men de forsikrede grædende at de ikke med frelst Samvittighed kunde lade deres Børn lære Valles Lærebog, men vilde Kongen tage Børnene med Magt saa kunde de ikke hindre det. Resolutionen skulde altsaa iværksættes, og Biskop Birch gjorde sig al muelig Umage for at faae de paagældende otte Børn anbragte saa godt Omstændighederne vilde tillade; det lykkedes ham at faae Plads for fem, men nu mødte nye Vanskeligheder, da man ikke kunde enes om, hvem der skulde betale for dem. Der gik atter Aar hen førend man kunde faae den Sag ordnet, og i den Tid indløb der atter til Cancelliet Ansøgning fra de Betrængte om at erholde den forlangte Fritagelse, men ikke fra dem alene; ogsaa fra de omliggende Sogne Lundum og Uldum indkom der Protester mod Valles Lærebog, uden at man dog atter vilde drive Sagen til den Uderlighed som i Kørning. Da Sognepræsten i Nabsognet Naarup, Consistorialraad Bechmann i en Skrivelse af 4 Nov. 1820 tilbød sig at ville confirmere disse Sværmeres Bøn efter Pontoppidans Forklaring uden at lægge Valles Lærebog ganske tilside, saa gik man ind paa denne mæglende Udvæl, og der kom atter No i nogle Aar*).

I Slesvig og Holsten fik Reformationens tretie Jubelaar en ganske særegen Betydning ved Claus Harme's Theses, der fremkaldte en Strid, hvis Virkninger sporedes ikke blot der men i hele Tydskland. Den ivrige Nationalist Generalsuperintendent Adler, der efter Callisens Død 1806 havde forenet det kirkelige Overtilsyn i Holsten med Slesvigs, virkede der længe i Stilhed, og var det ikke lykkedes ham at faae sin Agende fuldstændig indført, saa var det dog stadig

*) Efter de originale Aktstykker i Kultusministeriets Archiv.

fæet mere og mere, uden at møde nogen alvorlig Modstand. Det næste offentlige Skridt mod det samme Maal, Adler forsøgte eller hvori han dog havde den væsentligste Andeel, var Udgivelsen af den saakaldte *Altonaer-Bibel*, der udkom Paaſte 1813. Denne Bibeludgave var nemlig ledsaget af oplysende Anmærkninger i fuldkommen rationalistisk Retning, besørget af Pastor Funt i Altona, der efter sin derom gjorte Forestilling var bleven bemyndiget dertil ved Reskr. af 1 Aug. 1811, dog paa det Vilkaar, at „de oplysende Anmærkninger, der søiedes til Oversættelsen, først skulde have Generalsuperintendent Adlers Sanction.“ Barket udkom paa Baisenhusets Forlag, forsynet med lgl. Privilegium og med Adlers anbefaling, men neppe var det udkommet, førend det blev meget skarpt recenseret af Prof. Kleufer i Kiel, hvad der gav Signalet til et heftigt Angreb fra flere Sider. Claus Harms var imidlertid bleven forflyttet fra sit første Præstestald i Punden i Ditmarsken til Kiel, og vakte her strax som førig orthodor Prædikanter overordentlig Opmærksomhed. Ifødenfor at blande sig i Striden om den nye Bibeludgave, henvendte han sig, da den var udkommen med lgl. Privilegium, i en Skrivelse af 4 Juli 1817 til Regeringen med Begjæring om, at den til Kirkens Gavn og mange Gemytters Beroligelse vilde tage sin nye Bibel tilbage, da det var en almindelig bekiendt Sag at „Bibelgrunden til Troen paa Jesu Gubdom, paa den Hellig-Aands Personlighed, paa Synderes Forsoning ved Jesu Død, paa den Hellig-Aands Raadevirkning i Evangeliet, og paa andre Sandheder, meer eller mindre særegne for det lutherste og det christelige Lærebegreb — her var fordreiet, forkastet eller tilintetgjort“. Førend der var indløbet noget Svar, udstædte han sine Theses, mellem hvilke den 56de revider den nye Tro, der raader i den Altonaer-Bibels Forklaringer, og han er-

flærede her tillige, at Regjeringen vilde tage den tilbage igen. Denne Ord kom til at lyde som en Spaadom, da den nemlig d. 29 Nov. 1817 virkelig udgik et Igl. Reskript af Overpræsidenten i Altona om at opløse for Regjeringens Regning Restoplaget af den omstridte Bibeludgave, og indvidere henlægge det i Glückstadt til Forvaring. Dette var faldende Skridt fra Regjeringens Side, der aller robet den samme uklare Ballek som ved Indførelsen af Alders Agende, var dog ikke foranlediget ved Harms's Theses, da man allerede tidligere havde truffet Forberedelser herntil, uden at dette kunde være kommet til Harms's Kundskab*). Imidlertid havde man glemt Bibeloversættelsen over de omtalte Theses, der udkom til Reformationseften sammen med Luthers, og vare i kort Tid udbredte over hele Tydskland. „Das sind die 95 Theses oder Streitfrage Dr. Luthers, deren Andenkens. Zum besondern Abdruck besorgt und mit andern 95 Sätzen als mit einer Uebersetzung aus No 134 in 1817 begleitet von C. H.“ I et djærvt og hjærnesult Eprog udslyngede Harms her et aabent Feidebrev mod den herskende Rationalisme („allerley Irr- und Wirrwissen“), der hidtil altid havde ført det store Ord, og nød. Modstanderen til at gaae forsvarsvis til Værk. Han stillede her den stærkeste Modsetning mellem Fornuft og Bibel, idet han søgte ubetinget Underkastelse under Bibelens Myndighed, og uden egentlig at beraabe sig paa de statskirkelige Kærbøns forskrifter, de symbolste Boger, gjorde han det dristig gjældende, at de fornufstroende Præster fuldkommen uretmæssigt havde tilføjet sig deres Stilling og deres Prædikestole. Saaledes Thes. 32: „Den saakaldte Fornuftreligion er enten

* I Jfr. Funf, Geschichte der Altonaer Bibelausgabe, 1823. Harms's Äußerungen u. Mittheilungen zu Funf's Geschichte d. Alt. Bibel, 1823.

bladet for Fornuft eller for Religion eller for begge Dese"; Thes. 33: "Den leder til at tage Maanen for Solen"; Thes. 36: "Hvem der med sin Fornuft kan faae fat paa Religionens første Bogstav, det vil sige „hellig“, ham gad jeg tale med"! Thes. 67: "Det er en besynderlig Fordring, at det skulde staae frit for, at lære en ny Tro fra den Stol, som den gamle Tro har sat, eller ud af den Mund, som den gamle Tro foder"; Thes. 68: "Gaa med Herman East under Lindetræet, der kan du prædike, naar Du ikke kan beholde Din nye Tro for Dig selv. Imidlertid har man allerede i flere Aar forsøgt det paa Prædikestolen og Folk har lobet efter dem". De udfastede Stridsord vakte snart en overordentlig Bevægelse; en Pastor Meier i Hagebjerg paa Als var den første, der gav sin Harmes Lust i følgende snurrige Avertissement (Alt. Merkur Nr. 185): "Det vilde glæde mig, om det fædrelandste Publikum vilde bekræfte de 95 Stridsætninger, Pastor Harms i Kiel har fremført, med en fuldkommen Taushed. Men skal Sagen offentlig bestræffes, saa befaler Fornuft, Religion og Samvittighed mig, ogsaa at afgive min Stemme. Den Første vil jeg ikke være, den Anden maa jeg være". Derved blev Dr. Johansen, i Kiel, der siden (1823) blev Sognepræst ved Petri Menighed i Kjøbenhavn, den første, der tog skarpt til Gjenmæle i en Prædiken 1ste Advent Søndag i Nikolai Kirke, altsaa i den samme Kirke hvori Harms prædikede, og snart deelte sig ikke blot Præstestanden men endog hele Befolkningen i to Partier for eller imod Harms. Blandt Slesvigs Præster var der ogsaa enkelte, der blandede sig i Striden; Pastor F. M. Meier mødte efter Løste med sit Indlæg: "Menschenverstand, über und gegen die 95 Theses des Herrn Harms"; og han tilligemed en Pastor Asmussen paa Föhr vare mellem Harms's bitreste Modstandere, medens Pastor Neuter i Ha-

retost skrev til Forsvar for de omstridte Theses; men i det Hele borte disse Indlæg til de ubetydeligste. Striden sendt med meest Eftertryk ikke blot i Holsten men over hele Tyskland, hvor blandt Dandens navnkundige Theologer Dr. Ammon, Hosprædikan i Dresden i et Flyveskrift: „Bauer Arznei für die Glaubenschwächen der Zeit“ væsentlig billigede Harms' Samlinger, hvilket fremkaldte et Sendebrev: „An Herrn Dr. Ammon über seine Prüfung der Harms'schen Sätze. Von Dr. Fr. Schleiermacher“. — Da Striden valte saa megen Opsigt, meente Regjeringen ikke at kunne forbyde sig ganske rolig derved. Ijennem Overkonsistoriet i Glückstadt blev der d. 10 Aug. 1818 affordret Harms en Forklaring angaaende enkelte Punkter i hans Theses, som man ansaae for fornærmelige mod Kirkestyrelsen; saaledes Thes. 14 og 30, hvori der siges: „fordi der ikke holdes Vaag i vor Kirke“; Thes. 65: „Naar ellers Jugen bekymrer sig om Tærdommen, saa maa man frygte for at Fellet gjer det selv“ c. a. Harms undlod ikke at give et udførligt Svar, hvori han uden at nævne noget Navn, viste, hvorledes Tærdommen blev forfalsket paa mange Steder ved selvgjorte Katechismus-Forklaringer og andre Skrifter, og naar han sagde over, at der manglede Tilsiyn, saa gjaldt denne Tale ikke Regjeringen men de bestillede Visitatorer, der slet ikke havde Die for andet end Kirkeregnskaberne o. dsl. Paa denne Forestilling indlob der ikke noget Svar, og Harms forblev uanfægtet*). Kongen skal selv have været imod, at der blev afsættet ham nogen Forklaring, og yttrede, da Sagen kom for i Statsraadet: „Vi saae mere at høre end vi skjøtte om“. Da Forklaringen nu kom, udbrod han derfor:

*) Om Theses og Bibelskriden see „Evang. Kirchenzeitung“ 1829 Nr. 45—48. 58—60. 80—82. 88—91.

„Har jeg ikke sagt det isorveien?“ og dermed saldt Sagen hen. Man fik Lov til aandelig at udfjæmpe Striden, uden at Regjeringen videre blandede sig deri.

Den Harms'ske Thesesstrid fik ikke umiddelbart nogen betydelig Indflydelse paa Danmark, men for Tyskland var den saa at sige et afgjorende Hovedslag, som Rationalismen tabte. Det havde viist sig under denne, at deres Tal var kun ringe, der endnu som tidligere vilde tale „den sunde Menneſteforſtands Sag“, medens alle dygtigere Theologer, selv naar de udtalte sig imod Harms, gjorde det med udtrykkeligt Forbehold ikke at ville stilles paa lige Trin med dem, man befjæmpede. Det var paa det Berliner Universitet, oprettet midt under Krigen 1810, det nye Aarhundredes eienommelige Theologi udviklede sig af de Sædeform den nye Philosophie havde udstrøet, og dermed er ogsaa dens Charakter angiven nemlig som en mæglende; uden at bryde med den nærmeste Fortids Udvikling, vilde man have sig over de forrige Tiders Modsætninger. Mænd som Schleiermacher, de Wette, Marheinecke, Neander, der i Berlin kaldtes til Virksomhed, og nogle Aar senere (1818) Philosophen Hegel, hørte til den nye Videnskabeligheds ypperste Talsmand, hvis Opgave det var, hver paa sin Maade, at hævde ikke blot Christendommens moralske Gehalt men dens dogmatiske Ideer, ja netop hævde dem som det Uantastelige og Uforgjængelige ligeoverfor det meer eller mindre Tilfældige i den historiske Indstædning, hvorunder de først vare fremtraadte. Derfor blev nu, da man havde fikret Ideerne et uantasteligt Stade, det reent Historiske givet til Priis for Kritiken med langt større Dristighed end nogenhinde før, og netop Schleiermacher og de Wette bleve Fortæerne for denne sønderlemmende Kritik, der altid mere og mere opløste og forqvælede den virkelige Historie, til samme

Tid som de forelæste den gjængse moralske Nationalisme, at den med Forstandens kolde Trivsel krænkede Troeslivet, der sugede til alle Tider sin Næring af den religiøst begjærede Følelse. Det hører ikke herhen at gaae videre ind paa disse Mænds Forskjellighed, men kun i almindelige Træk angive Retningen, hvorved det ikke maa lades ubemærket, at netop denne Retning havde Tiden med sig, saavel fra Regeringens Side som i den almindelige Folkstemning. Regeringerne ønskede tildeels nok at gjenopvælle den gamle Orthodoxi, fordi det havde vundet sig, at al Art Peteredori saa let smeltede sammen med politisk revolutionære Grundsatninger, men ønskede tillige, at det maatte ske uden at fornøye den gamle Trætte ved at lade det komme til skarpe Modsatninger, og navnlig ønskede den preussiske Regering at undgaae den Modsatning, der i tidligere Tider meer end nogen anden havde lammet dens Virksomhed, den imellem Lutherdom og Calvinisme, hvorfor ogsaa alle de Mænd, der samlede sig i Berlin, i Reglen maatte hylde og understøtte de unærede Bestræbelser. Dog var det ikke blot Regeringerne, der vare trængte af de revolutionære Storme, Folkstemningen var det ikke mindre, og for trængtet til at lade Modsatningerne træde skarpt frem, greb den med Glæde en Mediation, der lovede at opløse dem alle i en høiere Eenhed. Kommer nu hertil, at de nævnte Førde virkelig vare Mænd af fremragende Dygtighed, saa kan man ikke undre sig over, at Berlins Universitet snart kom til at udøve en lignende Indflydelse paa de protestantiske Høiskoler som tidligere Halle og senere Göttingen, skøndt netop disse hele mæglende Stræben gjør Indflydelsen mindre kjendelig og ioinesaldende.

Hvad der mellem Danmarks Præster endnu foresandedes eller paany vakte af religiøs christelig Iver sluttede sig i disse Aar gjerne til Bibelselskaberne, og virksom Iver for

Bibeludbredelsen var den Vej, ad hvilken man haabede sikkert at kunne overvinde de forrige Tidens Bantro. Det kjøbenhavnske Selskab fremkaldte snart Aflæggere eller Filialer i Odense og Slesvig, stiftede efter den virksomme Pastor Henderson's Tilskyndelse, ganske efter samme Plan; man indskrænkede sig ikke til at danne Filialer i Stiftsstederne, skjøndt disse gjerne gave Exemplet, men overalt i Kjøbstederne og selv mange Steder paa Landet især i Sjælland, dannedes der lignende Foreninger, hvor der var Præster, som sølte sig drevne til at virke for Religiositetens Bækkelse. Alle disse spredte Bestræbelser, fandt deres Samlingssted i Kjøbenhavn, hvor fornemmelig Prof. Jens Møller var utrættelig i at anbefale Bibelselskabets Plan og Virksomhed i det Haab der igennem at fremkalde bedre Tider for Kirke og Christendom^{*)}. Noget betydelig aaben Modstand fandt Selskabet heller ikke. Den Indvending, der havde meest Bægt, at den autoriserede Oversættelse var ulæselig og uforstaaelig, blev for en Deel afhjulpen, da den reviderede Udgave af Ny Test. udkom 1819, strax forsynet med kongelig Approbation, da man fandt det overflødigt og altfor be kosteligt først at lade den udkomme paa Prøve. I Almindelighed var man ogsaa tilfreds med Kommissionens Arbejde; den havde ikke lagt an paa at give en ny Fordanskuing, men den havde opnaaet hvad den tilsigtede, at gjøre den gamle Oversættelse læselig og forstaaelig. Dermed var altsaa det soleligste Gavn afhjulpet, uden at dog dermed alle Indvendinger vare viste tilbage. En Son af Konfessionarius C. Bastholm, Pastor H. Bastholm i Slagelse, der i disse Aar havde vundet en vis Anseelse som Redaktør af den Vest-Sjællandske Avis, erklærede det leilighedsvis som sin Overbeviisning, at

*) J. Møller, Theol. Bibl. XI, S. 137 fgd.

Bibelselskaber vare mere skadelige end gavnlige: „thi den Naade, som der nu følges ved at udtale hele Bibelen i den blotte Oversættelse og uden veiledende Anmærkninger, er aldeles ikke passende til vore Tidens Betskaftighed“*). Uvignende løst henkastede Udfald læstes af og til i Dagbladene, men Prof. J. Møllers ledsyvende Pen var altid rede til at vise dem tilbage i de meest beærgelige Talemaader: „Saa meget er vist, at Almuen ei vinder sin gamle Tillid til Bibelen, sin gamle Kjærlighed til dens Indhold tilbage, saadan længe een Stemme efter den anden hæver sig om dens Misforstaaelighed, dens Vidsløstighed, og — hvad veed jeg — hele dens Farlighed. Derfor smertede det mig saa dybt at see Dem, kjære Hr. Bastholm, hvis Hjerte slaaer saa varmt for Folkets Oplysning og Forædling, tale imod en fri Brug af en Bog, som alene er istand til at bevirke Samtraegtighed imellem Forstand og Hjerte, Cultur og Moralitet, jordist Lykke og himmelsk Salighed“*). Ganske uden Folger bleve disse Anker dog ikke. Pastor Dr. Rasmus Møller i Njebetov, tidligere bekendt som en lærd og smagsfuld Oversætter af de latinske Klassikere, der i sin Disputats for den theol. Doctorgrad 1815 afhandlede det praktiske Spørgsmaal: „Sorge de ret for Christendommen, der ville udelukke de christelige Dogmer fra Børneundervisningen“, og dermed temmelig bestemt havde erklæret sig for den supranaturalistiske Retning, — havde altid med særdeles Interesse fulgt Bibelselskabets Virksomhed. Han søgte at hjælpe det paataalte Savn ved sin „Veiledning til en andægtig og forstandig Læsning af N. T.“ 1822, der nogle Aar senere blev efterfulgt af en lignende „Veiledning til en andægtig og forstandig Læsning af Gl. Test.“ i to Dele 1826. Det var

*) Den Vest-Sjællandske Avis 1818 Nr. 117.

**) Theol. Bibl. XVI. S. 15.17.

dog fornemmelig det gamle Testamente Indvendingerne gjaldt, og her var den største Vanskelighed at løse. Theologerne i Bibelkommissionen havde selv ønsket strax at fortsætte og behandle det Gl. Test. efter samme Grundsætninger som det nye; især udtalte Prof. J. Møller gjentagne Gange dette Ønske, og lod det ikke blive derved, men for at fremskynde og forberede Arbeidet, lagde han strax Haand paa Bærket, og forelagde Publikum som Prøve en Oversættelse af 3die og 4de Bog af Psalmerne samt af Jobs Bog *). Sagen mødte dog mange Betænkeligheder. Det var ikke blot en Pastor M. Rasco, der i et eget lille Skrift 1817 paany stærkt anbefalede at indskrænke sig til et Udtog; det var endnu meget mere den almindelige Mening, at Læsningen af G. T. let kunde nære Overtro og skadelige Fordomme blandt Almuen, og Kong Frederik VI, der selv delte den, nægtede derfor Kommissionen sit Samtykke til Arbeidets Fortsættelse **). Besynderligt seer det rigtignok ud, at man af den Grund, altsaa af Frygt for at Folk skulde faae Lyst til at læse det Gl. Test., vedblev at uddele dette i den ældre uforstaaelige Oversættelse. — Man hjalp sig altsaa fremdeles som man bedst kunde, og de Præster, der vilde gjøre Brug af det Gl. Test. i deres Prædikener, betjente sig gjerne af den Michaelis-Bedste rigtignok meget matte Oversættelse. Endskjøndt der gik Ar hen vilde især de tvende Mænd, der havde taget sig ivrigst af Sagen nemlig Prof. J. Møller og Stiftsprovst N. Møller, nødig opgive Haabet, og for at fremskynde Iværksættelsen, forsøgte den sidste igjen at begynde paa egen Haand ligesom J. Møller tidligere havde gjort, og leverede i det Diemed

*) Theol. Bibl. XVII 1820 S. 59. XIX. 1821 S. 1.

**) J. P. Mynter, Meddelelser om mit Levnet. S. 196.

en Oversættelse af Propheten Esaias^{*)}. Da der desuagtintet stete fra det Offentliges Side, besluttede begge i Fæning at afhjælpe det folkeligste Savn, ved at udgive „Det gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter, og Grundtexten paany oversatte“. Denne Oversættelse, hvoraf 1ste Deel indeholdende de poetiske Skrifter, besorget af N. Møller, udkom 1828, og 2den og 3die Deel indeholdende de prophetiske, besorget af R. Møller 1829, holder sig mest til de Wettes Udgave af den tydske Bibel, og er ikke just noget udmærket grundigt, saa dog et meget brugeligt Arbeide. Synderlig udbredt blandt Menigmand eller Landvægsfolk i Almindelighed er den aldrig bleven, men den har dog have mange Præster brugt den, og ikke saa have forfremmet den lært at forstaae og anvende det gamle Testament.

En Mand der fremfor nogen anden iøvrigt virkede paa Bibeludbredelsen var Bone Fald Rønne, siden Præst i Lyngby ved Kjøbenhavn. Han havde i tidligere Tid ganske talt og virket paa den sædvanlige rationalistiske Måde, men der var senere foregaaet en Forandring med ham, han offentlig bekjendte i Fortalen til en „Samling af Prædikener“ 1819. „Erfaring viste mig, at mine Tilhøreres Antal snarere formindskedes end forøgedes, ligesom jeg de blotte Moral-Prædikanters Kirker at blive ganske tomme som den haderværdige Reinhard, hvis Prædikener jeg læste“. „flere af Christendommens Aand besjælede Sribenter tilkom mig til Estertanke . . . og nu følte jeg mere levende uomgjængeligt nødvendigt det er ved alle Leiligheder at styrke den christelige Tro“. Ligesaa utrættelig virksom var han tidligere havde været for Landøkonomien og Huusfaderne for Gjødslenes Røgt og Pleie, for Diavlenes Fremme,

*) Nyl theol. Bibl. II 1822 S. 1.

at det nu for alt, hvad der paa engelsk evangelisk Viis
 kunde tjene til at befordre christelig Opbyggelse. Han fik et
 Bibelselskab oprettet i Lyngby 1817, men ikke tilfreds hermed
 betragtede han sig tillige for at faae et Traktatselskab i Gang.
 Ogsaa denne Sag havde Prof. J. Møller lagt danske Præ-
 ser paa Sinde*), og Pastor Ronne havde i den Anledning
 naar ladet en Opfordring udgaae, der imidlertid ikke fandt
 nogen Indgang. Han var derover nær ved at opgive Plan-
 nen, da et Besøg af den siden saa bekendte franske Præst
 Roux fra Paris atter gav ham Mod til at fortsætte, og
 skaffede ham Understøttelse fra det engelske Traktatselskab, saa
 at han 1820 fik et lignende oprettet i Lyngby. Han skrev nu
 en Masse større og mindre opbyggelige Fortællinger, meest
 Anvendelseshistorier, og kom derved til hyppig at benytte
 Efterretninger fra den protestantiske Mission i Hedningelande.
 Dette bragte ham paa den Tanke ogsaa i den Henseende at
 følge det i England givne Exempel, og han fik 1821 endnu et
 Missions-Selskab oprettet, hvorved han tillige haabede bedst
 at fremme den indre Mission. For at opmuntre Folk til
 Deeltagelse udgav han: „Beretning om Guds Riges Frem-
 gang i Verdens forskjellige Egne“ hestevijs i fire Bind 1821
 —23, og deels derved deels ved Udsendinge, der reiste om-
 kring i Landet for at holde Missionstimer, indsamlede han
 ikke ubetydelige Bidrag, der idetmindste for en Deel anvend-
 tes til at understøtte unge Mennesker paa Missions-Institutet
 i Basel. De Missionstimer, han selv holdt Sondag Efter-
 middag paa forskjellige Steder i Sognet, benyttede han tillige
 som Bibellæsninger, og havde ved den Leilighed ofte den
 Glæde at høre, at „Nogle, siden det var begyndt, havde for-
 læst Krogang og gjort en værdigere Anvendelse af Hviledag

*) Theol. Bibl. XVI S. 233—38.

gene." Meest Vanskelighed voldte det ham at faae Traktaterne i Gang, skjødt han ikke forsømte noget Middel til at faae Præster, Skolelærere og Andre til at tage sig af dem og sælge dem.*) Paa denne Maade virkede Rønne i mange Aar med samme utrættelige Træthed, og i sit „Religiønsblad“, som han begyndte 1823 og fortsatte indtil sin Død (1833) aflagde han deels Beretning om sin Virksomhed deels opmuntrede han til Deeltagelse, for paa sin Viis at gjøre hvad han kunde til Christendommens Befordring.

Denne Svær for Udbredelsen af gudelig Trøstning var egentlig en fremmed Plantning, og skjødt den derfor, hvoemæget der end blev talt om den Sag, aldrig blev heri Landet brevet med det Eftertryk som andensteds navnlig i England, hvor den havde hjemme, saa maatte den dog give Præsterne af den gamle rationalistiske Skole Anledning til mangehaande Betænkeligheder. Prof. J. Møller vogtede sig i dette som i alt hvad han foretog sig, omhyggelig for at støde Noget, men da det virkelig laae ham paa Hjerte at fremme en christelig Religiositet, saa kunde han dog vanskeligt gaae undgaae det. Ved at stildre den forrige Menneskealder i kirkehistorisk Henseende meest fremragende Mand Valles og Baskholm, lagde han det tydelig nok for Dagen, skjødt han ikke lod det mangle paa Vortaler over den sidste, at det var „Bisshop Dr. Nikolai Edinger Valles Levnet og Fortjenester“ (Theol. Bibl. XII. 1817), han drøede ved med Omhu og Kjærlighed, hvorfor ogsaa denne Biographie med et Auhang af „Valles Brevverling“ er bleven det værdifuldste af alt hvad J. Møller har skrevet. Det var mere end man endnu dengang kunde taale. Havde der nylig oploftet sig et almindeligt Skrig, hvori J. Møller ogsaa blandede sin Stemme, over

*) Theol. Bibl. XIX S. 321—26 Nyt theol. Bibl. I. S. 320—36.

den ingenlunde haarde Dom Grundtvig havde udtalt over Bastholm, saa skrev nu Landsdommer G. V. Baden: „Den forevigede Conf. Bastholms Ære som Menneske som Geistlig og som Lærd reddet mod Prof. J. Möllers Angreb“ 1819, fordi denne havde tilladt sig at stille Bastholm i Skygge ved Siden af Valle. Tidens Retning begyndte at gaae de gamle rationalistiske Præster imod, hvad de heller ikke leilighedsviis undlod at paatale. „Hver Religionens og Menneskehedens Ven — skriver Stiftsprovst H. G. Clausen*) — maa vel af Hjertet fryde sig, at den lede Bantrom nu saagodtsom er fortrængt, og at vor Tids Mennesker igjen vende tilbage til den religiøse Tro, erkjende deres Trang til den, og sætte Priis paa den. Men hvad der ingenlunde kan billiges, er, at man vil grunde denne Tro paa dunkle Følelser og mystiske Forestillinger, og fremme Christendom ikke saameget ved fornuftig Overbeviisning om dens Værd, som ved Hjælp af Phantasi; thi derved begunstiges kun Sværmeri, Døvtro, et fromtladende Væsen, der har Guds frygtigheds Skin, men mangler dens Kraft“. Biskop Fr. Plum taler i en lignende Tone, naar han ved Udgivelsen af „Videnst. Forh. ved Fyens Stifts Landemøde“ 1817 bemærker i Tilgængelsen til Kongen, at „herved skulde ogsaa i de Geistliges Kredss fikkest arbeides imod Tidens mystisk poetiske Aand, denne regellose Domsværmen i dunkle Ahnelser og Følelser, der har bragt Forvirring i Religionslære og Philosophi, idet den forsmaaede videnstabelig Dannelse“. Ingen var dog brigrere i at bekjæmpe denne Tidens Retning end den gamle Prof. Claus Fr. Hornemann, og „Advarsel mod Phantasieens Misbrug“ hørte til de Indlingsemner, som han

*) Prædikener udgivne med Hensyn til Reformationsfesten. 1817. Fortale S. II fgb.

ved hver Leilighed foreholdt Studenterne. „Derfor det er Pligt for en Religionslærer ved Universitetet at advare nærmere og fjærnere Betkommende mod en urigtig og fordærvet Lære: saa gælder denne Korpstale i Henseende til den schelling'ske mystiske Naturphilosophi i højeste Grad, thi den indeholder et Sammenspind af erklæret Pantheismus og masseret Atheismus“ „Det jeg beder Dem tage Dem sagt for, er sandfælig Udspredelse og Phantasiens Ojogledus, og den moderne mystisk-phantastiske Naturphilosophie, som begunstiger begge Dele, som indhyller sig i mystisk dunkle sandfælige Udtryk, der ere ligesaa skadelige i Philosophi som nødvendige i Poësie“ *). Fra den Tid af begyndte Hornemann at oversvømme Litteraturen med philosophisk moraliske Afhandlinger, akademiske Taler, foruden en Mængde saakaldte Forklaringer over det N. T.'s forskjellige Bøger, hvori han vilde gennemføre hvad han kaldte den „mental-moraliske“ Eregeie, hvis Grundsaetning var at afsøise alt hvad der efter hans Mening ikke stemte med Christendommens Hovedformaal, Forstandens Oplysning og Villiens Forbedring. Hornemann havde selv i sine yngre Aar, da han endnu gjorde sig Flid, og da han blev holdt oppe af hele Tidens Retning, kun været en ganske middelmaadig Mand, men nu da han skæflet og støvet af Aarene, henreven af blind Joreu mod Tiden, aabenlyst behandlede sine litterære Arbejder ligesom sine Forelæsninger, med den største Skjedesløshed, var det ligesom en stiltiende Overeenskomst aldrig offentligt at omtale hans Arbejder, endskjøndt han ligesuldt beholdt sin akademiske Lærepøst. Forst da der blandt yngre Mand hævede sig Stem-

*) G. F. Hornemann, Advarsel mod Phantasiens Misbrug 1821 S. 1. Tre latinske Taler med et Auhang om Phantasiens Magt. 1820. S. 185.

mer imod ham, hvad vi siden ville komme tilbage til, og navnlig da A. G. Rudelbach i „Theol. Maanedskr.“ 1825 udførligt og skarpt havde gennemgaaet hans cregetiske Skrifter fra de nærmest foregaaende syv Aar, blev idetmindste det opnaaet, at Hornemann for Fremtiden holdt inde med sine Commentarer.

Det kan derfor ikke undre os, i disse Aar at møde Rationalismen i en fanatistisk sværmerisk Stiftelse hos yngre Mænd, der ganske ere hilsede i denne Tankegang, skjøndt det ikke saameget var mod Tidens Philosophie som mod dens Usædelighed de optraadte med sværmerisk Hæftighed. Et Exempel paa en saadan rationalistisk Budsprædikant var en theologisk Candidat fra Nordflesvig Peter Hansen Steenschwang, der i et lille Skrift „Glædens Kilde eller en aandelig Tale 1815“, med en vidtløftig Forerindring, samt i tvende andre, der aldrig blev trykte, „Juristernes Undergang“ og „Præstespeilet“, skarpt angreb den geistlige Stand. Hvad Lærdom han selv førte, kan man see, naar han opstiller som een af sine Sætninger: „Igjensløsningen bestaaer deri, at vi antage Jesu Være, og rense os fra enhver Synd, den adværrer imod, og udøver enhver Dyd, som den opmuntrer til“; men denne rationalistiske Grundanskuelse var hos ham sammensmeltet med en streng pietistisk Moral. „Al, I utro Leiesvende! — saaledes tiltaler han Præsterne — hvor uværdige betegnes I med Korsets Tegn! Frastiger Eder Mørkhedens Gjæringer og værer noget andet end Agerfarle, Kjøbmænd, politiske Randestobere. Gjører Eder ikke til Afguder, som heer, naar I efter Maaltiderne lade Eders Børn knæle for Eder og takke Eder, uden at bede eller tænke paa ham, som har nættet Eder. I Uafnemlige! Gjører ikke Eders Huse til Byens Dandseskoler, og giver ei de unge Mennesker saaledes aabenbar Veiledning til Synd! Gaaer ikke fra Alte-

ret til Spillebordet, løber heller ikke fra Hums til andet i Ederes Menigheder, for at fyldes med Brændevin eller andet!" osv. Det var hans Hensigt at anlægge en Skole i sin Hjemstavn, efter en ganske ny Plan, men da Regeringen konfiskerede hans Skrift, og nægtede ham Tilladelse til at anlægge Skolen, saa vilde han bort fra Fædrelandet, "hvor Sandheden var venneløs" og forsøge mellem Afrikas Regter, hvad der blev ham formeent i Danmark. Han vandt paa sin Fod gjennem Europa, og ankom syg og afkræftet til Constantinopel, hvor han endte sine Dage i et fransk Hospital *). En lignende rationalistisk Sværmer var en anden theologisk Kandidat, der er bleven mere bekendt end Stein-Schwang deels fordi han optraadte i Kjøbenhavn deels fordi han blandede politiske Planer med sine religiøse Sværmerier, nemlig Dr. phil. Jacob Jacobsen Dampé. I Aarene 1818 og 19 prædikede han ofte i forskjellige af Kjøbenhavns Kirker, og hans stærke Udtryk, hans exalterede Foredrag skaffede ham en Mængde Tilhørere. I een af disse Tale om Dvindelfjonnets Fordærvelse torbuede han saaledes med Forsængelighed, Vetsindighed og Ufædelighed, og stilledes disses sorgelige Følger med saa grelle Farver, at Graad og Skrig gjenløb i den propfulde Kirke, og flere Fruentimmer bleve afmægtig baarne ud. En anden af hans Prædikener om "Frihedens Overensstemmelse med Christendommens Aand" vakte først Autoriteternes Dymærksomhed, og skønt den egentlig slet ikke var af politisk Indhold, blev den, da han vilde udgive den i Tryk, ikke alene beslaglagt, men det blev ham forbudt oftere at bestige en Prædikestol. Da altsaa den Bei var ham spærret, anmeldte han nogle almeenfattelige Foredrag over den augsborgske Confession, hvori han

*) Dansk Kirkeblad 1847 Nr. 97.

da vilde vise, at den som et Menneſteværk fra en forsvunden Tid ikke længer kunde have nogen bindende Gyldighed. „At angribe den augsborgſke Confession, mine Venner — ſaaledes indlede han ſit Væmne — dette er langt fra, eller jeg vilde ſnare ſige, er det Modſatte af at angribe den ſande Religion, der viſſelig maa ſiges at være af guddommelig Oprindelse, baade naar man nævner Skriften og Fornuſten ſom dens Kilde“ — og ſluttede ſit Foredrag med de Ord: „Vaagn Medmenneſte! og ſøl det ædlere Liv i Dig ſelv! Naar Gud gav Dig en ſunderer Fornuſt end dem, ſom lade haant om Dig. Lad Dig ikke mishandle, ikke ſtamme- ligen nedværdige, ikke noget i Samvittighedsſager paa- tvinge!“*) Han kom dog ikke videre end til denne Indled- ning, da Cancelliet ſaa forbød ham ikke alene Fortſættelſen, men formeente ham endog uden Lov og Dom at annelde og holde offentlige Foredrag. Da han ſaaledes ved et vil- kaarligt Forbud ſaae ſig berøvet, hvad han ſom Candidat og Doctor anſaae for ſin lovlige Ret, gjorde han Forsøg paa at ſætte en Petition i Gang om en konſtitutionel Forfatning, der ſikrede Borgernes Frihed, og vilde i det Tilmed foran- ſtalte en privat Sammenkomſt med ſine politiſke Venner, hvis Tal kun var meget ringe, men da blev han paaagrebet, og en Sag anlagt imod ham, hvorved han 1821 blev dømt til livsvarigt Fængſel. Han blev forſt henſat i Kæſtellet, ſiden paa Chriſtiansø, indtil han efter tyve Mars Forløb atter af kongelig Raade blev løsladt**).

Det var iøvrigt ſjældent, at Regjeringen ſaaledes ſom Tilfældet var med Steenſchwang og Dampé blandede ſig i

*) J. J. Dampé, Underretning til Publifam. 1820. S. 29 og S. 39.

**) Kjøbenhavnſposten 1841 Nr. 223—255.

i den aandelige Gjæring. Det var i materiel Henseende meget trange Tider, de Aar der fulgte efter Krigen; de lave Kornpriser trykkede ikke blot Landmanden og Agerbrugeren, men laammede al Virksomhed, og fremkaldte Trang og Næringsløshed allevegne. Den geistlige Stand kom fremfor nogen anden til at føle Tidens Tryk især paa Landet, og i mange mindre Kald var det næsten umueligt at udrede de paahvilende Afgifter. I de foregaaende gunstigere Aar vare disse bleven betydelig forøgede; især de Foranstaltninger, som i den Tid vare trufne, Dyrettelsen af Amtsprovstier og Seminarier, havde medført ikke ubetydelige Udgifter for Geistligheden. Regjeringen erkjendte, at der maatte gøres noget, og der blev derfor d. 23 Mai 1821 nedsat en Kommission, bestaaende af forskjellige Embedsmænd i Regjeringscollegierne Statsraaderne A. S. Ørsted, Røsken, Collin og Kongslaw, der skulde udarbejde en Plan til Forbedring i Geistlighedens Kaar, og da Sagen var paatrængende, blev Kommissionen det følgende Aar færdig med sit Forslag. Allerede tidligere var der (Res. 11 Juni 1817) tilstaaet enkelte af de mindste Kald særdeles Lettelse i Skatter, men nu erholdt alle (Frd. 11 Sept. 1822) en lignende Lettelse i Slat af Præstegaardsjordene og Tjenden efter det nævnte Forslag. Fremdeles blev det bestemt ved Circ. 20 Aug. 1822, at Amtsprovstierne atter skulde ophæves, da man formeente at kunne indrette dette Tilsyn paa en mere økonomisk Maade. Amtsprovstierne havde nemlig erholdt Lon af en særskilt i det Niemed oprettet Fond, og de maatte have det, da de maatte holde Kapellan til at bestyre deres eget Præsteembede. Man fandt det nu mere økonomisk, naar Provsten ikke fik større Distrikt, end at han ved Siden deraf selv kunde bestyre sit Præsteembede, og altsaa ikke behøvede nogen særskilt Lon. Endelig blev det bragt i Forslag, at Geistligheden maatte

fratages for Afgifter til Seminariefonden, men førend den Sag blev bragt i Orden, maatte først Cancelliet undersøge „om ikke samtlige Seminarier ganske kunde ophæves, og det med dem tilsigtede Diemed opnaaes paa anden mindre bekostelig Maade.“ *) Det var altsaa af økonomiske Grunde denne Forandring deels blev iværksat deels bragt i Forslag, der atter ophævede Foranstaltninger, man tidligere satte saa megen Priis paa, men dette vilde neppe være skeet, dersom Regjeringen endnu bedømte dem ganske paa samme Maade som tidligere. Havde det virkelig engang været Hensigten at lade Amtsprovsterne afløse Bisperne, hvad der rigtignok kun støttede sig til Rygter, men hvad dog efter den Tids Tankegang havde Sandsynligheden for sig, saa var denne Plan nu vist fuldkommen opgivet, da ikke blot Mønter gjorde sit til at hæve den bispelige Værdighed, men da man overhovedet betragtede den kirkelige Overlevering med større Ærbødighed. Bedømt som en reent administrativ Indretning havde Amtsprovsti-Inddelingen strax vist sig uhensigtsmæssig, og allerede førend den ophævedes, havde man seet sig nødt til at afvige fra den ved at ansætte de fleste Steder to eller tre Amtsprovster i hvert Amt; men derved var det omtalte Kønningssfond endmere besværet, der tillige maatte afgive noget til den 1819 for Als og Ærø bestiftede Biskop. Det var derfor blandt Præsterne et almindeligt Ønske atter at vende tilbage til det Gamle; og dette skete vel tildeels, men ikke ganske; den geistlige Skifteret forblev nemlig fremdeles hos den verbørlige Dyrighed, og de nye Distriktsprovster, som man begyndte at ansætte efterhaanden som Amtsprovsterne traadte fra, bleve ligesom disse bestiftede af Regjeringen, og ikke valgte af Præsterne. Dermed var altsaa det sidste Spor af

*) Collegialtidenden 1821 Nr. 30. 1822. Nr. 46. 48. 49.

kirkelig Valgret forsvundet. — Det andet Spørgsmaal om Seminariernes Ophævelse blev ogsaa offentlig drøftet, og det blev ved den Feilighed fra flere Sider anbefalet, ganske at overlade de vordende Skolelæreres Dannelse til Præsters eller Skolelæreres private Forsorg; man anbefalede dette ikke blot af økonomiske Grunde, men ogsaa som en mere hensigtsmæssig Foranstaltning. Regjeringen gik i den Henseende en Middelvei; den vilde ikke opgive Seminarierne, men den indskrænkede deres Antal, ved at lade nogle af dem gaae ind (Brabetskolleborg-Seminarium i Fyen) og indrette de tilbageblevne med strengere Økonomi. Desnagtet vedblev dog fremdeles Almueskolen og dens Forbedring at være Gjenstand for Regjeringens stadige Opmærksomhed, men rigtignok uden at Skolen havde Grund til at glæde sig over denne overvættede Kjærlighed. Det var Indførelsen af den indbyrdede Underviisning, som i disse Aar (siden 1819) blev drevet med en Iver og Eidskabelighed, der aldeles kvalte hvad godt og gavnligt der ellers kunde være ved Metoden. Det var en militær Dressur man vilde indføre i Skolerne, og Hovedmændene anbefalede Sagen som om al fornuftig Underviisning først kunde begynde, naar man fik Tabellerne ophængte og Piberne i Gang. Desværre lykkedes Planens Gjennemførelse kun altså fuldstændig, og under Pibernes Lyd maatte al livlig Skoleunderviisning forsvinde.

Medens den geistlige Stand i det Hele var saa stærk som nogensinde nedsunken i naturalistisk Bantro, begyndte Tidens Trang til alvorligere Fromhed stærkt at røre sig blandt Almuen. Hidtil havde en saadan Bevægelse kun yttret sig i Jylland, og den fortsatte sig her stadig i sin seige stærkt afsluttede Charakter; men nu vaagnede der et lignende Nere i Fyen, og her blussede det strax stærkere frem, hvorfor det ogsaa snart fik sin Skjærslidsprøve at gennemgaae i

Kamp mod den herskende Vantro. I Egnen omkring Alsens og Faaberg havde der fra gammel Tid af stadig vedligeholdt sig nogen religiøs Bevægelse. Hver Sommer pleiede der at komme Missionærer eller som de kaldtes „Arbejdere“ over fra Christiansfeld for at besøge Brødrene, og blandt Fyens Præster var der endnu hist og her enkelte som Boesen i Bisgerlev, Balslev i Haarslev o. A. der bevarede Forbindelsen med dem. Disse Folk, der her som andensteds spotviis kaldtes „de Hellige“, adskilte sig fra Andre ved et stille alvorligt Væsen, deres Afsty for Dands og Kortspil, deres Kjærlighed til de gamle Psalmer og de gamle Postiller af Luther, H. Müller, som de brugte i deres Forsamlinger. Disse bleve holdte i al Stilhed gjerne Søndag Eftermiddag, og de, som deeltog deri, vogtede sig omhyggelig for alt hvad der kunde vække Opmærksomhed, hvorfor de ogsaa holdt over stadig Kirkegang, selv hvor der var vantro og rationalistiske Præster. Imidlertid skete der i dette Forhold en mærkelig Forandring, der udgik fra Kjerteminde Egnen, og Christen Madsen, en Huusmand fra Bregner Mark, blev den egentlige fynske Opvækkelsesprædikant. I Kjerteminde havde der i flere Aar været holdt en af de omtalte smaa stille Forsamlinger hos en Snekker Klindch, som en gammel Stomagersvend fra Svendberg, H. Svane forestod og ledede, og med disse Folk var Christen Madsen kommen i Berøring, som ogsaa tidligere var en agtet og anseet Mand der paa Egnen. Hvad han havde hørt af Svane, havde først vakt en alvorlig Betyrning hos ham om hans Sjæls Salighed, og efter en voldsom indre Kamp, kom han endelig til Ro, da det forekom ham, at Herren selv havde aabenbaret sig for ham i sin lidelses Gestalt, og givet ham Forvisning om sin Naadestand. Dette skete d. 28 Jan. 1819, og derfor feirede han altid den Dag som sin Fødselsdag. Det rygtedes snart, at

Christen Madsen var gaaet over til „de Hellige“, og Folk strømmede til af Nyseglerrigbed for at høre denne Bønde, der aldrig kunde blive træt af at tale om aandelige Ting, og som forstod at udlægge Bibelen trods nogen Præst. Den hele Bevægelse han vakte havde dog en fra den jødiske noget forskjellig Charakter; det kom her ikke til at dreie sig om Skolebøger men om gudelige Forsamlinger, hvor han selv gjerne førte Ordet, og flidrede med folkelig Behalenhed Syndens Bederskyggelighed, Verdens Ugudelighed, og Herrens store Naade, han selv i Livet havde erfaret. I Begyndelsen vare Forsamlingerne, i Sammenligning med hvad de senere blev, kun smaa, kun besøgte fra den nærmeste Omegn, men vednaget tiltraf Bevægelsen sig strax Præsters og Dyrigheds Opmærksomhed. Der afgik strax Indberetning til Cancelliet om denne nye fanatiske Sekt, og den gamle halv forglemte Forordning om gudelige Forsamlinger af 13 Jan. 1711 blev draget frem, for atter at bringes i Anvendelse. Der udgik altsaa en Cancellie-Skrivelse til Stedets Pohn, som strængelig forbad flige Andagtsforsamlinger, saa at Folk nok maatte læse Bibelen og gudelige Bøger hjemme i deres Huse, men ikke naar der vare Fremmede tilstede, og dermed var Tegnet givet til en Række Forsølgeliser eller rettere Plagerier mod de Opvakte, og navnlig mod Christen Madsen, der ikke vilde holde op med en Ojering, hvortil han meente at have guddommeligt Kald. Disse Plagerier hidrorte meest fra Folkhobe, der drillede og spottede de Hellige overalt hvor de samlede, og tillod sig ikke sjældent Voldsomheder imod dem, uden at Dyrigheden havde andet Svar, paa de Forurettedes Klage end at de kunde holde op med Forsamlingerne saa til de nok Huusfred. Christen Madsen blev indstævnet for Herredstinget i Odense, hvor man forlangte af ham, at han skulde love at holde inde med

sine Forsamlinger, og han var nærved at lade sig overtale, men efter nogen Betænkning svarede han bestemt Nei, at han ikke kunde love det, hvilket atter blev indberettet til Cancelliet. For at blive fri for disse Fortrædigelser besluttede han at henvende sig med sin Bøn til Landets Dronning, som han strev, „esterdi her tales om, at D. M. er en ret Jesu Christi Elsterinde, som med Flid stræber at befordre den kristelige Kirkes Vedligeholdelse“. Han begjærede her Frihed for sig og sine Venner til opbyggelige Sammenkomster, detmindste saa megen Frihed som Frd. 13 Jan. 1741 i Grunden tilstod, og lod derunder tillige indflyde nogle bittre Ord mod Præsterne: „Lærerne, som skulde vise os et gudsfygtigt Levnet, de viser os at spille Kort, drikke og dandse; det gjøre vi, siger de, og hver som siger det er Synd, er en Pharisæer og en Hykler.“ Dette sidste havde Hentydning til en Ytring, Sognepræsten i Kjerteminde, Prof. Andresen, efter Christen Madsens og hans Benneres Paastrand, havde brugt i en Prædiken, da han ret vilde ivre mod den nye Sekt, og da Dronningen deri saae en fornærmelig Bestyldning mod Manden, troede hun ikke at kunne lade det gaa upaatakt hen. Da det nu til samme Tid indberettedes, at „Christen Madsen vedblev at holde sine Forsamlinger og agtede fremdeles at fortsætte dem“, gav Cancelliet Stiftsamtmanden Ordre til at foranstalte Action anlagt imod ham, „deels for hans ulovlige Afsærd i foranferte Henseende, deels for de af ham i hans Ansøgning til Hds M. Dronningen fremsatte Bestyldninger mod Sognepræsten“, og Actionsordren blev udfærdiget d. 10 Jan. 1822. Faa Dage efter blev han arresteret, og tilligemed ham en jydsk Bonde fra Skanderborg Eggen, der var kommen over til Fyen for at sælge gudelige Bøger, og derhos tale til Opvækkelse hvor han kom frem. Der blev anlagt Sag imod dem begge, som

varede i mange Aar, saa at Christen Madsen dode forinden
 kort før Demmen endelig faldt i Geisteret i Foraaret 1822
 hvorved de Tilfælde idomses en Pengeumulkt. Dog blev de
 ikke holdt i Arrest i al den Tid, men efter nogle Maanedes
 Forløb blev de atter løsladte imod Caution, og kunde nu
 begaae, den ene i Fyen den anden i Jylland, fortsætte deres
 Virksomhed. Iæt var Christen Madsen utværdig; han
 gennemreiste hele Fyen, saa at der neppe var eet Sog
 hvor han ikke havde været, og naar der var Forsamling
 kunde han tale næstadelig. Stundum hændtes det, naar han
 talte med Tro og Hæstighed, at hans hele Regime kom
 en underlig rystende Bevægelse; det havde Folk lagt Mærke til,
 og man var ikke langt fra at antage netop denne Rysten var
 det sikreste Tegne paa Mandens Nørelse. Denne Forvildelse
 blev ofte omtalt med Spot og Latter af dem der stode uden
 for, men den varede heller ikke længe, da det viste sig, at
 saadan Rysten ogsaa kunde komme over Folk, om hvem man
 vidste at de ikke bleve drevne af sand Gudsfrygt.*) I
 stærkere Dpvækkelsen udbredte sig, desto ivrigere blev Præs-
 terne i at giøre Anmeldelse derom, og Dyrigheden i at ind-
 skærpe Forbudet mod de gudelige Forsamlinger, hvad de
 maatte give Anledning til idelige Trætter og Retsofsølgelser.
 I Ellinge Sogn, Biding Herred, blev der saaledes i For-
 aaret 1821 anlagt Sag mod tvende Mand, Johan Jensen
 Bæver, og Rasmus Nielsen, Ungkarl, men da de vilde godt
 giøre at de paataalte Forsamlinger vare lovlige ved at nævne
 Vidner paa at de overensstemmende med Forordningen havde
 været anmeldte for Præsten, saa bleve de nævnte Vidner
 dragne med ind under Sagen; dette gjentog sig flere Gange,

*) B. Larsen, Veiledning til Bedømmelse af „Veiledning til Be-
 dømmelse af Dpvækkelsen i vore Dage“ Kolding 1854. S. 41.

saa at tilfældt ti Personer vare under Tiltale; men da de deraf
 kunde mærke, at ethvert Forsvar fra deres Side var frugtes-
 løst, lod de Sagen gaae sin Gang, og idømtes da en Penge-
 mult. *) — I Anledning af denne Proces udtalte Grund-
 sig sin Mening om Sagen, der i en vis Henseende for-
 bausede Mange **): „Slige gudelige Forsamlinger ere i mine
 Dine virkelig kun maadelige Surrogater for detirkelige Liv,
 og kun maadelige Planteskoler for sand Guds frygt, Ydmyg-
 hed og Kjærlighed. Kirkehistorien har nemlig lært mig, at
 en vis sygelig Pietisme i slige Forsamlinger saare let parrer
 sig med forstruede Indfald, Ringeaagt for Lærerstanden og
 smfider for Striften selv, og derfor har jeg aldrig tilraadt
 men snarere fraraadt dem. . . . Men her er Spørgsmaal
 om hvad vi bør raade Staten til at gjøre, slaae til med
 Sværdet eller see til med Rolighed! Det Sidste raader jeg,
 med den fuldeste paa hele Menneskehistorien grundede Over-
 bevisning, at det er et Raad ingen Stat nogensinde vil fors-
 kyde at have fulgt.“ — Uden just at hylde denne Betragtning,
 var dog Syens daværende Gouvernør Prinds Christian
 Frederik kommen til Erkjendelse om det Urigtige i den hid-
 til fulgte Fremgangsmaade mod de Dpvætte, og havde derom
 henvendt sig til Cancelliet, hvad der fremfaldte følgende Cir-
 culære af 7 Sept. 1824 til Underretning for Stiftets Præ-
 ster: „Gouvernøren har tilskrevet Cancelliet, at de Mænd og
 Kvinder, som deeltage i slige Forsamlinger, upaatvivlelig
 først og fremmest have den gode Hensigt at søge Opbyggelse
 og forbedre sig, men at Misbrugen, som Formanden for
 Sekten, Christen Madsen, vistnok er skyldig i, er Profelyt-
 mageri og Intolerance. Hvorledes disse skadelige Misbrug

*) J. G. Lindberg. Nordisk Kirketidende 1834 Nr. 38, 39.

**) Brevte Skilderi af Kjøbenhavn 1825 Nr. 12. 13.

forekommes, bor Geistligheden bedst kunne vaage over, men ifkun ved aandelige Vaaben kan dette udrettes, ved sand evangelist Christendoms Forebrag. Religiøse Forsamlinger, afholdte uden Præstens Vidende, maatte som hidtil vare formeente, men den verdslige Dyrighed burde ikke forjare i denne Anledning uden Dvsfordring af Sognepræsten, og da vilde det endda fra Regjeringens Side være at tage i næste Overveelse, om denne i Forhold til sin Menighed har handlet som en retsaffen og oplyst Statsforger." Til disse Govenorens Ord fojede Cancelliet som sin egen Formaning: „For at bringe disse fromme og sædelige Mennesker, som ere noget forstruede, paa den rette Vej, er det væsentligt, at Præsten ikke sætter sig i for stærk Opposition mod disse Menneskers Forestillingsmaade, men at han indskrænker sig til med al Sagtnodighed at overbevise dem af Skriften om det, som er Overdrivelse og Bilsfarelse." Stiftets Biskop Hr. Plum ledsagede dette Circulære med nogle Ord, hvori han udtalte det Haab, at „ingen af de kjære Brødre vil lade dem mangle paa den med forsigtig Skaansel og kjærlig Sagtnodighed forbundne Alvor og Narvaagenhed, hvorved Sværmeriets Smitte kan standses eller dog saa meget muligt gøres uskadeligt."*) Dette Circulære blev ikke uden Virkning. Blandt Stiftets Præster var Dr. N. Faber i Altested ved Odense ivrigt i efter Dvsfordringen at gribe til de aandelige Vaaben; i „Tolv Prædikener", som han udgav 1825 havde han sat sig til Formaal at møde Tidens sværmeriske Fordrivelser, og tillige søgte han ved Bibellæsninger i Kirkerne at tilfredsstille den Trang, der ellers søgte sin Næring i gudelige Forsamlinger. „Da det kan antages, — saaledes var hans Betragtning af Tidens Opgave — at den bedre Aand

*) Lindberg, Nordist Kirketidende 1834 Nr. 39.

er valt, saa er Beilebning og Belæring det, hvorpaa Præsten bør henlede sin Opmærksomhed; ved endnu mere at hente og opflamme Aanden, vilde den savne den indre Styrke, og den sande Christendom maatte befindes at have tabt saare meget *) — Skjøndt de Procesjer, der allerede vare i Gang paa Grund af gudelige Forsamlinger, bleve førte til Ende, saa behandlede de Opvakte dog nu med større Forsigtighed, hvorved den religiøse Folkebevægelse igjen tabte endeel af sin stærkeriske Hebe, til samme Tid som den udbredte sig i videre Bredse.

I Kjøbenhavn havde i disse Aar Dr. J. P. Mynster vundet en Anseelse og Høiagtelse blandt Landets Geistlighed, som i saa gjærende Tider sjælden bliver nogen Præst til Deel, og maatte vi tyve Aar tidligere nævne H. G. Clausen som den Prædikant, der meest tiltalte de dannede Kirkegjængere, saa var det nu J. P. Mynster. Hvad der væsentlig bidrog til at give ham denne Overvægt, var vistnok den udmærkede Gunst han nød fra oven; Biskop Münter og Grev J. G. Moltke, saalænge han var formaaende Minister, drog ved alle Leiligheder Mynster frem, og den sidste gjorde ham endog, medens han endnu var Kapellan (1817) til Medlem af Universitets-Direktionen **); men Mynster forstod overalt at udfylde sin Plads. Den Klarhed, han havde vundet over sig selv og sit Forhold, gav al hans Tale en Sikkerhed og Bærdighed, der indgjød Agtelse og Ærbødighed, og det var egentlig denne imponerende Personlighed, der gav hans Stemme Vægt. Sine theologiske Afhandlinger udgav han samlede paa Tydsk 1825, men da de her skulde bane sig Vej i en Læseverden, han ikke personlig havde paavirket, fandt de ikke

*) N. Faber, Tolv Prædikener, 1825 Fortalen.

**) J. P. Mynster, Meddelelser om mit Levnet S. 182. 202.

den Modtagelse, han havde ventet; Dr. Paulus i Heidelberg var den første der anpriste dem, og snart vare de glemte; naar han ved den Feilighed bemærker, at „den tyske og den danske Videnskabelighed staae længer fra hinanden end man ved første Biektast skulde antage“, saa kan det neppe være Grunden, da alle de paagjældende Afhandlinger netop vare Indlæg i Emner, der forhandlede i den tyske Litteratur, men snarere ligger den deri, at „han her som Fremmed ikke personlig kunde gjøre sig gjældende“ *). Derimod vandt den Samling af „Prædikener“, han udgav i to Bind 1823, her i Landet strax overordentligt Bifald. Den fuldendte Form i den mystiske Prædiken, det kraftige mangfulde Foredrag, som han forstod at give Varme og Begeistring, uden selv at lade sig henrive i den Grad, at han glemte, han stod som Taler for en blandet Forsamling, maatte tiltale Alle, selv dem der ikke deelte hans religiøse Overbeviisning. Det var hans Op-gave at forsvare den bibelske Christendom uden at bryde med den rationalistiske Tankegang, den han sjælden udtalte sig saa skarpt imod som han havde gjort i sine omtalte Prædikener ved Reformationensfesten; ligesom hos Bastholm var Fornuft og Aabenbaring, Lov og Evangelium her sammenfœiede, saa at de gjensidig fuldstændiggjorte hinanden, og netop derved tiltalte han den store Mængde, der uden nogen fast religiøs Overbeviisning dog følte, at christelig Religiositet horte med til et ordentligt sædeligt Liv, medens han derimod nok fra deres Side, der nærede en fastere religiøs Overbeviisning, mødte smaa Anfægtelser, uden at disse dog traadte aabenlyst frem. „Det rørte mig ikke, — skriver han selv derom — at nogle Halvdannede fandt mine Prædikener utaalelige; mere ærgrede det mig, naar saadanne, der

*) Meddelelser om mit Levnet. S. 220. 229 fgd.

gave sig ud for at være, hvad Jffland kalder, „brillante Christne“ yttrede Lovol om min Rettroenhed . . . Enkelte kom ogsaa til mig for at formane mig, og en ellers fornuftig Mand havde sagt: „Man veed ikke ret hvad Mynster troer“. Denne Mand stod under Indflydelse af Grundtvig“ *).

Grundtvig havde endelig naaet, hvad han i mange Aar forgjæves havde søgt, en fast Ansættelse i Hovedstaden, og det endskjøndt Kjøbenhavns Geistlighed og navnlig Stiftsprovst Clausen stadig havde søgt at forhindre det. Hvor der var hans egentlige Modstandere, blev nemlig ikke ganske klart for ham: „I Cancelliet maatte jeg bestandig høre, at jeg var en Sværmer, og at jeg ikke maatte gøre mig mindste Haab om Embede inden Voldene; og af flere lange Samtaler med Cancellipræsidenten Raas veed jeg, hvorlidet han gjorde nogen Hemmelighed af, at min Uenighed med Kjøbenhavns Geistlighed var i hans Øine ingenlunde en politisk Strøbe, men kun en uovervindelig Hindring for den Befordring jeg attraaede, indtil endelig Majestæten overhuggede den Knude, Cancelliet ei kunde løse, ved mod min Villie men til mit Bedste at falde mig (1821) til Sognepræst i Præstø.“ Det var imidlertid hans stadige Ønske at virke i Hovedstaden, „den By, hvorfra Bantroen udbredte sig i Landet, og hvorfra Alt hvad der skal udbrede sig i Landet maa udstømme“, og paa hans indstændige Begjæring blev han da af Kongen kaldet Haret efter tilbage som Kapellan ved vor Frelser's Kirke. „Saa stod jeg da fra 1822 som Præst i Hovedstaden, og havde da endelig, men vel at mærke kun ved Majestæten's besynderlige Naade efter en tolvvaarig Kamp vundet den præstelige Religionsfrihed, som jeg forlangte og gjerne undte

*) Meddelelser om mit Levnet. S. 190

Enhver^{*)}. — I de nærmest foregaaende Aar havde han fuldkomment hengivet sig til nordiske Sprogstudier, og hans Fordanlning af Saxo og Snorro, bebudet 1813, udkommen 1818-22, af det angelsachsiske Digt, „Bjowulfs Drape“ 1820 — havde uden tvivl væsentlig bidraget til at erhverve ham Majestæten Frederik VI's bevaagne Opmærksomhed, ligesom de afsnødte selv hans Modstandere Agtelse for hans lærde Kundskaber, som for hans sjældne Styrke i Moderemaal. Men disse Aar han saaledes hentesede mellem de Dede, havde indvortes nedslættet ham i en Dodssulde, saa at han ogsaa legemlig følte sig Døden nær; uagtet al den berømmende Anerkjendelse, hvormed de Lærde hilsende hans Dretsfærelser, saa kunde han ikke følge det for sig selv, at Samtiden i det Hele var aldeles ligegyldig ved Fortidens Størværker, og Ligegyldigheden blev snart den meest slærende Kulde. Da han endelig kaldtes til Præst, vakte atter Opstandelseshaabet; han kom tilbage til Hovedstaden, men naar han efter et Aars Forløb skulde sige sig selv, hvad han nu havde udrettet med sin Prædiken, da kunde han kun troste sig med det Bibelsprog, at Guds Ord vender ikke tomt tilbage, for dermed at trodse Meget, som syntes at vidne om det Modsatte, syntes at vidne om, at ogsaa hans Prædikent gik under i Ligegyldighedens døde Hav. „Maaskee var dette endnu den haardeste Prove jeg har gennemgaaet — skriver han selv, — jeg arbejdede af alle Kræfter paa et Forsvarsskrift for Christendommen, og det Arbejde var ingenlunde forgæves, thi det afflørede Ligegyldigheden med den i mit eget Bryst, men med Formen kunde jeg aldrig blive tilfreds, thi hvor tort jeg end begyndte, blev den dog snart saa poetisk, at jeg fandt den uskikket til at vise

*) Grundtvig, Om Religionsfrihed; supprimeret Haandskrift.

sig paa det døde Hav; da det omsider lykkedes mig at faae den gjenneemsigtig, saae jeg med Forstrækkelse, at Livet var forjæmbet, men folte tillige med Glæde, at jeg var selv bleven levende igjen^{*)}. Det var Forskjellen mellem Tale og Skrift, hinanden modsat som Liv og Død, der nu gif op for ham; det var den Erfjendelse, som Ordsproget antyder: den græber ei for Guld som aldrig Guld eiede, at det nemlig ikke kunde hjælpe at opgrave Fortidens Guld, i christelig Hensæende af Bibelgraven, eller i folkelig af gamle Sagabøger, dersom det levende Kildevæld var tilfrusnen. Under Læsningen af Irenæus's Bog „Om Kjætternes Gjendrivelse“ blev det ham altid klarere, at al vor Tale om Bibelen, vort Vidnesbyrd om den bibelske Lærdom havde Herrens egen Gjertning til sin Forudsætning, at han maatte selv være levende tilstede endnu som Lyset og Livet, som det derfor gjaldt om at vise hen til. Hvad der saaledes aandelig sysselsatte ham, udalte han ogsaa i sine Prædikener, især i den han holdt 1ste Søndag i Advent 1823, hvor „det gjennemlyne mig, at Natten var forgangen og Dagen kommen nær“, og siden næsten bestandig^{*)}; han søgte at skildre hvad han i den Tid indvortes havde oplevet i et Digt „Nytaars-Morgen“ 1824, og skjøndt han gjorde det i dunkle og gaadefulde Syner og Billeder, saa bebudede han dog dermed bestemt en ny Retning i hele sin aandelige Virksomhed, endskjøndt det „endnu var for tidlig paa Dagen til derom at sige noget Bist“.

Grundtvigs Indflydelse i Hovedstaden var fjendeligst blandt de unge Studerende, og skjøndt naturligviis Fleertallet af disse folte sig tilfredsstillede af den vaflende halvt christelige Tale, der sædvanlig førtes, saa kom det dog derved til,

^{*)} Grundtvig, Nytaars-Morgen. 1824. Fortale S. XIII. XIV.

^{**)} Grundtvig, Christ. Prædikener. III.

at Tidens Modsætninger traadte skarpt frem imellem dem. Vi see dette paa de tvende omtrent jævnaldrende unge Mænd Dr. H. N. Clausen (f. 1793) og Dr. H. G. Rudelbach (f. 1792), der i disse Aar vel maatte nævnes som de dygtigste. Begge havde de gjort Theologien til deres Eidsopgave, og begge vare stærkt paavirkede af Tidens hele Udvikling, men saaledes at Clausen afgjort hældede til den rationalistiske Side, medens Rudelbach folte sig stærkt tiltalt af Grundtvig, og sluttede sig til ham. Det var derfor Clausen, som væsentlig havde Tidens Retning med sig, og da man nu i det theologiske Facultet høilig trængte til nye Kræfter, blev han efter en toaarig Udenlandsreise 1821 ansat først som Rektor siden som Professor. Hans Forelæsninger gjorde strax overordentlig Lykke, fordi han virkelig besad en Dygtighed og et Talent, man længe havde savnet i Facultet, hvorfor han ogsaa snart drog næsten alle yngre Studerende til sig. I hvilken Retning han lærte, lagde han offentlig for Dagen i en lille Afhandling: „Kritik og Fremstilling af Underbegrebet“*), hvori han søgte at benytte Naturfilosofernes Sætning: „Alt er et Under“, ikke til at benægte men til at svække Betydningen af de bibelske Mirakler, ved at foreløse den ældre kirkelige Theori, at den gik ud fra at antage en skarp Grændse mellem det Naturlige og det Overnaturlige, istedetfor at erkjende Modsætningen som en forsvindende, Grændsen som flydende. „Enhver Begivenhed er Guddommens Virkning, umiddelbart grundet i den guddommelige Kraft, men den viser sig som Naturvirkning, middelbart grundet i Gud. I objektiv Betydning er altsaa Alt Under eller Intet Under; Krøets Opvaagnen til Baarens Ede er et Under saavel som den Dødes Opvaagnen af Graven, Hel-

*) J. Møller, Nut theologisk Bibl., I.

af Fægenheder saavel som ved Haandspaalæggelse, og Støttepunkt for Begrebet falder hen Naturen af Kræfter er et i Eviighed udtømmeligt og deligt Dyb, og vi bestemme os kun, om vi forsøge til at drage Grændselinier hvor der ingen gives". Forretning hertil vilde Clausen hævde Begrebet i subjektivitet, og forstod da ved et Under: „enhver (relativ) Naturbegivenhed, som ved sin uforklarlige Bestaffelse vækker Troen paa den virkende Gudsdomskraft." — Denne Afhandling optraadte A. G. Rudelbach med „Bemærkninger om Prof. Clausens Kritik og Fremstilling af Underbegrebet" *), hvori han fornemmelig gjorde rede, at „Christus jo (efter Clausens Opfattelse) ei laae anderledes for os end som en Magus eller Thaumaturg, hvis hele Stræben gik ud paa at fængsle Naturens kræfter til sig", og søgte at vise, at Underbegrebet paa Aaringsens Gebet altid maatte sees i Sammenhæng med et store Grund-Under, at Gud er aabenbaret i Kjødet: Mennesket, som i Naturen erkjender en Stranke for sig selv, er Gjennembrydelsen af denne Stranke, eller Naturens Emancipation ved Menneskets Søn det evige store Under som indbefatter alle Underene i sig". Rudelbachs Besvarelse var affattet i en bestemt men ikke nogen skarp Clausens Svar**) var derimod bittert og spydigt, og afsluttede sig væsentlig til den Bemærkning, at „hvor Forretningen i den christelige Hovedanskuelse er saa stor som i min Rec. og mig, bliver den specielle Drøftelse kun et kristeligt Bæddestrid". Allerede dengang lagde Rudelbach

Møller, Nyt theol. Bibl. IV.

ologie for min Afhandling om Underbegrebet. Nyt Theol. Bibl. VI.

en ualmindelig Værdom for Dagen, og stannede sædvanlig sin Udsvelling ved Citater af ældre Theologer, hvilket gav hans Modstander Anledning til den Bemærkning, at „den omtalte Forskjellighed vel turde reise sig deraf, at jeg mere slutter mig til Christus og Apostlene end til Augustin og Thomas Aquinas.“ — Den hele Strid vakte dengang ikke spæderlig Opmærksomhed, men nogle Aar senere skulde de samme Modstandere atter mødes i et alvorligere Sammenstød.

En ung Mand, der i disse Aar optraadte i Kjøbenhavn som ivrig orthodox Prædikant, var Jørgen Thisted, så længe han var personel Kapellan hos Pastor Hallefen ved Trinitatis (1822-24). Han havde aldrig staaet i noget nærmere Forhold til Grundtvig, men derimod søgte han i sine Prædikener at efterligne Claus Harnis's Maner. Man mærker dette paa de korte, skarpe, udfordrende Sætninger, udslyngede snart mod Samtidens Rationalisme, snart mod Bantro og Egegyldighed i Almindelighed, ligesom ogsaa paa den Egenbed gjerne at fremsætte Themaets enkelte Led i rimede Stropher; men derhos pleiede Thisted langt hyppigere end Harnis at gennemvæve sine Prædikener med lyriske Udbrud i velklingende Vers, der faldt Folk let i Ørene. Han gjorde derfor som Prædikant en ganske uhort Pyffe især blandt den lavere Borgerstand, og Alle vare enige i at anprise hans ualmindelige Evner. Til samme Tid begyndte han ogsaa en litterær Virksomhed omtrent paa B. F. Ronnes Maade, nemlig at give Oversættelser eller fri Bearbejdelse af en Mængde tydske Opbyggelseskrifter. Sine egne Prædikener meddeelte han, foruden andet mere, i „For Christne, et Opbyggelseskrift“ 1823—25; tidligere havde han begyndt „Andagts timer, et Ugeblad til sand Christendoms og Opbyggelses Befordring“ i 8 Bind 1822—23 — en Oversættelse af det tydske „Stunden der Andacht“, der var udkommen i

rene 1807—13 ligeledes som et Ugeblad, og havde strax
 et en ganske overordentlig Lykke. At han netop valgte
 me Bog, røber just ikke noget synderligt skarpt Blik fra
 isteds Side, hvilket heller ikke forblev upaatalt. En ung
 æst C. E. Thurah, Rector ved Garnisonkirken, skrev
 „Kjøbenhavns Skilderi“ 1822 „Et Par Alvorsord om
 ebladet Andagstimer“, hvori han erklærede „Stunden der
 dacht“ for „en farlig og uchristelig Bog, der ved at lempe
 efter Tidsaanden, ved at sno sig behændigt mellem Vogn
 Sandhed skjuler for de fleste Snogen, som ligger under
 ræbset“, og fandt det dobbelt betænkeligt netop nu at
 nne med den Bog, „da vi leve i en Tid, der staaer paa
 mærkeligt Vendepunkt i det Aandelige, da det Gamle
 er lader sig til Sync, det Nye valler ustadigt“. Denne
 stige Indsigelse mod en almindelig roest, berømt tydsk Bog,
 ste strax megen Opsigt. Thisted svarede ved at anføre
 deel Bidnesbyrd til Bogens Anbefaling, hvorved han end
 e forsmaaede den gamle rationalistiske Provst Gutfelds, der
 øde kaldt den „det ypperste Opbyggelseskrift, jeg kjender“,
 i omtalte til Slutning sin Modstander som en Mand, „der
 nes at have ikke ilde Lyft til at lægge Brand til Rjætter-
 lælet“. I samme Tone blev der raabt om Thurah i alle
 ugeblade Landet over; en Recensent i Litteraturtidenden 1823
 r. 35, der talte med megen Berømmelse om Andagsti-
 erne og deres Oversætter, undlod ikke at indflette skarpe
 idehug til „den unge zelotiske Præst, der havde udstedt en
 andbulle imod dem som en fordærvelig Bog, der prædike-
 nyt Evangelium, nedtordnede Forfatteren som en Vognens
 ropbet, en Djævelens Handlanger, en Snog i Græsset“
 - og søiede haanlig til at „Fordømmelsen blev til Bogens
 rotale, thi den røbede i lige Grad Mangel paa sund Tænk-
 ng, theologisk Kundskab og christelig Humanitet“. Imod

disse bittere Udsagn skær mod den udsærvante Recensent, ~~der~~ ~~havde~~ ~~skrevet~~ ~~en~~ ~~Antikritik~~ 1823, hvori han til Striget ~~havde~~ ~~skrevet~~ ~~en~~ ~~Antikritik~~ ~~1823~~, hvori han talte sin Mening, gav følgende Bise, som de Slags Fugle istemme ligesaa de franske Encyclopædisters sammensvære sig mod Christus og tilraabte Linsame, strege sig hæse paa Tolerance". Iøvrigt saadan Anke mod Bogen, men at det i det første Bogen istedenfor at oversætte den, Sagen, slet ikke havde lagt Mærke til videre frem, havde nemlig Tidsted i den danske Udgave ladet meget, forandret endel og hift og her indsmuglet egne Betragtninger. — Saavel i Litteraturen som i Livet, var det hans Agt at optræde som Orthodoriens Talsmand, hvad han ogsaa gjorde ved flere Leiligheder med den ungdommelige Selvtillid, som Bevidstheden om at gjøre Lykke gjerne udgiver. Meest Ofsigt vakte i den Henseende hans Sammenstød med den gamle Prof. Hornemann. Engang indtraf Tidsted sig ved en af dennes Forelæsninger i Regenskirken der ved den Gamles laade Spot med den kirkelige Christendom ikke sjælden lokede Nysgierrige. Hornemann bemærkede snart, at den unge orthodoxe Præst var tilstede, men rolrig ved paa sin Biss, og rakte under Forelæsningen sig Tilhørere et Bind af sine philosophiske Afhandlinger til noie Forklaring. Tidsted beholdt Bogen, og ved Timens Slutning, da Professoren forlangte den tilbage med det Spørgsmaal

I hvad han syntes om den, rakte han ham den, idet han
 B svarede: „Den er taabelig nok, Hr. Professor!“
 C fornærmelige Uttring bragte Tilhørerne i stor Bevæ-
 de indgav en Klage over Thisted til Universitetets da-
 de Rector, som først forlangte Hornemanns Erklæring;
 enne onstede ikke, at der skulde gøres videre ved Sa-
 „Pastor Thisted er bekendt for at være en hæftig Be-
 af Fornuftens Brug ... Fornuft for mig og for
 med mig er for ham Ufornuft ... Som nærmest
 heraf, forlanger jeg ingen videre Fyldestgjørelse.“ Hans
 rete solte sig dog ikke dermed tilfredsstillede, og vilde
 t give Hornemann Dpreisning ved at udgive disse For-
 sninger i Trykken*); skjøndt de heri ikke lod det mangle
 smigrende Uttringer om Thisted's øvrige Talenter, saa
 k denne sig dog foranlediget til at skrive et Forsvarsstift,
 tillet „Dr. Hornemann som Branglærer“, som Censoren
 t turde lade passere. Han indsendte det til Cancelliet, i
 larts 1825, som atter afæstede Hornemann en nærmere For-
 tning. Denne afgav ogsaa en saadan, som kun blev trykt
 tem Exemplarer, men der faldt ingen videre Resolution, og
 isted beholdt nogle Maaneder derefter paa Forlangende sit
 unuskript tilbagesendt. I denne sin Forklaring havde Hor-
 rann navngivet flere yngre „fanatiste“ Præster, der efter
 s Mening forførte Folk ved mystiske Lærdomme, og denne
 umelige Angivelse forblev ikke Bedkommende ubekendt. En
 disse H. Egge, Katechet ved Frederiks tydske Kirke paa
 istianshavn, som ogsaa tidligere havde været Gjenstand
 Professorens spottende Bemærkninger paa hans Forelæs-
 ger, udgav derfor paa Tydsk et „Nødværge mod Prof.

*) Pastor Thisted i Regenskirken d. 2 Dec. 1824, udgivet af Til-
 hørere til Forklaring.

Dr. Hornemann^{*)}, der tillige indeholdt et Forsvar for en bekendt tydsk Psalm: „Jesus han ei Synderes Ven“, der af Hornemann var fordreiet saaledes som om dermed var sagt: „Jo større Synder des bedre“^{*)}. Egge fralagde sig iverigt al videre Andeel i Tilsteds Udsæd, og fremhævede heri, at hans Indlæg i Sagen ikke var noget Angreb men kun en Modværg. Dermed kaldt Sagen hen, og da Tilsted imidlertid var bleven Sognepræst i Gyrstinge i Sjælland, og dermed havde forladt Kjøbenhavn, var han snart glemt, saadan han endnu i nogle Aar vedblev at udgive sine periodiske Opbyggelseskrifter.

Endnu maa vi til Tidens Charakteristisk omlale en religiøs-philosophisk Strid fra disse Aar, ikke fordi den fik videre Betydning, men fordi det var Litteraturens meest hædrede Mærke som her toge til Gjenmæle mod materialistisk Landesformættelse. En medicinsk Professor F. G. Howig havde i sin U undersøgelse „Om Afslindighed og Tilreanlighed et Bidrag til Psychologien og Retslæren“^{**)} ikke blot søgt at besvare Spørgsmaalet om, hvorvidt den Afslindige kunde gaa juridisk ansvarlig for sine Handlinger, men ogsaa indledt paa det reent metaphysiske Gebeet, hvorvidt der overhoved kunde være Tale om Menneskets Frihed og Ansvarlighed, som her til det Resultat, at alle Menneskets Handlinges Grunden udsprang af de naturlige Anlæg og dermed af Naturnodvendighed. „Forsf. frygter ikke at erklære sig Tilhænger af den gamle Ansuelse om en evig Modvendighed og et uroffeligt Fatum; han tvivler ingenlunde paa, at den Erkendelse atter vil blive herskende i Verden; han veedens tilføneladende farlige Følger forsvinde ved nærmere betragtning, og han kjender ingen Sandhed saa velgjørende

*) P. Egge, Rechtfertigung des Walthersdorffschen Liedes etc. 1

**) Juridisk Tidsskrift VIII 1 Seste. 1824.

lige og forbedre Mennesket som den, der underkaster
 hele Væsen de evige Naturlove". Udgiveren af
 det. Statsraad A. S. Drsted ledsagede strax disse
 Paastaaende med nogle Bemærkninger, der endnu mere
 des af J. P. Mynster, i en anonym Recension
 i *Lit. Tidende* for 1824 (Nr. 23. 24. 26), medens
 J. E. Sibbern underkastede Howig's Afhandling
 et rigtig Drosstelse i „*Jur. Tidssk.* IX. 1. Det var i
 sig ikke Nødvendigheden, Modstanderne vilde benægte,
 at denne opfattes som et styrende Forsyn, der ikke
 : men netop virker igjennem den menneskelige Frihed,
 wig's Lære gik væsentlig ud paa at „alt hvad der er
 sket, og af Mennesket besluttet og virket, har sin
 egentlige Årsag i hans legemlige Organisation og de Inds-
 ætninger som gjøres paa ham udenfra". Det var derfor med
 han behandlede sine Modstandere som Indifferentister,
 havde Mennesket et ubundet Valg; dette havde Dr-
 stede fremhævet i sine Bemærkninger: „Vor Frihed er
 netop med et Valg mellem forskellige Love, i hvis Tje-
 kunne træde; men til dens Væsen hører ikke denne
 led til at afvige fra Guds, eller om man vil, Sæde-
 s Lov; det er Indstrænkning i Menneskets Fornuft-
 (og Frihed) der gjør, at han ikke altid følger Lovene
 høiere Tilværelse". Sibbern anerkjendte i Mod-
 stede til hin Naturnødvendighed en høiere Fornuft-
 sigthed, der christelig opfattes som Raade og Raade-
 „Hvor det Fornuftige skal vise sig som Fornuft
 er ikke instinktmæssig men ved sin Fornuftighed,
 er indtræde en Bevidsthed om det Fornuftige,
 en Handlen efter denne Indsigt, der altsaa
 er ud fra en Selvbestemmelse". Howig beraabte sig
 paa de samme Mænd for sin Anskuelse paa Spinoza, Løde

og Hume, medens han betragtede Kant og de nyere tyske Philosopher som sine egentlige Modstandere; men det viste sig, at hans Kjendskab saavel til hans formeentlige Venner som til hans Fiender var temmelig overfladisk, hvad Mynter i sin Recension fornemmelig søgte at oplyse. Uagtet der saaledes fra forskjellige Sider var reist en skarp Indsigelse mod Howig's Paastande, vilde han dog ikke træde tilbage, men udgav „Determinismen eller Hume mod Kant, et filosofisk Forsvar“ 1824, der var en Oversættelse af den engelske Skeptikers Afhandling: *Of liberty and necessity* ledsaget af en udførlig Efterkrift rettet mod alle hans Angribere. Drsted skrev som Svar derpaa „Fortsatte Betragtninger i Anledning af Hr. Prof. Howig's nye Skrift“ 1824; Mynter svarede atter med en anonym Recension i Litteraturlidenden (1825 Nr. 1, 2, 3), og begge disse Svar ere af fattede i en langt skarpere, langt mere forlastende Tone end de første Indlæg. Howig afgav endnu et „Ultimatum angaaende Determinismen og Etatsraad Drsteds fortsatte Bemærkninger“ 1825, hvori han blev ved sin Paastand at benegte Forskjellen mellem Natur- og Fornuftnødvendighed, som hans Modstandere havde gjort gjældende: „Determinismen kan optages i alle Systemer; man kan forresten holde med Hobbes eller Spinoza, med Locke eller med Leibniz, med Augustin eller *systeme de la nature*, væsentlig er det kun een Determinisme, saavel som der kun er eet Kausalitetsprincip“. — Den hele Strid havde forsaavidt en tilfældig Charakter som det var tilfældigt, at Howig i sin omtvistede Afhandling kom ind paa dette Emne; men væsentlig er det hele physiologiske Betragtning, hvoraf det var fremgaaet, det dialektiske nemlig, hvorved Grændserne forsvinde og dermed de væsentlige Forskjelligheder i Tilværelsen.

Fjerde Afsnit.

(1825—1836).

Kirkekampen.

At det var blevet bedre, mærkeligt bedre i kirkelig Hensende siden Aarhundredets Begyndelse, var et Ord man nu gientog fra alle Sider. „At bekjæmpe Bantroen, — skrev i Unavngiven 1824*) — medens den offentlig hylledes og ophøiedes, egnede sig den djærve Christendomslærer; nu at reise sig imod den, kunne vi efterhaanden overlade den hore Hob af tjenstagtige Mander, der altid hengive sig i Døgnets Sold, fordi Laurbærrene vindes let i dets Tjeneste; men at væbne sig til den sværere Kamp mod de mystiske boglende Skikkelser af Fordomme, Dvertro og alstens Anlægtheds-Spil, som begunstiges ved Manderne's Gjæring, og true med at forfogle det nys gjensødte Liv, synes at være Christendommens Opfordring til sine Lærere, hvis Sag det er at stue ind i Fremtiden og med Sindighed og Kraft at bryde den vassende Hob, førend Faren bliver synlig for Alle og Enhver“. Uttringer som denne, der tydeligt nok røber sit Udspring, og som fandt Bisald mange Steder, ere karakteristiske for Datidens Stilling. Ogsaa Nationalismen havde

*) Dansk Litteraturlidende 1824. Nr. 11.

udtalt sig bestemt imod det Had og Foragt for **DE** Christendom, som Revolutions-Aarene aabentlyst bar til men nu da det var forstummet, meente man, at dermed troen var overvundet, og det gjaldt da kun om, at heller ikke gik forvidt paa den anden Side.

Dgfaa Grundtvig indrømmede, at „Kirkesagerne staa himmelvidt forskjellige fra Stillingen 1810“, men hvortil kunde han føle sig saa tilfreds ved Tilstanden eller finde de figterne saa glædelige. „Jeg lærte daglig at indse, hvad jeg smertelig følte, at uden al Kirketugt er selv Præstestillingen i Hovedstaden, hvor den ellers formedelst Sognebaandets Løsning har store Fortrin, dog næsten utaalelig og ufrugtbar; thi hvem kan dog i Vængden holde ud at se aabnbare Spottere og aabnbare Lastefulde til Alters, tage Troesløfte, hvor man veed det er ingen Tro, og give Bielsen selv det mindste christelige Skin, hvor Ægtebet er aabnbart uchristeligt, og hvorledes skulde under disse Omstændigheder Begrebet om Menighed som et helligt og ralt Samfund i det Hele blive meer end en tom Skyg. Det var da min fulde og faste Overbeviisning, at de Troesfor nægterne ei bringes eller nodes til at frastille Sognebaandet løsnes over hele Riget, Enhver have Lov at communicere og lade confirmere, hvor han vilde, Ægteffabets borgerlige Gyldighed stilles fra den kirkelige kunde dette ikke skee, da maatte de ægte Christne og hvem vilde gjælde for det, stilles fra Statskirken“ *). Tilfreds fik Grundtvig sig altsaa ikke ved Præstestillingen i Statskirke og det blev ham paa den Maade altid tydeligere, at maatte komme til et Brud mellem de forskjellige Retninger endskjøndt han tidligere „havde sværmet for den danske Sk

*) Om Religionsfrihed (Slutning), supprimeret Haandskrift.

le", og endnu helst haabede paa, at Troeseenheden maatte
 maatte bevares, saafremt Statskirken kunde faae en troesenig
 og rettroende Geistlighed. De syenske Præsters Klagemaal
 over de gudelige Forsamlinger, havde bragt ham til „atter at
 gaae sin længe henlagte Præstepen" *), for at overtøye alle
 dem, at „fulde Sognepræsterne i Danmark udgjøre et Lære-
 lærerlaug, hvis Arbeide Menighederne ei maatte understaae
 sig at vrage, da maatte de nødvendig være orthodore Præster
 efter Loven". Det forekom ham heller ikke saa urimeligt at
 troe sigt, naar man saae hen til Mynsters Birkfømhed som
 vidant, J. Møller's som Docent ved Universitetet, hvilke
 ge syntes at bebude „en saadan Restauration efter Tidens
 ighed"; men naar han saae, at den unge Prof. H. N.
 usens Indflydelse paa Studenterne, og altsaa paa de vor-
 re Præster, „langt overgif den Birkning, nogen theologisk
 fessor i Mand's Minde havde haft", saa forsvandt hos
 ham „Haabet om den danske Statskirkes Gjenfødelse uden
 smiesse".

Mismodig over denne Sageres Stilling var det
 Grundtvig's Agt ganske at fordybe sig i sit egentlige Fag,
 dens Sprog og Historie, da tvende af hans yngre Ven-
 Dr. A. G. Rudelbach og Adjunkt Jac. Chr. Lind-
 g (f. 1797) henvendte sig til ham for at begjære hans
 Raagelse i Udgivelsen af et „Theologisk Maanedsskrift".
 Men ingen Betænkning raadede han heller til at forstæffe sig
 Mynsters Medvirkning, da hans Navn rimeligviis vilde
 give til større Anbefaling for Mange, og Diemedet derved
 lettere opnaaes, nemlig at samle alle afgjort christelige Net-
 ter i Statskirken for i Forening at modarbeide rationalistisk
 tro; men det skete ikke, og Grundtvig blev i Forening

med Dr. Rudelbach Medudgiver. Sin Betænkelse og Tvivl, om han aller offentlig skulde optræde som Ordforer i Kirkesagen, udtalte han i de Ord, der indledede Maanedsskriftet i Januar 1825:

Skal jeg tie, eller skal jeg tale!
 Skal jeg kvæle Ordet i mit Brøst,
 Eller skal, paa Nordens Kirke-Svale
 End jeg laane det min Skjalderøst:
 Frit forkynde, hvad mit Die stuer,
 Hvad der svæver over Kirkens Buer,
 Hvad der fliger af dens Klippegrav!

— et Spørgsmaal, som da gik over i de veemodigt træffende Toner:

Stille, stille, Bions Døttre smaa!
 Græder ei saa strids bittre Løarer!
 Brider dog Smaa-Hænderne ei saa!
 Ligner dog ei Verdens usle Daarer!
 Mindes dog, til Trost i bange Aar:
 Lægedom har Gud for alle Saar!

Veilighedsvis udtalte han sig her om Datidens kirkelige Tilstand paa følgende Maade: „Saalidet jeg har Lyst til at negte, hvad der er mig en kjær Tanke, at det nu er noget bedre end ved det nittende Aarhundredes Begyndelse, er jeg dog langt fra af deres Mening, som troe, vi kun have en Levning af det attende Aarhundredes Vantrø og Ugudelighed at bekæmpe, der snart deels ved Døden deels ved Ubeskelligheder og andet slegt vil kunne udryddes. I mine Dage var det attende Aarhundredes Oplysning kun Udbrud af en Gift, der gennem lange Tider havde samlet sig, og nu ender sig i Christenheden, saa paa dens Udryddelse vilde det ikke at tænke; det Høieste vi tør haabe, er, med Guds Hjælp

de dens Udbredelse og redde dem, der saa at sige ere smittede deraf. Sandelig hvem der med Efterretning betragter Folkene, hvor der hverken var for megen Videnskab, Forstand eller Læsning, og hvor man neppe kan slippe sig af Tidens Strøm, og saae dog, hvor ligegyldig og uvidende, hvor vantro i Grunden man var, han vil sige med mig, at der gjøres Forplanterne af det attende Aarhundredes Dplysning formegen Være eller formegen Naar det alt ansees for deres Bærf, saa, naar ogsaa deres Irrsommelighed med alle sine Følger kan udslettes, vilde de ikke have Ugudelighed nok at sørge over, finde en dødsdom, ulægelig for Mange, fordi de ikke vil helbrede sig.

Det var ikke den strænge statskirkelige Livløshed i det syttende Aarhundrede, der foresvævede Grundtvig som den Tid, hvor mange Gange det end fra alle Sider blev forekastet; men det var levende Christendom han var for, hvad der kun kan vækkes ved en oprigtig og uafsluttet Tilslutning til Herren, som han til alle Tider i sine Lærelser er nærværende i sin Menighed. Dr. Rudelbäch selv i den Tid Grundtvig nævnedes som Medudvalgt, saa betragtes som Maanedskriftets egentlig ansvarlige Redaktør, udtalte sig ogsaa i sit Indledningsord bestemt polemisk mod den rationalistiske Theologie. „Netop deri bestaaer den Værdi, at vi ville tilegne os alt det, hvori Christendommen har afpræget sin historiske Charakter: netop dette er den sande Beviisning, at kun historisk beskuet kan Christendommens hele Betydning fattes. Ingenlunde kan det da være en Fejling at give Slip paa noget af det, som har bestaaet og udviklet sig gennem Aarhundreder, som et dygtigt Materiale

til at opføre den ærværdige, kristelige Troes Men med den Baglast, hvormed Bantroen gjorde sit flod, kunne vi nu rigtigt nok ei befatte os: vi kalde den hoved Mundanisme, verdslig Stræben og Id, hvad den saa i Philosophi eller Philologi indbildte sig at have Grundstenen til Skriftens Fortolkning, og dermed fundet rette Provesteen for alt kristeligt og borgerligt Liv^{*)}. I var saaledes den historiske Christendom, man vilde forsøge imod hvad der kaldte sig den filosofiske d. v. s. et Forsøg paa at konstruere sig Christendommen paa Haand efter hvad man kaldte rimeligt og fornuftigt. varede heller ikke længe, førend disse almindelige Grundeinger fik en Anvendelse ved Bedømmelsen af et enkelt B hvorved de erholdt en større Bestemthed.

Prof. Dr. H. N. Clausens første theologiske Høværk: „Catholicismens og Protestantism Kirkeforfatning, Lære og Ritus“, der udkom i C meren 1825, har faaet saa stor Betydning i den danske Historie, at vi maa dvæle lidt ved at betragte dets B og Plan. Det var Forfatterens Ønske at virke reformat i alle de angivne Retninger, saavel med Hensyn til Kirkeforfatning som dens Lære og Ritus, og disse hans Forfluttede sig med Hensyn til Lære og Ritus noie til, hvad ofte havde været paa Bane i den sidste Rennessaalder. I Forfatningen angif, saa førte han her Ordet for Kirkens stændige Organisation, og fandt denne Stræben begrundet hele Tidens Udvikling. „Der er intet glædeligere Bidne Tidens Retning til det Gode, og ingen sikkrere Ve for en bedre Fremtid, end den kirkelige Sands, som begy at vaagne i Europas protestantiske Lande. Uveiret, for

*) Theol. Maanedssk. I. Fortale. S. 8.

Mang havde raset mod Troens Helligdom, maatte sun for-
 sie Følelsen for det frelste Menories Værd; ydre Trængsler
 og Farer kom endnu til, som vendte Sindet indad og opad,
 og Interessen for Religionen maatte snart overføres paa Kir-
 ken og dens Anliggender, og frembringe en Stræben efter en
 bedre kirkelig Organisation Reformations-Jubilæet 1817
 var et Billede af en synlig kirkelig Eenhed, af et aandeligt
 Broderskabs-Samfund, som man forgjæves søgte rundt om i
 Landene; Billedet indtog og henrev ved sin Skjønhed; en
 liges Begeistring meddeelte sig fra Land til Land; og selv
 dem som hidtil havde glemt Kirkens Tilværelse over Statens,
 og som for et Dieblis sole og bekjende sig som Medlemmer
 af et kirkeligt Samfund. Ønsket opstod, at fastholde det
 gamle Billede, at realisere i Rummet, hvad et flygtigt Tids-
 øjeblik havde opstillet for Diet, ved atter at knytte de løs-
 e Samfunds-Baand; fra Cabinetterne udgik Udkast til en
 ny Ordret eller rettere fornyet Kirke-Organisation; og neppe
 noget Foretagende i høiere Grad hast den offentlige
 Opmærksomhed for sig Ere nu end disse lysere Glimt hid-
 til partielle, og have de end at kjæmpe med mange Taa-
 og Skygger, ere de dog altid Forbud paa den opgaaende
 Lys, som omsider vil seire. Til denne Udsigt henvender Kirkens
 Tro og Haab, og fortrøster sig til den Tid, da man
 vil afvise eller tro at afvæbne hver Tale om Kirkens Ret-
 eder med den gamle Snak om skjulte hierarkiske Henfig-
 *) . Det var første Gang, at Fordringen om Kirkens selv-
 stændige Organisation paa den Maade var gjort gjældende,
 og at en anden Vej havde man ogsaa nok tidligere stræbt

mod samme Maal, naar der krævedes en tidssvarende arbejdelse af de gamle kirkelige Straffelove, eller virkelig Stiftsprovst H. G. Clausen krævede Indførelse af strengt kirkeligt Politie. Men skulle sige Organisation virkelig være kirkelige, saa kommer det dog først og an paa, at det er de Christnes, de troende Christfund der organiseres; men da det nu netop var den den kom til at dreie sig, hvad der er det Grundlag altsaa det egentlig Samfund-Stiftende, saa kunde Slet om dets videre Organisation heller ikke komme tale. — Spørgsmaalet om det Grundchristelige nemmelig blive afhandlet i Bæretets anden Hæft „Kirkelæren“, og her udtalte Prof. Clausen sig her i den skarpeste Mod sætning til den Retning, der er til Orde i „Theol. Maanedsskrift“, naar han forklarede det mellem Katholicisme og Protestantisme saaledes hviler paa et historisk Grundlag, denne paa fri Teologi vil ad den historiske Vej godtgjøre sin Adkomst i Navnet, medens denne vil ad filosofisk Vej godtgjøre Christelighed ved at vise sin Fornuftighed. Derfor strax i Fortalen (S. VIII) om den protestantiske „som den der hverken staaer eller falder med historisk Byrd“, eller som det hedder S. 69: „Protestantismens Hovedgrundsaetninger ere: at ingen Autoritet uden den hellige Skrift kan gjælde for Christne som ubetinget, og at intet kirkeligt Samfund kan ifølge andre historiske Grunde opstille sig som den saa Her nævnes altsaa dog den hellige Skrift som Autoritet, saa at der dog ogsaa i Protestantismen bliver et historisk Holdepunkt — og det fremhæver Clausen blot her men ved mange Leiligheder, hvorfor han ogsaa vil hævde sig Navnet „Skrifttheolog“. „Kun een G

maade er den sande — siger han S. 381 — den som udgaaer fra Skriftens Fortolkning og derefter bringer dens Lære i Samklang med Fornuftens Udsagn“. Allerede dette Tillæg viser imidlertid, at han ikke vil lade Skriftens Autoritet gjælde ubetinget, men kun forsaavidt han finder dens Indhold fornuftigt og rimeligt, og udtaler sig om denne Begrænsning meget udførligt: „Naar vi betragte den hele Monomi af vor hellige Skrift, betænte, at intet Ord er os umiddelbart overleveret af Jesus selv, heller intet Ord er beseglet med hans høieste Autoritet; at Jesu Taler og Bedrifter ikke i nogen fortløbende fuldstændig Beretning ere os oplygnede; . . . at den langt overveiende dogmatiste Deel af vore hellige Bøger har den af Apostlene til Forfatter, som ikke med egne Dine havde seet eller med egne Dren hørt sin Lærer og Mester; naar vi betænte, at det Dogmatiste og Moralste, det Egentlige og det Allegorist-Uegentlige, det Bogstavelige og det Billedlige, det Almeengyldige, det Lokale og Temporelle, det Christelige og det Jødiske heelt igjennem er blandet med hinanden; at Apostlernes Individualitet umiskjendeligt flinner igjennem ved Behandlingen af de christelige Dogmer, og allerede giver os Billedet paa den theologiske Forstjellighed, som siden har karakteriseret den christelige Kirke . . . — da paatvinger sig en Sandhed, som aabner os dybe Blik i Guds Huusholdning i sin Kirke . . . Skriften er beregnet paa Bæsnere, som have og bruge Fornuftens Lys: ved historisk Kritik skal dens Rigtighed bevises, ved filosofisk Kritik dens Indhold prøves, og først ved dens videnskabelige Behandling kommer Eenhed og Holdning, Lys og Klarhed i Lærens Mangfoldighed“ (S. 308—10). Hvorledes Forfatteren, støttet til disse Grundfættninger, udviklede den protestantiste Kirkelære, vil der senere blive Leilighed til nærmere at omtale; men foreløbig holde vi os til Forudsættningerne selv, da det

var dem, der nærmest og stærkest bleve Gjenstand for Angreb. Af praktisk Betydning vare de forsaavidt som der maatte blive Spørgsmaal om hvorvidt disse Grundsætninger stemte med danske Præsters Forpligtelse til de symboliske Bøger. Dette havde nemlig Prof. Clausen gjort til Gjenstand for en udførlig Undersøgelse, og meente, at Banstueligheden løstes bedst, naar man ret betragtede Embedseden selv. „Meningen kan ikke være den, at Alt hvad der findes i de symboliske Bøger skal antages for den rene himmelske Lære, men alene denne, at denne Lære ikke er forseilet eller forvansket deri, uden at der dog tilføies noget Bink om de Punkter, hvori Symbolerne fortrinlig skulde beagtes, eller om Raaden hvorpaa, Principet hvorefter de skulle benyttes for at udfinde den rene Lære; det mangler paa en noiagtigere Betegnelse af Protestantismens og Symbolernes Aand og Tendents; og Formularens Indhold er alene en tautologisk og vag Forpligtelse til at foredrage den guddommelige Lære i dens Aarsagen. Derimod synes Eden at ville blive betydningsfuld og hensigtsmæssig, naar den Geistlige derved aflagde den Troesbekjendelse: „at den hellige Skrift er den ene guddommelige Troesnorm, at dette Protestantismens Princip er det ene sande kirkelige Princip, og at den protestantiske Kirke er dette Princip tro, naar den forkaster Sætningen om Retfærdiggjærelsen ved Gjeringernes udvortes Legalitet, og Læren om de syv Sacramenter““. (S. 336 fg.). Bærfets tredje Hoveddeel handler om „Kirkeritus“, hvormed de ofte omtalte Forslag til Ritualets Revision atter bleve bragte paa Bane, men derom vil der ligeledes siden blive Leilighed at tale.

Faa Uger efter at Bogen var udkommen, udgav Grundtvig „Kirkens Gjenmæle“, hvori han allerede i Fortalen ligesom erklærer: „Jeg træder opmod dens Forfatter ikke som Recensent men som kirkelig Modstander, thi

han har i denne Bog stillet sig i Spidsen for alle den christne Kirkes Fjender og Guds Ords Foragtere i Landet" (S. I); "det er altsaa her Præsten, der som Lærer i den christelige Kirke sigter den theologiske Professor, som Præstelærer i Kirkestolen, og paastaer, at som ærlig Mand maa han enten gjøre den christelige Kirke høitidelig Afbiqt for sin uchristelige og forargelige Værdom, eller nedlægge sit Embede og aflægge sit Christne Navn . . . og vil han ingen af Deleene, da erklærer jeg ham paa den eneste ægte, historisk-christelige Kirkes Begne for en falsk Lærer". (S. IV) For at godtgjøre sin Ret til en saa alvorlig Sigtelse, var det, at Grundtvig her, i Modsetning til Clausens usikre og svævende Theorier om Protestantisme, lagde hele Bægten paa, at Christendommen er Noget, som man enten kan antage eller forlæste, men hvis Existens man ikke kan drage i Tvivl; at Christi Kirke er en Kjendsgjerning, som ikke først skal blive til ved Theologernes Theorier. "Vi vil ikke twistes — det er i Rothed Gjenmælets Hovedtanke — med Prof. om den curiose Materie, hvad Navnet Kirke over Hovedet betyder, . . . naar han kun vil indrømme os, at den christelige er et Troesfund med en Troesbekjendelse, som den foreslægger alle dem, der vil indlemmes i den, indlemmer dem kun ved Daaben og Nadveren i sig, naar de tilegne sig Bekjendelsen, og ansee dem som Frasaldne, naar de siden vrage Troen eller vægre sig ved Bekjendelsen, erklærer dem for falske Christne d. e. Kjættere" (S. 8). "Efterat Prof. Clausen har ledsaget Catholicismen, og dermed efter hans egen Forflaring, den historisk-christelige, altsaa den eneste ægte christelige til sit Hvilested, fører han noget Splinternyt paa Bane, som han behager at kalde slet hen den protestantiske (Modsigelsens) Kirke" (S. 13). "Bistnos læser man, at det skrevne Ord er den eneste Form, hvori Læren har vedligeholdt sig i

beviislig Integritet . . . saa det er os den eneste af Gud givne Kundskabs Kilde og Troes Regel, det er Protestantismens egentlige Palladium . . . vistnok læser man alt dette; . . . men vi behøve blot at vende Blad, saa hører vi, at Protestanten kan ikke dølge det for sig selv, at Gjentagelser, der synes at kunne være undgaaede, er ligesaa hyppige som Huler, der synes at burde være udfyldte, at Skriften tier, hvor man helst lyttede til dens Tale, at den taler dunkelt og ubestemt, hvor Diet begjærligt søger et ledende Eps- (S. 15) „Jeg seer jo nok, Prof. Clausen vil kun have Christus gjort til et guddommeligt Navn paa sin egen Fornuft, og Bibelen til et Skygebillede af hans egne floge Tanker, men det er jo aabenbart kun at narres med Christus, med Bibelen og den hele christne Menighed . . . saa meget er da vist, at Prof. Clausens Christendom er aldeles falsk, hans protestantiske Kirke et Afgudstempel, hvor man vitterlig forkynder Sagen som Sandhed“ (S. 21). — Det Eiendommelige i den Naade, hvorpaa Grundtvig her fører sin Klage frem, er altsaa det, at han for første Gang beraaber sig paa Troesbekjendelsen ved Daaben som alle Christnes fælles Mærke, som Billaant for vort Christen - Navn og vor Christen - Ret, ligesaa blidende for den Lærde som for Menigmand; ligesom han ogsaa i Fortalen tilstaaer, at han „først nylig er kommen til Erkjendelse af, hvad der er den christelige Kirkes uforanderlige og urokkelige Grundvold“ (S. VII). Men derved faaer Anslagen ogsaa en ganske særegen Braad, da Sagen ikke blot bliver en theologisk Meningsstrid, men derimod Spørgsmaal om Antagelsen af den christelige Grundbekjendelse, hvis Forkastelse er Udelukkelse af de Christnes Samfund. „Jeg veed meget godt, — saaledes sluttede Grundtvig sit Forord — at man vil strige Af og Bee over mit Rjættermageri, som man kalder enhver Protest Kirken gjør mod sine falske Bener,

men jeg veed ogsaa, man skal nødes til at indrømme, at det Slags Rjætter-Mageri har man ikke seet for nylig, vel ikke siden den Bog, hvoraf jeg har lært det, det er Trenchæus velsignede Bog til Kirken's Forsvar, som egentlig først nu kan forståes og benyttes" (S. IX). Der er altsaa i den Maade, hvorpaa det Grund-Christelige her hævdes, noget afvigende fra Reformatorerne's, hvilket Grundtvig ogsaa indrømmer, men paastaer tillige, at denne Uenighed mellem ham og Luther er kun tilsyneladende, ligesaa tilsyneladende som Enigheden mellem Clausen og Luther, naar begge paaberaabe sig den hellige Skrift som eneste Regel. „Vi maae nødvendig indrømme, at alle Reformatorerne saae feil ad den christelige Kirkes oprindelige Skikkelse, og lagde vitterlig eller uvitterlig Grunden til det ny exegetiske Pavedom, under hvilket den christne Menighed suffer, og som alle christelige Boglærde maa forene sig om i Bund og Grund at ødelægge, da det er kommen saa vidt, at selv den yngste Professor paa vor Høistole vil som *summus Theologus* være Menighedens exegetiske Pave, paa hvis Bud den historisk christelige Kirke skal nedrives og en ny bygges af lutter theologisk Maculatur . . . Men naar vi Sandbeden til Ære have indrømmet en Feiltagelse, der ved Udgangen af Pavedømmets Mørke, af det aandelige Ægypten var saare undskyldelig, da stille vi ved Historiens Lys, som kun Mørkets Børn foragte, Morten Luther fra dem, der ei ville enes med ham, . . . og see Forstjellen mellem den lutherste og clausenste Tale om Skriften som eneste Kundskabs-Rilde og Troes Regel. Luther forudsatte, at det N. T. var ægte, Texten sikker, og de Ord, der tilskrives Sønnen og den Hellig Aand, et virkeligt med sig selv enigt Guds Ord, og fandt da i det Historiske en sikker Regel til at fortolke det Dogmatiske efter; Clausen derimod paastaer, Bogens Ægthed er tvivlsom, Texten usikker, den evangeliske

Historie aldeles upaalidelig" osv. (S. 31. fig.) — Det er
altsaa Hovedtanken, Kirkens Gjenmæle ~~indholder~~, men med
Slutningen er der tilføjet en Protest imod den ~~Stænde~~, som
paa Clausen omtaler Embeds-Eden, hvori Grundtvig ser et
ligefrem Angreb paa alle ærlige danske Præster og paa den
kirkelige Lovgivning vi undertafte os", og det han protesterer
herimod, foier han til, at "Prof. maa tilskrive sig selv et
ubehagelige Følger en saadan Strid nærlig kan have". Den
afviste her bestemte den Bestyrelsing at Edens Ord skulde være
usikre og indholdslose, ligesom han bittert forfæstede den af
Edsformular, Prof. Clausen foreslog. "Naar vi forpligter
os til — skriver han S. 38 — ærlig, af al Magt, med al
Flid at indprænte vore Tilhørere den himmelske Herrens
Propheternes og Apostlernes Skrifter og i vore sproglige
Bøger, da love vi aabenbart at forlynde alt hvad der i de
nævnte Skrifter udgiver sig for himmelsk guddommelig
dom som en saadan, og mene vi noget andet dermed, end
det jesuitisk Forbeholdenhed . . . Betragte vi derimod den af
Ed, Prof. foreslaaer, da er det vistnok, at den maa afslutte
hver Christen af Kærestanden, thi maaskee kan den gaae
af Hedninger, som have en hellig Skrift, af Jøder og
Egypter, men aldrig af Christne, medmindre de Christne
taget det ligesaa let med Ord og Bogstaver som Professorer,
thi da kan man gjøre hvad Ed det skal være".

"Kirkens Gjenmæle" gjorde strax da den udkom, som det
var at vente, en uhort Opmærksomhed, saa at der i Løbet af otte Dage
blev trykt tre Dplag, og i alle Kredse var Clausens Bogen
og Grundtvigs Gjenmæle Emnet for Samtalen. Naar
man betænker, hvor enevældig og uanfægtet Rationalismen
eller fuldkommen religiøs Eigeegyldighed havde: haardt i en
Række af Aar, kan man ikke være i Tvivl om, at paa den
Side det langt overveiende Flertal sluttede sig til Grundtvig.

lige led der et Strig af Harme og Forbittrelse over det
 sidste Angreb, der vilde forsøge paa til Trods for Tidens
 løbning atter at bringe den gamle Lands-Trældom tilbage.
 at give sig Tid, eller uden at have Tøne til, ret at sætte
 ind i Sagens Sammenhæng, søgte man at bringe den
 under det Synspunkt, hvorfra man for Tiden gjerne op-
 ser alle aandelige Rørelser, og som har noget træffende
 en overfladist Betragtning, nemlig Synspunktet af det
 ervative og Liberale, og Clausen blev da Frihedens
 fjæmper, der hævdede Videnskabens Fremstrid imod for-
 ede Fordomme. Det kunde ikke komme Prof. Clausen
 ind, at hans Bog vilde møde Modsigelse, og han havde
 rede i Fortalen ladet sig forlyde med, hvorledes han i saa
 d vilde forholde sig: „Det vil, som jeg haaber, ikke blive
 kaldet eller udlagt som Indrømmelse og Samtykke fra min
 de, om jeg ved en Bog, som indeholder Stof og derfor
 i give Anledning til Strid og Controvers uden Ende, over-
 ser til den selv at føre sit Forsvar imod forestaaende Kri-
 t og Angreb, saalænge Tausshed nogenlunde kan bestaae
 d det, jeg stylder Sandheden og mig selv. Hvor christe-
 , videnskabelig Aand er forviist fra den theologiske Polemik
 det hadefulde og hovmodige Sind raser frem med ære-
 endende, fordømmende Ord, der bliver det desuden For-
 este af sand Christendom og Humanitet at tie, for ikke at
 rage til at forøge Forargelsens Vederstyggelighed Thi
 heller ikke mit Skrift vil kunne gjøre Regning paa lutter
 villige og redelige Modstandere, at det af Flere vil blive
 kaldet og fordreiet, af En og Anden endog forkjættet og
 schematiseret, det har jeg allerede under Udarbejdelsen ofte
 uttet sig mig selv.“*) Grundtvigs Gjenmæle indeholdt

*) Clausen, Katholicisme og Protestantisme. Fortale S. X. XI.

den skarpeste Anklage, der kunde føres mod en offentlig Lærer, men Anklagen var affattet som et Indlæg for dens Domstol og ikke for nogen verdslig Ret; den indeholdt et Spørgsmaal til Prof. Clausen, ikke om hvorvidt det mede med Kongens og Landets Lov, men derimod, ledes han kunde forsvare det for Gud og sin Stigthed at føre saadan Værdom. Clausen svarede i samme Tone; han pegede paa sin Bestalling og gjældte hiint Spørgsmaal med et andet: hvorledes turde tale saaledes til en kongelig ansat Professor. maa det indrømmes, at Grundtvigs Angreb var af dan Art, at det, selv om det ikke var tilfjet, dog maatte et borgerligt Selveforsvar nødvendigt, men Clausen umueligt have indskrænket sig til denne Tilflugt, der ikke trygt kunde stole paa, at ethvert Forsøg paa at i orthodore Christendoms Sag, især i en saadan Tone, vrede domfældt af den almindelige Stemning i Kjøbenhavn uden at trænge til nogen yderligere Gjendrivelse. vilde følge Sagens Gang Skridt for Skridt.

Faa Dagen efter at Grundtvig havde udslynget det skrift, indrykkede Clausen i Adresseavisen af 10 Sep Anledning af „Kirkenes Gjenmæle“ skylder jeg Publikum følgende Erklæring: at jeg med Hensyn til de i dette fremførte injurierende Bestyldninger allerede har gjort fornødne Skridt for i Overensstemmelse med min Pligt at forfølge Sagen paa Rettens Vej; at jeg anden Forfatter end Pastor Grundtvig vilde ansee det som nødvendigt at gjøre offentlig opmærksom paa de mangfoldige tybninger og Fordreielser af mine Udtryk, som ikke vilde blive Gjenstand for juridisk Tiltale, men at jeg som Mand finder det tilstrækkeligt at henvise til Fortalen angrebne Bog. Om det juridiske Udfald af Sagen

entlige i sin Tid blive underrettet". Grundtvig svarede
 paa i en anden Erklæring i Adresseavisen af 12 Sept.,
 ti han udtalte sin Forundring over det Forsvarsmiddel,
 usen havde grebet til, tilbageviste den haanlige Maade,
 paa han havde omtalt ham, og sluttede med de Ord:
 vrigt være Sagen Gud befalet, og det endelige Udfald,
 sikkert ikke behøver at kundgjøres i Adresseavisen, maa
 ore om Sagen er Guds eller min egen; men skjøndt jeg
 : at vide, at Danske Lov maa frikjende mig, puffer jeg
 flet ikke derpaa, da det i en Sag, hvor man skal slaae
 Streg over sin Personlighed, med Alt hvad Verden falder
 : og Lykke, kun vil sige lidt, hvad det juridiske Udfald
 Diebliffet bliver". Især mellem den studerende Ungdom
 e Striden den meest levende Deeltagelse. I de samme
 je samlede sig 88 Studenter og Candidater med C. H.
 by i Spidsen for i en Adresse af 11 Sept. at bringe
 fessor Clausen Forsikringen om deres Høiagtelse og Hen-
 nighed. „Med den meest levende Uvillie og Smerte have
 æst de bittre og frænkende Bestyldninger, som Hr. Pastor
 Grundtvig har ladet sig henrive til vi ere overbeviste
 at naar Grundtvig i hele Kirkens Navn forjættre Dem,
 r han denne Anmasselse kun med faa Individier, hvis
 n ingenlunde er den almindelige Kirkes vi ønske,
 himlen vil forlene Dem Kraft og Sagmod til at bestaae
 n af Dem ikke fremfaldte Strid" *). Denne Adresse
 trykt, og afgav i Forening med en Mængde anonyme
 ubetydelige Flyveskrifter og Avisartikler et utvetydigt
 tesbyrd om den herskende Stemning, da alle omtrent

Indtrykket i „Dagen“ og „Nyeste Skilderi af Kjøbenhavn“
 Nr. 75.

den skarpeste Anklage, der kunde føres mod en offentlig Lærer, men Anklagen var affattet som et Indlæg for Landets Domstol og ikke for nogen verdslig Ret; den indeholdt et Spørgsmaal til Prof. Clausen, ikke om hvorvidt det var med Kongens og Landets Lov, men derimod, hvorledes han kunde forsvare det for Gud og sin Samvittighed at føre saadan Værdom. Clausen svarede i samme Tone; han pegede paa sin Bestalling og gjældte hiint Spørgsmaal med et andet: hvorledes man turde tale saaledes til en kongelig ansat Professor. Vi maa det indrømme, at Grundtwigs Angreb var af en anden Art, at det, selv om det ikke var tilfaldet, dog maatte være et borgerligt Selvforsvar nødvendigt, men Clausen kunde umueligt have indskrænket sig til denne Tilflugt, dersom ikke trygt kunde stole paa, at ethvert Forsøg paa at tale om orthodore Christendoms Sag, især i en saadan Tone, var allerede domfældt af den almindelige Stemning i Kjøbenhavn uden at trænge til nogen yderligere Gjenrivelse. De vilde følge Sagens Gang Skridt for Skridt.

Faa Dagen efter at Grundtwig havde udslynget sit beskrevet, indrykkede Clausen i Adresseavisen af 10 Sept.: Anledning af „Kirkenes Gjenmæle“ skylder jeg Publikum følgende Erklæring: at jeg med Hensyn til de i dette Udslynge fremførte injurierende Beskyldninger allerede har gjort fornødne Skridt for i Overensstemmelse med min Forpligt at forfølge Sagen paa Rettens Vej; at jeg ved anden Forfatter end Pastor Grundtwig vilde ansee det for nødvendigt at gjøre offentlig opmærksom paa de mangfoldige Misforståelser og Fordreielser af mine Udtryk, som ikke vilde blive Gjenstand for juridisk Tiltale, men at jeg mod enhver Mand finder det tilstrækkeligt at henvise til Fortalen af angrebne Bog. , Om det juridiske Udfald af Sagen se

fentlige i sin Tid blive underrettet“. Grundtvig svarede
 derpaa i en anden Erklæring i Adresseavisen af 12 Sept.,
 deri han udtalte sin Forundring over det Forsvarsmiddel,
 Lauzen havde grebet til, tilbageviste den haanlige Maade,
 derpaa han havde omtalt ham, og sluttede med de Ord:
 „Hvortrig være Sagen Gud besejlet, og det endelige Udfald,
 er sikkert ikke behøver at kundgjøres i Adresseavisen, maa
 gjøre om Sagen er Guds eller min egen; men skjøndt jeg
 ser at vide, at Danske Lov maa frikende mig, puffer jeg
 dog slet ikke derpaa, da det i en Sag, hvor man skal slaae
 et Streg over sin Personlighed, med Alt hvad Verden falder
 for og Lykke, kun vil sige lidt, hvad det juridiske Udfald
 er Diebliffet bliver“. Især mellem den studerende Ungdom
 fik Striden den meest levende Deeltagelse. I de samme
 dage samlede sig 88 Studenter og Candidater med C. H.
 Løby i Spidsen for i en Adresse af 11 Sept. at bringe
 Prof. Clausen Forsikringen om deres Hoiagtelse og Hen-
 venhed. „Med den meest levende Uvillie og Smerte have
 læst de bittere og frænkende Bestyldninger, som Hr. Pastor
 Grundtvig har ladet sig henrive til vi ere overbeviste
 om, at naar Grundtvig i hele Kirkens Navn forjættre Dem,
 ser han denne Anmaselse kun med saa Individet, hvis
 om ingenslunde er den almindelige Kirkes vi ønske,
 Himlen vil forlene Dem Kraft og Sagmod til at bestaae
 den af Dem ikke fremkaldte Strid“ *). Denne Adresse
 blev trykt, og afgav i Forening med en Mængde anonyme
 og ubetydelige Flyveskrifter og Avisartikler et utvetydigt
 Buesbyrd om den herskende Stemning, da alle omtrent

*) Indrykket i „Dagen“ og „Nyeste Ekilberet af Kjøbenhavn“
 Nr. 75.

talte i samme Tone, nogle gnistrede af Harme, andre stummede af Haan og Spot over Zeloternes rosende Fremfærd.

Hidtil har vi kun talt om de Grundføringer, hvorefter Prof. Clausen gik ud i sin omstridte Bog; det bliver nødvendigt, førend vi fortsætte, at gaae nærmere ind paa den Lærdom, der her blev fremsat som protestantisk Kirkelæres Enhver Udvikling af den religiøse Livsanskuelse kommer alt væsentlig til at drege Spørgsmaalet om Synd og Freløsnings, og det er derfor mod dette Punkt, vi maae rette vor Bymærksomhed, for at gribe det Giendommelige i Clausens Besættelse. Gjøre vi nu dette, da vilde vi her omtrent gienindfunde den reent rationalistiske Tankegang, sædvanlig løselig indførelse i kirkelige Udtryk og Bendinger, undertiden dog med stærk Udsald mod disse. Den reent rationalistiske Tankegang, at ethvert Menneske ved sine gode og tydige Gjerninger kan fortjene sin Salighed, vedskjender Clausen sig her i Grunden ogsaa, dog med den Forskjel, at han lægger Vægt paa Sindselaget, hvorfra Gjerningerne udspringe, og ved at kalde det tydige Sindselag „Tro“, kan han paa sin Viis tilegne sig Erkjendelsen, at det er Troen, som retfærdiggjør. Denne Tankegang forudsætter, at Synden i Verden ikke er noget Tilfælde, hvorved Mennesket har forbrudt sig imod Gud, men en Skæbelighed, der ligger i Menneskenaturen, og Clausen kunde forsaavidt indromme nogen Plads for den guddommelige Naade, som det altid maae tilstaaes, at den menneskelige Stræben bliver ufuldkommen, saa at den guddommelige Retfærdighed maae tage Billien i Gjerningernes Sted. Forsaavidt altsaa Prof. Clausen søgte at bringe Rationalismen i en nærmere Forstaaelse med den kirkelige Lærdom, og altsaa paa den Naade søgte at mægle mellem de skarpe Modsætninger, som man ogsaa hos ham spore en Indvirkning af de senere Aars Retning i Theologien. Blandt Datidens Theologer nævnte

en gjerne Schleiermacher med særdeles Erbødighed, men
 dens denne gaaer ud fra det fromme Gemyts indre Er-
 læger i det kirkelige SamsfundsLiv, som Betingelse og For-
 lætning for Skriftens rette Forstaaelse, saa nævner Clausen
 i „Fornusten“, og kommer derved til at staae den gamle
 Rationalisme langt nærmere. Vi ville nu samle de adspredte
 sider i Bogen, hvori Prof. Clausen udtaler sin Opfattelse:
 At ublede den moralske Syndighed af en enkelt primitiv
 Grund, er en aabenbar petitio principii; thi omvendt forudsæ-
 tter enhver syndig Handling en almindelig Receptivitet for
 den Onde, og dens Grund maa altsaa søges i en fore-
 løbende Overvægt af Sandfælgigheden over Fornusten.
 Denne Strid, som tager sin Begyndelse med Menneskets første
 Skridt og gjentager sig i ethvert Individ, er at ansee som
 en succesfuld Udvikling af det Gode, saaledes som den maa
 foregaae hos endelige Fornustvæsner; Sandfælgighedens Over-
 vægt er en nødvendig Følge af Menneskets oprindelige For-
 lætning til den ydre Verden, altsaa i og for sig selv ikke et
 fuldt Udtryk af Onde, men et indskrænket, usfuldstændigt Gode; selv
 i Kamp, hvori Fornusten bukker under, og som med Hen-
 seende til det handlende Subjekt er Synd, kan i den fuldstændige
 Sammenhæng vise sig som et Moment i denne Udvikling.

Medens Mennesket saaledes ved sin Naturs Indskræn-
 kelse hindres fra at være hvad han vilde være, er det der-
 imod Enhvers egen Esterladenhed, som hindrer ham fra at
 være, hvad han kunde og burde være“ (S. 523). Dog —
 selv om den rene er uren, den stærkeste skrøbelig, og det,
 som ene kan forvisse det menneskelige Hjerte om Guds Bel-
 øgen, er Tillid og Tro paa den uendelige Misfandthed, som
 belade den svage Dyd finde Naade for sine Dine; denne
 Misfandtheds-Charakteer, som heraf bliver Følgen, begrundes

den væsentlige Forskiel mellem den philosophiske og teologiske Dybd" (S. 405). "Forsoning forudsætter sandelig Bredde og Hærnelyst hos det høieste Væsen, og Tilrejsning af fremmed Fortjeneste bliver eenstydigt med Uretfærdighed . . . "Syndtilgivelse lader sig ikke tænke efter det christelige Begreb om Gud og den moralske Verdens-Orden som en naturlig og delbar Folge af nogen fremmed Fortjeneste, uden foregående Omvendelse af det paagjældende Individ . . . "Troen er en faste, levende og inderlige Overbevisning om den guddommelige Kjærlighed i Jesu Sendelse, om den guddommelige Bilsdom i hans Være, den guddommelige Høihed i hans Person; — giennemtrængt af den bliver Sindet et Kilde for Christendommens høie forædlende og begejstrende Liv, en Kilde til hver christelig Dybd, og i dette Sind alene er Handlingernes rene Udspring, har den Hellige sin Belskning" (S. 409). "Hvor Talen er om Retfærdiggjørelse for sig selv, for Hjertekjenderen, som seer Frugten i Spiren, som glemmer Troens Bestaaelse uden at kunne modtage Besked af Tidens Lob, er det vist anstødeligt at adskille Troen fra Gjerninger, hvoraf dens Rigtighed skal kjendes . . . ! med Hensyn til Gjerninger er det altsaa, at Mennesket retfærdigt for Gud ved Troen, og den sande christelige Dybd er den, at vi retfærdiggjøres ved Troen for medelst Gjerninger d. e. ved den Tro, som giver Kraft til at gøre Gode" (S. 418). "Ligesom derfor den katolske Kirke ved at løsribe Gjerningerne fra Troens Grund som pharisaisk Legalitets-Mand, saa vil den protestantiske, som Forsonings-Troen til Retfærdiggjørelsens eneste Betingelse føre til et ufrugtbart Bigotteri" (S. 426).

Det var denne Side af Prof. Clausens Værk, som A. G. Rudelbach underkastede en grundig og stærk

melle), og kom derved til at levere det theologisk viden-
 skabelige Supplement til „Kirken's Gjenmæle“. Den var
 an paa kritisk at gennemgaae hele det vidtløftige Værk,
 den blev ikke fuldført, og Kudelbach kom kun til at af-
 handle, hvad der ogsaa udgjør de dogmatiske Hovedpunkter:
 Læren om Arvesynd og Forløsning 2) om Retfærdiggjø-
 else, Tro og gode Gjerninger, hvori tillige var indbefattet
 den om den menneskelige Frihed og Guds Naade. An-
 sende Prof. Clausens hele aandelige Retning udtaler han
 sig paa følgende Maade: „Vi ville ingenlunde sige, at
 den har øst af den nyeste Naturphilosophie's ægte Kilde,
 den tilegnet sig dens Lærdomme som integrerende Deel af
 Theologi, men vi kunne ikke nægte ham Deel i den
 Substantiations-Akt, hvorved Naturphilosophien har for-
 søgt at positiv Sandhed til en ideal Udsættelse, saa Ele-
 menterne, hvori al Viden incorporerer sig som i sit rette
 Sted og Væsen, kun under Form af Accidentier bliver tilbage.
 Disse høiere Regioner, hvor naturligtvis Christendommen
 historisk betinget og fremtrædende i Tiden efter Guds
 Raadslutning ikke har hjemme, gjælder al Historie kun
 en lav og foragtelig Empiri, der maa underkastes Ideen
 at blive et Led af Erkjendelsen; ethvert Dogme kun som
 Udfald af den høiere idealste Sandhed, der ingen anden
 erkjender end Individets absolute Begriben“ (III S. 88).
 Det var altsaa den virkelige historiske Christendom, Ku-
 delbach vilde forsvare imod Clausens idealistiske Stræben,
 ved at fordybe sig i Guds evige Uforanderlighed kom til
 fornægte Christendommens egentlige Hjerteliv, Naadens
 Benbaring i Tiden og Forløsningens Hemmelighed. 3

Modsætning til Clausens egenraadige Speculation, der for ham bliver det egentlig afgjørende, støtter Rudelbach sig på Skriftens og Symbolernes Autoritet, som han ubøjeagtigt hæfter, idet han tillige vil estervise den tyde Sammenhæng i den hele bibelske Løsegang. Resultatet af sin forrige Undersøgelse angaaende Lærens egentlige Hovedpunkter sammenfatter han paa følgende Maade: „Det er vist, at Prof. Clausens Lære om Arvesynden og Frelsningen er ikke diametralt modsat den protestantiske Kirkes Beljendelse, og stridende mod den deri indeholdte sunde Lærdom, men er hovedet uchristelig, hvis ellers Christi og Apostlernes udtvandede Udsagn skal gjælde for Norm for den christelige Tro. Lægges hertil, at netop disse Artikler udgjøre Fundamentet for al Christentro, saa kan vel neppe nogen christelig Theolog forarge os om vi med Melancthon slutte: „Hvo der lærer uvist (hvor meget mere, hvo der lærer vrangt) om disse Hovedstykker: Syndens Magt, Loven og Naaden (d. e. i denne Sammenhæng hele Frelsningens værk) han indse jeg ikke, hvorledes jeg skal kalde en Christen; thi netop disse Artikler kendes Christus rettelig“. (III S. 195).

Dagsaa udenfor Grundtvigs nærmeste Kredse var der flere Præster, der aabent udtalte sig imod Prof. Clausen, men Ingen gjorde det skarpere og bestemtere end Provst W. Engelbreth i sit lille Skrift „Dr. Morten Puttedals Forsvar i Anledning af Prof. Clausens Beskyldninger mod ham“ 1823. Her blev altsaa en ny Side draget frem, der paa Maade nemlig hvorpaa Clausen omtalte og bedømte Læren, men dog vil den let vise sig i Sammenhæng med hvad tidligere sagt. Naar Christendommens Betsignelse kun staaer i at befordre en sædelig Wandel ved Formaningens Exemples Magt, saa kan der umuelig tillægges Herrens Indsættelse nogen virkelig aandelig Betydning uden som Te-

indbilleder, og var nu Prof. Clausen saaledes inde i den ke zwinglianste Tankegang, saa bedømte han ogsaa Sacramentsstriden i Reformationssaarene paa samme Maade. Naar Zwingli, Calvin og alle de Andre paa denne Side tvistes med Luther og hans Benner om Nærværelsen, saa var det for dem kun en Meningsstrid om en enkelt Lærdom, hvorefter man vilde gjøre deres Bedste for at overbevise Modstanderne, men lykkedes det ikke, saa kunde gjerne Enhver beholde sin Mening om dette Punkt; naar Luther derimod holdt fast paa Christi virkelige Nærværelse i Nærværelsen, saa var det for ham ikke nogen enkelt Læresætning, men Betingelsen for Christendommens levende Nærværelse i Tiden, saa at den nægtelsen heraf overstær Christendommens Livsrod, og derfor kæmpede han for den med hele Troens Ild og Kraft. For ham var den virkelige Nærværelse i Nærværelsen var for Luther en Salighedsøjag, for Zwingli og Calvin kun et videnskabeligt Problem, og man kan derfor ikke undre sig over, hvorfor man fandt Luthers Hestighed og Stivfjænde i dette Stykke ikke utaalelig, saa lidt som at Prof. Clausen ganske delte den samme Anskuelse, og bedømte hans Færd ved denne Tilfælde paa følgende Maade: „Den smaalige rabbiniske og stavklogt i Skriftens Behandling, den uophørlige trættende Jentagelse af Beviser, der dreie sig om *petitio principii*, den blinde Jvren mod Fornustens Brug, den bestandige Misforstaaelse og Fordreielse af Modstandernes Grunde, det især i de hantiste Consequentsmageri ere staaende Charaktertræk i Lutheriske, bugenhagenske, westphalske Stridskrifter, imedens Zwingli og Decolampadius, Calvin og Petrus Martyr afsætte os uskrivlig Agtelse for den ægte videnskabelige Aand, den Sindighed og Grundighed, den Frihed og Klarhed, som mærker deres Polemik“ (S. 166 fgd.). Unægtelig er det et haard Dom, udtalt af en Lærer ved en lutherisk Høiskole,

og det var disse Ord Provst Engelbreth greb for at giere dem til Gjenstand for en stærk Bedømmelse, hvis Resultat han ligesom sammensætter i Fortalen: „Hvad Christus er for Hr. Dr. og Prof. Clausen veed jeg ikke, thi det er dunkelt antydet i hans Værk, men at det er den historiske Kristus, Luther troede paa og bekendte, tvivler jeg paa; heller ikke veed jeg, hvorledes han tænker sig Guds Naade i Forbindelse med Jesu Fremtræden paa Jorden; hvad derimod Jesu Døds forsonende Kraft angaaer, da forkaster han den paa den bestemte Naade, og som en Folge deraf, tillige den lutheriske Lære om den hellige Nadver, om Syndsforladelsen i Daaben og dens Grund, Læren om Arvesynden, hvilke alle hos Luther staar i den nøieste Forbindelse med Læren om Jesu Døds Kraft. Idet Hr. Dr. og Prof. Clausen tager Hjertet ud af Luthers aandelige Liv, sa idet han betragter dennes Tro paa Guds Ord som en Daarlighed, en blind Tro, ligesom astopper Blodet af hans aandelige Legeme — saa maa dette Luthers aandelige Legeme d. e. hans Lære ligge for ham som død, mishandlet og hæsligt, som han vender sig fra med Nødskydelighed. Dreven af denne er han bleven partist og bitterdommende mod den redelige, gudfrygtige og tjærvne Stridsmand i Guds Kirke, Morten Luther“. (S. XIII fgd.).

Det vilde fore for vidt, og være uden synderlig Interesse, særskilt at omtale alle de Glyvekrifter, der ved denne Fællighed kom for en Dag, da de fleste af dem kun gjentog, hvad der allerede tidligere var behandlet. Men mærkeligt er det, at der ikke var en eneste Præst eller nogenlunde anseet Theolog i Landet, som sølte sig dreven til aabent at tage Parti for Clausen, medens der stadig kom flere til, som udtalte sig imod ham, og det uagtet den af ham forfægtede Betragtning vistnok især mellem de ældre Præster havde mange Venner. Prof. Clausen selv værdigede aldrig sin

Modstandere noget Svar, men forholdt sig ganske taus under de mangfoldige Angreb. For rigtig at bedømme Forholdet maade vi anvende paa denne Strid det samme som uylig blev sagt om Sacramentsstriden i Reformationstaarene, at hvad der fra den ene Side betragtedes som et videnskabeligt Problem, det kunde være interessant nærmere at drøfte, det samme betragtedes fra den anden Side som en Salighedsag, der blev angrebet og drøftet med religiøs Iver og Videnskabelighed. For Prof. Clausen var saaledes ogsaa det Hele en Meningsstrid, hvor han vel nok kunde tænke ja endog ventede Modsigelse, naar kun denne fremkom i strengt videnskabelig Form; d. v. s. som en anden Mening ved Siden af hans, saa at begge som Meninger vare ligeberettigede og lige christelige; men ligeledes usforklarlig var for ham den religiøse Videnskabelighed, hvad enten han mødte den i Historien som hos Luther, eller i Livet som hos Grundtvig, en Videnskabelighed, der talte som det gjaldt en evig Saligheds Forliis i en Sag, der for ham i det høieste var et interessant kritisk exegetisk Problem. Naar derfor Modstanderne forefastede ham, at hans Lærdom var „uchristelig“, saa var det altid hans Svar, at Indvendingen var „videnskabelig“; „fuldkommen Mangel paa videnskabelig Stringens“ var det Baudsord, hvormed han viste den fra sig. Paa den Maade var det han tog Sagen, dengang han endelig fandt en passende Leilighed til Gjenmæle nemlig mod Stiftsprovst Dr. N a s m u s M o l l e r paa Volland, der ogsaa var optraadt mellem hans Modstandere. I en Afhandling om „Rationalisme i dens Forhold til Bibelen og Protestantismen“ (Nyt theol. Bibl. IX. Dec. 1825) havde nemlig N. Moller indladt sig paa at drøfte Clausens theologiske Grundsatninger, hans saakaldte Skriftprincip, og var derved kommen til det Resultat, „at Protestantisme og herskende Rationalisme paa ingen Maade kunne bestaae ved Siden af hin-

anden" (S. 290). Dette gav Clausen Anledning til at skrive et "Sendebrev til Stiftsprovst Dr. Møller" (Nyt theol. Tidl. X. Juli 1826), hvori han taler Forsk., "som udfrier ham af den tvungne, unaturlige Tausheds Tilstand, hvori han har befundet sig". Her søgte han tillige at gjøre rede for, hvad der havde paalagt ham denne Tausched, og omtaler flere af sine Modstandere, dog uden at nævne Grundtvig eller Kadelbachs Recension; han omtaler et lille ubetydeligt Skrift af Præsten J. Hornslyd "den livligt meddelende godmodige Tidning, som efter gammel Præste-Praxis udfærdiger endel Ytringer af min Bog, udvorne af deres Forbindelse", han omtaler Provst Engelbreth, "der er traadt frem i et andet Costyme med sit Feideskrift, hvis blotte Titel rober den velslættede, verdensflogne Polemiker," men afviste ham iøvrigt med den Bemærkning, at han maatte beklage, "dersom han med en Angriber af den Art behøvede at retfærdiggjøre sig." R. Møller havde i nysnævnte Afhandling fremsat sine Indvendinger paa følgende Maade: "Dersom vi sige til Christus: Vel synes ikke et Ord i den hellige Skrift beseglet ved Jesu høieste Autoritet — vel har den langt overveiende dogmatiske Deel af vore hellige Skrifter den af Apostlene til Forsfatter, som ikke med egne Dine har seet, ikke med egne Dren hørt sin Lærer og Mester — vel give Apostlene os i Behandlingen af de christelige Dogmer allerede Billedet af den theologiske Forskjellighed, som siden har karakteriseret den christelige Kirke osv., men alligevel skal I betragte den hellige Skrift som eneste Norm for Ederes Tro . . . monne de da ville mene, at vi talede for Alvor eller at vi dreve Gjael med dem? mon de nogeninde ville kunne forene en saadan Anstuselse af den hellige Skrift med Tro paa dens guddommelige Herkomst? Nei! bliver det tvivlsomt om Paulus har opfattet Jesu Lære i dens Ræghed og Reenhed, kan han da ikke

maaffee have givet os et urigtigt Begreb om Hensigten af Jesu Død? kan han da ikke have overdrevet sine Forestillinger om Jesu Person's Høihed?" osv. (S. 237 fgg). Denne Maade at fremsætte sine Indvendinger paa, som Spørgsmaal henvendte til menige Christne, greb Prof. Clausen strax, og erklærede den for „aldeles illegal i Videnskabens Republik, hvor ingen Jury af agtbare Borgere mænd kan erkjendes som competent Dommer-Autoritet" (Nyt theol. Bibl. X S. 276), og under denne skarpe Kritik over Maaden, hvorpaa Indvendingerne vare fremsatte, undlod han aldeles at indlade sig paa Sagen selv. Imod denne Afvisning tog saavel Provst Engelbreth til Gjenmæle (Nyt Theol. Bibl. XII 1827) som Stiftéprovst N. Møller (Smits's XI), hvilke Indlæg atter afnødte Clausen et Svar, men uden at kunne bringe ham til at forandre Stridsmaaden. Med Hensyn til de af Engelbreth paaanfede haarde Udtryk om Luther, indrømmede han, at „Ord som „syfophantist Consequentsmageri" „uforsømligt Had" sagde mere end de burde og mere end han vilde sige" (Nyt theol. Bibl. XIII 1828); men med denne Indrømmelse meente han ogsaa fuldstændig at have afvæbnet Indsigelsen, og gif derpaa atter over til sit Indlingsemne „at fremstille Hovedtrækkene af den endnu i vore Dage stedse faststaaende Typus for den theologiske Polemik, som i intet væsentligt afviger fra den, der i Middelalderen udrettede saa store Ting, og intet væsentligt har tilfælles med den sande videnskabelige Polemik".

Denne literære Feide har ført os nogle Aar frem i Tiden, men vi vende atter tilbage til Stridens Hovedemne, Forholdet mellem Grundtvig og Clausen, der for Diebliffet blev fulgt med den meest spændte Opmærksomhed. I Kjøbenhavn mere end noget andetsteds havde Clausen Stemningen afgjort for sig, især da en Mand, om hvem man mindst skulde have

ventet det, den Mand, der hidtil var optraadt som kirkelig Christendoms Talsmand i Kjøbenhavn, da J. P. Mynster temmelig utvetydig traadte over til Clausens Side. Efter sin sædvanlige Maade at komme frem med hvad han offentlig havde at sige, behandlede han dette Emne i en Prædiken „Om den christelige Viisdom“ paa tyvende Søndag efter Trinitatis over Dagens Epistel Eph. 5, 15—21, og udtalte sig her saa tydeligt, at Ingen kunde misforstaae ham, om Grundtwigs og om Clausens Færd. „Naar vi skulle handle — saaledes faldt hans Ord — skulle vi jo dog ikke fare frem iblinde, ikke uilksomt følge vort svage, vort saa ofte bedragne Hjertes Tilskyndelser, men vi skulle skjonne hvad der er Herrens Villie, og vi skulle kjøbe den beleilige Tid; og hvorledes kunne vi dette, dersom Gud ikke giver os Forstand, eller dersom vi ikke bruge, hvad Gud giver? Dersom Du ikke vil dette, hvor sønderrevet vil da dit Bæsen, hvor sorgelig, hvor fordærvelig vil da ofte din Idræt være! Da vil Du idag med Hæftighed antage, hvad Du imorgen vil forfaste, da vil Du idag paastaae, hvad Du imorgen vil kalde tilbage, idag foretage, hvad Du imorgen vil fortryde, Du vil gjøre alt til den ubeleilige Tid paa den ubeleilige Maade; og saaledes vil Du give ikke blot Dig selv, men det Hellige, Du vil forsvare, til Spot for Daarer og Ildesindede. Thi sandelig! ligesom saadanne Mennesker i ethvert Forhold kun afstedkomme Forstyrrelse, saaledes blive de ogsaa ofte, om end imod Vidende og Villie, Christi Korsets Fjender; de give en Forargelse, som de ikke igjen kunne læge, de vække en Tvedragt, som de ikke igjen kunne stille“. — Det var altsaa om Grundtwig; om Clausen hed det derimod: „See Veien til Sandhedens Erkjendelse, til Troens Eenhed er lang og vanskelig, og vi støde alle an i mange Ting; lader os hjælpes ad, at vi kunne komme altid videre, og naar Noget tilbyder

og Noget, som skulde tjene os til Fremgang i Erkjendelse i Buisdom, da lader os prøve Alt og beholde det Gode, men sky det Onde under alle Stikfælsler".*) — Dette Dage efter holdt Grundtvig en Prædiken om, „den christelige Kamp“ ligeledes over Dagens Epistel Eph. 6, 10—17, der især i Begyndelsen indeholdt bestemte Hentydninger til den mynsterste. „Brødre, vi have Kamp; saa siger Apostelen til sine Medchristne, og formaner dem paa det Alvorligste til at fare i Harnisk, saa at de i Guds fulde Rustning kunne møde Fjenden. Brødre, vi have Kamp! dette maa da, Christne Benner, være det store Alvors Ord, hvormed vi tiltale hverandre, saasandt vi ellers vil bevare Broderskabet med Apostelen. Lad da kun Verdens Præster og Propheter raabe: Brødre, vi vil have Fred, Verdens Fred, hvad det saa end skal koste! Lad dem kun høste Verdens Priis for Mildhed og Sagtmodighed, for Buisdom og Kjærlighed! lad dem kun hellige og velsigne Verdens Had og Forbittrelse imod os, fordi vi som Frelseren vidue om den, at dens Gjærninger ere onde! Rolig og frimodig sige vi da: Brødre, vi maae og vi vil have Kamp i Herrens Navn, vi vil det vistnok ikke, fordi Kampen er behagelig, ei fordi vi fattes den høie Buisdom, at det er langt mageligere, medens Fjenden raser, at sidde med Hænderne i Skjød, end i aaben Mark at gaae ham paa Klingen; nei visfelig, ei derfor vil vi have Kamp, men fordi vi see af Herrens Ord, og af Christen-Folkets store Revnetsløb, at Kampen er uundgaaelig, naar vi ikke som Krystere vil rømme fra Sandheds, for vor Herres Jesu Christi og hans Korsets Banner" *).

Dette Ordskifte fra Prædikestolene, der saaledes fulgte

*) J. P. Mynster, Den christelige Buisdom. 1825. S. 8 og 15.

*) N. F. S. Grundtvig, Den christelige Kamp 1825. S. 3—5.

Slag i Slag mellem de to egentlige Hovedmænd for den kirkelige Udviſling i Landet, var i Grunden af langt større Betydning end man maaffee i Dieblillet tillagde det. At Mynster ikke onſtede noget aabent Brud med Nationalis men, kunde ikke være Grundtvig ubekendt; det havde han nokiem viſt under ſin præſtelige Virksomhed i Kjøbenhavn, det havde han viſt ſom Medlem af Universitets-Direktionen, da han ſom ſaadan havde væſentlig Andeel i Prof. Clauſens Anſættelſe; men et andet Spørgsmaal var, naar det var kommen til et aabent Brud, om han ſaa dog ikke afgjort og beſtemt vilde ſlutte ſig til den kirkelige Side, hvor meget han end mueligviis miſbilligede Grundtvigs Optræden. „Dr. Mynſter behøvede kun — ſkrev denne nogle Aar ſenere *) — lidt for at have givet mig det offentlige Bink om, at han vilde behandle Prof. Clauſen ſom en vildfarende Broder, og mig ſom en af Chriſti Korjes Fjender, blot et ſaadant offentlig Bink derom ſom det, alle Læſere har fundet i hans Prædiken om den chriſtelige Viſdom, ſaa vilde jeg ſtrar ſhionnet, at en Friſtad i Iſrael tjente baade mig og mine bedſt, ſaa længe den Ypperſte-Præſt levede, og den danſke Statskirke kunde da neppe være mig ſaa dyrebar, at jeg for dens Skyld vilde opoffre min borgerlige Rolighed. Nei, det vilde jeg have forlovet, og Dr. Mynſter har viſt erfaret, at det er gaaet Mange af vore ſælleds Læſere, ſom ei er ſaa, omtrent lige dan, og deſaarfag protesterer jeg for Hiſtorienſ Domſtol mod enhver Bedømmelſe af „Kirkenſ Gjenmæle“, ſom gaaer ud fra den Forudſætning, at jeg ſkulde tænkt, Dr. Mynſter, naar det gjaelt, vilde hellere have Kirke-Samsund med Prof. Clauſen end med mig; thi under den Forudſætning, kunde „Kirkenſ Gjenmæle“ nok være ærligt meent, men neppe fri

*) Om Religionsfrihed (Slutning). Supprimeret Haandſkrift.

kjendes for en Ubefindighed, der lidet passede sig for en Mand i mine Aar og af min dyrekjøbte Erfaring". Mynsters Ansættelse var saa stor, at man allerede dengang kan betragte ham som Statskirken aandelige Overhoved; mange især af de høiere staaende Embedsmænd i Hovedstaden hørte til hans Menighed, og en Kjendelse af ham var derfor i flige Sager af overordentligt Bægt saavel i Regjeringscollegierne som i Domstolene. Havde Mynster forenet sin Stemme, om ikke med Grundtvig, saa dog med Engelbreth, N. Møller eller andre Præster af den ældre Skole, saa vilde uden al Tvivl Rationalismen i Lærerstanden statskirkelig været knækket; men da han bred Staven over Grundtvig og undskyldte Clausen, nu blev Stillingen en ganske anden, og Grundtvigs Løsen blev fra den Tid: en Opgivelse af Statskirken. Tidligere havde han tænkt sig som en rimelig Udgang af Striden, at Clausen var bleven forflyttet til det philosophiske Facultet, „hvor Gamborgs Ratheder ordentlig syntes at vente paa ham"; men skulde Clausen vedblive at staae som Lærer i Kirkeskolen, ansaae han fuldstændig Religionsfrihed som den eneste Udvei, hvad han ogsaa udtalte kort efter i sine „Spørgsmaal til Danmarks Lovkyndige": „Jeg har altid omhyggelig stræbt at vise, at den Kirketvang og det Tungebaand man gjerne vilde indbilde Folk jeg yndede, netop er hvad jeg ønskede afskaffet, og det maa derfor være mit Spørgsmaal til de Lovkyndige, om de ikke tro som jeg, at en Religionsfrihed omtrent som den engelske, kun lidt videre udstrakt og lidt bedre ordnet, lod sig forene med Konge-Loven, og vilde som et dansk Sonoffer tillægge en Trætte, der, om den end ikke er farlig for Staten, dog er skadelig" *).

*) Grundtvig, Vigtige Spørgsmaal til Danmarks Lovkyndige 1826 E. 38.

vigtighedsløshed, der aflagde Eden, uagtet han, idet hans Bekjendelsesbøger gjenfandt de væsentlige Troesord, dog ikke i samme kunde erkjende et i alle Dele det Udtryk for den guddommelige Sandhed".*) Imod Indlæg fra Juristernes Side skrev J. Chr. Lindberg skrift: „Hvad er Christendom i Danmark“, hvori først gjennemgik Paulsens Bog og især dennes Betragtmaade af Bispernes Hyrdebrev fra 1817 som en au-
 ß Fortolkning af hele den ældre Lovgivning. Denne og havde en anonym Recensent af Paulsens Skrift i „Litteraturtidende“ 1826 ganske givet sit Samtykke, idet udog erklærede: at Hyrdebrevet „i Grunden ophæver
 Idre Lovgivnings Bestemmelser om en kirkelig Tærenorm Siden af den christelige Religions Hovedkilde, idet den samme en Udtydning, der er aldeles modsat hine Be-
 telser hele Aand og historisk visse Hensigt.“ Denne se Paastand gjorde netop Lindberg Seiren let; blev det g indrømmet, at Hyrdebrevet var „aldeles modsat de Bestemmelser hele Aand og historisk visse Hensigt“, saa det en Selvfølge, at en Erklæring af en saa tvivlsom lighed som et bispeligt Hyrdebrev derved maatte dom-
 sig selv; medens Paulsen havde udtrykt sig med større gthighed, og kun villet bruge Hyrdebrevet i Forening med versfende Praxis som en authentisk Fortolkning af hvad ster hans Mening var usikkert og tvivlsomt i de ældre mmelser. Imod Ørstedes Paastand bemærkede Lindberg: endt jeg ingeniunde vil nægte, at der i den augsb.
 kan gjøres Forskiel mellem vigtigere og mindre vigtige, sigere og mindre væsentlige Sætninger, og mener at eto antyder denne Forskiel ved de Udtryk: *damnare*,

rejicere og improbare fordomme, forlæste og forsage, kan den bruger om forskellige Arter af vildfarende Lærdomme, saa kan jeg dog nægte, at den indeholder noget Uvæsentligt Fordi ikke alt i Bibelen er himmelsk Lære, deraf kan man ingenlunde slutte, at der i Symbolet skulde indeholdes Noget som ikke er himmelsk Lære . . . Naar Kirken afgiver sin Troesbekendelse, erklærer den, hvilke Sætninger den regner for Christendommens væsentlige Sætninger, kun dem oplægger den i sin Troesbekendelse, som altsaa i Korthed meddeleer Hovedindholdet af de Christnes Tro, fremstiller Hovedsætningerne af den himmelske Lære, som er udviklet i Bibelen" (S. 100—5). — Lindberg behandlede Spørgsmaalet om Symbolernes Gyldighed i Danmark ganske i Almindelighed, men hans Formodning laae nær, at Drste b havde skrevet sin Afhandling med særligt Hensyn til den Rets sag, som dengang forevode for Domstolene, naar man mod Slutningen af det Stykke læste som dets Resultat: „I Almindelighed bør selv De der have Tilsyn med Læreembedets Forelse, som De der have at domme i de deraf opstaaede Sager, være tilbøjelige til den mildeste og hjærligste Forklaring af Alt som der taaler en saadan, og indstrænke Forfølgelse og Fordømmelse for Branglere inden de snævrere mulige Grændser. Det var fra denne Side Grundtvig fornemmelig dog Sagen i sine „Vigtige Spørgsmaal til Danmarks Lovkyndige 1826, foranledigede ved, at „Dette, som beklæder et af de vigtigste juridiske Embeder i Landet, og beklæder desuden vor juridiske Literatur et Hoisæde, der lettelig kunde gjøre Stemme til et Drakelsprog, ikke har taget i Betænkning, tidlig og saa lydelig at ytre sin Partsskhed for min Part.“ Han gjorde her først opmærksom paa, at Spørg

*) Jur. Tidsskr. XII, 1. S. 287.

t i denne Sag ikke dreiede sig om de symboliske Bøgers Ghed, da det ikke var ham, der havde anlagt sin Modre for Retten, tværtimod forsikrede han: „Jeg gjorde alt til at undgaae Rettergang om Religionen, som altid er en religiøs Sag, og maa, under en saadan religiøs Gjæring den nærværende, tit mishage Regjeringen“; nu da han end var den Anlagende, saa var Spørgsmaalet nærmest hvorvidt han havde juridisk Ret til at gjøre hvad han havde gjort, og derom udtalte han sig her saaledes: „Min Udsætning er, at Angreb paa falsk Lærdom er Præstens Embedspligt. Ingen Præst i Danmark kan tiltræde sit Embed, uden først efter Ritualet høitidelig at sværge, at han blot selv vil fly og fly (*fugere et detestari*) falsk Lærdom, men ogsaa af alle Kræfter (*pro virili*) angribe og bestræbe den (*impugnare*), og heller lade sit Liv end at give sig for de dogmatisk og fanatiste Sætninger (*dogmata*) sit Samtykke Den mod falsk Lærdom er altsaa Præstens Pligt, og da den nu ikke engang har denne Forpligtelse tilfælles med teologiske Professorer eller andre Religions-Lærere, saa er Kampen mod falsk Lærdom udelukkende hans Embedspligt.“

Var derfor i denne Sag hans første Spørgsmaal til de retsvidende: „Kan en Embedsmand for sin Embedspligt stævnes som Injuriant?“ — I det andet Stykke, hvormed Dr. Orsted afsluttede hiin Afhandling, bemærkede denne med Hensyn til Grundtvigs Utringer: „Han syntes at antage, at jeg har ikke afgivet et Botum i den Injuriesag mellem Hr. Professor og ham, der for Tiden staaer for Retten men vilde have fundet det høist upassende, at indlade mig paa specielle Spørgsmaal, hvorom hans Forsvar i hiin Sag sig, og som aldrig forhen har været sat i Bevægelse.“*)

vat Person, men kun Regjeringen til Ansvar. Det var, ~~han~~
 ogsaa Orsted havde bemærket, en ny og ~~enestaaende~~
 fattelse af Forholdet, og unægtelig havde han her ~~Præstens~~
 Præstedens Ord, der i den omhandlede ~~Præstens~~
 lyder saaledes: *„Tertio serio et sancto voveo, quod non
 tunc velim fugere et detestari doctrinam verbo de
 adversam, sed etiam velim eandem pro virili impug-
 sanguinem potius fururus, quam dogmata falsa et sa-
 approbaturus.* Det kunde inidertid paa den anden ~~side~~
 neppe ontvies, at Retten ikke vilde hende denne ~~Dpfattelse~~
 for gyldig efter den sædvanlige juridiske Praxis at forstaa
 Lovens Ord, ikke som de lyde, men som man mener, de vilde
 og burde have lydt under andre Læder og andre Forhold.
 I sin Fortolkning af den anførte Sætning i Embedsæden som
 Hof- og Stads-Retten til det Resultat, at Præsten maatte
 henvende sig skriftlig til de overordnede Autoriteter, naar der
 i Embeds Medfør vilde paatale falsk Lærdom; fremtraadte
 han offentlig som Forfatter imod en trykt Bøg, saa kunde
 han ikke stybe sig ind under sin Embeds-Ed, men maatte
 som privat Mand staae til Ansvar for Domstolene. Det
 rimelig man end maaskee vil finde denne Dpfattelse af For-
 holdet i og for sig, saa er det vist, at det Inuet var i Lovens
 Ord som kunde give den Medhold, og at ethvert Forsøg
 paa nødvendig maatte mislykkes. Naar der saaledes i
 misserne fornemmelig lægges Vægt paa, „at der paa
 Tid, Præste-Eden blev forestrevet, formedelst Censures
 lettelig kunde udfomme noget Skrift her i Landet, som
 holdt Lærdomme, der afveeg fra dem, Præsten efter
 skulde haandhæve“ og fremdeles „at det ligger i Sagens
 tur, at det ei kunde gøres Medlemmerne af en saa
 Stand til udbortes Kaldspligt at optræde som Forfatter
 Bærker mod falsk Lærdom“ — da er dette Raisonnement

som Lovfortolkning aabenbar yderst svagt. Naar der
 Bægt paa Censurens Ophævelse, saa kunde deraf
 ingt større Foie drages den Slutning, at hiin Præster-
 orpligtelse derved havde faaet en langt større Betyd-
 end at den derved skulde være gjort overflødig. Naar
 imdeles hedder, at hele Præstestanden umuligt kan have
 aldspligt at optræde som Forfattere, da var det heller
 afstaaet, men kun sagt, at Eden aldeles intet indeholdt
 laaden, hvorpaa Præsten skulde opfylde denne Pligt at
 : falsk Rærdom, og at han altsaa, naar han ellers følte
 l det, ogsaa kunde gjøre det ved at optræde som For-

Den 10 April 1826 afgav Hof og Stadsretten sin
 lse, der lød paa, at „den af Indstævnte Grundtvig ned-
 laastand om nærværende Sags Afviisning, kan ikke
 Medhold“; og denne Kjendelse blev af største Be-
 , da Grundtvig strax efter fandt sig besværet til at ned-
 sit Embede i Statskirken, som han ikke troede længer
 fre at kunne beklæde. Dette Stridt var Mange paa-
 e, og det blev strax meget forskjellig bedømt. Jørgen
 , der altid var meget rask til at udtale sin Dom, skrev

„Grundtvig forekom os aldrig større end da han
 i Stranken mod Clausen, men heller aldrig mindre
 han nedlagde sit præstelige Embede, fordi han skulde
 en Injurieproces“*). Han betragtede nemlig dette
 Unddragelse fra Kampen, som en Rønning fra Kor-
 inner, endstjondt Grundtvigs senere Forhold noksom
 t det ingenlunde var hans Mening. Han havde som
 som Præst i Jesu Christi Kirke, nedlagt sin Ind-
 uod Prof. Clausen, men meente dermed tillige at fyl-
 : en statskirkelig Embedspligt. Da nu den afgivne

Kjendelse viste, at Ketten vilde behandle den hele Strid som en privat Sag, der var Statskirken som saadan fuldkommentligeapldig, ansaae han det for sin Pligt at opgive sin statskirkelige Embedsstilling, for som fri Præst at stride den aandelige Strid. „Naar vi ikke vil krybe overtvært med Statskirken, — skrev Grundtvig kort efter — da er vi nedt til at bestride det Antichristelige i den, men vi skal dog ret med Flid vise, at det hverken er af Hersekyge eller for Kjødgydernes Skyld, saa vi ikke alene ønske Antichristen borgerlig Religionsfrihed, men overlader ham, hvis Dyrigheden det tillader, gjerne hele Statskirken, naar vi blot maa have Lov til at gaae ud og bygge os et lille christeligt Bedehuus.“^{*)}

I de Dage Grundtvig nedlagde sit Embede, fejredes det overalt i Danmark en Jubelfest, henlagt til Pinsedagen 1826, nemlig Christendommens tusindaarige Jubelfest i Danmark. En populær Fortælling „Om Kong Harald Klavs Daab, et Skrift for den danske Borger og Bonde, udgivet ifølge Kgl. Befaling“ af Biskop Münter, skulde gjøre Menigmand bekendt med Festens Anledning, men saavel denne lille Bog, som den „Samling af Prædikener“ der i den Anledning blev udgivet af Kjøbenhavns Geistlighed, tjænt kun til at vise Tidens aandelige Armod midt under den pætre Pomp. Glæden over at „Jesu blide Lære fra den Tid at havde formildet Hedningernes vilde og roa Sæder“, dæmpedes ved den Betragtning, at „Christendommen som Anægar forkyndte den, kun var indskrænket og ufuldkommen“, og de fleste ventte heller med Stiftsprovst H. G. Clausen Blikket mod de kommende Aarhundreder, „da Jesu Lære vil erkjendes i sin simple elstværdige Skjønbed, da man vil ophøre at stride om Læresætninger, der kun beroe paa Mennesketant og Misdyndning af Skriftens Ord, da

*) Theol. Maanedsskrift XIII S. 208.

ernuustig christelig Tro vil blive herskende". Ogsaa ved denne anledighed var det Grundtvig, som reneft forstod at udtale de kristelige Toner, der gjennem Aarhundreder havde rort sig i folkehjertet; hvad han fornemmelig viste ved mellem „Psalmer til Jubelfesten" atter at opfriske den ældgamle Dagviser: „Den signede Dag, som vi nu see, Af Havet til os opkomme", opfrisket som en Takkesang for det Aandens Lys, som nu i tusind Aar havde skinnet over Danmark. — Ved samme Jubelfest havde atter samtlige Biskopper udstedt et Hvrdebrev *Epistola encyclica ad Clerum, jussu et sumpto Regio*, forfattet af Fr. Münter, medunderskrevet af General-Superintendent Adler, af Biskop Fr. Plum i Fyen, P. D. Bossen i Volland, J. Bloch i Viborg, A. Birch i Aarhus, E. D. Rosoed i Ribe, N. Jansen i Aalborg, St. Tetens paa Als. Brevet indeholder Betragtninger over de femtuhundredte tusind Aar, samt en Skildring af den Begivenhed, der havde foranlediget Festen; det dvæler ved Klager over Kirkens Tilstand og udtaler følgende Dom over Datidens Kirkestrib. „Under de theologiske Meningers Trætte høres der i den evangeliske Kirke ikke sjælden Stemmer, som helst maatte holde stille. Paa den ene Side badler man dem, som holde fast ved gamle Theologers og Lærebøgers Meninger og Sætninger ivrigere end Modstanderne synes om; paa den anden Side blive de, som i Skriftens Fortolkning og Dogmernes Udvikling gaae af fra de vante Veie, skændt de hellige Christi Navn i Hæder, angrebne med Haansord og Insulturier, som om de vare den hellige Religions Fjender, og behandledes som vantro og ugubelige; ja de samme Folk udtale ikke sjælden en almindelig Fordømmelses-Dom over det attenste Aarhundredes Theologer, som om de alle nedbrød Christi Rædighed, som om der ikke mellem dem kunde nævnes ubimærkede Lærere og Betjendere Dog ogsaa disse gif

ventet det, den Mand, der hidtil var optraadt som kirkelig
 Christendoms Talsmand i Kjobenhavn, da J. P. Mynster
 temmelig utvetydig traadte over til Clausens Side. Efter sin
 sædvanlige Maade at komme frem med hvad han offentlig
 havde at sige, behandlede han dette Emne i en Prædiken
 „Om den christelige Viisdom“ paa tyvende Sen-
 dag efter Trinitatis over Dagens Epistel Eph. 5, 15—21,
 og udtalte sig her saa tydeligt, at Ingen kunde misforstaae
 ham, om Grundtvig og om Clausens Færd. „Naar vi skulle
 handle — saaledes faldt hans Ord — skulle vi jo dog ikke
 fare frem iblinde, ikke uilsomt følge vort svage, vort saa ofte
 bedragne Hjertes Tilskyndelser, men vi skulle kjonne hvad det
 er Herrens Villie, og vi skulle skjoe den beleilige Tid; og
 hvorledes kunne vi dette, dersom Gud ikke giver os Forstand,
 eller dersom vi ikke bruge, hvad Gud giver? Dersom Du
 ikke vil dette, hvor sonderrevet vil da dit Væsen, hvor sorg-
 lig, hvor fordærvelig vil da ofte din Idræt være! Da vil
 Du idag med Hæftighed antage, hvad Du imorgen vil for-
 kaste, da vil Du idag paaftaae, hvad Du imorgen vil falde
 tilbage, idag foretage, hvad Du imorgen vil fortryde, Du vil
 gjøre alt til den ubeleilige Tid paa den ubeleilige Maade;
 og saaledes vil Du give ikke blot Dig selv, men det Hellige,
 Du vil forsvare, til Spot for Daarer og Idefindede. Ht
 sandelig! ligesom saadanne Mennesker i ethvert Forhold kun
 afstedkomme Forstyrrelse, saaledes blive de ogsaa ofte, om end
 imod Vidende og Villie, Christi Korsens Fjender; de give en
 Forargelse, som de ikke igjen kunne læge, de vække en Tve-
 dragt, som de ikke igjen kunne stille“. — Det var altsaa om
 Grundtvig; om Clausen hed det derimod: „See Veien til
 Sandhedens Erkjendelse, til Troens Eenhed er lang og van-
 stelig, og vi støde alle an i mange Ting; ladet os hjælpes
 ad, at vi kunne komme altid videre, og naar Noget tilbyder

os Noget, som skulde tjene os til Fremgang i Erkiendelse i Wiisdom, da lader os prøve Alt og beholde det Gode, men sky det Onde under alle Skikkelser".*) — Dette Dage efter holdt Grundtvig en Prædiken om, „den christelige Kamp“ ligeledes over Dagens Epistel Eph. 6, 10—17, der især i Begyndelsen indeholdt bestemte Hentydninger til den mynsterste. „Brødre, vi have Kamp; saa siger Apostelen til sine Medchristne, og formaner dem paa det Alvorligste til at fare i Harnisk, saa at de i Guds fulde Rustning kunne møde Fjenden. Brødre, vi have Kamp! dette maa da, Christne Benner, være det store Alvors Ord, hvormed vi tiltale hverandre, saasandt vi ellers vil bevare Broderskabet med Apostelen. Lad da kun Verdens Præster og Propheter raabe: Brødre, vi vil have Fred, Verdens Fred, hvad det saa end skal koste! Lad dem kun høste Verdens Priis for Mildhed og Sagtmodighed, for Wiisdom og Kjærlighed! lad dem kun hellige og velsigne Verdens Had og Forbittrelse imod os, fordi vi som Frelseren vidne om den, at dens Gjerninger ere onde! Rolig og frimodig sige vi da: Brødre, vi maae og vi vil have Kamp i Herrens Navn, vi vil det vistnok ikke, fordi Kampen er behagelig, ei fordi vi fattes den høie Wiisdom, at det er langt mageligere, medens Fjenden raser, at sidde med Hænderne i Skjød, end i aaben Mark at gaae ham paa Klingen; nei visstelig, ei derfor vil vi have Kamp, men fordi vi see af Herrens Ord, og af Christen-Folkets store Levnetsløb, at Kampen er uundgaaelig, naar vi ikke som Krybskæret vil rømme fra Sandheds, for vor Herres Jesu Christi og hans Korsets Banner" *).

Dette Ordskifte fra Prædikestolene, der saaledes fulgte

*) J. P. Mynster, Den christelige Wiisdom. 1825. S. 8 og 15.

*) N. F. S. Grundtvig, Den christelige Kamp 1825. S. 3—5.

den christelige Kirkes Fjender og Guds Ords Foragter i Landet"; „at hans protestantiske Kirke er et Afgudstempel- og ktesl., skulde dømmes som Injuriant og Urespektønder. Afgaaende Bestyldningen for falsk Lærdom, da beraabte han sig paa, hvad man ser af Præmisserne til Dommen: „at den samme Lære (han førte) i det Væsentlige, efter hvad der under Sagen er oplyst, ikke blot hyldes af Landets svækkede geistlige Embedsmænd, men endog udtrykkelig har været fremsat i det af Rigets samtlige Biskopper til alle Landets Præster udstedte Hyrdebrev, der forend dets Besjendtgjørelse, har været forelagt Hans Majestæt, som derefter har tilladt, at det, saaledes som det var affattet, maatte uddeles blandt Geistligheden". Grundtvig besvarede aldeles ikke Clausens Indlæg, men nedlagde paany Paastanden om Sagens Afvisning, støttet til, at der, efterat hiin Kjendelse var affagt, var meddeelt ham „Afsked i Raade". Retten kunde imidlertid heller ikke gaae ind herpaa, da Sagen efter dens Formening var reent privat, og altsaa ikke angik Grundtvigs Forhold som Embedsmand men kun som Forfatter. Grundtvig lod altsaa Clausens Indlæg ubesvaret. „Havde det været mig om at gjøre at blive frikjendt — saaledes udtalte han sig nogle Aar senere om sin Betragtning af Sagen — da formoder jeg, det vilde lykkedes mig, naar jeg vilde paatage mig at besvare de saakaldte fornærmelige Udtalelser var, juridisk talt, og begrundet i Professorens Udtalelse om den danske Statskirkes Lærdom og Forsatning, hvis Tjenere vi begge skulde være, men herom var det mig slet ikke at gjøre, og da det efter min Anskuelse slet ikke kunde undlades, naar jeg vilde beholde mit Embede, saa nedlagde jeg dette, og læste siden ikke engang Modpartens Indlæg, endfige at jeg skulde have besvaret det, eller engang tilladt mine Venner at gjøre det for mig. . . . Min Hovedtanke var imidlertid kun den, at

jeg aldrig havde tænkt paa at formindste Prof. Clausens borgerlige Agtelse, men kun hans kirkelige Ære og Agtelse, saa jeg kunde under den gale Bending, Sagen havde taget, ei gjøre noget bedre end lade Professorens vinde, og saa see til hvad han dermed i Grunden havde vundet" *). Retten gif i sin Bedømmelse ud fra at Sagen var en almindelig Pressesag: „Her er ikke Spørgsmaal om Indstævntes Ret til at fremstaae som Modstander af den Lære, som Citanten i sit Skrift havde fremsat, hvortil Enhver, endog uden ved Embedsæd at være paalagt saadant, maatte være berettiget; men Spørgsmaalet gaaer alene ud paa, om han ved at bestride Citantens Lærdomme, har betjent sig af utilbørlige og fornærmelige Ubladelser mod denne“. Retten tog derfor aldeles intet Hensyn til de ældre statskirkelige Bestemmelser, men holdt sig alene til Pressesforordningen af 27 Sept. 1799, der tillader fri Discussion i trykte Skrifter om religiøse Gjenstande, naar disse blot ikke gaae ud paa at nedbryde Læren om Guds Tilværelse og den menneskelige Sjæls Udødelighed, og Stribenten isøvrigt ikke tillader sig at „laste og forhaane“ den kristelige Lære. I Henhold her- til maatte Retten ansee Citantens Paastrand for velgrundet, at de mod denne brugte fornærmelige Ubladelser erklæredes „døde og magtesløse,“ men af Hensyn til, „at Indstævntes Angreb ifkun hidrører fra Jver for det, som han anseer for det Rette, at det ikke har været hans Tanke at ville frænke Citantens borgerlige Ære eller bedømme hans Sindelag og Hensigt“ — saa bestemtes Straffen til en Mulkt af 100 Rbd. samt Processens Omkostninger. Denne Dom blev affagt d. 30 Oct. 1826. Dens svareste Følge var, at Grundtvig der-

*) R. F. S. Grundtvig, Om den Clausenske Injuriesag, 1831. S. 10 fg.

Sagen var altsaa kommen under Juristernes Behandling, og skjøndt det rigtignok var i Form af en Jurisproced, der altsaa egentlig kun meget løst betørte Hovedmomentet, saa betragtede man den i Almindelighed dog som noget ganske andet, som et Spørgsmaal om hvorvidt Staten fremdeles skulde have de gamle kirkelige Værdoms-Forskrifter, og derved reise uoverstigelige Skranter for Tidens fremadstridende Oplysning. Den første Jurist, der literært bragte Spørgsmaalet paa Bane, var Prof. Paulsen i Kiel, i et lille Skrift „Bemærkninger over den danske Kirkes symboliske Bøger fra den kirkeretlige Synspunkt“; han søgte hert at godtgjøre, at det stred mod Protestantismens Princip at opstille ufravigelige Værdomsforskrifter, samt at dette Princip ogsaa i Praxis var anerkjendt i den danske Kirke, i hvilken Henseende han forremmelig beraabte sig paa Bisperues Hvrdebrev fra 1817 som en authentisk Fortolkning af de danske Præsters og Væreres Forpligtelse. Det samme Spørgsmaal behandlede Statsraad Ørsted i sin bekjendte Afhandling: „Behøver den danske Kirkeforfatning en omgribende Forandring“*), der rigtignok efter Titelen lod formode en mere omfattende Undersøgelse, men som dog væsentlig dreiede sig om det samme, om de symboliske Bogers retslige Gyldighed. Han kunde ikke være enig med Paulsen i, at den blotte Praxis kunde afgjøre en bestemt Regel, men fandt i selve Edens Ord det rette Udgangspunkt for dens Forstaaelse, og kom derved til det Resultat, at „det vilde være skammeligt Spilfægteri, dersom Regeringen vilde tillade sig at sværge denne Ed uden Overbeviisning om, at der saavel i Skriften som i de symboliske Bøger fandtes en himmelsk Være . . . men paa den anden Side vilde det være høist uretfærdigt, om man vilde bestræbe den for

*) Juridisk Tidsskrift XII. 1 og 2.

Uvigtighedsløshed, der afslagde Eden, uagtet han, idet han
 i Kirkens Bekjendelsesbøger gjenfandt de væsentlige Troes-
 sandheder, dog ikke i samme kunde erkjende et i alle Dele
 tydeligt Udtryk for den guddommelige Sandhed".*) Imod
 disse Indlæg fra Juristernes Side skrev J. Chr. Lindberg
 en Skrift: „Hvad er Christendom i Danmark“, hvori
 han først gjennemgik Paulsens Bog og især dennes Betragt-
 ningsmaade af Bispernes Hyrdebrev fra 1817 som en au-
 thentisk Fortolkning af hele den ældre Lovgivning. Denne
 Mening havde en anonym Recensent af Paulsens Skrift i
 „Danst Litteraturtidende“ 1826 ganske givet sit Samtykke, idet
 han endog erklærede: at Hyrdebrevet „i Grunden ophæver
 den ældre Lovgivnings Bestemmelser om en kirkelig Lærenorm
 paa Siden af den christelige Religions Hovedkilde, idet den
 giver samme en Udtydning, der er aldeles modsat hine Be-
 stemmelsers hele Aand og historisk visse Hensigt.“ Denne
 uheldige Paastand gjorde netop Lindberg Seiren let; blev det
 nemlig indrømmet, at Hyrdebrevet var „aldeles modsat de
 ældre Bestemmelser hele Aand og historisk visse Hensigt“, saa
 var det en Selvfølge, at en Erklæring af en saa tvivlsom
 Udvikling som et bispeligt Hyrdebrev derved maatte dom-
 me sig selv; medens Paulsen havde udtrykt sig med større
 Forsigtighed, og kun villet bruge Hyrdebrevet i Forening med
 den herseende Praxis som en autentisk Fortolkning af hvad
 der efter hans Mening var usikkert og tvivlsomt i de ældre
 Bestemmelser. Imod Ørsteds Paastand bemærkede Lindberg:
 „Hvortid jeg ingenslunde vil nægte, at der i den augsb.
 Konf. kan gøres Forskiel mellem vigtigere og mindre vigtige,
 væsentligere og mindre væsentlige Sætninger, og mener at
 selv antyder denne Forskiel ved de Udtryk: *damnare*,

*) Jurid. Tidst. XII I, S. 243.

ved i Henhold til samme Forordnings § 20 mistede sin Strikbefrielse og var hjemfalden Censuren.

Ingen af Parterne kunde egentlig finde sig tilfredsfulde ved denne Kjendelse. Rigtignok havde Clausen vundet, men det var for ham en saare ringe Vredsopreisning, at hans Modstander, der havde fremført en saadan Anklage imod ham, var bleven dømt i en lille Mulkt, fordi det ikke kunde siges om ham, der var ansat som Lærer i Statskirken, at han „lastede og haanede“ den christelige Lær. Grundtvig, der fra først af havde erklæret Injuriesagen for et stort Misgreb, kunde fra sin Side ikke ønske dens Fortsættelse og derfor kom Sagen aldrig for Høiesteret. Kort efter at Sagens Udfald var bleven bekendt, udgav Lindberg en „Bedømmelse af Rettens Kjendelse og Dom i Grundtvigs Sag“, der i høi Grad maatte vække almindelig Opmærksomhed, da en af Rettens Ræsesorer N. N. Spandet benyttede denne Leilighed til at afgive sin Erklæring om Sagen, stilet som Brev til Fors.: „At den af Clausen mod Grundtvig anlagte Sag ikke blev afvist, gjorde mig meget ondt, ikke fordi jeg troede, at Grundtvig kunde dømmes i nogen Straf for de af Clausen paaankede Udtalelser, eller disse ansees at qualificere sig til Mortification, men fordi jeg deels fandt, at det var uret, at en Præst skulde udholde en Injurieproces for hvad han havde foretaget sig til Opfyldelse af sin Embedspligt; deels frygtede for, at Afviisnings-Paastandens Forkastelse skulde bevæge Grundtvig til at resignere: noget han, som vi veed, ogsaa virkelig har gjort. Thi skøndt jeg ikke tør misbillige dette hans Skridt, kan jeg dog forsikre, at jeg blev inderlig bedrøvet derover, som vel ikke vil undre Nogen, naar jeg lægger til, at jeg ordentligviis hørte ham prædike hver Søndag og Helligdag, og havde ingen større Glæde end den jeg følte ved at høre ham.

Men var jeg misfornøiet med Kjendelsen, hvorved Sagen blev tillagt Fremme, da kan De nok begribe, at jeg endnu mindre kan være enig i den i Sagen affagte endelige Dom, ved hvilken Udblædser, som efter min Overbeviisning ere brugte med fuldeste Foie, mortificeres, og Grundtvig mul-teres for et Forhold, som jeg ikke kan andet end falde ulaste- ligt, ja endog finder at være i høi Grad prisværdigt. Denne Dom gjorde et saadant Indtryk paa mig, at jeg, som Medlem af den Ret, der havde affagt den, strax følte Trang til offentlig at yttre, at jeg ingen Deel havde i den". Det omtalte lille Skrift besad ganske den Skarphed og Klar- hed, den hensynsløse Dristighed, men ogsaa den tirrende Bit- terhed, der karakteriserer Lindbergs Polemik, og esterviste flaaende det fuldkommen Holdningsløse i Sagens Behand- ling. Hans Angreb mod Dommens Præmisses rettede sig fornemmelig mod to Punkter: „Hvorledes det er muligt for den resp. Ret at undgaae Hovedsagen, at bedømme Prof. Clausens Lære, naar den vil bedømme de mod Prof. Clausen i Anledning af hans Lære brugte Udblædser, bliver vanstelig at begribe, men er dog Rettens bestemt erklærede Mening. . . . Naar altsaa den resp. Ret ikke vil indlade sig paa at be- dømme om Prof. Clausens Lærdomme ere falske, saa begri- ber Ingen, hvorledes den kan bedømme om han er en falsk Lærer eller ikke; naar den resp. Ret ikke vil indlade sig paa at prøve hans Tale om Guds Ord, saa begriber Ingen, hvorledes den kan bedømme, om han i sin Bog er fremtraadt som en Guds Ords Foragter eller ikke" osv. Dette var det første Punkt, Lindberg dvælede ved, og det andet løb ud paa det samme, at nemlig en Undersøgelse om selve Lærdommen var aldeles uundgaaelig. „Ogsaa har den resp. Ret aldeles ikke taget Hensyn til det Standpunkt, hvorfra Pastor Grundt- vig har bedømt Prof. Clausens Lære . . . Af hans Ord er

det klart nok, at der i den hele Strid ikke bliver Spørgsmaal om Prof. Clausen har haft Ret til at trykke sit Skrift, og alene om han som theologisk Professor, som Præste-Lærd i Kirke-Skolen, har Ret til at føre saadan Tærdom som han har gjort. Der maa altsaa under Sagens Behandling for Retten spørges: ikke om Prof. Clausen har som Skribent overtraadt Trykkesfriheds-Forordningen, men om han som theol. Prof. har lært forsværligt" osv. Den Naade hvorpaa Rigets samtlige Biskopper i Præmisserne vare blandede ind i Sagen, undgik heller ikke Lindbergs skarpe Paatale: „Under den Forudsætning — at det er eller bliver oplyst, at Landets samtlige Biskopper i det Væsentlige dele Mening med Prof. Clausen — gjer jeg den Erklæring om Landets samtlige vedkommende Biskopper, at de ere falske Lærere, og kan under ingen Omstændigheder tage den tilbage"*) — Disse Ord bragte Biskop M u n t e r saaledes i Harnisk, at han angav Lindbergs Skrift for Cancelliet, og gav derved Anledning til at der under 27 Dec. 1826 blev meddeelt saavel denne som Spandet i Kongens Navn en Frettesættelse for deres Fremgangsmaade, hvori det for Lindbergs Vedkommende hed: „Vi have ikke fundet det aldeles nødvendigt at drage ham til Ansvar for Domstolene; derimod ville Vi, at vor Direction for Universitetet og de lærde Skoler, tilkjendegiver ham Bort allerhøieste Misbehag med hans Fremgangsmaade i det Hele, samt betyder ham, at han, hvis han oftere skulde gøre sig skyldig i en lige Adfærd, maa vente, at alvorligere Forholdsregler ville blive tagne imod ham". Prof. Clausen, hvem Sagen nærmest angik, henvendte sig til Universitets-Direktionen og Cancelliet med en Forespørgsel om han var

*) J. G. Lindberg. Den lgl. Lands-Overrets samt Hof- og Stadsrets Kjendelse og Dom. 1826 S. 80 og 84 fgd. 81.

d af sit Embedsforhold skulde sagsøge Lindberg, „som
 var i Flyvestrifter med en Myndighedstone, som hos en
 Candidat er uden Mæge i vor Litteratur, at overse
 med de groveste Bestyldninger“, og Udsesfor Spandet,
 erklærer de grundtvigste Udladelser, som ved Rettens
 ere mortificerede, for brugte med fuldeste Føie“. Da
 Uret overlod det til hans egen Beslutning, nøiedes han
 at offentliggjøre saavel sin Forespørgsel som Cancelliets
 ledsaget af følgende Erklæring: „Naar jeg har seet
 dninger, hvis Fornærmelighed kun opveiedes af deres
 lighed, ikke forelægges Regjeringen til lovmæssig Un-
 else, ikke fremsættes i videnskabelige Tidskrifter til
 ig Drøftelse, men udspredes i Flyvestrifter, der ikke
 forfeile Afdgangen til den blandede Mængde; naar jeg
 e ulige Kamp, overvældet af Manges forenede Angreb,
 t fra Dag til Dag — da var det vist ikke, fordi jeg smig-
 nig med det daarlige Haab, at denne Tale overalt og
 ieblikket skulde forfeile den tilsigtede Virkning — men jeg
 — fordi jeg ikke kunde overvinde mig til at tale, hvor de
 Betingelser fattedes til en værdig Strid i Sandhedens
 te: gjensidig Tillid til hinandens Retsindighed En
 Scene af Mørkets Aarhundreder kan blive gjentaget i
 Dage, men dens Virkning bliver ikke den samme som
 rdum var, og hvor tre Aarhundreder have kæmpet for
 der arbejder den religiøse Undersuelses Aand visse-
 ves“. *) Dgsaa Pastor Seerup i Gjerding følte sig
 n Leilighed breven til „at forene sin Stemme med de
 ige Dommeres i at misbillige Grundtvigs Fremgangs-
 “; han gjorde dette i en temmelig tom deklamatorisk
 men dog paa en saadan Maade, at Grundtvig neppe

maaskee i enkelte Dele af fra den vante Dei men det skulde være Grunden til, at ogsaa de rammes af Vatikanets Synstraale? Skjøndt rigtignok Religionen selv er alle Christnes fælles Eiendom, saa forstaaer det sig dog af sig selv, at ikke Enhver kan have en Mening om enhver Ting; derfor er det en Selvfølge, at Folk enten slet ikke forstaae theologiske Tvistigheder, eller, naar de søge at forstaae dem, tage Ordene i en ganske anden Mening end den hvori de ere sagte. Deraf opstaae de Forsamlinger, Separationer og Selter, der ikke sjælden blive farlige for Samsundet. Gud dog de Mennesker vilde betænke det, som i smaa Feitestrifter paa et Par Sider eller Blade, som Folk kunne lobe igennem, der ikke pleie at læse større Bøger, angribe deres Medstandere og søge at vinde Folk for deres Meninger. Ikke sjælden foregive disse Mennesker, at de drevene af deres Samvittighed tale Guds og Sandhedens Sag, og maaskee troe de det ogsaa selv; men sædvanlig tale de kun efter bedste Evne deres egen Sag. Det er nemlig Mennesker, som jage efter Folkegunst, som søge en smudsig Binding og derfor vilde føre sig Mængdens Uvidenhed til Nytte; det er Mennesker, som hige efter en rigtignok ublodig Martyrkrone, og hvem man med Tertullian, skjøndt rigtignok i en anden Mening, kan kalde „ikke-christelige Martyrer“. Dersom de alene søgte Sandheden, saa lad dem holde op med at forvirre Mængden med allehaande Flyvestrifter; men er det dem virkelig saa meget om Sagen at gøre, saa lad dem behene sig af andre Midler, der lettelig maatte frembyde sig i videnskabelige Skrifter, for at møde dem, der efter deres Mening nedbryde den sande Tro, og saaledes lette deres Hjerte“^{*)}. Det var altsaa Bispernes Ord, og Ingen kunde være i

^{*)} *Epistola encyclica ad Clerum* 1828. S. 41. 43.

vil om hvad der sigtedes til. Behøvede Tønen, den voldsomt
 rørende Tone i „Kirken Gjenmæle“ en Retfærdiggjørelse,
 kunde den ikke faae nogen fuldstændigere end ved Bispernes
 Hørbrev, thi sandelig det maatte være kommet vidt i Dan-
 mark, naar samtlige Biskopper turde vove offentlig uden videre
 stemple de Mænd, der talte Kirken og Kirkelærens Sag,
 som æreløse Styverfængere! Rigtignok hørte Bisperne selv
 de Gamle, der netop vare komne frem og holdtes oppe af
 Nationalismen, men de vilde dog neppe have vovet at tale i
 en Tone, dersom de ikke vare visse paa at have Stemmin-
 gen for sig, og var Stemningen en saadan, saa maatte der i
 sandhed djærve Slag til for at trænge igjennem. Vil man
 se, at Bisperne aldeles ikke udtalte nogen Dom over Sagen
 selv men kun over Maaden, hvorpaa den forsvaredes, da er
 det aabenbart, at de aldrig kunde have udtalt sig i den Tone
 der Forsvarsmaaden, dersom det ikke var Sagen selv det
 kaldt, skjøndt de manglede Mod til aabent at udtale det.
 Maar de fornemmelig forefaste disse Mennesker, at de strev
 paa Flyvestrifter og ikke mødte deres Modstandere paa
 Videnskabens Enemærker, saa beviste de derved netop selv,
 at aldeles at lade det videnskabelige Angreb i „Theolo-
 gisk Maanedsskrift“ uændset, at det kun var de skarpe Flyve-
 strifter, der skjøndt mod deres Villie afnødte dem Opmærks-
 omhed.

For Diebliffet blev dette Hørbrev eller dog den Stem-
 ning blandt Landets øverste Geistlige, der udtalte sig igjennem
 det, ikke uden Indflydelse paa den Injuriesag, der nu
 er optaget til Behandling, efterat Naastanden om Afvis-
 ning, Grundtvig havde nedlagt, var kjendt ugyldig. Prof.
 Clausens Indlæg gif ud paa, at Forfatteren af „Kirken
 Gjenmæle“ paa Grund af slige ærefrænkende Udblæffelser som:
 „han (Clausen) i sin Bog har stillet sig i Spidsen for alle

den christelige Kirkes Fjender og Guds Ord's Foragtere i Landet"; „at hans protestantiske Kirke er et Afgudsstempel" o. d. l., skulde dommes som Injuriant og Ugeskrænder. Angaaende Bestyrelserne for falsk Lærdom, da beraaede han sig paa, hvad man ser af Præmisserne til Dommen: „at den samme Lære (han førte) i det Væsentlige, efter hvad det under Sagen er oplyst, ikke blot hyltes af Landets øverste geistlige Embedsmænd, men endog utryffeligt har været fremsat i det af Rigets samtlige Biskopper til alle Landets Præster udstedte Hærbrev, der forend dets Bekjendtgørelse, har været forelagt Hans Majestæt, som derefter har tilladt, at det, saaledes som det var affattet, maatte uddeles blandt Geistligheden". Grundtvig besvarede aldeles ikke Clausens Indlæg, men nedlagde paa ny Paastanden om Sagens Afvisning, støttet til, at det, efterat hiin Kjendelse var affagt, var meddeelt ham „Affet i Raade". Retten kunde imidlertid heller ikke gaae ind herpaa, da Sagen efter dens Formening var reent privat, og altsaa ikke angik Grundtvigs Forhold som Embedsmand men kun som Forfatter. Grundtvig lod altsaa Clausens Indlæg ubesvaret. „Harde det været mig om at gjøre at blive frikjendt — saaledes udtalte han sig nogle Aar senere om sin Betragtning af Sagen — da formoder jeg, det vilde lykkedes mig, naar jeg vilde paatage mig at bevise, de saakaldte fornærmelige Udtalelser var, juridisk talt, vel begrundet i Professorens Udtalelse om den danske Statskirkes Lærdom og Forsatning, hvis Tjenere vi begge skulde være, men herom var det mig slet ikke at gjøre, og da det efter min Anskuelse slet ikke kunde undlades, naar jeg vilde beholde mit Embede, saa nedlagde jeg dette, og læste siden ikke engang Modpartens Indlæg, endfige at jeg skulde have besvaret det, eller engang tilladt mine Venner at gjøre det for mig. . . . Min Hovedtanke var imidlertid kun den, at

jeg aldrig havde tænkt paa at formindske Prof. Clausens borgerlige Agtelse, men kun hans kirkelige Ære og Agtelse, saa jeg kunde under den gale Bending, Sagen havde taget, ei gjøre noget bedre end lade Professorens vinde, og saa see til hvad han dermed i Grunden havde vundet" *). Retten gif i sin Bedømmelse ud fra at Sagen var en almindelig Pressesag: „Her er ikke Spørgsmaal om Indstævntes Ret til at fremstaae som Modstander af den Lære, som Citanten i sit Skrift havde fremsat, hvortil Enhver, endog uden ved Embedsbeed at være paalagt saadant, maatte være berettiget; men Spørgsmaalet gaaer alene ud paa, om han ved at bestride Citantens Lærdomme, har betjent sig af utilbørlige og fornærmelige Udladelser mod denne“. Retten tog derfor aldeles intet Hensyn til de ældre statskirkelige Bestemmelser, men holdt sig alene til Pressesforordningen af 27 Sept. 1799, der tillader fri Discussion i trykte Skrifter om religiøse Gjenstande, naar disse blot ikke gaae ud paa at nedbryde Læren om Guds Tilværelse og den menneskelige Sjæls Udødelighed, og Sribenten iøvrigt ikke tillader sig at „laste og forhaane“ den kristelige Lære. I Henhold her- til maatte Retten ansee Citantens Paastand for velgrundet, at de mod denne brugte fornærmelige Udladelser erklæredes „døde og magtesløse,“ men af Hensyn til, „at Indstævntes Angreb ikkun hidrører fra Iver for det, som han anseer for det Rette, at det ikke har været hans Tanke at ville krænke Citantens borgerlige Ære eller bedømme hans Sindelag og Henfigt“ — saa bestemtes Straffen til en Mulkt af 100 Rbd. samt Processens Omkostninger. Denne Dom blev affagt d. 30 Oct. 1826. Dens svareste Følge var, at Grundtvig der-

*) N. S. Grundtvig, Om den Clausenske Injuriesag, 1831. S. 10 fg.

ved i Henhold til samme Forordnings § 20 mistede sin Straffefrihed og var hjemfalden Censuren.

Jungen af Parterne kunde egentlig finde sig tilfreds med denne Kjendelse. Rigtignok havde Clausen rundet, men det var for ham en saare ringe Vredopreisning, at hans Modstander, der havde fremsort en saadan Anklage imod ham, var bleven dømt i en lille Mulkt, fordi det ikke kunde siges om ham, der var ansat som Lærer i Statskirken, at han „lastede og haanede“ den kristelige Pædagog Grundtvig, der fra først af havde erklæret Injuriesagen for et stort Misgreb, kunde fra sin Side ikke ønske dens Færdiggørelse og derfor kom Sagen aldrig for Høiesteret. Kort efter at Sagens Udfald var bleven bekjendt, udgav Lindberg en „Vedommelse af Rettens Kjendelse og Dom i Grundtvigs Sag“, der i høi Grad maatte vække almindelig Opmærksomhed, da en af Rettens Assessorer N. M. Spang det benyttede denne Leilighed til at afgive sin Erklæring om Sagen, fillet som Brev til Fors.: „At den af Clausen mod Grundtvig anlagte Sag ikke blev afvist, gjorde mig meget ondt, ikke fordi jeg troede, at Grundtvig kunde dømmes nogen Straf for de af Clausen paaankede Udtalelser, eller disse anses at qualificere sig til Mortification, men fordi jeg deels fandt, at det var Uret, at en Præst skulde udholde en Injurieproces for hvad han havde foretaget sig til Opfyldelse af sin Embedspligt; deels frygtede for, at Afvisning af Paastandens Forkastelse skulde bevæge Grundtvig til at resignere: noget han, som vi veed, ogsaa virkelig har gjort. Tilskjøndt jeg ikke tør misbillige dette hans Skridt, kan jeg dog forsikre, at jeg blev inderlig bedrovet derover, som vel ikke vil undre Noget, naar jeg lægger til, at jeg ordentligvis hørte ham prædike hver Søndag og Helligdag, og havde ingen større Glæde end den jeg følte ved at høre han

erdeles Grad henlede Opmærksomheden paa Ritualet, og vi kunne derved til at omtale den rituelle Side af Striden. Igesiden E. Bastholm først havde banet Nationalismen i den danske Kirke, havde Dnster og Forslag til Ritualets forandring, som vi have seet, idelig været paa Bane, og kjendte de ikke havde formaaet at ændre Lovgivningen, saa havde derved dog den Bedtægt vundet Hævd at tilstaae Præsterne Frihed i den Henseende. Da Prof. Clausen i sit nyeste omtalte Værk atter bragte Forslag om Ritualforandringer paa Bane, kunde han derfor anbefale dem paa følgende Raade: „Naar det i en Kirke er kommen saa vidt, at vel neppe en eneste Geistlig holder sig de foreskrevne liturgiske Formularer aldeles efterrettelig, og at de derimod i Almindelighed blive betragtede som Themata, der bør varieres ved Udvalgte, Tilføjelse og Forandring, saalænge indtil de ere bragte i fuldkommen Overensstemmelse med den individuelle dogmatiske Anskuelse, da vilde det være underligt at forlange noget andet og stærkere Beviis for en virkelig og grundet Trang til væsentlig Forbedring i den Henseende og bliver denne Vilkaarlighed tillige fra høiere Stadier ignoreret, da maa deri sees en formelig Erfjendelse af denne Trang, hvilken Liberalitet maa paastjones som et Beviis paa Agtelse for Samvittighedsfrihed.“*) Den dristige Tilstand, at neppe en eneste Præst fulgte Ritualet, fremkaldte Indsigelse fra flere Sider, og da Sagen saaledes paany var bragt paa Bane, gav dette uden tvivl Anledning til, at Revisions-Commissionen, der var bleven nedsat 1813, og hvis Medlemmer dengang vare Stiftsprovst H. G. Clausen, Provst L. R. Holm og Etatsraad Ørsted, atter lod høre fra sig, kjendte man i mange Aar ikke havde sporet dens Tilværelse.

*) H. R. Clausen, Om Catholicisme og Protestantisme. S. 833.

det klart nok, at der i den hele Strid ikke bliver Spørgemaal om Prof. Clausen har haft Ret til at trykke sin Skrift, men alene om han som theologisk Professor, som Præste-Læret i Kirke-Skolen, har Ret til at føre saadan Værdom som han har gjort. Der maa altsaa under Sagens Behandling for Retten spørges: ikke om Prof. Clausen har som Skribent overtraadt Trykkefriheds-Forordningen, men om han som theol. Prof. har lært forsvarligt" osv. - Den Maade hvorpaa Niged samtlige Biskopper i Præmisserne vare blandede ind i Sagen, undgik heller ikke Lindbergs skarpe Paatale: „Under den Forudsætning — at det er eller bliver oplyst, at Landets samtlige Biskopper i det Væsentlige dele Mening med Prof. Clausen — gør jeg den Erklæring om Landets samtlige vedkommende Biskopper, at de ere falske Lærere, og kan under ingen Omstændigheder tage den tilbage" *) — Disse Ord bragte Biskop M u n t e r saaledes i Harnisk, at han angav Lindbergs Skrift for Cancelliet, og gav derved Anledning til at der under 27 Dec. 1826 blev meddeelt saavel denne som Spandet i Kongens Navn en Trettescettelse for deres Fremgangsmaade, hvori det for Lindbergs Vedkommende hed: „Vi have ikke fundet det aldeles nødvendigt at drage ham til Ansvar for Domstolene; derimod ville Vi, at vor Direction for Universitetet og de lærde Skoler, tilkjendegiver ham Bort allerhøieste Misbehag med hans Fremgangsmaade i det Hele, samt betyder ham, at han, hvis han oftere skulde gjøre sig skyldig i en lige Adfærd, maa vente, at alvorligere Forholdsregler ville blive tagne imod ham". Prof. Clausen, hvem Sagen nærmest angik, henvendte sig til Universitetets Directionen og Cancelliet med en Forespørgsel om han paa

*) J. G. Lindberg. Den fgl. Lands-Overrets samt Hof- og Stadsrets Kjendelse og Dom. 1826 S. 60 og 84 fgd. 81.

voele ved Ubetydeligheder som Tiltalen til Fabberne, og gaae det hen over det Væsentlige, Forandringer i „Formularernes religiøse Indhold“, uden at angive anden Maalestol for disse Forandringer end den almindelige Smag, hvad „der volder Anstød og Forargelser“. Det forudsættes uden videre, at vi naturligviis alle ere gode Christne, saa hvad der støder os, er heller ikke Christendom, uden at der lades Rum for den Muelighed, at det netop er det Christelige i hiin Formular, der volder dette Anstød og denne Forargelse. Cancelliet fandt sig imidlertid ikke besejret til at gaae ind paa det Forslag, og svarede under 9 April s. A., at „Man dog ikke ansaae det for hensigtsmæssigt, at der for Tiden foretoges nogen Forandring i den omhandlede Formular“. Det var ikke vanskeligt at forudsæe, at enhver Forandring i saa Henseende let kunde give Tidens gjærende religiøse Bevægelse et Medhold og en Styrke, der kunde have betænelige Følger, medens man nemmest undgik disse ved at lade alt blive ved det Gamle, hvad man ogsaa lettest kunde, naar man betragtede de rituelle Bestemmelser som uvæsentlige Formularer, der nu engang for en Ordens Skyld maatte bruges. Da den omtalte Indstilling og det derpaa følgende Svar ikke bleve offentliggjorte, saa forblev i Livet alting som hidtil, og Præsterne benyttede sig fremdeles af den selvtagne Frihed, indtil der fra en anden Side skete Indsigelse derimod. Assessor N. N. Spandet, der tidligere er omtalt som en af Grundtvigs Benner, indkom nemlig med en Klage over Sognepræsten ved Garnisonkirken, Prof. Brorson, at han ved at døbe hans Barn havde forbigaaet Forsagelsen og forkortet Troesbekjendelsen, hvorfor han forlangte at saavel dette Barn som hans tre ældre Børn, der alle vare døbte af Brorson, maatte blive døbte paany ved en fuldstændig Daab. Dette sidste kunde Cancelliet ikke bevilge, da det formeente, at enhver i

skulde have meest Anrsag til at beklage sig. „Der er Ingen jeg vil staae tilbage for i at holagte og ikke vor Grundtvig. Der er nok Faa eller Ingen, der med Fole kan rose sig at at have været foran ham i Klar og reen Opfattelse af ægte Christendom, fra den Tid, denne begyndte atter at gjenføres iblandt os .. Men derfor kan jeg dog ikke bifalde hans Fremgangsmaade imod Prof. Clausen i Kirkens Ojemæle; den er haard, altfor haard, og vist nok overilet ... Som Theolog kan Prof. Clausen have feilet, det vil han dog vel selv indromme, skøndt man kan see af hans Replik til Profr Møller, at han er, man kunde fristes til at sige, indtil Dødsmodighed kjæl i sin Paastaenhed; men som Christen skal han dog ikke derfor af Christne fordommes eller fornærmes paa Vere og gode Navn ... Ufeilbarlig maa enhver Præst i Danmark ansee det for at henhøre til sin Embedepligt og Embedeforelse efter sin Embedsæed, af al Magt at bekjæmpe falsk Værdom. Det har vor Grundtvig villet gjøre ved denne Leilighed, og det har han gjort i al sin Skrift og Prædiken som Ordets troe Tjener, og derfor være ham af enhver Sandhedens Ven oprigtig Vere og Tak!“*)

Medens denne Retssag svævede for Domstolene, og i det Hele blev fulgt med almindelig Opmærksomhed, søgte Grundtvig tillige i „Theologisk Maanedeskrift“ tydeligere at udvise og forsvare det Giendommelige i sin Angrebsmaade. I Modsetning til Rationalisternes konstlede Skriftfortolkning, der vilde havde deres Paastande netop som den ægte Christendom, og derved forvirrede Mange — „ledte jeg med Betyrning om et almeengyldigt, og udtrykkeligt Vidnesbyrd baade om Troen og Saligheds-Midlerne, og fandt saa pludselig langt mere end jeg søgte i det mundtlige Ord med Herrens Indstiftelse

*) Ant theol. Bibl. XI S. 337, 38, 40.

Ulempe foreløbig vilde hævde den gamle Maade i Forvaltningen af Herrens Indstiftelser, hvilket Grundtvig netop lagde al Bægten paa, skjøndt det kun lidet stemmede med hans Tankegang, at man vilde mene Sagen afgjort med at afsnøde alle vantro Præster en Bekjendelse med Læberne, de i Hjertet vragede. Det var dog ogsaa langt fra, at denne Paamindelse strax udrettede hvad den tilsigtede, men naar der siden under Stridens Fortsættelse indløb Klager over Præsters vilkaarlige Forvaltning af Sacramenterne, undlod Lindberg ikke at paaberaabe sig den omtalte Cancelli-Skrivelse.

Stridens første Afsnit kan imidlertid betragtes som endt. Endskjøndt Regjeringen ikke havde taget noget Parti, ja endog ved hiin Skrivelse paa en Maade givet Grundtvig og hans Venner Medhold, saa var Følgen af Injuriesagen dog bleven den, at Prof. Clausen havde hævdet sin Stilling i Statskirken, imedens Grundtvig havde forladt dens Tjeneste. Endnu stærkere end Regjeringen officielt kunde lade sig forlyde med, vare, saa at sige alle formaaende Regjerings-Mænd yderlig opbragte paa Grundtvig og hans Venner, saa at den herskende Skole kunde uden Skaansel lade Modstanderne føle hele Bægten af deres borgerlige Overlegenhed. Ifkun Kongen, Frederik VI selv, viste sig ogsaa i disse Aar ved flere Leiligheder Grundtvig personlig bevaagen, og skjøndt han ingenslunde kunde billige dennes Optræden, saa var han dog en altfor redelig og bestemt Charakter til at han skulde lade sig henrive af den herskende Stemning. Naar der derfor ymtes om, at „Somme ønskede, man skulde anvende Magt for at kue visse Følk, men at dette strandede paa Biskop Münters bestemte Erklæring, som aldrig vilde taale, at Noget i hans Stift skulde lide for Religionens eller

Samvittighedens Skyld" *) — saa kunne disse forblommede Uttringer, der anføres som Beviis paa Biskop Münters store Tolerance, neppe sigte til nogen bestemt Plan, men ere dog mærkelige Vidnesbyrd om Stemningen i visse Kredse. Hidtil havde „Theologisk Maanedsskrift“ været det Organ, som samlede Modstanderne, og hvorigjennem de stode i Forbindelse med en udbredt Læserkreds; men da det standsede i August 1828, lod det næsten til som om den lille Skare, der havde vovet Kampen, aller skulde spredes. „Jeg maatte inderlig glæde mig over Maanedsskriftet — skrev Grundtvig nogen Tid forinden — som Buggen til en uafhængig nordisk Theologi, naar det kun ikke, som det har truet med, skal stille Stadelbach og Vinberg ved de dem tiltænkte Professorater, og altsaa, hvis jeg maa raade, Danmark ved dem; thi da var Maanedsskriftet vistnok kjøbt meget for dyrt, og jeg vilde da ruste, heller at have understrevet dets Dødsdom end dets Bedudelse. Thi sandelig kan og vil Dr. Rynster, Biskop Münter eller hvem det end er, berede disse to unge Lærde samme torneede Bane som den, der forbum beredtes den unge Digter, da Gud skee Lov, de ei ere stevneede endnu som Jurianter, og mit Raad til dem skal være at vandre ud med deres Lærdom, medens de endnu have Mod og Kræfter, vandre hen, hvor man dog i det Mindste ustraffet kan stride ligesaa frit for Statens Religion som imod den, og det kan man, saavidt jeg veed, allevegne undtagen i Danmark- **). For sit Bedkommende erklærede Grundtvig, at han vilde træde tilbage fra den kirkelige Kampplads for atter at fordybe sig i Statens og Skolens Historie. „Da jeg hverken kan slutte

*) J. Møller, *Oratio in memoriam* Dr. Frid. Münter. Nyt theol. Bibl. XVIII. S. 181.

**) Om Religiøssfrihed Exprimeret Haandskrift.

mig til dem, der ville holde Fred med det Antichristelige i Kirken, eller til dem, der ville stoppe dets Mund, og saa indbilde sig at det er omvendt, saa er jeg virkelig paa en Maade tilovers, og hvad der end kunde være min Pligt, hvis jeg troede, de gammeltdags Christne nødvendig maatte ud af Statskirken, saa er det dog uden tvivl nu med den modsatte Formodning min Pligt, indtil videre at suspendere mit Judicium og min præstelige Virksomhed" *). I det han sluttede Maanedsskriftet, henvendte han endnu et Ord til sine Medarbejdere, navnlig Rudelbach og Lindberg: „J som ærlig deelte Spotten og Bredden og Sorgerne med mig, J vil ikke forsmæde min besynderlige Taffigelse, fordi J vederqvægede min Aand, som saalænge forgjæves og sukende havde ventet paa, at dog enkelte boglærde Christne skulde række den Eenlige Broder-Haand for Menighedens Dine og forstærke hans Bidnessbyrd! Det smertes mig vel stundum, at Eders Forbindelse med mig maaskee har spærret Eder Veien til en Stilling, hvor Eders sjældne Kundskaber, utrættelige Flid, edle Maal og mandige Tænkemaade ret kunde ære og gavne Fædrelandet, men det trøster mig dog altid, at vores Forbindelse var ligesaa uskyldig baade for Gud og Mennesker, om den var frivillig, og at efter alle kirkehistoriske Mærker, vorder netop Modstandernes Forbittrelse os for, at vor Gjeruing i Herren var ikke forgjæves" **). Saasnart Maanedsskriftet var sluttet, forlod Dr. Rudelbach Fædrelandet, kaldet om Superintendent og Sognepræst til Glaucha i Sachsen, isf Stedets Patron en Grev Ludvig af Schönburg, hvilket Embede han tiltraadte i Mai 1829, og dermed havde han

*) Theol. Maanedsskrift. XIII. S. 208 fgd.

***) Theol. Maanedsskrift. XIII. S. 211.

trukket sig ud af de forviklede Forhold, som han saa længe havde været i, og til litterært blandede sig i.

Medens Grundtvig saaledes holdt sig tilbage fra Striden, og heller ikke længer som Præst aflagde det løbende mundtlige Vidnesbyrd i Menigheden, søgte han dog som Stribent at bevare Forbindelsen med dem, der tidligere havde sluttet sig til ham ved at udgive sine „Christelige Prædikener eller Søndagsbog“, i tre Bind 1827—31. Den Forandring, der var foregaaet i hans kirkelige Betragtning, spore vi ogsaa fjendelig her, saa at han ikke saameget taler Hedninger til Dinvendelse som taler til Oplysning for de Christne. Er Tonen igjennem den ældre Samling angivet af Profetens indtrængende Formaning: „Land, Land, Land, herrens Ord“, saa gjenslyder gjennem denne mere den jublende Lovsang: „Saa er det da vist, mine Venner, at Evnen af Juda haver atter vundet, det lyfledes ei de Sidste betænde end de Første at adskille Guds og Jesu Herlighed, og hvem skulde være visere derpaa end vi, at det kan aldrig lyffes, vi for hvis Dine Frelseren nu staaer forklaret paa det Bjerg af Kundskaber, som Hjenden opfaste for derfra at bestorm hans himmelske Throne“ *). Dette gjælder fornemmelig de Prædikener, der indeholdes i 3die Bind, og her er det, som tydeligere og bestemtere end i de tidligere søger at oplyse Menigheden om „det Guds Ord, som ikke blot følger med, men skaber Naademidlerne og er derfor selv det store levende hemmelighedsfulde Naademiddel, Liv og Aand, som Herr vidner“ **).

Den indtraadte Standsning i Striden, blev fra begge Sider benyttet til at bringe Sagen frem for tydske Læse

*) Christelige Prædikener. I. S. 17.

***) Christelige Prædikener. III. S. 59.

aldeles Grad henlede Opmærksomheden paa Ritualet, og vi kunne derved til at omtale den rituelle Side af Striden. Jesperen E. Bastholm først havde banet Rationalismen i den danske Kirke, havde Ønsker og Forslag til Ritualets Forandring, som vi have seet, idelig været paa Bane, og endt de ikke havde formaaet at ændre Lovgivningen, saa endte derved dog den Bedtægt vundet Hævd at tilstaae Præsterne Frihed i den Henseende. Da Prof. Clausen i sit første omtalte Bærf atter bragte Forslag om Ritualforandringer paa Bane, kunde han derfor anbefale dem paa følgende Maade: „Naar det i en Kirke er kommen saa vidt, at vel neppe en eneste Geistlig holder sig de foreskrevne liturgiske Formularer aldeles efterrettelig, og at de derimod i Almindelighed blive betragtede som Themata, der bør varieres ved Tilføjelse, Tilføjelse og Forandring, saalænge indtil de ere komne i fuldkommen Overensstemmelse med den individuelle liturgiske Anstuelse, da vilde det være underligt at forlange andet og stærkere Beviis for en virkelig og grundet Grund til væsentlig Forbedring i den Henseende bliver denne Vilkaarlighed tillige fra høiere Stadier ignoreret, da maa deri sees en formelig Erkjendelse af denne Tilstand, hvilken Liberalitet maa paastjones som et Beskeds paa Agtelse for Samvittighedsfrihed.“ *) Den dristige Tilstand, at neppe en eneste Præst fulgte Ritualet, fremkaldte Tilføjelse fra flere Sider, og da Sagen saaledes paany var bragt paa Bane, gav dette uden tvivl Anledning til, at Revisions-Commissionen, der var bleven nedsat 1813, og hvis Medlemmer dengang vare Stiftsprovst H. G. Clausen, Provst R. Holm og Statsraad Ørsted, atter lod høre fra sig, endt man i mange Aar ikke havde sporet dens Tilværelse.

*) H. A. Clausen, Om Catholicisme og Protestantisme. S. 833.

ringeagter dem, men selv strider med Grunde; at hans Bog derfor vel paa adskillige Steder opfordrer den evangeliske Theolog til Modsigelse, men aldrig Loven til Forfatterens Afstraffelse^{*)}. Skjøndt Grundtvig rigtignok aldrig havde paa kaldt Loven til Clausens Afstraffelse, saa var det dog aabenbart, at Prof. J. Møller dermed vilde udtale sig imod hans og Lindbergs Fremgangsmaade, hvilket foranledigede denne sidste til at skrive: „Er Dr. Prof. Theol. G. R. Clausen en ærlig Lærer i den christne Kirke? et alvorligt Spørgsmaal til Dr. Prof. Theol. J. Møller“ — et Fejdeskrift, der kort og skarpt gjentog hvad der tidligere var sagt mod Clausen og hans Bog. Han nedlagde her den Paastand: „Enten skulle vi frit og aabent kalde Prof. Clausens Være falsk, eller vi skulle boie os for den, og da nødes til ligesaa frit at bekjende, at den Tro, som Dr. Mynster og Pastor Grundtvig, som de og alle Præster efter Loven have forkyndt som Gud's Ord til Salighed, er aabenbar Løgn“ (S. 5), og samler, for at godtgjøre dette, i Korthed alle de Indsigelser, som fra forskjellige Sider vare fremsatte mod Prof. Clausens Værdom. J. Møllers Klage over den Ubillighed der var vist mod Clausen besvarede han saaledes: „Var det maaskee Raadet at møde ham, som kommer til os som vor Troes Fjende, at møde ham med en kød og daarlige Recension af hans Bog, og ende den med den jammerlige Dom som Deres Hoiærværd finder saa udtrykkelig, at „Prof. Clausens Bog indeholder meget som fortjener at prøves, meget som bør billiges og følges, og adskilligt, som maa misbilliges og forkastes“. Eller havde vi maaskee derved gjort, ret en Heltegjerning til Sandheds Forsvar og Troens Bestyrkelse, naar vi give os selv et Kjætter-Navn (Supernaturalister, rationale Supernaturalister),

*) Nyt theol. Bibl. XV, S. 255, 58.

de ved Ubetydeligheder som Tiltalen til Fadderne, og gaae hen over det Væsentlige, Forandringer i „Formularernes religiøse Indhold“, uden at angive anden Maalestof for disse Forandringer end den almindelige Smag, hvad „der volder Anstød og Forargelser“. Det forudsættes uden videre, at vi naturligvis alle ere gode Christne, saa hvad der støder os, eller ikke Christendom, uden at der lades Rum for den Mulighed, at det netop er det Christelige i hiin Formular, der volder dette Anstød og denne Forargelse. Cancelliet fandt imidlertid ikke besøiet til at gaae ind paa det Forslag, og rebe under 9 April s. A., at „Man dog ikke ansaae det hensigtsmæssigt, at der for Tiden foretoges nogen Forring i den omhandlede Formular“. Det var ikke vanskeligt at forudsee, at enhver Forandring i saa Henseende let vilde give Tidens gjærende religiøse Bevægelse et Medhold og en Styrke, der kunde have betænkkelige Følger, medens det nemmest undgik disse ved at lade alt blive ved det gamle, hvad man ogsaa lettest kunde, naar man betragtede rituelle Bestemmelser som uvæsentlige Formularer, der engang for en Ordens Skyld maatte bruges. Da den gamle Indstilling og det derpaa følgende Svar ikke blev retfærdiggjorte, saa forblev i Livet alting som hidtil, og Prædicanterne benyttede sig fremdeles af den selvtagne Frihed, indtil fra en anden Side skete Indsigelse derimod. Assessor M. Spand et, der tidligere er omtalt som en af Grundtvigs Benner, indkom nemlig med en Klage over Sogneprædicant ved Garnisonkirken, Prof. Brorson, at han ved at døbe et Barn havde forbigaaet Forsagelsen og forkortet Troesindelsen, hvorfor han forlangte at saavel dette Barn som de tre ældre Børn, der alle vare døbte af Brorson, maatte blive døbte paany ved en fuldstændig Daab. Dette sidste blev Cancelliet ikke bevulge, da det formeente, at enhver i

den tveenige Guds Navn foretaget Daab maatte anses fuldgyltig, endstjondt det maatte misbillige, at Præster ikke noie fulgte Ritualet. Samme Dag udgik der i denning en Cancelliskrivelse af 12 Aug. 1823, der indeholdt en alvorlig Paamindelse til alle Præster om „ved almindelige Handlinger noie at følge de allernaadigst foreskrevne Formularer, uden nogen Udeladelse og uden noget Tilføje“. En saadan Paamindelse, der gik stik imod hvad de fleste ventede og ønskede, overraskede Alle. Døsteb, som Medlem af Cancelliet, var dengang fraværende paa sin Rejse i Norge, og dette blev der ofte gjort opmærksom paa som den eneste Maade, hvorpaa man kunde forklare Cancelliets Skrivelses Tilblivelse. Stiftsprovst H. G. Clausen især maatte føle sig stuffet, gav sin Hjerne Luft i nogle Forespørgsler: hvorledes Daabsformularen skulde „noie“ og „uden Udeladelse“ i det hyppige Tilfælde, ingen fremmede Faddere vare tilstede, og hvorledes de paalægges Præsten at bruge den foreskrevne Absolutio med i Skriftestolen, som forudsætter at Confitenterne Ritualet foreskriver, „knælende have for Præsten deres Synder og bedet hannem om Afløsning“ *). I første Forespørgsel, der indeholdt den samme Ubetydning som allerede var nævnet i Kommissionens Brev, svarede Cancelliet, det fulgte af sig selv, at i Tilfælde af at Faddere vare borte forend Barnets Daab eller der ikke fremstod Faddere end Forældrene, maatte de Ord udelades, og indsatte det Nødsatte. Det andet Punkt, som Spørgs Grundten allerede havde besvaret ved at henvise til den fuldstændige Forstrift, indlob Cancelliet sig ikke videre Hovedsagen var, at Regjeringen altsaa for at undgaa

*) H. G. Clausens Aftemæle. S. 54.

Wempe foreløbig vilde hævde den gamle Naade i Forvaltningen af Herrens Indstiftelser, hvilket Grundtvig netop lagde al Bægten paa, skjøndt det kun lidet stemmede med hans Tankegang, at man vilde mene Sagen afgjort med at afsnøbe alle vantro Præster en Befjendelse med Læberne, de i Hjertet vragede. Det var dog ogsaa langt fra, at denne Paamindelse strax udrettede hvad den tilsigtede, men naar der siden under Stridens Fortsættelse indløb Klager over Præsters vilkaarlige Forvaltning af Sacramenterne, undlod Lindberg ikke at paaberaabe sig den omtalte Cancelli-Skrivelse.

Stridens første Afsnit kan imidlertid betragtes som endt. Endskjøndt Regjeringen ikke havde taget noget Parti, ja endog ved hiin Skrivelse paa en Naade givet Grundtvig og hans Benner Medhold, saa var Følgen af Injuriesagen dog bleven den, at Prof. Clausen havde hævdet sin Stilling i Statskirken, imedens Grundtvig havde forladt dens Tjeneste. Endnu stærkere end Regjeringen officielt kunde lade sig forlyde med, vare, saa at sige alle formaende Regjerings-Mænd yderlig opbragte paa Grundtvig og hans Benner, saa at den herskende Skole kunde uden Skaansel lade Modstanderne føle hele Bægten af deres borgerlige Overlegenhed. Ifkun Kongen, Frederik VI selv, viste sig ogsaa i disse Aar ved flere Leiligheder Grundtvig personlig bevaagen, og skjøndt han ingensunde kunde billige dennes Optræden, saa var han dog en allfor redelig og bestemt Charakter til at han skulde lade sig henrive af den herskende Stemning. Naar der derfor ymtes om, at „Somme ønskede, man skulde anvende Magt for at sue visse Folk, men at dette strandede paa Biskop Münters bestemte Erklæring, som aldrig vilde taale, at Nogen i hans Stift skulde lide for Religionens eller

Samvittighedens Skyld^{*)} — saa kunne disse forblommede Utringer, der anføres som Bevis paa Biskop Münters store Tolerance, neppe sigte til nogen bestemt Plan, men ere dog mærkelige Vidnesbyrd om Stemningen i visse Kredse. Hidtil havde „Theologisk Maanedsskrift“ været det Organ, som samlede Modstanderne, og hvorigennem de stode i Forbindelse med en udbredt Læserkreds; men da det standsede i August 1828, lod det næsten til som om den lille Skare, der havde vovet Kampen, atter skulde spredes. „Jeg maatte indersig glæde mig over Maanedsskriftet — skrev Grundtvig nogen Tid forinden — som Buggen til en uafhængig nordisk Theologi, naar det kun ikke, som det har truet med, skal stille Kavelbach og Lindberg ved de dem tiltænkte Professorater, og altsaa, hvis jeg maa raade, Danmark ved dem; thi da var Maanedsskriftet vistnok kjøbt meget for dyrt, og jeg vilde da snarere, heller at have underskrevet dets Dødsdom end dens Bedudelse. Thi sandelig kan og vil Dr. Mynster, Biskop Münter eller hvem det end er, berede visse to unge Lærde samme tornede Bane som den, der forud beredtes den unge Digter, da Gud ske Lov, de ei ere stenede endnu som Jururianten, og mit Raad til dem skal være at vandre ud med deres Lærdom, medens de endnu have Mod og Kræfter, vandre hen, hvor man dog i det Mindste ustraffet kan skrive ligesaa frit for Statens Religion som imod den, og det kan man, saavidt jeg veed, allevegne undtagen i Danmark^{**)}. For sit Bedkommende erklærede Grundtvig, at han vilde træde tilbage fra den kirkelige Kampplads for atter at fordybe sig i Statens og Skolens Historie. „Da jeg hverken kan slutte

*) J. Keller, *Oratio in memoriam* Dr. Frid. Münter. Nyt theol. Bibl. XVIII. S. 161.

***) Om Religionsfrihed Supplimentet Gaardskrift.

; til dem, der ville holde Fred med det Antichristelige i
 ten, eller til dem, der ville stoppe dets Mund, og saa ind-
 se sig at det er omvendt, saa er jeg virkelig paa en
 rade tilovers, og hvad der end kunde være min Pligt,
 s jeg troede, de gammeldags Christne nødvendig maatte
 af Statskirken, saa er det dog uden tvivl nu med den mod-
 e Formodning min Pligt, indtil videre at suspendere mit
 vicium og min præstelige Virksomhed" *). I det han slut-
 : Maanedsskriftet, henvendte han endnu et Ord til sine
 :arbejdere, navnlig Rudelbach og Lindberg: "I som ær-
 beelte Spotten og Bredden og Sorgerne med mig, I vil
 forsmaae min besynderlige Taffigelse, fordi I vederqvæ-
 e min Aand, som saalænge forgjæves og suffende havde
 tet paa, at dog enkelte boglærde Christne skulde række den
 ilige Broder-Haand for Menighedens Dine og forstærke
 s Bidnesbyrd! Det smertes mig vel stundum, at Eders
 bindelse med mig maaskee har spærret Eder Veien til en
 lling, hvor Eders sjældne Kundskaber, utrættelige Flid,
 e Maal og mandige Tænkemaade ret kunde ære og gavne
 drelandet, men det trøster mig dog altid, at vores For-
 delse var ligesaa uskyldig baade for Gud og Mennesker,
 i den var frivillig, og at efter alle kirkehistoriske Mærker,
 ger netop Modstandernes Forbittrelse os for, at vor Gjer-
 g i Herren var ikke forgjæves" **). Saasnart Maanedss-
 stet var sluttet, forlod Dr. Rudelbach Fædrelandet, kaldet
 a Superintendent og Sognepræst til Glaucha i Sachsen,
 Stedets Patron en Grev Ludvig af Schönburg, hvilket
 nbede han tiltraadte i Mai 1829, og dermed havde han

*) Theol. Maanedsskrift. XIII. S. 208 fgb.

**) Theol. Maanedsskrift. XIII. S. 211.

Mænd, i hvem han ogsaa saae sine kirkelige Modstandere, uden al Tvivl vilde have gjort et Brud uundgaaeligt. I hans Sted traf Balget Peter Erasmus Müller, der efter den gamle Prof. Cl. Fr. Hornemann's Død i Febr. s. A., var bleven ælteste theologiske Professor. P. E. Müller besad vel ikke sin Førgjænger's udbredte Pædagogik, men han var meget mere grundig i sit egentlige Fag, Nordens gamle Historie og Litteratur, og hans Forsjærlighed for dette Studium havde gjort ham til Grundtvigs personlige Belynder. Hele Tidens Udvikling havde bragt ham Christendommen nærmere, hvad man ogsaa sees ved at sammenligne hans „Kirkelige Dogmatik“ fra 1826 med hans tidligere Arbejder, og skøndt han aldrig var nogen betydelig Theolog, saa var han dog en strengt redelig Mand, der uden at lade sig forblinde af Partihensyn med ærlig Zvet søgte at ramme det Rette. Hans mægtende Mellemkomst bidrog derfor væsentlig til at forebygge et ulægeligt Brud i Statskirken, da Staden ingensinde sortes med større Bitterhed end netop i de fire Aar, da han var Bisshop.

Hvad der foranledigede denne Bitterhed behøver neppe nogen lang Forklaring. Prof. Clausen havde som Theolog fra først af sat sig til Opgave at gaae en Midtvei mellem Tidens skarpe Modsetninger ved at bringe den herrenske rationalistiske Bantro i en nærmere Forstaaelse med den statskirkelige Væremåde, og han udtalte dette ingensinde bestemt end netop i dette Aar, saavel med Hensyn til det Angreb, hvorfor han havde været udsat, som med Hensyn til de symboliske Bøger og det statskirkelige Ritual. Han meente ad den Wei sikrest at kunne føre de forrige Tidens Troenighed og Religiositet tilbage, medens enhver anden Fremgangsmaade kun vilde bane Wei for nye Partilampe. „Naar Partiaanden — saaledes skildrer han Diebliffets Stilling og

sit Forhold til den — træt af at raabe mod Kirkedom, Hierarchi og Symboltvang, venter Raabet imod enhver Ytring af christelig-protestantisk Frihed, og bylder atter i Troens Anliggende Bogstavets aandeqværende Herredømme: da fattes der i en saadan Periode aldrig paa zelotiske Partimænd, som opflamme og nære den uroligt gjærende Aand; og disse ville da styre deres Angreb ikke alene mod dem, der virkelig staae paa den modsatte Side, men ogsaa mod dem, der paa Videnskabens Begne og i dens Tjeneste søge at modarbeide den overilede og ubesindige Opposition, at standse den blinde Tilbagestormen, var det endog kun af den Grund, at den efter menneskelige Ting's Gang, tidligere eller senere atter vil have et nyt og voldsomt Omsving til Følge^{*)}. Denne mæglende Unionbestræbelse, der vilde bane sig Midveien ved at undgaae alle bestemte Udtalelser, og saaledes tildekke de skarpe Modsetninger, maatte netop tiltale den herskende religiøse Ligegyldighed, der ikke havde Interesse nok for de religiøse Spørgsmaal, til virkelig at gjenomtænke dem; medens det paa den anden Side var en saadan svævende Almindelighed, Grundtvig og hans Venner nedlagde den bestemteste Protest imod, for at det kunde komme til et Enten-Eller mellem de Modsetninger, Ligegyldigheden helst vævede sammen. Derfor udtalte Grundtvig sig nu langt bestemtere end tidligere for en aabent kirkelig Skilsmisse, og fandt en saadan langt nødvendigere under de nærværende Forhold end nogensinde før. „Var der skjellig Grund til en kirkelig Udsondring i Luthers Dage, skjøndt man paa begge Sider erklærede sig enig om Daabspagten, og om Forkastelsen af alle gamle Kjætterier, da er en fuldkommen kirkelig Skilsmisse aabenbart uundgaaelig nu, da det først og sidst

*) S. R. Clausen. Den theologiske Partiaand. 1830. S. 89.

er om Troen og Daaben der strides, altsaa om det, hvor med vort Kirkesamfund siensynlig staaer og falder Man behøver ikke at gaae i mange Kirker for at overbevise sig om, at der hersker modsigende og med hinanden uforenelige Religioner i National-Kirken, og der kan da ikke længer være Spørgsmaal om at vedligeholde en kirkelig Fred og Enighed, hvor der findes den aabenbareste Riv og Strid, men kun om, paa hvad Maade Sandhed kræver, og Staten baader ved, at Striden føres. Hvorvidt nu Uchristnes Samvittighed kan tillade dem at stride for Medlemmer af en Christen Kirke, at lade deres Børn døbe paa en Tro, de forfaste, og confirmere i en Daabs-Pagt, de selv opmuntre dem til at bryde, det bliver deres Sag; men de Christnes Samvittighed tillader dem ingenlunde at have Kirkesamfund med deres Troes aabenbare Fjender og Fornægttere endstige da at overgive deres Børn til Religions-Underviisning hos Præster, som stræbe at nedbryde deres Tro, saa, dersom der er Christne i Landet, er en kirkelig Skilsmisse uundgaaelig^{*)}. Der ligger i slike Erklæringer en Protest mod Prof. Clausen forsaavidt han havde gjort sig til Talsmand for hiin svævende Almindelighed, men den ramte ligesaafuldt den herskende Vigegyldighed, der fandt det urimeligt at gjøre videre Ophævelse ad slike Smaating, om der døbttes paa een eller paa en anden Maade, om der i Prædikenerne forkyndtes den samme Saliggjorelsens Bei. Jo stærkere derfor Fordringen om kirkelig Skilsmisse blev udtalt, desto stærkere blev ogsaa den almindelige Uvillie, der hos Geistligheden steg til hinert Had, især da Mag. Lindberg ret med Flid lagde det an paa at drage alle Modsigelser i Statskirken frem og vise dem i

*) J. G. Lindberg, Maanedsskrift for Christendom og Hjerter. I. S. 162. 261.

det meest skjærende Lys ved at sammenholde dem med den gamle Forgivning for Kirkesager. En saadan kirkelig Skilsmisse var jo vistnok altid muelig, naar de Udtædende havde „Sind til at betale den Told, som det krævede“, men Grundtvig haabede og ventede „en venlig Skilsmisse,“ saaledes at Regjeringen borgerlig anerkjendte de frie gammel-lutherste Menigheder, skjøndt det endnu ikke var ham klart hvorledes denne kunde iværksættes paa den lempeligste Maade.

Prof. Clausen udgav sit bebudede Forsvarsskrift under Navn af „Den theologiske Partiaand, dens Charakter og Stridsmaade, oplyst ved Exempler“, der altsaa var det første offentlige Indlæg i Striden fra hans Side. Han kunde heri med Røie forefaste sine Modstandere, at de ved den Maade, hvorpaa de havde angrebet hans Bog „Om Katholicisme og Protestantisme“, havde bragt Folk „til at forestille sig den som Produktet af en theologisk Ultraisme, der vidt og bredt søgte sin Ege“, medens hans Formaal med Bogen netop var at „benytte de nyere Tidens Fremskridt i Kundskaber og Indsigt til en dybere Opfattelse, en rigtigere Burdering, en friere Anvendelse af de ældre Tidens Former og For skrifter.“ Men naar han i sit Forsvar istedenfor ærligt og aabent at vedgaae sine Usvigelser fra de symboliske Bøger, vilde omgaae eller tilhylle disse som Misforstaaelser eller Fortværliger af hans Ord, saa gav han sig derved blot for Modstandernes Angreb, der maatte blive desto bittere ved den overlegne Haan, hvormed han under sin formeentlige Bevidsthedsførelse altid havde omtalt dem. Han holdt sig her til Lindbergs sidste Piece „Er Prof. Clausen en ærlig Lærer?“ — og gennemgik alle de i dette Skrift sammenstillede Anklagepunkter, blandt hvilke vi her kun ville fremhæve det, der altid blev lagt stærkest Vægt paa, angaaende Troen paa Jesu fyldestgjørende Forsoning, nemlig følgende Utring:

„saaledes vil den protestantiske (Kirkelære), som gjørnings-Troen til Retfærdiggjorelsens eneste Betingelse i ufrugtbart Bigotteri“. Hertil bemærker Clausen nu: „har paa egen Haand forandret Bogens Ord „den protestantiske Kirkelære“ til „vor Kirkes Lære“. Men han har gjort meget ilde; thi disse Udtryk betegne, som Enhver ikke det samme: Koncordieformelens Lære er protestant reformeerte Konfessioners Lære er protestantisk, men ikke „vor Kirkes Lære“; og at der med hine Ord netop er tænkt paa vor Kirkes Lære, viser det Exempel, som anført af en reformeert Konfession, den heidelbergste kismus, hvor Forsonings-Læren er fremsat i sin ee Strængbed, der vist ikke bringer sundt og gode Frømen skulde det være nødvendigt at erindre om, at Strængbed er fremmed for den augsborgske Konfession vor Kirkes Lære?“ *) Folk i Almindelighed, der altid misbilliget Gjenmælet mod Prof. Clausen, fandt snart, at han ved dette Forsvar fuldkommen havde retgjort sig; men fra Mag. Lindbergs Side fremkaldte det skarpeste Indlæg under hele Striden: „Dplyger til Prof. Clausens Forsøg paa at redde sin falskhed“, et Indlæg, som derfor ogsaa i høieste Grad kaldte alle hans Modstanderes Forbittrelse. „Skulde det vtilade sig tænke — det var Lindbergs væsentligste Anfe Prof. Clausen i dette Forsvar taler Sandhed, naar han først til sidst paastaer, at han i hele sin Bog ikke har bet Statskirken, ikke har lært imod den augsborgske Konfession; skulde man virkelig lade sig overtale til at troe, kunde være mueligt, at ikke alene jeg men mange med alle skulde være faldet paa at fordreie det samme og

*) Clausen, Den theologiske Partiaand. S. 65.

samme Maade! Nu skulde Folket løbe med den Løgn, at Clausen skulde i fem Aar have været af næsten alle firkelige Stribenter i Landet, offentlig fremstillet som en Mand, der foer med falsk Værdom og aabenbar Løgn og nu først skulde han have fundet sig foranlediget til at give den simple Erklæring, at Alle kun fordreiede hans Ord. Det er en forhen bekjendt Krigsbrug af Prof. Clausen, at naar han under Kampen kommer i Knibe, paastaer, at han ikke har meent, hvad hans Ord naturligt udfige, og at han i Almindelighed især i hans tykke Bog, har sat sine Ord saaledes paa Struer, at han har sig een eller anden Udflugt aaben. Men ingenlunde ere alle hans Ytringer saaledes stillede, at han kan paa denne jammerlige Maade, der rober den daarligste Sag, slippe fra sine Ord^{*)}. — Denne Anse var anført med Forsvarskriftet i Almindelighed, men den gjaldt ogsaa det Punkt der ovenfor særlig blev fremhævet, om Forsonings-Troen som Retfærdiggjørelsens eneste Betingelse, og Lindberg foier desangaaende til: „At Clausen i sin Bog har taget Exemplet paa den protestantiske Kirkelære, som han laster, ikke af den augsborgske Konfession, men af den heidelbergiske Katechismus forandrer naturligviis ikke i mindste Maade Sagen; det giver kun tilkjende, at han i Almindelighed laster den historisk protestantiske Kirke, som bestandig har vedkjendt sig Forsonings-Troen som Retfærdiggjørelsens eneste Betingelse. Exemplet kunde han altsaa vælge af hvilken som helst symbolisk Bog, uden videre Hensyn; at han, for at have Nyggen fri, kan have valgt den heidelbergiske Katechismus, indrømmer jeg gjerne, men det Valg kan slet ikke dække ham^{**)}.

^{*)} Lindberg, Maanedsskrift for Christendom og Historie. I. S. 82. 83. 85.

^{**)} Smits. S. 89.

maal, om han var en ærlig Væter i den christne Kirke blot var udføjet, men havde endog passeret Landets Domstole uden at paadrøge sin Forfatter nogen Væst henvendte sig derfor atter til Cancelliet med Forspør han paa Grund af sin Embedsstilling skulde anlæg mod Forfatteren og fralægge sig de gjorte Besværd da han erholdt samme Svar som forrige Gang, lod han sig atter til at offentliggjøre det d. 19 Aug. ledsaget af følgende Erklæring: „Bed den i disse 2 Mag. Vindberg udgivne Piece skulde jeg ikke have fan ledning til at afølge fra min hidtil fulgte Fremgang dersom ikke deels Titelen maatte vække endest Oprihed, deels den Omstændighed, at Skriftet er ved Det blevet frifundet for Generalstolens Tillale, lunde lade hos ilde Underrettede den Mening, at Frifindelse skulde gjælde de private Besværdninger . . . Som I forbeholder jeg mig med det Første at give en Belysning den hele Methode, som Hr. Vindberg anvender . . . den Fremstilling vil være tilstrækkelig med Hensyn til offentlige Mening, uden at bringe mig i videre Berøring bemeldte Forf.“ *) Det var altsaa første Gang, at vilde værdige Vindberg om ikke et Svar saa dog en i og han holdt ikke blot dette Tilfald, men vi møde har i de følgende fire Aar, hvad man i de foregaaende i var vant til, jævnlig paa den kirkelige Kampplads i forskellige Leiligheder.

Der var imidlertid foregaaet et Skifte paa Sjællands Bispestol, som ikke blev uden Betydning, da nemlig Peter bode d. 9 April 1830. Angaaende hans Forhold til Striden bemærker hans Biograph: „Münter lod gjer

*) Danf. Litteraturlænde 1830 S. 557--80.

den samme Statskirke ansat Lærer og Præst. I Hof- og Statsrets-Dommen over Clausens og Grundtwigs Sag var det antydet, at naar en Præst i Kraft af sin Embedsced vilde gjøre en Protest mod falsk Værdom gjældende, skulde han ikke komme frem med den paa Prent, men ad sædvanlig Wei henvende sig til sin lovlige Øvrighed; en juridisk Embedsmand, hvem Busck privat havde spurgt derom, havde ligeledes givet ham det Raad, at kunde han ikke tie med den Sag, hvad den Adspurgte for sin Person ansaae for det tilraadeligste, saa maatte han indstille den med vedføiet Betænkning for Cancelliet som sin lovlige Øvrighed, da den i saa Fald vistnok maatte blive undersøgt. I Sommeren 1830 feiredes netop atter en kirkelig Jubelfest til Taksigelse for den augsborgske Konfession paa den Dag, da den for trehundrede Aar tilbage var bleven overrakt Keiser Carl V. Da det nu jo væsentlig var denne, Striden statskirkelig maatte komme til at dreie sig om, sølte Busck sig opfordret til, samme Dag han skulde holde denne Taksigelses-Prædiken, d. 25 Juni, at frembære sin Indsigelse ad den nys angivne Wei, ved at indsende til Cancelliet en „Angivelse af Præstelæreren H. N. Clausen som en Bestrider og Forhaaner af Landets ved Kongeloven helligens stadfæstede Religion“. Efter at have anført alle de Steder i Prof. Clausen's Bog, der ofte vare paaantede som forargelige og anstødelige, vedbliver han: „Og naar Præstelæreren da lige ovenpaa al denne tvetydige Tale siger Pag. 531: „at den protestantiske Theologi i mange Dele snarere anmelder sig som en Fortsættelse af den katolske Kirkelære, end som et reent og tro Udtryk af Skriftens Lære, idet den har optaget og beholdt saadanne Bestemmelser, som stride mod dens hermeneutiske Principer, og som Kirken derfor selv maa føle sig forpligtet til efterhaanden at udstøde“, naar Præstelæreren ved den danske Statskirke taler

Mand, i hvem han ogsaa saae sine iirfellige Modstandere, uden al Tvivl vilde have gjort et Brud uundgaaeligt. I hans Sted traf Balget Peter-Gradmus Müller, der efter den gamle Prof. El. Fr. Hornemann's Død i Febr. i. A., var bleven æltste theologiske Professor. P. G. Müller besad vel ikke sin Forgængers udbredte Rædson, men han var meget mere grundig i sit egentlige Fag, Nordens gamle Historie og Litteratur, og hans Forsjærlighed for dette Studium havde gjort ham til Grundtvigs personlige Velynder. Helt Tidens Udvikling havde bragt ham Christendommen nærmere, hvad man ogsaa seer ved at sammenligne hans „Kristelige Dogmatik“ fra 1828 med hans tidligere Arbejder, og skøndt han aldrig var nogen betydelig Theolog, saa var han dog en strængt reuelig Mand, der uden at lade sig forblinde af Partihensyn med ærlig Iver søgte at ramme det Rette. Hans mæglende Mellemkomst bidrog derfor væsentlig til at forebygge et ulægeligt Brud i Statskirken, da Enden ingensinde sortes med større Bitterhed end netop i de fire Aar, da han var Biskop.

Hvad der foranledigede denne Bitterhed behøver neppe nogen lang Forklaring. Prof. Clausen havde som Theolog fra først af sat sig til Opgave at gaae en Viddelvei mellem Tidens skarpe Modsetninger ved at bringe den herskende rationalistiske Vantro i en nærmere Forstaaelse med den statskirkelige Læremaade, og han udtalte dette ingensinde bestemt end netop i dette Aar, saavel med Hensyn til det Angreb, hvorfor han havde været udsat, som med Hensyn til de symboliske Bøger og det statskirkelige Ritual. Han meente ad den Veie sikrest at kunne føre de forrige Tidens Trodsenighed og Religiositet tilbage, medens enhver anden Fremgangsmaade kun vilde bane Veie for nye Partikampe. „Naar Partiaanden — saaledes skildrer han Diebliffets Silling og

sit Forhold til den — træt af at raabe mod Kirkesdom, Hierarchi og Symboltvang, venter Naabet imod enhver Ytring af christelig-protestantisk Frihed, og hylter atter i Troens Anliggende Bogstavets aandsqvælende Herredømme: da fattes der i en saadan Periode aldrig paa zelotiske Partimænd, som opflamme og nære den uroligt gjærende Aand; og disse ville da styre deres Angreb ikke alene mod dem, der virkelig staae paa den modsatte Side, men ogsaa mod dem, der paa Videnskabens Begne og i dens Tjeneste søge at modarbeide den overilede og ubesindige Opposition, at standse den blinde Tilbagestormen, var det endog kun af den Grund, at den efter menneskelige Tings Gang, tidligere eller senere atter vil have et nyt og voldsomt Omsving til Følge^{*)}. Denne mæglende Unionbestræbelse, der vilde bane sig Midtveien ved at undgaae alle bestemte Udtalelser, og saaledes tilbække de skarpe Modsetninger, maatte netop tiltale den herskende religiøse Ugegyldighed, der ikke havde Interesse nok for de religiøse Spørgsmaal, til virkelig at gjenomtænke dem; medens det paa den anden Side var en saadan svævende Almindelighed, Grundtvig og hans Venner nedlagde den bestemteste Protest imod, for at det kunde komme til et Enten-Eller mellem de Modsetninger, Ugegyldigheden helst vævede sammen. Derfor udtalte Grundtvig sig nu langt bestemtere end tidligere for en aabent kirkelig Skilsmisse, og fandt en saadan langt nødvendigere under de nærværende Forhold end nogensinde før. „Var der skjellig Grund til en kirkelig Udfondring i Luthers Dage, skjøndt man paa begge Sider erklærede sig enig om Daabspagten, og om Forkastelsen af alle gamle Kjætterier, da er en fuldkommen kirkelig Skilsmisse aabenbart uundgaaelig nu, da det først og sidst

*) S. N. Clausen. Den theologiske Partiaand. 1830. S. 89.

er om Troen og Daaben der strides, altsaa om det, som med vort Kirkesamfund eiensynlig Raader og falder. Man behøver ikke at gaae i mange Kirker for at overbevise sig om, at der hersker modsigende og med hinanden uforenelige Religioner i National-Kirken, og der kan da ikke længer være Spørgsmaal om at vedligeholde enirkelig Fred og Enhed, hvor der findes den aabenbareste Krig og Strid, og kun om, paa hvad Maade Sandhed kræver, og Staten kan det ved, at Striden føres. Hvorvidt nu Uchristnes Samvittighed kan tillade dem at stride for Medlemmer af en anden Kirke, at lade deres Børn døbe paa en Tro, de ikke kaste, og confirmere i en Daabs-Pagt, de selv opmuntre til at bryde, det bliver deres Sag; men de Christnes Samvittighed tillader dem ingenlunde at have Kirkesamfund med deres Troes aabenbare Fjender og Fornægttere endfigen at overgive deres Børn til Religions-Underviisning hos Præster som stræbe at nedbryde deres Tro, saa, dersom der findes Uchristne i Landet, er enirkelig Skilsmisse uundgaaelig. Der ligger i flige Erklæringer en Protest mod Prof. Nielsen forsaavidt han havde gjort sig til Talsmand for den forærende Almindelighed, men den ramte ligesaafuldt den skændte Egegyltdighed, der laudt det urimeligt at gjøre ved Dphøvelse ad flige Smaating, om det døbtes paa een eller paa en anden Maade, om der i Prædikenerne forkyndtes samme Saliggjorelsens Bei. Jo stærkere derfor Fordring omirkelig Skilsmisse blev udtalt, desto stærkere blev ogsaa den almindelige Uvillie, der hos Geistligheden steg til det høieste, især da Mag. Lindberg ret med Flid lagde det an om at drage alle Modsigelser i Statskirken frem og vise det

*) J. G. Lindberg, Maanedsskrift for Christendom og Oplysning. S. 162. 261.

et meest skjærende Lys ved at sammenholde dem med den gamle Forgivning for Kirkesager. En saadan kirkelig Skilsmisse var jo vistnok altid muelig, naar de Udtrædende havde Bind til at betale den Told, som det krævede, men grundtvig haabede og ventede „en venlig Skilsmisse,“ saaledes at Regjeringen borgerlig anerkjendte de frie gammelstærke Menigheder, skjøndt det endnu ikke var ham klart foreledes denne kunde iværksættes paa den lempeligste Maade.

Prof. Clausen udgav sit bebudede Forsvarsskrift under løv af „Den theologiske Partiaand, dens Charakter og Stridsmaade, oplyst ved Exempler“, der altsaa var et første offentlige Indlæg i Striden fra hans Side. Han gik heri med Foie forefaste sine Modstandere, at de ved den Raade, hvorpaa de havde angrebet hans Bog „Om Katholicisme og Protestantisme“, havde bragt Folk „til at forestille sig den som Produktet af en theologisk Ultraisme, der vidt og bredt søgte sin Ege“, medens hans Formaal med Bogen netop var at „benytte de nyere Tidens Fremskridt i Kundskaber og Indsigt til en dybere Opfattelse, en rigtigere Burden, en friere Anvendelse af de ældre Tidens Former og Skrifter.“ Men naar han i sit Forsvar istedensfor ærligt og aabent at vedgaae sine Afvigelser fra de symbolste Bøger, der omgaae eller tilhulle disse som Misforstaaelser eller ordreielser af hans Ord, saa gav han sig derved blot for Modstandernes Angreb, der maatte blive desto bittere ved en overlegne Haan, hvormed han under sin formeentlige Beskæftigelse altid havde omtalt dem. Han holdt sig her til indbergs sidste Piece „Er Prof. Clausen en ærlig Lærer?“ – og gennemgik alle de i dette Skrift sammenstillede Anlagpunkter, blandt hvilke vi her kun ville fremhæve det, der lid blev lagt stærkest Vægt paa, angaaende Troen paa Jesu Udseende Forsoning, nemlig følgende Uttring:

„saaledes vil den protestantiske (Kirkelære), som gjør Forsonings-Troen til Retfærdiggjørelsens eneste Betingelse lede til ufrugtbar Bigotteri“. Hertil bemærker Clausen nu: „Dr. L. har paa egen Haand forandret Bogens Ord „den protestantiske Kirkelære“ til „vor Kirkes Lære“. Men han har her gjort meget ilde; thi disse Udtryk betegne, som enhver ved, ikke det samme: Koncordieformelens Lære er protestantisk, de reformeerte Konfessioners Lære er protestantisk, men derfor ikke „vor Kirkes Lære“; og at der med hine Ord netop ikke er tænkt paa vor Kirkes Lære, viser det Exempel, som er anført af en reformeert Konfession, den heidelbergste Katechismus, hvor Forsonings-Læren er fremsat i sin eenfaldige Strængbed, der vist ikke bringer sunde og gode Frugter; men skulde det være nødvendigt at erindre om, at denne Strængbed er fremmed for den augsborgske Konfession og vor Kirkes Lære?“ *) Folk i Almindelighed, der altid havde misbilliget Gjenmælet mod Prof. Clausen, fandt derfor snart, at han ved dette Forsvar fuldkommen havde retfærdiggjort sig; men fra Mag. Lindbergs Side fremkaldte dette det skarpeste Indlæg under hele Striden: „Oplysninger til Prof. Clausens Forsøg paa at redde sin falske Lærdom“, et Indlæg, som derfor ogsaa i højeste Grad æggede alle hans Modstanderes Forbitrelse. „Skulde det virkelig lade sig tænke — det var Lindbergs væsentligste Anse — at Prof. Clausen i dette Forsvar taler Sandhed, naar han først til sidst paastaar, at han i hele sin Bog ikke har angrebet Statskirken, ikke har lært imod den augsborgske Konfession; skulde man virkelig lade sig overtale til at troe, at det kunde være muligt, at ikke alene jeg men mange med mig, alle skulde være faldet paa at fordreie det samme og paa

*) Clausen, Den theologiske Fortælling. S. 85.

jamme Maade! Nu skulde Folket løbe med den Løgn, at Clausen skulde i fem Aar have været af næsten alle kirkelige Stribenter i Vandet, offentlig fremstillet som en Mand, der løer med falsk Værdom og aabenbar Løgn og nu først skulde han have fundet sig foranlediget til at give den simple Erklæring, at Alle kun fordreiede hans Ord. Det er en forhen bekjendt Krigsbrug af Prof. Clausen, at naar han under Kampen kommer i Knibe, paastaer, at han ikke har meent, hvad hans Ord naturligt udfige, og at han i Almindelighed især i hans tykke Bog, har sat sine Ord saaledes paa Skruer, at han har sig een eller anden Udflugt aaben. Men ingenlunde ere alle hans Ytringer saaledes stillede, at han kan paa denne jammerlige Maade, der rober den daarligste Sag, slippe fra sine Ord^{*)}. — Denne Anse var anført mod Forsvarskriftet i Almindelighed, men den gjaldt ogsaa det Punkt der ovenfor særlig blev fremhævet, om Forsonings-Troen som Retfærdiggjørelsens eneste Betingelse, og Lindberg foier desangaaende til: „At Clausen i sin Bog har taget Exemplet paa den protestantiske Kirkelære, som han laster, ikke af den augsborgske Konfession, men af den heidelbergiske Katechismus forandrer naturligviis ikke i mindste Maade Sagen; det giver kun tilkjende, at han i Almindelighed laster den historisk protestantiske Kirke, som bestandig har vedkjendt sig Forsonings-Troen som Retfærdiggjørelsens eneste Betingelse. Exemplet kunde han altsaa vælge af hvilken som helst symbolisk Bog, uden videre Hensyn; at han, for at have Nyggen fri, kan have valgt den heidelbergiske Katechismus, indrømmer jeg gjerne, men det Valg kan slet ikke dække ham^{**)}).

*) Lindberg, Maanedsskrift for Christendom og Historie. I. 3. 82. 83. 85.

***) Smits. S. 89.

og Lindberg arbejdede med Iver paa at faae den sat i Carl Grundtvigs gamle Tilhørere fra Frelsers Kirke, der i mange Aar havde savnet deres Præst, sluttede sig fornemmelig til ham og han begyndte da i sin Bolig paa Ralsbrænderierne at holde talrige besøgte gudelige Forsamlinger. Med ham forenede sig nogle unge tyske Præster, der begyndte at holde Forsamlinger med deres Benner paa Christianshavn og paa Amager. I de herværende tyske Sogne var nemlig Forholdet det samme som saa at sige overalt i den protestantiske Christenhed; medens Rationalismen sad til Højbords med Dr. Johansen ved den store Menighed i Petri Kirke, maatte den kirkelige Orthodoxi ligesom kæmpe for sin Tilværelse ved den lille Frederiks-Kirke paa Christianshavn. Sognepræsten for denne Menighed, Pastor Gorick, tillige tysk Garnisonspræst, havde holdt sig udenfor den kirkelige Strid; men desto ivrigere tog hans Capellaner, først Egge siden Siemonsen Deel i den. Gorick døde 1829, og Embedet henstod ubesat, da der var Tale om at nedlægge Frederiks-Kirken. Det maatte da ligge nær, at faae den til Afbenyttelse, dersom der skulde dannes en fri Menighed. Tilligemed Pastor Siemonsen var en hell Student C. C. Harnsen meget ivrig i at holde Forsamlinger. Han var en Sydfløvisger, der var kommen til Kjøbenhavn for at fortsætte sine theologiske Studier, og blev her ganske revet hen af den aandelige Gjæring, han foresandt. Disse hyppige og talrige Forsamlinger undgik ikke Politiets Opmærksomhed, og man begyndte at anvende den sædvanlige Fremgangsmaade imod dem, men endnu dog temmelig løsfaestrigt. Grundtvig selv tog ingen Deel i disse Sammenkomster og haabede endnu paa en fredelig Skilsmisse, da det forekom ham umuligt Regjeringen kunde negte hans Trosvenner Tilladelse til at danne et egent Samfund, naar de slet ikke forlangte nogen Pengeunderstøttelse af Staten, og alle

den samme Statskirke ansat Lærer og Præst. I Hof- og Stadsrets-Dommen over Clausens og Grundtwigs Sag var det antydet, at naar en Præst i Kraft af sin Embedsced vilde gøre en Protest mod falsk Værdom gjældende, skulde han ikke kunne frem med den paa Prent, men ad sædvanlig Wei bevende sig til sin lovlige Dyrighed; en juridisk Embedsmand, hvem Busck privat havde spurgt derom, havde ligesledes givet ham det Raad, at kunde han ikke tie med den Sag, hvad den Adspurgte for sin Person ansaae for det tilmaadeligste, saa maatte han indstille den med vedføiet Betænkning for Cancelliet som sin lovlige Dyrighed, da den i saa Fald vistnok maatte blive undersøgt. I Sommeren 1830 varede netop atter en kirkelig Jubelfest til Tassigelse for den niogsborgste Konfession paa den Dag, da den for trehundrede Aar tilbage var bleven overrakt Keiser Carl V. Da det nu is væsentlig var denne, Striden statskirkelig maatte komme til at dreie sig om, solte Busck sig opfordret til, samme Dag han skulde holde denne Tassigelses-Prædiken, d. 25 Juni, at frembære sin Indsigelse ad den nys angivne Wei, ved at indsende til Cancelliet en „Angivelse af Præstelæreren H. N. Clausen som en Bestrider og Forhaaner af Landets ved Kongeloven helligens stadfæstede Religion“. Efter at have anført alle de Steder i Prof. Clausen's Bog, der ofte vare paaantede som forargelige og anstødelige, vedbliver han: „Og naar Præstelæreren da lige ovenpaa af denne tvetydige Tale siger Pag. 531: „at den protestantiske Theologi i mange Dele snarere anmelder sig som en Fortsættelse af den katolske Kirkelære, end som et reent og tro Udtryk af Kristens Lære, idet den har optaget og beholdt saadanne Bestemmelser, som stride mod dens hermeneutiske Principer, og som Kirken derfor selv maa føle sig forpligtet til efterhaanden at udstøde“, naar Præstelæreren ved den danske Statskirke taler

fem og tyve Stribentaar og i tyve Embedsaar har gjort og med den Grad af christelig Oplysning jeg har opnaaet, og mange Gange i offentlig Skrift uigjendrevet og uimodsaegt har udviklet, er en kirkelig Skilsmissæ mellem de gammeltdags Lutheraner og de nymodens vundgaaelig nødvendig, og det ligesaavel for den borgerlige Enigheds og fri Bidskabeligheds som for den christelige Samvittigheds- Friheds og den menneskelige Verligheds Skyld . . . og jeg skønner da ikke rettere, end at Skilsmissen skeer paa lempeligste Maade, naar det tillades de Præster, hvis Samvittighed ikke længer tillader dem at besæde Embeder i Statskirken at gaae ud deraf med deres, mange eller faae, Tilhørere, og kirkelig sørge for sig selv . . . Det er Alle vitterligt, at jeg i meer end tyve Aar med Mund og Pen har arbeidet paa at bringe Statskirken til den tabte Riighed med Lovens Forstift og de symboliske Bogers klare Indhold, da nu desuagtet Omstændighederne saa sælsomt har indviklet sig, at netop vi maatte bede om Tilladelse til at gaae ud af Statskirken, saa er det klart, at paa den ene Side vover Staten ei det mindste ved at indrømme saa billigt et Forlangende, og paa den anden Side maatte et Afslag sætte Regjeringen i den ubehagelige Stilling at bruge Haardhed mod dem i Statskirken, der dog unegtelig have Lovens og Historiens priselige Bidskbyrd gennem Aarhundreder for sig". — Endssjondt Grundlovs altsaa fandt Regjeringen saa billig og uskyldig som det kunde forlanges, saa var det ham dog ikke ubekjendt, hvad han ogsaa yttrede i sin Paategning, at "de fleste Statsmænd endssige da Statskirkens høie Embedsmænd betragtede Sagen fra en ganske anden Synspunkt". Det viste sig ogsaa, da Ansøgningen kom ind til Cancelliet, og derfra blev sendt til de geistlige Autoriteters Betænkning, nemlig til Biskop P. E. Müller's og Provfsterne H. G. Clausen's og A. R. Holm's.

stiftsprovst H. G. Clausen udtalte strax i sin Betænkning i 12 Decbr. 1831 det Synspunkt, hvorfra han bedømte og derfor han fordømte den. „Ansøgningen er aabenbar lagt paa ved sin kaptiøse Form at bringe Statsøvrigheden til at modsiges sig selv. Enhver Adskillelse nemlig fra den herende Kirke forudsætter hos dem, der adskille sig, en Afvigelse fra den kirkelige Lære eller det kirkelige Liv. Men de som i ærværende Tilfælde forlange Adskillelse gøre netop Paastand paa, at det er dem, der som rette og sande Christne oversolde den lovhjemlede Kirkelære, og ville saaledes bringe Øvrigheden til offentlig at erkjende, at det er Staten som er levende sin Religion, Regjeringen der er bleven sin Forpligtelse, utro . . . At imidlertid et saadant Phænomen kan vise sig paa vor kirkelige Horizont i det 19de Aarhundrede kan ikke forundre os, naar vi betænke, hvorledes Kjøbenhavns irtrolojende Publikum gjennem en Række af Aar er bleven bearbejdet ved de aldrig hvilende Zeloter, der have opbudt alt for at afstedkomme Forvirring og Splid i Kirken“. Provst A. L. Holm's Betænkning af 20 Decbr. s. A. gif ud paa det samme, men den var mindre syndig og klar i sin Udsvifling. Prædiker Noget mindre Dogmatisk end Moral, er han derfor ikke uchristelig, thi Christus selv prædicatede Moral, endhøndt det ikke forsvares, om Noget ei foredrager Christensommens Dogmer, og naar Tidsstiftelsens Ord bruges ved Rabberen, naar Børnene døbes i Navnet Faderens, Sønnens og den hellig Aands, og dette Løfte fordres ved Confirmationen, saa kan ei siges, at Kirkesamfundet er opløst eller at man er nødt til affondre sig fra Kirken“. Biskop P. E. Müller sluttede sig i sin Betænkning ganske til Provsterne: Biskop har gjennem flere Menneskealder i den danske Kirke iegen Forskjellighed fundet Sted i Prædikanternes Foredrag, og en saadan maa overalt finde Sted i protestantiske Lande;

men den maa være blind, som ikke erkjender, at i de sidste tyve Aar er Antallet meget tiltaget paa de Præster, som nøiere knytte deres Foredrag til Christendommens positive Sætninger, medens i samme Forhold Tilhørernes Bisald med slige Foredrag er steget Ligesom heraf følger, at Ansøgningen er grundløs og altsaa ikke fortjener at bevilges, saaledes kan allerede af dens egen Bestaaffenhed dette deduceres. Enten have de Ansøgende tilstrækkelig Grund til at søge en Adskillelse fra det øvrige Kirkesamfund eller ei. Antager man det første, maa man med det samme indrømme, at den danske Kirke maa være en uchristelig Kirke. Antager man det sidste, og dog bevilger Ansøgningen, indrømmer man, at separatistiske Menigheder kunne oprettes uden tilstrækkelig Grund, altsaa blot efter Indfald". For grundig at forebygge sligt vilde han ved samme Leilighed henlede Regjeringens Opmærksomhed paa de gudelige Forsamlinger der holdtes i Byen: „Endnu ere vistnok disse ubetydelige, og Antallet som besøge dem synes ifkun lidet at forsøges, men det er usorudseligt, om ikke sammenstødende Omstændigheder ville aabne mange Høres Øren for Jørernes Tale. Jeg kan derfor ikke andet end ansee det for skadeligt at tilstede slige offentlige Forsamlinger, der vitterligen gaae ud paa at udbrede Ringeagt for Statskirken og Had mod dens Præster, og mener det derfor at være tilraadeligt, naar Hs. Maj.'s Svar paa hiin Ansøgning er givet, at Loven gjøres gjældende mod hine Conventikler". — Saa skarpt og skjærende kom altsaa de forskjellige Betragtningemaader her til at mødes; de statskirkelige Autoriteter, der i det høieste vilde indrømme at der havde været, men ingenlunde at der virkelig var nogen væsentlig Forskiel i Værdommen, kunde derfor kun see Egenraadighed, Trods og Stivsiind i det, der fra den anden Side traadte frem som opoffrende Beviis paa Troesiver. „Efterslægten

og selv den nærværende Slægt — skrev Grundtvig herom kort efter — vil have ondt ved at troe sine egne Dine, naar den seer, at vor Troes Modstandere, istedetfor deri at see et sjældent Offer, lagt ligesaa vel paa Fædrelandets og Borgerfredens som paa Troes- og Samvittigheds-Frihedens Alter, tværtimod saae en stræffelig Fornærmelse, som der vilde megen Kjærlighed til at undskylde hos de rasende Zeloter, som begif den" *). Det kunde neppe være tvivlsomt, hvilken Betragtningensmaade Cancelliet vilde give Medhold; man fandt, at den Forudsætning, hvorfra Ansøgningen gik ud, var ligesaa ubeviist og ubegrundet som den var fornærmende; den kunde derfor ikke alene ikke bevilges, men man ansaae det endog for rigtigst om de tvende Mænd, der vare traadte i Spidsen, Sæbemester Madsen og Skomager Aborre bleve opfaldte for Biskoppen, for at denne kunde overtøde dem om det Ugrundede og Utilbørlige i deres Ansøgning. Under 2 Febr. 1832 meddeeldes der Ansøgerne Kongens Afslag paa deres Begjæring, og dette Afslag betragtede Grundtvig fra sin Side som afgjørende, saa at han saa Dage efter mødte første Gang i den Forsamling, der afholdtes i Lindbergs Bolig paa Ralkbrænderierne, og prædikede over de Ord: „Her er godt være, her ville vi bygge Boliger“. Næste Søndag prædikede han atter, og da der dengang havde samlet sig saa mange Tilhørere at Stuen ikke kunde rumme dem, tænkte man paa i Ugens Løb at saae leiet et stort Loftstue rum paa Christianshavn, der da skulde indrettes til Bedesal. Som en Følge heraf, blev Grundtvig, tilligemed Pastor Siemonsen, indstævnet for Politiet d. 27 Febr.; men Grundtvig holdt sig til sit Ordinationsløfte, og svarede, at det maatte være ham som ordentlig kaldet Lærer uformeent at prædike Guds Ord

*) Grundtvig, Om Daabspagten 1832. S. 1 fgb.

da saaledes, at der ved Reformationen endnu var blidt meget af den katolske Særdeig tilbage, som det glædt efterhaanden at faae udrenset, medens Grundtvig gjorde mærksom paa, at Hovedsagen kunde i kirkelig Hensyn umueligt være hvad Luther udrensede, men netop hvad, holdt fast paa som det oprindeligt Christelige, altsaa med hvad man kaldte de katolske Elementer. Naar han derved svarede Ja paa hiint Spørgsmaal, saa meente han nemlig at den lutheriske Reformation skulde fortsættes med Hensyn til Kirken, saaledes at Livet og Kysket i Menigheden altid var i Kraft og Klarhed, med Hensyn til Staten, at den selv vitterhedsfrihed, Reformationen førte Ordet for, ogsaa blev fuldstændig gennemført i de borgerlige Samfund, og endelig med Hensyn til Skolen, at den christelige Dplysning, i hvilken den kan yde, altid klarere faaes i sit Forhold til den christelige usforanderlige Tro. — I Anledning af den augsb. Confession Jubelfest 1830 udgav Mag. Lindberg den daa Kirkes symboliske Bøger, saavel paa Latin som paa Dansk ledsagede af „Historiske Dplysninger“, og her var det for første Gang offentlig vedkjendte sig Grundtvigs Betragtning af Daabspagten, uden dog deri at see en Afvigelse fra den strengt lutheriske Lære. Han drøftede fornemmelig det Spørgsmaal, hvorvidt det skulde eller kunde historisk bevises, at den Tro, vi ved Daaben bekjende, virkelig er den oprindelige, svarede hertil, at saalænge det Modsatte ikke med utvivlsomme historiske Grunde godtgjøres, have vi Ret til fremdeles at klære vor Tro for den ægte Christelige. Paastaet var Modsatte rigtignok, men man havde derved overseet, at ældste Kirkesædte med Hlid undgik at opskrive Daabspagten fordi den var de Christnes Hemmelighed; forlangte man en nøiagtig Opstrift, som de ikke vilde give, men kun Hentydning til det, der var alle christne Læsere bekjendt,

ænfelighed ved dette Forflag, gives der endnu et Alter-
 v, dette nemlig at Pastor Grundtvig indtil videre beholdt
 sin Person Tilladelse til at holde dansk Aftensang i Fre-
 riks tyske Kirke, dog saaledes, at Ritualet fulgtes, at den
 rigerede Psalmebog blev brugt, og at alle andre Love med
 syn til den offentlige Gudstjeneste bleve efterlevede". I
 sidste Form blev Tilladelsen ufortøvet givet den 1 Marts,
 at Grundtvig den følgende Søndag kunde holde sin første
 idiken i Frederiks tyske Kirke som fri Prædikant for
 e Tilhørere, men uden at maatte udføre nogen af de
 ge præstelige Forretninger*). Friheden var altsaa meget
 ert begrændset, men dermed havde dog den Menighed,
 samlede sig om ham, tiltvunget sig en borgerlig Anerkjens-
 e, og dette bidrog ikke lidet til, at Striden efterhaanden
 g en noget mildere Charakter.

Endskjøndt disse Forhandlinger ikke bleve førte offentlig,
 tiltraf de sig dog temmelig Opmærksomhed, da en saadan
 jgæring om Udtrædelse, selv om den endnu ikke deelted af
 nge, maatte føles som et Stød, der rystede den hele
 kirkelige Bygning. J. P. Mynster skrev i den Anled-
 g, under det bekjendte Mærke ff, en Afhandling „Om
 rædelse af den danske Statskirke" **), hvori han i een Hen-
 de hævdede de strængeste kirkelige Grundsatninger, og
 t den omtalte Begjæring i alle Henseender urimelig og
 svarlig, men paastod tillige, at „dersom der ved at negte
 re Frihed ikke skulde paalægges en aldeles forkastelig
 mvittighedstvang, maatte der i Statskirken selv indrømmes
 jed for Væren", eller, som Folk pleier at sige, „man maatte

Efter de originale Afskuffer i Kultusministeriets Archiv. Jfr.
 Evang. Kirchenzeitung 1835. Nr. 32 og 33.
 Dansk Ugeskrift. I. 1832. Nr. 17—18.

og Lindberg arbejdede med Iver paa at faae den sat i Grundtvigs gamle Tilhørere fra Frelsers Kirke, der i 1827 havde savnet deres Præst, sluttede sig fornemmelig til, og han begyndte da i sin Bolig paa Raskbrænderierne at talrigt besøgte gudelige Forsamlinger. Med ham forenede nogle unge tydske Præster, der begyndte at holde Forsamlinger med deres Benner paa Christianshavn og paa Nørrebro. De herværende tydske Sogne var nemlig Forholdet samme som saa at sige overalt i den protestantiske Christenhedens Rationalismen sad til Højborgs med Dr. Johan ved den store Menighed i Petri Kirke, maatte den lille Orthodoxori ligesom kæmpe for sin Tilværelse ved den i Frederiks-Kirke paa Christianshavn. Sognepræsten for den Menighed, Pastor Goride, tillige tydsk Garnisonspræst, holdt sig udenfor den kirkelige Strid; men desto ivrigere hans Capellaner, først Egge siden Siemonsen Deel i da Goride døde 1829, og Embedet henstod ubesat, da der Tale om at nedlægge Frederiks-Kirken. Det maatte da lig nær, at faae den til Afbenyttelse, dersom der skulde danne en fri Menighed. Tilligemed Pastor Siemonsen var en Student E. E. Harmsen meget ivrig i at holde Forsamlinger. Han var en Sydflæsviger, der var kommen til Kjøbenhavn for at fortsætte sine theologiske Studier, og blev her grebet af den aandelige Gjæring, han foresandt. Di hyppige og talrige Forsamlinger undgik ikke Politiets Opmærksomhed, og man begyndte at anvende den sædvanlige Frengangsmaade imod dem, men endnu dog temmelig kækfærdigt. Grundtvig selv tog ingen Deel i disse Samfund og haabede endnu paa en fredelig Skilsmisse, da forekom ham umuligt Regjeringen kunde negte hans Trovener Tilladelse til at danne et egent Samfund, naar det ikke forlangte nogen Pengeundersøttelse af Staten, og i

alene, en saadan Syndernes Forladelse, der borttager al Syndens Angest, Nag og Smerte, og vækker os til nyt Liv; eller den er hverken meer eller mindre end ethvert Menneſte ogsaa maatte kunne erholde for sin egen Skyld". Nu var det egentlig ikke hans Raad at betage Præsterne Værefriheden, men kun at faae denne lovlig begrændset derved, „at Regjeringen lod ved dertil committerede Mænd, der have almindelig Tillid som gudstrygtige og rettroende, de Artifler udtrykkelig udhæve, der ansaaes som Hovedlærdomme, fra hvilke ingen Afvigelse tilstededes"; — og anbefalede tillige paa den anden Side, som det bedste Middel til at forebygge Ufred, en lempelig Løsning af Sognebaandet: „overalt i Landet burde uden tvivl Tilladelse til at søge en anden Præst end den, der er bestiftet for Sognet, være at erholde". Trydes Afhandling fremfaldte et, ligeledes anonymt, Svar af Pastor Stenersen Gad i Kjøbenhavn*), der var holdt i den sædvanlige Tone, hvori Forf. ogsaa vævede sig ind i almindelige Talemaader, der kunde tilhulle og omgaae Sagen selv: „Min Hovedhensigt er at bestride den Mening, at et vist theologisk System, der muligen kan udledes af Skriften, men ikke udtrykkelig deri er fremsat, skulde være af saa høi Bigtighed, at Mennesker, der ere enige i ansee Christus som vor sande Veileder til Salighed, for et saadant Systems Skyld skulde adskille sig i forskjellige Kirker". Fra begge Sider beredede man sig til at drøfte den Sag i al Ro og Sindighed, men Udgiveren af „Danſk Ugeskrift" gjorde en brat Ende derpaa ved at negte flere Artiflers Optagelse, uden tvivl fordi han kjendte sit Publikum for godt til at turde byde det lange Stykker om kirkelige Emner. Provst Trydes velmeente Forsøg paa, ved en Forandring i Tonen at opnaae omtrent det

*) Danſk Ugeskrift. II. Nr. 39.

sem og tyve Skribentaar og i tyve Embedsaar har gjort og med den Grad af christelig Oplysning jeg har vnaact, og mange Gange i offentlig Stæst uigjendrevet og uimodfagt har udvirket, er en kirkelig Skilsmisse mellem de gammelstags Lutheraner og de nymodens uundgaaelig nødvendig, og deligesaavel for den borgerlige Enighed og fri Bidskabeheds som for den christelige Samvittigheds- Friheds og den menneskelige Værligheds Skyld . . . og jeg skjønner da ikke rettere, end at Skilsmisfen skeer paa lempeligste Maade, naar det tillades de Præster, hvis Samvittighed ikke længer tillader dem at beklæde Embeder i Statskirken at gaae ud deraf med deres, mange eller faae, Tilhørere, og kirkelig sørge for sig selv Det er Alle vitterligt, at jeg i meer end tyve Aar med Mund og Pen har arbeidet paa at bringe Statskirken til den tabte Riighed med Lovens Forfætt og de symboliske Bøgers klare Indhold, da nu desuagtet Omstændighederne saa saligomt har indvirket sig, at netop vi maatte bede om Tilladelse til at gaae ud af Statskirken, saa er det klart, at paa den ene Side vover Staten ei det mindste det at indrømme saa billigt et Forlangende, og paa den anden Side maatte et Afslag sætte Regjeringen i den ubehagelige Stilling at bruge Haardhed mod dem i Statskirken, der dog umegtelig have Lovens og Historiens priselige Bidskabegjennem Aarhundreder for sig". — Endstjondt Grundtvig altsaa sandt Begjeringen saa billig og uskyldig som det kunde forlanges, saa var det ham dog ikke ubekjendt, hvad han og saa yttrede i sin Vaategning, at "de fleste Statsmænd endlige da Statskirkens høie Embedsmænd betragtede Sagen fra en ganske anden Synspunkt". Det viste sig ogsaa, da Ansøgningen kom ind til Cancelliet, og deraf blev sendt til de geistlige Autoriteters Betænkning, nemlig til Biskop P. E. Müller's og Provsterne H. G. Clausen's og A. R. Holm's

symboliske Bøger, betragtet som en Middelvei mellem „det strængt historiske Uforanderlighedssynem“ og „den eenfaldige, overilede Reformlyst“. Han vilde derfor heller ikke indrømme, at de Ændringer, han foreslog, egentlig berørte den Lærdom, der udtaltes gennem Ritualets Ord; de angik efter hans Paastand kun enkelte uheldige Udtryk, der let kunde misforstaaes, og han opstillede i den Henseende som Regel, at Forandringer maatte foretages: „hvor eet eller andet Sted af den hellige Skrift er urigtigt og unoiagtigt oversat; eller hvor en speciel religiøs Forestillingsmaade, en bestemt dogmatisk Theori, som tilhører den senere Skoletheologi, er sat istedenfor den almindelige, simple Skriftlære“ *). Lægger man imidlertid Mærke til de Udtryk, der saaledes udpeges og paaanfes i Daabs- og Nadverordene, saa bliver man let vaer, at det er Læren om Arvesynden og om Jesu Fyldestgjørelse, som egentlig dermed skal rammes. I Indledningen til Daabsbehandlingen vrager Prof. Clausen følgende Udtryk: „hvorfor vi alle af Naturen ere Bredens Børn og os fattes Guds Ære“ — „dette Barn er undfanget i Synd og født i Misgjerning“; i selve Daabsbehandlingen anfer han fornemmelig over Djævlens Forjæggelsen, hvorved der „idetmindste ikke burde savnes et forklarende Ord, som gjorde opmærksom paa den religiøse Idee, der har Gyldighed for alle Christne,“ og endelig i Betsignelses-Ønsket efter Daaben, over de Ord til det spæde Barn, at Gud „har forladt Dig alle dine Synder“. Stærkest træder Modsigelsen mod selve Læren frem, naar Clausen i Betsignelses-Ønsket efter Nadveren stødes over de Ord, at den Korsfæstede og Gjenopstandne „haver spiset og stænket Eder med sit hellige Legeme og Blod, hvormed han haver fyldestgjort for alle Eders Synder“, og bemærker dertil: „Dersom disse Ord

*) Maanedsskrift for Litteratur II S. 62.

men den maa være blind, som ikke erkjender, at i denne type har et Antallet meget tiltaget paa de Præster, som i Nytte deres Foredrag til Christendommens positive Samfundens i samme Forhold Tilhørernes Bisald med et Tildrag er steget.... Ligesom heraf følger, at Ansøgningen grundløs og altsaa ikke fortjener at bevilges, saaledes allerede af dens egen Beskaffenhed dette deduceres, have de Ansøgende ulstræffeligt Grund til at søge en Tilhjælp fra det øvrige Kirkesamfund eller ei. Antager man først, maa man med det samme indrømme, at den Statskirke maa være en uchristelig Kirke. Antager man det og dog bevilger Ansøgningen, indrømmer man, at alle stiftede Menigheder kunne oprettes uden tilstræffeligt, altsaa blot efter Tilfald". For grundig at forebygge vilde han ved samme Leilighed henlede Regjeringens mærksomhed paa de gubelige Forsamlinger der i Byen: "Endnu ere vistnok disse ubetydelige, og Antallet besøge dem synes ifkun lidet at foretages, men det er seeligt, om ikke sammenstødende Omstændigheder vil mange Fleres Øren for Børernes Tale. Jeg kan dog andet end ansee det for skadeligt at tilstedes flige Forsamlinger, der vitterligen gaar ud paa at udbrede agt for Statskirken og Had mod dens Præster, og det derfor at være tilraadeligt, naar Hs. Maj.'s Samvittige Ansøgning er givet, at Loven gjøres gjældende i Conventikler". — Saa skarpt og skjærende kom altsaa skjellige Betragtningssmaader her til at mødes; de høje Autoriteter, der i det høieste vilde indrømme at det var ret, men ingenlunde at det virkelig var nogen Forskiel i Lærdommen, kunde derfor kun see Egenty Trods og Stivind i det, der fra den anden Side frem som opoffrende Bevis paa Troesiver. "Eft

og selv den nærværende Slægt — skrev Grundtvig herom kort efter — vil have ondt ved at troe sine egne Dine, naar den seer, at vor Troes Modstandere, istedetfor deri at see et hædrent Offer, lagt ligesaa vel paa Fædrelandets og Borgerfredens som paa Troes og Samvittigheds-Frihedens Alter, tværtimod saae en stræffelig Fornærmelse, som der vilde megen Kjærlighed til at undskyldte hos de rasende Zeloter, som begif den“ *). Det kunde neppe være tvivlsomt, hvilken Betragtningemaade Cancelliet vilde give Medhold; man fandt, at den Forudsætning, hvorfra Ansøgningen gik ud, var ligesaa ubeviist og ubegrundet som den var fornærmende; den kunde derfor ikke alene ikke bevilges, men man ansaae det endog for rigtigst om de tvende Mænd, der vare traadte i Spidsen, Sæbemeister Madsen og Skomager Aborre bleve opfaldte for Biskoppen, for at denne kunde overtjede dem om det Ugrundede og Utilbørlige i deres Ansøgning. Under 2 Febr. 1832 meddeelttes der Ansøgerne Kongens Afslag paa deres Begjæring, og dette Afslag betragtede Grundtvig fra sin Side som afgjorende, saa at han saa Dage efter mødte forste Gang i den Forsamling, der afholdtes i Lindbergs Bolig paa Ralkbrænderierne, og prædikede over de Ord: „Her er godt være, her ville vi bygge Boliger“. Næste Søndag prædikede han atter, og da der dengang havde samlet sig saa mange Tilhørere at Stuen ikke kunde rumme dem, tænkte man paa i Ugens Løb at saae leiet et stort Vostrum paa Christianshavn, der da skulde indrettes til Bedesal. Som en Følge heraf, blev Grundtvig, tilligemed Pastor Siemonsen, indstævnet for Politiet d. 27 Febr.; men Grundtvig holdt sig til sit Ordinationsløfte, og svarede, at det maatte være ham som ordentlig kaldet Værer usformeent at prædike Guds Ord

*) Grundtvig, Om Daabspagten 1832. S. 1 ijd.

hemmelig og aabnbare. Lindberg, der ogsaa var indkaldet paa Grund af at Forsamlingerne bleve holdte i hans Hus, svarede ligeledes, at ingen verdslig Magt kunde svække Dedicationens Gyldighed; saalænge man i Statskirken ikke taalte men beskyttede falsk Lærdom, maatte det staa for Christne frit for at træde ud; ivoirigt kunde man ikke beklage sig over Ulydighed fra hans Side, da ingen Undersaat kunde gjøre større Tilbud end at lade sig binde, naar man ved Magt forbød ham hvad han ikke kunde undlade med Gud og god Samvittighed. Politi-Direkteren erklærede, at han for Diebstiftet ikke havde Befaling til at arrestere, og vilde derfor først udbede sig nærmere Forholdsregler. Samme Dag gik Grundtvig til Biskoppen for at tale med ham om Sagen, og underrette ham om, at det var hans Agt at fortsætte Forsamlingerne paa Christianshavn, hvad han var overbevist om vilde frebygge det Bærre, og hvad han maatte ansee for at være ham som ordentlig kaldet Lærer usformcent. Denne Samtale forandrede væsentlig Biskoppens Betragtning af Sagen, og uden Hensyn til de tidligere Forhandlinger, skrev han den følgende Dag d. 28 Febr. til Cancelliet: -Jeg anser det under nærværende Omstændigheder for at være tilraadeligt, at Pastor Grundtvig erholdt Tilladelse til at holde slige Forsamlinger, hvorved Andre, som maaskee være isdesindede og fanatiske, kunde des snarere hindres fra at forvilde Menigmand med deres Tale, og hæn Forordning om gudelige Forsamlinger med Strængbed overholdes. . . . Foruden Pastor Grundtvig er der kun een ordineret Mand, som kunde antages for sin Person at ville ansøge om det samme, nemlig Pastor Siemonsen; men da denne Mand allerede ved en Række af Foredrag har lagt en aabenbar separatistisk Tendens for Dagen, mener jeg allerede deri er tilstrækkelig Grund til at negte ham Tilladelse. . . . Skalbe det lgl. danske Cancelli finde

sager Du Synden og alt Dødt, som er Gud mishageligt“, hvorhos han tillige i Troesbekjendelsen udelod det Ved: „nedfoer til Helvede.“ Dette blev paatakt ved en Daabshandling d. 4de November 1832, hvor Barnets Fader, Skomager Jensen, derfor ligesvem svarede Nei til det Spørgsmaal om han vilde have Barnet døbt paa den Tro. Stiftsprovsten døbte det alligevel, ja truede endog Faderen, fordi han havde tilladt sig at sige Nei, hvorfor denne indgav sin Klage skriftlig til Biskoppen med Begjæring om at hans Barn maatte faae en fuldstændig Daab efter Ritualet. Af den Brevverling, som dette gav Anledning til mellem Biskoppen og Stiftsprovsten, offentliggjorde denne følgende Erklæring: „Jeg er tiltraadt mit Embede i den danske Kirke i en Tidsalder da man vedkjendte sig den Grundsætning, at Guds Rige bestaaer ligesaa lidt i Mennesteord og Formularer som i Mod og Drifte, . . . og jeg er overalt og til alle Tider gaaet frem efter samme Grundsætning. Hvorfor isvrigt Conventiellsøgerne have valgt netop mig til Gjenstand for deres Angivelse behøver ingen Forklaring men at den danske Regjering skulde ved at tvinge tilbage den gamle Agendes Bogstav ville udelukke og hindre den frie Bevægelse, det har jeg aldrig kunnet overtale mig til at tro.“***) Til samme Tid søgte han at anvende al sin Indflydelse for at faae Døstet og Fordringen om Ritualets Forandring atter bragt paa Bane, hvilket ogsaa lykkedes derved, at han fik omtrent hele Kjøbenhavns Præstestab til at indgaae med et Andragende desangaaende under 7de November, og kunde da vente, at Afgjørelsen for hans personlige Bedkommende vilde blive opsat indtil hine Forhandlinger vare tilendebragte. „For mig i min Alder — skrev han i et Andragende til Kongen af 17de No-

*) Dansk Litteraturlidende 1832 Nov.

vember — er imidlertid ikke andet at gjøre end at følge de Grundsætninger, jeg stedse har fulgt til Glæde for mig selv og til Opbyggelse for min Menighed Og naar det betænkes med hvilken spændt Forventning det zelotiske Parti, som allerede er tilbøielig til at betragte sig som staaende udenfor Lov og Dom, oppebier Udfaldet af nærværende Sag . . . tør jeg holde mig overbevist om, at den indsendte Klage vil blive anseet som afviiist." *) Clausen vægrede sig altsaa bestemt ved at give efter, og Sagen stod saaledes hen en Tid; han vilde have sin Sag betragtet som Frihedens som Landsfrihedens Sag, men havde paa den anden Side aldeles ingen Betænkelse ved, hvad han meget mere stadig arbejdede paa, uden at ændre Modstandernes Frihed, at faae deres Indsigelser afviste ved et Magtsprog. Denne Forvirring i Frihedsbegrebet, som ikke blot han men alle Rationalismens Ordførere altid indviklede sig i, bragte Grundtvig til atter at træde frem med et lille Skrift: „Om Daabspagten, i Anledning af Stiftsprovst Clausens Barnedaab og offentlige Erklæring“ 1832, der fremkaldte en vidtløftig litterær Strid, som vi snart skulle komme tilbage til. „At mange Sognepræster — skrev han heri angaaende den paagjældende Sag — under Naab paa Samvittighedsfrihed vitterlig eller uvitterlig lægge et tungt Nag paa Samvittighederne hos de gammeldags Christne, det er vistnok en bekjendt Sag; men da den høiere Geistlighed (ved at modsætte sig Begjæringen om Udtrædelse) dog i den sidste Tid har benægtet det, saa er vi nødt til at oplyse det, og naar man derfor hudfletter os som Angivere, da maae vi vel taale det, men ethvert fornuftigt Menneske indseer dog let, at naar man nøder os til at blive i Statskirken, og nøder os til at lade vore Børn døbe af vedkommende Sogne-

*) S. G. Clausens Giftermæle. Bilag V.

præst, vi da er saa spage som mueligt, naar vi bie med at klage, til man f. Ex. virkelig forvanster Daabspagten med et af vore egne Børn" *). — Det varede ikke længe førend der atter indtraadte et lignende Tilfælde, der endnu blev langt forargeligere derved, at det næsten kom til Haandgribeligheder. Det var ved en Daabshandling den 8 Dec. 1833. Uagtet Faderen udtrykkelig havde forlangt at Daabspagten maatte blive fuldstændig oprettet med hans Barn, vedblev Stiftsprovsten paa sin Biis, og da derfor En af Fadderne svarede Nei, og vilde hindre Konen, der bar Barnet, i at bringe det til Funten, lod den myndige Præst ham uden videre kaste ud af Kirken ved en af Betjentene. For i Fremtiden at undgaae slikt maatte der træffes en Afgjørelse, og der meddelees da Stiftsprovsten en fgl. Resolution af 22de April 1834, hvori enhver Afvigelse fra den anordnede Daabsformular misbilliges, og det paalagdes ham at holde sig Ritualet efterrettelig. Dette Kongebud, der saaledes afviste, hvad han gjennem en lang Levealder utrættelig havde arbeidet paa, og i Grunden anseet for saa godt som opnaaet, krænkede den gamle Mand dybt. Han tænkte paa at ansøge Kongen som en Raade om hvad han tidligere ansaae for sin umistelige Ret, at det maatte tillades ham at forrette Daaben paa sin Biis for dem, der ønskede det; men han undlod dette af Frygt for et Afslag og foretrak heller at overlade enhver Daabshandling til Kirkens andre Præster**), uden Tvivl i det sikre Haab at det umuligt kunde vare længe, førend et forandret Ritual maatte erholde Lovskraft.

Disse Angreb paa Præster i deres Embedsgjerning gave altsaa Stødet til, at Forhandlinger om Ritualets Revision

*) Grundtvig, Om Daabspagten, 1832 S. 5.

**) G. G. Clausens Eftermæle. S. 58.

lade Præsten beholde sin Prædikestol. Den Indvending, at der ved at indrømme Præsterne denne Frihed, lagdes en utaalelig Byrde paa de sognebundne Menigheder, dersom der i disse virkelig rørte sig noget christeligt Liv, gif han meget løst hen over, og sølte sig i den Henseende tilfredsstillt ved den fattige Trost, „at der gives Indreminger i Statskirken, ved hvilke man kan betrygges for at den Lære, som bør vedligeholdes i Kirken, ikke kan forsvinde“. Han tænkte derved paa de autoriserede Bøger, Bibeloversættelsen, Lærebøger o. dsl.; han holdt stærkt paa at Præsten, i hvad han saa end prædikede, skulde være strengt bunden til Ritualet, og at der i den Henseende ikke maatte foretages Forandring uden ved en Regjerings-Foranstaltning. — Med dybere Følelse for Sagens Bigtighed afhandlede Provst Tryde, dengang Sognepræst i Herlufmagle, anonymt det Spørgsmaal: „Der der ikke gives en virkelig Grundforskjellighed i den religiøse Overbeviisning blandt dem, der kaldes protestantiske Christne, og om dette kan lades ude af Syne, naar Talen er om, hvad der bør stee for at tilvejebringe Kirkefred?“*). Altsatte Spørgsmaalets hele Form viser, at Provst Tryde stod Grundtvig og Lindberg langt nærmere, men han ansaae det dog fornødent, maaskee som eneste Vilkaar for at skaffe sig Ord Indgang, udtrykkelig at stille sin Sag navnlig fra Lindbergs, hvem han efter sædvanlig Skik omtalte paa den hædeligste Maade, som en Mand, der ved sin hele polemiske Færd, kun skadede den Sag, hvis højroste Forsvarer han vilde ansees for at være. Iøvrigt besvarede han paa det Spørgsmaal, hvorum Striden egentlig dreiede sig, med Ja og fremsatte Grundforskjelligheden saaledes: „Enten er det Guds Naade, som tilbydes os i Jesus Kristus, og ved ham

*) Dansk Ugeskrift. I. 1832. Nr. 30.

os, men vil man ikke det, da raade man dog til Løsningen af Sognebaandet, det kirkelige Stavnsbaand, der aabenbar under de nærværende Omstændigheder er en utaalelig Byrde for de gammel dags Christne Forst naar det skeer, forst da kan med Billighed Talen være om Hensyn paa de Geistliges Samvittighed eller Tankegang, som finde sig besværede ved den gammel dags Christendom og de vedtagne Udtryk derfor. Da Spørgsmaalet jo ikke kan være om aabenbar Bantro eller Bestridelse af den christne Tro, vil der ogsaa kunne tages tilfredsstillende Hensyn derpaa ved de belte Formularer, mellem hvilke Balget staaer til Præsten.“*) Af dette lille Skrift skrev Prof. Clausen en skarp anonym Anmeldelse**), der siden udkom særskilt med Navns Nærværelse, forøget med et lille Tillæg. Uden at ændre det deri udtalte Fredsforslag dvælede han ved Paastanden om Daabspagtens Uforanderlighed, som han fandt desto utaaleligere som man dengang med Sikkerhed ventede Djæbleforsagelsen afskaffet. „Men hvad er nu denne Tales Betydning? ville de spørge, der fødre noget mere end stærke Ord og høie Toner Der er to Sætninger, som den tænksomme Læser uden tvivl vil vente at finde ret omhyggeligt oplyste og besværede i dette Skrift, fordi den paradore Paastand, om hvilken Forf. dreier sig, staaer og falder med disse Sætninger. Den første er den: at Troen paa en personlig Djævel som Fjende af den christne Kirke, hører nødvendigt og væsentligt til den christelige Tro; den anden er den: at Forsagelse af en Djævel hører nødvendigt og væsentligt til den christelige Daab.“ Begge disse Spørgsmaal besværede Prof. Clausen benægtende ved at henvise til Bibelen og til Kirkens Historie,

*) Grundtvig, Om Daabs-Pagten 1832 S. 14—15.

**) Maanedsskrift for Litteratur VIII.

samme Maal som Grundtvig stillede efter, var saaledes mislykket, og maatte netop tjene til at vise navnlig Lindbergs hele Færd i et andet Lyd. Der horte mere til end findige Grunde for at bryde den herskende Skoles Lag, i Pagt med den almindelige religiøse Egegyldighed; der horte Mod og Selvfærd nok til at trodse saavel Skolens Haansord som den almindelige Folkesnaks fine eller plumpe Spot.

Til samme Tid forttes Striden paa det rituelle Obeet med ikke mindre Hestighed, skjøndt Stillingen her forsaavidt var en anden som Forsvarerne af det gamle Ritual her havde Egegyldigheden paa deres Side, da det altid var det nemmeste at lade alt blive ved det Gamle, og dette gav dem her en Overvægt over det store Fleertal, der ønskede Forandring. Cancelliet havde ved Reskr. af 12 Aug. 1828 afgivet sin Erklæring, og da der netop dengang skulde trykkes et nyt Dplag af Alterbogen, blev det gjort til Regel, at der aldeles ingen Forandringer skulde foretages, uden forsaavidt at Bibelstederne skulde gjengives efter den reviderede Oversættelse af N. T. og Troesbekjendelsen ved Daaben efter den autoriserede Udgave af Katechismen. Dette Gjennemsyn blev overdraget Pastor C. H. Bisby, og det nye Dplag udkom 1830. Prof. Clausen havde derfor dog ikke opgivet Haabet om at trænge igjennem med sine Endringsforslag, og bragte gjentagne Gange Spørgsmaalet om Ritualets Revision offentlig paa Bane*). Ved at gjøre dette undlod han aldrig at frembringe at hvad han tænkte paa, ingenlunde var en Omdannelse af den hele Gudstjenestes Form saaledes som denne tidligere var til sigtet, og vilde have sit Forhold til Ritualet ligesom til de

*) Bemærkninger om de forskellige Formularer (Maanedsskrift for Litteratur. II. 1829). Anmeldelse af det nye Dplag af Alterbogen (Maanedsskrift for Litteratur. IV. 1830).

en levende Dplysning om den christelige Tro og Kirke, der forudsætter begge som givne Men, siger man, hvor finde vi da denne Bestemmelse? Bort Svar er: i den beviislige og vitterlige apostoliske Tradition; men beviislig apostolisk Tradition falde vi alt, hvad der uden at have Apostlernes udtrykkelige skriftlige Vidnesbyrd dog med historisk Visshed lader sig føre tilbage til den apostoliske Kirke, og hvad der efter alle historiske Vidnesbyrd overalt og til alle Tider og af Alle er holdt og troet i Kirken." — Dmtrent paa samme Maade var det Pastor Lic. J. F. Fenger tog Sagen i en lille Afhandling: „Om Forsagelsen og Exorcismen i den gamle Kirke" *), hvori han deels stærkt fremhævede Forskjellen mellem Besværgelsen og Forsagelsen, hvad Modstanderne gjerne søgte at sammenblande eller dog at fremstille som eensartet, deels vilde af Kirkesædrenes Vidnesbyrd godtgjøre Forsagelsens nøie Forbindelse med Daaben. „Væsentlig bliver stedse ved vor Daabspagt de Betingelser, paa hvilke den sluttedes, . . . forandres nu disse, og stilles noget andet isteden, saa foregive man længe nok, at det Nye er bedre, fornuftigere, christeligere: Den gamle Daabspagt er ikke mere den samme." — Dgsaa Provst Tryde tog til Orde i denne Sag, og det saaledes at han gav Clausen Ret i, at Læren om Djævelen ikke hørte nødvendig med til den christelige Lære, medens han dog vilde have Forsagelsen bibeholdt som „en gammel christelig Skik" **). Imod dette Forsøg paa at gaae en Middelvei, optraadte igjen Mag. U. N. Boisen, Præst paa Holland, og han vedkjendte sig ganste Paastanden om Djævelens Nødvendighed, uden dog at ville bevise denne af Daabspagts Uforanderlighed, men af den hellige Skrifts

*) Nordisk Kirketidende I 1833 Nr. 21—22.

***) Christelig Kirketidende. Odense 1833 Nr. 8.

skulle forståes i den Betydning, at Kristus ved sin
 og Død har taget paa sig de Straffe, som de enkelte
 Sæder ved deres Synder have forskyldt, har afredet
 evige Retfærdigheds Forbringere i vort Sted, da be-
 ingen videre Forklaring; men i dette Tilfælde gjaldt
 Formularen, at den meder lige store Barmhertigheden
 enten man seer hen til Ideen om Guddommens Barm-
 hertighed til de praktiske Folger^{*)} Clausen omtalte disse og i
 Hændringer, han begærede, blot som Forslag, og i
 Raade bleve de ogsaa drøftede og prøvede af flere,
 af Provst E. Tryde, der uden at nægte Menigheden
 til at foretage Hændringer dog bestemt vilde hævde den
 fortolkning, der var fulgt i Ritualets Ord.^{**)} Men i
 den var Talen ikke om blotte Forslag; det var Hænd-
 ringen som foruden adskillige andre allerede i mange Aar havde
 brugte af Præster, og dermed fik Sagen en anden Echo
 Clausens Svoger, Pastor Stenersen Gad, der 18
 bleven residerende Kapellan ved Trinitatis, pleiede se
 iftedensfor de omtalte Ord i Betsignelses-Brevet ved at
 at sige „til hvis Ihukommelse I helligholde denne Sa-
 — aabenbart for at holde Talen i en mere calvinisti-
 sk stemthed, og for at undgaae det bestemte Udsagn om
 i gjørelsen. Dette var i nogen Tid gaaet upaataalt hen-
 en af Nærværende Smedersvend D. Gieslesen bl
 mærksom derpaa, og efterat han et Par Gange for
 havde anmodet Præsten om at følge Ritualen, henvend
 sig med sin Klage til Biskoppen. Paa denne Klage mi-
 Biskop P. E. Müller strax uden at spørge om videre
 ring Pastor Gad en alvorlig Tilretteviisning i en S

*) Maanedsskrift for Litteratur II S. 68.

**) Nyt theol. Bibliothek. XVII.

af 5te Juli 1831, der sluttede med: „Jeg formoder altsaa, at D. B., efterat have bragt i Erfaring, at De har forarget de Skrobelige i Troen, ikke blot for Lovens Skyld, men ifølge den Iver for Næstens Vel, hvorpaa De har aflagt umiskjendelige Prøver, Intet vil forsømme af hvad der tjener til Fred og Opbyggelse, og saaledes ikke vil fortsætte med en Forandring af Ritualet, der har givet Anledning til Forargelse“. Gads Svar af 19de Juli lød paa, „at han, bringende den Trældoms- og Frygtagtigheds Aand, der atter søger at rodfæste sig i vor Tid, et tungt Offer, bogstavelig skulde følge Ritualets Ord i det paaanførte Punkt — vel ikke af Iver for Næstens Vel, der netop havde bestemt ham for denne Afvigelse, men af Lydighed mod Loven og af Hensyn til sin Biskops Befaling“.*) Gad gav altsaa strax efter, og det nægtet han meente at have „Skristens, Fornuftens og Erfaringens Vidnesbyrd“ for den Afvigelse han havde brugt; men Sagen var bleven temmelig bekjendt, og da man i Almindelighed dømte meget haardt om Angivelsen, bragte Magister Lindberg den offentlig paa Bane i sit Maanedsskrift i et lille Stykke om: „Præsten Gad for Herrens Alter,“ hvori han blandt andet søgte at oplyse hvad man kaldte Bogstavtrældom: „Ville Clausenianerne endelig have, at det kun skal kaldes en Bogstavfag, hver Gang de angribe Troen, lad dem da engang sige os, hvorfor de selv ere saa ivrige mod de stakkels Bogstaver; gjælder det ikke andet, hvorfor lade de da ikke de Staller i Ro, hvorfor lade de da ikke os beholde disse Bogstaver uantastede?“ — Dette Angreb vakte betydelig Opsigt, og Gad maatte da ogsaa paa Prent give sit Selvsvar: „Den danske Præst's mislige Forhold til Ritualet“, hvori han vilde vise, at et saadant Angreb ikke egentlig ramte

*) Gad, Den danske Præst's mislige Forhold til Ritualet. S. 8—11.

ham personlig men hele den danske Præstestand: „Man foreskilder sig, at Ritualet i alle Landets Kirker følges nøie og ufravigeligt, medens ikke en eneste Geistlig følger det i alle Dele; man studser ved, at en enkelt Præst bliver angrebet som Overtræder af Ritualet, fordi man ikke veed, at enhver Præst i Landet er udsat for en saadan Angrielse.“ Guds Afsærd ved den Feilighed blev dog meget forskjelligt bedømt, selv blandt dem, der vare enige i at fordomme „Partiets“ Angreb; navnlig kunde alle Biskop Müllers Venner ikke billige Guds Forsvar, og i „Literaturtidende“ blev der svaret ham, at „Præstens Forhold til Ritualet ikke er misligt, naar han ikke selv gjør det misligt“, da man ved at bedømme det maatte skjelne mellem de væsentlige og mindre væsentlige Stykker; til hine regnedes da Alt hvad der angik Sakramenternes Forvaltning, medens saadant maatte ansees som mindre væsentligt, hvad der allerede var gaaet af Brug og altsaa ikke længer var Skik i Kirken.*) Gud svarede derpaa i et lille Skrift. „Om liturgisk Frihed, de danske Biskopper tilegnede“ 1832, hvori han ligesom Clausen vilde gaae en Middelvei mellem regellos Bilskaarlighed og livløs Evang, og anbefalede som den sande Frihed, at „den Geistlige ved Ritualet er bundet til den almindelige Form men ikke til alle enkelte Ord,“ uden altsaa videre at indlade sig paa den Forskiel, hans Modstander havde gjort mellem Herrens Indstiftelse og andre Kirkestikke. — Endnu mere Opstod vakte det, da Rationalismens egentlige Hoved den gamle Stiftsprovst H. G. Clausen blev Gjenstand for et lignende Angreb. Han pleiede nemlig naar han døbte, foruden de omtalte Endringer, at udelade Betegnelsen med Korset, og i selve Pagtens Oprettelse, istedenfor Forsagelse af Djævelen at sige: „For

*) Dansk Literaturtidende 1832 Nr. 12—13.

sager Du Synden og alt Ondt, som er Gud misbageligt“, hvorhos han tillige i Troesbekjendelsen udelod det Led: „nedfoer til Helvede.“ Dette blev paatalt ved en Daabshandling d. 4de November 1832, hvor Barnets Fader, Stomager Jensen, derfor ligesrem svarede Nei til det Spørgsmaal om han vilde have Barnet døbt paa den Tro. Stiftsprovsten døbte det alligevel, ja truede endog Faderen, fordi han havde tilladt sig at sige Nei, hvorfor denne indgav sin Klage skriftlig til Biskoppen med Begjæring om at hans Barn maatte faae en fuldstændig Daab efter Ritualet. Af den Brevverling, som dette gav Anledning til mellem Biskoppen og Stiftsprovsten, offentliggjorde denne følgende Erklæring: „Jeg er tiltraadt mit Embede i den danske Kirke i en Tid, alder da man vedkjendte sig den Grundsætning, at Guds Rige bestaaer ligesaa lidt i Mennesteord og Formularer som i Nad og Drikke, . . . og jeg er overalt og til alle Tider gaaet frem efter samme Grundsætning. Hvorfor isvrigt Conventiellsøgerne have valgt netop mig til Gjenstand for deres Angivelse behøver ingen Forklaring men at den danske Regjering skulde ved at tvinge tilbage den gamle Agendes Bogstav ville udelukke og hindre den frie Bevægelse, det har jeg aldrig kunnet overtale mig til at tro.“***) Til samme Tid søgte han at anvende al sin Indflydelse for at faae Dnsket og Fordringen om Ritualets Forandring atter bragt paa Bane, hvilket ogsaa lykkedes derved, at han fik omtrent hele Kjøbenhavns Præsteflab til at indgaae med et Andragende desangaaende under 7de November, og kunde da vente, at Afgjørelsen for hans personlige Bedkommende vilde blive opsat indtil hine Forhandlinger vare tilendebragte. „For mig i min Alder — skrev han i et Andragende til Kongen af 17de No-

*) Dansk Litteraturlidende 1832 Nov.

vember — er imidlertid ikke andet at gøre end at følge de Grundsætninger, jeg stedse har fulgt til Glæde for mig selv og til Opbyggelse for min Menighed Og naar det betænkes med hvilken spændt Forventning det zelotiske Part, som allerede er tilbøielig til at betragte sig som staaende uden for Lov og Dom, oppebiter Udfaldet af nærværende Sag tør jeg holde mig overbevist om, at den indsendte Klage vil blive anseet som afviiist.*) Clausen vægrede sig altsaa bestemt ved at give efter, og Sagen stod saaledes hen en Tid; han vilde have sin Sag betragtet som Frihedens som Landfrihedens Sag, men havde paa den anden Side aldeles ingen Betænkelighed ved, hvad han meget mere stadig arbejdede paa, uden at ændse Modstandernes Frihed, at faae deres Indsigelser afviste ved et Magtsprog. Denne Forvirring i Frihedsbegrebet, som ikke blot han men alle Rationalismens Ordforere altid indviklede sig i, bragte Grundtvig til atter at træde frem med et lille Skrift: „Om Daabspagten, i Anledning af Stiftsprovst Clausens Barnedaab og offentlige Erklæring“ 1832, der fremkaldte en vidtløftig litterær Strid, som vi snart skulle komme tilbage til. „At mange Sognepræster — frev han heri angaaende den paagjældende Sag — under Naab paa Samvittighedsfrihed vitterlig eller uvitterlig lægge et tungt Nag paa Samvittighederne hos de gammeldags Christne, det er vistnok en bekjendt Sag; men da den høiere Geistlighed (ved at modsætte sig Begjæringen om Udtrædelse) dog i den sidste Tid har benægtet det, saa er vi nødt til at oplyse det, og naar man derfor hudfletter os som Angivere, da maae vi vel taale det, men ethvert fornuftigt Menneske indseer dog let, at naar man nøder os til at blive i Statskirken, og nøder os til at lade vore Børn døbe af vedkommende Sogne-

*) H. G. Clausens Eftermæle. Bilag V.

paany kom i Gang, fremfaldte ved et Andragende bedæ-
 gaaende fra Kiøbenhavns Geistlighed af 7de Novbr. 1832.
 Men medens disse Forhandlinger førtes langsomt og i det
 skjulte, kom de forskjellige Anstuelser til offentlig at mødes i
 en temmelig stærk litterær Fæjde, der kom til at dreie sig
 netop om et Hovedpunkt nemlig om Forsagelse af Djev-
 velen i Daabspagten. Grundtvig havde i sit ovennævnte
 lille Skrift, foranlediget ved Stiftsprovst Clausens Bærthed
 og offentlige Erklæring, søgt at føre Opmærksomheden bort
 fra den reent personlige Strid, for kort og fyndigt at udtale
 sine kirkelige Grundsatninger. „Det er unægteligt, at vi
 kun er i Kirkesamfund med dem, der har Daab tilfælles med
 os, og nu er vor Daab ikke meddeelt os ubetinget, men Kir-
 ken har oprettet en Daabspagt med os. Denne Daabspagt,
 som vi godt tør paastaae, er uadskillelig fra den ældste kir-
 kelige Daab, er altsaa idetmindste uadskillelig fra vor Daab,
 saa naar man forandrer Pagten ved vore Børns Daab, da
 er med Pagten ogsaa Kirkesamfundet forandret Nu
 paastaaer vistnok Stiftsprovsten, at hans Forandringer er
 ubetydelige, og siger dermed til vor Forbauselse, at han endog
 af ubetydelige Grunde vil forandre vor Daabspagt; men har
 han virkelig, som jeg ikke tvivler om, forandret Spørgsmaa-
 let: forsager Du Djevelen osv., til: forsager Du Synd og
 alt Ondt, da er Forandringen i mine Dine saa betydelig, at
 jeg høitidelig erklærer mig udmeldt af ethvert Kirkesamfund,
 der har vedtaget eller herefter vedtager den Forandring.“ *) —
 Ved Siden af denne bestemte Erklæring søgte han tillige at
 tale et Fredens Ord, der kunde løse den kirkelige Forvikling.
 „Vil man lade os kirkelig fare, saa velan i Guds Navn, jeg
 vil ikke klage, thi jeg er vis paa at vi have Trosteren med

*) Grundtvig, Om Daabs-Pagten 1832 S. 8—9.

os, men vil man ikke det, da raade man dog til Løsningen af Sognebaandet, det kirkelige Stavnbaand, der aabenbar under de nærværende Omstændigheder er en utaalelig Byrde for de gammel dags Christne Først naar det skeer, først da kan med Billighed Talen være om Hensyn paa de Geistliges Samvittighed eller Tankegang, som finde sig besværede ved den gammel dags Christendom og de vedtagne Udtryk derfor. Da Spørgsmaalet jo ikke kan være om aabenbar Bantro eller Bestridelse af den christne Tro, vil der ogsaa kunne tages tilfredsstillende Hensyn derpaa ved de belte Formularer, mellem hvilke Balget staaer til Præsten.“*) Af dette lille Skrift skrev Prof. Clausen en skarp anonym Anmeldelse**), der siden udkom særskilt med Navns Nærværelse, forøget med et lille Tillæg. Uden at ændre det deri indtalte Fredsforflag dvælede han ved Paastanden om Daabspagtens Uforanderlighed, som han fandt desto utaaleligere som man dengang med Sikkerhed ventede Djævelsforsagelsen afskaffet. „Men hvad er nu denne Tales Betydning? ville de spørge, der fordrer noget mere end stærke Ord og høie Toner Der er to Sætninger, som den tænksomme Læser ubestvivt vil vente at finde ret omhyggeligt oplyste og forsvarede i dette Skrift, fordi den paradokse Paastand, om hvilken Forf. dreier sig, staaer og falder med disse Sætninger. Den første er den: at Troen paa en personlig Djævel som Fjende af den christne Kirke, hører nødvendigt og væsentligt til den christelige Tro; den anden er den: at Forsagelse af en Djævel hører nødvendigt og væsentligt til den christelige Daab.“ Begge disse Spørgsmaal besvarede Prof. Clausen benægtende ved at henvise til Bibelen og til Kirkens Historie,

*) Grundtvig, Om Daabs-Pagten 1832 S. 14—15.

**) Maanedsskrift for Litteratur VIII.

og sluttede med at udtale den Overbeviisning, „at det ikke vil lykkes enkelte Ordførere at tilvejebringe nogen Slags kirkelig Adskillelse i vort Fædreland.“ Grundtvig indlod sig paa ikke paa Clausens Beviisforelse, men svarede kun kort, at hans lille Bog alene havde et praktisk Formaal: „Sagen er jo her kun om Daabspagten i den dansk-lutheriske Statskirke skal forandres, uden at vi, som ville blive ved det Gamle, faae Lov dertil. Vil Hr. Professoren videnskabelig bestræbe min Paastand om den apostoliske Ægthed af den danske Statskirkes ældgamle Daabspagt, da synes det jo høist latterligt at kaste sig over Paastanden, hvor den stod nogen og blottet, i Talen om vor borgerlige Samvittighedsfrihed, istedenfor at prøve Styrke med den som den er udført i „Kirkens Gjenmæle“ og oplyst gjennem mine Afhandlinger i Theol. Maanedsskrift.“*) — Derimod mødte Clausens Paastande Indsigelse fra flere andre Sider, og det paa forskjellig Maade. Dr. Rudelbach i Glaucha behandlede blandt Andre det Spørgsmaal: „Er Forsagelsen ved Daaben i den gamle kirkelige Form et væsentligt Stykke af vor Daabspagt eller ikke?“**), hvilket han besvarede med Ja, og det saaledes, at han væsentligt nærmede sig Grundtvigs Betragtningssmaade, om han end ikke ganske sluttede sig til den. „Det er ikke af den hellige Skrift — saaledes var hans Tankegang — vi skulle bevise, hvad der er væsentligt ved den christelige Daab og hvad ikke, skøndt vi meget gjerne indrømmer, at der ogsaa i Skriften vil for den Klarsiede, der staaer paa Troens uroffrelige Grundvold, findes Spor nok, som leder ham til at rethfærdiggjøre den kirkelige Praxis som apostolisk Det N. T. er ligesaa lidt en Katechismus som en Ritualbog, men

*) Lindberg, Nordisk Kirketidende I S. 69.

**) Nordisk Kirketidende I 1833 Nr. 17-18.

Tjenere til en eneste Ordform i en eneste Betydning — ikke som den mest passende og høitidelige men som udelukkende sand og gyldig som Betingelse for Sacramentets Sandhed; til hvilken Blindhed i Paastande, Partiaanden kan føre, og hvor nødvendigt det er, naar denne Land har drevet det til en saadan Yderlighed, at møde den med Fasthed og Æstret, ikke af noget Billigheds- eller Klogskabs-Hensyn, men i den protestantiske Sandheds og Friheds, i den evangeliske Christenheds Navn." — Grundtvig svarede derpaa ved at anbefale Sognebaandets Løsning som det eneste praktiske Middel til at udjævne Striden*); men Clausens heftige Iver for at faae Forsagelsen affattet, fremkaldte ogsaa bestemt Modsigelse, navnlig af Provst W. F. Engelbreth, der skrev „Sendebrev til Dr. Prof. Clausen i Anledning af hans Afhandling: Om Djævelen" 1834. Den Betragtning af Sagen, han her søgte at udvikle og gennemføre, var følgende: „Saalænge Kristus for Christne ikke er eller kan være en blot Idee, men er og maa være, saalænge Kirkes Historie er til, en virkelig historisk Person, der har levet og virket i Verden, . . . saalænge maae ogsaa Christne erkjende en personlig tilværende Modstander af ham og hans Kirke, betegnet under Navne: Djævelen, Satan, den Onde osv., idet Kristus fremstiller ham som Person modsat sig selv, som en virkelig tilværende Person, og sætter sit Rige mod hans Rige." Støttet hertil vilde han altsaa betragte Erkjendelsen af Djævelens Tilværelse som væsentlig, og med Hensyn til det praktiske Spørgsmaal om Forsagelsen var det hans Svar: „Forandringen er udgangen fra enkelte Geistlige selv, som have tilladt sig saadant, medens Menighederne have tiet dertil; og for disse Enkeltes Skyld skulde den christelige

*) Grundtvig, Sognebaandets Løsning og Prof. Clausen 1834.

Kirke forfaste et Udtryk, som muligt er givet Kirken af Apostlerne selv (thi det Modsatte kan de benægtende ikke bevise), idetmindste har 17 Aarhundredets Hævd i den første Deel af den christ. Kirke, og har sin Grund i Herrens og hans Disciplers Være om ikke just Ordene findes i N. T.; at dette er betænkeligt, troer jeg vil være indlysende for ethvert oprigtigt Medlem af Kirkens Samfund^{*)}. Dette med rolig Klarhed og Værdom skrevne Indlæg, foranledigede Clausen^{**)} til den Erklæring, at hans Indsigelse kun gjaldt Paastanden om Forsagelsens ubetingede Nødvendighed; hvad han forlangte var kun det, at de forskjellige Fortolkninger af de paa gjældende Skriftsteder skulde anses for lige berettigede, lige christelige. Derfor fandt han det i praktisk Henseende rigtig, „at lade de tvende Formler „at forsage Djævelen“ og „at forsage Ondskab og Synd“ — være opstillede til fri Brug efter indbyrdes Overenskomst mellem Præsten og hans Menighed“; men misbilligede desuagtet bestemt Sognebaandets Løsning, da han fandt det uforvarligt, paa Grund af en saadan Ubetydelighed som Brugen af disse forskjellige Formularer, at indbringe en Opløsning af den gamle Sogneforbindelse. „Kirkens Historie er riig paa Adskillelser og Oplosninger af forskjellig Art og Omfang, hvoraf mange staaer i overmaade siern Forbindelse med Christendom og Kirke, hvis Navn har maattet lade sig bruge til at hellige den opløsende Iver: men alligevel vilde det ikke være let, i dette store Antal at finde en Grund, som kunde staae ved Siden af den, der her bliver brugt til at motivere en Opløsning af den bestaaende Sogneforbindelse. Hvilket Begreb der dog maa ligge til Grund om et Christen-Samfund, hvor man ikke undser

*) Engelbreth, Sendebrev til Dr. og Prof. Clausen. 1834 S. 17. 85.

**) Rec. af Engelbreths Sendebrev i Aarsskrift for Litt. III

sig ved for Alvor at paastaae, at denne Punkt hører til dem, om hvilke der maa være Enighed for at Samsfundet skal kunne bestaae!*)

Medens denne litterære Feide førtes, fortsatte Mag. J. C. Lindberg med utrættelig Iver sine Bestræbelser for at drage den i Statskirken raadende Forvirring frem for Dagens Lys, og derved ligesom nøde Statskirken selv til at anerkjende sit Krafald fra den gamle kirkelige Lovgivning. Det var væsentlig ham, der ledede de Angreb, som i disse Aar skete paa Præster med Hensyn til deres Forvaltning af Sacramenterne, og dermed var det lykkedes ham at bringe den rituelle Forvirring for en Dag; men han ønskede at gjøre det samme med Hensyn til Præsternes Værdom, at det ogsaa her kunde blive aabenbart, hvad Forskiel der var mellem Loven og Livet, og heller ikke hertil manglede der ham Veilighed. Præsten C. H. Bisby havde som residerende Kapellan ved Frelserens Menighed paa Christianshavn, og især som Præst for Fangerne vundet et Navn ved sin Omfarg for løslatte Forbrydere, og i det Hele som praktisk Mand og populær Skribent. Han pleiede i nogle Aar at lade alle sine Prædikener trykke i et opbyggeligt Ugeskrift „For praktisk Christendom“, endog førend de vare holdte, og mellem disse var ogsaa en Prædiken paa første Paaske dag 1831. I denne afhandlede han det Spørgsmaal: hvorvidt gives der en evig Fordømmelse? og mente, at dette maatte besvares baade „med Ja og med Nei,“ hvorved han tillige havde angivet Prædikenens Deling. „Ja der er en evig Fordømmelse til; — saaledes faldt hans Ord — thi Grindringen kan aldrig fuldkommen udslettes, og det Tabte aldrig fuldkommen indhentes Vilde vi med Glæde see Opstandelsen imøde, da lad ingen nagende Grindringer opstaae med

*) Maanedsskrift for Litteratur XII S. 394.

ham personlig men hele den danske Præstestand: „Man fortæller sig, at Ritualet i alle Landets Kirker følges nøje og ufravigeligt, medens ikke en eneste Geistlig følger det i alle Dele: man studser ved, at en enkelt Præst bliver angrebet som Overtræder af Ritualet, fordi man ikke veed, at enhver Præst i Landet er udsat for en saadan Angivelse.“ Guds Afsærd ved den Feilighed blev dog meget forskjelligt bedømt, selv blandt dem, der vare enige i at fordomme „Partiels“ Angreb; navnlig kunde alle Biskop Müllers Venner ikke vilige Guds Forsvar, og i „Litteraturtidende“ blev det svaret ham, at „Præstens Forhold til Ritualet ikke er misligt, naar han ikke selv gjør det misligt“, da man ved at bedømme det maatte skjelne mellem de væsentlige og mindre væsentlige Stykker; til hine regnedes da Alt hvad der angik Sakramenternes Forvaltning, medens saadant maatte ansees som mindre væsentligt, hvad der allerede var gaaet af Brug og altsaa ikke længer var Skik i Kirken.*) Gud svarede herpaa i et lille Skrift. „Om liturgisk Frihed, de danske Biskopper tilegnede 1832, hvori han ligesom Clausen vilde gaac en Middelvei mellem regellos Vilkaarlighed og livløs Evang, og anbefalede som den sande Frihed, at „den Geistlige ved Ritualet er bundet til den almindelige Form men ikke til alle enkelte Ord,“ uden altsaa videre at indlade sig paa den Forskjel, hans Modstander havde gjort mellem Herrens Indsigtelser og andre Kirkesikke. — Endnu mere Dyst var det, da Rationalismens egentlige Hoved den gamle Stiftsprovst P. G. Clausen blev Gjenstand for et lignende Angreb. Han plejede nemlig naar han døbte, foruden de omtalte Endringer, at udelade Betegnelsen med Korset, og i selve Pagtens Oprettelse, istedenfor Forsagelse af Djævelen at sige: „For

*) Douff Litteraturtidende 1832 Nr. 12-13.

sager Du Synden og alt Ondt, som er Gud mishageligt", hvorhos han tillige i Troesbekjendelsen udelod det Ved: „nedfoer til Helvede." Dette blev paatalt ved en Daabshandling d. 4de November 1832, hvor Barnets Fader, Stomager Jensen, derfor ligesvem svarede Nei til det Spørgsmaal om han vilde have Barnet døbt paa den Tro. Stiftsprovsten døbte det alligevel, ja truede endog Faderen, fordi han havde tilladt sig at sige Nei, hvorfor denne indgav sin Klage skriftlig til Biskoppen med Begjæring om at hans Barn maatte faae en fuldstændig Daab efter Ritualet. Af den Brevverling, som dette gav Anledning til mellem Biskoppen og Stiftsprovsten, offentliggjorde denne følgende Erklæring: „Jeg er tiltraadt mit Embede i den danske Kirke i en Tidssalder da man vedkjendte sig den Grundsætning, at Guds Rige bestaaer ligesaa lidt i Mennesteord og Formularer som i Mad og Drikke, . . . og jeg er overalt og til alle Tider gaact frem efter samme Grundsætning. Hvorfor isøvrigt Conventiellsøgerne have valgt netop mig til Gjenstand for deres Angivelse behøver ingen Forklaring men at den danske Regjering skulde ved at tvinge tilbage den gamle Agendes Bogstav ville udelukke og hindre den frie Bevægelse, det har jeg aldrig kunnet overtale mig til at tro.***) Til samme Tid søgte han at anvende al sin Indflydelse for at faae Dnsket og Fordringen om Ritualets Forandring atter bragt paa Bane, hvilket ogsaa lykkedes derved, at han fik omtrent hele Kjøbenhavns Præstestab til at indgaae med et Andragende desangaaende under 7de November, og kunde da vente, at Afgjørelsen for hans personlige Bedkommende vilde blive opsat indtil hine Forhandlinger vare tilendebragte. „For mig i min Alder — skrev han i et Andragende til Kongen af 17de No-

*) Dansk Litteraturlibende 1832 Nov.

vember — er imidlertid ikke andet at gjøre end at følge de Grundsaetninger, jeg stedse har fulgt til Glæde for mig selv og til Opbyggelse for min Menighed Og naar det betænkes med hvilken spændt Forventning det zælovske Samfund, som allerede er tilbøielig til at betragte sig som staaende uden for Lov og Dom, oppebiter Udsaldet af nærværende Sag . . . tog jeg holde mig overbevist om, at den indsendte Klage vil blive anseet som afvist.**) Clausen vægrede sig altsaa her fremt ved at give efter, og Sagen stod saaledes hen en Tid; han vilde have sin Sag betragtet som Frihedens som Landfrihedens Sag, men havde paa den anden Side aldeles ingen Betænkelighed ved, hvad han meget mere stadig arbejdede paa, uden at ændre Modstandernes Frihed, at faae deres Indsigelser afviste ved et Magtsprog. Denne Forvirring i Frihedsbegrebet, som ikke blot han men alle Nationalismens Ordforere altid indviklede sig i, bragte Grundtvig til atter at træde frem med et lille Skrift: „Om Daabspagten, i Anledning af Stiftsprovst Clausens Barnebaab og offentlige Erklæring“ 1832, der fremkaldte en vidtsøftig litterær Strid, som vi snart skulle komme tilbage til. „At mange Sognepræster — selv han heri angaaende den paagjældende Sag — under Raad paa Samvittighedsfrihed vitterlig eller uvitterlig lægge et tungt Nag paa Samvittighederne hos de gammel dags Christne, det er vistnok en bekendt Sag; men da den høiere Geistlighed (ved at modsætte sig Begjæringen om Udtrædelse) dog i den sidste Tid har benægtet det, saa er vi nødt til at oplyse det, og naar man derfor hudsletter os som Angivere, da maae vi vel taale det, men ethvert fornuftigt Menneske indseer dog let, at naar man nøder os til at blive i Statskirken, og nøder os til at lade vore Børn døbe af vedkommende Sogner

*) J. G. Clausens Eftermæle. Bilag V.

præst, vi da er saa spage som mueligt, naar vi bie med at flage, til man f. Ex. virkelig forvansker Daabspagten med et af vore egne Børn" *). — Det varede ikke længe førend der atter indtraadte et lignende Tilfælde, der endnu blev langt forargeligere derved, at det næsten kom til Haandgribeligheder. Det var ved en Daabshandling den 8 Dec. 1833. Uagtet Faderen udtrykkelig havde forlangt at Daabspagten maatte blive fuldstændig oprettet med hans Barn, vedblev Stiftsprovsten paa sin Viis, og da derfor En af Fadderne svarede Nei, og vilde hindre Konen, der bar Barnet, i at bringe det til Sunten, lod den myndige Præst ham uden videre kaste ud af Kirken ved en af Betjentene. For i Fremtiden at undgaae sigt maatte der træffes en Afgjørelse, og det meddeeltes da Stiftsprovsten en fgl. Resolution af 22de April 1834, hvori enhver Afvigelse fra den anordnede Daabsformular misbilligedes, og det paalagdes ham at holde sig Ritualet efterrettelig. Dette Kongebud, der saaledes afviste, hvad han giennem en lang Levealder utrættelig havde arbeidet paa, og i Grunden anseet for saa godt som opnaaet, krænkede den gamle Mand dybt. Han tænkte paa at ansøge Kongen som en Raade om hvad han tidligere ansaae for sin umistelige Ret, at det maatte tillades ham at forrette Daaben paa sin Viis for dem, der ønskede det; men han undlod dette af Frygt for et Afslag og foretrak heller at overlade enhver Daabshandling til Kirkens andre Præster**), uden Tvivl i det sidste Haab at det umuligt kunde vare længe, førend et forandret Ritual maatte erholde Lovskraft.

Disse Angreb paa Præster i deres Embedsgjerning gave altsaa Stødet til, at Forhandlinger om Ritualets Revision

*) Grundtvig, Om Daabspagten, 1832 S. 5.

**) H. G. Clausens Eftermæle. S. 58.

Manden, og onstede derfor ogsaa af den Grund, saalænge Sagen svævede for Retten, at holde sig udenfor Striden. — I hans Sted fremtraadte nu paa den litterære Kampplads hans Ven, Rectoren ved Slagelse Skole **Dvistgaard**, som dog først vilde forsøge en mindelig Udvei ved at foreslæe Fenger, at han vilde holde sit Stridskrift tilbage, naar denne skriftlig til ham vilde afgive den Erklæring, at „han havde forseet sig mod Bibel og Sandhed“. **Dvistgaard** var en gammel Skolemand, og havde sagtens mod Disciple, han vilde straffe og dog skaane, brugt den Fremgangsmaade saa ofte, at han glemte at Forholdet var her et ganske andet, og da Fenger havde afvist Forslaget, udgav han sine „Bemærkninger“, hvormed han meente fuldstændig at have tilintetgjort sin Modstander. **Dvistgaard** var selv ganske hildet i den sædvanlige rationalistiske Betragtning, og havde tidligere fremstillet det som Christendommens Hovedsum, „at Mennesket søger og stræber aldeles at fatte, og saa godt han kan at holde de moralske Bud, og at han hvad Troesætninger angaaer, med et fromt og beskedent Sind overtænkter, betragter og undersøger dem“. Det var derfor især eet Ord i Fengers Prædiken at „Christi Frigjorte ikke mere ere under Loven“, der oprørte ham og bragte ham til at udbryde: „Ja lad Præsten i Slotsbjergby og hans Aand tordne saa meget de ville! Jesu Frigjorte have Loven over sig! Kun der hvor Loven æres i dens Værdighed og Hellighed, kun der kan Mennesket føle sin Svaghed saa stor som den er, men ogsaa kun der kan Mennesket skønne Guds Naades og Kjærligheds Dyb i Christo Jesu.“ *) „Det er besynderligt — svarede Pastor Fenger hertil i sit Modskrift — at Hr. Rector **Dvistgaard** ikke ret har raadført sig med Brevet til de Ga-

*) **Dvistgaard**, Bemærkninger mod Pastor Fengers Prædiken. S. 31.

later, førend han nedstrev sine Ytringer; jeg kan derfor ikke andet end paa det Indstændigste anbefale dette Brevs Læsning til dem der ønske Vise, hvad det er at være frigjort fra Lovens Forbandelse" — og føiede han til: „Enhver seer let, at det er Forsoningslæren, dens Antagelse eller Forkastelse, hvorom alt i Grunden dreier sig, og denne Lærdom har altid været, og er endnu en Anstødssteen for de saafaldte Fornuft-Christne eller Rationalister, fordi denne Lærdom er og bliver en Daarlighed for den selvkløge Fornuft" *).

Denne Strid i Slagelse og Omegn blev ført saa livlig, at den vakte Opmærksomhed vidt omkring, navnlig i Hovedstaden, hvor de egentlige Hovedmænd for de forskjellige Retninger ogsaa kom til at udtale sig om den. Prof. Clausen skrev i sit Organ „Maanedsskrift for Litteratur“ (IX Bind) en anonym Anmeldelse af de udfomne Stridskrifter, Mag. Rindberg havde i „Nordist Kirketidende“ stadig fulgt Striden, og endelig kom der i „Dansk Litteraturtidende“, udgivet af Prof. J. Møller, en ligeledes anonym Anmeldelse (af Mag. H. U. Møller, Præst paa Volland), der i en temmelig skarp Tone erklærede sig imod Bastholm og hans Bønder. Prof. Clausen vilde heller ikke ganske gjøre sælles Sag med disse; han fandt, „de egentlige Stridspunkter af den Beskaffenhed, at ved tilbørlig Udvikling af de omtvistede Begreber Striden i dens nærværende Skikkelse uden Tvivl vilde være forebygget“; han anfoede over, „at de fleste Paastande og Udviklinger vare fremførte i en vis ubestemt Almindelighed“; men fremhævede det dog leilighedsviis som „en træffende Sandhed“, hvad Bastholm yttrede i sit Svar til Fenger, om „en Sekt her i Landet, som lægger an paa at til-

*) Fenger, Har jeg forset mig mod Bibel og mod Sandhed. S. 87. 84.

veiebringe Skilsmisse i Kirken og som ved at fremstille Troen som den eneste Vej til Salighed drager syndefulde Mennesker til sig". Saavel Prof. Clausens Kjendelse i Maanedsskriftet som den anonyme Anmelder i Litteraturtidende bidroge til at give Striden ny Næring, og den sidste bragte atter Pastor Bastholm frem paa Kamppladsen. Han havde dengang vundet sin Sag mod Skolelærer N. Sørensen, hvis Hvirvinger vare af Underretten i Slagelse kjendte døde og magtelose, saa at altsaa den ene af de Grunde var bortfalden, der tidligere havde paalagt ham Tausked. Han søgte da i en offentlig Erklæring at rensærdiggjøre sin tidligere Fremfærd, og angav som Grund hvorfor han var optraadt „inderlig Rummer over, at ved et usornuftigt og fanatistisk Foredrag af Religionen i den Egn, hvor jeg lever, Christendommens høie moralske Værd blev stedse mere modarbejdet, og dens sande Værd undergravet"; han talte om „den Fordærvelse, der truer med at bryde ind i Kirken under Orithodoriens Masse" og sluttede med: „Jeg holder de Mennesker for at være Jesu Christi værste Fjender, som forfølge og forfjætte deres Medmennesker istedetfor at lede dem paa den rette Vej ved Underviisning, ved Sagtnodighed og Godhed; dem bør saavel Staten som Kirken udelukke af sit Samfund." *) Det udæstende og truende i denne Erklæring stod i den besynderligste Modsigelse med den undvigende og ængstelige Tone hvori Bastholm tidligere havde talt om sit Forhold til Fenger, og fremfaldte fra dennes Side et ligesaa bestemt Ord: „Anklage Hr. Pastor Bastholm for Dyrigheden eller forfølge ham ved Domstolene vil jeg ikke, saalænge jeg ikke bliver nødt dertil; den Være at bruge saadanne Vaaben overlader jeg helst ham selv og hans Parti, der saa jævnlig benytter sig deraf. Men tie kan jeg

*) D. Litteraturtidende 1888. Nr. 44.

ke, med aandelige Baaben vil jeg møde ham Det er
 let at indsee, hvad Udfaldet vil blive af den Modsatning
 i Strid, som finder Sted og træder stedse klarere frem imel-
 im dem, som regne sig til Medlemmer af den danske Stats-
 rke. Alle Venner af Fred og Enighed, der kan bestaae med
 iandhedskjærlighed, maa derfor ønske og bede, at Baandene
 maa blive løsne, og jeg gjentager her den Overbeviisning,
 at de nærværende Forhold raabe paa Nødvendigheden, om
 ke af Religionsfrihed, saa dog af Sognebaandets Løsning".*)
 i pændingen var altsaa under Striden udviflet saa skarpt at
 an her fra begge Sider erkjendte det kirkelige Fællesskab for
 sværet, saa at det kun var de reent ydre Baand, der endnu
 holdt Partierne samlede.

Sjællands Biskop Peter Erasmus Müller havde i
 yngre Tid været saa svagelig, at hans Død d. 4 Sept.
 1831 ikke kunde komme uventet, og allerede saa Dage efter
 d. 9 Sept. blev daværende Slotspræst, Confessionarius Dr.
 J. P. Mynster udnævnt til hans Eftermand. Kort ifor-
 rien var ogsaa Prof. Jens Møller død i Nov. 1833 endnu
 sine Manddomsbaar, der baade som akademisk Lærer og som
 offentlig Stribent havde bidraget sit til at fremme en livlig chri-
 stelig Dplysning; dermed var H. N. Clausen blevet ikke
 blot ældste theologiske Professor, men var tillige i flere Aar
 enstemmig Talsmand for det hele Facultet. Mynster havde
 alle Stridens Aar været paa Clausens Side; „Jeg antog mig
 ved al Iver den Forurettedes Sag — skriver han selv herom
 - baade hos Kongen, som talede med mig derom, og i Sam-
 ler og Breve; overalt jo alvorligere jeg arbejdede for Chri-
 stendommens Sag, og jo villigere jeg blev hørt, desto mere
 gte jeg paa enhver Maade at frastige mig al Rod og Deel

*) Nord. Kirketid. 1834. Nr. 8.

med det jølotiske og i enhver Henseende extravagante *Unit.* *) Enig var han vistnok ikke med Prof. Clausen i alle Opføringer, men ham kom det fremfor alt an paa, at *Formen blev lagt taget*, og dertil hørte væsentlig, at *Forskjelligheden, naar den kom frem*, maatte behandles som en anden litterær Meningsstrid, og ikke som et religiøst Livsspørgsmaal, som en Salighedsfag. Det havde Grundtvig og hans Venner gjort, og dermed var hans Dom færdig; det var nok til at bringe ham til at overse, hvor meget han vilde have givet Medheld, naar det blev fremsat paa en anden Raade. Selv fryede han derfor at personlig Deeltagelse i en Fæde, der forekom ham helt ubrugelig og fordærvelig, medens han med ufremtidig Opmærksomhed fulgte de theologiske Forhandlinger i Tyskland, der forekom ham at give et uden Sammenligning rigere Udbytte. Han blandede sig undertiden i disse, saaledes ved sin Afhandling „Om Dogmatikens Begreb“, som Grundtvig gjorde til Gjenstand for en udførlig Digtale **, fordi Mynster slet ikke her havde værdiset, hvad der var bleven sagt om den apostoliske Troesbekjendelse, som Menighedens levende Vidnebyrd om sin Tro, nogen Opmærksomhed. Iøvrigt blev denne ligesom Mynsters andre theologiske Afhandlinger i Tyskland selv kun lidet paaagtet. Sin Anskuelse af Christendommen fik Mynster i disse Aar Leilighed til udførligt at fremsætte i sin berømte Andagtsbog: „Betragtninger over de christelige Troeslærdomme“ 1833. De ere oprindelig Prædikener eller dog affattede i Prædike-Tonen, men saaledes at de tilsammen udgjøre et sammenhængende Heelt, et Forsvar for den christelige Kære, den christelige Livsanskuelse. Christendommen er for Bisshop Mynster væsentlig en Mening.

*) J. P. Mynster, Reddeleser om mit Levnet S. 224.

**) Raanedeskrift for Christendom og Historie I S. 363 fgg.

en Livsanskuelse, som han ubetinget giver Medhold fremfor andre Meninger, men saaledes at denne Meningsforskjellighed dog tildækker Klostet, som det religiøse Livsspørgsmaal aabner, Klostet mellem Salighed og Fordømmelse. Christendommen er for ham som en ny Være væsentlig en ny Lov, der sierer „Plieten at troe“ til Lovens andre Plietfordringer, og derfor bliver Herrens Indstiftelse, gennem hvilke den Korsfæstede og Gjenopstandne vil fortsætte sin stæbende Gjærning til Dagens Ende, efter hans Opfattelse, om ikke rationalistisk saa dog kalvinistisk, til udvortes Tegn, skjøndt vistnok uundværlige Tegn paa hvad der indvortes gennem Væren skal udrettes. „Ordet Prædiken er Hovedsagen i Kirken Anordning, og naar kun Ordet læres klart og reent, da overlod Herren det til os, ved hvilke udvortes Skikke vi ville søge at berede det Indgang og forstærke dets Indtryk; kun anordnede han tvende Handlinger, uadskillelige fra hans Kirke“ — Daaben og Hædvereren.*) Egentlig Folkelæsning er Mynsters Betragtninger aldrig bleven; dertil manglede der i al hans Tale og Skrift for meget den Kraft og Oprindelighed, som ukonstlet hjertelig Særbethed alene kan give; den var en Andagtsbog for de Dannede, der selv dunkelt religiøst bevægede samlende søgte et Hødepunkt, skreven med en talentfuld Sikkerhed og Væthed, med en overlegen Ro og Klarhed, der ganske tiltalte Samtidens Smag. Den blev strax da den udkom greben med Hænde, og dens overordenlige Udbredelse ikke blot her og i Norge, men ogsaa i Tydskland, Sverrig og Island vidner om, den mange Steder er bleven brugt i Familiefredse til opbyggelig Søndagslæsning.

Det var lykkedes Biskop Mynster i sine „Betragtninger“ give en Andagtsbog, der kunde tiltale og nogenlunde til-

*) J. P. Mynster, Betragtninger II S. 300.

fredsfulde alle Parter, og den samme Vej vilde han nu Biskop slaac ind paa i praktisk kirkelig Retning, nemlig at give Kirketjenesten en Form, der nogenlunde kunde fredsfulde Alle, en Form der kunde omfatte de forskjellige Retninger uden at spærres. Mynster maatte saaledes Talsmand for Geistlighedens Dyster og Forhaabninge Ritualets Revision, skjøndt han ikke selv havde nogen umiddelbar Deel i at sætte Forslaget i Bevægelse var som ovenfor omtalt fremkommet under Angrebet paa sternes Forvaltning af Sacramenterne. Det Kjøbenhavnske Præstestabs Andragende af 27 Nov. 1832 støttede sig særlig til følgende Motiver: «Under den Meningsforstod, der i vort Fædreland saavel som andetsteds i Formed en fornyet Interesse for Religionen, har frembragt almindelig Gjæring i Gemytterne, have nogle Enkelte, Afvigelser fra Ritualet som Anledning til at optræde mod sterne, og derved forstyrret Kirkens Fred og Menighed Opbyggelse, og forsøgt paa at svække det tillidsfulde For mellem Præst og Menighed. Det synes ikke overensmende med den protestantiske Kirkes Grundfæstninger at binde et heelt Lands Geistlighed til ordret Fremsigelse af mularer, som en stor Deel af dem finder i enkelte Dele dende mod sin Overbeviisning og mod den theologiske V stabs Resultater. Det synes ikke tilraadeligt for Freden i fen og Menighedernes Opbyggelse og en sand kristelig U Udbredelse, at lade et kirkeligt Anliggende forblive uafg hvorfra der hvert Dieblit kan tages Anledning til Strid til de forargelige Optrin, af hvilke allerede flere have fa Sted, og til at bortdrage Folkets Sind fra Christendomm indre Væsen til ydre Former. Det synes endelig at vær Haab, fastgrundet i Regjeringens omfattende Omsorg kristelig Oplysning og Opbyggelse, som enhver dansk Un

saat med Taknemlighed erkjender, at den ikke vil lade en saa vigtig Sag som det Rituelle i den offentlige Gudstjeneste og de kirkelige Handlinger henstaae uden Forbedring, medens ikke blot en stor Deel af Geistlighedens Ønster udtale sig for en saadan, men ogsaa Folkets Opmærksomhed i det Hele er henvendt paa denne Gjenstand. Kun heri — kun i en Revision af Ritualet, en Forbedring i dets enkelte Dele med en uforandret Fastholden af den overleverede Grundform, saaledes at enhver Præst maatte antages at kunne uden at handle mod Samvittighed og Overbeviisning følge samme, og enhver Christen derved finde Opbyggelse, synes Midlet være givet til at sikre Kirkens Fred, Menighedens Opbyggelse og det geistlige Embeds Værdighed“.*) Skjøndt dengang selv Medlem af Kjøbenhavns Præsteskab, havde J. P. Mynster ikke understrevet, fordi som han siger han dog vilde faae den vigtigste Deel i Arbeidet; men det var neppe den eneste Grund; skjøndt han nok i det Hele kunde billige hint Andragende, maatte han dog finde det stødende, at Ønftet om Ritualets Forandring kom frem som en Samvittigheds-Sag, hvad det var for Prof. Clausen og hans Venner, ja maatte være, naar de fandt Ritualet „i enkelte Dele stridende mod Præsters Overbeviisning og den theologiske Videnskabs Resultater“. Dette vilde Mynster for sit Bedkommende neppe indrømme, og han behandlede derfor altid Ritualsagen ikke som Samvittigheds- men som en Smagsag. Offentlig udtalte han sig ved samme Tid saaledes derom: „Det bør snarere billiges end dables, naar en Præst, forsaavidt han tør holde sig forviiset om sin Menigheds Samtykke, uden at forbigaae eller forandre noget væsentligt, forforter en gammel Formular, der trætter ved sin Længde, eller ombytter et i nærværende Tid stødende

*) S. R. Clausen, S. G. Clausens Eftermæle S. 60—61.

Udtryk med det nu brugelige. Men saadant noget stoffor-
 noiselse yltret sig i denne Anledning, da har egentlig den Klæ-
 gende Ret, saalænge Anordningen endnu bestaar. Derimod
 synes ogsaa Præsten at have Ret, naar han efter saa lang
 Tid begjærer en Revision af vor Riturgi. Spørdet det nu er
 Tiden at foretage denne, derom kunne Meningerne være deelte.
 Paa den ene Side kan anføres, at dersom vi endog tør vent,
 at denne Revision nu vil lyfkes bedre end for nogle Decen-
 nier siden, saa er igjen just nu saa megen Strid vakt om en-
 kelte Færesætninger og Udtryk, at det ikke lønner sig Unogen
 at udsætte sig for at see denne Strid foretaget, da Nødvendig-
 heden af hiin Forandring ikke er saa paatrængende. Paa den
 anden Side kan man med Grund paastaae at det helst er
 Tid at gjøre hvad der er fornuftigt; og at naar Revisionen
 foretages med tilbørlig Kyndighed og Bærsonhed, da er der
 ingen Strid af nogen Betydning at befrygte, saafremt nem-
 lig det reviderede Ritual efter tilstrækkelig Provelse foreskrives
 til almindeligt Brug.*) Det varede længe forend man i
 Cancelliet kunde komme til Enighed om denne Sag, da der
 ogsaa i dette var Mænd som af religiøse Grunde toge det
 gamle Ritual i Forsvar, Møndt A. S. Ørsted anventte al sin
 Indflydelse for at overbevise Collegiet om Forandringens Nød-
 vendighed, der i hans Dine var saa paatrængende, at de Præ-
 ster maatte ansees fuldkommen reifærdiggjorte der gjorde det
 paa egen Haand. Disse idelige Trætter om Præsters selvtagne
 Afvigelser gjorde en Afgjørelse nødvendig, og samme Dag som
 det blev paalagt Stiftsprovst Clausen nøie at følge Ritualet
 ved Daaben, udgik der en fgl. Resolution af 22 April 1834
 ifølge hvilken der skulde indhentes motiverede Erklæringer om

*) Myniter, Om Udtrædelse af den danske Statskirke. Dansk Ugedn.
 I. 1832 S. 287—88.

Ritualets Revision fra hele Landets Geistlighed, og det var Begyndelsen til en vidtløftig Forhandling. — I Fyen var der ved den Tid nylig foregaaet et Biskopsstifte. Den gamle rationalistiske Biskop Dr. Frederik Plum var død d. 18 Jan. 1834, og hans Eftermand Dr. Nicolai Faber tog sig strax med Iver af Ritualsagen. I et „Hyrdebrev“ af 29 April s. A. meddeelte han Stiftets Præster Regjeringens Bestemmelse, og mente at bringe denne i Udførelse paa bedste Maade ved at dele Stiftet i ti Conventer, der hvert afgav sin Betænkning over et af ham i det Niemed forfattet Udkast. — Prof. H. N. Clausen vilde ogsaa gjerne bidrage Sit til at fremme den Sag, der saa længe havde ligget ham paa Hjerte, og skrev derfor i „Kjøbenhavnsposten“ en Række Artikler: „Betragtninger over de forestaaende Forhandlinger om liturgiske Forbedringer i Danmark“. Han fandt Diebliffet dengang til at optage dem særdeles gunstigt. „So skarpere nuomstunder de Modsetninger, som tilforn i naturstridig Blanding fandt Rum i det selsamme Individ, ere traadte ud fra hinanden, desto lettere er det ogsaa blevet for dem, der søge Sandhed med Alvor og Kjærlighed at fiende og undgaae Extremerne . . . desto lettere vil ogsaa den Opgave kunne løses at ordne det kirkelige Livs Former saaledes, at den religiøse Fornødenhed, som er fælles for alle Troende og Fromme, bliver tilfredsstillet, medens Ultraernes Fordringer paa begge Sider blive afviiist“. Det var altsaa Middelveien Clausen ogsaa i dette Stykke vilde slaae ind paa, men skjøndt han talte om Ultraernes Afviisning, var han dog ikke af dem der som Biskop Mynster ubetinget vilde holde paa Eensformigheden. „Den protestantiske Kirke har til alle Tider paa det bestemteste erklæret sig imod at paatvinge Menigheden og dens Lærere en liturgisk Eensformighed i alle Dele . . .; saaledes er i den nye preussiske Agende Forsagelsen ved Daaben fremstillet i en

dobbelt Form: „af den Døde“ og „af Synden“; hvorledes nu denne Grændse mellem det faststaaende og Bevægelige skal drages maa vistnok i Almindelighed bestemmes efter høiere Synspunkter, men i det Enkelte kan meget blive afhængigt af forbigaaende Forhold“ *). Det var Clausens sidste Haab at der virkelig var gjort en Begyndelse til Ritualets Forandring; „at det atter skulde ende med Intet, bør vi ei engang tænke os som Muelighed“, og sluttelig anbefalede han Biskop Fabers Hyrdebrev som et Exempel, der fortjente Efterligning i de andre Stifter. — Cancelliets Circulære blev heller ikke uden Virkning; der indkom allevegnefra i Aarenes Løb en Masse Betænkninger, og man ventede, at idetmindste noget af alt dette var bleven offentliggjort, at navnlig Biskop Faber og Fyens Geistlighed var traadt frem med deres Betænkning; men det skete ikke. Efter kongl. Resolution af 22 Juli 1837 blev alt det Indkomne tilstillet Sjællands Biskop, for at han skulde udarbejde et Forslag, og dertil benytte som Medarbejdere hvem han maatte finde skikede dertil. Saaledes blev dog Sagen ganske lagt i Biskop Mynsters Hænder, og han kunde altsaa frit slaae ind paa den Vej, han ansaae for meest heldbringende. Ved et nyt forordnet Ritual vilde han sikre Statskirken Enhed, men tillige affatte dette saaledes, at det ikke paalagde den individuelle Frihed for snævre Baand. At der var Forskiellighed, og at denne maatte udvikle sig gjennem Strid og Tvist, kunde og vilde Mynster nok indrømme. „Hvad er Christendom? — skriver han i sine „Betragtninger“ — See de stridte derom ikke blot i de lærdes Skoler, men paa Gader og Torve, i Kirkenes offentlige Forsamlinger og i Bønder og Frænders Samsund. Skulde jeg ønske, at det var anderledes? skulde jeg virkelig ønske, at Christendommen var ble-

*) „Kjøbenhavnsposten“ 1834. Junl.

ven en død Besiddelse, som overantvordedes fra Haand til Haand, fra Mund til Mund, uden Estertanke uden Prøvelse? onste, at den ikke havde det Liv iblandt os, saa den kunde volde Strid? at den ikke agtedes Striden værd? Eller skulde jeg onste, at denne Strid kun maatte finde Sted mellem de Striftkloge, at den som en Hemmelighed kunde skjules for Mængden? Frygte I for Forargelse? Ja vee den, ved hvem Forargelsen kommer! Men ikke dette forarger mig, at der tvistes om det helligste Kenodie — hvorledes kunde det være anderledes under denne Verdens Vilkaar?*) Skjøndt han saaledes nok kunde indrømme, at Strid var fornøden i al aandelig Livsudvikling, saa lagde han dog altid stærkest Vægt paa Fornødenheden af at holde Loven i Hævd, for derved at holde Samfundet sammen. „Man siger undertiden, — skriver han et andet Sted — at de, der leve sammen, og ikke kunne forliges, bør stilles ad; men denne Sætning gjælder kun for Tilfældet af yderste Nød. I Almindelighed er det upaatvivlelig langt gavnligere, omvendt at indstærpe, at de der ikke kunne stilles ad, bør forliges. Herved menes naturligvis ikke, at nogen udvortes Tvang skulde hindre fra, sommeligen at yttre sig over de Punkter, hvori man er uenig; kun Meningen er, at den Omstændighed, at man maa og bør leve sammen, maa virke til, at man arbejder paa ved Overbeviisning at komme til Enighed, og at man ikke over det, hvori man er uenig, overseer det ofte langt væsentligere, hvori man er enig. Paa denne Raade er mangt et Egteskab, der først tegnede slet, endt ret hæderligt; paa denne Raade ere Provindsjer i et Rige, som til en Tid betragtede hinanden med bittert Fjendskab, efterhaanden smeltede sammen; og paa denne Raade vil Striden i Kirken kunne fremme den firkelige Ud-

*) Rynster, Betragtninger I S. 8. 9.

villing; hvorimod alt Haab om Forsoning og fælles Bistand er opgivet, naar man løber fra hinanden for enhver Grille^{*)}.

Hvad Grundtvig og hans Venner domte om en saadan Naade at gjenneføre den kirkelige Eenhed fremgaar tilfulde af tidligere Ytringer. Mynsters Naade at behandle Ritualer som en udvortes Form, der frit kunde afsædes efter Tidens Smag, var aldeles modsat Grundtvigs hele Betragtning. Allerede i sin første Afhandling om „Religion og Liturgi“ havde han, sjøndt taaget og samlende, talt derimod, og senere havde det altid mere klaret sig for ham. „Liturgi og Kærdom er hos de lutheriske Christne paa det nøieste forbundet og Ordet ved Naade-Midlerne, som netop er det store Livs Gælle i Liturgien er ingentunde en blot Gjenstand for „Smag og Behag“ men Kilden til hele de Troendes Haab og Trost, saa hvem der vil berøve dem det, vil, hvad enten de veed det eller ikke, ret egentlig berøve dem deres Religion^{**)}. Det kunde derfor for ham kun være Spørgsmaalet, om Statskirken fremdeles vilde taale Fædrene-Troen med de uforandrede Naademidler, da enhver Forandring heri fra Statskirkens Side var det samme som en Udelukkelse af alle Christne, som deraf ofte deres Salighedshaab. „Hvad en saadan Udviisning angaaer, da er det vistnok min Mening, at Fædrene-Troen, eller rettere alle de Enkelte, for hvem den er en Salighedsfag, vilde være bedst tjent dermed, da et kirkeligt Forhold til Troens Modstandere maatte være dem ubehageligt, og selv den størst mulige Frihed i en Statskirke dog er forbundet med mange Hindringer for det christelige Livs Værd; men uærlig maatte jeg være, om jeg sagde, det var min Mening, at Fædrene-Troen ogsaa paa den Naade

*) Dansk Ugeskrift I S. 270.

***) Grundtvig, Den danske Statskirke 1834. S. 19.

vilde virke gavnligt paa Folkelivet og Staten i det Hele. Biskop vilde nemlig altid Fædrenes-Troen skjænke Staten sine bedste, flittigste, troeste og lydige Borgere, men deels vilde den i aaben Feide med Statskirken tabe det Meste af sin Indflydelse paa Folket i det Hele, og deels vilde den baade af indvortes og udvortes Grunde blive langt mindre frugtbar for boglig Kunst Nu er det jeg gjentager: skal Fædrenes-Troen fremdeles virke og leve i Statskirken, da maa Sognebaandet løses og Alt for Resten blive omtrent som det er, eller endnu friere, og naar jeg siger „som det er“, da mener jeg dermed ikke hvad der staaer paa Papiret, men hvad der i den sidste Menneftaalder virkelig har været Tilfældet, at hverken solte Præsterne sig i deres Lærdom bundne til de symboliske Bøger, eller ved Ministerialia til Alterbogen, men benyttede dem frit, som de trostede sig til at forsvare efter den Hellige Skrift og almindelig Sandhed“ *). Det var den Forandring i Grundtvigs Synsmaade, der var foregaaet under Striden, og som han først fuldstændig udviklede i det Skrift, hvoraf de anførte Utringer ere tagne, „Den Danske Statskirke, upartist betragtet“ 1834. Det havde viist sig, at Statskirkens Embedsmænd kunde komme til at staae saa skarpt imod hinanden, at de gjensides fordømte hinanden som fanatiste Sværmere eller vantro Branglærere, uden at den statskirkelige Styrelse videre ændrede denne Strid; skjøndt han rigtignok fandt dette kristeligt uforsvarligt, saafremt Statskirken virkelig skulde gjælde for et aandeligt Fællesskab forenet i den samme Tro, saa fandt han det dog i borgerlig Henseende baade gavnligt og glædeligt, at Regjeringen lod sine Præster i alle aandelige Ting frit handle efter bedste Overbeviisning. Gavnligt og glædeligt fandt han det, fordi Frihed er Betin-

*) Grundtvig, Den danske Statskirke 1834. S. 16. 18.

gelsen for al aandelig Livsudvikling og fordi Statskirken som en Stateindretning nærmest maa og i Gruunden alene kan fatte det som sin Opgave at sørge for det hele Folks timelige Udvikling og Dplysning, og ikke for den Enkeltes Salighedsjag.

„Naar man derfor i Halvfemserne paastod, at skulde Præsterne være nødvendige, maatte det ene være for Skolens Skyld, da udtrykte man sig meget rigtigere end man selv vidste. Man veed at det attende Aarhundredes Dplysning, som hos os endnu gjør Lykke, et Iet paa hele Jorden kunde finde en vrangvilligere Lovtaler end mig, men deri maa jeg dog nødvendig give den Ret, at man i vore Dage ved at forsomme Dplysningen forsmaaer det eneste kraftige Middel til at forebygge de naturlige Følger af den Selvflogskab og Selvraadighed, man umuelig kan udrydde . . . En Dplysning, der gaar Haand i Haand med Stats-Religionen, er derfor virkelig ogsaa Noget, man begynder at tænke paa selv i England, men en vigtig Dplysning synes man ved denne Bestræbelse at fattes, den nemlig, at Staten aldrig har haft nogen Religion og faaer heller ingen, fordi Staten kun er en Personification og ingen Person . . . Men hvor Troen, som set er hos os, ansees borgerlig for en Bisag og Dplysning for Hovedsagen i Statskirken, der vil ogsaa af Fædrene-Troen udvilde sig en Dplysning, ligesaa velgjørende og ærefuld for det borgerlige Selskab som den selvflogte og selvraadige Dplysning efter alle Tidens Erfaring er ødelæggende og derod vanærende . . . Naar derfor Staten ved borgerlig at besytte Fædrene-Troens Præster i sin Kirke, beholder dem til Bæner, men ved aandelig at lade dem skotte sig selv, nøder dem til at være paa deres Post, da gjør den paa eensgang Fædrene-Troen og sig selv den største Tjeneste.“ *) Det var derfor

*) Grundtvig, Den Danske Statskirke 1834. S. 56. 59.

Grundtvigs Forslag, at Statskirken vilde give alle sine Præster fuldstændig dogmatisk og liturgisk Frihed, hvilket han dog dengang lagde mindre Vægt paa, fordi de foregaaende Stridsens Aar havde viist at den var i Livet indbrømmet, skjøndt den ikke i Loven var anerkendt; hvad han derimod stærkest fremhævede, og hvad der ogsaa havde viist sig meest paa-trængende, var Sognebaandets Løsning, hvorved Enhver der i sin Samvittighed sølte sig besværet af det Baand, der bandt ham til en vantro Præst, frit kunde holde sig til den Præst, der tiltalte ham meest. Det var et Forslag, der ikke støttede sig til nogen kirkeretlig Theori, men var øst af Livet og Erfaringen; det tilføjede ikke nogen Opløsning af Statskirken, men forudsatte denne som en ved foregaaende Mars Strid godt-gjort Kjendsgjerning, og Forslaget gif ud paa at vise, at en saadan Opløsning istedenfor at være til Skade netop kunde blive til Gavn. Hvad der virkelig var fælles, Ærefrygt for den hellige Skrift, vilde han ikke nebbryde, og meente at Statskirken fremdeles burde holde den i Ære: „Saa høist forskjellig man end fortolker og forklarer Bibelen med Hensyn paa Fædrene-Troen, er dens historiske Deel dog saa klar og tillokkende, saa rig paa Tankestof for Lærd og Læg, og paa den anden Side er dens Sædelære saa reen saa fyndig, at ingen Stat kan ønske sig et bedre bogligt Grundlag for Folke-Oplysningen, naar kun Tvisten om den mellem Præsterne kan holdes vedlige, saa ikke noget Parti bliver enevældigt; thi i saa Fald sover det ind paa sine Laurbær, og affpiser Folket med en Bibelhistorie og en Lærebog (*liber sententiarum*), der stundum bliver det Modsatte af Bibelen, og altid Stene for Brød“ *).

Til samme Tid som Grundtvig saaledes rakte sine

*) Grundtvig, Den Danske Statskirke 1834. S. 61.

kirkelige Modstandere Haanden til borgerligt Forlig, søgte han
 tillige i sine tvende videnskabelige hovedværker, *Frugten af mange
 Aars Gransking og Blid: „Nordens Mythologi eller
 Sindbilledsprog, historisk-poetisk udviklet og oplyst“* 1832 og
„Haandbog i Verdenshistorien“ 1833-36 — fuldstændigt
 at udvikle sin Anskuelse om den nydanske, levende, folkelige Vi-
 denskabelighed, han haabede og ventede. Dermed optog han
 atter Kampen mod Tidens hele videnskabelige og populære
 Dannelse, der uden at ændre det Dybe i Menneskelivet saa-
 ledes som det taler til os gennem Myther og Sagn, uden
 at agte paa det Store og Dypheide, der viser sig i Verdens-
 historien — med selvbehagelig Forstandighed spiller paa Over-
 fladen, og mener med Blikket alene fæstet paa Niebliffet at
 kunde løse alle Livets indviklede Knuder som man under Stille-
 øvelser analysere en Sætning. Det var dertil han fra Ung-
 dommen af egentlig sølte sig kaldet, at arbejde paa en fri ner-
 dist Videnskabelighed, medens den kristeligt reformatoriske
 Kamp, han havde stridt, var noget han efter sine gjentagne
 Forsikringer mod sin Villie var bleven trængt ind i, da man
 vilde formene ham frit at vidne om sin og Fædrenes Tro.
 Det vilde her fore for vidt at udvikle Grundtvigs Anskuelser
 om den Dplysning, han førte Ordet for, men hvad vi maa
 lægge Mærke til er den Forstiel han vil have gjort mellem
 Christendom som en Troes- og Salighedsfag, og kris-
 telig Anskuelse som en verdenshistorisk Magt, uundvæ-
 lig og uadskillelig fra al ægte menneskelig Dplysning. „Det
 maa nødvendig blive indseet, — skriver han derom — at
 Trættens og Tvistepunktet mellem Christne og Naturalister er
 ingenlunde Christi og den kristelige Anskuelseres Guddomme-
 lighed, for hvilken de guddommelige Virkninger deraf gennem
 atten Aarhundreder er et urokkeligt Kraftbeviis, men Trættens

er en ganske anden, der vel theologisk rigtig betegnes ved Spørgsmaalet om Christi evige Gubdom, men historisk klart udtrykker sig i en modsat Tro om Natur-Mennesket. At Natur-Mennesket er skabt i Guds Billede, og havde i Guds Livs-Aande alt hvad han behøvede til at naae sin store Bestemmelse som en Guds Søn, derom maa alle Mennesker med Aand være enige, og at der meget tidlig maa være tilstødt ham et stort Uheld, der bragte Jorden hos ham i en skjæv Stilling til Himlen, Tiden i Misforhold til Ewigheden og Menneske-Naturen i Billedede, det bevidner baade den daglige og den universal-historiske Erfaring Sagen er kun, om Skaden kan helbredes paa naturlig Maade eller ikke, og det er vor store kirkelige Trætte, hvori al Mæglen kun er latterlig, thi her er ingen Middelvei, uden en magtesløs Tvivlraadighed De Christne troe nemlig, at Menneske-Naturen ved Faldet er bleven saa fordærvet, at al egentlig Helbredelse er umuelig, men prise Daaben som et virkeligt Gjenfødelsens Bad, hvori den Troende aandelig omstæbes, og at opelste dette ny Menneske til en guddommelig Forening med Frelseren, det er deres kirkelige Opgave. Dette kan Naturalisten uden grov Selvomsigelse umulig indromme; han maa tvertimod paastaae, at den gamle Menneske-Natur baade kan og skal lade sig helbrede, saa det er slet ikke Meningen, at Man skal optages i Kristus, men kun at Man skal aandelig optage ham i sig, som det guddommelige Forbillede paa, hvad vi alle skal renses og klares til: Menneske-Børn der hæve sig til Guds-Børn Naar vi blive os vor Modsætning klart bevidst, og stræbe hver i sit Kirkesamfund skarpt at gennemføre den, da frygte vi ikke mere for at have fælles Anskuelse i Alt hvad der kan være sandt under begge Forudsætninger, og da først kan Erfaringen bevise,

enten de Christne eller Naturalisterne fare vild^{*)}. Aaben-
belsen af denne Tankegang paa de almindelige Forhold lig-
ger nær; det er den christelige Anskuelse saaledes som den er
fremfat i Bibelen, der har gennemtrængt de Følkeskare vi
kalde christelige, uden at disse derfor i egentlig Forstand ere
christne Folk; det er denne christelig Anskuelse, der alene for-
maer at give den folkelige Oplysning sit ægte menneskelige
Præg, uden at derfor dog Tro og Christendom i egentlig For-
stand er en Skolesag.

Grundtvigs hele christelig reformatoriske Kamp havde saa-
ledes overrasket og overvældet Samtiden, at der maatte gaae
Aar hen, førend saavel Venner som Fjender ret kunde forstaae
og klare det Eiendommelige i hans Anskuelser. Dette gjælder
ikke mindst den lirkelige Betragtning, hvori han fra først af tog
sit Udgangspunkt, hvad han kalder sin Opdagelse, at det navn-
lig er i de hellige Indskiftelser, Christne skulle høre Herrens
levende Ord, at det er der, han til alle Tider er levende
tilstede og taler til enhver af os sit Livets og Frelsens Ord,
medens vi i Skriften kun læser om hvad han har gjort og
har sagt, altsaa hvad der for os er forbigaengent og død.
Støttet hertil hævdede han Daabspagten som Herrens ufor-
anderlige Pagt og Vilkaar for enhver Christen, i hvis Ufor-
anderlighed han saae det sikreste Værn mod al forvirrende
Skolelærdom, der ved at styde sig ind under Skriften og dens
rette Fortolkning vilde gjøre alt usikkert, hvad der angaar
de Christnes Salighedshaab. Uden just videre at indlade sig
paa hans Tankegang, maatte man i Almindelighed nok see
saameget, at han tillagde det apostoliske Symbolum en ganske
særegen Vægt, og da nu netop noget lignende stete ved samme
Tid i Tydsland, blandede man gjerne begge Paastande sam-

*) Grundtvig, Nordens Mytologi 1832. S. 14-17.

men, for da i Korthed at stemple dem som fuldstændig gjensdrevne af den tydske Videnskabelighed. Derfor indlod de egentlige Ordførere for den herskende Skole sig aldrig videre paa Sagen, og naar de leilighedsviis kom til at berøre den, lod de nogle Ord falde om „en katholsk Tendens, der ved at hævde en Tradition ved Siden af eller vel endog over Skriften ledede til at fornægte vor Kirkes Princip“. Enkelte af de bibelsk-christelige Theologer omkring i Landet gif dog noget noiere ind derpaa; nogle misbilligende Utringer af Biskop Dr. N. Møller imødegif Mag. Lindberg i en klar og fattelig Udvikling *); Stiftsprovst Stochholm i Aalborg skrev en egen Afhandling derom: „Beviis for, at den christne Kirke ikke grunder sig paa det apostoliske Symbolum men paa den hellige Skrift“ (Nyt theol. Bibl. XX. 1832), der atter fremkaldte et Modskrift af Pastor G. Busck: „Protest imod at Dr. M. Luther føres som Bidue imod Pastor Grundtvig“, hvilken Afhandling Prof. J. Møller optog i sit „Tidskrift for Kirke og Theologi“ II. 1833, rigtignok med en lille Undskyldning, og med den Forsikring til Læserne, at det var sidste Gang han optog noget „om denne nu baade i Danmark og Tydskland saa fuldstændigen drøftede Materie“. Desuagtet fremkom der i samme Tidskrifts IV Bind 1834 endnu eet Indlæg i samme Retning af Pastor H. Seerup i Mariager: „Bemærkninger angaaende den apostoliske Troesbekjendelse, især med Hensyn til nogle offentlige Utringer imod sammes apostoliske Oprindelse og firkelige Gyldighed“. Ved samme Tid begyndte Mag. H. U. Møller, Præst i Rasted paa Volland, et skarpt Angreb i et særskilt Skrift: „Forsvar for den

*) G. C. Boisen, Om Kirken og Præstens Forhold til samme; med en Fortale af Biskop Dr. N. Møller, jvfr. Nordist Kirketidende 1834 Nr. 11, 14. 16.

evangeliske Kirkes Grundsaetning, et lutherisk-christeligt Ende-
skrift imod Pastor Grundtvig" 1834, hvori han beklagede, at
man i Almindelighed var saa ligegyldige ved den Sag: „Man
fandt det endog underligt, at Dr. N. Faber havde ~~saa~~ ~~at~~
Umagen vordt 1827 at udgive et Modskrift ~~imod~~ ~~en~~ ~~saadan~~
Mening; . . . flere andre af vore Theologer have ~~is~~ ~~selv~~
viis antydet, at den er aldeles forfæstelig; men det maatte
mærker man, at flere hos os og deriblandt endog Præste
vedblive at være enige med Grundtvig i denne antydet
tiste Mening.“ Heller ikke dette fremkaldte nogen særskilt
Droftelse. Pastor E. E. Boisen i Rebhelunde, der tidligere
havde redjendt sig den kirkelige Anskuelse i et lille Skrift
„Om Kirken og Præstens Forhold til samme“ 1831, tog i
Gjenmæle mod Mag. Møller („Om Betydningen af den
christelige Kirkes Besjendelse“), og disse tvende Smaa-
skrift bleve, i Forening med Mag. Møllers, Gjenstand for en ud-
valgt Recension i „Maanedsskrift for Literatur“ 1835 af Ca-
didat Bindeboll, der vel ingenlunde samstemmede med
Grundtvig, men dog meente, at den ældre protestantiske The-
ologi ikke kunde frikjendes for en vis „Bibliolatri“, og at man
maatte indromme dette Misgreb. Imod slige forblommet
Besjendninger om Forsald fra den Kirkens Lære, hvis be-
fæstede Præst han var, udtalte Grundtvig i et Stykke „Om
Kirkelære om den hellige Bibel“ sine kirkelige Grundsaetning
i Kortshed saaledes: „Jeg vedbliver naturligviis at ansee den
for Medchristue, der vil blive ved den samme Daabspagt som
jeg, hvorpaa de saa end grunde dens Gyldighed, og vedblive
at erklære dem for ægte Lærere i den dansk-lutheriske Kirke
som finde den augsborgske Konfessions Hovedlærdomme
Skriften, hvordan de saa end beskrive deres Fortolkningsregel
. . . Saalangt er jeg fra at ville paanøbe Nogen min Be-
tragtning af Kirkens Forhold til Skriften, men anbefale den

ia jeg nødvendig paa det varmeste, da jeg har overbevist mig om, at Christendommen bliver derved baade langt lettere forsvare, bedre at forklare sig, og mere frugtbar paa Opbygning og Opbyggelse . . . Lige fra Begyndelsen har jeg aabent og ærligt bekjendt, at jeg derved traadte i Modsætning til den theologiske Skole, men ogsaa viist, at jeg derved ei paa anden Maade nærmede mig den papistiske, der jo under Navn af Tradition sammenjætter Menighedens offentlige Vidnesbyrd om sin Tro og Daab, med allehaande baade mundtlig og skriftlig Overlevering fra Kirkefædre, Paver og Munk. At man nu strængt prøvede Grundene for min Paastand om Troens Betydning og Sacramentordet, og prøvede paa at vise, at ei holdt Stik for Skriftens klare Udtryk og sund Fornuft, at det vilde være i sin Orden; men at man først endeel klarer sig over det vigtigste Skolespørgsmaal, der kan opfattes blandt kristne, som om det var ingen Ting, og nu vil forsætte sig, uden at kunne sige, jeg viger et Haarsbred fra den Tro, som skal bekjendes, den Kærdom, der skal føres, og de Løfter, som gøres i vor Kirke, det er dog, mildest talt, barnagtigt." *)

Som det gik med Grundtvigs Anskuelse om Troens Betydning og Sacramentordene, gik det ogsaa med hans statsrettelige Frihedsforslag, at der maatte gaae Klar hen, førend Samfundet nogenlunde kunde forstaae, hvad det egentlig sigtede til, men som man i Begyndelsen optog det temmelig ligegyldigt. Det var som et Fredsforslag, der borgerlig skulde forlige alle Partier, men dengang der ved Lindbergs Bestræbelser virkelig blev gjort Forsøg paa at sætte det igjennem, blev det optaget som et nyt Feidebrev. Hvad den Deel af Forslaget angik, som Grundtvig lagde stærkest Bægt paa, nemlig Sognebaandets Løsning, da fandt man det i den Grad urimeligt, og

*) Nordiskt Kirketidende 1834. Nr. 52.

Sagen selv saa umuelig, at det var bedst ikke at tale derom for at det kunde falde bort af sig selv, og hvad Forslagets anden Deel angik, dogmatisk og liturgisk Frihed for Præsterne, som Grundtvig allerede ansaae for faktisk anerkjendt, saa var det ogsaa langt fra at man kunde gaae ind paa det. — Theologisk Frihed og kirkelig Værefrihed — skriver Prof. Clausen, den videnskabelige Friheds utrættelige Talsmand — staae i den nøieste indbyrdes Forbindelse, og vilde vi tænke os Præsters og Theologers Virksomhed adskilt ved Lovens Bom, saa at det skulde være hine forneent, at anvende Resultaterne af den videnskabelige Forskning til at stifte sundere Begreber Indgang, da vilde kun et tomt Skjægeli være levet Theologien." *) Naar her altsaa ogsaa forlanges kirkelig Værefrihed, kunde man mene, at idetmindste Prof. Clausen og hans Venner med Glæde maatte gaae ind derpaa, men naar Clausen her som ved mange andre Leiligheder sorte Ordet for videnskabelig Værefrihed, og forlangte den praktisk gjennemført, saa at altsaa Præster i deres Embedsgjerning saavel paa Prædikestolen som ved Sacramenternes Forvaltning maatte benytte den videnskabelige Forsnings Resultater, saa vilde han have dette betragtet som "en christelig protestantisk Frihed", der ingenlunde ophævede det kirkelige Fællesskab, og dette sidste lagde han netop al Vægt paa. Det laae derfor fjærnt fra hans Tankegang at ønske Sognebaandets Løsning for derved at sørge for Menighedens Samvittighedsfrihed, thi de videnskabelige Resultater, som det var de theologiske Professors Kald at bringe for Lyset, maatte Alle bøie sig for, og Alt hvad der ikke bøiede sig for dem, var Sværmeri og Fanatisme, der var aandeligt uberettiget. Derfor bleve netop de Mand,

*) Om det theologiske Studium. Maanedsskrift for Litteratur II S. 342.

der baade theoretisk havde forsvaret og i Livet gjort Brug af dogmatisk og liturgisk Frihed, Forslagets ivrigste Modstandere, fordi de nok følte, at naar en saadan Frihed blev vedtaget som Statskirken Grundfætning, saa var dermed det kirkelige Fællesskab hævet. Langt hellere vilde de da gaae ind paa Biskop Mynsters Forslag at bindes til faststaaende Formularer, naar disse kun bleve nogenlunde lempede, for paa den Maade dog at bevare Skinnets af en indre aandelig Eenhed.

Biskop var der bestandig flere yngre begavede Mænd, der varmt og inderligt sluttede sig til Grundtvig, ligesom han og i Frederikskirken altid prædikede for en stor Forsamling; men i det Hele gjælder, at hvad der hørte til, eller dog vilde regnes til de dannede Klasser, ikke kunde forstaae ham eller føle sig ret tiltalt af ham, hvad enten hans Tale bruste som en stummende Elv, eller den, som gjerne i hans senere Aar, flød jævnt og lunefuldt. Indtryk gjorde derimod hans Ord som hans Skrift paa Almuen overalt hvor der var vaagnet noget religiøst Liv, og det var i disse Aar Tilfældet ikke saa faae Steder. Det rystende og vækkende Indtryk, Grundtvig fremfaldte, trængte til Forklaring, og her blev Mag. J. Chr. Lindberg Mellemmanden, der i et klart og fatteligt Sprog udviklede og forsvarede Grundtvigs Tanker. „Nordisk Kirketidende“ blev derfor Organet for den religiøse Folkebevægelse, og under geistlige eller verdslige Embedsmænds Drillerier og Forfølgelser mod de Opvakte, fandt disse altid i ham en uforsagt og utrættelig Talsmand, der førte deres Sag med en saadan Dygtighed, at selv om han ikke kunde trænge igjennem paa høiere Steder, saa faldt hans Ord dog som en Svøbe, hvis Slag føltes af Statskirken mange vantro og ligegyldige Præster.

Det var fra Fyen og i Fyen især fra Kjerteminde og Drigstrup Sogne den religiøse Opvækkelse var udgaaet, og

Huusmanden Christen Madsen havde her trods Førfølgelse og Modstand virket utrættelig til sin Død 1829. Dengang blev der mange Steder paa Landet, og af Kjøbstæderne især i Svendborg holdt smaa eller store Forsamlinger, hvor man mødtes til gudelig Sang og Læsning. Rasmus Nielsen i Drigstrup fortsatte saa at sige Christen Madsens Gjerning, trolig understøttet af Aandsfrænder i andre Egne af Landet, især Peder Larsen Skreppenborg i Tommerup, og Lars Pedersen Møller i Bigerslev. Kjendelig Indflydelse imellem dem havde tidlig det aandelige Høre, som Kirkelampen i Kjøbenhavn valte. „Med „Kirkens Gjenmæle“ — skriver en fynsk Almuesmand, den siden som Politiker bekendte J. A. Hansen — begyndte et nyt høist mærkeligt Afsnit af vor Kirkes Historie; nu stod Grundtvig ikke længer alene, men stedse flere Kjømper sluttede sig sammen paa begge Sider, og en Hovingang fandt Sted i de følgende Aar, som dannede igjen til Landets yderste Grændser, ja endnu langt længere, og nu kunde Folket ikke mere sove uforstyrret, nu saae En op hist, en Anden her, og spurgte hvad denne Larmen havde at betyde, og disse valte Flere, som Kamplarmen ikke havde kunnet vække, og der blev Livsrøre“ *). Præster saavelsom Herredsfogder vare blerne noget betænkelige ved at blande sig i dette Høre efter den sidste Cancelliskrivelse fra 1824, som Stiftets Gouverner, Prinds Christian havde foranlediget; men mellem Almuen selv var Hadet og Uvillien det samme mod disse „Hellige“, der holdt sig borte fra alle verdslige Bystigheder, og det gav sig Lufst paa forskjellig Maade. Naar en eller anden Familie i en By begyndte at holde Forsamling, kom gjerne det hele Bylaug i Bevægelse; ofte bleve de Forsamlede overfaldne med Hujen, Skrigen og Stenkast; undertiden gif man mere

*) J. A. Hansen, Sendebrev til Fr. Pastor Grundtvig 1840 S. 13.

planmæssig til Bærts ved at udelukke dem af Bylauget, ved at negte Huusmænd Bistand til deres Jordlods Dyrfning og desl. I Svendborg blev engang en saadan lille Forsamling overfaldet og forstyrret, uden at Dyrigheden paa Stedet videre ændrede det, hvor blandt Andre en Kjøbmand H. Casper Brandt var tilstede. Han henvendte sig i en Skrivelse af 17 Marts 1832 med en Klage desangaaende til Stiftets Gouvernør, og yttrede her om disse Folk, som man sædvanlig kaldte „Sværmere, Sekteriske og Forstruede: „Det var at ønske, at de som kaldes med Dgenavne, maatte af rettskafne Lærere examineres mundtlig eller skriftlig om deres Troesbekjendelse og Levnet, da skulde det befindes, at deres Troesbekjendelse og Frugterne deraf er ganske overensstemmende med den danske Statsreligion i vort lykkelige Danmark.“ Prinds Christian var ikke ligegyldig ved denne Sag, og gav under 15 Mai s. A. Amtmanden en Paamindelse om, at „slig Gade-lorden og ethvert Brud paa Huusfreden bliver altid en Overtrædelse af Loven, som Dyrigheden deels maa advare imod, deels forebygge ved fordoblet Alarvaagenhed“*) Egentlig uvillig stemte mod Præstestanden som saadan vare de opvakte Bønder ikke; hvor der var Enkelte som Provst Boesen i Bigerslev eller Præsterne Balslev i Haarslev, Veth i Svanninge o. A., der virkelig prædikede med Iver og Barne, holdt de sig gjerne til, selv om de skulde vandre mange Mil for at komme derhen; men Præsterne kom dog sjælden eller aldrig i Forsamlingerne, og turde ikke ret indlade sig med de overalt udstregne fanatiske Sekterere. Den herkende Bantros Spot og Haan imod dem kom jævnlig til Orde i den meest læste Avis „Fyens Stifts-Tidende“, hvis Redaktør S. Hempel altid talte i den Tone; men i Odense udkom ogsaa under Navn af

*) Nordist Kirketidende 1834 S. 779 og 677.

„Christelig Kirketidende“ et religiøst Ugeblad i Aarene 1832—35, udgivet af Pastor V. Westengaard og Adjunkt ved Landthedralsskolen Dr. Kalkar, og af disse Mænd maatte man idetmindste vente en omhyggeligere Prøvelse. Udgiverne erklærede det ogsaa strax som deres Ønske, „at modtage Bidrag fra Landets forskjellige Egne om de opbyggelige Sammenkomster udenfor Kirken, for at erfare Oprindelsen til saadanne Konventikler, deres Virkninger, og Midlerne, hvorved de udbrede sig.“ Paa denne Opfordring indløb kun eet anonymt Svar, der omtalte den hele Bevægelse som et betænkeligt Sværmeri: „Kilden til mange Bilsfarelser er den Lærdom, at Skriften kun er en død Skat, naar ikke Aandens Aabenbaring kommer til, og denne mener man fortrinnsviis udgyder sig over deres Sammenkomster; derfor fremtræde flere Prædikanter, som ofte under Foredraget komme i en exalteret Stemning, og dette ansees da som et sikkert Tegn paa Aandens Nærværelse.“ Omtrent af samme Mening om Forsamlingerne var vistnok alle de Præster, der endda bedømte Sagen mildest, og derfor sendte en af de iøvrigste Deeltagere i disse selv, Gaardmand Anders Larsen Gamburg, Udgiverne en retfærdiggjørende Erklæring, men den blev ikke optaget. „Hvi tillægge os Spottenavne? — hedder det heri — og hvorfor kaldes vi en Sekt, da vore Modstandere indtil dette Nu ikke har overbevist om, at vi har faret vild i nogensomhelst af de Lærdoms Grunde, som indeholdes i den evang: luth. Kirkes symboliske Bøger? . . . Og efterdi vore Opbyggelses-Forsamlinger ingen anden Hensigt have, end, at vi i og ved dem kunne vidne om vor Tro, da vide vi ikke, hvorledes det kan betragtes som en Forsæelse, at vi forsvare og holde over Forsamlingerne; thi at Guds Aand har betjent sig af de efter Udseende svage Andagtsøvelser som Midler, hvorved han har draget Mange fra Verden til Troen,

fra Kæft til Dyb, derpaa gives mange og store Beviser" *).
 Ganste overladte til dem selv vare altsaa Forsamlingerne,
 uden at nogen af de Præstlærde vilde indlade sig med dem;
 man kan derfor ikke undre sig over at de vare udsatte for en-
 felte sværmeriske Forvildelser, men vist er det ogsaa, at de
 bidrog til at udvikle en Dygtighed hos mange Bønder, som
 man ikke skulde vente, og stor Jver besjælede Lederne saa at
 de endog udstrakte deres Virksomhed til de omliggende Stifter.

Den gamle Trætte mellem Cancelliet og "de stærke
 Jyder" i og om Bjerre-Herred, Beile Amt, angaaende de
 autoriserede Skolebøger, brød netop ud igjen i disse Aar
 1833—37, med samme Styrke som før. Denne Gang kom
 det til Udbrud i en Naboby Østersnede, Nørvang-Herred,
 under Ribe-Stift, hvor en Bonde Rads Andersen i Gam-
 melfole fandt, at saavel Thonboes Bibelhistorie som Balles
 Lærebog indeholdt vrangse Lærdomme, hvorfor baade han og
 andre Eigesindede vilde have deres Børn underviste efter
 Pontoppidans Forklaring og den gamle Udgave af Katechis-
 mus, istedenfor efter den af Mynster besørgede. I Nabo-
 sognene Korning og Raarup var Forholdet i Grunden det
 samme, men Præsten i Raarup, Consistorialraad Béchmann,
 havde i mange Aar føiet dem i at bruge de gamle Bøger
 ved Confirmationen uden dog ganste at lægge de autoriserede
 tilside, og paa den Maade blev Sagen holdt hen. Bøn-
 derne i Østersnede vægrede sig ikke ved at lade Børnene be-
 søge Skolen, men passede kun altid at give dem de gamle
 Bøger med; desuagtet blev Forordningen af 1814 anvendt
 imod dem, saa at Skolekommissionen multerede dem for
 Forsømmelser. Bønderne bleve urokkelige ved deres Bæg-
 ring, og nu gjentog sig igjen de forrige Optrin med Udpant-

*) Nordist Kirketidende 1834. S. 777. 78.

ning og Salg af deres Indbo, deres Kreaturer o. dsl. Mellem de mange Klagebreve, som de Betrængte stred til de overordnede Autoriteter, er der et af 23de Febr. 1834 til Amts-Skoleinspektionen i Beile, hvori de udførligt fremsatte, hvad der forargede dem: „I Balle's Lærebog staaer: Den almindelige Fordærvelse hos Menneskene bestaaer deri, at de ikke bruge deres Forstand til sund Eftertanke — dette er ikke som Skriften siger, at vor Forstand er formeddelt Syndes fordærvet, og vi kan ikke udrette noget godt og modstaae Fordærvelsen, men Gud maa gjøre det altsammen. Det staaer ogsaa i Lærebogen: vi maa trage efter at vorde Gud liig paany, og derfor daglig stræbe at tiltage saavel i Kundskab som i Rettskaffenhed, at vi saaledes kunne blive nye og bedre Mennesker — dette var reent ud at forkaste baad Gud og hans Ord og Aand, tilligemed de tvende Sacramenter, som ganske fornyer og gjenføder Menneskene foruden deres Stræben efter Kundskab og Rettskaffenhed; thi førend et Menneske er bleven gjenfødt og fornyet, kan det ikke tiltage i Kundskab og Rettskaffenhed, som kan være Gud behagelig, men meget mere er det ham en Bederstyggelighed at ville fornye sig selv ved Rettskaffenhed. Ligeledes staaer det i Lærebogen: vi maae stræbe efter at forhverve os Ære eller Agtelse og Tillid blandt vore Medmennesker — dette er ikke som Jesus siger: de som trage efter Ære hos Menneskene, de have deres Løn borte. Ligeledes staaer det ogsaa i Lærebogen: vi have ingen Ret til at fordømme noget Menneske for sine urigtige Meningers Skyld eller fordi de bekjende sig til en anden Religion — skal vi da kalde enhver Religion lige god? eller hvorved skal vi da forsvare den christelige Religion baade for Børn og Tyende, naar vi ikke

aa fordomme de andre?" *). — Disse og lignende Besiggrunde indlod de overordnede Autoriteter navnlig Cancelliet sig slet ikke paa; Cancelliet vilde kun holde de autoriserede Bøger i Hævd fordi de vare autoriserede, og derfor vilde man uden at ændse nogen Klage, gaae frem mod de rangvillige efter Lovens hele Strængthed. Stiftets Biskop Aage Müller i Ribe havde fra først af været imod det hele Mulkteringsvæsen, og da Ophavsmanden til den hele Protest, Mads Andersen, havde fundet Veilighed til personlig at indstille sig for Kongen i Beile, blev det overdraget Biskoppen at forsøge paa at tale dem til Rette. Dette førte imidlertid ikke til noget. I en Skrivelse af 3 Oct. 1835 afgav han Indberetning derom til Cancelliet, hvori han atter udtrykte sit Ønske om at Mulkteringen maatte ophøre, da den ikke naaede sin Hensigt, og omtalte leilighedsviis Confiscatorialraad Bechmann's Forhold, der confirmerede Børn efter de gamle Bøger. Ifkun dette sidste lagde Cancelliet Mærke til og indledede en Brevverling med Bechmann, hvorved han fik en Paamindelse om at see nøie til med udensogns Børn, og om Brugen af de rette Bøger. Alting blev altsaa som tidligere, men Bøndernes Overbeviisning roffedes ikke, og de trivede med stor Taalmodighed og Fasthed al den Bold, der udsædtes dem; engang vilde Udpantningsmændene være saa uheldige, at lade Manden selv bestemme hvad de maatte tage, men denne svarede: „Nei, jeg giver Eder ikke Noget, tag selv, hvad I har Magt til“. — Da det ene Aar saaledes gik forbi efter det andet, blev dog Dyrigheden tilsidst trættet af disse Executioner, og Sognets Skolecommission undlod derfor af Medlidenhed med dem at indsende til Amtet Listerne over de ubetalte Skolemulcter, saa at disse altsaa ikke bleve

*) J. G. Lindberg, Danebrog Nr. 1.

indbrevne. Da dette blev oplyst, var Skolecommissionen nær kommen i Forlegenhed, da Cancelliet forlangte, at den selv skulde erstatte hvad den havde undladt at lade indbringe; men Biskop Tage Müller tog den i en Skrivelse af 28de Jan. 1837 i Forsvar, og man frasagde denne Fordring, hvorved den fik Mod til at gjøre det samme næste Aar, og Udpantningen hørte saaledes op indtil videre*).

Denne Strid havde, som det gjerne gaaer, til Følge, at mange Andres Opmærksomhed blev henledt paa de omtalte Bøger. Det varede ikke længe, førend der ogsaa fra andre Sogne i Ribe og Aarhus Stift indkom lignende Begjæringer, ligesom og fra Fyen, hvor henved 200 Personer anholdt om, at deres Børn maatte undervises og confirmeres efter Pontoppidans Forklaring. Cancelliet blev imidlertid fast i sin Bægring, og ingensteds mødte Brugen af de autoriserede Bøger en saa afgjort Modstand som hos de nysomtalte Jyder; men samtidig med at negte denne Begjæring, indskærpede Cancelliet den gamle Forordning mod gudelige Forsamlinger, og det ramte egentlig Fynboerne haardest. I en Skrivelse til samtlige Biskopper af 12te Dec. 1835 hedder det nemlig: „Da Cancelliet er bleven overbevist om, at der især i nogle Stifter afholdes talrige saakaldte gudelige Forsamlinger, tildeels foranlediget ved en eller anden Tilreisende og sigtende til at staffe det størst mulige Antal Underkrifter paa Begjæringer om Forandring i Henseende til de Bøger, der ere autoriserede til Brug ved Religionsunderviisning, og den bestaaende kirkelige Orden“ — saa blev det paalagt Præsterne „nøie at overholde de i Frd. af 13 Jan. 1741 givne Forskrifter, i hvis Følge slike Forsamlinger ikke maa være

*) J. C. Lindberg, Danebroge Nr. 1, sammenholdt med Afskrifterne i Kultusministeriets Archiv.

talrige og heller ikke afholdes af omflakkende Personer eller uden vedkommende Geistliges Nærværelse eller Forevidende" *). Skrivelsen gjaldt altsaa egentlig „dem, der reiste omkring under Foregivende af at ville styrke og omvende Andre“, og det var fornemmelig fynske Bønder, der ved idelige Reiser søgte at vedligeholde Forbindelsen med de Opvandre i Jylland, især i Egnene mellem Rolding og Veile, i Harslysfel ved Holstebro, og paa Mors, og overalt, holdt nu Herreds-fogder og Præster skarpt Udkig med dem, saa at Processer om gudelige Forsamlinger hørte til Dagens Orden. Hvad der gjorde denne hele Fremfærd oprørende, var ikke saameget de Multer og Bøder, Vedkommende idømtes, som det, at Fromhed og Gudelighed paa den Maade erklæredes fredløs i Landet, og at derved den huuslige Frihed blev givet til Priis for vedkommende Embedsmænds Vilkaarlighed. Hvem der skulde kaldes „omflakkende Personer“ og hvad der skulde kaldes „en gudelig Forsamling“ var et aldeles bestemmelsesløst Begreb, og Embedsmændene kunde i Henhold hertil, hvad de heller ikke sjælden gjorde paa den brutaleste Maade, fortrædige enhver Reisende, naar han blot havde gudelige Bøger hos sig, eller muligviis et eller andet Sted havde talt et gudeligt Ord; de kunde trænge sig ind i enhver huuslig Steds, for at passe paa at der ikke blev sunget en Psalme eller talt et Ord til Opbyggelse. Men som det altid gaaer, at Trykket ægger Modstanden, saaledes blomstrede ingenfinde de gudelige Forsamlinger baade i Jylland og Fyen som netop i disse Aar.

Ogsaa i det vestlige Sjælland var der dengang et stærkt religiøst Røre, især paa Grevstabet Holsteinborgs Gods. Lehnsgreve Fr. A. Holstein onstede meget at benytte sin

*) Nordist Rirketidende 1836. S. 15. 16.

Stilling til at vække noget christeligt Liv blandt Godsets Bønder, og kaldte derfor Lic. J. Holm til Præst for Holsteinborg og Bendsløv, der allerede i sine Candidataar havde udgivet en Prædikensamling „Christus, Veien til Faderen“ 1826, som Prof. J. Møller gav det Skudsmaal, at „forvisseelig ikke uden Held havde dannet sig efter Grundtvig“. Til samme Tid kaldte Greven en jydsk Skolelærer Rasmus Sørensen til Bendsløv, og han tilligemed en fynsk Bønder, Rasmus Ottesen blev de egentlige Ledere for de gudelige Forsamlinger, der snart tiltog saaledes i Tal, og vakte saa stor Opsigt, at Pastor Holm blev betænkelig og holdt sig tilbage. I Slagelse virkede Pastor H. Bastholms Personalkapellan Østrup i samme Retning, og da her en Gravmønster, der tidligere havde levet et temmelig vildt og rygesløst Liv, pludselig var bleven greben og omvendt af Østrups Prædikener, saa begyndte ogsaa snart Forsamlingerne i denne By. Den omtalte theologiske Fejde, der førtes saa levende i og omkring Slagelse i Aarene 1833—34, gjorde sit til at vække Opmærksomheden for de religiøse Livsspørgsmaal, og derved forstærke det aandelige Nøre, hvortil desuden kom at den geistlige og verdslige Dyrighed snart paa sædvanlig Maade blandede sig deri. Nu begyndte ogsaa Grev Holstein at blive betænkelig, og skrev „Nogle Ord til Christendommens Venner paa Grevskabet Holsteinborg“ 1834, hvori han formanede dem til at holde sig nøie Lovene efterrettelig, der forbød de store Forsamlinger i private Huse, hvilke han heller ikke fandt saa hensigtsmæssige og gavnlige som smaa huuslige Opbyggelsestimer i Familiefredene. Dette fremkaldte tvende Modskrifter af Skolelærer N. Sørensen og af Mag. Lindberg i Nord. Kirket.; denne sidste vilde ikke forsvare Forsamlingerne i og for sig, men fandt dem fuldkommen retfærdiggjorte under de daværende Tilstande;

—overhovedet skal vi ikke glemme, at Nøden bar en stor Ret, og at det ikke gaaer an under en almindelig kirkelig Forvirring at forbre, at alting just skulde gaae til som det burde, da vi nødvendig maa finde os i at meget gaaer som det kan“, og hertil søiede han da en Afbesaling af Sognebaandets Løsning som den for Tiden rimeligste Udvei*). Dette bragte Grev Holstein, i et „Tillæg“ til hine „Ord“, til paa det bestemteste at erklære sig herimod. „Det forekommer mig, at Hr. Magisteren i dette Stykke prædiker en Frihed, som ligner Jakobinernes Frihed, og som gjør Tilværelsen af enhver som helst Kirke aldeles umuelig; skal nogen- som helst Kirke bestaae, saa maa den have Love, og Kirkens Lemmer være bundne til disse Love“. Endstjondt han saaledes ikke ganske kunde billige den Retning, Forsamlingerne var slaaet ind, ja endog bestemt misbilligede det grundtvigske Frihedsforslag, der begyndte at finde Indgang i disse, saa vedblev han dog fremdeles at virke paa samme Viis, og bestræbte sig altid for at faae ivrige christeligtjundede Præster til Egnen. Pastor C. F. Rønne, først i Haarslev siden i Høve, E. Mau, Rønnes Estermand i Haarslev, toge altid Forsamlingerne varmt i Forsvar og toge selv virksomt Deel i dem; Grundtvigs yngre Venner blandt Præsterne P. A. Fenger i Slotsbjergby, J. F. Fenger i Viunge, Hahn i Hylsted o. A., stode ligeledes i stor Anseelse blandt de Dyvaste, og disse strømmede om Søndagen staveviis til deres Kirker. Forsamlingerne vedbleve dog endnu, ja de bleve endog altid talrigere besøgte, men det var som oftest Præster, der ledede dem, og derved dæmpedes betydelig den lønlige Uvillie mod Lærerstanden, der dog i Grunden altid, meer eller mindre ubevidst, gjærede i Forsamlingerne. I Fyen holdt Præ-

*) Nordist Kirketidende 1834 Nr. 42.

sterne sig som ovenfor bemærket, altid mere tilbage, indtil Agerbed i Sommeren 1834 blev Præst i Espe og Banti han havde ikke blot Mod til at indlade sig med de aller saa utfregne „Hellige“, men han bevægede sig imellem med Liv og med Lyst; derfor flokkede de sig ogsaa om I hvad enten han prædicatede og holdt Bibellæsning i Kirkerne han sang og bad med dem i Forsamlingerne, og ved Veiligheder optraadte han som deres ivrige Forsvarer.

Der var saaledes et mærkeligt Røre mange Steder disse Aar, og gjennem de nævnte eller ligesindede Præst Indflydelse, saaveljom gjennem Lindbergs utrættelige Betselsker fik Bevægelsen efterhaanden mere fast Holdning og bestemtere kirkelig Character. Grundtvig selv stattede ikke gudelige Forsamlinger meget høit, hvad han ogsaa flere Gange skarpt og bestemt offentlig udtalte, endstjøndt han altid svarede deres borgerlige Ustyldighed og paarviiste saavel Ufloger som det Urimelige i at ville hindre dem ved borgers Magt; han betragtede dem, selv hvor de vare ustyldigst bedst, som en Art religios Selskabelighed i stor Stil, der ikke var efter hans Smag, da han altid fandt større Opvækkelse og Bedervækkelse i smaa Vennekredse end i store Forsamlinger. Fra et rent kirkeligt Standpunkt lader det sig ikke ikke negte, at Forholdet er forqvælet, naar Menigheder samle sig uden Præster, eller naar Præster ikke formaar samle Menigheder omkring sig; men paa den anden Side der det sig ligejaa lidt negte, at disse frie og formløse Forsamlinger bleve under de daværende Forhold, under Kænsstandens Bantro og Uigegyldighed, et virksomt Middel til vække Liv og Røre der, hvor man faldt i Sovn under den kirketjeneste. Den Fare ligger altid nær for slige Forsamlinger at et vist pietistisk fromtladende Væsen her gjør sig gjældende, der sætter Christendommens Mærker i en uadvortet

stikkende Keveviis ; men netop i den Henseende virkede Grundtvigs middelbare Indflydelse overordentlig gavnlig, og bidrog til hos Mange at klare det aandelige Syn, selv om det tidligere havde været indhyllet i en pietistisk Taage. Mange og det især af de bedst begavede blandt Ordførerne, kom dog altid klarere til at see, at hvad det fremfor alt kom an paa, var Reenhed i Læren, Oprigtighed i Forsyndelsen, Trostab i Forsvaltningen som Trostab i Tilguelsen af Herrens Indstiftelser. Derved fik den hele Kirketjeneste med sin Daab og med sin Rødder ganske andet Liv og Betydning for dem ; dermed vægnede Frygten for den paatænkte Ritualsforandring, der truede med at berøve dem langt mere end om man forbød dem at læse nogle gamle kristelige Postiller i Forsamlinger, eller paanødte dem nogle halv kristelige Lærebøger i Skolerne ; og Klager bleve lydelige mange Steder, hvor Præsterne tillod sig vilkaarlige Ændringer. Man begyndte at see, at det ikke saameget var Forsamlinger udenfor Kirkerne, som fri og livlige Forsamlinger i Kirkerne, det kom an paa, og at derfor kirkelig Frihed, Frihed for Tro og for Lære maatte være Løsningsnet for Alle. Netop i Efteraaret 1835 samledes første Gang Stænderforsamlingen, hvor der var givet Folket Velighed til at udtale sine Ønsker, og det varede da heller ikke længe førend hine Ønsker om kirkelig Frihed begyndte at lade sig høre. Medens saaledes den høiere Geistlighed med Biskop Mynster som Fører efter Regjeringens Opfordring ad den hemmelige administrative Vej forberedte Ritualets Revision, havde Grundtvigs Forslag og tildels hans hele kirkelige Betragtning gennem offentlig Tale og Skrift vundet, om ikke talrige og formaende, saa dog varme og dygtige Benner rundt om i Landet, der beredte sig til at bringe deres Ønsker frem gennem den folkelige Repræsentation.

Det var altsaa Sagernes Stilling, da man d. 30 Oct.

til 1 Nov. 1536 feirede Reformationens tredje Jubelfest i Danmark, og dette skete især i Kjøbenhavn med al den officielle Pomp, der stod til Regjeringens Raadighed. Levende Deeltagelse blandt Massen af Befolkningen fandt denne Festlighed ikke, og den religiøse Egegylldighed gav sig Lust i Kløger over de urimelige Beføstninger sligt frævede, paa en Tid da Ønstet om energiske Besparelser hørte til Dagens politiske Emne. Men selv under denne stive statskirkelige Høitidelighed udtalte sig dog i Almindelighed Ønstet om at vende tilbage til det Spor, Luther og Reformatorerne havde betraadt, stærkere og oprigtigere end det var sket gjennem den forrige Menneſtealder, og trods den herstende Egegylldighed rørte der sig dog trindt omkring et frastigt gjærende Liv, samlet om en Mand, om hvem det kan siges med suldere Sandhed end om nogen Præst efter Morten Luthers Dage, at han gif frem i hans Aand og hans Kraft. Hvad Danmarks første lutherſke Konge Christian III, mere ledet af en dunkel Følelse, havde sagt ved Ordningen af den danske Kirkes Skikke, at noget i denne var vor Herre Jesu egen uforanderlige Anordning, medens andet vor Menneſtebud, der kunde forandres efter Tidens Veilighed*), det havde Grundtvig søgt klart at tyde, og peget paa hvad der er Herrens uforanderlige Anordninger, i det Haab derom frit og levende at kunne samle alle Christne af den danske Tunge — og med dette Haab ville vi slutte denne Skildring, hvori vi have fulgt den danske Kirkes Førelser gjennem tre Aarhundreder.

*) Kirkeordinaatsens Fortale. I Udgaven fra 1574 VI og XI Blad.

Bilag.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

A. Rettelser og Anmærkninger.

(Første Deel).

- F**orord. Første Side, Lin. 18. Talsmænd læs Landsmænd.
- S. 1, L. 6. Den omtalte Reces er udstedt ikke d. 20 Oct., men d. 30 Oct. 1536. „Mandag næst efter *Sanctorum Simonis et Iudæ Apostolorum* Dag“.
- S. 3, L. 6. Efter de Ord: „Dieblikkets Krav var uafviseligt“ kunde — til yderligere Bestyrkelse af den her udtalte almindelige Betragtning — tilføies: „Danmarks Rige kan ikke udi Fred, Rolighed, Gendrægtighed og godt Politiregieres — skrev Malmø Byes Borgere i deres Forpligtelse til Kongen af 24 Aug. 1536 — uden det skeer gennem en Øvrighed eller verdsligt Regimente“ . . . derfor „love og tilsiige vi, at vi aldrig efter denne Dag ville tilhjelpe, at nogen Biskop kommer til noget verdsligt eller geistligt Regimente, eller til noget Biskops-Domme eller Ret i Danmarks Rige, førend det skeer at der bliver samtykt og holdt et almindeligt, generale, kristeligt Concilium“ (Kirkehist. Saml. II. S. 392). Politiske Forhold havde fremkaldt Bruddet, da de danske Biskopper ved at hindre Kongevalget efter Frederik I's Død havde forbrudt sig mod Kronen og bragt al den Krig og Elendighed over Landet, hvad Rigsdags-Recessen altid lagde

denne Statut var, naar det var det tillige bleet vedtaget af den hellige Orden, som ogsaa var den i sin Tid.

§ 1. Den 20de April 1537, E. 30, §. 5 ijd. talet om den hellige Orden og dens Indførelse paa en Raad, som holdt i København. Uanset det gamle Statut om den hellige Orden, fremt det i „Kirkeordningen“ i 1537. „Loven“ giver et rigtig Bidrag, som den hellige Orden. Den 20de April 1537, E. 30, §. 5 ijd. talet om den hellige Orden og dens Indførelse paa en Raad, som holdt i København. Uanset det gamle Statut om den hellige Orden, fremt det i „Kirkeordningen“ i 1537. „Loven“ giver et rigtig Bidrag, som den hellige Orden.

1) *Constitutio ecclesiastica Regnorum Danicæ et Norvegicæ et Ducatus Slesvicensis et Holsatiæ* A. 1537.

2) Den hellige Orden i Danmark skal holdes af Kongen og Kongens Reger og de Hertugdømmene Slesvig og Holsten. Det efter Guds Ord 1537. (Se den Side 1537: „Erst udi den hellige Orden“ af mig Hans Barth. 1539).

3) Den hellige Orden i Norge, som nu findes paa Hertugdømmene Slesvig og Holsten, og befestet, hervedes Statuten skal holdes af Danmark og de Hertugdømmene Slesvig og Holsten. (Prentet udi Kjøbenhavn af Hans Wenggaard. Det efter Guds Ord 1537).

Den hellige Orden blev underskrevet af Kongen og den hellige Orden af Kongens raade Prer, hveri det blandt andet holdes af den hellige Orden af Kongens Raad, samt forsvaret med forskellige gamle Herters Underkrift. Den var en Lovgivning for Guds Orden, som navnlig de nye Biskopper havde brugt til den hellige Ordens for at opløse Præbende om den nye hellige Orden, og da rimeligvis forlange den hellige Orden eller i Tilfælde af Regtelse hjerne dem fra deres Raad. Den egentlig Landslov var den

endnu ikke; for at den kunde blive det, maatte den først bekendtgjøres paa Mødermaalet, hvilket skete i Biskop Blades Oversættelse af 1539, og denne blev da forelagt Herredagen i Odense til Antagelse. Udbyttet af dens Forhandlinger foreligger i Udgaven fra 1542, der er ledsaget af en „Fortale“ underskrevet af Kongen og samtlige Rigets Herrer, hvori der klages over, at der „haver været Troedragt og Uenighed udi Riget, og haver ei været holdet i den ene Kirke som i den anden en menig Brugelse“, hvorfor det befales, at denne Ordinants „skal holdes udi alle Stifter og Kirker“ — „uden saa er at udi en almindelig fri christelig *generali concilio* anderledes beslattes og samtykkes“. Den kaldes „den rette Ordinants“ hvad altsaa vil sige det samme som den ene gjældende, og mellem Tilfættningerne i Bogen selv er ogsaa denne: „Item ville vi ei heller at nogen skulle her for vore Riger udprente eller udprente lade Haandbøger, Missaler eller andre ceremoniske Bøger“ osv. (d. 75 Blad). Hvad der skete for Danmark i Odense 1539, skete for Slesvig og Holsten paa Landdagen i Rendsborg d. 9 Marts 1542. Den omtalte danske Udgave af 1542 har endnu ikke de 26 Riber-Artikler, der udkom særskilt trykt lidt senere samme Aar, men i alle følgende Udgaver optoges de som Tillæg til Ordinantsen. Denne fik i Harenes Lov endnu tvende andre Tillæg: „Frederik II's Ordinants i Egtestabsfager“ af 1582; og „Christian IV's Forordninger om Kirkens Embede og Myndighed mod de Ubodsfærdige“ af 1629. (Sfr. Engelstoft, Liturgiens Historie. S. 8-19).

13 fgd., om Slesvigs Forhold s. ndfr.

24, L. 3. Angaaende den Forandring der foregik i Herreloftrenes Stilling, var det allerede bestemt i Rigsdagens Reces af 1536, at „herefter skulle de ikke have Fuldmagt uden Konningens og Rigens Raads Ja, Billie og Samtykke at afhænde, sælge eller pantjætte noget af Klosterets Jorde-

- gods og Eiendom" (Rosenvinge. Gl. danske Love IV S. 165), hvormed altsaa disse Stiftelsers Selvstændighed væsentlig var brudt.
- S. 28, L. 22. Her kunde tilføies, at man ogsaa en Tidlang efter Reformationen vedblev at bede i Kirkerne for „Kaiserlige Majestæt." C. F. Engelstoft, Theol. Tidst. XI. 1. S. 92.
- S. 36, L. 6. Mange Tiggertloftere vare allerede gaaet til Grunde under Reformations-Kampene. Af Landets 27 Graabroedreklostre vare de fleste forstyrrede inden Frederik I's Død, ifkun enkelte overlevede ham, som Klostrene i Lund, Roskilde, Helsingør, Odense og Ribe (Kirkehist. Samlinger I, S. 328 Anm.).
- S. 41, L. 13. Andreas Corvins Postil --- skal være Anten Corvins.
- S. 44, L. 14. Naar der siges, at man ikke tænkte paa Forandring i den nu fastsatte Kirkeorden, saa er det kun set saavidt rigtigt som Ordinantsen af 1537 og den danske Udgave af 1539 ikke taler derom; men derimod er det i „Den rette Ordinants" (1542) og i de senere Udgaver seiet til som Bogens Slutning: „Derfom noget udi denne Ordinants forfømmet er, da ville vi altid det med vort elskelige Danmarks Riges Raads og lærde Mænds Raad forandle og revidere hvis christeligt og billigt er, og som ikke er imod det hellige Evangelium og Guds rene Lærdom" (Udgaven fra 1574 fol. 104). Rigets verdslige Regjering hærdede sig altsaa her den lovgivende Myndighed i Kirken, dog saaledes at „lærde Mænd", hvad nærmest vil sige Bisperne og de theologiske Professore, i slige Sager toges paa Raad med. Af slige lovgivende Kirkemøder afholdtes der tre: i Ribe 1542, i Kjøbenhavn 1579 (om Egtteskabssagers Behandling) og atter i Kjøbenhavn 1629 (om Kirketugten).
- S. 46, L. 16-21. De Statuter for Lunds Domkapitel, her omtales, anfører Pont. III, S. 258-63 under A. 1540, men tilføier i Fortalen (S. 26) den Rettelse at

der er glemt et C i Aarsangivelsen, saa at de altsaa skulde henføres til 1640. Men begge Angivelser ere urigtige, og det rette Aar er 1590. Der mangler altsaa ikke et C i Angivelsen MDXL, men det sidste L skal forandres til C. En Afskrift af disse Statuta Gl. Rgl. Sml. 4. 2472 har dette Aar, og de her tilføiede Underskrifter af Kapitlets daværende Medlemmer godtgjorde denne Angivelses Rigtighed. De ere altsaa en Omarbeidelse af Kapitlets dengang hundredaarige Statuter, givne af Erkebiskop Johan Brostrup 1489, der som det hedder i Forordet pleiede at oplæses een Gang hvert Aar, og Omarbeidelsen skete, fordi der i disse laae endeel af den gamle Suurdeig, og fordi Forsædrene ikke saamtidig med Reformationens Indførelse foretog en Reformation af Statuterne.

Den Raade hvorpaa Omtalen af Domkapitlerne her er indledet maa altsaa falde bort som aldeles urigtig, og heller maatte dette være sket med den almindelige Bemærkning, at Christian III lod alle de ældre kirkelige Institutioner bestaae, naar de paa nogen Raade kunde bringes i Samklang med den indførte Kirkeorden. Herved kunde da tillige den af Bugenhagen forfattede *Ordinatio pro Canonicis et Monasteriis*, der blev føiet til Kirkeordinantsen, have været omtalt og benyttet. — Urigtig er som Følge heraf ogsaa Slutningsbemærkningen S. 49, Lin. 25-29, da man nu vistnok snarere maa ledes til den modsatte Formodning, at Domkapitlerne allevegne holdt paa de gamle Statuter saavidt det paa nogen Raade lod sig forene med den nye Tingenes Orden, uden af egen Drift at foretage nogen Forandring.

S. 48, L. 24 fgg. Angaaende Kronens Ret til at besætte Kapitlernes Præbender kan det bemærkes, at Kongen i Necessen af 1536 forbeholdt sig „*jus patronatus* til alle Prælaters Digniteter og andre Leen, som Kronen, Kongen og Bisperne hertil have haft at forlene“ (Rosenvinge IV,

- S. 165). Allerede før Reformationen havde Kongerne gjort Fordring paa denne Ret, og tildeels var den bleven anerkjendt; Christian I erholdt saaledes ved en Bulle af 10 Mai 1474 „*jus patronatus & præsentalis*“ til 16 Prælaturer ved de nordiste Kirker, 8 i Sverrig og 8 i Danmark; (Jfr. De Danske Domkapitler. S. 51). Det er trivlsomt om denne Ret virkelig blev hærdet af hans Efterfølgere, men selv om dette skete saa erholdt den nu en langt videre Udstrækning ved at omfatte alle Præbender.
- S. 49, L. 15. Naar Provsten i Lund Nicolaus Urne her kaldes en Brodersøn og ikke som sædvanlig en Broder til Biskop Luge Urne, da skyldes dette en mundtlig Meddelelse af Hr. Registrator Kall Rasmussen.
- S. 51, L. 4 fgd. Alt hvad der her ligesom S. 13 og S. 80 siges om Reformationens fuldstændige Gjennemførelse i Slesvig er unsiagtigt og tildeels urigtigt, hvorfor en kort Skildring af disse Forhold her maa finde Plads. Christian III havde flere Aar før han blev Konge sin Residens i Haderslev, og benyttede denne sin Stilling til at gennemføre Reformationen ikke blot i Haderslev Amt men ogsaa i Lørding-Leen, som paa den Raade for en Tid blev unddraget Ribe Stift. Den lutherst theologiske Skole, der oprettedes i Haderslev, og som fik stor Betænding for den hele reformatoriske Bevægelse i Danmark, var uden tvivl dannet af det derværende Collegiat-Kapitel, der derfor heller aldrig nævnes efter Reformationen. Tvende Læsemestere i Theologien holdt her Forelæsninger over den hellige Skrift for alle de omboende Præster, og af disse tvende var den ene tillige Provst, som paa sine Visitatser gik rast frem med at affatte og indsætte Præster, naturligviis for at fjerne dem, der ikke hyldede reformatoriske Grundsætninger (Kirkehist. Samlinger I, S. 390-94). Paa samme Raade var man gaaet frem overalt i Slesvig. De forskjellige Provstedømmer i Stiftet,

der isvrigt tillige vare Prælaturer ved Slesvig Domkapitel, vare efterhaanden ved Regjeringens Indflydelse, kommen i de evangeliske Sogne-Præsters Hænder, og disse havde benyttet denne Myndighed til at gennemføre Reformationen, hver i sit Distrikt, som man kan tænke kraftigt understøttet af Hertug Christian. Paa denne Maade var man gaaet frem, endstjøndt Bispedømmet endnu bestod, saa at, da den sidste Biskop Godtke Ahlefeldt døde d. 25 Jan. 1541, var Stiftet i Birkeligheden opløst i fire reformeerte Provstier eller Superintendenturer: Haderslev, Flensborg, Slesvig og Husum. Dengang Christian som Konge udfædte Kirkeordinantsen 1537 var den underskrevet ogsaa af de slesvigiske Præster, nemlig af to Læseskoleforstandere i Haderslev (foruden den kongelige Hofpræst for denne By) samt af en Præst fra hver af de tre nævnte Byer, der dengang rimeligviis alle, allerede vare Provstier eller Superintendenter, og Kirkeordinantsen var paa den Maade faktisk gjældende i Slesvig, stjøndt den ikke var offentlig anerkjendt, saalænge Bispedømmet formelt bestod. Fremgangsmaaden var altsaa her noget anderledes end i det øvrige Danmark, men da Ahlefeldt døde, og medens Kongen opholdt sig i Slesvig Vinteren mellem 1541-42 blev Ordningen fuldstændig gennemført. Der blev da sluttet en Overenskomst med det slesvigiske Domkapitel, der befandt sig i en næsten fuldkommen opløst Tilstand, da dette hidtil ikke saaledes som de andre danske Domkapitler havde underskrevet Ordinantsen. Opløst var Domkapitlet fordi Kongen under Krigen havde maattet lægge Beslag paa en stor Deel af dets Indkomster, og da det besværgt for Fremtiden skulde udrede Lønnen til den nye evangeliske Biskop eller Superintendent for hele Stiftet, saa blev Præbendernes Antal betydelig indskrænket; af 24 blev kun 8 tilbage, to Prælater og sex Kaniker. Disse i Forening med de fire Provstier eller Superintendenter fik Ret til at vælge Stiftets evangeliske Biskop under Forbes

hold af Kongens Samtykke. Iøvrigt blev Indretningen ligesom fort efter i de andre Stifter; een Kanoniker skulde være Læsemester i den hellige Skrift, fire Kanonici skulle udgjøre Consistoriet, der behandlede Ægteskabsager, og endelig skulde tre Canonici have med Stolen at gøre, som Rector, Subrector og Cantor. Den gamle Bispestol med dens Tilliggende Amtet Svabsted var derimod ikke som de danske Bispestole forbrudt til Kronen, og vedblev derfor at eksistere som en samlet Forlening, der først blev overdraget til Kongens yngste Broder, og siden i lang Tid var et Tvists Udble mellem det kongelige og det hertugelige Huus. Denne Overeenskomst blev sæiet til den plattyske Oversættelse af Kirkeordinantsen, der paa Landdagen i Rendsborg d. 9 Marts 1542 blev kundgjort som Lov for begge Hertugdømmer Slesvig og Holsteen. Kongen havde først tiltænkt Bugenhagen den nye Bispeværdighed, men da han afflog den, faldt Valget paa Tilemann von Husen, en theologisk Doctor fra Bittenberg, der i nogle Aar havde holdt Forelæsninger i Kiebenhavn. (Fr. Jensen, Versuch einer geschichtlichen Darstellung der Kirchenverfassung Schleswigs. Falch, Staatsbürg. Magazin VII).

S. 57, L. 17. Johan Friis læs Jørgen Friis.

S. 82, L. 9. Hvad man i længere Tid har formodet, at Christiern Pedersen havde haft Andeel i den danske Bibeloversættelse af 1550, det er nu hævet over al Tvivl, da man er bleven opmærksom paa følgende Ord af en Samtidig: „Mester Christiern Pedersen, som var Kanik i Lund, haver med stor Flid paa ret forstaaeligt Dansk Maal, udsat den danske Bibel, efter kongl. Majestæts Ordinants med vort Universitets Fuldbyrde og Myndighed“ (Kirkehist. Sml. II, S. 395).

S. 88, L. 10. Peder Noviomagus skal være P o v e l Noviomagus.

S. 95 og 96. Til det der her er sagt om P. Blades Forhold

til Sacramentererne navnlig Johan a Lasso og hans Følgesvende, kan endnu føies een Omstændighed, der fremgaaer af et Brev fra den theol. Prof. Macalpin (Maccabæus) af 14 Jan. 1554, indflettet i Balladius's Levnet i en haandstreven sjællandsk Bispeskrønike (Ny Igl. Sml. 4. 1130). Den Sætning i Hofpræst Borels Prædiken: „at de bleve fordømte, som ikke med Luther lærte, at Christi Legeme var i, med og under Brodet i Alterens Sacramente“, der især stødte Lasso — maa være bleven forelagt de theol. Professorer til Underskrift, og det saaledes at Fordømmelsen bestemt anvendtes paa de engelske Flygtninge. Blade havde talt med Macalpin derom, men denne vægrede sig bestemt ved at gjøre det. Han undskyldte sig med, at han ikke kjendte de Paagjældende og deres Meninger, og indskrænkede sig til den Erklæring, at han holdt fast ved Ordene som de lod uden alle Sophismer. „Skulde man finde, at jeg derfor ikke kan og ikke bør taales, — saa skal jeg saasnart det bliver mig lovlig forkyndt, i al Fred og uden Nogens Fortørnelse drage herfra“. Dette stete som bekjendt ikke, og man maa altjaa have suudet sig tilfredsstillt ved den afgivne Erklæring, men det viser, at man ogsaa allerede dengang var opmærksom paa Macalpins tvivlsomme Holdning.

- S. 122, L. 20. Hemmingsen er født i Herritslev Sogn (af hvilket nu kun Gaarden Tegholm er tilbage) d. 22 Mai 1513. (Paulli, Hemmingsens Pastoraltheologi S. 8).
- S. 136, L. 10. Til Fremstillingen af Biskop Niels Jespersens og Herr Hans Norbys Mellemværende, kunde endnu det føies, at den forjagede Præst fik Mod til at sagsøge den adelige Herremand for Kongen og Rigets Raad, hvorved han atter erholdt sit Kald samt Erstatning for den lidte Skade. Rosenvinge, Udvalg af gl. danske Domme II, S. 319 og 24.
- S. 145, L. 15. Mellem Frederik II's Bestræbelser for at opretholde den kirkelige Enhed og Enighed, maatte her

ogsaa Frd. af 13 Jan. 1568 (Dansk Mag. V, 86) have været omtalt, hvorved Gudstjeneren i Frue Kirke i Kjøbenhavn blev gjort til Mønster for hele Landet; „efterdi vi ere komne udi Forfaring, hvorledes at sig skal begive nogen Tvivl og Uenighed blandt Sognepræster og Kapellaner, synderligen udi det høiværdige Alters Sacraments Tracterelse, hvilket vi ugjerne formærke, og ville det for ingen Deel lide eller tilstede“.

§. 147, L. 19 fgd. Hvad der her udtales som rimelig Formodning, at Hemmingsen er Forfatter til „de 25 Artikler for de Fremmede“ — bliver hævet over al Tvivl, naar Biskop S. P. Resen siger ved et Landemøde i Roskilde: *paulo post obitum D. Joannis Alberti hosce articulos conscripsit Hemmingius*. Sjællandste Synodal-Monita (Kallste Sml. 4. 490) ved Aaret 1618.

§. 150, L. 11. I Frederik II's her omtalte Fundats for Communitetet af 1569 er fremdeles følgende Bestemmelse at mærke: „Alle Superintendenter herudi Riget skulle være fortaente, at de efter denne Dag Ingen annamme, indrie eller ordinere til Præste-Embedet, medmindre de nogen Aar tilforn flitteligen og vel her udi Univerſitetet have studeret, og siden stilles herfra med Rectors Testimonium — eller og, dersom de have studeret udenlands, at de dog tilforn examineres af Professorerne i det theol. Facultet herudi Univerſitetet, og af dem fange Vidnesbyrd, saa de udi alle Artikler udi Religionen kommer overeens med Guds Ords Tjenere udi dette Rige“ (Beckman, *Hist. commun. Reg. p.* 178). Dette sidste var altsaa ligejtem Fremmed-Artiklerne nærmest anordnet for at bevare Genskyeden i Læren, men i det Hele ligger der en Autorisation for Univerſitetet til at være den eneste Præsteskole for Danmark, hvor Alle, der vilde vente Ansættelse, først maatte studere og hvorfra de maatte medbringe Vidnesbyrd. Dette blev

ogsaa senere flere Gange indskærpet; saaledes ved et Synodal-Monitum i Roskilde 1573: „Provsterne skulde paasee, at Ingen sit Præstetald, som ikke havde studeret eet Aar ved Universitetet“ (Pont. III S. 437) og ligeledes tyve Aar senere 1593, da det theol. Facultet skrev til Biskopperne om det samme (Pont. III S. 522). Skjøndt det herved ikke udtrykkelig siges, saa maatte dette dog bidrage til at forringe Kapitelskolernes og de ved samme ansatte theologiske Læsemesters Betydning. I det Hele er det et mærkeligt Træk gjennem de sidste 18 Aar af denne Konges Regjering, at de gamle Indretninger, der havde deres Rod i det rom. kath. Væsen, meget stærkt forsvinde, og give Plads for den nye kirkelige Orden overalt i Landet. Af de store Kloostere opløses sig det ene efter det andet, og Beboerne flytte ud som særskilte Sognepræster; paa samme Maade svækkedes de før saa anseelige Domkapitler, medens Universitetet vandt i Omfang og Anseelse.

155, L. 9. Det her omtalte Kongebrev 15 Sept. 1571 er af afgjørende Betydning for Domkapitlerne, da disses Medlemmer havde deres væsentligste Indtægt af de til Præbenderne annecterede Sognekald. Da nu dette Forhold opløstes, og Sognene fik istedenfor Vikarer og Kapellaner selvstændige Sognepræster, saa bleve de fleste Præbendere saa smaa, at Ingen mere kunde leve af dem, og bleve da bortgivne enten som Tilgift til en eller anden Betjening eller som en Art Pension.

160, L. 7. Loven for Behandlingen af Trolddomsfager, hvorom det her siges, at det er uvist om den nogensinde kom istand, er optaget i Frederik II's Kallundborgske Reces § 8, hvor det bestemtes, at „naar Kirkensynd har oversvoret Nogen om Trolddomsfager, da skal denne ikke strax rettes, men blive befiddendes til saalænge Sagen er indstævnet til Landstthinget.“ (Rosenvinge, Samling af Gl. danske Love IV. S. 292. 93).

183, L. 2. „udelukkende“ skal være „udenlands“.

B. Haandskrevne Bøger

til den danske Kirkehistorie fra det kgl. Bibliothek.

Koruden de Original-Dokumenter, hentede fra Archiverne, der ved flere Leiligheder ere benyttede og paa sine Steder anførte, har jeg især nemmelig gjort Brug af de betydelige Samlinger af Haandskrifter, der findes paa det store kongelige Bibliothek. Nedenstaaende Liste indeholder en Fortegnelse paa alle dem, der i Bæret selv ere anførte eller dog benyttede til at fuldstændiggjøre en eller anden Beretning.

1. Almindelige.

a) *Veris Pontoppidans Fortsættelse af Annales eccl. Dan. fra Aar 1701-47.* (Ny kgl. Sml. fol. 737).

b) *Collectanea Pontoppidani ad Historiam Dan. præsertim ecclesiasticam.* 7 Voll. (Thott. 4. 1574-80).

Det første Haandskrift indeholder flygtige og tilfældige Optegnelser fra de angivne Aar; de sidste 7 tæt beskrevne Lærebøger indeholder en stor Mængde forskellige Udtøstter til den ældre og nyere Tid, sammenskrivne dels af sjældne Bøger, dels af Original-Dokumenter og gamle Haandskrifter — uden Tvivl de Samlinger, Forf. har benyttet til sine Annaler.

Acta historico-ecclesiastica Nov. Antiqua, ad ecclesiam Danicam potissimum spectantia, collecta et conscripta a

- S. 496, L. 16. Kongebrev af 22 Febr. 1690 skal være Frd. af 25 Jan. 1690.
- S. 539, L. 23. Restr. af 10 Dec. 1710 skal være 1714.
- S. 546, L. 3 og 17. Bibel=Udgaven fra 1699 „Huus= og Reise=Bibel“ er ikke bekostet af Laurentsen men af Bodenshofers Enke og G. Geertsen. Boghandler Laurentsen, der først 1708 fik Monopole, kom ikke til at foranstalte nogen ny Udgave, da Monopole inden dette stete var gaaet over til Missions-Collegiet. Naar der s. S. L. 18 tales om Bibel=Udgave fra 1634, da er det en Trykfeil for 1633.
- S. 549, L. 32 R. L. Restock læs R. L. Rabbel.

(Anden Deel).

- S. 55, L. 11. Udtrykt læs Udbrud.

Synodal=Monita er meer eller mindre udførte Presbyterologier. Den ovennævnte, en Fortsættelse af det bekjendte Bært, gjennemgaaer Stiftsprovsterne i Kjøbenhavn; en anden Samling til Kjøbenhavns Geistligheds Historie, især fra den pietistiske Tid, findes Kall's Eml. 4. 487. Enfelte Oplysninger om „Bispeerne i Sjællands Stift“ vil man finde i en haandstreven Bispekrønike. Ny tgl. Eml. 4. 1178. Optegnelser om Præster i Aalborg, Viborg, Aarhus og Ribe Stifter finder man i Ny tgl. Eml. 4. 1190=94. 1198 — hvilke bindstærke Volumina dog kun ere sparsomt beskrevne. Sjens Beskrivelse og dens Bispekrønike findes i Thott's Eml. 4. 1419=23 — foruden mangfoldige andre.

Et Bind med gamle Kongebreve mest det Geistlige og Skolevæsenet vedkommende fra 1478=1596. (Ny tgl. Eml. 4. 1128).

Denne Samling indeholder flere meget vigtige Afskrifter til Oplysning om de indre kirkelige Forhold gennem det firtende Aarhundrede. Uden al Tvivl er den en Afskrift af Lund Stifts-archiv, da alle de Breve, her meddeles i en let læselig Afskrift, enten angaae Lunde Stift, eller hvis de ere af almindeligt Indhold, gjengives i den Form, hvori de ere meddeelte Lunds Bisper.

Forstjellige Dokumenter angaaende Kirken og Skolen meest fra Norge. En Deel Kongebreve om samme fra Frederik II's og Christian IV's Tid. (Kall. 4. 472).

En broget Samling deels af Kongebreve fra Christian III's, Frederik II's og Christian IV's Tid, deels af Sjællandske Synodal=Monita (1559=1614), foruden en Mængde andre Optegnelser fra Norge, skrevne i den første Haldeel af det 17de Aarhundrede. Man vil her finde interessante Bidrag til Norges Kirkehistorie, (blandt andre: „En Beretning om Tienden i Stavanger=Stift“).

Mag. Andreas König. 5 Voll. (Ny Igl. Sml. 4. 1129).

Forfatteren til disse Samlinger var Sognebræt i Aaljeer og Home Aarhuus Stift (død c. 1780); de Afskrifter, han her har sammenstrevet, tilhøre alle Tiden efter Reformationen og de fleste det attende Aarhundrede.

Statuta synodalia in Diocesi Lundensi in ordine digesta per Magnum Mathiæ. (Kall. 4. 504).

Synodalia Annua Othonicæ tempore Dni Jacobi Mathiæ Veil. in locos communes digesta et redacta. (Ny Igl. Sml. 4. 1187).

Disse tvende ere Forsøg paa at bringe Synodal-Beslutninger i et Slags System, den første for hele det 16de Aarhundrede, den sidste for Biskop Jacob Madsens Embedstid, og da Arbeidet er gjort med Flid og Aeriagtighed, indeholde de mange Oplysninger i en let overskuelig Form. Desforuden findes der paa Bibliotheket en stor Mængde Samlinger af Synodal-Monite fra alle Stifter, hvoraf gjerne hver Samling indeholder en vis Række, de fleste vistnok Afskrifter, som Stiftets Præster skulde tage, naar de originale Monita cirkulerede imellem dem. Af Sjællandske Synodalakter findes den meest omfattende Samling, som jeg hyppigst har benyttet i Kall's Sml. 4. 489, en lignende smids 4. 490; Ny Igl. Sml. 4. 1170—77, fra en senere Tid Kall's Sml. fol. 105—8; af nyeste: Kall's Sml. 4. 492. Ny Igl. Sml. fol. 727, smids 4. 1187; af aarhusiske fra en senere Tid Kalls Sml. fol. 109. Ny Igl. Sml. 4. 1195—96 — og desforuden mangfoldige andre.

Samlinger til Sjællands Klerike af Zwergius. (Bl. Igl. Sml. fol. 1094).

En anden Art Optegnelser man finder ligesaa hyppig som

Proces og Dom mellem Resen og O. Koch. 1614. (Bl. fgl. Eml. 4. 1458).

Protocollum Velitationis Theologicæ inter O. Coccium et D. Joh. Resenium in arce Coldingensi 1614. (Bl. fgl. Eml. 4. 1456 og 57).

Forstjellige Bidrag til samme Sag; N. M. Halsborgs Brev til Koch, Bispernes Censur over Resens forsvarsstrift m. m. (Bl. fgl. Eml. 4. 1455 og 1459).

Actio contra Mag. Nicolaum Michaëlium 1614. Sententia, qua ab officio removetur 1614. (Bl. fgl. Eml. 4. 1462; 63 if. 1464).

Proces og Dom i Christ. Dybrads's Sag. 1620. (Bl. fgl. Eml. 4. 1466; 67 if. Patten Bl. fgl. Eml. fol. 123).

Breve til og fra Solger Rosenkrands i Aarene 1627: 37. (Bl. fgl. Eml. 4. 1468).

Litteræ Ol. Rosenkrandsii ad Theologos Hafn. 1632. (Bl. fgl. Eml. 4. 1471).

Rosenkrands's Brevvejel. (Bl. fgl. Eml. fol. 131).

Olig. Rosenkrands, Veritas via vitæ æternæ. (Bl. fgl. Eml. 4. 1469).

P. Winstrup, Scrutinium confessionis etc. (Ny fgl. Eml. fol. 28).

Clotz contra Rosenkrands. (Ny fgl. Eml. fol. 31).

Det theologiske facultets Svar. (Bl. fgl. Eml. 4. 1469 if. Ny fgl. Eml. fol. 33 defekt).

Forstjellige Dokumenter i Sagen mellem Rosenkrands og Klog. (Bl. fgl. Eml. 4. 1473).

Pro vera et indubie fidei nova obedientia Deo pro

ta. *Apologia ad Regem Christianum IV. (Olig. Rosenfrands. Voll II).* (Bl. Igl. Eml. fol. 125:26; 127:29).

Min enfoldige grundige heift nedige Erklæring og Undersøgning. (Solg. Rosenfrands). 1642. (Bl. Igl. Eml. 1470. Ny Igl. Eml. fol. 30 o. fl. St.).

Acta frau Christinen Juhlen auf Stubbergaard wider den Prediger Georg Friis. Beretningen er opsat af dennes Moder Math. Friis. (Thett. fol. 99 ff. Bl. Igl. Eml. 4. 75).

Alter og Dokumenter i Niels Srensen Chronichs Tider 1650:51. (Thett Eml. 4. 336:37).

Es. Fleischers afgivne Betjendelse. (Bl. Igl. Eml. 4. 78).

Niels Sv. Chronich, *Apologia contra opiniones heterodoxas ei adscriptas 1658.* (Bl. Igl. Eml. 8. 3410).

P. J. Kragelunds samt otte Provsters Betænkning, om hvad der udi Necessen, Ordinantsen og de 21 Ribearthiler *salva verænitæte* kan forandres og forbedres. 1661. (Ny Eml. 4. 1147. Kall Eml. 4. 475).

S. Wandals Remonstration imod Commerce-Collegii Forslag samt den derpaa fulgte Approbation af endeel af Kong. M.'s Etatsraad angaaende Religionsfrihed. 1672. (Bl. Igl. Eml. 4. 1481. 1482. Ny Igl. Eml. 4. 1149).

Dr. Er. Grave's, Mag. M. Joss's, Mag. Joh. Leths og Mag. Chr. Lodberg's Betænkning og Erklæring angaaende den Catholiske Religion. 1674. (Bl. Igl. Eml. 4. 1484. Er urigtigt henført til A. 1679)).

Anonymi Forslag til et Collegium til Birkesagernes forbedring 1676. (3 Balleen Bl. Igl. Eml. fol. 123).

J. Baggers, S. Gluds, S. Rostings og R. Graves Erklæringer til Christian V om Sugenotterne 1680. (Thott Sml. 4. 1589).

Lintrupii Epistolæ ad viros doctos 1709-17. (Thott Sml. 4. 1841).

De hodierna conversione Indorum 1715 og Seidestifter derimod. (Ny fgl. Sml. 4. 1151; 54. Kall's Sml. 4. 481).

Aktstykker i Sagen mellem Stiftsprovst Lobberg og Fattigdirektionen. (Bl. fgl. Sml. 4. 1492. Kall 4. 480).

Saandskrifter om Missionen i Finland. (Ny fgl. Sml. 4. 1152-53. Kall Sml. fol. 227; 28; 29. Ato 603. Bl. fgl. Sml. 4. 2853-55.

Om den grønlandske Mission. (Bl. fgl. Sml. fol. 853. Kall Sml. 4. 637-38. Ny fgl. Sml. fol. 1293-94. Thott Sml. fol. 987-88. Ato 1571-72.

Smaa skrifter i den pietistiske Strid 1731-37. (Bl. fgl. Sml. 4. 1494-98; i Batten fol. 123. Ny fgl. Sml. 4. 1155-59. Kall Sml. fol. 102-4. Ato 476-78. 482. Thott. 4. 345. 1591.

Prof. Peder Solms Papirer meest angaaende Universitetets Historie. (Kall, fol. 148).

C. Register.

De med * mærkede Tal vise hen til Anden Deel. (Bed de dubblerede Sidetal i Første Deel betyder 0, at Tallet viser hen til sidste Række).

Halborg, Hans, Bogtrykker i
Abhn. 233.

Halborg, Niels M., Præst.
Brev til D. Rod. 242.
250. 254. Forkl. over
Abenb. 254-55. Proces
og Dom 256-57.

Aborre Stomager *567. *571.

Abrahamson, B. S. S.,
Psalme-Comite *284.

Adler, J. G. L., tydsk
Præst i Abhn. *260-61.
Genrl. = Superint. *296.
Agende *297-98. Strid
derom *298-302. *304.
***434. *440; 41. *521.**

Adolph, Hertug, 108. 175.

Agerbed, Præst i Espe *638.

Ahlefeldt, kath. Biskop 13.
14. 51. [*649].

Akademie i Abhn. 492-93.
564. s. Sorø.

Albani, Kardinal, (Brevvev-
ling med Bagger) 455.

Albertsen, Biskop i Sjælland
120. 129; 30.

Albinus, Nic., s. Hviid.

Alterbog, Blades, 106-7.
S. Baggers 478, s. Ri-
tual.

Ammon, Hofpræst i Dresden
***444.**

Ancher, Lorents, Prof. og
Præst *213. *217.

Ancherfen, Nath., Biskop i
Ribe *58. *114.

Andersen, Peder, Præst 97.

- Andersen, And., Biskop i
Aalborg 396.
- Andersen, Mads, i Hammel-
sele *631; 33.
- Andresen, Præst i Kierteminde
*463.
- Andreas, Jac., Kantstler i
Lybingen 151-52. 162-
66. 168. 175. 181. 323.
- Andreas, Sam., Prof. i
Marburg 486.
- Anna Sophie, Dronning, For-
hold ved Hoffet 570-71.
- Anna Orensdaughter, Enke i
Sjælland 296-97.
- Arctander, N. L., 204. Bi-
skop i Viborg 234. 251.
- Arndt, Johan, hans Skrifter
267. 295.
- Arnfeldt, Arcl, til Lysholt
283.
- Arnkiel, Troels, Præst i
Mabenraa 483.
- Arnold, Kircheng- u. Keger-
gesch. 501. *110-11.
- Arvidsen, Bent, Rector 68.
122.
- Arrebo, Anders, Davids Psal-
ter 279.
- Asmundsen, Inge, Biskop
i Skaane 129. 177-78.
- Asmusen, Præst paa Jebr
*443.
- August, Kurfyrste af Sach-
sen 166-68. 170. 175.
178-79. 180-82.
- Axelien, Kort, (Conrad
Ablad) 162; om Cronis-
men 229, theol. Præf.
232-33, Rejens Modstan-
der 249; 50; 52; 55; 56.
258-59. 270, hans Led
298.
- Bachmeister, Lucas, Prof. i
København 130. 212-13.
- Baderius, Hermes, J. La-
sco's Ledfager 93.
- Baden, G. L., Landsdemmer
*381, om Bastholm *453.
- Baden, Jac., Prof. *206-7,
Univ.-Journal *316. *338.
- Bagger, Hans, Biskop i
Sjælland, Livsforhold 446-
48. 452. 455, Betænk-
ning 457-59. 466. 467.
473, Ritual 475-76.
477, Alterbog 478, Kat-
echismus 478-79. 486,
Led 490. 91.
- Bagger, M. D., Apostat
509.
- Baggesen, Jens, „Ungdoms-
Arbejder“ *261.
- Balle, Nic. Edinger, Præst
i Hjettrup *208, Charak-
ter *213-14 if. 574,
Prof. *216-17. *220,

Prædikener *224. *232.
 *247-48, Biskop i Sjæl-
 land *250-51. *252. *253-
 54, Gædetiste Arb. *258-
 59, om Ritualet *263
 „Bei til Hæderlighed“ *268-
 71. *273-74, Katechis-
 mus og Lærebog *276-77.
 *281, Prædikevelser *282-
 83, Psalmebog *284-85,
 Bibellæsening *292 = 93,
 Strid mod Repertoriet *311-
 12. *313-14, Forhold til
 M. Brun *314-15, om
 Meningsfrihed *315-16.
 *332-33. *346, Ugeblad
 *317-18. *323-27. Hæ-
 dersgave *325. *341.
 *350, om Slaget paa
 Rheden *358-59. *370.
 *373, nedlægger Embedet
 *383. *390, Rituelle
 Forsøg *390-91. *407.
 *433. Hans Lernet *452.
 Balslev, Andr., Katechet
 *79. *80.
 Balslev, N., Præst i
 Hærslev *354-55. *461.
 *629.
 Bang, Hans, Præst 247.
 Bang, H. C., Prof. *190.
 Bang, N., Biskop i Jyen
 428. 431. 448.
 Bardillan, J. S., Henrif
 af Nav.'s Gesandt 192-93.

Bartholin, Caspar, med.
 Prof. 271-72, theol. 297-
 98, Død 319.
 Bartholin, Hans, theol.
 Prof. 531-32. 541-44.
 567. *13.
 Bartholin, Thom., 271. 439.
 Bartholin, Th., (den Yngre)
 489-90. *10. *11.
 Bartstjær, Joh., Hofpræst
 383, Biskop 396.
 Barth, C. F., „Nat. Hel.“
 *314, „Brieft“ *321.
 Bafedow, J. B., Prof. i
 Sorø *163-64. *179-80.
 *186. *192.
 Bastholm, Chr., Charak-
 ter *214. *218, Prædi-
 kemaade *222-24. *225-
 26, Hofpræst og Conf.
 *237, „Jed. Hist.“ „Oversf.
 af N. L.“ *238-40,
 „D. chr. Hel. Hovedlærd.“
 *249-50. *319. „Plan
 til Gudstjenesten“ *264-
 74, „Religionsbog“ *275-
 78, Betænkning *286.
 *293, „Om den geistlige
 Stand“ *294-95. *297.
 *305, Forhold til Fritæn-
 nerne *316-17, nedlægger
 Embedet *340. *371. *412.
 *419. *426. *452-53.
 *599.
 Bastholm, Hans, Præst i

- Slagelse *447-48, Strid
 med Fenger *599-606.
 Baurenfeind, Maler *189.
 Bock, Biskop i Christiania
 *391.
 Bockmann, Præst i Naarup
 *440. *631. 33.
 Bockmann, Prof. i Frankfurt
 486.
 Bellarmin, Cardinal 304.
 Bengel, Udgave af N. T.
 *156.
 Bentzon, J. B., Præst
 *267-68. *289. *310.
 Bernstorff, N. P., Greve
 *298-99. *306.
 Bernstorff, J. S. G., Greve
 *165. *192.
 Bertelsen, Jørg, 139-44.
 153. 156-57. 176. 182.
 185. 194. 199.
 Berthelsen, Laur., Biskop
 i Aarhus 114-15. 203.
 Bibeloversættelser,
 Danske, Christian III's
 (1550) 80-83, Frederik II's
 (1589) 196, Resen's (1607)
 233-34, Udg. (1633) 320-
 21, Svane's (1647) 359,
 Frederik III's Plan 427-
 28, Christian V's Plan
 467-68, (Hus- og Rejse-
 Bibel 546. *100), Mis-
 sionsbibelen 545-47. *34-
 35, Den fiesvigste Udg.
 *100, Christian VI's Kom-
 mission *99-101 ff. *156,
 Frederik VI's Revision af
 N. T. *419-20. *447-48.
 Bibelselskab, Det danske,
 *416-20. *446-50.
 Bie, J. Chr., (Philopatris)
 *199-200.
 Bille, Henrik, Stiftsamtmand
 *236.
 Bille, Ove, kath. Biskop i
 Aarhus 13.
 Bille, Thorben, kath. Erke-
 biskop 13.
 Bindeshell, Rand. *624.
 Birch, And., *260. *282.
 *305, Biskop i Aarhus
 *434. *438. *440. *521.
 Bircherod, Jens, Prof.
 om Rigsdagen (1660) 397-
 98, om Svane 425, (Fet-
 slag om Kirkestyrelsen 449-
 52), Biskop i Aalberg
 500. 501. 566.
 Bircherod, Jac., Prof. 449.
 467-68.
 Birchner, M. G., Præst
 *377, „Om Trykkesfriheden“
 *315. *334. *342.
 Biskopper, 10-12, Balg-
 maaden 10. 203. 207-8.
 308-9. 407. 415, Ritual
 for Bilsen *389-90.
 Bispemoder 44-45. 307.
 406, (Mødet 1540) 45-

- 46 (i Ribe 1542) 52-55,
 (i Antvorskov 1546) 74-
 75, (i Kjøbenhavn 1555)
 103, (1579) 187, (1607)
 234-35, (1629) 307-8.
- Bjælle, Jens, Ridder 231.
- Bjørn, Oluf, Præst i Thi-
 sted 499-501.
- Blache, Niels, Rector 66.
 122.
- Blicher, N., Præst i Rand-
 bel *420. *438-40.
- Bloch, Jens, Biskop i Viborg
 *434. *521.
- Bloch, Søren, theol. Prof.
 *106.
- Bloch, J. G., Superint. i
 Lauenborg *434.
- Bluhme, J. B., Hofpræst
 *8. *15. *20. *55. *59.
 *68-69. *89. *98. *106.
 *112. *113. *130. *149.
 *184.
- Bodemann, Præst i Husum
 108.
- Bodinus, fransk Retslærd
 282; 83.
- Boesen, J. J., Præst i
 Bigerslev *354-55. *461.
 *629.
- Boisen, G. G., Præst *624.
- Boisen, P. D., Biskop i
 Holland *346. *348. *351,
 Ritualforslag *372-75.
 *388. *434. *521.
- Boisen, L. N., Præst *587-88.
- Borch, Ole, (Collegium) 505.
- Borchsenius, Katechismus
 *234-36.
- Bord, Baron, preus. Mini-
 ster *192-93.
- Bornemann, Cosmus, jur.
 Prof. 473.
- Bornemann, Hans, Biskop
 i Aalborg 465. 466.
 566, i Sjælland 491.
 497. 514-15. 525. 531.
- Boscudenfis, Henrik, Hof-
 præst 88. 92. 133.
- Bosquet, katolsk Polemiker
 508.
- Bothsat, theol. Prof. 527.
- Boye, B. L., Digterinde 241.
- Boye, Fred., Kap. ved
 Trinitatis *177-78.
- Boysen, Provst i Haderslev
 *300.
- Brahe, Otto, 160.
- Brahe, Inge, 160-62.
 184. 204. 210-12. 272.
- Brandt, Fred., Præst i Ny-
 kjobing 494.
- Brandt, G. G., Præst i
 Nordborg *9.
- Brandt, G. G., i Svendborg
 *629.
- Brafer, i Klensborg 485.
 528.
- Brelling, Fr., Præst i
 Handedved 393-95. 484.

Zisen, Gen. Superint.
 om Agenden *303. *440.
 Cammerarins, Prof. i Leip-
 zig 144.
 Campe, „Ledetraad“ *278.
 Carl, Brinds, Frederik IV's
 Broder 545. 574.
 Carl V, Keiser (Interim) 78=79.
 Casjuben, Boghandler 348.
 346.
 Censur, udøvet af Bisper
 og Prof. 88. 173. 422.
 (Holberg 554). *112=13.
 Ophævelse *197=98.
 Charlotte Amalie, Dronning
 457. 474. 494.
 Chemnitz, M., Superint.
 i Brunsvig 163=64. 166.
 Christensen, M. Lange, Bi-
 sshop i Narbunns, 8.
 Christian III, Charakteristif
 115=18.
 Christian IV, Charakteristif
 362=63.
 Christian V, Charakteristif
 502=3.
 Christian VI, Charakteristif
 *4=5. *144=45.
 Christian VII, Charakteristif
 *191=93.
 Christian, Frederik, Brinds
 *465=66. *628; 29.
 Christiani, tydsk Hofpræst *306.
 Christian, Wilhelm, Hertug,
 Brasalden, 323.

Chronichius s. Kronike.
 Clausen, Hans, hemmelig Pa-
 pist 291.
 Clausen, S. G., Stifts-
 provst, om det Væsentlige i
 Gld. *342. ved Reforma-
 tionsfesten *343=44; 45.
 Livsforhold *346=48. *352.
 om Boijens Forslag. *373;
 75; 76. Pastor. = Semin.
 *384. Stugt. *391; 92;
 93 om Gr.'s Dimispræd.
 *398=99. *412. *419. om
 Mysticisme *453. *469.
 *520. *535=38. Betænk-
 ning *569. Strid om Do-
 bemaaden *580=83. *584.
 Erklæring *593=94. *612.
 Clausen, S. N., Prof.
 *472=74. *483. „Om Ka-
 thol. og Protestant.“ *486=
 90. Erklæring mod Gr.
 *496. hans theol. Stand-
 punkt *498=500, angr. af
 Rudb. *500=2, af Engelbreth.
 *502=4, N. Møller *505=
 7; Proces *517=18, Erklæ-
 ring mod Lindb. *528=29,
 Om Ritualet *535. *576=
 77; 78, Erklæring mod
 Eb. *547=48. „D. theol.
 Partiaand“ *550 = 51.
 *553=54. „Den Injurie-
 rede“ *559=60. *561; 65.
 Om Forjagelsen *585. *588=

- Bredenburg, Kap. ved Frue *50.
- Brenß, Provst i Stuttgart 151. 175. 323.
- Brochmand, Hans, theol. Prof. 320. 339.
- Brochmand, Jesper, theol. Prof., Deeltagelse i Refens Strid 250. 251. 258, i H. Hans Knudsens Sag 262-63. 266, om Kirkestyrelsen 260-62°. 270-71, Charakter 285. 298, under den tydske Krig 301-2. 308. 313, theol. System 321-23. 532, Polemiker 304. 323-24, om Rosenfrands 268. 339-40, Biskop i Sjælland 344-45, Pestil 345-46. 347-48. 356, under den svenske Krig 357, Forhold til C. Ulfeld 365-66. 369. 371-72, Død 374-76. 419.
- Broniver, jesuitisk Missionær 290-92. 316.
- Brock, Jens, Skolelærer *75. *76.
- Brorson, Broder, Biskop i Aalborg *55. *59. *94. *95. Betænkning *120. *139. *184.
- Brorson, Hans Ad., Præst *6. *55. Biskop i Ribe *114. *134-37. *139. Død *183-84.
- Brorson, Niels, Præst *55. 57. *59. *122. *184.
- Brorson, Præst ved Garnisonst. *537.
- Brun, M., „Aristokraternes Katechismus“ *314-15.
- Bruun, Nordahl, Præst i Bergen *272-73.
- Bruun, T. h., „Fritimer“ *252-53.
- Brunsmann, Joh., Strid med Ethno 442-43. 498.
- Brechner, Præst i Naarup *339. *356.
- Brendsted, Prof. (Bibel-Commission) *417.
- Bull, Præst ved Helligest. *398.
- Bugenhagen, 4-6. 14-18. 29-30. 71-73.
- Burchard, Biskop i Ribe 355.
- Busch, Gunni, Præst. Anklage mod Clausen *556-58. *623.
- Behmer, Prof. i Göttingen *188.
- Bolle, Simon J., Gjen- dober *122-23. *126-27.
- Bolle, Soren, Student, Gjen- dober *128.
- Callisen, Jergen (Calistus), Prof. i Helmstädt 204°.

Callisen, Gen. Superint.
om Agenden *303. *440.
Cammerarins, Prof. i Leipzig 144.
Campe, „Ledetraad“ *278.
Carl, Prinds, Frederik IV's
Broder 545. 574.
Carl V, Keiser (Interim) 78=79.
Casuben, Boghandler 348.
546.
Censur, udøvet af Bisper
og Prof. 88. 173. 422.
(Holberg 554). *112=13.
Ophævelse *197=98.
Charlotte Amalie, Dronning
457. 474. 494.
Chemnis, M., Superint.
i Brunsvig 163=64. 166.
Christensen, M. Lange, Bi-
skop i Narbuus, 8.
Christian III, Charakteristif
115=18.
Christian IV, Charakteristif
362=63.
Christian V, Charakteristif
502=3.
Christian VI, Charakteristif
*4=5. *144=45.
Christian VII, Charakteristif
*191=93.
Christian, Frederik, Prinds
*465=66. *628; 29.
Christiani, tydsk Hofpræst *306.
Christian, Wilhelm, Hertug,
Frafalden, 323.

Chronichius s. Kronike.
Clausen, Hans, hemmelig Pa-
pist 291.
Clausen, S. G., Stifts-
provst, om det Væsentlige i
Eftd. *342. ved Reforma-
tionsfesten *343=44; 45.
Livsforhold *346=48. *352.
om Boijens Forslag. *373;
75; 76. Pastor. = Semin.
*384. Ktugt. *391; 92;
93 om Gr.'s Dimispræd.
*398=99. *412. *419. om
Mysticisme *453. *469.
*520. *535=38. Betænk-
ning *569. Strid om De-
bemaaden *580=83. *584.
Erklæring *593=94. *612.
Clausen, S. R., Prof.
*472=74. *483. „Om Ka-
thol. og Protestant.“ *486=
90. Erklæring mod Gr.
*496. hans theol. Stand-
punkt *498=500, angr. af
Kudb. *500=2, af Engelbreth.
*502=4, R. Møller *505=
7; Proces *517=18, Erklæ-
ring mod Lindb. *528=29,
Om Ritualet *535. *576=
77; 78, Erklæring mod
Lb. *547=48. „D. theol.
Partiaand“ *550 = 51.
*553=54. „Den Injurie-
rede“ *559=60. *561; 65.
Om Forsagelsen *585. *588=

69. *390-91; den huds-
delmste side *605-6. *607-
8. om N. N. N. N. N. N. N. N. N.
*613-14. *626.
- Glaufen, Jac. P., Præs. i
Ernninge *227.
- Glaufen, J. G. G. Semina-
relær *279.
- Glaufen, Nic., rej. Kap. i
Aarhus *139.
- Gletau, de, Drotte i Piet-
reby 499.
- Glaufen, Thomas, Præs. i
Glensborg 528.
- Geller, Nielses *315. *329.
- Concordieformlen, Gerdemmelie 182-84 ifr. J.
Stuba Minna 236-37.
Halbergs 242 ifr., Keiens
og Brockmanns Bedemmelie
240-41. 262°-63°. 323.
[*624], i Elsvig 362.
480. ifr. *9.
- Confirmation, tidligere
Brev 303-4. ifr. 516, i
Elsvig 361. 483, dens
Indserelie og Betænkelse-
bøger derved *67-72.
- Conradi, G. Joh. Super-
intend. *6. *68. *82-83.
*96-97. *120-21, Ded.
*154.
- Cover, Ashley, eng. Britænsker
503.
- Coster, Henrik, Læge i Odense
327.
- Cortsen, Thom., Biskop i Star-
ranger 378.
- Coverdale, M., Biskop i Gylden-
95.
- Cracau, hursj. Geheimeraad
167-68.
- Cramer, Chr., Læge *189.
- Cramer, Joh. Andr., tydsk
Præs. *165-66. Prof.
*190-91. *220, Afted
*208. *216, Profantaler
i Kiel *222. *242-43.
*262. *279. *295.
- Crusius, G. Provst i Gidde-
stedt 261.
- Cyrtus, G. A., Præs.
den, hans Historie 317-18
- Cyrtus, Paul, 317.
- Cxiar, Philip, (calv.) Su-
perint. 238. 265-66.
- Cerbis, Rigsmarskalk 465.
- Dame, Fred., Provst i Glens-
borg 296.
- Dampé, J. J., lat. Erar-
mer *456-57.
- Dankwerth, Præs. i Guden-
297.
- Dannekjeld Samset
Grete *178-80. *186.
*192.
- Deigne, Lebedegne 37. 274.

- *102, Redlæggelse af Deg-
netald *278-79 *380.
- Deichmand, Barth., Biskop
569-70.
- Delbanco, Procurater *546; 47.
- Delbrück, Prof. i Bonn
*533-34.
- Dine Bindhøfver (Ulfelds Pro-
ces) 366.
- Domkapitler 46-49 jf.
133 [*646-48] ved Frue
Kirke 26, deres gradvise
Opløsning 154-55 [*653]
368. 415. 417-18. 434-
35. Kapitelsrettens Døder
*337 jf. *202-3, Kap.=
Sogne 155. *115-16,
Slesvigs 51-52. 331.
389 [*649-50].
- Domstole, geistlige 54-55.
268-69.
- Dorothea, Gutedronning 130.
152.
- Dorsch, P., Præst i Frede-
riksodde 388.
- Dorph, Niels, Præst ved Ni-
colai *50. *59. *79-80.
- Drachard, Chr., Missionær
*18.
- Dybvad, Chr., 230, Pro-
ces og Dom 282-84.
- Dybvad, Jørgen, theol.
Prof. 169. 179. 203.
213, Proces og Dom
230-32. 282.
- Dyl, Nic., pap. Missionær
289.
- Eberhard, pietistisk Student
524; 25.
- Edermann, theol. Prof. i
Riel *296-97. *594-95.
- Edelmann, Joh. Chr., Fri-
tænker *155.
- Eduard VI Konge i Eng-
land 89, 90, 95.
- Edinger, Nic., Provst paa
Falster 573-74.
- Egede, Hans, Præst, Mis-
sionær 538-40. 561-63.
*17. *18. *170.
- Egede, Povel, Missionær,
*17. *18. *170.
- Engge, Katechet paa Christians-
havn *477-78. *566.
- Eggebrecht, N., Kongens
Sagfører 256.
- Eilichow, Fr. Chr., Phi-
losoph *159-60.
- Eisenberg, Gl., Prof. 262.
- Eisen, Povel, Superint. i
Slesvig. 108. 175. 179.
184. 238.
- Elers, Jørg., (Collegium) 505.
- Eliesen, Laur., Præst i
Odense 83-86.
- Eliesen, Povel, 57. 65.
66.
- Elisabeth, Dronning i Eng-
land 178; 80. 203.

- Engelbreth, W. Fr., Præst
i Lyderslev *305. *387
imod Gl. *502-4. *505-6,
om Forsagelsen *589-90.
- Entekasser, geistl. 367. 392.
408-9. 518.
- Ernesti, Prof. i Leipzig
*187-88. *190-91.
- Ernst, den Fromme Hertug,
430.
- Estildsen, Niels, Provst i En-
bjerg Herred 247.
- Evald, Gnerold, Præst ved
Baisenhuset *20 *26 = 28.
*30 = 34. *39. *40. *43.
*68. *99, Concordants
*150, Præd. *153-54, Død
*184. *233.
- Evald, Joh., Digter *215.
*233-34. *364.
- Examen, theol. [*652;
53]. 207. 518 = 19.
*174-75. *220-21.
- Exorcismen, Strid derom
(J. Bertelsen) 139 = 44.
(Jens-Jacobsen) 199. 212,
i Christ. IV's Tid 226-29;
i Christ. VI's Tid *67.
*194; Afstæffelse *255-56.
- I Slesvig: Strid derom
265, Afstæffelse *96. *97.
- Faber, N., Præst *466-
67. *534, Biskop i Tjen
*613. *624.
- Fabricius, Jacob, Emmer-
int. 238. 266. 317. 333.
- Fabricius, Otto, Præst ved
Frelfers K. *267. *276.
*398.
- Fallejen, Præst, Udg. af
theol. Tidsskr. *297. *353-
54. *375. *474.
- Falster, Chr., "Satirer" 548.
- Faste dage, Bedes- og,
ugentlige og maanedlige 300-
1, Fasteprædikener 347, alm.
Faste- og Bededag 476-77.
*286-87.
- Feddersen, Præst i Bonhid
*356.
- Fenger, J. Præst i Pinne
*587. *637.
- Fenger, P. A., Præst i
Elevbjergby, Strid med
Rastholm o. A. *599-607.
*637.
- Fichtes Philosophi *328. *361-
62.
- Fleischer, Gsaias, Student
380; 81; 85, Præst ved
Helliggeist 459.
- Fleischer, Gsaias, Conferents-
raad *324.
- Fleischer, Johan, Student 380.
- Fleischer, Rasmus, Præst
i Kalundborg *272. *289.
*310. *324.
- Forsamlinger, Forbud imod

- dem 525. *21-22. *123-25. *465. *634 = 35, i Bjerger-Herred *339. *436-40. *631 = 34. i Fyen *460-67. *628-31. *634-35, i Vestjælland *635-38.
- Forskaal, P., svensk Lærd *189.
- Foss, Math., Hofpræst 411, Biskop i Aalborg 440. 566.
- Frandsen, Prof. i Kiel *594.
- Frandsen, Peder, jødt Prædikant *355-56.
- Frank, Prof. i Halle 519.
- Frauen, Joh., Hofpr. og Conf. *10. *13. *19. *20. *26. *28. *29.
- Frederik II, Charakteristif 197-98.
- Frederik III, Charakteristif 428-29.
- Frederik IV, Charakteristif 512-13.
- Frederik V, Charakteristif. *146. *191.
- Frederik VI, Kronprinds *257-58.
- Frederik III, Hertug 294-95.
- Frederik Wilhelm, Kurfyrste 488.
- Frederik, Prinds, Biskop i Slesvig 80.
- Frid, Præst i Nyborg *77. *78.
- Friis, Chr., til Borreby, Rantsler 251. 264. 282.
- Friis, Chr., til Krogerup, Rantsler 262. 264. 266°. 269. 290. 302. 331-33, Død 349-50.
- Friis, Johan, Rantsler 26, Død 153-54. 157.
- Friis, Jørgen, kath. Biskop i Viborg 57.
- Friis, Jørgen, Præst i Sevel, hans Læremaade, Process og Uffættelse 355-57.
- Friis, Rothel, Kapellan *356; 57.
- Frost, Justitsraad *417; 19.
- Fugl, Præst i Saltum *139-40.
- Funk, Præst i Altona *441.
- Ford, Claus, (Psalmer) 149.
- Gad, Stenersen, Præst ved Trinitatis *575. *578-80.
- Gamborg, Prof., „Nyfa“ *290. *511.
- Gedelyche, J. P., jødt Processelt 575.
- Geertsen, Bogtrykker 546.
- Gehren, v., ref. Præst i Kbh. *306. *349.
- Gellert, Prof. i Leipzig *187-88.

- Gersdorff, Joachim, (Bogsamling) 419.
- Gerner, Henrik Præst i Birkerød 392. 494.
- Gerner, Henrik, Stiftsprovst i Rbh. *59. *114. *147. 48.
- Gettorp, Jens N., om Skolebørns Læge 275.
- Gislesen, N. Smedersvend *578.
- Gjendebere i Odense 83-87, Mennoniter i Sleevig 260-61, i Rbh. *122; 28, Forhandlinger om dem *117-22, Forbud *132.
- Gjedesen, Jens, Biskop i Aarhus 234. 251. 258.
- Gjoe, Anna, Kloster-Jomfru 133.
- Gjoe, Birgitte, (Herlufsholm) 137-38.
- Glad, N. N., (Læstus) Prof. 129. 142. 169.
- Glud, Eeren, Biskop i Bisberg 457.
- Glysing, piet. Student 524-25.
- Godste, Peter, Befalingsmand 88. 89.
- Goiste Rosenstand, P., theol. Prof. *161-62. *180-81. *190-91. *209. *214. *216.

- Goldschmidt, Præst i Starup 484.
- Gram, Hans, Prof. 547-48. 557-58. *11. *32. *72. *99. *103. *107. *112. *141.
- Grave, Eric, Hofpræst 409, Biskop i Aarhus 440. 457.
- Griffenfeld, (Schumacher), 375. 419-23. 426. 432; 34; 40; 442; 44-47. 449. 460. 518.
- Grotius Hugo 265°. 552.
- Grundet, Jens, Rector i Ribe 130.
- Grundtvig, N. J. E., Ungdom *370-71, „Rel. og Lit.“ *377-79. *387. *393-94, Dimisprædiken *395-407. *407-10. *422-23, Prædiken *423-26, Strid med S. C. Etsted *426-29, udstb. Retning *429-32. *465, Præst i Rbh, *469-71. *482-83, Theol. Maanedst. *483-85, „Kirkens Gjenmæle“ *490-94; 95; 96, Erklæring *497, „den christ. Kamp“ *509-10; 11, Process *517-18, Redlæggelse af Embedet *519-20. *521, Process *523-26, Theol. Ustb. *530-34. *539-41,

- Præd. *542. *551-53, til Clausen *561-63, „Stald. luth. Ref. fortsættes“ *563-64, om Udtrædelse *567-73, om H. G. Clausens Daab *582-83, om Forsagelsen *584-85. *586. *589. *608, om Frihed i Statskirken *616-19. *620-22. *622-27. *628. *639-40.
- Grundtvig, Joh., Præst *370.
- Gryndler, Missionær 560.
- Grønbech, Isak, Præst i Kbhv 208-9.
- Grønlund, Præst i Ribe *104-5.
- Guldager, Hans, Præst i Ramme 544.
- Guldberg, Høgh, Advokat *545; 47. *597.
- Guldberg, Ove, theol. Forf. *181-82. *200, Minister *209-10, Theolog *211; 12; 13. *229. *236, Psalmebog *241. *251-52. *255, Fratrædelse *256, *262, af hans Breve til Balle *271. *274. *276. *281. *317-18. *323-24.
- Gullænder, Søren, Præst (Psalmer) 347-48.
- Gunner, Biskop i Throndhjem *206-7.
- Gutfeld, J. G., Præst *306. *342. *348. *387. *392-93. *419.
- Gyldenløve, Greve, hans Død 391.
- Gyldenmund, Ole (Chrysofostomus) Præst og Prof. 8. 56. 69. 76-77. 82.
- Gyldenstjerne, Knud, kath. Biskop i Fyen 12-13.
- Gyldenstjerne til Stubbergaard 354.
- Gøricke, tydsk Præst i Kbhv *566.
- Gøthe, Dom over „Werther“ *231-32. *362-63.
- Hagerup, Eiler, Biskop i Throndhjem *20. *25. *26. *64.
- Hagerup, Eiler, Biskop i Ribe *217. *226.
- Hagerup, L. B., i Christian sand *270.
- Hagæus, (Hagensen), Rector i Malmø 221.
- Hahn, Præst i Hyllested *637.
- Hallager, G. B., Skolelærer *351.
- Hansgaard, Fuldmægtig *567.
- Hansen, Chr., Biskop i Aalborg 251. 308.
- Hansen, J. A., i Rudkjøbing *628.

- Hæder. Rector : heder *387.
 Hæder. R. Hæder i Sæde
 Rector 68.
 Hæder. Rector. *107, Rector
 i Sæde *152-53. *168.
 *172. *192. *194. *208.
 *236. *241. Det *250-
 51.
 Hæder. Rector. R. Rector i
 Sæde 107. 111.
 Hæder. R. Rector. Rector
 i Sæde *440-45. *474.
 Hæder. Rector. Rector *566.
 Hæder. Rector R. *355: 57.
 Hæder. R. R. (den orient.
 Rector) *189.
 Hæder. R. Rector. Rector
 i Sæde *162-63.
 Hæder. Rector. Rector i Berlin *445.
 Hæder. Rector. Rector i Ribe
 208. 228. 234.
 Hæder. Rector. Rector. Rector
 238-39.
 Hæder. Rector. Rector. Rector i Ribe
 308.
 Hæder. Rector. Rector. Rector. 169.
 176.
 Hæder. Rector. Rector. Rector.
 og Rector 77. 83, „Lære
 om Rader.“ 110-12, Ung-
 dem 121-22 (jf. 66. 68),
 theol. Retning 123-25, S.
 og Tausen 125-29, Postil
 og „Pastor“ 131-32. 138,
 Estrid med J. Bart. 138;
 39; 41; 43; 44, om
 Troesbetjendelsen. 146-47,
 Frem. Art. 147-48. [*652],
 Forhold til Andrea 150-
 53. 154, om Troldom 158-
 59; 60, Kryptocalvinisme
 (*Syntagma*) 167-74, pri-
 vate Liv 176, Affættelse
 179-80. 183, „om Hæder-
 skab“ 186, „Immanuel“
 193-94, „om Raaderalget“
 204-5. 212, Død 216-18,
 jærnfert med Brochmand
 321. 371.
 Hæder. Rector. „Dyens Stiftstidende“
 *596. *629.
 Hæder. Rector. Agent for brit.
 Rector. *417. *447.
 Hæder. Rector. Statsraad (Cla-
 rices) *243-47.
 Hæder. Rector af Navarra, Under-
 handlinger, Frederik II med
 180-81. 191-92.
 Hæder. Rector. Rector. Rector i Ribu
 83.
 Hæder. Rector. engelsk Rector
 503.
 Hæder. Rector. i Zingenderb,
 Erangenberg; Forbud imod
 dem *131-32. *147-49,
 Menighed i Christiansfeld
 *228, i Ribu *229.
 Hæder. Rector. Ole, Rector ved
 Bartou *24-25. *65.
 Hæder. Rector. Peter, Elodector

Bisshop i Christiania *25.
 *59, reform. Forslag
 7, om Confirm. *68.
 72, om fgl. Myndig-
 l. *82. *84, Bisshop
 i Land og Gen. R.
 *87. *88. *95 = 96.
 3. *128; 29. *134.
 Klage over Koll.
 52, Prædiken *153.
 Død *184. *194.
 og Trolddom 100:1.
 10, Forbud derimod
 498:502.
 cob, Cantor ved Ra-
 Roskilde 65. 82.
 Prof. i Göttingen
 i, Laur. J., Bisshop
 396.
 ie, Etatsraad *172.
 Chr., *387, Bi-
 Ribe *390. *434.
 igelst Fritænter *503.
 s, theol. Prof. *543.
 , Rudv., om Lær-
 Læreanstalter 547:
 1 = 12, Ungdomsliv
 , Naturalisme 552:
 Peder Baars" 557:
 17. *2. *108 = 9,
 thistorie. Niels Klim"
 12, „Mor. Tanter"
 2, Sore Ald. *143,
 r" Død *159. *365.

Gold, Chr., Rigstraad 269.
 Holm, A. R., Præst ved
 Holmens *351. *393. *419.
 *535 *569.
 Holm, Jac., Bisshop i Aalborg
 228. 234.
 Holm, J., Præst paa Hol-
 steinborg *636.
 Holm, Peder, theol. Prof.
 *105:6, om Gjend. og Ses-
 parat. *119. *172, om
 theol. Exam. *174 = 75.
 *190. *216; 17; 18.
 *219. *232.
 Holmboe, Skrædder *332.
 Holst, Stiftsamtmand *29:30.
 Holst, B. R., resid. Kap.
 ved Trinitatis *20. *26.
 *27. *43. *44. *49:52.
 Holst, B., Præst, Udg. af
 Katechismen *421.
 Holstein, F. A., Greve til
 Holsteinborg *602. *635:
 37.
 Holstein, Joh. G., Præses
 i Miss. Koll. 539. 559.
 Holstein, Joh. L., Minister
 *79, Præses i R. Insp.
 Koll. *88:89. *96. *171:
 72. *173.
 Holstein, U. S., Storkantsler
 567. *64.
 Hornemann, Chr., Philo-
 soph *307.
 Hornemann, Cl. F., theol.

- Prof. *213. *217. *237.
 38. *254, Gæget. Arb. *259.
 *289, „Christ. og Sofr.“
 *367. *399. *419, „om
 Phantasiën“ *453-54, Tbi-
 steds Angreb *476-78.
 *550.
- Hornshold, J., Præst *282.
 *376. *506.
- Horrebow, Otto, theol.
 Kand. *213, til Bastholm
 *317, „Jesus og Fornuften“
 *319-23, Strid med Dr.
 sted *328-31. *333.
- Hewig, F. G., medic. Prof.
 *478-80.
- Hoyer, A., Provst i Glens-
 borg 529.
- Hoyer, A., Medl. af Kirke-
 Coll. *88-89.
- Hoyer, E. F., Præst ved
 Holmens K. *306.
- Hoyer, Herman, i Eiderstedt
 260. 296.
- Hunnius, N., Superint. i
 Lybeck 430.
- Husjen, Tilemann, Superint.
 i Slesvig 15. 51. 80.
- Hvid, A. Chr., *260-61 *290.
- Hvid, Math., Provst ved
 Holmens *59. *74. *79,
 Medlem af K. Insp. Koll.
 *89. *130, Død *184.
- Hvid, Nic., (Albinus) Biskop
 i Lund 178. 201-2.
- Hvitfeld, Arild, 208. 209.
 - 10, Bispetrone 222-23.
- Hvgum, P. J., Præst *55.
 *57. *58, Biskop i Nar-
 huus *114. *134, Død
 *183.
- Jacob, Konge i England
 203-4.
- Jacob, Præst i Hjørslunde 159.
- Jacobsen, N., Provst i Ny-
 kjobing 263-64.
- Jansen, N., jes. Missionær
 290-92. 295. 316-17.
- Jansen, N., Biskop i Aalborg
 *434. *521.
- Jansen, S. Fr., Hofpræst
 *208. *212 = 13, theol.
 Prof. *217; 18. *232.
 *254, Profantøler *280,
 Biskop i Aarhus *282. *289.
- Jensen, J., Præst paa Hveen
 211-12.
- Jensen, Joh., i Ellinge *464.
- Jensen, Stomager *581.
- Jersin, J. Din., Prof. 273.
 297, Oprættelse 298-99,
 Biskop i Ribe 308-9,
 Skrifter og Død 324-26.
 336.
- Jersin, Marie, gift med Are-
 nite 377. 79.
- Jessen, Etatsraad, Medl. af
 Kirke-Insp. Koll. *168.
 *236.

Jesper sen, N., 25, Biskop
i Fyen 129. 134-35, Gra-
dual 149. 184, Død 200.
Jesper sen, P., Hofpræst 491.
497. 513.
Johan III, Konge i Sverrig
224.
Johan Adolph, Hertug
238. 261. 265.
Johan Jacobs, Mennonit 260-
61.
Johansen, Præst *443. *566.
Jonas, Bolqvarts, Superint.
108.
Jonasen, S., Domprovst i
Roskilde 495; 96; 97.
Jørgensen, (Zaræus), P., Ka-
nit i Lund 68.
Jung-Stilling, Uttringer om
Grundtvig *398. . *407-8.
Justesen, Jens, Præst i Rbh
380. 391.
Juul, Rield, Biskop i Viborg
104.
Juul, Chr., til Stubbergaard
354.
Juel, J., Provst paa Nord-
mør 536.
Jydichær, Admiral 570.
Jøder 436; 38. Omven-
delse 522 = 23. 544 = 45.
574-76.

K a a s, Niels, Rantsler 154.

168-70. 177. 183. 185.
198, Død 207.
Kaa s, Præsident i Rancelliet
*469.
K a a s b o l l, Præst ved Hellig-
geist. *30-35.
Kaldsbret s. Præster.
Kalkar, Adjunkt i Odense,
*630.
Kall, Abr., om Balle *271-
72. *419.
Kall, J. C., Prof. *99.
KantsPhilosophi *307-9. *361.
Kapellanier ref. oprettes *116
nedlægges *380.
K a t e c h i s m u s 15-16 (Kla-
ger over Resens Udg. 252.
258), Bagger's 478 = 79,
Forklaringer 566-67, Pont.s
*98-99, Balles *276-77,
Rev. Udg. *421-22.
Katholiker, Disputationer
56 = 59, Jøren imod dem
74 = 75, Overtro 98-100,
104. 134. 218-19. 290,
Missionsforsøg 290 = 93.
316-17. 438-44. 455-56.
508-9, Frihed for dem 318.
436. 474.
Kiel Universitet 480.
K i n g o, Th., Biskop i Fyen
448-49. 460. 465. 466.
473. 493-95, Bsbg. 496-
97, Død 513.

- Kirke-Collegium** (Gen. R. Inſp. Coll.) *74. *75. *77, Indretning og Birkfømhed *80. *81. *84-96. *113fgg. *133, 34. *149. 52. *236, Opløsning *285. *336.
- Kirkeforfatning** (ſ. Biſpemøder) Svanes Forſlag 399, 400. 405-6, Birkførods 450-51, Duffer 559. *81-82. *487-88 (for Slesvig ſ. Rendsborg).
- Kirkegods**, Stiftsleensmænd 50. (150.) 189-90, Stiftsſkrivere 402. 449, Salget af Kirker 449. 469-72.
- Kirkehiſtorie**, danſk 185. 86. 317-18. 487. 489. 90. *107-8. *168.
- Kirketugt**, (ſ. Striftemaal) for Slesvig 294, for Danmark 307-12.
- Kirker**, Ø., ſeſ. Miſſ. 439-40. 443-44. 455. 477.
- Kjær**, Præſt i Korning *437; 39.
- Kjøbing**, Ole Jac., Præſt 263°.
- Kleuler**, Prof. i Kiel *441.
- Klinge**, Zach., ſveſk Hofpræſt, Biſkop 392.
- Klinck**, Snekler i Kierteminde *461.
- Kløvſted**, Dybd i Ribe *163-65.
- Kloſtre**, Herre 23-26. 26-27. [*645-46], Ligger 36-37. [*646], Hellig-Lands Gaſe. 27, Rønne 78. 133-34, Udſtiftning 155-58. 206.
- Klop**, Stephan, Superint. 331. 333-34, Strid med Roſentrands 339, 40 med Breſling 393, 94, Da 426. 479. 481.
- Knoſſ**, Chr. Hier., Hofpræſt 130. 144. 182. 213.
- Knudſen**, Ø., (Beile) Biſkop i Gyen 228. 234. 251. 254, Proces og Dom 262-65.
- Knudſen**, Th., (Hygum) Præſt 149.
- Koch**, Ole, Præſt ved Helliggeiſt., Refens Rodſkander 242-43, Prædikener 244-46, Proces og Dom 247-48, Røde i Rolding 249-52, Affættelſe og Det 253. 257. 266°. 267. 308.
- Koch**, Broſt i Rabenraa *56. *57.
- Kofod**, Præſt ved Helliggeiſt. *398.
- Kofod**, Biſkop i Ribe *521.

Rolding, R. R., Hofpræst
130. 142. 144.

Rortholt, theol. Prof. i Kiel
483.

Rraft, J., Prof. *163.

Rrag, R., Superint. 14. 69.

Rrag, R., Prof. 207; 8.

Rrag, B., Provst 247.

Rragelund, B., Biskop i Ribe
407.

Rragelund, Præst i Engberg
461.

Rragenstein, Prof. i Physik
*204.

Rrogstrup, Kap. i Klim
*139-40. *148.

Rrumphen, Støge, kath. Bis-
kop 57. 76.

Rronike, Niels Sv., Lec-
tor, separatistisk Røre 377-
84. 385. 388. 390, hans
Strifter 525.

Rsolichen, Kapellan ved Frue
*50.

Rsonichen, C., Student 385;
90.

Rsøning, R., theol. Prof.
og Biskop 422-23.

Røster, Prof. i Kiel *594.

Randemøde (s. Domstole)
Klager over dem *90-91,
Bdsh. Forhandl. *386-88.

Range, Vilh., „om Korsfæ-
stelsesdagen“ 373-74.

Range, Prof. i Halle *106.
*121.

Rangebøl, Jacob, *107-8.
*141. *145. *215.

Ranggaard, Præst i Klim
*139-40. *148.

Rarsen, A., Gumborg *630-
31.

Rarsen, Anders, Prof. 169.
196. 203.

Rarsen, Hans, Kanik i Ros-
kilde 66.

Rarsen, Ole, Separatist *127-
28.

Rarsen, Peder, jydsk Bonde
*339. *356.

Rarsen, B., Stræppenborg
*628.

Rarsen, Præst i Aarhus *409.

Rasco, Joh., Flytning 89-
93.

Rassen, Ulf. i Rancelliet
*373.

Rassenius, Joh., indst.
Præst i Rbh. 490; 91-92.
493.

Raugesen, Hans, Biskop i
Ribe 207.

Rauridsen, Chr., Præst i
Brændekilde 201.

Rauridsen, Claus, Biskop i
Aalborg 104.

Raurensen, Bogtrykker 546.
[*655].

Raw, Præst i Bernigerode *121.

- Lemming, S., Præst i Nyborg *78.
- Leth, Ch. Lang., Præst ved Trinitatis *59. *79, Prof. *106. *114. *119-20. *122. *177, Død *184.
- Leth, Hans, Hofpræst 431. 433. 440. 445. 452. 453. 463-64. 466. 473, Død 490. 518.
- Leth, Præst i Svanninge *629.
- Lerche, B., Landsdommer 469.
- Levding, Mag. i Hamborg 523.
- Liebenberg, M. C., Præst, Confess. *306. *349; *50.
- Lihme, Præst i Fjaltring 462.
- Lille, Peder (Rosfontanus) 41.
- Lillelund, Th., Præst i Ulstrup *148, *155.
- Lindberg, J. Chr., Adjunkt *483, „Hvad er Christd.“ osv. *513-14, Om Rettens Kjendelse *526; 27-28. *529. *541, „Er Prof. Gl.“ osv. *544-45. Action *545-47. *552, „Oplysninger til Gl.“ osv. *554-56, De symb. Bøger *564. *566, Begjæring om Udtrædelse *567. *576. Strid med Gad *579, med Bisby *591-98. *605. *623. *625. *627. *636; 37.
- Lintrup, Søren, Rector 550, theol. Prof. 531; 32; 33. *13.
- Lodberg, Chr., Domprovst 440, Biskop i Ribe 461.
- Lodberg, Stiftsprovst, Strid med Fattig-Direktionen 520-21. 531. 535. 537. 539. 559, Biskop i Høen 566-67. 574.
- Lohmann, Hartwig, Beigelianer i Flensborg 295-97, i Odense 326-28.
- Longomontan, Astronom 272.
- Lubienitsky, St., polsk Adelsmand, Unitarier 409-10.
- Lubinus, Prof. i Rostok 250. 267.
- Lunde, Thom., Kapellan ved Frue 244.
- Lysius, Joh., Provst i Flensborg 482.
- Lysander, A., Provst 247.
- Lytken, Fr., Skrifter *182-83.
- Lytken, S. A., tysk Hofpræst 513-14. 516-17. 527. 530-31. 535. 542. *68.
- Lælius, Morten M., Biskop i Aarhus 308.

Lætus, Cr., s. Glad.
Løvenskjold, Baron *279.

Maalse, theol. Kand. *332.

M a c a l y n (Maccabæus)
theol. Prof. 56. 79=82.
85. 95. 110, Død 114,
om Adv. 171 [*651].

Madsen, Chr., Provst i
Njøge 396.

Madsen, Chr., fra Bregner
*461=65. *628.

Madsen, Jac. Beile, Bi-
stop i Fyen 200=1. 215.

Madsen, Jac., Prof. 168;
69. 183, Død 196.

Madsen, Jac., Biskop i Mar-
huus 267. 358. 376.
396.

Madsen, J., Sæbemeester
*567. 71.

Madsen, Mogens (Magn.
Mathiæ), Biskop i Lund
202. 220. 222. 229.
234. 256.

Madsen, Boul, Biskop i
Sjælland 130. 171=72.
177, om Concordieformlen
184. 185. 196, Død
203.

Magnussen, Arne, 420. 489=
90.

Malling, Ove, Redl. af
Psalmekom. *284.

Manthey, Præst ved Petri
*398.

Marejoll, Præst ved Petri
*306.

Marheinecke, Prof. i Berlin
*445.

Marie, Dronning i England
90.

Marie Stuart, Dronn. i
Skotland 56.

Marinus, Leon, i Amsterdam
317.

Marvin, Fru Ellen, 308.

Masius, Sect. G., tydsk
Hofpræst, theol. Prof.
485=88. 490. 493. 513.
527. 531.

Mathias, Ranik i Rbh. 58.

Mau, G., Præst i Gaarslev
*637.

Maurenbrecher, ref. Præst i
Rbh. *306.

Medelby, Boul, Superint.
278, Postil 279.

Meier, F. M., Præst i Ga-
gebjerg *443.

Meier, Sabatuf, Præst i
Flensborg 296.

Melanchton, Philip, 4=5.

Meursius, Joh., Prof. i
Sorø 288.

Michaelis, Joh. Dav.,
Prof. i Göttingen *188;
89; 90.

Middelfart, Mads J.,

- Bisshop i Lund 270. 290.
308. 315-16. 328. 345.
- Micromius, Præst, engelsk
Flygtning 90. 93.
- Michelsen, S. C., Præst ved
Holmens *601-2.
- Mikkelsen, Christoph, Præst
i Odense 84-86.
- Mikkelsen, Hans, Bisshop
i Høen 308. 327. 328.
356. 357. 369.
- Mikkelsen, Henrik, Præst i
Odense 328, i Haderslev
330. 333.
- Mikkelsen, Ludvig, Præst i
Odense 328.
- Mikkelsen, Svend, Prof. i
Odense 328.
- Mission 513-15. 535-44,
Collegiets Oprettelse 536-
37, i Trankebar 513.
535. 540. 560, i Grøn-
land 538-39. 561-63.
*17. *169-70. *336-37,
i Vestindien *169, i
Smyna *170, Interesse
for Missionen *451.
- Molbeck, Chr., Prof. *426.
*432.
- Moldenhawer, J. G., theol.
Prof. *260.
- Moltken, J., Bogtrykker 348.
- Monrad, G., Bisshop i Ribe
355.
- Morsing, Chr., Prof. 82.
154.
- Mortensen, Claus, Lundeby-
der, Præst 8. 16.
- Mosheim, Prof. i Helmsfælt
*122.
- Mosfin, S., Præst ved
Trinitatis *20. *36-37.
*50. *59, ved Nikolai
*79. *80.
- Moth, Soph. Amalie 492.
- Muhle, Henrik, Superint.
526.
- Mullmann, Jes. Pater 305-6.
- Munime, Chr., Præst (Kate-
chismus) 566.
- Mundt, Chr., Degn i Be-
stenflov 571-74.
- Mundt, Marg. Dor., 574.
- Munt, Kirstine, 308. 313.
366.
- Munt, Oluf, kath. Bisshop 13.
- Müller, J. Paludan-, Præst
*388.
- Müller, Joh. G., i Holland
523.
- Müller, P. G., theol.
Prof. *367. *396-97.
*399, „Moralsystem og
Apologetik“ *410-11. 417,
„Ulm. Symb.“ *433.
Bisshop i Sjælland *550.
*569-70; 71-72; 73.
*578-79, Død *607.

Müller, Tage, Biskop i Ribe
*633; 34.

Münich, Overhofmester 539.

Münster, G. M., Præst i
Gadstrup *357=58.

Münter, Balth., tydsk Præst
*212=13. *223. *306.

Münter, Fred., theol. Prof.
*260=61. *282, Skrifter
*368. *373, Biskop i
Sjælland *383=84. *385=
93. *401=2. *417=18.
*421, Jubelfest *433=34.
*467, Jubelfest *520=22.
*539=40, Død 548=49.

Mynster, Jac. Pet., Præst
i Spjellerup *368=70; 71,
imod Bojsens liturg. Fors-
slag *376=77. *379.
*386=87. *404=5, Præst
i Kbhv. (Prædiken) *412=
16. *417=19. *421; 22,
ved Jubelfesten *435=36,
Stilling i Kbhv. *467;
68; 69. *479=80, *483,
„Om d. christ. Viisdom“
*508=10=11. *540. *544.
*548=49, Om Kirke=Stri-
den *560=61. *563. *573=
74, Biskop i Sjælland
*607, „Betragtninger“
*608=9, Ritual=Fors. *610=
12. *614=17. *639.

Møller, S. U., Præst i Ra-
sted *605. *623=24.

Møller, Jens, theol. Prof.
*399. *411. *417. *421.
*426. *433, Bibelselska-
bet *447=50; 51. *483,
Om Kirkestriden *543=44.
*546. *594. *605, Død
*607. *623. *636.

Møller, Malte, „Reperto-
rium“ *310=12. *320.

Møller, Ole, Prof. i Glens-
borg *107.

Møller, Rasmus, Præst
paa Lolland *388. *448=
49; 50, om Clausen *505;
6; 7. *534. *623.

Møller, Rudolph, Biskop i
Fyen 513. 516. *68.

Mønster, B. S., Amtsprovst
*387.

Nadveren, Distributionsform-
len 477 (jf. 169, Anm.
358), *336.

Nannestad, Fr., theol. Do-
cent *13. *14, Provst i
Aarhuus *105. *134=35.

Nannestad, N. E., Præst i
Odense *202. *226.

Nastou, M., „Om G. L. i
Udtog“ *449.

Neander, A., Prof. i Berlin
*445.

Nitolaus, Alterpræst 58.

Niebuhr, C., „orientalsk Rei-
se“ *189=90.

- Nielsen, Hans, Smed i Korning *436-37. *439-40.
- Nielsen, Jacob, affat Præst 201-2.
- Nielsen, Lars, Jesuit 224-25.
- Nielsen, Rasmus, i Drigstrup *628.
- Nielsen, Troels, Provst i Christiania 378.
- Nielsen, Villads, Præst i Udbyneder 387.
- Nold, Chr., theol. Prof. 421-22. 452. 456. 466. 467-68.
- Noviomagus, Povel, Hofpræst 88. 91. 92. 117-18. 133.
- Nyerup, Rasmus, Prof. 313. 331-32. 419.
- Ohsen, Joh., Præst i Flensborg 528-29. 531, Biskop 535. 540, Død *114.
- Oldeland, Anna, til Uggersløvgaard 135-36.
- Olearius, Adam, „Kirkehaandbog“ 333.
- Olesen, Ole, Hauges Ben*357.
- Olivarius, „B. Giesens Levnet“ *107.
- Ordinants, Chr. III's (fra 1537) 4. 5. 12, (fra 1539) 30-31. 32. 44, (1542) 53. [*644-45].
- Ostrup, B. Mortensen, Biskop i Skaane 256.
- Osvold, Fred., Student 365.
- Ottesen, Rasmus, Bonde i Ellinge *464. *636.
- Oxe, Peder, Rigets Formester 170-72. 177.
- Paaste, A., Biskop i Bergen - 266. 283.
- Paludan, Søren, Skriver 149.
- Paræus, D., Prof. i Heidelberg 250.
- Pasbjerg, Mandrup, Rigsråd 251. 264.
- Pastoral = Seminariedets Oprettelse *384 (jf. *176. *225. *282-83. *347).
- Pauilli, Holger, Sværmer 522-23. 574.
- Pauilli, Simon, Læge 522.
- Paulsen, jur. Prof. i Kiel *512-13.
- Paulus, Prof. i Jena *311. *468.
- Pavels, Cl., Capellan ved Nikolai *348. *353. *375.
- Paysen, Præst i Slesvig *304.
- Paysen, Præst ved Petri *398.
- Pedersen, Christiern 82, Død 97-98, Tertegns Bo-

- fil 104. 116. 125. 209.
[*650].
- Bedersen, Jørgen, Provst i
Lønder 175. 179.
- Bedersen, Jørgen, Provst i
Errindlev 263-64.
- Bedersen, Lars Møller *628.
- Bedersen, Morten, Præst 156-
57.
- Bedersen, Niels, theol. Prof.
320.
- Bedersen, Therkel, Bonde i
Korning *436-37. *439.
- Benz, Chr., Statholder 330.
- Petersen, Andreas, Separatist
*127-28.
- Petersen, Fr., Kapellan i
Fjolde 484.
- Petersen, Joh. Vilh., Super-
int. i Cutin 485.
- Petersen, Parno G., Provst
*238-39.
- Petersen, Kapellan i Ringsted
*420.
- Beucer, Prof. i Bittenberg
144. 167; 68. 175.
- Bfeiff, D., tydsk Præst i
Kbh 410.
- Biscator, Joh., Prof. i Her-
born 270. 320.
- Blade, N. G., Biskop i
Skaane 77-78. 98-99. 104.
118; 20.
- Blade, Peder, Biskop i
Sjælland 6-7. 9. 12. 15,
„Saandbog“ 16, Biskops
17. 18, „om Skriftemaal“
34. 40, Erklæring 79. 82.
85. 88. 93-94, „Om
Sværmerne“ 96. 100-1-2,
„Asterbog“ 106. (150).
110. 114, Død 118-20.
121.
- Bless, G. A., Minister *16.
*54.
- Blum, Fred., Stiftsprovst i
Kbh *351. *383, Biskop
i Jyden *384. *388. *390.
*398. *434, „om Mysti-
cisme“ *453. *466. *521,
Død *613.
- Blum, Joh., Stiftsfriver 402.
- Blütschau, Missionær 514.
- Bontoppidan, Erit, Præst i
Kjøge 494.
- Bontoppidan, Erit 257.
490, om Rel.-Frihed *2-3,
Livsforhold *8-10. *53,
Hofpræst *55, om Confir-
mation *72. *84, Bsbg. og
Nat.-Fork. *98-99. *106,
„Annaler“ *107-8. *109.
*112, Betænkning *119-
20, om Nat.-Forkl. *134-
39, Biskop i Bergen *149-
50, Profantsler *171-73,
„Coll. pastor.“ *176-77.
*182, Død *184.
- Bovelsen, Chr., Prior i
Odense 25. 83. 157-58.

Provster 32. 469, Amtsprovster *379 : 80. *458 : 59.

Præsters Bestikkelse, Sognenes
Balgret 32 : 33. 53. 75.
114 : 15. 140. 206. 213 :
16 (231) 280 : 81. 407.
409. (Elesvig 482) 413.
Rgl. Raldsret 414 : 16.
423 : 24. 445. 453 : 54.
517 : 18. *60 : 61. *173 :
76, Patronatsret 33. 400 :
1. 460 : 62. 469 : 72. *60 :
61. *385.

Præsters Indkomster 19 : 21.
53. 71 : 73. 369 : 70 (jf.
367). *458 : 59.

Prædikener, danske 39.
43, jf. 74. 104, Lausens
41 : 43, Hemmingsens 131 :
32, Brochmands 345 : 46.
— *153 : 54. *222 : 26.

Psalmebøger, danske 40,
S. Thomejens 148 : 50, jf.
347 : 48, Ringes 467, 496 :
98, Pont. *98, Guldbergs
*241 : 42, Cr.-christ *284 ;
85. *337 : 40, Slesvigste
*154, Kramers *242 : 43.

Puffendorff, Sam., Prof. i
Lund 503 : 4. 528. 552.

Qvist, Hosprædikant *236 : 37.

Qvistgaard, Rector i Slagelse
*604.

Rahbet, R. L., Medlem af
Psalmel. *284.

Ramus, Chr., Biskop i Høen
*64. *77 : 78. *89 : 90,
Død 184.

Ramus, Jac., Biskop i Høen
*184. *235 : 36.

Randulph, G. R., Præst i
Rostilde 374.

Ranzau, Dan., 138.

Ranzau, Chr., Stattholder i
Norge *112.

Ravn, Hans, Rector 373.

Reefeld, Bonav., „Ratcbie-
mus“ 479.

Reenberg, Chr., Kapellan ved
Nikolai *33. *44.

Reenberg, M., Stiftspræst
i Abbn *20. *35. *43.
*44. *50. *59.

Reformeerte, Eng. Ghyam.
88 : 94, Forbud 91. 102 :
3, i Bremen 107 : 8, i
Elesvig 260 : 61, Forhand-
linger om dem 457 : 59.
472 : 74. 485 : 88.

Rehling, Radelet i Alts
*79 : 80.

Reinboth, Joh., Superint. 410.

Reinhardt, F. W., Præst
og Præst i Bittenberg *407.
*450.

Reinholdt, Joh., Provst 333.

Rendsborger Synode 330.

31. 360-61. 481-83. *6-7. *82-83.

Kerav, Rasm. S., Præst i Rødby 176-77.

Kesen, Hans S., theol. Prof. 339. 356, Biskop 376.

Kesen, Hans B., 96, theol. Prof. 212-13, om Exorc. 227-28, Bibelovers. 233-34. 235-36. 239-40. 242-44, Strid med Rod 247-48, om Radv. 248-49. 250, Møde i Rolding 251-53, Strid med Aalborg 255-257, Forsvar 258-60, Biskop i Sjælland 262, Strid med Hans Kn. Beile 264. 266. — 259°. 260°. 263°. 268. 269. 270; 71. 289. 292. 299, under den tyfte Krig 300-1. 303. 306. 308. 313-14, Bibeludg. 320-21. 328. 339, Død 343. 359.

Kesen, Peder, jur. Prof. 421.

Kesewitz, Præst ved Petri *225.

Keufz, Jer. Fred., theol. Prof. *14. *15. *20. *26-27. *35-39. *74. *119-20, Superint.* 154.

Keuter, Præst i Havetoft *443-44.

Kewentlow, Greve, *61.

Kewentlow, Chr., Greve *278-79. *306.

Kewentlow, Ditlev, Greve *192.

Khon, A. Chr., Præst ved Petri *8. *15. *20.

Kiber, S. B., *279-80. *284.

Kiegels, N. D., *261-62, Bolemit *272, om Universitetet *280-81. *282.

Kingstjebing, A., Biskop i Aalborg 356.

Ritual, Christian V's 466-67. 475-76. 477-78, Ordsler om Forandring 559-60, Revision *63-67. *95-96. *193-96, Balles Forslag *263, Bastholms *264-75. *285-89. Boisens *371-79. *389-91. *393, Strid *535-39. *576-83, Revision *610-16, Slesvig (Haandbog 333) *6-7. *96-97. *295-305.

Rosenberg, J., Biskop i Viborg 356.

Rosenfrands, Gunde, 267. 353. 386.

Rosenfrands, Holger, til Rosenholm, Livsforhold 266°. 267, Forhold til Brochmand og Kesen 268. 269, Leensmand i Odense 277. 301, Udtrædelse af Rigsraadet 301-3, Brevs

- verling 334-36, Læres-
 maade 336-38, Theologer-
 nes Angreb 338-41; Be-
 gjæring om Bispestolen 344,
 Stridens Forts. 350-52,
 Død 352-53. Hans Skole
 386-87.
- Rosenkrands, Holger, til
 Glimminge 315-16.
- Rosenkrands, Jørgen,
 353. 386. 418, Begjæ-
 ring om Bispestolen 426.
- Rosenkrands, Jørgen, Rigs-
 raad 114-15. 170-71.
- Rosenkrands, Ivar, Mini-
 ster *10. *16. *21. *26.
 *27.
- Rosing, H., Biskop i Christi-
 ania 457.
- Rostgaard, Fred., 547-48.
 557. 570-71.
- Rostod, M., Præst i Middelf-
 fart 567.
- Rothe, Lyge, *215-16.
 *331. *408.
- Rudelbach, A. G., *455,
 Strid med Clausen *472-
 74, Theol. Naansf. *483-
 84; 85; 86, Kritik *500-
 2. *531. *541-42, Su-
 perint. i Glaucha *543.
 *586-87.
- Ronne, B. J., Præst i
 Lyngby *450-52. *474.
- Ronne, C. J., Præst *637.
- Rennow, Joachim, lath. Bi-
 skop 12. 69.
- Sadolin, Jørgen J., Biskop
 i Fyen 8. 118. 120.
- Samsøe, Nor., Borger i
 Kbh. 524.
- Sandhagen, Superint. 483.
 514. 526.
- Sander, Prof. *351.
- Sandorff, Pietist *42.
- Sartorius, Er., Kunst i
 Sorø 68.
- Sartorff, Pet., *177,
 Præst ved Nikolai *227,
 Død *352. *354.
- Schade, Advokat i Altona
 *180-81.
- Schellings Philosophie *362.
 *366.
- Schimmelmänn, Ernst, Greve
 *278. *306.
- Schlegel, Jurist, Kantist Phil.
 *307. *419.
- Schleiermacher, Prof. i Ber-
 lin *444. *445.
- Schrader, Provst i Lønder
 *6. *83. *100. *154.
- Schröder, Jac., frafalden
 Præst 221.
- Schröder, Etatsraad, *4.
 *29. *30. *68, Medlem
 af R. Kollegiet *89.
- Schröder, J., Provst i Sø-
 derslev 329; 30.

- Schulin, Etatsraad *29.
 Schulze, B., Missionær 560.
 *18.
 Schwarz, Josva, Hofpræst,
 Superint. 473; 74. 479.
 80. 481-83, Polemik mod
 Pietister 526-28.
 Schwolmann, Præst i
 Slesvig *296.
 Schøller, Casp., Cancelliraad
 470.
 Schønheyder, Præst ved
 Trinitatis *208. *218.
 *225-26. *245; 46; 47.
 Schott, Preben, Kapellan
 ved Frue *147; 48. *178.
 *229.
 Seaburg, nord.-amer. Præst
 *255.
 Seerup, Præst i Gjerding
 *529-30, i Mariager *623.
 Sehested, Chr. Thomesen,
 Kantstler 350. 353. 366.
 386. 399.
 Sehested, Hann., 397.
 Selmer, Amtmand i Beile
 *438.
 Semler, Prof. i Halle *188.
 Sewel, Prof. *279.
 Seydliß, J. A., Prof. *106.
 *118; 20.
 Seydliß, C. G., Docent *220.
 Schad, Rathlow, om Pfbg.
 *338.
 Schafpeare *363.
 Sibbern, J. C., Prof. i
 Philos. *479.
 Sibberu, R., Præst i
 Glydskødt 526; 27.
 Siemonsen, Kateket paa
 Chavn. *566; 67. *572.
 Sinnesen, Joh., (Syn-
 ningius) Prof. 66. 69.
 76. 77. 81.
 Simson, David, stotst Præst
 93.
 Sinfrecht, Præst i Haderslev
 329-30.
 Standorff, N. B., theol.
 Prof. 356.
 Stavenius, P. M., theol.
 Prof. 356, Biskop 376.
 Stavenius, P., jur. Prof.
 419. 435. 473.
 Stavenius, Justitiarius 570.
 Skjelderup, P. J., Provst
 244. 247.
 Skjønning, Jac., Biskop i
 Viborg 8.
 Stoler, lærde, 37-38. ff.
 29. 273-76. 370, Gym-
 nasier 276-78. 318-19.
 348-49. 464, Reduction
 463-64. *103:5 (jf. *13).
 *221-22, Almue. 39.
 278. 517. 563-64. 565-
 66. *101-3, (Slesvig
 *143-44), Seminarier
 *278-80, *351-52. *459-
 00.

- Stram, Otto, Pilgrimsfart 219.
- Striftemaal, 34-35, 112-13. 309-12, Strid derom *23-26, Betænkning *65-66. *91-93, Absolutionsformlen *26. *140. *288. *336; aabenbar Str. *125-26, affkæffet *194-96.
- Strol, Chr., Præst i Svendborg 43.
- Stange, Peder B., Præst i Slagelse 396-97.
- Stangerup, J. Ol., Prof. 196. 212.
- Stetter, Christopher, Prof. 452.
- Smith, P., Prof. *239, 40. *289. *306.
- Smith, Troels, (Ritualets Trykning) *96.
- Sognedeling, 105. *116-17.
- Sorø Skole 194-95, Akademi 286-88, ophæret 418, gjenoprettet *142-43, Virksomhed *162-65. *178-80.
- Sorterup, Jørgen, „Heltefange“ 548.
- Spandet, N. M., Assessor, Erklæring *526-27. *528; 29, Klage over Brorson *537. *567.
- Spangenberg, herrnh. Theolog *42-43.
- Spener, Indflydelse i Danmark 510. 528.
- Sperling, Otto, Prof. i Hist. 505.
- Sporon, B. G., „Lærebog“ *211. *223.
- Steenbuch, Hans, theol. Prof. 532. 537. 539. 543, Misj., Bib. 546. 559. *14. *29. *34. *35. *48-49. *53, Død *106, Betænkning *118-19.
- Stenschwang, rat. Ervmer *455-56.
- Steffens, Henrik, Fortællinger *359-61. *363. *365. *366-67. *370.
- Stephansen, B., Bogtrykker-svend *314.
- Stephansen, (Stephanus d. Ældre) 229. 286.
- Stephansen, (Stephanus d. Yngre) 288.
- Sten, S. Chr., (Skrifter) 195-96.
- Steno, Niels, frafalden 438-39. 442-43. 444. 455-56.
- Stichelius, Provst i Haderslev 482.
- Stistrup, Kjøbmand i Høbro *148-49.

Stockholm, J., Provst *388.
*623.
Storm, E., (Psalmekonm.)
*284.
Strandiger, D. L., Præst
i Flensborg 528-30.
Struense, Adam, Superint.
*196. *262. *295-96.
Struense, Joh. Fr., *196-
97. *200 = 5. *206 = 9.
*228. *229.
Strøm, S., norsk Præst *171.
Stuh, Jvar, Prof. i Hebr.,
Process og Dom 236-39.
Studsgaard, Chr. B., Prof.,
Biskop *216-17. *270.
Støden, Etatsraad, Medlem
af R. Kollegiet *130.
Støttrupperne, fire Brø-
dre *72-77.
Suhm, P. Fred., om Fri-
tænkerne *185-86, om
Trykkesfrihed *197-98, Brev
til Kongen *208. *215,
om Holm *218.
Svane, Hans, theol. Prof.
359, Studier 372, Biskop i
Sjælland 376-77, ved Rigs-
dagen 395-97, Erkebisp,
Forslag 398-400. 402; 3;
4. 411, Død 424; 26.
Svane, Hans, i Kierteminde
*461.
Svane, Peter, Borger i Kbhv.
524.

Svane, Peder, Delan i Ros-
kilde 41. 68. 71.
Svendsen, Bryn., Biskop i
Staltholt 420.
Symboliske Bøger 15.
145-46, d. augb. Conf.
165-66. 172-73. 198-
99, d. uforandrede 240.
263°, forestrevent 299.
414. Artiller for Fremmede
(if. 91), 145-48. 256.
289. 368 (see Coneordies
formlen). Protest imod dem
*46-47, Om deres Gyl-
dighed *512-14.
Svov, Peder, 493; 94; 95.
Søren, Præst i Beerst 462.
Sørensen, Niels, Præst i
Malmø 388.
Sørensen, Rasmus, Skolelær-
er *603. *606. *636.
Taubert, J. S., (Philomusus)
*216-17.
Taulow, Bertel, Præst i
Kørbæl *77.
Tausen, Hans, 9. 15,
Postil 41-43, Biskop i
Nibe 55, Bibelovers. 81
if. 41. 112-13, Død 119-
20, hans Lære om Adv.
126-28. 130.
Teller, „Lehrbuch“ *187.
Teme tr i u s fra Cairo 116.
Terkelsen, Chr., Prof. 14.

- Larning, Job., Rant i Abhn.
 58.
 Letens, Biskop paa Als (jf.
 *459) *521.
 Letting, N. Anudsen, Bei-
 gelianer i Glensborg 295-
 97. 326.
 Lhaarup, Redaktør af „Da-
 gen“ *596.
 Lhaisen, Gjendsber i Abhn.
 *76.
 Lheodorus, Vitus, „Sum-
 marier“ 197.
 Lhestrup, Biskop i Aalborg
 566.
 Lhisted, Besættelse 499-
 501.
 Lhisted, Jørgen, Præst
 *474-78. *519.
 Lhiefs, „Andagtsbog“ *297.
 Lhombo, Bed., ref. Kap.
 *351.
 Lhomajius, Chr., Prof.
 i Halle 487. 504. 552.
 Lhomesen, Chr., til Lande-
 rup 265.
 Lhomesen, Hans, Livsfor-
 hold 130 (jf. 119), Psal-
 mebog 149-50. 159.
 Lhomesen, Peder, Biskop i
 Børglum 9. 12. 76.
 Lhorkelin, Etatsraad *417;
 19.
 Lhorlacius, Prof. *417.
 Lhorsen, Bent, „Uandeligt
 Rustkammer“ 354.
 Lhura, Chr., „Sandfigeren“
 *204-5. 230.
 Lhura, G. G., Rector
 *475-76.
 Lidemann, P., Præst i
 Hersted 81. 98.
 Liende 21-22. 35-36.
 232, Afsløsning *334-35.
 Listorph, Mittel, Præst i
 Abhn. 433.
 Lode om Evang. Bfvg. *338.
 Lorfesen, Lormod, fgl. Antiqu.
 420.
 Lorm, Erik, Præst i Abn.
 376. 396.
 Lornetrands, Henrik, Abbed
 24-25.
 Lrellund, Hans, Biskop i
 Viborg 531. 535. 537.
 543-44. 559. *58.
 Lreschows „Jubellærere“ *168.
 Lreschow, Herm., Prof. og
 Præst *213. *217. *285.
 Lreschow, Riels, Prof. i
 Philos. *367.
 Lreschow, Peder, Agent for
 Brødrevenigheden *354.
 Lrolle, Herluf, 78. 97.
 Stole 137-38. 153. 209.
 Lroyel, Hans, Præst paa
 Chavn. 571.
 Lryde, G., Præst i Glumsø

- *432. *533-34, Provst i Herlufmagle *574-75. 578. 587.
- Tullin „Maidag“ *185.
- Turson, Jon., Ranit i Lund 68. 249.
- Twesten, Prof. i Kiel *595.
- Tychonius, Lassen, Præst i Skive 544; 45, Stiftsprovst i Viborg 568; 69. *70. *71.
- Tören, Manasse, Præst i Felding *138.
- Tören, Niels, Præst i Beerst *135-38.
- Ubiquitetslæren 151-52. 162-64. 175. 241-42. 245-46. 262-64. 323.
- Ulfeld, Corfits 366. 374. 411.
- Ulfeld, Jacob, Rantsler 251. 264.
- Ulfeld, Laurids (Bibliothek) 419.
- Ulfstand, Haad 201.
- Universitet i Rbhn 14-15. 26-29. 56. 154. 207. 218. 269-70. *10-15. *105-7. *206-7. *280-82.
- Urne, Claus, Domprovst i Lund, 49.
- Ursin, Jørgen, Præst i Raalstov 533-34.
- Ussing, Henrik *196. *206. *242, „Kirkeforfatning“ *283-84.
- Utenhovius, eng. Flygtning 90.
- Walch, Prof. i Jena *121-22.
- Walch, Prof. i Göttingen *188.
- Walkendorph, Chr., (Collegiet) 210.
- Walkendorph, Henning, Leensmand 328.
- Walther, Bovel, „Kirkehaandbog“ 333.
- Wandal, Joh., Biskop i Viborg 267. 308.
- Wandal, Joh., Biskop i Ribe 8. 55.
- Wandal, Joh., theol. Prof. 374, „Jus regium“ 412-13. 417. 421, Biskop i Sjælland 427. 431. 432, mod Algsfrihed 436-38, mod Jesuiter 443-44, Dod 446-47. 466. 477. 486.
- Wandal, Joh., theol. Prof. 488. 531.
- Wandal, Peder, Præst i Mougstrup 267. 386.
- Wedel, Anders S. 125, Hofpræst 144-45. 153.

